श्रीरत्नशेखरसूरिविनिर्मितम्

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकम्

प्रेमीयवृत्तितद्गुर्जरभावानुवादसमलङ्कृतम्

तृतीयो भागः

प्रेरकाः : परमपूज्य-वैराग्यदेशनादक्ष-
आचार्यदेव-श्रीमद्विजय-हेमचन्द्रसूरीश्वराः

श्रीरत्नशेखरसूरिविनिर्मितम्

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकम्

प्रेमीयवृत्तितद्गुर्जरभावानुवादसमलङ्कृतम्

तृतीयो भागः

● प्रेरकाः ●

परमपूज्य-वैराग्यदेशनादक्ष-
आचार्यदेव-श्रीमद्विजय-हेमचन्द्रसूरीश्वराः

● वृत्तिकारो भावानुवादकारश्च ●

परमपूज्य-श्रीसीमन्धरजिनोपासक-
आचार्यदेव-श्रीमद्विजय-हेमचन्द्रसूरीश्वराणां
शिष्याणुः
मुनिरत्नबोधिविजयः

● प्रकाशकः ●

श्री-जिनशासन-आराधना-ट्रस्टः, मुम्बई

प्राप्तिस्थानम्

श्रीजिनशासनआराधना-ट्रस्टः

श्री चन्द्रकुमारभाई बी. जरीवाला
दुकान क्र. ६, बद्रिकेश्वर सोसायटी, मरीन ड्राइव 'इ' रोड,
नेताजी सुभाष रोड, मुम्बई-३
फोन नं. ०२२-२२८१८४२०, २२८१८३९०
मो. ९८२०८३७९५५

चन्द्रकान्तभाई एस. सङ्घवी
६/बी, अशोका कोम्प्लेक्ष, जनता हॉस्पिटल के समीप,
पाटण-३८४२६५, उत्तर गुजरात
फोन नं. ०२७६६-२३१६०३
मो. ९९०९४६८५७२

आवृत्तिः प्रथमा

प्रतयः ३००

मूल्यम् - रू. ५००/-

प्रकाशनसंवत्सरः - वी.सं.२५४१ वि.सं. २०७१, इ.स. २०१५

एतद्ग्रन्थस्वामित्वं श्रीजैनश्वेताम्बरमूर्तिपूजकतपागच्छसङ्घस्यैव ।

© श्रीजिनशासनआराधनाट्रस्ट

अस्य ग्रन्थरत्नस्य कस्याऽपि अंशस्य ग्रहणात्पूर्वं सम्पादकप्रकाशकलिखिताऽनुमतिर्ग्राह्या ।
इदं ग्रन्थरत्नं ज्ञानद्रव्यव्ययेन प्रकाशितम्, अतो गृहस्थैर्ज्ञाननिधौ मूल्यार्पणेनाऽस्य स्वामित्वं कार्यम् ।

अक्षरांकन - विरति ग्राफ्रिक्स, अहमदाबाद, (मो.) 85305 20629, 7405506230

कृपावृष्टिः

परमपूज्य-सिद्धान्तमहोदधि-आचार्यदेव-श्रीमद्विजय-प्रेमसूरीश्वराः

परमपूज्य-न्यायविशारद-आचार्यदेव-श्रीमद्विजय-भुवनभानुसूरीश्वराः

परमपूज्य-समतासागर-पन्न्यासप्रवर-श्री-पद्मविजय-गणिवराः

प्रेरणापीयूषम्

परमपूज्य-वैराग्यदेशनादक्ष-आचार्यदेव-श्रीमद्विजय-हेमचन्द्रसूरीश्वराः

परमपूज्य-वर्धमानतपोनिधि-आचार्यदेव-श्रीमद्विजय-कल्याणबोधिसूरीश्वराः

अस्य ग्रन्थरत्नस्य प्रकाशने
ज्ञाननिधिद्रव्यार्पणेन सहायीभूतः

परमपूज्य-वैराग्यदेशनादक्ष-आचार्यदेव-श्रीमद्विजय-
हेमचन्द्रसूरीश्वराणां
पुण्यप्रेरणया

झवेरोड-मुलुण्ड-मुम्बापुरीस्थः

श्री-मुलुण्ड-श्वेताम्बर-मूर्तिपूजक-जैन-सङ्घः

श्रीसङ्घस्य सुकृतं भूरि भूरि अनुमोदयामः

પ્રકાશકીય

'પ્રેમીયા વૃત્તિ' અને તેના ગુજરાતી ભાવાનુવાદથી સુશોભિત **'ગુરુગુણષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકાકુલક તૃતીય ભાગ'** પ્રકાશિત કરતા આજે અમારા ઉરે અનેરો આનંદ છવાયો છે.

આ કુલકની રચના **શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી** મહારાજે કરેલ છે. આ કુલકમાં તેમણે ગુરુના છત્રીસ ગુણો છત્રીસ રીતે બતાવ્યા છે.

પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ ગુરુદેવ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના શિષ્યરત્ન મુનિરાજશ્રી **રત્નબોધિવિજયજી** મહારાજે આ કુલક ઉપર સરળ સંસ્કૃત ભાષામાં 'પ્રેમીયા વૃત્તિ' રચી છે. તેમાં તેમણે અનેક શાસ્ત્રસંદર્ભોના આધારે કુલકના પદાર્થોને સરળશૈલીમાં રજુ કર્યા છે.

સંસ્કૃત ભાષાથી અજ્ઞાત જીવો પર ઉપકાર કરવા મુનિરાજશ્રીએ સટીક આ કુલકનો ગુજરાતી ભાષામાં સરળ ભાવાનુવાદ પણ રચ્યો છે.

મુનિરાજશ્રીના આ ગ્રંથના રચના-સંકલન-સંપાદનના અતિપ્રયત્નસાધ્ય કાર્યની અમે ભૂરિ ભૂરિ ઉપબૃંહણા કરીએ છીએ.

ત્રણ વિભાગોમાં પ્રકાશિત થઈ રહેલા આ ગ્રંથના આ ત્રીજા ભાગમાં ૨૫મી ગાથાથી ૪૦મી ગાથા સુધીની ૧૬ ગાથાઓના ટીકા-ભાવાનુવાદનું સંકલન થયું છે.

પરમ પૂજ્ય પ્રાચીનશ્રુતસમુદ્ધારપ્રેરક ગુરુદેવ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન વડે અમારુ ટ્રસ્ટ છેલ્લા ૩૫ વર્ષોથી શ્રુતસમુદ્ધારનું અતિઆવશ્યક કાર્ય સફળતાપૂર્વક કરી રહ્યું છે. આજસુધીમાં ૫૦૦થી અધિક શાસ્ત્રગ્રંથોનો પુનરુદ્ધાર કરવાનો અમૂલ્ય લાભ અમને મળ્યો છે.

આગળ પણ શ્રુતભક્તિના ઉત્તરોત્તર ચઢિયાતા સત્કાર્યો કરવાના મનોરથો અને પ્રયત્નો અમે કરી શકીએ એવી શ્રુતાધિષ્ઠાયિકા શ્રીસરસ્વતીદેવીને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

આ પુસ્તકનું સુંદર ટાઈપસેટીંગ કરનાર અખિલેશભાઈ મિશ્રાજી અને સુભગ મુદ્રણકાર્ય કરનાર શિવકૃપા ઑફસેટવાળા ભાવિનભાઈને આ અવસરે ધન્યવાદ આપીએ છીએ. આ પુસ્તકનું મનમોહક ટાઈટલ તૈયાર કરનાર મલ્ટીગ્રાફિક્સવાળા મુકેશભાઈને પણ આ પ્રસંગે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

આ ગ્રંથના અભ્યાસ દ્વારા ગુરુગુણોનું માહાત્મ્ય સમજીને સહુ જીવો ગુરુબહુમાનભાવને આત્મસાત્ કરે એજ અભ્યર્થના.

લી.

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટના

ટ્રસ્ટીગણ

ચંદ્રકુમાર બી. જરીવાલા — **લલિતભાઈ આર. કોઠારી**

પુંડરીક એ. શાહ — **વિનયચંદ્ર યાદવસિંહ કોઠારી**

સંસારથી ઉગારે તે ગુરુ

એક માણસ ભટકતો હતો. તાપથી તે ત્રાસી ગયેલો. થાકથી તે લોથપોથ થઈ ગયેલો. એક પરગજુ માણસને તેની ઉપર દયા આવી. તેણે તેને સુખી થવાનો ઉપાય બતાવ્યો. તે ઉપાયથી તેનું ભટકવાનું બંધ થઈ ગયું. તેનો તાપ અને થાક દૂર થઈ ગયો.

આપણે સંસારમાં ભટકી રહ્યા છીએ. સંસારના દુઃખોથી ત્રાસી ગયા છીએ. સંસારમાં ભટકી ભટકીને થાકી ગયા છીએ. ગુરુમહારાજને આપણી ઉપર દયા આવે છે. તેઓ આપણને સાચા સુખી થવાનો ઉપાય બતાવે છે. તે ઉપાયના સેવનથી આપણું ભવભ્રમણ અટકી જાય છે. આપણા દુઃખો કાયમ માટે દૂર થઈ જાય છે અને આપણે કાયમ માટે પરમસુખી બની જઈએ છીએ.

આમ ગુરુ આપણને સંસારમાંથી ઉગારે છે. ગુરુ આપણા અનંતઉપકારી છે. એમના પ્રત્યે પરમ ઉચ્ચ કોટિના ભક્તિ-બહુમાન રાખવા એ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે. ગુરુના ગુણો જાણવાથી તેમના પ્રત્યે ભક્તિ-બહુમાન પ્રગટે છે. આપણને ગુરુના ગિરુઆ ગુણોનું જ્ઞાન થાય એ માટે **શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી** મહારાજે **'ગુરુગુણષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકાકુલક'**ની રચના કરી છે. તેની ઉપર તેમણે **સ્વોપજ્ઞ ટીકા** પણ રચી છે. તે ટીકા સંક્ષિપ્ત છે. તેથી તેનાથી શીઘ્રબોધ થવો મુશ્કેલ છે. તેથી મેં **'પ્રેમીયા વૃત્તિ'** નામની નૂતન ટીકા અને તેનો **ગુજરાતી ભાવાનુવાદ** રચ્યા છે. આ વૃત્તિમાં મારી રચના બહુ જ થોડી છે. મુખ્યત્વે આ ટીકામાં અવતરણોનું સંકલન જ કર્યું છે. તે પણ સ્વોપજ્ઞ ટીકાને અનુસારે જ કર્યું છે. આ નૂતન ટીકા અને ભાવાનુવાદ સહિત મૂળગ્રંથ પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે.

આ ગ્રંથ ત્રણ વિભાગમાં પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. તેમાં આ પુસ્તકમાં ત્રીજો વિભાગ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. પહેલા ભાગમાં વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના લખી હોવાથી અહીં વધુ લખવાનું ટાળું છું. તે પ્રસ્તાવનામાંથી વિશેષ માહિતિ મળશે.

ખંભાત તીર્થાધિપતિ શ્રીસ્થંભનપાર્શ્વનાથ ભગવાન અને મારા ગુરુદેવ પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાની પરમકૃપાના પ્રભાવે જ આ ગ્રંથના રચના-સંકલન-સંપાદન-પ્રકાશન શક્ય બન્યા છે. એ તારક પૂજ્યોના ચરણે અનંતશઃ વંદનાવલિ કરું છું.

આ ગ્રંથના અધ્યયન દ્વારા ગુરુના મહિમાને જાણીને તેમના પ્રત્યે પરમ બહુમાન પ્રગટાવીને ભવ્ય જીવો શીઘ્ર સંસારસાગરના પારને પામે એ જ શુભભાવના.

આ સંપૂર્ણ ગ્રંથના રચના-સંકલન-સંપાદનમાં કોઈ પણ ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો તેની ક્ષમા યાચું છું અને વિદ્વાનોને તે સુધારવા પ્રાર્થના કરું છું.

જામનગર,
જેઠ વદ ૧૩,
વિ.સં. ૨૦૭૦,
બુધવાર.

- પરમપૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી
મહારાજાનો શિષ્યાણુ
મુનિ રત્નબોધિ વિજય

\+ **मा जाणसि जीव तुमं, पुत्तकलत्ताइ मज्झ सुहहेऊ ।**
निउणं बंधणमेयं, संसारे संसरंताणं ॥

હે જીવ ! તું આ સંસારને વિષે પુત્ર, સ્ત્રી વગેરે મને સુખના હેતુ થશે એમ જાણ નહીં, કારણ કે સંસારમાં ભ્રમણ કરતા જીવોને એ પુત્ર, સ્ત્રી વગેરે ગાઢ બંધનનું કારણ છે.

\+ **तं किंपि नत्थि ठाणं, लोए वालग्ग-कोडिमित्तंपि ।**
जत्थ न जीवा बहुसो, सुहदुक्ख-परंपरा पत्ता ॥

લોકમાં વાળના અગ્રભાગના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું પણ એવું કોઈ સ્થાન નથી કે જ્યાં જીવો ઘણી વાર સુખ-દુઃખની પરંપરાને ન પામ્યા હોય.

\+ **मा सुअह जग्गिअव्वे, पलाइअव्वंमि कीस वीसमेह ? ।**
तिन्नि जणा अणुलग्गा, रोगो अ जरा अ मच्चू अ ॥

હે જીવો ! જાગવાને ઠેકાણે સૂઈ ન રહો. જ્યાંથી નાસી જવું જોઈએ ત્યાં વિસામો ખાવા કેમ બેઠા છો ? કારણ કે રોગ, જરા અને મૃત્યુ એ ત્રણ જણા તમારી પાછળ પડી ગયા છે.

\+ **जं कल्ले कायव्वं, तं अज्जं चिय करेह तुरमाणा ।**
बहुविग्घो हु मुहुत्तो, मा अवरण्हं पडिक्खेह ॥

જે કાલે કરવા યોગ્ય છે તેને આજે જ જલ્દીથી કરો, સાંજના સમયની રાહ ન જુઓ, કારણ કે મુહૂર્ત ઘણા વિઘ્નોવાળુ છે.

\+ **उवलद्धो जिणधम्मो, न य अणुचिण्णो पमायदोसेणं ।**
हा ! जीव ! अप्पवेरिअ ! सुबहुं परओ विसूरिहिसि ॥

હે જીવ ! તને જિનધર્મ મળ્યો, પણ પ્રમાદના દોષથી તેં તેનું આચરણ ન કર્યું, અરે આત્મવૈરી ! (પોતાના દુશ્મન) પરલોકમાં તું ખૂબ ખેદ પામીશ.

सुकृत अनुमोदना

जिनशासन सुकृत मुख्य आधारस्तंभ

(१) श्री नयनबाळा बाबुभाई जरीवाला परिवार ह. लीनाबेन चंद्रकुमारभाई जरीवाला - मुंबई
(२) श्री मूळीबेन अंबालाल शाह परिवार ह. रमाबेन पुंडरीकभाई शाह, खंभात - मुंबई
(३) श्री नयनबाळा बाबुभाई जरीवाला परिवार ह. शोभनाबेन मनीशभाई जरीवाला - मुंबई
(४) श्री सायरकंवर यादवसिंहजी कोठारी परिवार ह. मीनाबेन विनयचन्द कोठारी, जोधपुर - मुंबई
(५) श्री हसमुखभाई केसरीचंद चूडगर - इन्दास, अहमदाबाद
(६) शेठश्री कांतिलाल लल्लुभाई झवेरी

जिनशासन सुकृत आधारस्तंभ

(१) श्री कमळाबेन कांतिलाल शाह परिवार ह. बीनाबेन कीर्तिभाई शाह (घाटकोपर-संघाणी)
(२) श्री जागृतिबेन कौशिकभाई बावीसी, डालीनी जयकुमार महेता, म्हेंक
(प्रेरक : प.पू.आ. श्रीमद्विजय हेमचंद्रसूरीश्वरजी महाराजा)

श्रुतोद्धार मुख्य आधारस्तंभ

(१) श्री माटुंगा श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ - मुंबई
(२) श्री अठवालाईन्स श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ अने श्री फूलचंद कल्याणचंद झवेरी ट्रस्ट, सुरत
(३) श्री गोवालिया टेन्क जैन संघ - मुंबई
(४) श्री नवजीवन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ - मुंबई
(५) श्री यशोविजय जैन संस्कृत पाठशाला तथा श्री जैन श्रेयस्कर मंडल, महेसाणा
(६) श्री दादर जैन पौषधशाला ट्रस्ट संचालित ॐ श्री दादर आराधना भवन जैन श्वे.मू. तपा. संघ
(७) श्री मुलुन्ड श्वे. मू. जैन संघ, मुंबई (प्रेरक : प.पू.आ. श्रीमद्विजय हेमचंद्रसूरीश्वरजी महाराजा)
(८) श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथ श्वे. पू. तपा. जैन संघ, घाटकोपर (ई) मंबई
(प्रेरक : प.पू. गच्छाधिपति आ. श्रीमद्विजय जयघोषसूरीश्वरजी महाराजा)
(९) श्री सहसावन कल्याणक भूमि तीर्थोद्धार समिति, जूनागढ
(प.पू.पं. चंद्रशेखर वि.म.ना शिष्य पू.मुनिश्री धर्मरक्षित वि.म.
तथा पू. मुनिश्री हेमवल्लभ वि.म.नी पंन्यास पदवी निमित्ते)
(१०) श्री जवाहरनगर श्वे. मू. जैन संघ, गोरेगाव, मुंबई.
(प्रेरक : प्रेम-भुवनभानुसूरि समुदायना राजप्रभावक प.पू.आ.श्री रत्नसुंदरसूरीश्वरजी महाराजा)

श्रुतोद्धार आधारस्तंभ

(१) श्री के. पी. संघवी चेरिटेबल ट्रस्ट - संचालित श्री पावापुरी तीर्थ जीवमैत्री धाम
(प्रेरक : प.पू. आ.श्रीमद्विजय कल्याणबोधिसूरि म.सा.)

(२) श्री हेमचंद्राचार्य जैन ज्ञान मंदिर, पाटण

(३) श्री मनफरा श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ - मनफरा
(प्रेरक : प.पू. आ.श्रीमद्विजय कलाप्रभसूरीश्वरजी महाराजा)

(४) श्री नडियाद श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ - नडियाद
(प्रेरक : प.पू. आ.श्रीमद्विजय हेमचंद्रसूरीश्वरजी महाराजा)

(५) श्री बाबुभाई सी. जरीवाला चेरिटेबल ट्रस्ट ह. श्री आदिनाथ जैन संघ, वडोदरा
(प्रेरक : प.पू. आ.श्रीमद्विजय हेमचंद्रसूरीश्वरजी महाराजा)

(६) श्री जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक संघ, सायन (शिव) मुंबई

(७) श्री रिद्धि-सिद्धि वर्धमान हाईट्स श्वे.मू.जैन संघ, भायखला, मुंबई
(प्रेरक : प.पू. मुनिश्री जिनप्रेमवि.म.सा.)

(८) श्री आदिनाथ सोसायटी जैन टेम्पल ट्रस्ट, पूना (प्रेरक : प.पू.पं. श्रीअपराजित वि. गणिवर्य)

(९) श्री मुलुन्ड श्वे.मू. तपागच्छ समाज, मुंबई (प्रेरक : प.पू.पं. श्रीहिरण्यबोधि वि.म.सा., प.पू.मुनिश्री हेमदर्शन वि.म.सा.)

(१०) श्री विक्रोली संभवनाथ जैन श्वे.मू. संघ, विक्रोली (ई.), मुंबई
(प्रेरक : प.पू.मुनिश्री यशकल्याण वि.म.सा., प.पू.मुनिश्री तीर्थप्रेम वि.म.सा.)

(११) श्री विश्वनंदीकर जैन संघ, भगवान नगरनो टेकरो, अमदावाद
(प्रेरक : प.पू.आ.श्रीमद्विजय जगच्चंद्रसूरीश्वरजी म.सा.)

(१२) श्री आदीश्वरजी महाराज मंदिर ट्रस्ट, श्री दशा ओसवाल सिरोहीया साथ गोटीवाला धडा, पूना (प्रेरक : प.पू. मुनिश्री अभयरत्न वि.म.सा.)

(१३) श्री गोडी पार्श्वनाथजी टेम्पल ट्रस्ट, पूना
(प्रेरक : प.पू.आ.श्रीमद्विजय कल्याणबोधिसूरीश्वरजी म.सा.)

(१४) श्री कस्तूरधाम, पालीताणा, प.पू.आ.श्री हेमप्रभसूरीश्वरजी म.सा.नी आचार्यपदवी निमित्ते
(प्रेरक : प.पू.पं. श्री वज्रसेन वि. गणिवर्य)

(१५) श्री शाहीबाग गिरधरनगर जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक संघ, अमदावाद.
(प्रेरक : प.पू. आ.श्रीमद्विजय कल्याणबोधिसूरि म.सा.)

(१६) श्री कस्तुरधाम-पालीताणा (प्रेरक : प.पू.पं. श्री भद्रंकरविजयजी शिष्य आ. श्रीकुंदकुंदसूरिशिष्य-प.पू.पं. श्रीवज्रसेनविजयजी म.सा.)

(१७) श्री साबरमती श्वे.मू.जैन संघ, रामनगर, अमदावाद
(प्रेरक : प.पू.आ. श्रीमद्विजय कल्याणबोधिसूरीश्वरजी म.सा.)

(૧૮) શ્રી ગાંધીનગર શ્વે.મૂ.જૈન સંઘ (પ્રેરક : પ.પૂ.મુનિરાજશ્રી અભયરત્ન વિ.મ., પ.પૂ.મુનિરાજશ્રી રત્નબોધિ વિ.મ., પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી મુક્તિપ્રેમ વિ.મ.)

(૧૯) શ્રી ભવાનીપુર શ્વે.મૂ.સંઘ, કલકત્તા

(૨૦) શ્રી કલ્યાણજી સૌભાગચંદજી જૈન પેઢી, પીંડવાડા
(પ્રેરક : પ.પૂ.આ.શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ., પ.પૂ.આ.શ્રી કલ્યાણબોધિસૂરિ મ.)

(૨૧) શ્રી મહેસાણા ઉપનગર જૈન સંઘ
(પ્રેરક : પ.પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.)

(૨૨) શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વે.મૂ.જૈન સંઘ, સંઘાણી, ઘાટકોપર, મુંબઈ.
(પ્રેરક : પ.પૂ.આ.શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ., પ.પૂ.આ.શ્રી કલ્યાણબોધિસૂરિ મ.)

(૨૩) શ્રી ઉમરા શ્વે.મૂ. જૈન સંઘ, સુરત

शासन सुकृत रजतस्तंभ

(૧) શ્રી વાડીલાલ પોપટલાલ વસા પરિવાર (ધોરાજીવાલા)

● ● ●

\+ **सव्वं विलविअं गीअं, सव्वं नट्टं विडंबणा ।**
सव्वे आभरणा भारा, सव्वे कामा दुहावहा ॥

બધા ગીતો વિલાપ સમાન છે, બધા નૃત્યો વિડંબણારૂપ છે, બધા અલંકારો ભારરૂપ છે, બધા કામો (વિષયોના ભોગો) દુઃખને લાવનારા છે.

\+ **तिलमित्तं विसयसुहं, दुहं च गिरिरायसिंगतुंगयरं ।**
भवकोडिहिं न निट्ठइ, जं जाणसु तं करिज्जासु ॥

વિષયોના ભોગથી મળતું સુખ માત્ર તલ જેટલુ છે. વિષયોના ભોગથી થયેલ કર્મબંધથી મળનારું દુઃખ મેરુપર્વતના શિખર કરતા પણ વધુ છે અને તે કરોડો ભવો સુધી સહન કરવા છતાં પૂરું નથી થતું. તેથી વિષયોને ભોગવવા કે છોડવા ? - તું જે જાણે તે કર.

\+ **जं अइतिक्खं दुक्खं, जं च सुहं उत्तमं तिलोअम्मि ।**
तं जाणसु विसयाणं, वुड्ढिक्खयहेउअं सव्वं ॥

ત્રણ લોકમાં જે અતિશય તીવ્ર દુઃખ છે તે બધુ વિષયોના ભોગોની વૃદ્ધિથી થાય છે એમ જાણ, ત્રણલોકમાં જે ઉત્તમ સુખ છે તે બધુ વિષયોના ભોગના ક્ષયથી થાય છે.

\+ **विसए अवइक्खंता, पडंति संसारसायरे घोरे ।**
विसएसु निरविक्खा, तरंति संसारकांतारे ॥

વિષયોને ઈચ્છનારા ભયંકર સંસારસાગરમાં પડે છે. વિષયોથી નિરપેક્ષ જીવો સંસારરૂપી જંગલથી પાર ઊતરે છે.

विषयानुक्रमः

क्र.	विषयः	वृत्त क्र.	पृष्ठ क्र.
(४७)	**चतुर्विंशतितमी षट्त्रिंशिका ।**	२५	८०७-८२४
२०९	विंशतिरसमाधिस्थानानि ।		८०९-८११
२१०	दशविधा एषणादोषाः ।		८११-८१४
२११	पञ्चविधा ग्रासैषणादोषाः ।		८१५-८२३
२१२	एकविधं मिथ्यात्वम् ।		८२३-८२४
(४८)	**चोवीसमी छत्रीसी.**		८२५-८४८
२१३	वीस असमाधिस्थानो.		८२५-८२७
२१४	दस प्रकारना एषणादोषो.		८२७-८३०
२१५	पांच प्रकारना ग्रासैषणादोषो.		८३०-८४६
२१६	एक प्रकारनुं मिथ्यात्व.		८४७-८४८
(४९)	**पञ्चविंशतितमी षट्त्रिंशिका ।**	२६	८४९-८५६
२१७	एकविंशतिः शबलाः ।		८४९-८५४
२१८	शिक्षाशीलस्य पञ्चदश स्थानानि ।		८५४-८५६
(५०)	**पचीसमी छत्रीसी.**		८५७-८६२
२१९	एकवीस शबल.		८५७-८६०
२२०	शिक्षाशीलना पंदर स्थानो.		८६०-८६२
(५१)	**षड्विंशतितमी षट्त्रिंशिका ।**	२७	८६३-८८५
२२१	द्वाविंशतिः परीषहाः ।		८६३-८८४
२२२	चतुर्दशविध आभ्यन्तरग्रन्थः ।		८८४-८८५
(५२)	**छव्वीसमी छत्रीसी.**		८८६-९००
२२३	बावीस परीषहो.		८८६-८९९
२२४	चौद प्रकारना अभ्यंतर ग्रन्थो.		८९९-९००
(५३)	**सप्तविंशतितमी षट्त्रिंशिका ।**	२८	९०१-९०५
२२५	पञ्च वेदिकादोषाः ।		९०१
२२६	आरभटादिषड्दोषाः ।		९०१-९०५
२२७	पञ्चविंशतिविधं प्रतिलेखनम् ।		९०५
(५४)	**सत्यावीसमी छत्रीसी.**		९०६-९०९
२२८	पांच वेदिकादोषो.		९०६
२२९	आरभटा वगेरे छ दोषो.		९०६-९०८

ક્ર.	विषयः	वृत्त ક્ર.	પૃષ્ઠ ક્ર.
૨૩૦	પચીસ પ્રકારનું પડિલેહણ.		૯૦૮-૯૦૯
(૫૫)	**अष्टाविंशतितमी षर्दि्त्रशिका ।**	**૨૯**	**૯૧૦-૯૧૨**
૨૩૧	सप्तविंशतिविधा अनगारगुणाः ।		૯૧૦-૯૧૧
૨૩૨	नवविधा कोटिः ।		૯૧૧-૯૧૨
(૫૬)	**અઠ્યાવીસમી છત્રીસી.**		**૯૧૩-૯૧૪**
૨૩૩	સત્યાવીસ પ્રકારના અણગારના ગુણો.		૯૧૩
૨૩૪	નવ પ્રકારની કોટિ.		૯૧૩-૯૧૪
(૫૭)	**एकोनत्रिंशत्तमी षर्दि्त्रशिका ।**	**૩૦**	**૯૧૫-૯૩૮**
૨૩૫	अष्टाविंशतिर्लब्धयः ।		૯૧૫-૯૩૧
૨૩૬	अष्टविधाः प्रभावकाः ।		૯૩૧-૯૩૮
(૫૮)	**ઓગણત્રીસમી છત્રીસી.**		**૯૩૯-૯૫૫**
૨૩૭	અઠ્યાવીસ લબ્ધિઓ.		૯૩૯-૯૫૧
૨૩૮	આઠ પ્રકારના પ્રભાવકો.		૯૫૧-૯૫૫
(૫૯)	**त्रिंशत्तमी षर्दि्त्रशिका ।**	**૩૧**	**૯૫૬-૯૬૩**
૨૩૯	एकोनत्रिंशद्विधानि पापश्रुतानि ।		૯૫૬-૯૫૮
૨૪૦	सप्तविधाः शोधिगुणाः ।		૯૫૮-૯૬૩
(૬૦)	**ત્રીસમી છત્રીસી.**		**૯૬૪-૯૬૭**
૨૪૧	ઓગણત્રીસ પાપશ્રુતો.		૯૬૪-૯૬૫
૨૪૨	સાત પ્રકારના શોધિગુણો.		૯૬૫-૯૬૭
(૬૧)	**एकत्रिंशत्तमी षर्दि्त्रशिका ।**	**૩૨**	**૯૬૮-૯૭૬**
૨૪૩	त्रिंशद् मोहनीयबन्धस्थानानि ।		૯૬૮-૯૭૫
૨૪૪	षड्विधा अन्तरङ्गारयः ।		૯૭૫-૯૭૬
(૬૨)	**એકત્રીસમી છત્રીસી.**		**૯૭૭-૯૮૦**
૨૪૫	ત્રીસ મોહનીયબંધસ્થાનો.		૯૭૭-૯૮૦
૨૪૬	છ પ્રકારના અંદરના શત્રુઓ.		૯૮૦
(૬૩)	**द्वात्रिंशत्तमी षर्दि्त्रशिका ।**	**૩૩**	**૯૮૧-૯૮૬**
૨૪૭	एकत्रिंशद्विधाः सिद्धगुणाः ।		૯૮૧-૯૮૩
૨૪૮	पञ्चविधं ज्ञानम् ।		૯૮૩-૯૮૬
(૬૪)	**બત્રીસમી છત્રીસી.**		**૯૮૭-૯૯૨**
૨૪૯	એકત્રીસ પ્રકારના સિદ્ધગુણો.		૯૮૭-૯૮૮
૨૫૦	પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન.		૯૮૯-૯૯૨

क्र.	विषयः	वृत्त क्र.	पृष्ठ क्र.
(६५)	**त्रयस्त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका ।**	**३४**	**९९३-९९५**
२५१	द्वात्रिंशद्विधा जीवाः ।		९९३-९९४
२५२	चतुर्विधा उपसर्गाः ।		९९४-९९५
(६६)	**तेत्रीसमी छत्रीसी.**		**९९६-९९८**
२५३	બત્રીસ પ્રકારના જીવો.		९९६-९९७
२५४	ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગો.		९९७-९९८
(६७)	**चतुस्त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका ।**	**३५**	**९९९-१०१३**
२५५	द्वात्रिंशद्विधा वन्दनदोषाः ।		९९९-१०१०
२५६	चतुर्विधा विकथाः ।		१०१०-१०१३
(६८)	**चोत्रीसमी छत्रीसी.**		**१०१४-१०२४**
२५७	બત્રીસ પ્રકારના વંદનના દોષો.		१०१४-१०२२
२५८	ચાર પ્રકારની વિકથા.		१०२२-१०२४
(६९)	**पञ्चत्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका ।**	**३६**	**१०२५-१०३८**
२५९	त्रयस्त्रिंशद्विधा आशातनाः ।		१०२५-१०३७
२६०	त्रिविधो वीर्याचारः ।		१०३७-१०३८
(७०)	**पांत्रीसमी छत्रीसी.**		**१०३९-१०४८**
२६१	તેત્રીસ પ્રકારની આશાતનાઓ.		१०३९-१०४७
२६२	ત્રણ પ્રકારનો વીર્યાચાર.		१०४८
(७१)	**षट्त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका ।**	**३७**	**१०४९-१०५७**
२६३	द्वात्रिंशद्विधा गणिसम्पदः ।		१०४९-१०५५
२६४	चतुर्विधो विनयः ।		१०५६-१०५७
(७२)	**छत्रीसमी छत्रीसी.**		**१०५८-१०६८**
२६५	બત્રીસ પ્રકારની ગણિસંપત્તિ.		१०५८-१०६५
२६६	ચાર પ્રકારનો વિનય.		१०६५-१०६८
(७३)	**ग्रन्थान्तरगतगुरुगुणषट्त्रिंशिकाः ।**		**१०६९-११०५**
२६७	दशविधः स्थितकल्पः ।		१०८८-१०८९
२६८	षड्व्रतानि ।		१०९०
२६९	चतुर्दश भूतग्रामाः ।		१०९१-१०९२
२७०	द्वात्रिंशद् योगसङ्ग्रहाः ।		१०९४-१०९६
२७१	पञ्चविंशतिर्भावनाः ।		१०९७-१०९९
२७२	अष्टौ प्रवचनमातरः ।		११००
२७३	चतस्रो दुःखशय्याः ।		११००-११०२

क्र.	विषयः	वृत्त क्र.	पृष्ठ क्र.
२७४	चतस्रः सुखशय्याः ।		११०२-११०४
२७५	त्रिविधं सत्यम् ।		११०४
२७६	सप्तविधं विभङ्गज्ञानम् ।		११०५
(७४)	**अन्य ग्रंथोमां बतावेल गुरुगुणछत्रीसीओ.**		**११०६-११३२**
२७७	दस प्रकारनो स्थितकल्प.		१११५-१११६
२७८	छ व्रतो.		१११६-१११७
२७९	चौद भूतग्रामो.		१११८-१११९
२८०	बत्रीस योगसंग्रहो.		११२१-११२३
२८१	पचीस भावनाओ.		११२४-११२७
२८२	आठ प्रवचनमाता.		११२८
२८३	चार प्रकारनी दुःखशय्या.		११२८-११२९
२८४	चार प्रकारनी सुखशय्या.		११२९-११३०
२८५	त्रण प्रकारनुं सत्य.		११३०
२८६	सात प्रकारनुं विभंगज्ञान.		११३१
(७५)	**ग्रन्थकारेण सर्वगुरुगुणप्रतिपादनासामर्थ्यप्रदर्शनम् ।**	३८	**११३३**
(७६)	**ग्रन्थकार वडे बधा गुरुगुणोने समजाववाना असमार्थ्यनुं प्रदर्शन करावुं.**		**११३४**
(७७)	**ग्रन्थकारेण प्रस्तुतं शास्त्रं कथं विरचितम् ?**	३९	**११३५-११३६**
(७८)	**ग्रन्थकारे प्रस्तुत शास्त्र शी रीते रच्युं ?**		**११३७**
(७९)	**प्रस्तुतकुलकोपसंहारः ।**	४०	**११३८-११३९**
(८०)	**प्रस्तुत कुलकनो उपसंहार.**		**११४०-११४१**
(८१)	**प्रशस्तिः**		**११४२-११४३**
(८२)	**प्रशस्ति**		**११४४-११४६**
(८३)	**परिशिष्टम् १** गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकगतमूलवृत्तानां सूचिः ।		११४७-११४९
(८४)	**परिशिष्टम् २** गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकगत-मूलवृत्तानामकारादिक्रमेण सूचिः ।		११५०-११५१
(८५)	**परिशिष्टम् ३** गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकस्य प्रेमीयवृत्तिगतानामवतरणानां सूचिः ।		११५२-११६७
(८६)	**परिशिष्टम् ४** गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकस्य प्रेमीयवृत्तिगतावतरणग्रन्थनाम्नां सूचिः ।		११६८-११७२
(८७)	**परिशिष्ट ५** गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकनी प्रेमीयावृत्तिना गुजराती भावानुवादमां लीधेला अन्य ग्रन्थोना भावानुवादोनी सूचि.		११७३

श्रीरत्नशेखरसूरिविनिर्मितम्

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकम्

प्रेमीयवृत्तितद्गुर्जरभावानुवादसमलङ्कृतम्

तृतीयो भागः

(पञ्चविंशतितमवृत्ततश्चत्वारिंशत्तमवृत्तपर्यन्तः)

चतुर्विंशतितमी षट्त्रिंशिका

साम्प्रतं चतुर्विंशतितमीं षट्त्रिंशिकामाह–

मूलम् – वीसमसमाहिठाणे, दसेसणा-पंचगासदोसे य ।
मिच्छत्तं च चयंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२५॥

छाया – विंशतिमसमाधिस्थानानि, दशैषणा-पञ्चग्रासदोषांश्च ।
मिथ्यात्वञ्च त्यजन्, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥२५॥

प्रेमीया वृत्तिः – विंशतिं – विंशतिसङ्ख्यानि, **असमाधिस्थानानि** – चित्तास्वास्थ्यकारणानि, तथा **दशैषणापञ्चग्रासदोषान्** – दश एषणादोषान् पञ्च च ग्रासैषणादोषान्, **चः** समुच्चये, तथा **मिथ्यात्वं** – जिनोक्ततत्त्वाश्रद्धानरूपं, **चः** समुच्चये, **त्यजन्**–परिहरन्, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्वित्यक्षरगमनिका ।**

अधुना विव्रियते – **'समाधानं समाधिश्चेतसः स्वास्थ्यं मोक्षमार्गेऽवस्थितिरित्यर्थो न समाधिरसमाधिस्तस्य स्थानान्याश्रया दवदवचारीत्यादिकानि ।'** इत्यसमाधिस्थानानां व्याख्या कृता **श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ ।**

असमाधिस्थानानि विंशतिः । तद्यथा – १ द्रुतद्रुतचारी, २ अप्रमार्जितेऽवस्थानादिकर्त्ता, ३ दुष्प्रमार्जितेऽवस्थानादिकर्त्ता, ४ अतिरिक्तशय्यासेवी, ५ अतिरिक्तासनादिसेवी, ६ रत्नाधिकपरिभवकारी, ७ स्थविरोपघाती, ८ भूतोपघाती, ९ तत्क्षणसञ्ज्वलनकोपी, १० सुदीर्घकोपी, ११ पराङ्मुखावर्णवादी, १२ अभीक्ष्णं चौरस्त्वमित्याद्यवभाषी, १३ अधिकरणकरः, १४ अकालस्वाध्यायकारी, १५ सरजस्कपाणिपादः, १६ शब्दकरः, १७ कलहकरः, १८ झञ्झाकरः, १९ सूरप्रमाणभोजी, २० अनेषणासमितश्च । यदवाचि **समवायाङ्गसूत्रे तद्वृत्तौ** च –

'वीसं असमाहिठाणा पं० तं०दवदवचारि यावि भवइ १ अपमज्जियचारि आवि

भवइ २ दुप्पमज्जियचारि आवि भवइ ३ अतिरित्तसज्जासणिए ४ रातिणिअपरिभासी ५ थेरोवघाइए ६ भूओवघाइए ७ संजलणे ८ कोहणे ९ पिट्ठिमंसिए १० अभिक्खणं २ ओहारइत्ता भवइ ११ णवाणं अधिकरणाणं अणुप्पण्णाणं उप्पाएत्ता भवइ १२ पोराणाणं अधिकरणाणं खामिअविउसविआणं पुणोदीरेत्ता भवइ १३ ससरक्ख-पाणिपाए १४ अकालसज्झायकारए यावि भवइ १५ कलहकरे १६ सद्दकरे १७ झंझकरे १८ सूरप्पमाणभोई १९ एसणाऽसमिते २० आवि भवइ ।

(**छाया**- विंशतिरसमाधिस्थानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा - दवदवचारी चापि भवति १ अप्रमार्जितचारी चापि भवति २ दुष्प्रमार्जितचारी चापि भवति ३ अतिरिक्तशय्यासनिकः ४ रात्निकपरिभाषी ५ स्थविरोपघातिकः ६ भूतोपघातिकः ७ सञ्ज्वलनः ८ क्रोधनः ९ पृष्ठिमांसाशिकः १० अभीक्ष्णं २ अवधारयिता भवति ११ नवानां अधिकरणानामनुत्पन्नानां उत्पादयिता भवति १२ पुरातनानामधिकरणानां क्षामितव्यवशमितानां पुनरुदीरयिता भवति १३ सरजस्कपाणिपादः १४ अकालस्वाध्यायकारकश्चापि भवति १५ कलहकरः १६ शब्दकरः १७ झञ्झाकरः १८ सूरप्रमाणभोजी १९ एषणाऽसमितश्चापि भवति २० ।)

वृत्तिः - तत्र समाधानं समाधिः - चेतसः स्वास्थ्यं मोक्षमार्गेऽवस्थानमित्यर्थः न समाधिरसमाधिस्तस्याः स्थानानि - आश्रयभेदाः पर्याया वा असमाधिस्थानानि, तत्र '**दवदवचारि**' त्ति यो हि द्रुतं द्रुतं चरति-गच्छति सोऽनुकरणशब्दतो **दवदवचारी**त्युच्यते, चापीत्युत्तरासमाधिस्थानापेक्षया समुच्चयार्थः, भवतीति प्रसिद्धं, स च द्रुतं द्रुतं संयमात्मनिरपेक्षो व्रजन्नात्मानं प्रपतनादिभिरसमाधौ योजयति अन्यांश्च सत्त्वान् घ्नन्नसमाधौ योजयति, सत्त्ववधजनितेन च कर्म्मणा परलोकेऽप्यात्मानमसमाधौ योजयति, अतो द्रुतगन्तृत्वमसमाधिकारणत्वादसमाधिस्थानम्, एवमन्यत्रापि यथायोगमवसेयं १, तथा **अप्रमार्जितचारी** २ **दुष्प्रमार्जितचारी** च ३ स्थाननिषीदनत्वग्वर्त्तनादिष्वात्मादिविराधनां लभते, तथाऽतिरिक्ता अतिप्रमाणा शय्या-वसतिरासनानि च-पीठकादीनि यस्य सन्ति सो**ऽतिरिक्तशय्यासनिकः**, स च अतिरिक्तायां शय्यायां लङ्घशालादिरूपायामन्येऽपि कार्पटिकादय आवसन्ति इति तैः सहाधिकरणसम्भवादात्मपरावसमाधौ योजयतीति, एव-मासनाधिक्येनापि वाच्यमिति ४, तथा **रात्निकपरीभाषी** आचार्यादिपूज्यपुरुषपराभवकारी, स चात्मानमन्यांश्चासमाधौ योजयत्येव ५, तथा स्थविरा-आचार्यादिगुरवः तानाचारदोषेण शीलदोषेण च ज्ञानादिभिर्वोपहन्तीत्येवंशीलः स एव चेति **स्थविरोपघातिकः** ६, तथा भूतानि एकेन्द्रियास्तानर्थत उपहन्तीति **भूतोपघातिकः** ७, तथा सञ्ज्वलतीति सञ्ज्वलनः-

प्रतिक्षणरोषणः ८, तथा क्रोधनः-सकृत् क्रुद्धोऽत्यन्तक्रुद्धो भवति ९, तथा **पृष्ठिमांसाशिकः**-पराङ्मुखस्य परस्यावर्णवादकारी १०, '**अभिक्खणं ओहारयित्त**'त्ति अभीक्ष्णमभीक्ष्णमवधारयिता-शक्तितस्याप्यर्थस्य निःशक्तितस्यैवमेवायमित्येवं वक्ता, अथवाऽवहारयिता-परगुणानामपहारकारी, यथा अदासादिकमपि परं भणति दासस्त्वं चौरस्त्वमित्यादि ११, तथाऽ**धिकरणानां**-कलहानां यन्त्रादीनां चो**त्पादयिता** १२, '**पोराणाणं**' ति **पुरातनानां** कलहानां **क्षमितव्यवशमितानां**-मर्षितत्वेनोपशान्तानां **पुनरुदीरयिता भवति** १३, तथा **सरजस्कपाणिपादो** यः सचेतनादिरजोगुण्डितेन हस्तेन दीयमानां भिक्षां गृह्णाति, तथा योऽस्थण्डिलादेः स्थण्डिलादौ सङ्क्रामन्न पादौ प्रमार्ष्टि अथवा यस्तथाविधे कारणे(ऽसति) सचित्तादिपृथिव्यां कल्पादिनाऽनन्तरितायामासनादि करोति स सरजस्कपाणिपाद इति १४, तथा **अकालस्वाध्यायादिकारकः** प्रतीतः १५, तथा **कलहकरः** कलहहेतुभूतकर्तव्यकारी १६, तथा **शब्दकरः** रात्रौ महता शब्देनोल्लापस्वाध्यायादिकारको गृहस्थभाषाभाषको वा १७ तथा **झञ्झाकरो** येन येन गणस्य भेदो भवति तत्तत्करो, येन वा गणस्य मनोदुःखं समुत्पद्यते तद्भाषी १८, तथा **सूरप्रमाणभोजी** सूर्योदयादस्तमयं यावदशनपानाद्यभ्यवहारी १९, **एषणाअसमितश्चापि भवति**-अनेषणां न परिहरति, प्रेरितश्चासौ साधुभिः कलहायते, तथाऽनेषणीयमपरिहरन् जीवोपरोधे वर्त्तते, एवं चात्मपरयोरसमाधिकरणादसमाधिस्थानमिदं विंशतितममिति २० ।'

गुरुरेतानि विंशतिमसमाधिस्थानानि त्यजति ।

'एषणमेषणा-अशनादेर्ग्रहणकाले शङ्कितादिभिः प्रकारैरन्वेषणं तद्विषया दोषा एषणादोषाः ।' - इति व्याख्यातं **प्रवचनसारोद्धारवृत्तौ ।**

ते चैषणादोषा दशविधाः । तद्यथा - १ शङ्कितदोषः, २ म्रक्षितदोषः, ३ निक्षिप्तदोषः, ४ पिहितदोषः, ५ संहृतदोषः, ६ दायकदोषः, ६ उन्मिश्रदोषः, ८ अपरिणतदोषः, ९ लिप्तदोषः, १० छर्दितदोषश्च । उक्तञ्च **श्रीभावदेवसूरिसङ्कलित-यतिदिनचर्यायां मतिसागरसूरिसूत्रिततदवचूर्ण्यां च** -

'संकिय १ मक्खिय २ निक्खित्त ३ पिहिय ४ साहरिय ५ दायगु ६ म्मिस्से ७ ।
अपरिणय ८ लित्त ९ छड्डिय १० एसणदोसा दस हवंति ॥७९॥

(**छाया**- शङ्कितं १ म्रक्षितं २ निक्षिप्तं ३ पिहितं ४ संहृतं ५ दायकः ६ उन्मिश्रं ७ ।
अपरिणतं ८ लिप्तं ९ छर्द्दितं १० एषणदोषा दश भवन्ति ॥७९॥)

अवचूर्णिः - तत्र शङ्कितं सम्भाविताधाकर्मादिदोषं भक्तादि १ म्रक्षितं-आरूक्षितं २ निक्षिप्तं-न्यस्तं सच्चित्तादिषु ३ पिहितं-स्थगितं ४ संहृतं-तस्मादन्यत्र क्षिप्तं ५ दायको-बालादिः ६ उन्मिश्रं-मिश्रीकृतं सचित्तयुक्तं ७ अपरिणतं-अप्रासुकादि कालहीनं ८ लिप्तं खरण्टितं ९ छर्दितं-परिशाटितम् १०, एते एषणादोषाः-पिण्डग्रहणदूषणानि दश भवेयुरिति गाथार्थः ॥ यदाहुः '**सोलस उग्गमदोसे**'त्यादि ॥७९॥

दोसा संकाइ संकिय मक्खियं महुदगाइसंसिट्ठं ।
तसथावरेसु ठवियं अचित्तमवि होइ निक्खित्तं ॥९२॥

पिहियं सचित्तथगियं साहरियं भायणट्ठियमजोगं ।
निक्खिविऊण सचित्ते वियरइ जं तेण पत्तेण ॥९३॥

दायगयं जं दिन्नं निगडिय-कंपंत-पाउठिएहिं ।
बालथविरंधपंडगमत्तकुणिखंजजरिएहिं ॥९४॥

खंडगपीसगलोढगपिंजगकत्तगविलोडगाईहिं ।
वेलामासवईए सबालवच्छाइ इत्थीए ॥९५॥

खंडाइकणाइजुयं उम्मिस्सं परिणयं न जं फासुं ।
महुमाइविलित्तेणं कराइणा देइ तं लित्तं ॥९६॥

छड्डुंतेण य दिन्नं छड्डियमिय हुंति दोस बायाला ।
गिहिजइउभयप्पभवा उग्गममाई तहा कमसो ॥९७॥

(**छाया**- दोषाः शङ्कायां शङ्कितं म्रक्षितं मधूदकादिसंसृष्टम् ।
त्रसस्थावरेषु स्थापितं, अचित्तमपि भवति निक्षिप्तम् ॥९२॥

पिहितं सचित्तस्थगितं, संहृतं भाजनस्थितमयोग्यम् ।
निक्षिप्य सचित्ते वितरति, यत् तेन पात्रेण ॥९३॥

दायकगतं यद् दत्तं निगडितकम्पमानपादुकास्थितैः ।
बालस्थविरान्धपण्डकमत्तकुब्जखञ्जज्वरितैः ॥९४॥

खण्डकपिसकलोढकपिञ्जककर्त्तकविलोडकादिभिः ।
वेलामासवत्या सबालवत्सया स्त्रिया ॥९५॥

खण्डादिकणादियुतं उन्मिश्रं परिणतं न यत् प्रासुकम् ।
मध्वादिविलिप्तेन करादिना ददाति तद् लिप्तम् ॥९६॥

छर्दयता च दत्तं छर्द्दितमिति भवन्ति दोषा द्विचत्वारिंशत् ।
गृहियतिउभयप्रभवा उद्गमादयस्तथा क्रमशः ॥९७॥)

अवचूर्णिः - अथ गवेषणाया दश **दोषाः** प्ररूप्यन्ते -

दोषाणामाधाकर्मादीनां **शङ्कायां** पिण्डग्रहणे शङ्कितग्रहणे **शङ्कितं** स्यात्, अस्य चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा - शङ्कितग्रहणं शङ्कितभोगः १ अशङ्कितग्रहणं शङ्कितभोगः २ शङ्कित-ग्रहणमशङ्कितभोगः ३ निःशङ्कितग्रहणं निःशङ्कितभोगः ४ । अथ म्रक्षितं, म्रक्षितं द्वेधा-सचित्ताचित्तयोर्मधूदकादिवस्तुनोर्योगात्, संसृष्टं सचित्तम्रक्षितं यत् करादि तत् **म्रक्षित**मित्यर्थः, तथा **त्रसस्थावरेषु स्थापितं अचित्तमपि** प्रासुकमपि **निक्षिप्तं भवति** तत्, तत्र त्रसा द्वीन्द्रियादयः स्थावरा एकेन्द्रियादयः तैर्युक्ते अचित्तेऽपि ॥९२॥

अथ पिहिताख्यं दूषणं निरूपयति -

तत्र सचित्ताचित्ताभ्यां **स्थगितं**-आच्छादितं, एतच्चतुर्भङ्गं, तद्यथा-सचित्तेन सचित्तं पिहितं १ अचित्तेन सचित्तं २ सचित्तेन अचित्तं ३ अचित्तेन अचित्तमिति ४, तत्र भङ्ग-त्रयमशुद्धं, चतुर्थे भङ्गे गुरुलघुरूपाश्चत्वारो भङ्गास्तेऽपि पिण्डविशुद्धेर्ज्ञेयाः, ग्रन्थगौरव-भयान्नेह लिखिताः, अथ संहृताख्यदोषमाह-तत् संहृताख्यं यत् पृथ्वीकायादौ भाजने अयोग्यं दानानुचितं मृत्तिकाजलतुषादि दातुमनभिप्रेतं वा करोटिकादेर्भाजनादपरेण रिक्तीकृतमातृकेणैव ददाति-देयं वस्तु साधुभ्यो यच्छति, गृहस्थ इति शेषः ॥९३॥

अथ दायकाख्यदूषणं गाथायुग्मेन निरूपयति -

तत्र यदि **दातुर्गत**मेवंविधेन वक्ष्यमाणेन **दत्तं** तद्दायकाख्यमित्यर्थः, केन ?-निगडि-तादिना, निगडितो-लोहमयादिपादबन्धनादितः कम्पमानाङ्गः पादुकारूढः-काष्ठादिमयो-पानच्चटितः तैः, तथा **बालस्थविरान्धपण्डकमत्तकुब्जकखञ्जज्वरितै**रपि, तद्यथा-बालोऽव्यक्तो वा षष्टिकान्तर्वर्ती, स्थविरो वृद्धः, स च सप्ततेर्वर्षाणामुपरि, अन्धो दृष्टिरहितः, पण्डगो नपुंसको, मत्तो मदिराविह्वलः, कूणिकः-कुब्जः, खञ्जः-चरणरहितः, ज्वरितो-रोगवान्, तैः ॥९४॥

तथा उदूखलमुशलाभ्यां या सचित्तं श्लक्ष्णयति खण्डीकरोति तया दीयमानं न गृह्यते,

तथा या च पिनष्टि-शिलायां तिललवणजीरकादि मृद्नाति, तथा लोढकः कर्पासलोडिन्या कणकेन निष्कुलं करोति, पिञ्जकः-रुतं पिञ्जनेन मृदुकरणपरः, कर्तकः-पुणिकाभिः सूत्रकरणपरः, विलोडगाभिर्विलोडनं कराभ्यां पुनः पुनः रुतसूक्ष्मकरणमेभिरपि देयं न ग्राह्यं, तथा विलोडनं दध्यादिमथनं च तथा **वेलामासवत्या** कालः, रजस्वलाया इत्यर्थः, तथा च या स्त्री सबाला-स्तनोपजीविशिशुका तथा प्रस्तावात् गर्भिण्या अष्टमासकगर्भवत्याः, एभिर्दोषैः साधुना दातुः सकाशात् पिण्डो न ग्राह्यः ॥९५॥

अथोन्मिश्राख्यं विवृणोति -

अथ खण्डाद्युचितं-योग्यं कणाद्यैः सचित्तमयोग्यं यत्र द्वे वस्तुनी एकीकृत्य साधवे दीयते त**दुन्मिश्रं,** अत्रैकीकरणं मीलनमात्रमेवावसेयं, अस्मिन्नपि दोषे चतुर्भङ्गी, यथा सचित्तेन सचित्तं मिश्रं १ एवमचित्तेन सचित्तं २ सचित्तेनाचित्तं ३ अचित्तेनाचित्तं ४, एष्वादिभङ्गत्रयं न कल्पते, चतुर्थः शुद्ध एव, अथ अपरिणतं-अपरिणताभिधानं यत्र दातव्यं वस्त्वेव द्रव्यमेव अप्रासुकं, अथवा एतदशनादि ग्राहकस्य साधोर्मनसि निर्दोषं परिणतं द्वितीयस्य सदोषं परिणतं, अथ लिप्तं मधुना, आदिना दधिक्षीरतक्रं, अनेन च विलिप्तेन लेपयुक्तेन यद्ददाति तल्लिप्तम् ॥९६॥

अथ छर्द्दिताख्यमाविष्करोति -

छर्दिते दोषे मिलिते सति पूर्वोक्ता **द्विचत्वारिंशद्दोषा भवन्ति,** अत्र वारकमन्त्रि-कथानिदर्शनं पूर्वं व्याख्यातमेवास्ति । ते च यथासङ्ख्यं षोडश २ दश गृहस्थयतितदुभय-प्रभवाः, कोऽर्थः ?-षोडश उद्गमदोषाः गृहस्थप्रभवाः, गृहिणा प्रायेण तेषां क्रियमाणत्वात् तथा साधुप्रभवाः षोडश, तेषां साधुनैव विधीयमानत्वात्, तथा गृहिसाधुजन्या दशैषणादोषाः, शङ्कितदोषस्य साधुभवत्वात् अपरिणतदोषस्य च साधुजन्यत्वात्, शेषाणां च गृहिप्रभवत्वात्, तथा पञ्च ग्रासैषणादोषाः तान् अग्रे वक्ष्यति, यदाहुः - इह

''सोलस सोलस दस उ उग्गमउप्पायणेसणादोसा ।
गिहिसाहुउभयपभवा पंच उ घासेसणा होइ ॥१॥''

(**छाया**- षोडश षोडश दश तु उद्गमोत्पादनैषणादोषाः ।
गृहिसाधूभयप्रभवाः पञ्च तु ग्रासैषणा भवति ॥१॥) ॥९७॥'

गुरुरेतान्दशविधानेषणादोषान् वर्जयति ।

'ग्रासः-भोजनं तद्विषया एषणा-शुद्धाशुद्धपर्यालोचनं ग्रासैषणा, तस्या दोषा ग्रासैषणादोषाः ।' इति व्याख्यातं **प्रवचनसारोद्धारवृत्तौ** ।

ते च ग्रासैषणादोषाः पञ्चविधाः । तद्यथा - १ संयोजनादोषः, २ प्रमाणातिरिक्त-दोषः, ३ अङ्गारदोषः, ४ धूमदोषः ५ अकारणदोषश्च । यदुक्तं **पिण्डविशुद्धौ तद्वृत्तौ** च -

'इय सोलस सोलस दस, उग्गमउप्पायणेसणा दोसा ।
गिहिसाहूभयपभवा, पंच गासेसणाए इमे ॥९३॥

(**छाया**- इति षोडश षोडश दश, उद्गमोत्पादनैषणादोषाः ।
गृहिसाधूभयप्रभवाः, पञ्च ग्रासैषणायां इमे ॥९३॥)

वृत्तिः - **इत्येवं** प्रदर्शितप्रकारेण षोडश-षोडश-दश-सङ्ख्या यथाक्रमं ये उद्गमो-त्पादनैषणाविषया व्यावर्णितस्वरूपा **दोषा** आहारदूषणानि ते यथासङ्ख्यं **गृहिसाधूभय-प्रभवा** भवन्तीति शेषः । अत्र षोडशाऽप्युद्गमदोषा गृहस्थादुत्पद्यन्ते । गृही प्रायेण तत्कर्त्तेत्यर्थः । उत्पादनादोषाः षोडशापि यतेरेव सकाशात् प्रादुर्भवन्ति, यतिरेव तान् कुरुते इत्यर्थः । उभयं गृहिसाधुलक्षणम् । तस्मात्प्रभवन्ति जायन्ते एषणादोषा गृही साधुश्च तद्विधायीत्यर्थः । तत्र शङ्कितदोषः साधुभावापरिणतदोषश्चेति द्वौ साधुप्रभवौ शेषा म्रक्षितादयः पुनरष्टाववश्यं गृहस्थादेव स्युरिति । तदेवं विधिना गृहीतस्याप्याहारस्य विधिना ग्रासः कार्य इति ग्रासैषणाया अवसरोऽतस्तद्दोषप्रस्तावनार्थमाह । **'पंच'**त्ति, पञ्चसङ्ख्याः पुनर्दोषाः । **'गासेसणाए'**त्ति ग्रासो भोजनं तद्विषया एषणा शुद्धाशुद्धपर्यालोचनं ग्रासैषणा तस्यास्तस्यां **वेमे**ऽनन्तरमेव वक्ष्यमाणाः संयोजनादयः स्युरिति गाथार्थः ॥९३॥

अधुना तानेव प्रस्तावितान् नामतः, आद्यस्य स्वरूपं चाह -

संजोयणा पमाणे इंगाले धूम कारणे पढमा ।
वसहि बहिन्तरे वा रसहेउं दव्वसंजोगा ॥९४॥

(**छाया**- संयोजना प्रमाणं अङ्गारः धूमः कारणं प्रथमा ।
वसतेः बहिरन्तरे वा रसहेतोः द्रव्यसंयोगाः ॥९४॥)

वृत्तिः - संयोजनं **संयोजना** । गृद्ध्या रसोत्कर्षोत्पादनार्थं द्रव्याणां सुकुमारिकादीनां गुडादिद्रव्यैः सह मीलनमित्यादिरूपा सा क्रियमाणा ग्रासैषणादोषः स्यात् । **'पमाणे'** त्ति,

प्रमितिः प्रमाणं कवलसङ्ख्यादिना आहारमात्रालक्षणं, एकारः प्रथमैकवचनार्थः । तच्चाति-क्रम्यमाणं भोजनदोषो भवेत् । **'इंगाले'** त्ति चारित्रेन्धनस्याङ्गाराणामिव करणमिति कारिते अन्त्यस्वरादिलोपे, पुंसि **'सञ्ज्ञायां घः'** इति घे **चाङ्गार**श्चारित्रेन्धनदहनसमर्थो राग-परिणामः । एकारः पूर्ववत् । **'धूमे'** त्ति चारित्रेन्धनस्य धूमकरणमिति कारिते, **'मंतुवंतुविना लुक् चे'** ति वंतुलोपे अन्त्यस्वरादिलोपे पूर्ववद् घे च धूमश्चारित्रेन्धनस्य धूमायमानता-करणसमर्थो द्वेषपरिणामः । प्रथमैकवचनलोपः छन्दोऽर्थम् । **'कारणे'**त्ति कार्यते प्राणी कार्यं भोजनाख्यमनेन निमित्तेनेति **कारणं** निमित्तमेकारः पूर्ववत् । रूपबलाद्यर्थमशनाद्युपभोगः कारणाख्यो दोषः । चः समुच्चयार्थो लुप्तो दृश्यते । पञ्च भोजनदोषा भवन्तीति शेषः । तत्रैतेष्वाद्यं व्याख्यातुमाह ।

'पढमि'ति, दोषपञ्चकापेक्षया **प्रथमा**ऽऽद्या प्रक्रमात् संयोजना भवति । कथमित्याह **वसते**रुपाश्रयाद्बहिर्बहिष्टाद् भिक्षाटनं इत्यर्थो **यद्वाऽन्तरे** वसतेर्मध्ये, वा विकल्पे । **रसहेतो** रसोत्कर्षार्थं शोभनास्वादनिमित्तमिति यावत् । द्रव्याणां कूरादीनां लाभे संयोगो रसगृद्ध्या दध्यादीनां संयोजनं मीलनं द्रव्यसंयोगस्तस्मिन् साधुना क्रियमाणे सति प्रथमा भवतीति पूर्व्वेण योगः । अयमत्र भावार्थः-द्विधा संयोजना, भावसंयोजना द्रव्यसंयोजना च । द्रव्यसंयोजना(नया) चेह प्रकृतम् । तत्र क्षीरादीनि द्रव्याणि गाद्धर्य्यपरिणामेन संयोजयन्नात्मनि यथा ज्ञानावरणादिकं कर्म्म संयोजयति बध्नाति, सा भावेन द्रव्यगृद्धिरूपाध्यवसायेनात्मना सह कर्म्मणां संयोजना मीलनं तैश्च संसारस्य, तेनैव दुःखस्येति भावसंयोजनेति ।

द्रव्यसंयोजना तु द्विधा बाह्याभ्यन्तरभेदात् । तत्र बाह्याभ्यन्तरत्वे भोजनक्रियायाः क्रमशोऽप्रत्यासन्नताऽऽसन्नते आश्रित्य द्रष्टव्ये । तत्र च रसहेतुकद्रव्यार्थं पर्यटनं १ तेषां पृथक् पात्रे ग्रहण २ मिति द्विधा बाह्या द्रव्यसंयोजना । तां च द्विधामपि वसतेर्बहिर्भिक्षामटन् करोति । यथा कश्चित्साधुर्भिक्षामटन् शाल्यादिकूरं क्षीरं वा प्राप्तवांस्तत्प्राप्तौ च रसगृद्धिनिमित्तं दधिगुडयोर्गवेषणाय पर्यटति मण्डकमुद्गशाल्यादिप्राप्तौ च सर्प्पिर्दधिस्निग्ध-पत्रशाकादिशालनकाद्यर्थं पर्यटतीत्येका १, द्वे वा लभ्यमाने भिन्नभिन्नपात्रकेषु स्थापयेत् साधुर्यतोऽधुनैव मीलितानि भोजनवेलायां यावद्धृतानि विरूपरसानि भविष्यन्तीति भोजनं कुर्व्वन् मीलयिष्यामीति विचिन्त्य क्षीरादीनि लभ्यमानानि बहिरेव पृथक् पृथक् भाजनेषु गृह्णातीति द्वितीया २ । अभ्यन्तरा पुनर्द्रव्यसंयोजना त्रिधा पात्रकविषया, कवलविषया, मुखविषया चेति त्रिविधामभ्यन्तरां वसतावायातः करोति । तत्र भोजनसमये यत्सुकुमारिकादि येन खण्डादिना सह रोचते तद्रसगृद्ध्या तेनैव सहैकस्मिन्नेव पात्रे संयोज्य स्थापयतीत्याद्या १ ।

यदा तु तत्र तथाभूतं तेनैव सह कवलतया करोति तदा द्वितीया २ । यदा तत्तथाभूतमेकं मुखे प्रक्षिप्यान्यत्तथाभूतं तदुपरि प्रक्षिपति तदा तृतीया ३ । तदिह वसतेर्बहिः द्रव्यसंयोजने बाह्या । वसतावागतेन रसनिमित्तं तस्मिन् क्रियमाण अभ्यन्तरेति स्थितम् ।

पिण्डप्रस्तावादियं पिण्डविषया दर्शिता । इतरथोपकरणं गवेषयतः साधोश्चोल-पट्टकावाप्तौ विभूषाप्रत्ययमन्तरकल्पं याचित्वा परिभुञ्जानस्य बहिरुपकरणसंयोजना । वसतौ चागत्य परिभुञ्जानस्यान्तरुपकरणसंयोजनेत्याद्यपि द्रष्टव्यमिति । इह च रसहेतोरिति विशेषणेन कारणतः संयोजनाऽप्यनुज्ञातेत्यावेदयति, तथाहि - रोगिणः साधोर्यस्य वाऽहारेऽरुचिः स्यात्तस्य, तथा प्रधानाहारोचितराजपुत्रादेस्तथा साधूचितेन संयोगरहिताहारेण नाद्यापि सम्यग्भावितस्य शैक्षकादेर्वा इयमनुज्ञाता । एतेषां हि शालनकादि विना नैवाहारो रोचत इति गाथार्थः ॥९४॥

उक्ता संयोजना, अथ प्रमाणातिक्रमदोषमभिधित्सुराह ।

धिइबलसंजमजोगा, जेण ण हायंति संपइ पए वा ।
तं आहारपमाणं जइस्स सेसं किलेसफलं ॥९५॥

(**छाया**- धृतिबलसंयमयोगा, येन न हीयन्ते सम्प्रति प्रगे वा ।
तदाहारप्रमाणं यतेः शेषं क्लेशफलम् ॥९५॥)

वृत्तिः - धृतिश्च चेतसः स्वास्थ्यमुपलक्षणत्वाज्ज्ञानादिवृद्धिश्च । बलं च वैया-वृत्त्यादिकरणक्षमं शरीरसामर्थ्यम् । संयमयोगाश्च चारित्रसाधकाः प्रत्युपेक्षणाप्रमार्जनादयः साधुव्यापाराः, **धृतिबलसंयमयोगास्ते येन** यावन्मात्रेणाशनादिना उपभुक्तेन **न हीयन्ते** न हानिं यान्ति किन्त्वनवरतमुत्सर्प्पन्त एवेति तत्त्वम् । कदा न हीयन्ते इत्याह **सम्प्रति** भोजनादूर्ध्वं तस्मिन्नेव दिने इत्यर्थः । यद्वा **प्रगे** प्राप्तद्वितीये आगामिदिने इत्यर्थः । **वा** विकल्पे । कोऽर्थो येनोपभुक्तेन न्यूनतया अधिकतया वा तदैव श्वो वा क्षुधाऽजीर्णादिव्यथा-ऽसद्भावान्न संयमज्ञानादिहानिर्भवतीति । तत्किमित्याह-तावन्मात्रं संयमधृत्याद्युत्सर्पणकारि आहारे, आहारस्य भक्तपानरूपस्य भोजनस्य, प्रमाणं मानं **यतेः** साधोरुपलक्षणत्वा-त्साध्व्याश्च ज्ञेयमिति शेषः ।

तच्च किल द्वात्रिंशत्कवलरूपमेकतृप्तिकारकतया एकस्मिन् दिने पुरुषं प्रति द्रष्टव्यम् । मध्यमप्रमाणमेतत् । तस्माच्च द्वात्रिंशत्कवलप्रमाणादेकेन कवलेन द्व्यादिभिर्वा हीयमानं तावत् मध्यमं यावदष्टौ, अष्टौ कवलास्तु जघन्यमिति । उत्कृष्टतस्तु बहवोऽपि कवला भवन्तीति ।

अष्टाविंशतिः कवला महिलाया आहारमानं । नपुंसकस्य तु ते चतुर्विंशतिः स्युः । परं तस्य प्रायोऽप्रव्राजनीयत्वात् -

'बत्तीसं किर कवला आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ ।
पुरिसस्स महिलियाए अट्ठावीसं भवे कवला ॥१॥'

इत्यस्यां गाथायामाहारमानं तं प्रति नोक्तम् ।

अथ कवलानां किं प्रमाणम् ? उच्यते कुक्कुट्यण्डकमात्राः कवला भवन्तीति । तत्र कुक्कुटी द्विविधा द्रव्यकुक्कुटी भावकुक्कुटी च । तत्र साधोः शरीरं द्रव्यकुक्कुटी तस्य मुखमण्डकं, तत्राऽऽविष्कृते मुखेऽक्षिकपालौष्ठभ्रूभिरविकृताभिर्यः प्रविशति तत्प्रमाणं कवलस्य। अथवा कुक्कुटी तस्य अण्डकं तत्प्रमाणः कवलो ग्राह्यः । भावकुक्कुटी पुनर्यावन्मात्रेणाहारेण भुक्तेन नातिन्यूनं नात्याध्मातं चोदरं भवति, धृतिज्ञानादिवृद्धिश्च भवति, अस्याहारस्य द्वात्रिंशो भागोऽण्डकं तत्प्रमाणं कवलस्य । तथा द्वात्रिंशत्कवलादिकं पुरुषाद्याश्रित्य कवलाहारस्यैव मानमिदम् ।

सपानस्य च तस्योदरमाश्रित्य कालापेक्षया भागतः प्रमाणं वक्तव्यम् । तत्र कालस्त्रिधा शीत उष्णः साधारणश्च । तदिह यत्र काले शीतमधिकं स शीतः, यत्र घर्मोऽधिकः स उष्णः, यत्र द्वयोः साम्यं स साधारणः कालः । तथा सर्वमपि भोजकोदरविवरं षड्भिर्भागैः कल्प्यते । ततश्च साधारणकाले भक्तपानयोरभ्यवहारे इदं प्रमाणं यथा-उदरभागत्रयं तक्रादिव्यञ्जन-युक्तेनाशनेन पूरयेत्, द्वौ च भागौ काञ्जिकपानकेनेति । षष्ठश्चांशो न्यूनो धरणीय इतश्चेतश्च वायोः सञ्चरणायान्यथा हि वातः पीडां कुर्यादिति पञ्चैव भागाः सदोपयोगिनः । तदुक्तं -

'अद्धमसणस्स सवंजणस्स कुज्जा, दवस्स दो भाए ।
वाउपवियारणट्ठा च्छब्भायं ऊणयं कुज्जा ॥१॥' इति ।

तथा शीते पानस्यैकः, भक्तस्य चत्वारो भागा इति पञ्च । उष्णे त्रयः पानस्य, भक्तस्य द्वाविति पञ्च । इह बुभुक्षावृद्ध्या भक्तभागवृद्धिः, पिपासाहान्या तु जलहानिरित्यादि भावनीयम् । तदिदमाहारप्रमाणमेतद्व्यतिरिक्ते च प्रमाणदोषोऽत एव आह-**शेषं** संयमादिनिर्वाहहेतोः स्वदेहानुगुणादाहारमानादन्यत् न्यूनमधिकं वा प्रकामातिबहुकादिवक्ष्यमाणदोषयुक्तं वाहार्यमाणमशनादि, किमित्याह, क्लेशः शरीरपीडा स एव फलं प्रयोजनं यस्य तत्**क्लेशफलम**क्षुधाऽजीर्णादिजनकतया शरीरव्यथोत्पादकमित्यर्थः । एतेन ज्ञानादिवृद्धि-जनकादन्यत्प्रमाणदोषदुष्टं ज्ञेयमित्युक्तं भवति । ते च प्रमाणदोषभेदाः षड् भवन्ति । यथा

प्रकामं, निकामं, प्रणीतं, अतिबहुकं, अतिबहुशः, अतिप्रमाणमतृप्यमानं वेति । तत्र त्रयस्त्रिंशदादिभिः कवलैः भोजनमेकस्मिन्नेव दिने कृतं प्रकाममित्युच्यते । तच्च केवल-प्रकामत्वेनैतैरगलत्स्नेहबिन्दुभिर्ज्ञेयम् । यदि तु गलत्स्नेहबिन्दुभिः स्यात्तदा प्रकामः प्रणीतश्च दोषौ स्यातामेवं शेषदोष(षेषु)दोषसङ्करत्वमपि भावनीयं १। तथा प्रकामभोजनमेव द्व्यादि-दिनेषु क्रियमाणं निकाममुच्यते २। उत्पाट्यमानकवलेभ्यो गलद्घृतादिकं भोजनं प्रणीतमुच्यते ३। एकस्मिन् दिने न्यूनोदरतारहितत्वेन परिपूर्णभोजनं बहुकमुच्यते तद्बहुकमतिक्रान्तमतिशयेन स्वप्रमाणाधिकं यदशनादिकं वारद्वयं भुङ्क्ते तदतिबहुकमिति ४। तिस्रो वारा यदशनादिकं भुङ्क्ते तदतिबहुश उच्यते ५। तिसृभ्यो वाराभ्यः परतश्चतस्रादिवारा अतिलौल्यात्तृप्तिम-मन्यमानः साधुर्यदशनादिकं भुङ्क्ते तदतिप्रमाणमतृप्यमानं वोच्यते ६। तदिदं प्रमाणदोषदुष्टं षड्विधमप्याहारं साधुर्न भुञ्जीत । तथा विरुद्धद्रव्याहारोऽपि देहसंयमक्षतिकारित्वेन क्लेशफल एव ज्ञेयोऽतः सोऽपि न भोक्तव्यो यथा दधितैलयोः क्षीरतैलयोर्वा संयोगः कुष्ठविकारकारी, समभागयोश्च तैलघृतयोर्मिलितयोः संयोगः कियताऽपि कालेन विषत्वभाजी भवेच्चेति गाथार्थः ॥९५॥

शेषं क्लेशफलमिति प्रागुक्तं ततश्च कुतः पुनः शेषं क्लेशफलमित्याह -

जेणइबहु अइबहुसो, अइप्पमाणेण भोयणं भुत्तं ।
हादेज्जव वामेज्जव, मारेज्जव तं अजीरंतं ॥९६॥

(**छाया**- येनाऽतिबहु अतिबहुशः, अतिप्रमाणेन भोजनं भुक्तम् ।
हदयेद्वा वमयेद्वा, मारयेद्वा तदजीर्यत् ॥९६॥)

वृत्तिः - **येन** कारणेन '**अतिबहु**' अतिबहुकाख्यं वारद्वयमित्यर्थस्तथा '**अतिबहुसो**' **अतिबहुशो**ऽभिधं वारत्रयमित्यर्थः । **अतिप्रमाणेन** वारत्रयोल्लङ्घनेन करणभूतेन अतृप्यमानेन वा तृप्तिममन्यमानेन साधुना कर्त्रा **भोजन**मशनादिकं **भुक्त**मभ्यवहृतम् । किं कुर्यात् इत्याह । **हदयेद्वा** पुरीषाधिक्यं कारयेत्, **वमयेद्वा** छर्दिं कारयेत्, **मारयेद्वा** प्राणत्यागं कारयेत् । वाशब्दाः स्वस्थाने विकल्पार्थाः । **तद**तिबहुकादिभोजनं कीदृशं सदित्याह-**अजीर्यद**परिणमत् । इह च सूत्रकृता दोषदर्शनद्वारेणातिबहुकादित्रयस्य दर्शनेन प्रकामादिदोषत्रयमप्युपलक्षितं द्रष्टव्यम् । केवलं प्रकामादित्रयाभणनेन यदतिबहुकादित्रयस्योपादानं तदस्यात्मविराधनादिजनकत्वेनाति-परिहारताख्यापनार्थं, तत्रात्मविराधना मरणादेः, संयमविराधना तु तापनार्थं तेजस्कायादि-विराधनात, प्रवचनविराधना तु औदरिका एते इत्यादि जनापवादात् । उपलक्षणत्वा-

देतदनुसारतः प्रकामादिभोजनत्रयेऽप्येतेऽन्ये च ब्रह्मचर्यविराधनादयो दोषा वाच्याः । तस्माद्गुणकारित्वात् प्रमाणोपेतमेव भोक्तव्यम् । किं च ये नरा अपथ्यपरिहारिणः, द्वात्रिंशत्कवलभोजिनो वा द्वात्रिंशतः स्तोकतरभोजिनो वा स्युस्तेऽपरवैद्यचिकित्स्या न स्युः किन्तु ते स्वत एवोक्ताहारनिषेवणादात्मनो वैद्यकल्पा इति प्रमाणयुक्तभोजने विशेषगुणस्ततो ज्ञानादिवृद्धिरिति गाथार्थः ॥९६॥

उक्तः प्रमाणदोषः, साम्प्रतमङ्गारधूमाख्यं दोषद्वयं युगपद्व्याख्यातुमाह -

अंगारसधूमोवम-चरणिंधणकरणभावओ जमिह ।
रत्तो दुट्ठो भुंजइ, तं अंगारं च धूमं च ॥९७॥

(**छाया**- अङ्गारसधूमोपम-चरणेन्धनकरणभावतो यदिह ।
रक्तो द्विष्टो भुङ्क्ते, तद् अङ्गारश्च धूमश्च ॥९७॥)

वृत्तिः - इह काष्ठादिकमिन्धनम्, अग्निदग्धं निर्धूमं ज्वलदग्निरूपमङ्गार इत्यभिधीयते । तथा सह धूमेन सधूमं, तदेवेन्धनमङ्गारभावमप्राप्तं दाहक्रियामनुभवद्यावदर्द्धदग्धं तावद्धूम-सद्भावात्सधूममुच्यते । ततोऽङ्गारश्च सधूमं च अङ्गारसधूमं द्रव्येन्धनं तेन उपमा औपम्यं सादृश्यं यस्य तच्चरणेन्धनं च । तत्र चरणं चारित्रं तदेवेन्धनं बालनं दाह्यत्वाच्चरणेन्धनं, तस्य करणं विधानं, तस्य भावः सद्भावस्तस्माच्चारित्रेन्धनस्याङ्गारसधूमसदृशकरणतयेत्यर्थः । अयमर्थो यथाहि द्रव्येन्धने, दाह्यं दाहकस्तत्साध्यं कार्यं चेति त्रितयं भवति तथा भावेन्धनेऽपि दाह्यं दाहकस्तज्जन्यं कार्यं च वाच्यं, तत्र द्रव्येन्धने काष्ठादिबालनं दाह्यं दाहकोऽग्निस्तत्साध्यं च धू(मा)यमानताऽङ्गारतालक्षणं, भावेन्धने चारित्राख्यं दाह्यं, रागद्वेषपरिणामश्च साधो-रशनादिगोचरोऽग्निर्दाहकः, तत्साध्यं च कार्यं धूमायमानतारूपं रूक्षोऽयमाहार इत्यादि-वचनोच्चारणेन तस्यैव मलिनत्वकरणं अङ्गारताकरणरूपं च । मिष्टोऽयमाहार इत्यादि-वचनोच्चारणेन सर्व्वथा निर्दग्धत्वेन तस्यैवासारताकरणं मोक्षकार्यं प्रति । यथाह्यङ्गारैः काष्ठादिकार्यं न सिध्यति । तथा तेन चारित्रेण कृतदुःखमोक्षो मोक्षो न शीघ्रं लभ्यते इत्येवं च चरणेन्धनस्य द्रव्येन्धनौपम्यम् । ततश्च यत्प्रासुकमेषणीयमप्यशनादि, इह तु स्थाप्यं, **रक्तो** मिष्टमेतदिति तत्प्रशंसया रागवान् सन्, **द्विष्टो** रूक्षमेतदित्यादिदोषग्रहणतो द्वेषवान् **भुङ्क्ते** अभ्यवहरति तदशनादि, यथाक्रमं भवति । **इह** एषु ग्रासैषणादोषेषु मध्ये, अस्मिन् प्रवचने वा, किमित्याह-'**अंगारं च धूमं चे**'ति, तत्राङ्गारः पूर्वोक्तशब्दार्थश्चारित्रेन्धनदहनसमर्थो राग-परिणामो, **धूमश्च** पूर्वोक्तशब्दार्थश्चारित्रेन्धनस्य धूमायमानताकरणसमर्थो द्वेषपरिणाम-स्तद्योगादशनाद्यप्यङ्गारदोषवद्धूमदोषवच्च भवति । रागवानेषणीयमपि भुञ्जानोऽङ्गार-

दोषवत्करोति द्वेषवांश्च तदेव भुञ्जानो धूमितं करोति । चशब्दौ परस्परापेक्षया समुच्चयार्थौ । इह यद्यपि पूर्व्वं काष्ठादिदह्यमानमर्द्धदग्धोल्मुकस्वभावं सधूमं स्यात्ततः सर्वथा ज्वलन-रूपामङ्गारतां भजते इति सधूमाङ्गारयोरुत्पत्तिक्रमस्तथाप्यनयोर्भावरूपयोर्गुरुलघुदोषता-माश्रित्येवं निर्देशस्तथाहि-रागेण सर्व्वथा दग्धेन्धनसमं चारित्रं करोतीति स गुरुर्दोषो, द्वेषेण त्वर्द्धदग्धेन्धनसममिति स लघुरिति । तथा शेषेषूद्गमादिदोषेषु जगत्त्रयकदर्थकरागद्वेष-स्वरूपत्वाद्गुरुतमाविमाविति ख्यापनाक्रमभणनं त्यक्त्वैतौ दोषौ विसदृशावुक्ताविति गाथार्थः ॥९७॥

उक्तमङ्गारधूमाख्यं दोषद्वयं साम्प्रतं कारणाख्यमभिधित्सुर्यन्निमित्तमाहारयति, यन्निमित्तं च नेत्येतदाह -

छुहवेयणवेयावच्च-संजमसुज्झाणपाणरक्खट्ठा ।
इरियं च विसोहेउं, भुंजइ न उ रूवरसहेऊ ॥९८॥

(**छाया**- क्षुद्वेदनावैयावृत्त्य-संयमसुध्यानप्राणरक्षार्थम् ।
ईर्यां च विशोधयितुं, भुञ्जीत न तु रूपरसहेतुः ॥९८॥)

वृत्तिः - इह क्षुद्वेदनादिपदानां कृतद्वन्द्वानां रक्षार्थमिति पदेन प्रत्येकं सम्बन्धो भवति। ततश्च क्षुद्वेदनारक्षार्थं बुभुक्षालक्षणपीडापगमाय । बुभुक्षासदृशी हि नास्त्यन्या पीडा, अतस्तद्विनाशाय भुञ्जीतेति सर्वत्र योगः साधुराहारमिति शेषः । तथा वैयावृत्त्यमाचार्यादीनां भक्तपानादिना प्रतिचरणरूपम् । तद्धि बुभुक्षितेन कर्तुं न पार्यते, अतः तद्रक्षार्थं तस्य हानि-निवारणार्थम् । तथा संयमः प्रत्युपेक्षणाप्रमार्ज्जनादिकः साधुव्यापारस्तं बुभुक्षितः कर्त्तुं न शक्नोत्यतस्तत्पालनार्थम् । तथा शोभनं ध्यानं सुध्यानं सूत्रार्थानुचिन्तनादिलक्षणं धर्मध्यानं, तदपि बुभुक्षितस्य परिक्षीयते । यतो बुभुक्षितः पूर्व्वाधीतश्रुतपरावर्त्तनेऽर्थचिन्तनिकायां चासमर्थः स्यादतस्तद्रक्षार्थं सुध्यानहानिनिवारणार्थमित्यर्थः । तथा प्राणरक्षार्थं, तत्र प्राणा इन्द्रियादयो दश तेषां रक्षार्थं तत्संधारणाय, बुभुक्षितस्य ह्यायुर्बलादि हीयते । **तथेर्यां च विशोधयितु**मीर्यासमितिपालनाय, बुभुक्षितो हीर्यासमितिं ध्यामललोचनानि(नत्वेन) विशोधयितुं न शक्नोति । चः समुच्चये । एतैः षड्भिः कारणैस्साधुराहारं **भुञ्जीता**श्नीयात् । **न तु** न पुनर्भुञ्जीत **रूपरसहेतुः** । तत्र रूपं शरीरस्य विशिष्टवर्णाद्याकृतिः **'रस शब्दे'** इति वचनाद्रसः शब्दस्तयोर्हेतुर्निमित्तं शरीरोपचितत्वकण्ठमाधुर्यापादनायेत्यर्थः । आहारविषयो वा रसो मधुरादिकस्तन्निमित्तं स्वादुरसोपेतमिदं वर्त्तते, अतोऽवश्यं भोक्तव्यमिति गार्द्धर्येन न भुञ्जीतेत्यर्थः । अनेन रूपाद्यर्थमाहारमाहारयन् धर्म्मप्रयोजनाभावात् कारणाख्यदोषदुष्टं

तत्स्यादित्यावेदितम् । यतः कारणाभावः कारणदोषोऽत्राभिप्रेत इति गाथार्थः ॥९८॥

यैः कारणैराहारयति यतिस्तान्युक्तान्यधुना यैर्नाहारयति तान्याह -

अहव न जिमेज्ज रोगे, मोहुदये सयणमाइउवसग्गे ।
पाणिदयातवहेउं, अंते तणुमोयणत्थं च ॥९९॥

(**छाया**- अथवा न जिमेत् रोगे, मोहोदये स्वजनाद्युपसर्गे ।
प्राणिदयातपोहेतोः, अन्ते तनुमोचनार्थं च ॥९९॥)

वृत्तिः - **अथवे**ति बलवर्णाद्यपेक्षया भोजनाऽकरणे विकल्पान्तरार्थः । **न** नैव **जिमेद**द्यात् साधुर्भोजनं कुर्यादित्यर्थः । क्वेत्याह - **रोगे** आकस्मिकज्वराक्षिरोगादावजीर्णादौ च । उपवासान् कुर्वतो हि प्रायो ज्वरादयस्त्रुट्यन्ते । यदुक्तं -

'बलाविरोधि निर्दिष्टं ज्वरादौ लङ्घनं हितम् ।
ऋतेऽनिलश्रमक्रोधशोककामक्षतज्वरात् ॥१॥'

तथा **मोहोदये**ऽत्युत्कटकामपीडोद्भवे मैथुनविरतिरक्षणार्थं न जिमेत् । उपवासान् हि कुर्व्वतः कामः काममपक्रामति । यदुक्तं -

'विषया विनिवर्त्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्ज्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्त्तते ॥१॥' इति ।

'सयणमाइ'त्ति मोऽलाक्षणिकस्ततः **स्वजनाद्युपसर्गे** । तत्रोपसर्गः स्खलीकरणम्, स चानुकूलप्रतिकूलभेदात् द्विधा । तत्र मातापितृकलत्रादिस्वजनोपसर्गोऽनुकूलः । ते हि प्रव्रज्यामोचनाद्यर्थं कदाचिदुपतिष्ठन्ते । तत उपसर्गोऽयमिति मत्वा तत्र न जिमेत् । ते हि उपवासान् कुर्वन्तमवलोक्य तन्निश्चयावगमान्मरणादिभीतेर्वा प्रायस्तं मुञ्चन्ति । आदिशब्दात् प्रतिकूलोपसर्गे कुपितराजादौ न जिमेदिति । तथा प्राणिदया च तपश्च ते तथा । तद्धेतोस्तन्निमित्तं । तत्र प्राणिदयाहेतोः सत्त्वरक्षणाय जलवृष्टौ, महिकापाते, सचित्तरजःपातादौ, प्रभूतश्लक्ष्णमण्डूकिकामसिकादिसत्त्वसमाकुलायामिलायां न जिमेत् किन्तु मेघवृष्ट्यादावुपवासं करोति येन भिक्षाटनादिजाताप्यकायादिविराधना न स्यात् । तथा तपोहेतोस्तपोऽर्थमेकद्व्याद्युपवासकरणेन षण्मासान्तं यावत्तपः कुर्वतो न भोजनसम्भवः । इह तीर्थे उत्कृष्टतः षण्मासमेव तपो भवति न परत इति वेदितव्यम् । तथा **अन्ते** पर्यन्तसमये वृद्धभावे इत्यर्थः । अन्यदा हि प्रायो बुभुक्षाधिक्यादाहारत्यागे आर्त्तध्यानापत्तेरिति । तनुः शरीरं तस्या

मोचनं मरणार्थं परित्यागस्तदर्थं, **चः** समुच्चये । संलेखनार्थं निर्भोजनो भूयादित्यर्थः । अयमर्थः - पूर्व्वं हि दीर्घपर्यायपरिपालनं, शिष्येभ्यो वाचनादानं, शिष्यनिष्पादना च श्रेयो, अन्ते च वार्द्धके सर्वस्याप्यनुष्ठानस्य मरणाराधना सारेति तस्यां महाप्रयत्नो विधेयः । सा च संलेखना क्रमेणोपशमयुक्तेनाऽऽहारत्यागादिरूपा कार्या । अतः शरीरत्यागार्थं तत्करणे भोजनाभावः सम्भवतीति गाथार्थः ॥९९॥'

गुरुरेतान् पञ्चविधान्ग्रासैषणादोषान्परिहरति ।

मिथ्यात्वं-विपरीतश्रद्धानम् । तदेकविधम् । तद्यथा - अदेवगुरुधर्माणां देवगुरुधर्मत्वेन देवगुरुधर्माणाञ्चाऽदेवगुरुधर्मत्वेन श्रद्धानम् । यदवाचि **योगशास्त्रे तद्वृत्तौ** च-

'विपक्षज्ञाने सति विवक्षितं सुज्ञानं भवतीति सम्यक्त्वविपक्षं मिथ्यात्वमाह -

अदेवे देवबुद्धिर्या गुरुधीरगुरौ च या ।
अधर्मे धर्म्मबुद्धिश्च मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥२/३॥

वृत्तिः - अदेवोऽगुरुरधर्म्मश्च वक्ष्यमाणलक्षणस्तत्र देवत्वगुरुत्वधर्म्मत्वप्रतिपत्तिलक्षणं मिथ्यात्वं तस्य लक्षणं तद्विपर्ययादिति तस्य सम्यक्त्वस्य विपर्ययः तस्माद्धेतोः सम्यक्त्वविपर्ययरूपत्वादित्यर्थः । तथा च इदमपि सङ्गृहीतं-देवे अदेवत्वस्य गुरावगुरुत्वस्य धर्मे अधर्म्मत्वस्य प्रतिपत्तिरिति ।

मिथ्यात्वं च पञ्चधा आभिग्रहिकमनाभिग्रहिकमाभिनिवेशिकं सांशयिकमनाभोगिकं च ।

तत्राभिग्रहिकं पाखण्डिनां स्वस्वशास्त्रनियन्त्रितविवेकालोकानां परपक्षप्रतिक्षेपदक्षाणां भवति ॥१॥

अनाभिग्रहिकं तु प्राकृतलोकानां सर्वे देवा वन्दनीया न निन्दनीया एवं सर्वे गुरवः सर्वे धर्म्मा इति ॥२॥

आभिनिवेशिकं जानतोऽपि यथास्थितं वस्तु दुरभिनिवेशलेशविप्लावितधियो जमालेरिव भवति ॥३॥

सांशयिकं देवगुरुधर्मेष्वयमयं वेति संशयानस्य भवति ॥४॥

अनाभोगिकं विचारशून्यस्यैकेन्द्रियादेर्वा विशेषविज्ञानविकलस्य भवति ॥५॥ यदाह -

'आभिग्गहियं अणभिग्गहं च तह अभिणिवेसियं चेव ।
संसइयमणाभोगं मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥१॥' (पञ्चसङ्ग्रह १८६)

(**छाया**- आभिग्रहिकमनभिग्रहं च तथा आभिनिवेशिकं चैव ।
सांशयिकमनाभोगं मिथ्यात्वं पञ्चधा भवति ॥१॥)

अत्रान्तरश्लोकाः -

मिथ्यात्वं परमो रोगो, मिथ्यात्वं परमं तमः ।
मिथ्यात्वं परमः शत्रु-र्मिथ्यात्वं परमं विषम् ॥१॥

जन्मन्येकत्र दुःखाय, रोगो ध्वान्तं रिपुर्विषम् ।
अपि जन्मसहस्रेषु, मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥२॥

मिथ्यात्वेनालीढचित्ता नितान्तं, तत्त्वातत्त्वं जानते नैव जीवाः ।
किं जात्यन्धाः कुत्रचिद्वस्तुजाते, रम्यारम्यव्यक्तिमासादयेयुः ॥२/३॥'

यद्यपि मिथ्यात्वं पञ्चविधं तथाप्यत्र सामान्येन तदेकविधं विवक्षितम् ।

गुरुरेतन्मिथ्यात्वं सर्वथा त्यजति ।

एवं षट्त्रिंशद्गुणालङ्कारालङ्कृतो गुरुर्विराजताम् ॥२५॥

इति चतुर्विंशतितमी षट्त्रिंशिका समाप्तिमगमत् ।

● ● ●

+ **भणसि मुहेणं सव्वं तत्तं अइसुंदरं तुमं जीव ! ।**
जं न कुणसि काऊणं तं मन्ने गरुयकम्मो सि ॥

હે જીવ ! તું મુખથી બધું તત્ત્વ ખૂબ સુંદર રીતે કહે છે, પણ તું તે કરતો નથી તેથી લાગે છે કે તું ભારે કર્મી છે.

+ **अज्जं करेमि कल्लं करेमि धम्मुज्जमं तुमं भणसि ।**
इय निप्फलवंछहिं समप्पिही जम्मपरिवाडी ॥

આજે ધર્મમાં ઉદ્યમ કરું, કાલે કરું એમ તું કહે છે. આમ નિષ્ફળ ઇચ્છાઓથી જન્મની પરંપરા પૂરી થઈ જશે.

ચોવીસમી છત્રીસી

હવે ચોવીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - વીસ અસમાધિસ્થાનોને, દસ એષણાદોષોને, પાંચ ગ્રાસૈષણાદોષોને અને મિથ્યાત્વને ત્યજનાર - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૨૫)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - અસમાધિસ્થાનો એટલે ચિત્તની અસ્વસ્થતાના કારણો. મિથ્યાત્વ એટલે જિનેશ્વર ભગવાને કહેલા તત્ત્વો પરની અશ્રદ્ધા.

શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિમાં અસમાધિસ્થાનોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરી છે,'સમાધિ એટલે સમાધાન, એટલે ચિત્તની સ્વસ્થતા, એટલે મોક્ષમાર્ગમાં ટકી રહેવું. સમાધિનો અભાવ તે અસમાધિ. તેના સ્થાનો એટલે આશ્રયો તે અસમાધિસ્થાનો દવદવચારી વગેરે.'

અસમાધિસ્થાનો વીસ છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧ ઝડપથી ચાલનાર, ૨ નહીં પ્રમાર્જેલી ભૂમિ ઉપર ઊભા રહેવા વગેરેની ક્રિયા કરનાર, ૩ ખરાબ રીતે પ્રમાર્જેલી ભૂમિ ઉપર ઊભા રહેવા વગેરેની ક્રિયા કરનાર, ૪ વધારે શય્યાનું સેવન કરનાર, ૫ વધારે આસન વગેરેનું સેવન કરનાર, ૬ રત્નાધિકનો પરિભવ કરનાર, ૭ સ્થવિરનો ઉપઘાત કરનાર, ૮ જીવોનો ઉપઘાત કરનાર, ૯ તાત્કાલિક સંજ્વલન ક્રોધ કરનાર, ૧૦ ઘણા લાંબાકાળ સુધી ગુસ્સો કરનાર, ૧૧ પીઠ પાછળ નિંદા કરનાર, ૧૨ વારંવાર 'તું ચોર છે' એમ કહેનાર, ૧૩ ઝઘડો કરનાર, ૧૪ અકાળે સ્વાધ્યાય કરનાર, ૧૫ સચિત્ત પૃથ્વીથી યુક્ત હાથ-પગવાળો, ૧૬ અવાજ કરનાર, ૧૭ કલહ કરનાર, ૧૮ મારપીટ કરનાર, ૧૯ સૂર્યાસ્ત સુધી ભોજન કરનાર અને ૨૦ એષણાસમિતિનું પાલન નહીં કરનાર. **સમવાયાંગસૂત્ર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'સમાધિ એટલે ચિત્તની સ્વસ્થતા એટલે મોક્ષમાર્ગમાં રહેવું. સમાધિ ન હોવી તે અસમાધિ. તેના સ્થાન એટલે આશ્રયના ભેદો અથવા પર્યાયો તે અસમાધિસ્થાનો. તે અસમાધિસ્થાનો વીસ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે -

(૧) **દ્રુતદ્રુતચારી** - જે જલ્દી જલ્દી જાય છે તે અનુકરણ શબ્દને લીધે દ્રુતદ્રુતચારી કહેવાય છે. ચ અને અપિ પછીના અસમાધિસ્થાનની અપેક્ષાએ સમુચ્ચય માટે છે. જલ્દી જલ્દી ચાલનારો સંયમ અને આત્માથી નિરપેક્ષ રીતે જતા પડવા વગેરેથી પોતાની અસમાધિ કરે છે અને બીજા જીવોને હણતો તેમની અસમાધિ કરે છે, જીવહિંસાથી બંધાયેલા કર્મથી પરલોકમાં પણ પોતાની અસમાધિ કરે છે. માટે ઝડપથી ચાલવું એ અસમાધિનું કારણ હોવાથી અસમાધિસ્થાન છે. એમ બીજે પણ યથાયોગ્ય રીતે જાણવું.

(૨-૩) **અપ્રમાર્જિતચારી, દુષ્પ્રમાર્જિતચારી** - ઊભા થવું, બેસવું, આડા પડવું વગેરેમાં નહીં પ્રમાર્જનારો કે ખરાબ રીતે પ્રમાર્જનારો આત્મા વગેરેની વિરાધનાને પામે છે.

(૪) **અતિરિક્તશય્યાસનિક** - મોટી વસતિમાં રહે અને પાટ વગેરે આસનો ઘણા રાખે તે. ઘંઘશાલા વગેરે રૂપ મોટી વસતિમાં બીજા સંન્યાસીઓ વગેરે પણ આવીને રહે છે. એટલે તેમની સાથે ઝઘડો થવાથી પોતાની અને બીજાની અસમાધિ કરે છે. એ પ્રમાણે વધુ આસન રાખવામાં પણ અસમાધિ દોષ કહેવો.

(૫) **રાત્નિકપરિભાષી** - આચાર્ય વગેરે પૂજ્ય પુરુષોનો પરાભવ કરે છે તે પોતાની અને બીજાની અસમાધિ કરે છે.

(૬) **સ્થવિરોપઘાતિક** - આચાર્ય વગેરે ગુરુઓનો આચારના દોષથી અને શીલના દોષથી કે જ્ઞાન વગેરેથી ઉપઘાત કરવાના સ્વભાવવાળો હોય તે.

(૭) **ભૂતોપઘાતિક** - વિના કારણે એકેન્દ્રિય જીવોને હણે તે.

(૮) **સંજ્વલન** - દરેક ક્ષણે ગુસ્સો કરે તે.

(૯) **ક્રોધન** - એક વાર ગુસ્સે થયેલો અત્યંત ગુસ્સો કરે તે.

(૧૦) **પૃષ્ઠિમાંસાશિક** - બીજાની પીઠ પાછળ તેની નિંદા કરે તે.

(૧૧) **અભિક્ષ્ણં અભિક્ષ્ણં અવધારયિતા** - વારંવાર સમર્થ વસ્તુને અસમર્થ કહે, 'આ આવી જ છે' એમ કહે તે, અથવા વારંવાર બીજાના ગુણોનું અપહરણ કરે, જેમકે દાસ વગેરે ન હોય એવા પણ બીજાને 'તું દાસ છે, તું ચોર છે' વગેરે કહે તે.

(૧૨) **અધિકરણોત્પાદક** - પૂર્વે નહીં થયેલા ઝઘડા કે યંત્ર વગેરેને ઉત્પન્ન કરે તે.

(૧૩) **પુરાતનાધિકરણોદીરક** - પૂર્વે માફી માંગીને શાંત થયેલા ઝઘડાને ફરી ઉત્પન્ન કરે તે.

(૧૪) **સરજસ્કપાણિપાદ** - સચિત્ત વગેરે રજવાળા હાથથી અપાતી ભિક્ષા લે તે, તથા

જે અસ્થંડિલમાંથી સ્થંડિલમાં જતા પગ પ્રમાર્જે નહીં તે અથવા જે તેવા પ્રકારના કારણ વિના કપડા વગેરે નહીં પાથરેલી સચિત્ત વગેરે પૃથ્વી ઉપર આસન વગેરે કરે તે.

(૧૫) **અકાલસ્વાધ્યાયાદિકારક** - અકાળે સ્વાધ્યાય વગેરે કરે તે.

(૧૬) **કલહકર** - ઝઘડો થાય તેવું કાર્ય કરે તે.

(૧૭) **શબ્દકર** - રાતે મોટા અવાજે બોલે કે સ્વાધ્યાય કરે તે, અથવા ગૃહસ્થની ભાષા બોલે તે.

(૧૮) **ઝંઝાકર** - જેના જેનાથી ગણનો ભેદ થાય તે તે કરે તે, અથવા જેનાથી ગણના મનને દુઃખ થાય તેવું બોલે તે.

(૧૯) **સૂરપ્રમાણભોજી** - સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી ખાય, પીએ વગેરે કરે તે.

(૨૦) **એષણાઅસમિત** - અનેષણાનો ત્યાગ ન કરે, સાધુઓ પ્રેરણા કરે તો ઝઘડો કરે તે. અનેષણીયને નહીં છોડતો તે જીવહિંસા કરે છે. આમ પોતાને અને બીજાને અસમાધિ કરવાથી આ વીસમું અસમાધિસ્થાન છે.'

ગુરુ આ વીસ અસમાધિસ્થાનોને ત્યજે છે.

'એષણા એટલે અશન વગેરેને લેતી વખતે શંકિત વગેરે પ્રકારો વડે શોધવું. એષણા સંબંધી દોષો તે એષણાદોષો.' - **પ્રવચનસારોદ્ધારની ટીકા**માં એષણાદોષોની આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરી છે.

તે એષણાદોષો દસ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ શંકિતદોષ, ૨ મ્રક્ષિતદોષ, ૩ નિક્ષિપ્તદોષ, ૪ પિહિતદોષ, ૫ સંહૃતદોષ, ૬ દાયકદોષ, ૭ ઉન્મિશ્રદોષ, ૮ અપરિણતદોષ, ૯ લિપ્તદોષ અને ૧૦ છર્દિતદોષ. **શ્રીભાવદેવસૂરિજી**એ સંકલના કરેલ **યતિદિનચર્યા**માં અને **મતિસાગરસૂરિજી**એ રચેલ તેની **અવચૂર્ણિ**માં કહ્યું છે -

'તેમાં (૧) શંકિત એટલે જેમાં આધાકર્મ વગેરે દોષોની સંભાવના કરી હોય તેવા ભોજન વગેરે. (૨) મ્રક્ષિત એટલે ચોપડેલું. (૩) નિક્ષિપ્ત એટલે સચિત્ત વગેરે ઉપર મૂકેલું. (૪) પિહિત એટલે ઢાંકેલું. (૫) સંહૃત એટલે તેમાંથી બીજે નાંખેલું. (૬) દાયક એટલે બાળક વગેરે. (૭) ઉન્મિશ્ર એટલે મિશ્ર કરાયેલું એટલે સચિત્તથી યુક્ત. (૮) અપરિણત એટલે અચિત્ત નહીં થયેલું એટલે અલ્પ કાળવાળું. (૯) લિપ્ત એટલે ખરડાયેલું. (૧૦) છર્દિત એટલે ઢોળાયેલું. આ એષણાના દસ દોષો છે એટલે કે પિંડને ગ્રહણ કરવાના દૂષણો છે. કહ્યું છે કે, 'સોળ ઉદ્ગમના દોષ છે' વગેરે. (૭૯)

હવે ગવેષણાના દસ દોષો કહેવાય છે -

(૧) **શંકિત દોષ** - આધાકર્મ વગેરે દોષોની શંકા હોતે છતે પિંડ ગ્રહણ કરવામાં એટલે શંકિત પિંડ ગ્રહણ કરવામાં શંકિત દોષ થાય છે. એના ચાર ભાંગા છે. તે આ પ્રમાણે - (૧) ગ્રહણ કરતી વખતે શંકા હોય અને વાપરતી વખતે શંકા હોય. (૨) ગ્રહણ કરતી વખતે શંકા ન હોય અને વાપરતી વખતે શંકા હોય. (૩) ગ્રહણ કરતી વખતે શંકા હોય અને વાપરતી વખતે શંકા ન હોય. (૪) ગ્રહણ કરતી વખતે શંકા ન હોય અને વાપરતી વખતે શંકા ન હોય.

(૨) **પ્રક્ષિત દોષ** - સચિત્ત-અચિત્ત મહુડા વગેરે વસ્તુઓના યોગથી ચોપડેલું એવું પ્રક્ષિત બે પ્રકારનું હોય છે. સચિત્તથી લેપાયેલ હાથ વગેરે તે પ્રક્ષિત છે.

(૩) **નિક્ષિપ્ત દોષ** - ત્રસસ્થાવર જીવો ઉપર મૂકેલું અચિત્ત પણ નિક્ષિપ્ત છે. બેઇન્દ્રિય વગેરે ત્રસ છે. એકેન્દ્રિય એ સ્થાવર છે.

(૪) **પિહિત દોષ** - સચિત્ત-અચિત્તથી ઢાંકેલું તે પિહિત. એમાં ચાર ભાંગા છે - (૧) સચિત્તથી સચિત્ત ઢાંકેલું હોય. (૨) અચિત્તથી સચિત્ત ઢાંકેલું હોય. (૩) સચિત્તથી અચિત્ત ઢાંકેલું હોય. (૪) અચિત્તથી અચિત્ત ઢાંકેલું હોય. તેમાં ત્રણ ભાંગા અશુદ્ધ છે. ચોથા ભાંગામાં ભારે-હલકાના ચાર ભાંગા છે. તે પિંડવિશુદ્ધિમાંથી જાણવા. ગ્રન્થનો ગૌરવ થવાથી અહીં લખ્યા નથી.

(૫) **સંહૃત દોષ** - ભાજનમાં રહેલ માટી, પાણી, ફોતરા વગેરે આપવા માટે અયોગ્ય વસ્તુ કે આપવા નહીં ઇચ્છાયેલ વસ્તુ વાટકી વગેરે વાસણમાંથી પૃથ્વીકાય વગેરે ઉપર ખાલી કરીને જ તે ખાલી થયેલ વાસણથી વહોરાવે તે સંહૃત દોષ.

(૬) **દાયક દોષ** - આવા પ્રકારના દાયક વડે અપાયેલું હોય તે દાયક દોષ -

(૧) **નિગડિત** - લોઢાના પગના બંધન વગેરેથી બંધાયેલ.

(૨) **કાંપતો** - જેનું શરીર કંપતું હોય તે.

(૩) **પાદુકારૂઢ** - લાકડા વગેરેના પગરખા પહેરેલ.

(૪) **બાળક** - બાળક એટલે સમજણ વિનાનો અથવા છઠ્ઠીનું ધાવણ પીતો હોય તે.

(૫) **સ્થવિર** - સીત્તેર વર્ષની ઉપરની ઉંમરનો ઘરડો.

(૬) **અંધ** - દૃષ્ટિ વિનાનો.

(૭) **પંડક** - નપુંસક.

(૮) **મત્ત**- દારૂના નશાવાળો.

(૯) **કૂણિક** - કુબ્જ.

(૧૦) **ખંજ** - પગ વિનાનો

(૧૧) **જ્વરિત** - રોગી

(૧૨) **ખાંડતો** - ખાંડણી-દસ્તાથી જે સચિત્તને ખાંડતો હોય તે.

(૧૩) **પીસતો** - પથ્થર ઉપર તલ, મીઠુ, જીરુ વગેરે પીસતો હોય તે.

(૧૪) **લોઢતો** - યંત્રથી કપાસના બીજ કાઢતો હોય તે.

(૧૫) **પિંજતો** - પિંજવા વડે રૂને કોમળ બનાવતો હોય તે.

(૧૬) **કાંતતો** - રૂની પૂણીઓમાંથી દોરા બનાવતો હોય તે.

(૧૭) **વિલોડક** - બે હાથથી વારંવાર રૂને સૂક્ષ્મ કરતો કે દહીં વગેરેને મથતો.

(૧૮) **રજસ્વલા** - માસિક કાળમાં હોય તે.

(૧૯) **સબાલા** - સ્તનપાન કરતા બાળકવાળી.

(૨૦) **ગર્ભિણી** - આઠ મહિનાના ગર્ભવાળી.

(૭) **ઉન્મિશ્ર** - આપવા યોગ્ય એવી સાકર વગેરે વસ્તુ આપવા માટે અયોગ્ય એવા સચિત્ત દાણા વગેરેની સાથે એક કરીને અપાય તે ઉન્મિશ્ર દોષ છે. અહીં એક કરવું એટલે માત્ર ભેગું કરવું. આ દોષમાં પણ ચાર ભાંગા છે - (૧) સચિત્તની સાથે સચિત્ત મિશ્ર. (૨) અચિત્તની સાથે સચિત્ત મિશ્ર. (૩) સચિત્તની સાથે અચિત્ત મિશ્ર. (૪) અચિત્તની સાથે અચિત્ત મિશ્ર. આમાં પહેલા ત્રણ ભાંગા ન કલ્પે, ચોથો ભાંગો શુદ્ધ છે.

(૮) **અપરિણત** - આપવાની વસ્તુ અચિત્ત ન હોય તે. અથવા સંઘાટક બે સાધુમાંથી એક સાધુને અશન વગેરે નિર્દોષ લાગે અને બીજાને સદોષ લાગે તે.

(૯) **લિપ્ત** - મધ, દહી, દુધ, છાશ વગેરેથી ખરડાયેલું આપે તે લિપ્ત દોષ છે.

(૧૦) **છર્દિત** - ભૂમિ ઉપર ઢોળતા ઢોળતા વહોરાવેલું ગ્રહણ કરાય તે છર્દિત દોષ છે.

આ છર્દિત દોષ મળવાથી પૂર્વે કહેલા બેતાલીસ દોષ થાય છે. અહીં વારક મંત્રીની કથા પૂર્વે કહી જ છે. સોળ ઉદ્‌ગમના દોષો ગૃહસ્થને લીધે થાય છે, કેમકે પ્રાયઃ ગૃહસ્થો

તેમને કરે છે. સોળ ઉત્પાદનના દોષો સાધુને લીધે થાય છે, કેમકે સાધુ જ તેને કરે છે. દસ એષણાના દોષો ગૃહસ્થ અને સાધુ બન્નેને લીધે થાય છે, કેમકે શંકિતદોષ અને અપરિણતદોષ સાધુને લીધે થાય છે અને બાકીના દોષો ગૃહસ્થને લીધે થાય છે. ગ્રાસૈષણાના પાંચ દોષો છે. તે આગળ કહેશે. કહ્યું છે કે, 'સોળ, સોળ અને દસ ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન અને એષણાના દોષો ક્રમશઃ ગૃહસ્થ, સાધુ અને બન્નેથી થાય છે. ગ્રાસૈષણાના પાંચ દોષો છે. (૧)' (૯૨-૯૭)'

ગુરુ આ દસ પ્રકારના એષણાદોષોને વર્જે છે.

'ગ્રાસ એટલે ભોજન. ગ્રાસ સંબંધી એષણા એટલે શુદ્ધિ - અશુદ્ધિની વિચારણા તે ગ્રાસૈષણા. તેના દોષો તે ગ્રાસૈષણાના દોષો.' - **પ્રવચનસારોદ્ધાર**ની **ટીકા**માં ગ્રાસૈષણાની આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરી છે.

તે ગ્રૈસેષણાદોષો પાંચ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ સંયોજનાદોષ, ૨ પ્રમાણાતિરિક્તદોષ, ૩ ઇંગાલદોષ, ૪ ધૂમદોષ અને ૫ અકારણદોષ. **પિંડવિશુદ્ધિ**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'શબ્દાર્થ - इय = બતાવ્યા પ્રમાણે, सोलस = સોળ, सोलस = સોળ, दस = દશ, उग्गम = ઉદ્ગમ, उप्पायणा = ઉત્પાદના, एसणा = એષણા, दोसा = દોષો, गिहि = ગૃહસ્થ, साहु = સાધુ, उभयपभवा ગૃહસ્થ અને સાધુથી થનારા, पंच પાંચ, गासेसणाए = ગ્રાસૈષણાના, इमे આ. (૯૩)

ગાથાર્થ - ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સોળ ઉદ્ગમના દોષો ગૃહસ્થથી, સોળ ઉત્પાદનના દોષો સાધુથી અને દશ એષણાના દોષો ગૃહસ્થ અને સાધુ બન્નેથી ઉત્પન્ન થનારા છે. હવે ગ્રાસૈષણાના પાંચ દોષો છે, તે આ પ્રમાણે છે (૯૩)

ઉદ્ગમ-ઉત્પાદન-એષણાદોષનું નિગમન અને ગ્રાસૈષણાદોષની પ્રસ્તાવના -

ટીકાર્થ - 'इय' = 'इत्येवं' આમ દર્શાવ્યા પ્રમાણેના, 'सोलस सोलस दस' = 'षोडश षोडश दश' સોળ, સોળ અને દશ સંખ્યાવાળા દોષો જે યથાક્રમે, 'उग्गम-उप्पायणेसणा दोसा' = 'उद्गमोत्पादनैषणा विषयाः' ઉદ્ગમ-ઉત્પાદન અને એષણાસંબંધી છે, જેનું વર્ણન ઉપર કરાયેલું છે તે, 'दोसा' = 'दोषाः' આહારના દૂષણો-દોષો, ક્રમથી 'गिहिसाहूभयपभवा' = 'गृहिसाधूभयप्रभवाः' ગૃહસ્થથી, સાધુથી અને ઉભય = ગૃહસ્થ-સાધુથી ઉત્પન્ન થનારા છે.

અહીં એ ૪૨ દોષોમાં સોળે-સોળ ઉદ્ગમદોષો ગૃહસ્થથી ઉદ્ભવે છે, કારણ કે તેઓના કર્તા પ્રાયઃ ગૃહસ્થ હોય છે. સોળે સોળ ઉત્પાદના દોષો યતિથી જ ઉદ્ભવે છે,

કારણ કે યતિ જ તેઓને કરે છે. ગૃહસ્થ અને સાધુ = ઉભયથી એષણાદોષો ઉદ્ભવે છે, કારણ કે ગૃહસ્થ અને સાધુ તેના કરનારા હોય છે. શંકિતદોષ અને સાધુભાવઅપરિણતદોષ આ બે સાધુ થકી ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. શેષ પ્રક્ષિતાદિ આઠ દોષો અવશ્ય ગૃહસ્થથી જ ઉદ્ભવે છે.

આ પ્રમાણે વિધિથી લેવાયેલ આહાર વિધિપૂર્વક વાપરવાનો હોય છે. માટે હવે ગ્રાસૈષણાનો અવસર હોવાથી તે દોષની પ્રસ્તાવના કહે છે.

'पंच' = 'पञ्च' આગળ ૪૨ દોષોની વાત થઈ. એટલે હવે સંયોજના આદિ દોષોની વાત જણાવતાં કહે છે. વળી, પાંચસંખ્યા પ્રમાણ દોષો છે. તે દોષો શેના છે ? તે કહે છે, 'गासेसणाए' = 'ग्रासैषणायाः' - 'ग्रासैषणायां वा' = ગ્રાસૈષણાના છે. 'ગ્રાસ' એટલે કે ભોજન. તે વિષયક એષણા, એટલે કે, શુદ્ધ-અશુદ્ધની વિચારણા. અર્થાત્ વાપરતી વખતે શુદ્ધ અને અશુદ્ધની વિચારણા. એટલે કે વાપરતા 'ભાવ' અને 'વિધિ' બન્ને જોવાના હોય છે, 'ભાવ' = ખાતી વખતે રાગ-દ્વેષ ન કરવો. 'વિધિ' = સંયોજના ન કરવી. ષષ્ઠી-વિભક્તિ લગાડીને તે ગ્રાસૈષણાના, અથવા સપ્તમીવિભક્તિ લગાડીને તે ગ્રાસૈષણાવિશે હવે કહેવામાં આવનારા સંયોજના વગેરેના દોષો છે. 'इमे' = 'इमे' તે આ પ્રમાણે છે. (૯૩)

અવતરણિકા - હવે, પ્રસ્તાવનામાં જણાવેલ તે જ ગ્રાસૈષણાના દોષોને નામથી બતાવે છે, તેમજ પહેલા દોષ = સંયોજનાનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

શબ્દાર્થ - संजोयणा = સંયોજના, पमाणे પ્રમાણ, इंगाले અંગાર, धूम धूम, कारणे કારણ, पढमा પહેલો દોષ, वसहिबहिरन्तरे = ઉપાશ્રયની બહાર અને અંદર, वा = અથવા, रसहेउं = સ્વાદને માટે, दव्वसंजोगा = દ્રવ્યોને ભેગા કરવા. (૯૪)

ગાથાર્થ - (૧) સંયોજના (૨) પ્રમાણ (૩) અંગાર (૪) ધૂમ અને (૫) કારણ. એ પાંચ ગ્રાસૈષણાના દોષો છે. તેમાં સ્વાદ માટે ઉપાશ્રયની બહાર અને અંદર બે દ્રવ્યો ભેગા કરવા તેને સંયોજના કહેવામાં આવે છે. (૯૪)

સંયોજના વગેરે ભોજનવિષયક પાંચ દોષોનું નામકથન -

ટીકાર્થ - (૧) 'संयोजना' = ભેગું કરવું તેને સંયોજના કહેવાય છે. ગૃદ્ધિના કારણે રસમાં ઉત્કર્ષ = વધારો કરવા માટે सुकुमारिका = તળેલી રોટલી - પોચીપૂરી વગેરે દ્રવ્યોને ગોળ વગેરે દ્રવ્યો સાથે મેળવવું ઇત્યાદિ સ્વરૂપ જે કરવામાં આવે છે તે પ્રથમ સંયોજના નામક ગ્રાસૈષણા દોષ છે.

(૨) 'पमाणे' = 'प्रमाणं' પ્રમાણ. કોળીયાની સંખ્યા આદિથી આહારની માત્રા એ છે સ્વરૂપ જેમાં એવું જે પ્રમાણ, તેનું અતિક્રમણ કરવામાં આવે ત્યારે બીજો પ્રમાણ નામનો ભોજન દોષ થાય છે. મૂળગાથામાં 'पमाणे' એમ જે છેલ્લે 'एकार' છે તે પ્રથમ-વિભક્તિ એકવચનનું સૂચક છે એમ જાણવું.

(૩) 'इंगाले' = 'अङ्गारकरणं' અહીં પણ છેલ્લે જે 'एकार' છે તે પૂર્વવત્ જાણવો. ચારિત્રરૂપી ઈન્ધનને અંગારા જેવું કરે તે ઇંગાલ નામનો દોષ છે. અહીં અન્ત્યસ્વરાદિનો લોપ થયો છે. પછી 'संज्ञायां घः' આ વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે 'घ' પ્રત્યય લાગ્યો. અર્થાત્ મૂળ 'इंगालकरण' શબ્દ છે. પરંતુ વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે 'करण' શબ્દનો લોપ થવાથી 'इंगाल' શબ્દ બન્યો છે.

ભાવાર્થ આ છે કે ચારિત્રરૂપી ઇંધનને બાળવા માટે સમર્થ એવો જે રાગનો પરિણામ છે તેને ઇંગાલ કહેવાય છે.

(૪) 'धूम' = 'धूमकरणं' = અહીં પ્રથમવિભક્તિ એકવચનનો લોપ થયો છે તે છન્દના લીધે થયો છે એમ જાણવું. ચારિત્રરૂપી ઈન્ધનનો ધૂમાડો કરનાર તે ધૂમદોષ છે. 'मंतुवंतुविना लुक्' આ વ્યાકરણના નિયમાનુસારે 'वंतु' = 'वत्' નો લોપ થાય, પછી અન્ત્યસ્વરાદિનો લોપ થાય, પછી પૂર્વેની જેમ 'घ' પ્રત્યય લાગે. તેથી 'धूम' શબ્દ બન્યો છે.

ભાવાર્થ આ છે કે જે દ્વેષનો પરિણામ ચારિત્રરૂપી ઇંધનને ધૂમાડારૂપે કરવા સમર્થ છે તે 'ધૂમ' નામનો ભોજનદોષ છે.

(૫) 'कारणे' = જે કારણ દ્વારા પ્રાણીવડે ભોજન નામનું કાર્ય કરાય તેને 'કારણ' કહેવાય છે. અહીં પણ જે 'एकार' છે એ પૂર્વવત્ જાણી લેવો. સંયમ આદિ કારણ વિના જ રૂપ, બળ વગેરે માટે અશનાદિનો ઉપભોગ કરવો એ કારણ નામનો દોષ છે. મૂળગાથામાં 'च' જે સમુચ્ચયના અર્થમાં હોવો જોઈએ તે લોપ થયેલ છે એમ જાણવું. આ પ્રમાણે પાંચ ભોજનના દોષો થાય છે.

સંયોજનાનું સ્વરૂપ, તેના દ્રવ્ય અને ભાવ બે પ્રકારો -

હવે પહેલા સંયોજના નામના દોષની વ્યાખ્યા કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે -

'पढमा' = 'प्रथमा' પાંચ દોષોની અપેક્ષાએ ક્રમસર આવતો आद्य = પ્રથમ દોષ સંયોજના છે. એ સંયોજના કેવી રીતે થાય છે ? તે કહે છે, 'वसहि बहिरन्तरे वा' = 'वसतिबहिरन्तरे' वसति = ઉપાશ્રયની બહાર ભિક્ષાટનમાં અથવા वसति = ઉપાશ્રયની

અંદર. 'वा' એ વિકલ્પને સૂચવનાર છે. 'रसहेउं' = 'रसहेतोः' રસના ઉત્કર્ષ માટે. એટલે કે સારા સ્વાદ માટે. 'दव्वसंजोगा' = 'द्रव्यसंयोगाः' ભિક્ષામાં કૂરાદિ દ્રવ્યોના લાભમાં રસની ગૃદ્ધિના લીધે દહીં વગેરેને મેળવે = ભેળવે તેને દ્રવ્યસંયોગ કહેવાય છે.

આવી રીતે સાધુ જે કરે એ પ્રથમ સંયોજના નામનો દોષ થાય છે.

અહીં ભાવાર્થ આ છે કે સંયોજના બે રીતે થાય છે - (૧) ભાવસંયોજના. (૨) દ્રવ્યસંયોજના. અહીં દ્રવ્યસંયોજનાની વાત લેવાની છે.

(૧) ભાવસંયોજના :- ગૃદ્ધિના પરિણામથી ક્ષીરાદિદ્રવ્યોનું સંયોજન કરવામાં આત્મામાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનું સંયોજન થાય છે. અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ બંધાય છે. એટલે કે, ભાવથી = દ્રવ્યની ગૃદ્ધિરૂપ અધ્યવસાયથી આત્માની સાથે કર્મોનું મીલન થાય છે. તે કર્મો દ્વારા સંસારનું મીલન થાય છે અને તે સંસાર દ્વારા જ દુઃખનું મીલન થાય છે. માટે તે ભાવસંયોજના કહેવાય છે.

દ્રવ્યસંયોજનાના બાહ્ય અને અભ્યંતર બે પ્રકારો, તેમાં પણ બાહ્યસંયોજનાના બે પ્રકારો-

(૨) દ્રવ્યસંયોજના :- બે પ્રકારે છે (i) બાહ્ય (ii) અભ્યંતર. અહીં બાહ્ય-અભ્યંતરપણું ક્રમશઃ ભોજનક્રિયાના અપ્રત્યાસન્નતા અને આસન્નતાને આશ્રયીને જાણવું. (અર્થાત્ દ્રવ્યસંયોજનાનું બાહ્ય-અભ્યંતરપણું આમ તો વાપરતી વખતે હોય છે. વાપરતાં પૂર્વે પાત્રાદિમાં જે વસ્તુનું મિલન કરે તે બાહ્યસંયોજના થાય અને મોઢામાં જે મીલન કરે અથવા પાત્રમાં કે મુખમાં મીલન કરે તે અભ્યંતર સંયોજના થાય. ટીકાકારે અહીં બાહ્ય-આભ્યંતરનો ખુલાસો આ પ્રમાણે કર્યો છે કે જે ભોજનક્રિયાને અપ્રત્યાસન્ન હોય એટલે કે વસતિની બહાર જે કરવામાં આવે તે 'બાહ્ય' તરીકે જાણવું અને જે આસન્ન હોય એટલે કે વસતિની અંદર જે કરવામાં આવે તે 'અભ્યંતર' તરીકે જાણવું.) આ જ વાતને સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે,

(i) બાહ્યદ્રવ્યસંયોજના : (A) રસના હેતુથી દ્રવ્ય માટે ફરવું. અને (B) તે દ્રવ્યોનું અલગ-અલગ પાત્રોમાં ગ્રહણ કરવું. એમ બે પ્રકારની બાહ્ય દ્રવ્યસંયોજના છે. બન્ને પ્રકારની પણ સંયોજનાને ભિક્ષામાં ફરતાં વસતિની બહાર કરે છે. તે આ પ્રમાણે કે,

(A) કોઈ સાધુએ ભિક્ષામાં ફરતાં શાલ્યાદિ કૂર કે દૂધ પ્રાપ્ત કર્યા. તેની પ્રાપ્તિ પછી રસગૃદ્ધિથી દહીં, સાકર, ગોળની ગવેષણા માટે ફરે. અથવા મણ્ડક, મગ, શાલ્યાદિની પ્રાપ્તિમાં ઘી, દહીં, 'स्निग्धपत्रशाक' વઘારેલું લીલું શાક, ભાજી વગેરે શાલનકાદિ માટે ફરે.

એ પ્રથમ પ્રકારની બાહ્ય દ્રવ્યસંયોજના થઈ.

(B) જો બન્નેની પ્રાપ્તિ થતી હોય. અર્થાત્ કૂર કે દૂધ અને દહીં, ગોળની પણ પ્રાપ્તિ થતી હોય, અથવા મણ્ડકાદિ અને ઘી આદિની પણ પ્રાપ્તિ થતી હોય, ત્યારે અલગ અલગ પાત્રોમાં એ સાધુ સ્થાપે. 'હમણાં જ સંયોજન કરાયેલા દ્રવ્યો જો ભોજનવેળા સુધી ધારી રાખવામાં આવશે તો એ વિરૂપ = વિરસ થઈ જશે, એટલે ભોજન કરતી વેળાએ જ સંયોજન કરીશ.' એમ વિચારીને મેળવેલ દૂધ વગેરે વસતિની બહાર જ અલગ અલગ ભાજનોમાં = પાત્રોમાં ગ્રહણ કરે. આ બીજા પ્રકારની બાહ્ય દ્રવ્યસંયોજના થઈ.

અભ્યંતરદ્રવ્યસંયોજનાના ત્રણ પ્રકારો -

હવે અભ્યંતરદ્રવ્યસંયોજનાની વાત જણાવતાં કહે છે.

અભ્યંતરદ્રવ્યસંયોજના ત્રણ પ્રકારે છે (૧) પાત્રકસંબંધી (૨) કવલ = કોળીયાસંબંધી. (૩) મુખસંબંધી.

આ ત્રણે પ્રકારની સંયોજના વસતિમાં આવ્યા બાદ કરે છે માટે 'અભ્યંતર' કહેવાય છે.

(૧) ભોજન સમયે જે 'सुकुमारिकादि' સુકુમારિકાદિ = રોટલીવિશેષ જે ખંડ = ખાંડ આદિ સાથે રૂચે તે સુકુમારિકાદિને તે જ ખાંડ વગેરેની સાથે એક જ પાત્રમાં રસની ગૃદ્ધિથી સંયોજીને સ્થાપે. આ પ્રથમ પ્રકારની અભ્યંતર સંયોજના છે.

(૨) જ્યારે, 'तथाभूत' = તે જ સુકુમારિકાદિને તે જ ખાંડ વગેરેની સાથે કોળીયા રૂપે કરે. આ બીજા પ્રકારની સંયોજના છે.

(૩) જ્યારે, તે સુકુમારિકાદિને મોઢામાં નાંખીને, તે ઉપર બીજું કાંઈક = તે પ્રકારનું જ ખાંડ વગેરે તેની ઉપર નાંખે. આ ત્રીજા પ્રકારની અભ્યંતર સંયોજના છે.

સાર આ થયો કે, વસતિની બહાર દ્રવ્યસંયોજનમાં બાહ્ય દ્રવ્યસંયોજન કહેવાય છે. તથા, વસતિમાં આવીને રસમાટે તે સંયોજના કરાયે છતે અભ્યંતર દ્રવ્ય સંયોજન કહેવાય છે.

બહાર અને અંદર ઉપકરણની સંયોજના, તથા સંયોજનાની અનુજ્ઞા ક્યારે ? -

અહીં પિંડનો અવસર હોવાથી પિંડસંબંધી સંયોજના બતાવી છે. પરંતુ બીજા પ્રકારની સંયોજના પણ સંભવે છે. તે આ રીતે કે,

ઉપકરણની ગવેષણા કરતો સાધુ, ચોલપટ્ટાની પ્રાપ્તિમાં વિભૂષા = નીચે અને ઉપરનાં કપડાની સરખામણી = સમાનતા માટે બીજું કપડું માંગીને પહેરે = પરિભોગ કરે

ત્યારે બાહ્ય ઉપકરણ સંયોજના થાય છે. વસતિમાં આવીને પરિભોગ કરે ત્યારે અભ્યંતર ઉપકરણ સંયોજના થાય છે. ઇત્યાદિ પણ અધ્યાહારથી સમજી લેવું.

અહીં મૂળગાથામાં જે 'रसहेतोः' એવું વિશેષણ મૂક્યું, એનાથી આ અર્થ ફલિત થાય છે કે, કારણસર = રસગૃદ્ધિના અભાવે સંયોજના અનુજ્ઞાત પણ છે. તે આ રીતે કે,

રોગી સાધુને અથવા જે સાધુને આહાર ઉપર અરૂચી થઈ હોય એને તથા 'प्रधानाऽऽहार' = શ્રેષ્ઠ આહારને ઉચિત એવા રાજપુત્રાદિ સાધુને, તથા સાધુને ઉચિત એવા સંયોગરહિત આહારથી હજુ પણ સમ્યગ્ રીતે ભાવિત ન થયેલ હોય એવા શૈક્ષક સાધુને, આ સંયોજના અનુજ્ઞાત છે. કારણ કે તેઓને શાલનકાદિ વિના આહાર રૂચતો જ નથી. (૯૪)

અવતરણિકા - આ પ્રમાણે સંયોજનાની વાત કરી. હવે 'प्रमाण-अतिक्रम' દોષને કહેવાની ઇચ્છાથી કહે છે -

શબ્દાર્થ - धिइबल = ચિત્તનું સ્વાસ્થ્ય અને શારીરિકબળ, संजमजोगा = સંયમનાં વ્યાપારો, जेण = જેટલો આહાર કરવા વડે, ण हायंति = ઓછા ન થાય, संपइ = તે દિવસે, पए वा = અથવા બીજે દિવસે, तं = તેટલું, आहारपमाणं = આહારનું પ્રમાણ, जइस्स = સાધુનું, सेसं તેથી વધારે, किलेसफलं = ક્લેશ આપનારું છે. (૯૫)

ગાથાર્થ - જે આહાર કરવા વડે સાધુના જ્ઞાનાભ્યાસમાં, વૈયાવૃત્ત્યાદિ કરવા માટે શારીરિક બળમાં અને પડિલેહણ-પ્રમાર્જના વગેરે સંયમના યોગોમાં તે દિવસે અથવા બીજા દિવસે આહાર કરતાં સુધીમાં હાનિ ન પહોંચે તે સાધુના આહારનું પ્રમાણ કહેવાય અને તેનાથી જે અધિક વાપરવામાં આવે તે ક્લેશફલવાળો અર્થાત્ પ્રમાણાતિરિક્ત દોષવાળો તે આહાર શરીરને પીડા કરનારો બને છે. (૯૫)

ધૃતિ, બળ, સંયમયોગો જેનાથી હાનિ ન પામે તેટલું પ્રમાણસર ભોજન કરવું -

ટીકાર્થ - 'धिइ' = 'धृति' = ચિત્તની સ્વસ્થતા. ઉપલક્ષણથી જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ જાણવી. 'बलं' = બળ = વૈયાવચ્ચ વગેરે કરી શકે એવું શરીરનું સામર્થ્ય. 'संजमजोगा' = 'संयमयोगाः' = સંયમના યોગો. અર્થાત્ ચારિત્રનાં સાધક પડિલેહણ, પ્રમાર્જન વગેરે સાધુના વ્યાપારો = ક્રિયાઓ. આ બધાનો દ્વન્દ્વસમાસ કરવાથી 'धृतिबलसंयमयोगाः' થાય છે. તે યોગો, 'जेण' = 'येन' જેના દ્વારા, એટલે કે જેટલા પ્રમાણમાં અશનાદિના ઉપભોગ દ્વારા, 'ण हायंति' = 'न हीयन्ते' હાનિ ન પામે, પરંતુ 'अनवरत' = સતત ઊંચે જ ચઢે એમ અધ્યાહારથી લેવું. 'હાનિ ન પામે' એવું ક્યારે બને ? તે કહે છે, 'संपइ' = 'संप्रति' ભોજન લીધા બાદ તે જ દિવસે. 'वा' = અથવા 'पए' = 'प्रगे' આગામી દિવસે = બીજા દિવસે,

અર્થાત્ જેટલા આહારના ઉપભોગ દ્વારા ઓછું કે વધુ હોવાથી તે જ દિવસે કે બીજા દિવસે ભૂખ લાગવી, અજીર્ણ થવું વગેરે પીડા ન થવા દ્વારા સંયમ, જ્ઞાન વગેરેની હાનિ ન થાય. તેને શું કહેવાય ? તે કહે છે, 'आहारपमाणं' = 'आहारप्रमाणं' = સંયમ, ધૃતિ આદિને ઊંચે ચઢાવનારો તેટલા પ્રમાણનો ખોરાક = ભક્તપાનરૂપ ભોજનનું પ્રમાણ, 'जईस्स' = 'यतेः' = સાધુનું જાણવું. ઉપલક્ષણથી સાધ્વીજીઓનું પણ જાણવું.

પુરુષ, મહિલા અને નપુંસકનું આહારપ્રમાણ -

હવે આહારના પ્રમાણ વિશે વિસ્તૃત માહિતી આપતાં ટીકાકાર કહે છે.

એક પુરુષનું એક દિવસની તૃપ્તિને કરનાર આહારનું પ્રમાણ બત્રીશ (૩૨) કોળીયા છે. આ મધ્યમ પ્રમાણ જાણવું. એટલે કે ૩૨ કોળીયાથી એક-બે વગેરેથી હીન કરતાં કરતાં નવ કોળીયા સુધીનો આહાર તે મધ્યમપ્રમાણ છે. ૧ થી ૮ કોળીયાનો આહાર એ જઘન્ય પ્રમાણ છે. ઉત્કૃષ્ટ તો ઘણાં કોળીયા થાય છે. અર્થાત્ ૩૨ કોળીયાથી ઉપર ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણ કહેવાય છે.

મહિલાના આહારનું પ્રમાણ ૨૮ કોળીયા છે અને નપુંસકનું પ્રમાણ ૨૪ કોળીયા છે. જો કે નપુંસકોની પ્રવ્રજ્યા લગભગ નથી હોતી એટલે શાસ્ત્રોમાં આ કહેવાતા શ્લોક પ્રમાણે માત્ર પુરુષ અને મહિલાના આહારનાં પ્રમાણની વાત બતાવવામાં આવી છે -

'કુક્ષિને પૂરક પુરુષનો આહાર ૩૨ કોળીયા કહેવાયો છે. તેમજ મહિલાનો ૨૮ કોળીયા કહેવાયો છે. (૧)' આમ, આ ગાથામાં નપુંસકની વાત કહેવાઈ નથી.

કોળીયાનું પ્રમાણ અને દ્રવ્યકુકડી અને ભાવકુકડીનું સ્વરૂપ -

હવે કોળીયાનું પ્રમાણ શું ? તે કહે છે - કૂકડીના ઈંડાના માપનો કોળીયો બને છે. તેમાં કૂકડી બે પ્રકારની છે (૧) દ્રવ્યકૂકડી. (૨) ભાવકૂકડી.

(૧) દ્રવ્યકૂકડી - આના પણ ૨ પ્રકારો પડે છે. (A) સાધુનું શરીર દ્રવ્યકૂકડી. સાધુનું મુખ તે ઈંડુ. એટલે કે ઉઘાડેલા મોઢામાં કોળીયો મૂકતાં મોઢું, આંખ, કપાળ, હોઠ, ભ્રમર વિકૃત ન થાય અને કોળીયો મોઢામાં પ્રવેશી જાય તે કવલ = કોળીયાનું પ્રમાણ જાણવું. અથવા, (B) કૂકડીનું ઈંડું, તે પ્રમાણવાળો કોળીયો લેવો.

(૨) ભાવકૂકડી - જેટલા પ્રમાણનો આહાર લીધા પછી પેટ અતિ ખાલી ન રહે અને અતિ ભરેલું ન રહે અને ધૃતિ, જ્ઞાન વગેરેની વૃદ્ધિ થાય, તેટલા પ્રમાણવાળા આહારના બત્રીસમા ભાગને 'अण्डक' કહેવાય છે. તેટલા પ્રમાણવાળો એક કોળીયો બને છે.

પેટને આશ્રયીને કાળની અપેક્ષાએ ભાગ પાડીને ભોજન અને પાણીનું પ્રમાણ -

પુરુષ વગેરેને આશ્રયીને બત્રીશ કવલ વગેરેનું માન તો પાણી વિના માત્ર કવલાહારનું છે. પાણી સાથે તો કાળની અપેક્ષાએ અલગ અલગ વિભાગથી તે કવલનું પ્રમાણ જાણવું. તે આ રીતે કે, કાળના ત્રણ પ્રકારો છે - (૧) શીત (૨) ઉષ્ણ (૩) સાધારણ.

(૧) જે કાળે ઠંડી ઘણી હોય તે શીતકાળ, (૨) જે કાળે ઘામ-બફારો અધિક હોય તે ઉષ્ણકાળ અને (૩) જેમાં ઠંડી-ગરમી બન્ને સમાન હોય તે સાધારણકાળ છે.

'भोजक' = ભોજનને કરનારના उदर = પેટના બધાં જ विवर = પોલાણના ૬ ભાગો કલ્પવા. તેમાં, સાધારણકાળે ભોજન અને પાણીને વાપરવાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે જાણવું. પેટના ત્રણ ભાગોને છાશ વગેરે વ્યંજનથી યુક્ત કૂરાદિ અશનથી પૂરવા અને બે ભાગો कांजिकापानथी = કાંજીનું પાણી, શુદ્ધપાણી વગેરે પ્રવાહીથી ભરવા તથા ૬ઠ્ઠો ભાગ ખાલી રાખવો જેથી વાયુ આમથી તેમ ફરી શકે. જો એમ ન કરવામાં આવે તો વાયુ પીડા કરે. તેથી પેટ માટે પાંચ જ ભાગ સદા ઉપયોગી બને છે. કહેવાયું છે કે,

'પેટના કલ્પેલા ૬ ભાગમાંથી ૩ ભાગ વ્યંજનયુક્ત આહારથી ભરવા. બે ભાગ कांजिकादि द्रवथी = પ્રવાહીથી ભરવા અને વાયુના સંચાર માટે છઠ્ઠો ભાગ ખાલી રાખવો. (૧)'

શીતકાળમાં પાણીથી એકભાગ ભરવો, ચાર ભાગ આહારથી ભરવા અને ૧ ભાગ વાયુના સંચાર માટે ખાલી રાખવો. આ વાત બધે જ સમજી લેવી.

ઉષ્ણકાળમાં ૩ ભાગ પાણીથી ભરવા ૨ ભાગ આહારથી ભરવા. અહીં આહાર-પાણીના વિષયમાં ભૂખની વૃદ્ધિમાં આહારની વૃદ્ધિ કરવી અને તરસની હાનિમાં પાણીની હાનિ કરવી વગેરે સમજી લેવું.

ઉપરોક્ત આહારપ્રમાણ સિવાયનું પ્રમાણ ક્લેશફળ છે અને વિરુદ્ધ દ્રવ્યનો આહાર પણ ક્લેશફળ છે -

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે આહારનું પ્રમાણ છે. આનાથી व्यतिरिक्त = ન્યૂન કે અધિક આહાર લેવામાં પ્રમાણદોષ છે. એટલે જ કહે છે કે, 'सेसं' = 'शेषं' સંયમાદિના નિર્વાહનાં કારણભૂત, પોતાના દેહને ગુણકારી એવા આહારના માનથી જુદો. એટલે કે ન્યૂન કે અધિક આહાર. અથવા પ્રકામ કે અતિબહુ વગેરે દોષયુક્ત આહારાદિ. પ્રકામ - અતિબહુક વગેરેનું સ્વરૂપ હવે આગળ કહેવામાં આવશે, તે દોષયુક્ત આહાર શેનું કારણ બને છે ? તે કહે છે, 'किलेसफलं' = 'क्लेशफलं' ક્લેશ એટલે કે શરીરપીડા, એ છે ફળ = પ્રયોજન જેનું એ

ક્લેશફળ કહેવાય છે. અર્થાત્ એ ક્લેશરૂપી ફળનું કારણ બને છે. કારણ કે, દોષયુક્ત આહાર, એ અક્ષુધા - અજીર્ણાદિને ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા શરીરવ્યથાને ઉત્પન્ન કરે છે. (કહ્યું છે કે, અતિરિક્ત આહાર પીડા ઉપજાવે છે અને તે વમન અને ઝાડાનું કારણ બને છે.)

આ બધાનો ભાવાર્થ આ થયો કે, જ્ઞાનાદિવૃદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનારથી જુદું જે પણ છે તે પ્રમાણદોષથી દુષ્ટ જાણવું. તે પ્રમાણદોષના ૬ ભેદો છે.

પ્રકામ વગેરે ૬ પ્રમાણ દોષો -

(૧) પ્રકામં (૨) નિકામં (૩) પ્રણીતં (૪) અતિબહુકં (૫) અતિબહુશઃ અને (૬) અતિપ્રમાણં. જેનું બીજું નામ 'अतृप्यमानं' છે.

(૧) 'प्रकामं' બત્રીશ કોળીયાથી વધારે. એટલે કે તેત્રીશ વગેરે કોળીયાનું ભોજન એક જ દિવસમાં કરે તો એ પ્રકામ કહેવાય છે. અહીં આટલું ધ્યાન રહે કે જે આહારાદિમાંથી સ્નેહ = ઘી વગેરે ચીકણાં પદાર્થોના બિન્દુઓ ટપકતાં ન હોય એવા કોળિયાઓમાં પ્રકામપણું જાણવું. જો એજ પ્રકામ આહારમાં સ્નેહના બિન્દુઓ ટપકતાં હોય = ઘી વગેરેથી લથપથ હોય તો એમાં પ્રકામ અને પ્રણીત બન્ને દોષો સંભવે છે. આ જ પ્રમાણે છએ છ દોષોમાં દોષોનું સંકરપણું જાણવું.

(૨) 'निकामं' પ્રકામ ભોજન જ જો એકથી વધુ દિવસો કરવામાં આવે. અર્થાત્ બીજા-ત્રીજા વગેરે દિવસોમાં કરવામાં આવે તો એને નિકામ કહેવાય છે.

(૩) 'प्रणीतं' = કોળીયારૂપે ઉપાડવામાં આવતાં આહારાદિમાંથી જો ઘી વગેરે ગળતું હોય = ટપકતું હોય તો એ ભોજન પ્રણીત = લથપથતું કહેવાય છે.

(૪) 'अतिबहुकं' એક દિવસે ન્યૂનોદરતા વિના = ઉણોદરી વિના પેટ ભરીને પરિપૂર્ણભોજન વાપરે એ 'बहुकम्' કહેવાય છે. તે બહુકમ્ને ઓળંગીને અતિશય એટલે કે પોતાના પેટ માટે પર્યાપ્ત આહારના પ્રમાણ કરતાં વધારે અશનાદિ જે બે વાર વાપરે. તે અતિબહુકમ્ કહેવાય છે.

(૫) 'अतिबहुशः' = ત્રણવાર જે અતિબહુકમ્ અશનાદિ વાપરે તે.

(૬) 'अतिप्रमाणं' = 'अतृप्यमानं' = અતિલોલુપતાથી તૃપ્તિ નહીં પામતો ત્રણ વારથી વધારે ચોથી વગેરે વાર સાધુ જે અશન વગેરે વાપરે તે અતિપ્રમાણ કે અતૃપ્યમાન કહેવાય છે.

આ પ્રમાણ દોષથી દુષ્ટ છએ પ્રકારના આહાર સાધુ વાપરે નહિ. તથા,

દેહ અને સંયમનો ક્ષય કરનાર એવા વિરુદ્ધદ્રવ્યનો આહાર પણ ક્લેશફળ જ છે. માટે તેવા ભોજન પણ ન કરવા. વિરુદ્ધદ્રવ્ય કોને કહેવાય ? તે જણાવતાં કહે છે -

જેમકે દહીંનો તેલ સાથે સંયોગ અથવા દૂધનો તેલ સાથેનો સંયોગ એ કોઢના વિકારને કરનાર છે.

તેમજ, સમાનભાગે મેળવેલ ઘી અને તેલનો સંયોગ એ કેટલાંક કાળ પછી ઝેર બને છે. આ પ્રમાણે ૯૫મી ગાથાની વ્યાખ્યા કરી. (૯૫)

અવતરણિકા - હવે જે કહેવામાં આવ્યું કે 'શેષ ક્લેશફળ છે' તે શી રીતે બને છે ? તે જણાવતા કહે છે -

શબ્દાર્થ - जेण = જે કારણથી, अइबहु = બેવાર, अइबहुसो = ત્રણવાર, अइप्पमाणेण = ત્રણવારથી વધારે, भोयणं = આહાર, भुत्तं = વાપરેલો, हादेज्ज व = અધિકસ્થંડિલ કરાવે, वामेज्ज व = અથવા ઉલ્ટી કરાવે, मारेज्ज व = અથવા પ્રાણનો ત્યાગ કરાવે, तं = તે અધિક આહાર, अजीरंतं = પાચન નહિ થતો. (૯૬)

ગાથાર્થ - બે વખત, ત્રણ વખત અને તેથી વધુ વખત કરાયેલો આહાર પાચન નહિ થવાના યોગે તેવા આહાર કરનારને અધિકસ્થંડિલ કરાવે અથવા ઉલ્ટી કરાવે અથવા તેના પ્રાણનો પણ ત્યાગ કરાવે છે. (૯૬)

ટીકાર્થ - અતિ બહુવગેરે ભોજન શું કરે ? ઝાડા-ઉલ્ટી વગેરે કરાવે -

'जेण' = 'येन कारणेन' જે લોલુપતા આદિ કારણસર, 'अइबहु' = 'अतिबहु' બે વાર લેવામાં આવતાં अतिबहुकम् નામના આહારથી, 'अइबहुसो' 'अतिबहुशः' ત્રણ વાર લેવામાં આવતા अतिबहुकम् નામનાં આહારથી તથા, 'अइप्पमाणेण' = 'अतिप्रमाणेन' ત્રણવારને ઓળંગીને લેવામાં આવતા अतिप्रमाणम् નામક આહારથી, બધામાં તૃતીયાવિભક્તિ કરણરૂપે લેવામાં આવી છે. અથવા તો अतिप्रमाणम् જેનું બીજું નામ 'अतृप्यमान' છે તેની વ્યાખ્યા બતાવતાં કહે છે. તૃપ્તિને ન માનતા એવા સાધુથી જે અશનાદિ 'भोयणं भुत्तं' = 'भोजनम् भुक्तम्' = ભોજન વાપરવામાં આવ્યું. ઉપરોક્ત વાપરવામાં આવેલ अतिबहुकम् વગેરે આહાર શું કરે ? તે કહે છે, 'हादेज्ज व' = 'हदयेद्वा' = ઝાડા કરાવે, 'वामेज्ज व' = 'वमयेद्वा' ઉલ્ટી કરાવે, 'मारेज्ज व' = 'मारयेद्वा' = પ્રાણત્યાગ કરાવે. મૂળગાથામાં 'वा' શબ્દો સ્વસ્થાને છે અને વિકલ્પને સૂચવનાર છે. 'तं' = 'तम्' = તે अतिबहुकादि ભોજન કેવું હોય ત્યારે ઝાડા વગેરે કરાવે ? તે કહે છે, 'अजीरंतं' = 'अजीर्यत्' = અજીર્ણ થતું પરિણમન ન પામતું અર્થાત્ નહિં પચતું ભોજન.

અહીં, મૂળકારશ્રીએ દોષદર્શન કરાવવા દ્વારા અર્થાત્ અતિબહુકાદિ ત્રણ દોષના દર્શન કરાવવા દ્વારા પ્રકામાદિ બાકીના ત્રણેય દોષની વાત ઉપલક્ષણથી કરી દીધી છે એમ સમજી લેવું. પ્રકામાદિ ત્રણ દોષોનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના માત્ર જે અતિબહુકાદિ ત્રણ દોષોને લીધા છે તેનું કારણ આ છે - અતિબહુકાદિ ત્રણ દોષો એ આત્મવિરાધના વગેરે ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી એનો અત્યંત પરિહાર = ત્યાગ કરવો એમ બતાવવા માટે.

પ્રમાણથી વધારે ભોજનમાં દોષો અને પ્રમાણસર ભોજનમાં ગુણો -

આત્મવિરાધના આદિની સંભાવના જણાવતાં કહે છે કે, અજીર્ણ પામતાં આહારાદિથી મરણ વગેરે થાય એ આત્મવિરાધના. અજીર્ણથી શરીર અત્યંતઠંડુ પડી જાય વગેરે કારણે શરીરમાં પ્રાણનો સંચાર કરવા તાપણાં વગેરે કરાય કે જેમાં તેજસ્કાયાદિની વિરાધના થાય એ સંયમવિરાધના.

(અહીં પ્રાસંગિક થોડી વાત જાણવી કે પૂર્વકાળમાં જ્યારે છાતી અચાનક અટકી જાય. કે શરીર એકદમ ઠંડું પડી જાય ત્યારે ચારે બાજુ મોટા તાપણાં કરવામાં આવતાં કે જેથી ગરમીના લીધે છાતી પાછી ધડકતી થઈ જાય. અથવા શરીરમાં ગરમી પેદા થતાં શરીરમાં પ્રાણનો સંચાર ચાલુ થઈ જાય. વર્તમાનમાં પણ તીવ્રહૃદયરોગના હુમલાદિમાં ડૉક્ટરો કરન્ટના શોક આપે છે. જેથી છાતીનો ધબકાર ચાલુ થઈ જાય. એ કરંટ એટલે એક જાતનું તાપણું જ છે ને ? અસ્તુ.)

તથા, "આ લોકો ખાઉધરા છે" એ પ્રમાણે લોકોમાં અપવાદ થાય. એ રીતે પ્રવચન-વિરાધના થાય.

અતિબહુકાદિ આહારમાં જેમ આત્મવિરાધનાદિ ત્રણ દોષો બતાવ્યા એજ રીતે ઉપલક્ષણથી પ્રકામાદિ ભોજનમાં પણ આ ત્રણેય અને બીજા પણ બ્રહ્મચર્યવિરાધના આદિ દોષો જાણવા.

ઉપરોક્ત દોષોથી બચવા માટે પ્રમાણસર જ ભોજન લેવું જોઈએ. કારણ કે, તે ગુણકારી છે.

વળી જે લોકો અપથ્યને છોડનારા હોય છે, ૩૨ કોળીયા કે તેથી પણ ઓછું વાપરનારા હોય છે તેઓને બીજા વૈદ્ય પાસે ચિકિત્સા કરાવવાની જરૂર નથી પડતી. કારણ કે ઉપરોક્ત પ્રમાણસર ભોજન લેનારા તેઓ જાતે જ વૈદ્ય જેવા છે. આમ, પ્રમાણયુક્ત ભોજન કરવામાં વિશેષ ગુણ છે. તેનાથી જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ થાય છે. (૯૬)

અવતરણિકા - આ પ્રમાણે 'પ્રમાણદોષ' કહ્યો. હવે અંગાર અને ધૂમ નામના બન્ને

દોષોની એક સાથે વ્યાખ્યા કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે -

શબ્દાર્થ - અંગાર = ધૂમાડા વગરનો બળતો અંગારો, સધૂમ = ધૂમાડાવાળું અડધું બળતું લાકડું વગેરે, ઉવમ = સરખો, ચરણિંધણકરણ = ચારિત્રને બાળવાના, ભાવઓ = સ્વભાવથી, જં જે અશનાદિ, ઇહ = આ ગ્રાસૈષણાના દોષમાં, તં = અશનાદિ, રત્તો = રાગવાન, દુટ્ઠો = દ્વેષવાન, ભુંજઇ = વાપરે, અંગારં = અંગારદોષવાળું, ચ = અને, ધૂમં = ધૂમદોષવાળું, ચ = અને (૯૭)

ગાથાર્થ - જેમ લાકડાને અગ્નિ સર્વથા બાળીને ધૂમાડા વગરના અંગાર જેવો બનાવે છે અને અડધું બાળીને ધૂમાડાવાળું બનાવે છે તેવી રીતે જે સાધુ આહાર વાપરતી વખતે પ્રશંસાપૂર્વક વાપરે તે પોતાના ચારિત્રને સર્વથા બાળીને અંગારા જેવું બનાવે છે અને જે સાધુ વિરસ આહારની નિંદા કરીને વાપરે તે પોતાના ચારિત્રને અડધા બળેલા ધૂમાડાવાળા લાકડા જેવું મલિન બનાવે છે. (૯૭)

ટીકાર્થ - અંગાર અને ધૂમાડાની ઉપમા ચારિત્રરૂપી ઇન્ધન સાથે -

'अङ्गारः' = અહીં લાકડા વગેરેને ઇન્ધન કહેવાય છે. અગ્નિથી બળેલા, ધૂમાડા વિનાના બળતા અગ્નિ = સળગતાં કોલસાસ્વરૂપ લાકડા વગેરેને અંગાર કહેવાય છે. તથા, 'सधूमः' ધૂમાડા સાથે હોય તે સધૂમ, સધૂમ એવું ઇંધન કે જે અંગારભાવને પામ્યું ન હોય, અર્થાત્ દાહક્રિયાને અનુભવતું ઇન્ધન જયારે અડધું બળી જાય છે ત્યારે તેમાં ધૂમાડાનો સદ્ભાવ હોવાથી તે ઇન્ધન સધૂમ કહેવાય છે

ધૂમાડા સાથેનો અંગાર તે દ્રવ્યઇન્ધન, એની સાથે ઉપમા = સદશતા જેની કરાઈ છે તે 'चरणेन्धन' કહેવાય છે, 'चरणेन्धन'ની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે કે, 'चरणं' એટલે કે ચારિત્ર, તે ચારિત્ર જ ઇન્ધન બને છે, કારણ કે એમાં બળવાપણું રહેલું છે. એ બળવાપણાનું જે કરવું, તે 'चरणिंधणकरण' કહેવાય છે. 'चरणिंधणकरणभावओ' = 'चरणेन्धनकरणभावतः' = ચારિત્રરૂપી ઇન્ધનને અંગાર કે સધૂમ સમાન કરવાપણાથી.

અહીં ભાવાર્થ આ છે કે જેમ દ્રવ્યઇન્ધનમાં દાહ્યપણું = બળવાપણું, દાહક = બાળવાપણું અને તેનાથી સાધ્યકાર્ય ધૂમ-દાહ-પાચન વગેરે આ ત્રણેય હોય છે, તે જ પ્રમાણે ભાવઇન્ધનમાં પણ દાહ્ય, દાહક અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતું કાર્ય આ ત્રણેય હોય છે. જેમકે, દ્રવ્યેન્ધનમાં લાકડા વગેરેને બાળવું તે દાહ્ય, દાહક તે અગ્નિ અને તેનાથી સાધ્ય એવું કાર્ય તે ધૂમાડા કરવાપણું અને અંગારાપણાં સ્વરૂપ રહેલું છે. તે જ રીતે, ભાવઇન્ધનમાં ચારિત્ર એ દાહ્ય છે, અશનાદિનો વિષય બનતો સાધુનો રાગ-દ્વેષનો પરિણામ એ દાહક-અગ્નિ છે અને તેનાથી સાધ્ય કાર્ય એ છે કે, 'આ આહાર લૂખો છે' ઇત્યાદિ વચનો ઉચ્ચારવા દ્વારા ચારિત્રને ધૂમાડારૂપે મલિન કરવાપણું અને, 'આ આહાર મિષ્ટ છે' ઇત્યાદિ વચનો

ઉચ્ચારવા દ્વારા ચારિત્રને અંગારરૂપે કરવાપણું, એટલે કે સર્વથા બાળી નાંખવા દ્વારા ચારિત્રને મોક્ષરૂપી કાર્ય માટે અસાર બનાવવું.

જેમ અંગારાદ્વારા લાકડા વગેરેનું કાર્ય સધાય નહિ અર્થાત્ જેમ રમવા માટે ગિલી-દાંડા કે મકાન કે લખવાના સાધન, બાજોઠ વગેરે બનાવવા લાકડા ઉપયોગમાં લેવાય પણ અંગારા નહિ. એટલે કે અંગારાથી કાંઈ એ બધી વસ્તુઓ બની શકતી નથી. તે જ રીતે ધૂમાડારૂપ કે અંગારારૂપ ચારિત્ર દ્વારા દુઃખ-પાપમુક્તિસ્વરૂપ મોક્ષ જલ્દી મેળવી શકાતો નથી.

આમ ચારિત્રઈન્ધન સાથે દ્રવ્યઈન્ધનની ઉપમા કરાઈ છે.

'जम्' = 'यद्' = પ્રાસુક અને એષણીય એવું પણ જે અશનાદિ, મૂળગાથામાં 'जम्' પછી 'इह' શબ્દ છે. એ હાલ સ્થાપી રાખવો. અર્થાત્ હાલમાં એનો ઉપયોગ નથી. આગળ જ્યાં એનો ઉપયોગ જણાશે ત્યાં અન્વય કરીશું. 'रत्तो' = 'रक्तः' = 'આ મિષ્ટ છે.' એમ તેની પ્રશંસા દ્વારા રાગવાળો થઈને, 'दुट्ठो' = 'द्विष्टः' = 'આ લૂખો છે' એમ તેના દોષગ્રહણથી દ્વેષવાળો થઈને, 'भुंजइ' = 'भुङ्क्ते' = વાપરે છે 'तं' = 'तद्' તે અશનાદિ, યથાક્રમે આ પ્રમાણે થાય છે.

રાગનો પરિણામ અંગાર છે અને દ્વેષનો પરિણામ ધૂમાડો છે

હવે જે 'इह' પૂર્વે સ્થાપેલો તેનો અન્વય અહીં કરવો. 'इह' = આ કહેવાઈ ગયેલા ગ્રાસૈષણાદોષોની મધ્યમાં અથવા તીર્થંકર પ્રણીત આ જિનશાસનરૂપી પ્રવચનમાં તે અશનાદિ યથાક્રમે શું કહેવાય ? તે કહે છે, 'अंगारं च धूमं च' અંગાર અને ધૂમાડો કહેવાય છે. તેમાં અંગાર એટલે કે પૂર્વે કહેવાયેલ શબ્દાર્થવાળો અર્થાત્ ચારિત્રરૂપી ઈન્ધનને બાળી નાંખવા સમર્થ એવો રાગનો પરિણામ અને ધૂમ એટલે પણ પૂર્વે કહેવાયેલ શબ્દાર્થવાળો એટલે કે ચારિત્રરૂપી ઈન્ધનને ધૂમાડાવાળું = મલિન = શ્યામ કરનાર દ્વેષનો પરિણામ. તે પરિણામના યોગે અશનાદિ પણ અંગાર કે ધૂમ દોષવાળા થાય છે.

સાર આ થયો કે એષણીય પણ આહારાદિને જો રાગવાળો થઈને વાપરે તો તે આહારને અંગારદોષવાળો કરે છે અને જો દ્વેષવાળો થઈને વાપરે તો ધૂમદોષવાળો કરે છે. બન્ને 'च' શબ્દ એ પરસ્પરની અપેક્ષાએ સમુચ્ચયના અર્થમાં છે.

જો કે, અહીં બળતાં કાષ્ઠાદિ પહેલાં તો અર્ધ બળેલા ઉલ્મુકસ્વભાવવાળા ધૂમાડાસહિત હોય છે, પછી સર્વથા જ્વલનરૂપ અંગારપણાને પામે છે. આ રીતે પ્રથમ સધૂમ અને પછી અંગારો, એવો ઉત્પત્તિક્રમ છે. છતાં પણ ભાવસ્વરૂપ આ બન્નેનો વિચાર કરવાનો હોવાથી ગુરુ અને લઘુ દોષને આશ્રયીને એટલે કે પ્રથમ ગુરુ-મોટોદોષ, અને પછી લઘુ = નાનોદોષ આ ક્રમને આશ્રયીને આવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો. તે આ પ્રમાણે - રાગ કરવા

દ્વારા સર્વથા બળી ગયેલ ઈન્ધન સમાન ચારિત્રને કરી દે છે, માટે તે ગુરુદોષ છે. અને દ્વેષ દ્વારા અર્ધ બળી ગયેલ ઈન્ધનસમાન કરે છે. તેથી તે લઘુદોષ છે.

તથા, શેષ ઉદ્ગમાદિદોષોમાં ત્રણે જગતની કદર્થના કરનાર રાગ-દ્વેષસ્વરૂપ આ બંને દોષો હોવાથી એ બન્ને ગુરુતમદોષો છે = અત્યંત મોટા ખતરનાક દોષો છે એ વાત પર ધ્યાન દોરવા માટે ધ્યાપના ક્રમને = કાષ્ઠાદિમાં પ્રથમ સધૂમ અને પછી અંગારો, એ ક્રમને છોડીને પ્રથમ રાગ અને પછી દ્વેષ એમ વિસદૃશ = વિપરિતક્રમ કહ્યો છે. (૯૭)

અવતરણિકા - આ પ્રમાણે અંગાર અને ધૂમ નામના બે દોષો કહેવાયા. હવે 'કારણ' નામના દોષને કહેવાની ઈચ્છાથી, જે નિમિત્તે ભોજન કરે અને જે નિમિત્તે ન કરે તે કહે છે.

શબ્દાર્થ - छुहवेयण ક્ષુધાવેદના શમાવવા, वेयावच्च વૈયાવચ્ચ માટે, संजम = ચારિત્રના પાલન માટે, सुज्झाण = સૂત્રાર્થના ચિંતવન માટે, पाणरक्खट्ठा = પોતાના પ્રાણના રક્ષણ માટે, इरियं = ઈર્યાસમિતિની, च = અને, विसोहेउं = વિશુદ્ધિ માટે, भुंजइ = વાપરે, न = નહિ, उ = પણ, रूवरसहेऊ = રૂપ અને સ્વાદને માટે. (૯૮)

ગાથાર્થ - સાધુને છ કારણથી આહાર વાપરવાનું તીર્થંકરોએ કહ્યું છે (૧) ક્ષુધાવેદના શમાવવા માટે. (૨) આચાર્યાદિની ભક્તિ-વૈયાવચ્ચ કરી શકાય તે માટે. (૩) પડિલેહણા વગેરે ચારિત્રની ક્રિયા સમ્યક્પ્રકારે કરી શકાય તે માટે. (૪) સૂત્રાર્થના અભ્યાસ અને ચિંતવન માટે. (૫) પોતાના પ્રાણ ટકાવવા માટે અને (૬) ઈર્યાસમિતિનું સારી રીતે પાલન થઈ શકે તે માટે. પરંતુ શરીરને બળવાન-રૂપવાન બનાવવા તથા સ્વાદ વગેરે માટે આહારાદિને ન વાપરે. (૯૮)

ટીકાર્થ - ભૂખની વેદના વગેરે ૬ કારણોસર સાધુ આહાર વાપરે -

અહીં દ્વન્દ્વસમાસ કરેલ ક્ષુધાવેદના વગેરે દરેક પદોનો 'रक्षार्थम्' પદ સાથે સંબંધ થાય છે. તે આ રીતે કે (૧) 'छुहवेयणरक्खट्ठा भुंजइ' = 'क्षुद्वेदनारक्षार्थं भुञ्जीत' = ક્ષુદ્વેદનાની રક્ષા માટે અર્થાત્ बुभुक्षा = ભૂખરૂપ પીડાને દૂર કરવા માટે વાપરે. કારણ કે કહેવાયું છે કે 'बुभुक्षा सदृशी हि नास्त्यन्या पीडा' = ભૂખ જેવી બીજી કોઈ પીડા નથી. માટે તેના નાશ માટે વાપરે. એમ બધે જોડવું, તથા, 'સાધુ આહારને' એ અધ્યાહારથી લેવું.

(૨) 'वेयावच्चरक्खट्ठा भुंजइ' = 'वैयावृत्त्यरक्षार्थम् भुञ्जीत' = આચાર્ય વગેરેની વૈયાવચ્ચ એટલે ભાત-પાણી આદિ દ્વારા આચાર્ય આદિની સેવા. ભૂખ્યો સેવા ન કરી શકે. માટે તેની રક્ષા માટે. અર્થાત્ વૈયાવચ્ચની હાનિના નિવારણ માટે = વૈયાવચ્ચમાં ઓછાશ ન આવે તે માટે સાધુ આહાર વાપરે.

(૩) 'संजम' = 'संयमः' = પડિલેહણ-પ્રમાર્જનાદિ સ્વરૂપ સાધુનો વ્યાપાર. તે વ્યાપાર ભૂખ્યો કરી ન શકે. માટે, તેનું પાલન કરવા માટે સાધુ આહાર વાપરે.

(૪) 'सुज्झाण' = 'शोभनं ध्यानं' = 'सुध्यानं', સૂત્રના અર્થોનું અનુચિન્તન = વારંવાર ઊંચા ચિંતન સ્વરૂપ ધર્મધ્યાન. તે પણ ભૂખ્યાનું ક્ષીણ થતું જાય છે. કારણ કે ભૂખ્યા થયેલા, પૂર્વે ભણેલ શ્રુતના પરાવર્તનમાં અને અર્થચિન્તનિકામાં અસમર્થ હોય છે. તેથી, તેની રક્ષા માટે અર્થાત્ સુધ્યાનની હાનિને નિવારવા માટે, સાધુ આહાર વાપરે.

(૫) 'पाणरक्खट्ठा' = 'प्राण-रक्षार्थम्' = પ્રાણો ઇન્દ્રિય વગેરે ૧૦ છે. તેઓની રક્ષા માટે = તેઓને ટકાવવા માટે સાધુ આહાર વાપરે. કારણ કે, ભૂખ્યાનું આયુષ્ય, બળ વગેરે ઘટે છે.

(૬) 'इरियं च विसोहेउं' = 'ईर्यां च विशोधयितुं' = ઈર્યાસમિતિની વિશોધિ = પાલન માટે સાધુ આહાર વાપરે. કારણ કે, ભૂખ્યા થયેલાને આંખે અંધારા આવવાથી ઈર્યાસમિતિ પાળી શકતો નથી. 'च' એ સમુચ્ચયાર્થમાં છે.

આ ૬ કારણોસર સાધુ આહારને 'भुंजइ' = 'भुञ्जीत' = વાપરે. પરન્તુ, 'न उ रूवरसहेऊ' = 'न तु रूपरसहेतुः' = રૂપ કે રસના હેતુથી વાપરે નહિ. રૂપ એટલે કે શરીરની વિશિષ્ટ વર્ણ વગેરે આકૃતિ. રસ એ શબ્દના અર્થમાં પણ આવે છે. કહેવાયું છે કે 'रस शब्दे' આ વચનથી રસ એટલે શબ્દ. તે બન્ને = રૂપ, રસના હેતુથી = નિમિત્તે. એટલે કે, સારા-સારા પૌષ્ટિકભોજનથી શરીરની પુષ્ટિ માટે અને કણ્ઠમાં મધુરતા લાવવા માટે ન વાપરે. અથવા રસ એટલે કે આહારસંબંધી રસ. અર્થાત્ મધુરાદિ રસ. તેને માટે ન વાપરે. 'આ સ્વાદુરસવાળું છે, સ્વાદિષ્ટ છે, માટે અવશ્ય ભક્ષ્ય છે' આ પ્રમાણે ગૃદ્ધિપૂર્વક ન વાપરે.

આમ કહેવા દ્વારા આ વાત છતી થાય છે કે રૂપાદિ માટે આહારને વાપરતા સાધુને ધર્મપ્રયોજનનો અભાવ હોય છે અને એ અભાવથી એ આહાર 'कारण' નામના દોષથી દુષ્ટ થાય છે એમ અત્રે જણાવાયું છે. કારણ કે કારણનો અભાવ એ કારણદોષ એ રીતે પ્રસ્તુતમાં વિવક્ષિત છે. (૯૮)

अवतरणिका - આમ, કયા કારણોસર સાધુ આહાર કરે તેની વાત કરી. હવે કયા કારણોસર સાધુ આહાર ન કરે. તે કહે છે.

शब्दार्थ - अहव = અથવા, न जिमेज्ज = ન વાપરે, रोगे = માંદગીમાં, मोहुदये = મોહના ઉદયમાં, सयणमाइ = સ્વજનાદિના, उवसग्गे = ઉપસર્ગમાં, पाणिदया = જીવદયા માટે, तवहेउं = તપને માટે, अन्ते = વૃદ્ધાવસ્થામાં, तणुमोयणत्थं = શરીરના ત્યાગ માટે, च

= સમુચ્ચય અર્થમાં છે. (૯૯)

ગાથાર્થ - ઉપર જેમ શરીરને બળવાન બનાવવા વગેરે માટે આહાર કરવાનો નિષેધ જણાવ્યો તેવી રીતે બીજા છ કારણોએ પણ સાધુને આહાર કરવાનો હોતો નથી. (૧) અજીર્ણ અથવા તાવ વગેરે રોગમાં. (૨) મોહનો અત્યંત ઉદય હોય ત્યારે. (૩) સ્વજનો ચારિત્ર છોડાવવા માટે પ્રયત્ન કરતાં હોય અથવા રાજાદિનો ઉપસર્ગ હોય ત્યારે. (૪) વરસાદ, ધુમ્મસ વગેરેમાં ગોચરી જવામાં જીવાકુલ ભૂમિના યોગે ઘણી વિરાધના દેખાતી હોય ત્યારે તે જીવોની રક્ષા માટે. (૫) ઉપવાસથી માંડીને છ મહિના સુધીની તપશ્ચર્યામાં અને (૬) વૃદ્ધાવસ્થામાં શરીરથી તેવી કોઈ ચારિત્રની વધુ આરાધનાનો સંભવ ન હોય ત્યારે શરીરના ત્યાગ માટે અનશનના સ્વીકારમાં. (૯૯)

ટીકાર્થ - રોગ અને મોહનાં ઉદય વગેરેમાં આહાર ન કરવો -

'अहव' = 'અથવા' = અથવા તો, અહીં 'અથવા' શબ્દ એ બળ વગેરેની અપેક્ષાએ = બળ વગેરે સિવાય પણ ભોજન નહિ કરવાના બીજા વિકલ્પને સૂચવનારના અર્થમાં છે. 'न' = નહિ, 'जिमेज्ज' = 'जिमेत्' = 'अद्यात्' જમે. અથવા હવે બતાવવામાં આવનાર કારણોસર સાધુ ભોજન ન કરે. એમ અર્થ કરવો.

કયા કારણોસર ન કરે ? તે કહે છે, 'रोग' = રોગમાં = આકસ્મિક તાવમાં કે આંખના રોગમાં અને અજીર્ણાદિમાં. કારણ કે આહાર ન કરીને ઉપવાસાદિ કરતાં પ્રાયઃ તાવ વગેરે ઊતરી જાય છે. કહેવાયું છે કે,

'વાયુવિકાર, શ્રમ = થાક, ક્રોધ, શોક, કામ અને ઘાના તાવ સિવાયના તાવ વગેરેમાં = 'बलाविरोधि' જો શક્તિ પહોંચતી હોય તો લાંઘણ = ઉપવાસાદિ હિતકારી છે. (૧)'

તથા, 'मोहुदये' = 'मोहोदये' અતિ ઉત્કટકામની પીડા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે મૈથુનવિરતિ = વ્રતની રક્ષા માટે ભોજન ન કરે. કારણ કે ઉપવાસોને કરતાં કામ અત્યંત દૂર ચાલ્યો જાય છે. કહેવાયું છે કે,

'આહાર વગરના દેહધારિ માનવીના વિષયો ઉપશમી જાય છે. કારણ કે આ રસ વગરના શ્રેષ્ઠ = આત્મતત્ત્વને = આનંદને જોઈને = અનુલક્ષીને આ માનવીનો કામરસ પણ પાછો ફરી જાય છે. (૧)'

'सयणमाइ-उवसग्गे' = 'स्वजनाद्युपसर्गे' અહીં મૂળગાથામાં 'म' એ અલાક્ષણિક છે એટલે કે વ્યાકરણના નિયમથી થયેલો નથી. એટલે 'सयणाइ' એવો અર્થ જાણવો. સ્વજનાદિના ઉપસર્ગમાં ભોજન ન કરે. ઉપસર્ગ એટલે ઉપદ્રવ = બાધા કરવી. તે ઉપદ્રવ

(૧) અનુકૂળ અને (૨) પ્રતિકૂળ - આમ ૨ પ્રકારે છે.

(૧) માતા-પિતા-પત્ની વગેરે સ્વજનોનો ઉપસર્ગ એ અનુકૂળ કહેવાય છે. તેઓ ક્યારેક પ્રવ્રજ્યા છોડાવવા વગેરે કારણોસર આવી ચઢે ત્યારે 'આ ઉપસર્ગ છે' એમ સમજીને તે ઉપસર્ગમાં ભોજન ન કરે. કારણ કે તે સ્વજનાદિ ઉપવાસોને કરતાં જોઈને, મુનિનો સંયમ ન છોડવાનો નિશ્ચય ખ્યાલમાં આવવાથી અથવા તો 'ઉપવાસોમાં રખે ને મોત થઈ જશે' એવી મોત આદિની બીકથી પ્રાયઃ મુનિને છોડી દે.

(૨) મૂળગાથામાં જે 'आदि' શબ્દ છે એનાથી, રાજા ગુસ્સે ભરાય વગેરે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગમાં જમે નહિ એમ જાણી લેવું.

તથા, 'पाणिदया-तव-हेउं' = 'प्राणिदया-तपहेतोः' પ્રાણિદયા અને તપના હેતુથી જમે નહિ. વરસાદમાં પ્રાણિદયાના હેતુથી જીવજંતુઓની રક્ષા માટે, મહિકાપાતમાં = ધુમ્મસમાં, સચિત્તરજના પાતાદિમાં = એવા પ્રદેશમાં જ્યાં પ્રચંડ પવનથી ધૂળની સચિત્તરજની ડમરી ચઢે એમાં, નાની નાની ઘણી દેડકીઓ કે મસિકા = ઝીણી ઝીણી કાળી મસીઓ વગેરે જીવજંતુથી ભરેલ પૃથ્વી હોય તો, તેઓની રક્ષા માટે ભોજન ન કરે. પરંતુ તે વરસાદાદિમાં ઉપવાસ કરે જેથી ભિક્ષા માટે ફરવા વગેરેથી ઉત્પન્ન થતી અપ્કાયાદિની વિરાધના ન થાય.

તથા, તપના હેતુથી ભોજન ન કરે. એક-બે વગેરે ઉપવાસથી માંડીને છ મહિના સુધીનો તપ કરતાં ભોજનનો અસંભવ હોય છે. અહીં વીરપ્રભુના શાસનમાં ઉત્કૃષ્ટથી ૬ માસના ઉપવાસનો જ તપ કહેલો છે, એથી આગળ નહિ એ જાણવું.

તથા, 'अन्ते' = 'पर्यन्तसमये' એટલે વૃદ્ધપણે. અહીં વૃદ્ધપણાની વાત કરી, તેનું કારણ આ છે કે વૃદ્ધપણાના કાળ સિવાય એટલે કે તરુણાદિ અવસ્થામાં, પ્રાયઃ કરીને બુભુક્ષા વધારે હોવાથી એ વખતે આહારના ત્યાગમાં આર્તધ્યાનની આપત્તિ હોય છે. 'तनुमोयणत्थं' = 'तनुमोचनार्थं' = 'तनुः' એટલે કે શરીર, મોચન એટલે કે છોડવું, તે માટે = શરીરના ત્યાગ માટે, 'च' સમુચ્ચયાર્થમાં છે.

ભાવાર્થ આ છે કે ચારિત્રગ્રહણ બાદ પૂર્વાવસ્થામાં દીર્ઘસંયમ પર્યાયનું પરિપાલન, શિષ્યોને વાચનાદાન અને શિષ્યો તૈયાર કરવા એ શ્રેય છે. અને અન્તે વૃદ્ધાવસ્થામાં બધા જ અનુષ્ઠાનોનો સાર મરણની આરાધના છે. એટલે તેમાં મહાન પ્રયત્ન કરવો. આ મરણ આરાધના એટલે કે સંલેખના. ઉપશમવાળા થઈને ક્રમે કરીને આહારત્યાગ રૂપ સંલેખના કરવી. તે કારણે શરીરના ત્યાગ માટે સંલેખના કરવામાં ભોજનનો અભાવ સંભવે છે. (૯૯)'

(સટીક પિંડવિશુદ્ધિના મુનિશ્રી કુલભાનુવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ આ પાંચ પ્રકારના ગ્રાસૈષણાદોષોને ત્યજે છે.

મિથ્યાત્વ એટલે વિપરીત શ્રદ્ધા. તે એક પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે - અદેવ, અગુરુ અને અધર્મની દેવ, ગુરુ અને ધર્મ તરીકે શ્રદ્ધા કરવી અને દેવ, ગુરુ અને ધર્મની અદેવ, અગુરુ અને અધર્મ તરીકે શ્રદ્ધા કરવી. **યોગશાસ્ત્ર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'વિપક્ષનું જ્ઞાન હોય તો સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજી શકાય છે, તેથી સમ્યક્ત્વના વિપક્ષ રૂપ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ કહે છે -

અદેવમાં જે દેવપણાની બુદ્ધિ, અગુરુમાં જે ગુરુપણાની અને અધર્મમાં જે ધર્મપણાની બુદ્ધિ થાય, તે સમ્યક્ત્વથી વિપરીત હોવાથી મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. (૩)

અદેવમાં જે દેવબુદ્ધિ, અગુરુમાં જે ગુરુબુદ્ધિ અને અધર્મમાં જે ધર્મબુદ્ધિ થાય, તે મિથ્યાત્વ. તે સમ્યક્ત્વથી વિપરીત સ્વરૂપવાળું હોવાથી, આગળ જેઓનું લક્ષણ કહેવાશે તેવા અદેવ, અગુરુ અને અધર્મ તેમની માન્યતા સ્વરૂપ મિથ્યાત્વ. તેનું લક્ષણ સમ્યક્ત્વથી વિપરીત છે. તથા આ પણ ગ્રહણ કરેલું છે કે દેવમાં અદેવત્વ, ગુરૂમાં અગુરુત્વ, ધર્મમાં અધર્મત્વની માન્યતા - એ પણ મિથ્યાત્વ છે.

વળી મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારનું છે. ૧ આભિગ્રહિક, ૨ અનાભિગ્રહિક, ૩ આભિનિવેશિક, ૪ સાંશયિક અને ૫ અનાભોગિક.

૧. આભિગ્રહિક - પોતપોતાના શાસ્ત્રના જ્ઞાનથી જેમનો વિવેક નિયંત્રિત હોય અને પરપક્ષનો પ્રતિકાર કરવામાં જેઓ હોંશિયાર હોય, તેવા પાખંડીઓને આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ હોય.

૨. અનાભિગ્રહિક - સામાન્ય લોકોની 'સર્વ દેવો વંદનીય છે, તેમની નિંદા ન કરવી, એવી જ રીતે સર્વ ગુરુઓ અને સર્વ ધર્મો વંદનીય છે' એવી માન્યતા તે અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ.

૩. આભિનિવેશિક - યથાર્થ વસ્તુ અંદરથી સમજવા છતાં પણ ખોટા કદાગ્રહને આધીન બની જમાલિની માફક સાચાને ખોટું કહેવાનો કદાગ્રહ કરવો તે.

૪. સાંશયિક - દેવ, ગુરુ અને ધર્મના વિષયમાં આ સાચા હશે કે આ સાચા હશે = એવા સંશયવાળાને સાંશયિક મિથ્યાત્વ હોય.

૫. અનાભોગિક - એકેન્દ્રિયાદિક વિચાર-શૂન્ય અને વિશેષ જ્ઞાનથી રહિત હોય તેવાને

તે હોય છે.

કહ્યું છે કે :- 'આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, આભિનિવેશિક, સાંશયિક અને અનાભોગ એમ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારનું છે.' **(પંચ-સં. ૧૮૬)**

આંતરશ્લોકો કહે છે -

"મિથ્યાત્વ એ મહારોગ છે, મિથ્યાત્વ મહાઅંધકાર છે, મિથ્યાત્વ મોટો શત્રુ છે, મિથ્યાત્વ મહાવિષ છે. રોગ, અંધકાર અને ઝેર જન્મની અંદર એક વખત દુઃખ આપનાર થાય, પરંતુ મિથ્યાત્વ રોગની ચિકિત્સા કરવામાં ન આવે તો હજારો ભવો સુધી તેની વેદના ભોગવવી પડે છે. ગાઢમિથ્યાત્વથી ઘેરાયેલ ચિત્તવાળા જીવો તત્ત્વ અને અતત્ત્વનો ભેદ જાણતા નથી. જે જન્મથી અંધ હોય, તે કોઈ પણ વસ્તુની મનોહરતા કે અમનોહરતા સ્પષ્ટ રીતે કેવી રીતે જાણી શકે ?" (૨/૩)'

જો કે મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારનું છે, છતાં પણ અહીં સામાન્યથી તે એક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગુરુ આ મિથ્યાત્વને બધી રીતે ત્યજે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોરૂપી અલંકારોથી અલંકૃત થયેલ ગુરુ વિરાજે. (૨૫)

આમ ચોવીસમી છત્રીસી સમાપ્ત થઈ.

●●●

+ **बाहुल्लेणं लोओ पेच्छइ नयणेहिं नेव हियएणं ।**
तेणं विसएहिंतो कहं विरत्तो कुणउ धम्मं ? ॥

ઘણું કરીને લોકો આંખથી જુવે છે, હૃદયથી નથી. તેથી વિષયોથી વિરક્ત થઈને શી રીતે ધર્મ કરે ?

+ **जं आसि धम्मबीयं पुव्वभवे वावियं तए जीव ! ।**
तं इह लुणासि संपइ वावियमिण्हि लुणसि अग्गे ॥

હે જીવ ! તેં પૂર્વભવમાં જે ધર્મબીજ વાવેલું તેને તું હાલ અહીં લણે છે, અહીં વાવેલું તું આગળ લણીશ.

+ **इंदियलोलो को वि हु वट्टइ सद्दाइएसु विसएसुं ।**
तह वि हु न होइ तित्ती तण्ह च्चिय वित्थरइ नवरं ॥

ઇન્દ્રિયોમાં લોલુપ કોઈ જીવ શબ્દ વગેરે વિષયોમાં વર્તે છે. છતાં પણ તેને તૃપ્તિ થતી નથી, પણ તેની તૃષ્ણા જ વધે છે.

पञ्चविंशतितमी षट्त्रिंशिका

अथ पञ्चविंशतितमीं षट्त्रिंशिकामाह–

मूलम् - इगवीससबलचाया, सिक्खासीलस्स पनरठाणाणं ।
अंगीकरणेण सया, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२६॥

छाया - एकविंशतिशबलत्यागात्, शिक्षाशीलस्य पञ्चदशस्थानानाम् ।
अङ्गीकरणेन सदा, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥२६॥

प्रेमीया वृत्तिः - एकविंशतिशबलत्यागात् - एकविंशतिसङ्ख्यानां शबलानां परिहारात्, तथा **शिक्षाशीलस्य** - सुविनीतस्य, **पञ्चदशस्थानानां** - पञ्चदश-सङ्ख्यानां स्थानानां, **सदा** - सर्वकालं, **अङ्गीकरणेन** - स्वीकरणेन, एवं **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जय**त्विति पदार्थः ।

रहस्यार्थस्त्वयम् - शबलाः - शबलचारित्रनिमित्तभूताः क्रियाविशेषाः उक्तञ्च **दशाश्रुतस्कन्धनिर्युक्तौ तच्चूर्णौ** च-

'अवराहंमि पयणुए जेण उ मूलं न वच्चई साहू ।
सबलिति तं चरित्तं तम्हा सबलेत्ति णं बिंति ॥१३॥

(**छाया**- अपराधे प्रतनुके येन तु मूलं न व्रजति साधुः ।
शबलयति स चारित्रं तस्मात् शबलमिति तं ब्रुवन्ति ॥१३॥)

चूर्णी - तणुओ अवराहो दुब्भासितादि । सुमहल्लावराधेसु मलिण एव । अहवा दसविहे पायच्छित्ते आलोयणादि जाव छेदो ताव सबलो, मूलादिसु मलिण एव चरित्रपटः, के के ते अवराहपदा जेहिं भावसबलो भवति, ते इमे आचारमधिकृत्योपदिश्यन्ते ॥१३॥'

(**छाया** - तनुको अपराधो दुर्भाषितादिः । सुमहापराधेषु मलिन एव । अथवा दशविधे

प्रायश्चित्ते आलोचनादि यावत् छेदस्तावत् शबलः । मूलादिषु मलिन एव चारित्रपटः । कानि कानि तानि अपराधपदानि यैर्भावशबलो भवति । ते इमे आचारमधिकृत्योपदिश्यन्ते ॥१३॥)

ते शबला एकविंशतिसङ्ख्याः । तद्यथा - १ हस्तकर्म, २ मैथुनं, ३ रात्रिभोजनं, ४ आधाकर्म, ५ शय्यातरपिण्डः, ६ औद्देशिकक्रीताभ्याहृतादि, ७ अभीक्ष्णं प्रत्याख्याय भोजनं, ८ षण्मासानामन्तर्गणाद्गणे सङ्क्रमणं, ९ अन्तर्मासस्य त्रय उदकलेपाः, १० अन्तर्मासस्य त्रीणि मायास्थानानि, ११ राजपिण्डः, १२ प्राणातिपातः, १३ मृषावादः, १४ अदत्तादानं, १५ अनन्तर्हितायां पृथिव्यां स्थानादि, १६ सस्निग्धसरजस्कपृथिव्यां सचित्तशिलालेष्ट्वोः कोलावासदारुणि वा स्थानादि, १७ सप्राणे सबीजादौ स्थानादि, १८ मूलकन्दादिभोजनं, १९ संवत्सरमध्ये दशोदकलेपाः, २० संवत्सरमध्ये दश मायास्थानानि, २१ शीतोदकव्याप्तहस्तेन भोजनञ्च । यदवाचि **समवायाङ्गसूत्रे तद्वृत्तौ** च -

'एक्कवीसं सबला पण्णत्ता, तंजहा-हत्थकम्मं करेमाणे सबले १ मेहुणं पडिसेवमाणे सबले २ राइभोअणं भुंजमाणे सबले ३ आहाकम्मं भुंजमाणे सबले ४ सागारियं पिंडं भुंजमाणे सबले ५ उद्देसियं कीयं आहट्टु दिज्जमाणं भुंजमाणे सबले ६ अभिक्खणं पडियाइक्खेत्ता णं भुंजमाणे सबले ६ अंतो छण्हं मासाणं गणाओ गणं संकममाणे सबले ८ अंतो मासस्स तओ दगलेवे करेमाणे सबले ९ अंतो मासस्स तओ माईठाणे सेवमाणे सबले १० रायपिंडं भुंजमाणे सबले ११ आउट्टिआए पाणाइवायं करेमाणे सबले १२ आउट्टिआए मुसावायं वदमाणे सबले १३ आउट्टिआए अदिण्णादाणं गिण्हमाणे सबले १४ आउट्टिआए अणंतरहिआए पुढवीए ठाणं वा निसीहियं वा चेतेमाणे सबले १५ एवं आउट्टिआ चित्तमंताए पुढवीए एवं आउट्टिआ चित्तमंताए सिलाए कोलावासंसि वा दारुए ठाणं वा सिज्जं वा निसीहियं वा चेतेमाणे सबले १६ जीवपइट्ठिए सपाणे सबीए सहरिए सउत्तिङ्गे पणगदगमट्टीमक्कडासंताणए तहप्पगारे ठाणं वा सिज्जं वा निसीहियं वा चेतेमाणे सबले १७ आउट्टिआए मूलभोअणं वा कंदभोअणं वा तयाभोयणं वा पवालभोयणं वा पुप्फभोयणं वा फलभोयणं वा हरियभोयणं वा भुंजमाणे सबले १८ अंतो संवच्छरस्स दस दगलेवे करेमाणे सबले १९ अंतो संवच्छरस्स दस माइठाणाइ सेवमाणे सबले २० अभिक्खणं २ सीतोदयवियडवग्घारियपाणिणा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहित्ता भुंजमाणे सबले २१ ।

(**छाया**- एकविंशतिः शबलाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा - हस्तकर्म कुर्वन् शबलः १ मैथुनं प्रतिसेवमानः शबलः २ रात्रिभोजनं भुञ्जानः शबलः ३ आधाकर्म भुञ्जानः शबलः ४ सागारिकं पिण्डं भुञ्जानः शबलः ५ औद्देशिकं क्रीतं आहृत्य दीयमानं भुञ्जानः शबलः ६ अभीक्ष्णं प्रत्याख्याय णं भुञ्जानः शबलः ७ अन्तः षण्णां मासानां गणात् गणं सङ्क्रामन् शबलः ८ अन्तर्मासस्य त्रीन् उदकलेपान् कुर्वन् शबलः ९ अन्तर्मासस्य त्रीणि मायास्थानानि सेवमानः शबलः १० राजपिण्डं भुञ्जानः शबलः ११ आकुट्ट्या प्राणातिपातं कुर्वन् शबलः १२ आकुट्ट्या मृषावादं वदन् शबलः १३ आकुट्ट्या अदत्तादानं गृह्णन् शबलः १४ आकुट्ट्या अनन्तर्हितायां पृथिव्यां स्थानं वा शय्यां वा नैषेधिकं वा चेतयन् शबलः १५ एवं आकुट्ट्या चित्तवत्यां पृथिव्यां एवं आकुट्ट्या चित्तवत्यां शिलायां कोलावासे वा दारुणि स्थानं वा शय्यां वा नैषेधिकं वा चेतयन् शबलः १६ जीवप्रतिष्ठिते सप्राणे सबीजे सहरिते सोत्तिङ्गे पनकोदकमृत्तिकामर्कटसन्तानके तथाप्रकारे स्थानं वा शय्यां वा नैषेधिकं वा चेतयन् शबलः १७ आकुट्ट्या मूलभोजनं वा कन्दभोजनं वा त्वग्भोजनं वा प्रवालभोजनं वा पुष्पभोजनं वा फलभोजनं वा हरितभोजनं वा भुञ्जानः शबलः १८ अन्तः संवत्सरस्य दश उदकलेपान् कुर्वन् शबलः १९ अन्तः संवत्सरस्य दश मायास्थानानि सेवमानः शबलः २० अभीक्ष्णं २ शीतोदकविकटप्रलम्बितपाणिना अशनं वा पानं वा खादिमं वा स्वादिमं वा प्रतिगृह्य भुञ्जानः शबलः ॥२१॥)

वृत्तिः - अथैकविंशतितमस्थानकं, तत्र चत्वारि सूत्राणि स्थितिसूत्रैर्विना सुगमानि, नवरं शबलं कुर्बरं चारित्रं यैः क्रियाविशेषैर्भवति ते शबलास्तद्योगात्साधवोऽपि, ते एवं-तत्र **हस्तकर्म**वेदविकारविशेषं **कुर्वन्नु**पलक्षणत्वात्कारयन् वा **शबलो** भवत्येकः १ एवं **मैथुनं प्रतिसेवमानो**ऽतिक्रमादिभिस्त्रिभिः प्रकारैः २ तथा **रात्रिभोजनं** दिवागृहीतं दिवाभुक्तमित्यादिभिश्चतुर्भिर्भङ्गकैरतिक्रमादिभिश्च **भुञ्जानः** ३ तथा **आधाकर्म** ४ सागारिकः-स्थानदाता तत्पिण्डं ५ **औद्देशिकं क्रीतमाहृत्य दीयमानं** (च) **भुञ्जानः** उपलक्षणत्वात्पामिच्चाच्छेद्यानिसृष्टग्रहणमपीह द्रष्टव्यमिति ६, यावत्करणोपात्तपदान्येवमर्थतोऽवगन्तव्यानि, **अभीक्ष्णं** २ **प्रत्याख्याया**शनादि **भुञ्जानः** ७ **अन्तः षण्णां मासानामे**कतो **गणाद्गण**मन्यं **सङ्क्रामन्** ८ **अन्तर्मासस्य त्रीनुदकलेपान् कुर्वन्,** उदकलेपश्च नाभिप्रमाणजलावगाहनमिति, ९ **अन्तर्मासस्य त्रीणि मायास्थानानि,** स्थानमिति भेदः, १० **राजपिण्डं भुञ्जानः**, ११, **आकुट्ट्या प्राणातिपातं कुर्वन्** उपेत्य पृथिव्यादिकं हिंसन्नित्यर्थः, १२ **आकुट्ट्या मृषावादं वदन्,** १३ **अदत्तादानं गृह्णन्,** १४ **आकुट्ट्यैवानन्तर्हितायां पृथिव्यां**

स्थानं वा नैषेधिकं वा चेतयन् कायोत्सर्गं स्वाध्यायभूमिं वा कुर्वन्नित्यर्थः, १५ **एवमाकुट्ट्या** सस्निग्धसरजस्कायां **पृथिव्यां सचित्तवत्यां शिलायां** लेष्टौ वा **कोलावासे दारुणि,** कोला-घुणाः तेषामावासः १६ अन्यस्मिंश्च तथाप्रकारे **सप्राणे** सबीजादौ स्थानादि कुर्वन् १७ **आकुट्ट्या** मूलकन्दादि **भुञ्जानः** १८ **अन्तः संवत्सरस्य दशोदकलेपान् कुर्वन्** १९ तथाऽन्तः **संवत्सरस्य दश मायास्थानानि** च २० तथा **अभीक्ष्णं**-पौनःपुन्येन शीतोदकलक्षणं यद्विकटं-जलं तेन व्यापारितो-व्याप्तो यः पाणिः हस्तः स तथा तेनाशनं **प्रगृह्य भुञ्जानः** शबलः इत्येकविंशतितमः २१ ।'

श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ त्वेते एव शबलाः प्रकारान्तरेण प्रतिपादिताः, तथाहि -

'एकविंशतिभिः शबलैः शबलं चित्रलं शबलचारित्रनिमित्तत्वात् करकर्म्मादयः क्रिया-विशेषाः शबला भण्यन्ते । तथाचोक्तं -

'अवराहंमि पयणुए जेण उ मूलं न वच्चई साहू ।
सबलित्ति तं चरित्तं तम्हा सबलेत्ति णं बिन्ति ॥१॥'

(**छाया**- अपराधे प्रतनुके येन तु मूलं न व्रजति साधुः ।
शबलयति स चारित्रं तस्मात् शबलमिति तं ब्रुवन्ति ॥१॥)

तानि च शबलस्थानानि हस्तकर्म्मादीनि -

'तं जह उ हत्थकम्मं कुव्वंते १ मेहुणं च सेवंते २ ।
राइं च भुंजमाणे ३ आहाकम्मं च भुंजन्ते ४ ॥१॥

तत्तो य रायपिण्डं ५ कीयं ६ पामिच्च ७ मभिहडं ८ छेज्जं ९ ।
भुंजंते सबले उ पच्चक्खियभिक्ख भुञ्जइ य १० ॥२॥

छम्मासब्भन्तरओ गणा गणं सङ्कमं करेंते य ११ ।
मासब्भन्तर तिन्नि य दगलेवाओ करेमाणे ॥३॥

मासब्भन्तरऊ वा माइट्ठाणाइ तिन्नि कुणमाणे १२ ।
पाणाइवायउट्ठिं कुव्वंते १३, मुसं वयंते य १४ ॥४॥

गिण्हंते य अदिन्नं आउट्टि १५ तहा अणन्तरहियाए ।
पुढवीए ठाणसेज्जं णिसीहियं वावि चेएइ १६ ॥५॥

एवं ससिणिद्धाए ससरक्खाचित्तमन्तसिललेलुं ।
कोलावासपइट्ठा कोलघुणा तेसि आवासो १७ ॥६॥

सण्डसपाणसबीए जाव उ सन्ताणए भवे तहियं ।
ठाणाइ चेयमाणे सबले १८ आउट्टिआए उ ॥७॥

आउट्टिमूलकन्दे पुप्फे य फले य बीयहरिए य ।
भुंजंते सबले उ १९ तहेव संवच्छरस्सन्ते ॥८॥

दस दगलेवे कुव्वं तह माइट्ठाण दस य वरिस्संते २० ।
आउट्टिय सीउदगे वग्घारियहत्थमत्तेणं ॥९॥

दव्वीए भायणेण य दिज्जन्तं भत्तपाण घेत्तूणं ।
भुंजइ सबलो एसो इगवीसो होइ नायव्वो ॥१०॥'

(**छाया**- तद्यथा तु हस्तकर्म कुर्वन् १ मैथुनं च सेवमानः २ ।
रात्रौ च भुञ्जानः ३ आधाकर्म च भुञ्जानः ४ ॥१॥

ततश्च राजपिण्डं ५ क्रीतं ६ प्रामित्य ७ मभिहृतं ८ आच्छेद्यम् ९ ।
भुञ्जानः शबलस्तु प्रत्याख्यायाऽभीक्ष्णं भुङ्क्ते च १० ॥२॥

षण्मासाभ्यन्तराद् गणाद् गणं सङ्क्रमं कुर्वन् च ११ ।
मासाभ्यन्तरे त्रीन् चोदकलेपान् कुर्वाणः ॥३॥

मासाभ्यन्तरतो वा मातृस्थानानि त्रीणि कुर्वाणः १२ ।
प्राणातिपातं आकुट्ट्या कुर्वन् १३, मृषां वदन् च १४ ॥४॥

गृह्णन् चादत्तं आकुट्ट्या १५ तथा अनन्तर्हितायाम् ।
पृथिव्यां स्थानं शय्यां नैषेधिकं वाऽपि चेतयन् १६ ॥५॥

एवं सस्निग्धायां सरजस्कचित्तवत्शिलालेष्टु ।
कोलावासप्रतिष्ठा कोला घुणा तेषामावासः १७ ॥६॥

साण्डसप्राणसबीजः यावत्तु सन्तानके भवेत्तत्र ।
स्थानादि चेतयन् शबलः १८ आकुट्ट्या तु ॥७॥

आकुट्ट्या मूलकन्दान् पुष्पाणि च फलानि च बीजहरितानि च ।
भुञ्जानः शबलस्तु १९ तथैव संवत्सरस्यान्तः ॥८॥

दश उदकलेपान् कुर्वन् तथा मातृस्थानानि दश च वर्षान्तः २० ।
आकुट्ट्या शीतोदके व्याघारितहस्तमात्रेण ॥९॥

दर्व्या भाजनेन च दीयमानं भक्तपानं गृहीत्वा ।
भुङ्क्ते शबल एष एकविंशो भवति ज्ञातव्यः ॥१०॥)

अत्र हस्तकर्म्म स्वयं कुर्व्वन् परेण वा कारयन् शबलो, मैथुनं च दिव्यादित्रिविधमति-क्रमव्यतिक्रमातिचारेषु सालम्बनं सेवमानः शबलोऽनाचारोऽनालम्बनो विराधक एव । अतिक्रमादयस्तु तदध्यवसायतदर्थप्रवृत्तितद्ग्रहणतत्परिभोगस्वरूपाः । रात्रिभोजनं तु दिया गिण्हइ दिया भुंजइ इत्यादिभङ्गेषु ४ अइक्कमाइ ४ भुञ्जते सबले, आलम्बणे पुण जयणाए सन्निहिमाईसु य पडिसेवए चेव ।

(**छाया**- दिवा गृह्णाति दिवा भुङ्क्ते इत्यादिभङ्गेषु ४ अतिक्रमादि ४ भुञ्जानः शबलः, आलम्बने पुनर्यतनया सन्निध्यादिषु च प्रतिसेवते एव ।)

एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यम् । '**असइं पच्चक्खियत्ति**' असकृत्प्रत्याख्याय भुञ्जानः शबलो, गणात् गणसङ्क्रमे शबलोऽन्यत्र ज्ञानाद्यर्थात् । दगलेपो नाभिप्रमाणोदकोत्तरणं, यत उक्तं

'**जङ्घद्धा सङ्घट्टो नाभी लेवो परेण लेवुवरि**'

(**छाया**- जङ्घार्द्धा सङ्घट्टः नाभिः लेपः परेण लेपोपरि ।)

इत्यादि '**माइट्ठाणाई**' पच्छायणाईणि '**आउट्टत्ति**' उपेत्य '**ससिणिद्धा**' सोदका सरजस्का शिला लेष्टु च '**कालोवास**'त्ति घुणक्षतं, सहाण्डकैः प्राणिभिश्च यत्तत्तथा '**सीउदगवाघारिए**' गलन्तेणन्ति भणियं होइ । परिस्पष्टार्थं । व्यासार्थस्तु **दशादिग्रन्थान्तरा**दवसेय इति ।'

गुरुरेतान्शबलांस्त्यजति ।

शिक्षां ग्रहणासेवनारूपां पूर्वोक्तस्वरूपां ग्रहीतुं शीलं स्वभावोऽस्येति शिक्षाशीलः सुविनीत इत्यर्थः । तस्य पञ्चदश स्थानानि कारणरूपाणि । तद्यथा - १ नीचवर्ती, २ अचपलः, ३ अमायी, ४ अकुतूहलः, ५ अधिक्षेपं न करोति, ६ प्रबन्धं न करोति, ७ मित्रीयमाणो भजते, ८ श्रुतं लब्ध्वा न माद्यति, ९ न पापपरिक्षेपी, १० मित्रेभ्यो न कुप्यति, ११ अप्रियस्यापि मित्रस्य रहसि कल्याणं भाषते, १२ कलहडमरवर्जितः, १३ अभिजातिगः, १४ ह्रीमान्, १५ प्रतिसंलीनश्च । यदाह - **उत्तराध्ययनसूत्रे तद्वृत्तौ** च-

'अह पण्णरसहिं ठाणेहिं, सुविणीएत्ति वुच्चई ।
नीआवित्ती अचवले, अमाई अकुऊहले ॥१०॥

(**छाया**- अथ पञ्चदशभिः स्थानैः, सुविनीत इति उच्यते ।
नीचवर्त्ती अचपलः, अमायी अकुतूहलः ॥१०॥)

वृत्तिः - **अथ पञ्चदशभिः स्थानैः** सुष्ठु शोभनो विनीतो विनयान्वितः **सुविनीत इत्युच्यते**, तान्येवाह - **'नीआवित्ती'**त्ति नीचमनुद्धतं यथा स्यादेवं वर्तत इत्येवंशीलो **नीचवर्ती**, गुरुषु न्यग्वृत्तिमान् । यदुक्तं -

'नीअं सिज्जं गइं ठाणं, नीयं च आसणाणि अ ।
नीअं च पाए वंदिज्जा, नीअं कुज्जा य अंजलिं ॥१॥'

(**छाया**- नीचां शय्यां गतिं स्थानं, नीचानि च आसनानि च ।
नीचं च पादौ वन्देत, नीचं कुर्याच्च अञ्जलिम् ॥१॥)

तथा न चपलोऽ**चपल**स्तत्र चपलो गतिस्थानभाषाभावभेदाच्चतुर्धा । तत्र गतिचपलो द्रुतद्रुतचारी, स्थानचपलो यस्तिष्ठन्नपि हस्तादिभिश्चलन्नेवास्ते, भाषाचपलोऽसदसभ्यास-मीक्ष्यादेशकालप्रलापिभेदाच्चतुर्धा । तत्रासदविद्यमानमस्ति खपुष्पमित्यादि, असभ्यं खरपरुषादि, असमीक्ष्यानालोच्य प्रलपन्तीत्येवंशीला असदसभ्यासमीक्ष्यप्रलापिनस्त्रयः, अदेशकालप्रलापी तु चतुर्थो योऽतीते कार्ये वक्ति, यदीदं तत्र देशे काले वाऽकरिष्यत्तदा सुन्दरमभविष्यदिति । भावचपलस्तु सः, यः प्रस्तुते सूत्रेऽर्थे वाऽसमाप्त एवान्यद् गृह्णाति २ । **अमायी**, न मनोज्ञमाहारादिकमवाप्य गुर्वादिवञ्चकः ३। **अकुतूहलो** नेन्द्रजालादिकौतुक-विलोकनतत्परः ४ ॥१०॥

अप्पं चाहिक्खिवइ, पबंधं च न कुव्वई ।
मित्तिज्जमाणो भयइ, सुअं लद्धुं न मज्जइ ॥११॥

(**छाया**- अल्पं चाधिक्षिपति, प्रबन्धं च न करोति ।
मित्रीयमाणः भजते, श्रुतं लब्ध्वा न माद्यति ॥११॥)

वृत्तिः - अत्राल्पशब्दोऽभाववाची, ततश्**चाल्पमि**ति नैव कञ्चना**धिक्षिपति** तिरस्करोति ५ । **प्रबन्धञ्च** कोपाविच्छेदरूपं **न करोति** ६ । **मित्रीयमाणः** पूर्वोक्तन्यायेन **भजते**, मित्रीयितारमुपकुरुते, प्रत्युपकारम्प्रत्यशक्तो वा कृतघ्नो न स्यात् ७ । **श्रुतं लब्ध्वा न**

माद्यति, किन्तु मददोषपरिज्ञानात्सुतरामेव नमति ८ ॥११॥

न य पावपरिक्खेवी, न य मित्तेसु कुप्पई ।
अपिअस्सावि मित्तस्स, रहे कल्लाण भासई ॥१२॥

(**छाया**- न च पापपरिक्षेपी, न च मित्रेषु कुप्यति ।
अप्रियस्यापि मित्रस्य, रहसि कल्याणं भाषते ॥१२॥)

वृत्तिः - न च पापपरिक्षेपी, पूर्वोक्तरूपः ९ । **न च** कथञ्चित्सापराधेभ्योऽपि **मित्रेभ्यः कुप्यति** १० । **अप्रियस्यापि मित्रस्य रहसि कल्याणं भाषते**, अयं भावः मित्रमिति यः प्रतिपन्नः स यद्यप्यपकृतिशतानि कुरुते तथाप्येकमपि तत्कृतमुपकारमनुस्मरन् न रहस्यपि तद्दोषं वक्ति । आह च -

'एकसुकृतेन दुष्कृतशतानि ये नाशयन्ति ते धन्याः ।
न त्वेकदोषजनितो, येषां रोषः शतकृतघ्नः ॥१॥' इति ॥१२॥

कलहडमरवज्जए, बुद्धे अभिजाइगे ।
हिरिमं पडिसंलीणे, सुविणीएत्ति वुच्चई ॥१३॥

(**छाया**- कलहडमरवर्जकः, बुद्धो अभिजातिगः ।
ह्रीमान् प्रतिसंलीनः, सुविनीत इति उच्यते ॥१३॥)

वृत्तिः - कलहश्च वाचिको विग्रहः, डमरञ्च प्राणिघातादिजं तद्वर्जकः **कलहडमरवर्जकः** १२ । **बुद्धो** बुद्धिमानेतच्च सर्वत्रानुगम्यत एवेति न प्रकृतसङ्ख्याविरोधः । अभिजातिं कुलीनतां गच्छति जात्यवृषभ इवोत्क्षिप्तभारनिर्वहणादि**त्यभिजातिगः** १३ । **ह्रीमान्** लज्जावान्, स हि कलुषाशयत्वेऽप्यकार्यमाचरन् लज्जते १४ । **प्रतिसंलीनो** गुरुपार्श्वेऽन्यत्र वा स्थितो न हि कार्यं विना यतस्ततश्चेष्टते १५ । प्रस्तुतमुपसंहरति, **'सुविणीएत्ति'** स एवंविधगुणान्वितः **सुविनीत इत्युच्यते** इति सूत्राष्टकार्थः ॥१३॥'

गुरुः शिक्षाशीलस्यैतानि पञ्चदशस्थानानि स्वीकृत्य नित्यं पालयति ।

इत्थं षट्त्रिंशद्गुणगणमण्डितो गुरुर्जगति शोभताम् ॥२६॥

इति पञ्चविंशतितमी षट्त्रिंशिका सम्पूर्णतामगमत् ।

● ● ●

પચીસમી છત્રીસી

હવે પચીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - એકવીસ શબલોનો ત્યાગ કરવાથી અને શિક્ષાશીલના પંદર સ્થાનોનો હંમેશા સ્વીકાર કરવા વડે - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૨૬)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - શબલ એટલે કાબરચિતરા ચારિત્રમાં કારણભૂત વિશેષ પ્રકારની ક્રિયાઓ. **દશાશ્રુતસ્કંધની નિર્યુક્તિ**માં અને તેની **ચૂર્ણી**માં કહ્યું છે,

'ગાથાર્થ - નાનો અપરાધ કર્યે છતે જેનાથી સાધુ મૂલ પ્રાયશ્ચિત્ત ન પામે તે ચારિત્રને કાબરચીતરુ કરે છે તેથી તેને શબલ કહે છે. (૧૩)

ચૂર્ણ્યર્થ - નાનો અપરાધ એટલે ખરાબ રીતે બોલવું વગેરે. ઘણા મોટા અપરાધોમાં ચારિત્રરૂપી કપડું મલિન જ થાય છે. અથવા દશપ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તમાં આલોચના વગેરેથી છેદ સુધી શબલ છે, મૂલ વગેરેમાં ચારિત્રરૂપી કપડુ મલિન જ છે. ક્યા ક્યા તે અપરાધપદો છે જેથી ભાવશબલ થાય છે. આચારને આશ્રયીને તે આ રીતે ઉપદેશાય છે. (૧૩)'

તે શબલો એકવીસ છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ હસ્તકર્મ, ૨ મૈથુન, ૩ રાત્રિભોજન, ૪ આધાકર્મ, ૫ શય્યાતરપિંડ, ૬ ઔદ્દેશિક-ક્રીત-અભ્યાહૃત વગેરે, ૭ વારંવાર પચ્ચક્ખાણ કરીને ભોજન કરવું, ૮ છ મહિનામાં એક ગણમાંથી બીજા ગણમાં સંક્રમણ કરવું, ૯ એક મહિનામાં ત્રણ ઉદકલેપ કરવા, ૧૦ એક મહિનામાં ત્રણ માયાસ્થાનો કરવા, ૧૧ રાજપિંડ, ૧૨ હિંસા, ૧૩ જૂઠ, ૧૪ ચોરી, ૧૫ અંતર વિનાની પૃથ્વી પર ઊભા રહેવું વગેરે, ૧૬ સસ્નિગ્ધ અને સરજસ્ક પૃથ્વી ઉપર કે સચિત્ત શિલા અને ઢેફા ઉપર કે ઘુણવાળા લાકડા ઉપર ઊભા રહેવું વગેરે, ૧૭ પ્રાણવાળા, બીજવાળા વગેરે ઉપર ઊભા રહેવું વગેરે, ૧૮ મૂળ, કંદ વગેરેનું ભોજન કરવું, ૧૯ એક વરસમાં દસ ઉદકલેપો કરવા, ૨૦ એક વરસમાં દસ માયાસ્થાનો કરવા અને ૨૧ ઠંડા પાણીવાળા હાથ વડે ભોજન કરવું. **સમવાયાંગસૂત્ર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'હવે એકવીસમુ સ્થાનક કહે છે - તેમાં સ્થિતિસૂત્રો સિવાયના ચાર સૂત્રો સુગમ છે. વિશેષ પ્રકારની જે ક્રિયાઓ વડે ચારિત્ર કાબરચીતરું થાય છે તે શબલ છે. તેના યોગથી સાધુઓ પણ શબલ છે. શબલ એકવીસ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે -

(૧) **હસ્તકર્મ કરનારો** - વિશેષ પ્રકારના વેદના વિકારને કરતો કે કરાવતો હોય તે.

(૨) **મૈથુન સેવનારો** - અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચારથી મૈથુનને સેવે તે.

(૩) **રાત્રીભોજન કરનારો** - દિવસે લીધેલું દિવસે વાપરેલું વગેરે ચાર ભાંગાઓ વડે અતિક્રમ વગરે વડે રાત્રીભોજન કરે તે.

(૪) **આધાકર્મ વાપરનારો** - સાધુ માટે બનાવેલા આહાર-પાણી વગેરે વાપરે તે.

(૫) **સાગારિકપિંડ વાપરનારો** - શય્યાતરના આહાર-પાણી વગેરે વાપરે તે.

(૬) **ઔદ્દેશિક-ક્રીત વાપરનારો** - સાધુને ઉદ્દેશીને બનાવેલું, સાધુ માટે ખરીદેલું, ઊછીનું લીધેલું, ઝુંટવીને લીધેલું, માલિકે રજા નહીં આપેલું વાપરે તે.

(૭) **વારંવાર પચ્ચક્ખાણ કરીને અશન વગેરે વાપરનારો.**

(૮) **છ મહિનાની અંદર એક ગણમાંથી બીજા ગણમાં જનારો.**

(૯) **મહિનામાં ત્રણ ઉદકલેપ કરનારો** - નાભિ જેટલા પાણીમાં ચાલવું તે ઉદકલેપ.

(૧૦) **મહિનામાં ત્રણ માયાસ્થાન કરનારો** - સ્થાન એટલે ભેદ.

(૧૧) **રાજપિંડ વાપરનારો.**

(૧૨) **જાણીને હિંસા કરનારો** - જાણી જોઈને પૃથ્વી વગેરેની હિંસા કરે તે.

(૧૩) **જાણીને જૂઠ બોલનારો.**

(૧૪) **જાણીને ચોરી કરનારો.**

(૧૫) **જાણીને અંતર વિનાની પૃથ્વી ઉપર ઊભો રહે, સ્થિરતા કરે, કાઉસ્સગ્ગ કરે, સ્વાધ્યાયભૂમિ કરે તે.**

(૧૬) **જાણીને સસ્નિગ્ધસરજસ્ક સચિત્ત પૃથ્વી ઉપર, સચિત્ત શિલા ઉપર કે ઢેફા ઉપર, ઘુણના આવાસરૂપ લાકડા ઉપર ઊભો રહે, શય્યા કરે કે સ્થિરતા કરે તે.**

(૧૭) **જીવવાળા, પ્રાણવાળા, બીજવાળા, વનસ્પતિવાળા, કીડીના નગરાવાળા સ્થાનમાં, નિગોદ ઉપર, ભીની માટી ઉપર, કરોડીયાના જાડા ઉપર ઊભો રહે, શય્યા કરે કે સ્થિરતા કરે તે.**

(૧૮) જાણીને મૂળ, કંદ, છાલ, અંકુર, પુષ્પ, ફળ, વનસ્પતિને વાપરે તે.

(૧૯) વરસમાં દસ ઉદકલેપ કરે તે.

(૨૦) વરસમાં દસ માયાસ્થાન કરે તે.

(૨૧) વારંવાર સચિત્તપાણીવાળા હાથથી અશન, પાન, ખાદિમ કે સ્વાદિમ લઈને વાપરે તે. એકવીસમો શબલ છે.'

શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિમાં તો આ જ શબલો બીજી રીતે બતાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે -

'એકવીસ શબલો વડે. શબલ એટલે કાબરચિતરું. કાબરચિતરા ચારિત્રમાં કારણ હોવાથી હસ્તકર્મ વગેરે વિશેષક્રિયાઓને શબલો કહેવાય છે. કહ્યું છે કે, 'જે કારણથી નાના અપરાધમાં સાધુને મૂળ પ્રાયશ્ચિત્ત ન આવે અને તે ચારિત્રને કાબરચિતરુ કરે છે તે કારણથી તેને શબલ કહે છે. (૧)' તે શબલસ્થાનો હસ્તકર્મ વગેરે છે. તે આ પ્રમાણે -

(૧) હસ્તકર્મ કરે - હસ્તકર્મ પોતે કરે કે બીજા પાસે કરાવે તે શબલ છે.

(૨) મૈથુન સેવે - દેવસંબંધી, મનુષ્યસંબંધી અને તિર્યંચસંબંધી મૈથુનને કારણે અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ અને અતિચારમાં સેવે તે શબલ છે. મૈથુનનો કારણ વિના અનાચાર કરનાર વિરાધક જ છે. દોષનો વિચાર તે અતિક્રમ છે, તેની માટે પ્રવૃત્તિ કરવી તે વ્યતિક્રમ છે, તેને (દોષિત વસ્તુને) ગ્રહણ કરવું તે અતિચાર છે, તેનું સેવન કરવું તે અનાચાર છે.

(૩) રાત્રીભોજન કરે - દિવસે ગ્રહણ કરેલું દિવસે વાપરે વગેરે ચાર ભાંગાઓમાં અતિક્રમ વગેરે ચાર વડે વાપરે તે શબલ છે. કારણે જયણાપૂર્વક સંનિધિ વગેરેનું સેવન કરે. એમ બીજે પણ જાણવું.

(૪) આધાકર્મ વાપરે.

(૫) રાજપિંડ વાપરે.

(૬) ક્રીત વાપરે.

(૭) અપમિત્ય વાપરે - સાધુ માટે ઊછીનું લઈને વહોરાવેલુ વાપરે તે.

(૮) અભિહત વાપરે - સામેથી લાવેલું વાપરે તે.

(૯) આચ્છેદ્ય વાપરે - બીજા પાસેથી ઝુટવીને વહોરાવેલું વાપરે તે.

(૧૦) વારંવાર પચ્ચક્ખાણ કરીને વાપરે.

(૧૧) છ મહિનાની અંદર એક ગણમાંથી બીજા ગણમાં જાય - જ્ઞાન વગેરે માટે એક ગણમાંથી બીજા ગણમાં જાય તે શબલ નથી.

(૧૨) મહિનાની અંદર ત્રણ ઉદકલેપ કરે અને ત્રણ માયાસ્થાન કરે - નાભી જેટલા પાણીમાં ઊતરવું તે ઉદકલેપ. કહ્યું છે કે, 'અડધી જંઘા સુધીના પાણીમાં ઊતરવું તે સંઘટ્ટ છે. નાભી સુધીના પાણીમાં ઊતરવું તે લેપ છે. નાભીથી ઉપરના પાણીમાં ઊતરવું તે લેપોપરી છે. ' વેગેરે. માયાસ્થાન એટલે ઢાંકવું વગેરે.

(૧૩) જાણીને હિંસા કરે.

(૧૪) જાણીને જૂઠ બોલે.

(૧૫) જાણીને ચોરી કરે.

(૧૬) અંતર વિનાની પૃથ્વી ઉપર ઊભો રહે, શય્યા કરે કે સ્થિરતા કરે.

(૧૭) પાણીવાળી અને રજવાળી સચિત્ત શિલા, ઢેફુ, ઘુણના રહેઠાણરૂપ લાકડુ આ બધા ઉપર ઊભો રહે, શય્યા કરે કે સ્થિરતા કરે.

(૧૮) જાણીને જીવવાળા, પ્રાણવાળા, બીજવાળા, વનસ્પતિવાળા, કીડીના નગરાવાળા સ્થાનમાં, નિગોદ ઉપર, ભીની માટી ઉપર, કરોડીયાના જાડા ઉપર ઊભો રહે, શય્યા કરે કે સ્થિરતા કરે તે.

(૧૯) જાણીને મૂળ, કંદ, પુષ્પ, ફળ, બીજ અને વનસ્પતિને વાપરે.

(૨૦) વરસમાં દસ ઉદકલેપ કરે અને દસ માયાસ્થાન કરે.

(૨૧) જેમાંથી સચિત્ત પાણીના ટીપા પડતા હોય તેવા હાથ, વાસણ અને ચમચાથી અપાતા આહાર-પાણી લઈને વાપરે. આ એકવીસમો શબલ જાણવો.

વિસ્તાર અર્થ દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરે અન્ય ગ્રન્થોમાંથી જાણવો.'

ગુરુ આ શબલોને ત્યજે છે.

શિક્ષા બે પ્રકારની છે - ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા. તેમનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહ્યું છે. શિક્ષાને ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ જેનો હોય તે શિક્ષાશીલ, એટલે કે સારા વિયનવાળો. તેના પંદર સ્થાનો એટલે કારણો છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ નમ્ર વર્તનવાળો, ૨ ચપળતા વિનાનો, ૩ માયા વિનાનો, ૪ કુતૂહલ વિનાનો, ૫ આક્ષેપ ન કરે, ૬ પ્રબંધ ન કરે, ૭ મિત્રતા કરાતો ભજે, ૮ શ્રુત મેળવીને અભિમાન ન કરે, ૯ પાપીની નિંદા ન કરે, ૧૦

મિત્રો ઉપર ગુસ્સે ન થાય, ૧૧ અપ્રિય મિત્રનું પણ એકાંતમાં કલ્યાણ કહે, ૧૨ ઝઘડા - મારપીટને વર્જનારો, ૧૩ સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ, ૧૪ લજ્જાળુ અને ૧૫ પ્રતિસંલીન. **ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'હવે પંદર સ્થાનો વડે સારા વિનયવાળો કહેવાય છે. તે સ્થાનોને જ કહે છે -

(૧) **નીચવૃત્તિ** - નીચ એટલે અનુદ્ધત રીતે વર્ત્તે તે. ગુરુઓને વિષે નમ્રતાવાળો. કહ્યું છે કે, 'ગુરુ કરતા નીચી શય્યા કરવી, નીચી ગતિ કરવી, નીચા સ્થાનમાં ઊભા રહેવું, નીચું આસન રાખવું, નમ્રતાપૂર્વક પગ વાંદવા અને નમ્રતાપૂર્વક અંજલી કરવી. (૧)'

(૨) **અચપળ** - ચપળ ન હોય તે. ત્યાં ચપળ ગતિ, સ્થાન, ભાષા અને ભાવના ભેદથી ચાર પ્રકારે છે -

(i) ગતિચપળ - ઝડપથી ચાલનારો.

(ii) સ્થાનચપળ - ઊભેલો હોવા છતાં હાથ વગેરેથી ચંચળ હોય તે.

(iii) ભાષાચપળ - તે ચાર પ્રકારે છે -

(a) અસત્પ્રલાપી - જે વિદ્યમાન ન હોય તે આકાશપુષ્પ વગેરે છે એમ બોલનારો.

(b) અસભ્યપ્રલાપી - કર્કશ બોલનારો.

(c) અસમીક્ષ્યપ્રલાપી - વિચાર્યા વિના બોલનારો.

(d) અદેશકાળપ્રલાપી - કાર્ય પૂરુ થઈ ગયા પછી જે કહે કે, 'તે દેશમાં કે તે કાળમાં આ કર્યું હોત તો સારું થાત.' તે

(iv) ભાવચપળ - પ્રસ્તુત સૂત્ર કે અર્થ પૂર્ણ થયા પહેલા જ જે બીજા સૂત્ર કે અર્થ લે તે.

(૩) **અમાયી** - સારા આહાર વગેરે મેળવીને ગુરુ વગેરેને ઠગે નહીં તે.

(૪) **અકુતૂહલ** - ઇન્દ્રજાળ વગેરે કૌતુકને જોવામાં તત્પર ન હોય તે.

(૫) **કોઈનો તિરસ્કાર ન કરે.**

(૬) **ક્રોધના સાતત્યરૂપ પ્રબંધ ન કરે.**

(૭) **મિત્ર જેવું આચરણ કરનાર ઉપર ઉપકાર કરે.** અથવા સામો ઉપકાર કરવા અસમર્થ હોય તો કૃતઘ્ન ન થાય.

(૮) **શ્રુત પામીને મદ ન કરે,** પણ મદના દોષો જાણીને અવશ્ય નમે છે.

(૯) ગુરુ વગેરેની સ્ખલના થાય તો નિંદા ન કરે.

(૧૦) કોઈક રીતે જેમણે અપરાધ કર્યો હોય તેવા પણ મિત્રો ઉપર ગુસ્સો ન કરે.

(૧૧) અપ્રિય એવા પણ મિત્રનું એકાંતમાં કલ્યાણ જ કહે છે - જેને મિત્ર તરીકે સ્વીકાર્યો હોય તે જો સેંકડો અપકાર કરે તો પણ તેણે કરેલા એક પણ ઉપકારને યાદ કરીને એકાંતમાં તેનો દોષ ન કહે. કહ્યું છે કે, 'જેઓ (બીજાએ કરેલા) એક સુકૃતથી (તેણે કરેલા) સેંકડો દુષ્કૃતોનો નાશ કરે છે (ભૂલી જાય છે) તેઓ ધન્ય છે. એક દોષથી ઉત્પન્ન થયેલો જેમનો ગુસ્સો સેંકડો ઉપકારોને હણી નાંખે છે તેઓ ધન્ય નથી. (૧)'

(૧૨) કલહ - ડમરને વર્જનારો - કલહ એટલે વાણીથી થતો ઝઘડો. ડમર એટલે હાથનો પ્રહાર વગેરેથી થતો ઝઘડો. તે બન્નેને વર્જે.

(૧૩) અભિજાતિગ - કુલીનતાને પામે એટલે ઊંચી જાતિના બળદની જેમ ઉપાડેલા ભારને વહન કરવા સમર્થ હોય.

(૧૪) હ્રીમાન્ - લજ્જાવાળો હોય. તે ખરાબ ભાવ થવા છતાં પણ અકાર્યને આચરતા શરમાય .

(૧૫) પ્રતિસંલીન - ગુરુની પાસે કે બીજે રહેલો જે કાર્ય વિના અહીંથી ત્યાં ચેષ્ટા ન કરે તે.

આવા પ્રકારના ગુણવાળો બુદ્ધિમાન જીવ સુવિનીત કહેવાય છે. આ પ્રમાણે આઠ ગાથાનો અર્થ કહ્યો. (૧૦-૧૩)'

ગુરુ શિક્ષાશીલના આ પંદર સ્થાનોને સ્વીકારીને હંમેશા તેમને પાળે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોના સમૂહથી વિભૂષિત ગુરુ જગતમાં શોભે. (૨૬)

આમ પચીસમી છત્રીસી સંપૂર્ણ થઈ.

●●●

\+ **न धम्मकज्जा परमत्थि कज्जं, न पाणिहिंसा परमं अकज्जं ।**
न पेमरागा परमत्थि बंधो, न बोहिलाभा परमत्थि लाभो ॥

ધર્મકાર્ય કરતા ચઢિયાતું કાર્ય નથી, જીવહિંસા કરતા ચઢિયાતું અકાર્ય નથી, પ્રેમરાગ કરતા ચઢિયાતો બંધ નથી, સમ્યક્ત્વના લાભ કરતા ચઢિયાતો લાભ નથી.

षड्विंशतितमी षट्त्रिंशिका

अधुना षड्विंशतितमीं षट्त्रिंशिकामाह -

मूलम् - बावीसपरीसहहियासणेण, चाएण चउदसण्हं च ।
अब्भिंतरगंथाणं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२७॥

छाया - द्वाविंशतिपरीषहाधिसहनेन, त्यागेन चतुर्दशानाञ्च ।
आभ्यन्तरग्रन्थानां, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥२७॥

प्रेमीया वृत्तिः - द्वाविंशतिपरीषहाधिसहनेन - द्वाविंशतेः परीषहाणामधिसहनेन, **चतुर्दशानां** - चतुर्दशसङ्ख्यानां, **चः** समुच्चये, **आभ्यन्तरग्रन्थानां** - आभ्यन्तराणां ग्रन्थानां, **त्यागेन** - परिहारेण, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जय**त्विति समासार्थः ।

व्यासार्थस्त्वयम् - **'मार्गाच्यवनार्थं निर्जरार्थञ्च परि-सामस्त्येन सह्यन्त इति परीषहाः' (६८५ तम वृत्तवृत्तिः)** इति परीषहाणां व्याख्या कृता **प्रवचनसारोद्धार-वृत्तौ** ।

ते च परीषहा द्वाविंशतिः । तद्यथा - १ क्षुत्परीषहः, २ पिपासापरीषहः, ३ शीतपरीषहः, ४ उष्णपरीषहः, ५ दंशमशकपरीषहः, ६ नाग्न्यपरीषहः, ७ अरतिपरीषहः, ८ स्त्रीपरीषहः, ९ चर्यापरीषहः, १० निषद्यापरीषहः, ११ शय्यापरीषहः, १२ आक्रोशपरीषहः, १३ वधपरीषहः, १४ याचनापरीषहः, १५ अलाभपरीषहः, १६ रोगपरीषहः, १७ तृणस्पर्शपरीषहः, १८ मलपरीषहः, १९ सत्कारपुरस्कारपरीषहः, २० प्रज्ञापरीषहः, २१ अज्ञानपरीषहः, २२ दर्शनपरीषहश्च । यदुक्तं **उत्तराध्ययनसूत्रद्वितीयाध्ययनतद्वृत्त्योः**-

'इमे खलु ते बावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइआ जे भिक्खू सुच्चा णच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरिआए परिव्वयंतो पुट्ठो णो विहणेज्जा ।

(**छाया** - इमे खलु ते द्वाविंशतिः परीषहाः श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिताः यान् भिक्षुः श्रुत्वा ज्ञात्वा जित्वा अभिभूय भिक्षाचर्यया परिव्रजन् स्पृष्टो न विहन्यात् ।)

वृत्तिः - '**इमे**' अनन्तरं वक्ष्यमाणत्वात् हृदि विपरिवर्तमानतया प्रत्यक्षाः **इमे** '**ते**' इति ये त्वया पृष्टाः, शेषं पूर्ववत् ।

तं जहा-दिगिंछापरीसहे १ पिवासापरीसहे २ सीयपरीसहे ३ उसिणपरीसहे ४ दंसमसगपरीसहे ५ अचेलपरीसहे ६ अरइपरीसहे ७ इत्थीपरीसहे ८ चरियापरीसहे ९ निसीहियापरीसहे १० सिज्जापरीसहे ११ अक्कोसपरीसहे १२ वहपरीसहे १३ जायणापरीसहे १४ अलाभपरीसहे १५ रोगपरीसहे १६ तणफासपरीसहे १७ जल्लपरीसहे १८ सक्कारपुरक्कारपरीसहे १९ पण्णापरीसहे २० अन्नाणपरीसहे २१ सम्मत्तपरीसहे २२

(**छाया** - तद्यथा - बुभुक्षापरीषहः । पिपासापरीषहः २ शीतपरीषहः ३ उष्णपरीषहः ४ दंशमशकपरीषहः ५ अचेलपरीषहः ६ अरतिपरीषहः ७ स्त्रीपरीषहः ८ चर्यापरीषहः ९ नैषेधिकीपरीषहः १० शय्यापरीषहः ११ आक्रोशपरीषहः १२ वधपरीषहः १३ याचनापरीषहः १४ अलाभपरीषहः १५ रोगपरीषहः १६ तृणस्पर्शपरीषहः १७ जल्लपरीषहः १८ सत्कारपुरस्कारपरीषहः १९ प्रज्ञापरीषहः २० अज्ञानपरीषहः २१ सम्यक्त्वपरीषहः २२ ।)

वृत्तिः - '**तद्यथे**'त्युदाहरणोपन्यासार्थः **दिगिञ्छापरीषहः** १, **पिपासापरीषहः** २, **शीतपरीषहः** ३, **उष्णपरीषहः** ४, **दंशमशकपरीषहः** ५, **अचेलपरीषहः** ६, **अरतिपरीषहः** ७, **स्त्रीपरीषहः** ८, **चर्यापरीषहः** ९, **नैषेधिकीपरीषहः** १०, **शय्यापरीषहः** ११, **आक्रोशपरीषहः** १२, **वधपरीषहः** १३, **याचनापरीषहः** १४, **अलाभपरीषहः** १५, **रोगपरीषहः** १६, **तृणस्पर्शपरीषहः** १७, **जल्लपरीषहः** १८, **सत्कारपुरस्कारपरीषहः** १९, **प्रज्ञापरीषहः** २०, **अज्ञानपरीषहः** २१, **दर्शनपरीषहः** २२ । इह च '**दिगिंछ**'त्ति देशीवचनेन बुभुक्षोच्यते, सैवात्यन्तव्याकुलत्वहेतुरप्यसंयमभीरुतया आहारपरिपाकादिवाञ्छाविनिवर्त्तनेन परीतिसर्वप्रकारं सह्यत इति परीषहः दिगिञ्छापरीषहः, एवं पातुमिच्छा पिपासा सैव परीषहः पिपासापरीषहः २, '**श्यैङ्गतौ**' त्यस्य गत्यर्थत्वात्कर्त्तरि क्तः, ततो '**द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः**' (**पा० ६-१-२४**) इति सम्प्रसारणे स्पर्शवाचित्वाच्च '**श्योऽस्पर्शे**' (**पा० ८-२-७**) इति नत्वाभावे शीतं-शिशिरः स्पर्शस्तदेव परीषहः शीतपरीषहः ३, '**उष दाह**' इत्यस्यौणादिकनक्प्रत्ययान्तस्य उष्णं-निदाघादितापात्मकं तदेव परीषहः उष्णपरीषहः ४, दशन्तीति दंशाः पचादित्वादच्, मारयितुं शक्नुवन्ति मशकाः, दंशाश्च मशकाश्च दंशमशकाः, यूकाद्युपलक्षणं

चैतत्, त एव परीषहो दंशमशकपरीषहः ५, अचेलं-चेलाभावो जिनकल्पिकादीनाम् अन्येषां तु भिन्नमल्पमूल्यं च चेलमप्यचेलमेव, अवस्त्राशीलादिवत्, तदेव परीषहोऽचेलपरीषहः ६ रमणं रतिः-संयमविषया घृतिः तद्विपरीता त्वरतिः, सैव परीषहः अरतिपरीषहः ७, स्त्यायतेः स्तृणोतेर्वा त्रटि टित्त्वाच्च ङीपि स्त्री सैव तद्गतरागहेतुगतिविभ्रमेङ्गीताकारविलोकनेऽपि-

'त्वग्रुधिरमांसमेदस्नाय्वस्थिशिराव्रणैः सुदुर्गन्धम् ।
कुचनयनजघनवदनोरुमूर्च्छितो मन्यते रूपम् ॥१॥'

तथा -

'निष्ठीवितं जुगुप्सत्यधरस्थं पिबति मोहितः प्रसभम् ।
कुचजघनपरिश्रावं नेच्छति तन्मोहितो भजते ॥२॥'

इत्यादिभावनातोऽभिधास्यमाननीतितश्च परिषह्यमाणत्वात्परीषहः स्त्रीपरीषहः ८, चरणं चर्या-ग्रामानुग्रामं विहरणात्मिका सैव परीषहः चर्यापरीषहः ९, निषेधनं निषेधः पापकर्म्मणां गमनादिक्रियायाश्च स प्रयोजनमस्या नैषेधिकी स्मशानादिका स्वाध्यायादिभूमिः निषद्येति-यावत् सैव परीषहो नैषेधिकीपरीषहः १०, तथा शेरतेऽस्यामिति शय्या-उपाश्रयः सैव परीषहः शय्यापरीषहः ११, आक्रोशनमाक्रोशः-असत्यभाषात्मकः स एव परीषहः आक्रोशपरीषहः १२, हननं वधः-ताडनं स एव परीषहो वधपरिषहः १३, याचनं याञ्चा प्रार्थनेत्यर्थः, सैव परीषहो याञ्चापरीषहो १४, लभनं लाभो न लाभोऽलाभः-अभिलषितविषयाप्राप्तिः स एव परीषहः अलाभपरीषहः १५, रोगः-कुष्ठादिरूपः स परीषहो रोगपरीषहः १६, तरन्तीति तृणानि, औणादिको नक् ह्रस्वत्वं च, तेषां स्पर्शः तृणस्पर्शः स एव परीषहस्तृणस्पर्शपरीषहः १७, जल्ल इति मलः स एव परीषहो जल्लपरीषहः १८, सत्कारो वस्त्रादिभिः पूजनं पुरस्कारः-अभ्युत्थानासनादिसम्पादनं, यद्वा सकलैवाभ्युत्थानाभिवादनदानादिरूपा प्रतिपत्तिरिह सत्कार-स्तेन पुरस्करणं सत्कारपुरस्कारः, ततस्तावेव स एव वा परीषहः सत्कारपुरस्कारपरीषहः १९, प्रज्ञापरीषहः अज्ञानपरीषहश्च प्राग्भावितार्थौ नवरं प्रज्ञायतेऽनया वस्तुतत्त्वमिति प्रज्ञा-स्वयंविमर्शपूर्वको वस्तुपरिच्छेदः, तथा ज्ञायते वस्तुतत्त्वमनेनेति ज्ञानं-सामान्येन मत्यादि तदभावोऽज्ञानं २०-२१, दर्शनं-सम्यग्दर्शनं तदेव क्रियादिवादिनां विचित्रमतश्रवणेऽपि सम्यक् परिषह्यमाणं-निश्चलचित्ततया धार्यमाणं परीषहो दर्शनपरीषहः, यद्वा दर्शनशब्देन दर्शनव्यामोहहेतुरैहिकामुष्मिकफलानुपलम्भादिरिह गृह्यते, ततः स एव परीषहो दर्शनपरीषहः २२ ।

इह चाशेषपरीषहाणां क्षुत्परीषह एव दुःसह इत्यादितस्तमाह -

दिगिंछापरियावेण, तवस्सी भिक्खु थामवं ।
न छिंदे न छिंदावए, न पए न पयावए ॥२॥

(**छाया**- बुभुक्षापरितापेन, तपस्वी भिक्षुः स्थामवान् ।
न छिन्द्यात् न छेदयेत् वा, न पचेत् न पाचयेत् ॥२॥)

वृत्तिः - दिगिञ्छा-उक्तरूपा तथा परितापः-सर्वाङ्गीणसन्तापो दिगिञ्छापरितापस्तेन, छिदादिक्रियापेक्षा हेतौ तृतीया, पाठान्तरं **दिगिंछापरिगते** बुभुक्षाव्याप्ते **देहे** शरीरे सति, तपोऽस्यास्तीति अतिशायने विनिस्तपस्वी विकृष्टाष्टमादितपोऽनुष्ठानवान्, स च गृहस्थादिरपि स्यादत आह - **भिक्षुः** यतिः, सोऽपि कीदृक्-स्थाम-बलं तदस्य संयमविषयमस्तीति **स्थामवान्,** भूम्नि प्रशंसायां वा मतुप्रत्ययः, अयं च किमित्याह - **न छिन्द्यात्** न द्विधा विदध्यात्, स्वयमिति गम्यते, **न छेदयेद्वा** अन्यैः, फलादिकमिति शेषः, तथा **न पचेत्** स्वयं, **न** चान्यैः **पाचयेत्,** उपलक्षणत्वाच्च नान्यं छिन्दन्तं वा पचन्तं वाऽनुमन्येत, तत एव च न स्वयं क्रीणीयात् नापि क्रापयेत् न च परं क्रीणन्तमनुमन्येत, छेदस्य हननोपलक्षणत्वात्, क्षुत्प्रपीडितोऽपि न नवकोटीशुद्धिबाधां विधत्ते इति गाथार्थः ॥२॥

उक्तः क्षुत्परीषहः, एवं चाधिसहमानस्य न्यूनकुक्षितयैषणीयाहारार्थं वा पर्यटतः श्रमादिभिरवश्यंभाविनी पिपासा, सा च सम्यक् सोढव्येति तत्परीषहमाह -

तओ पुट्ठो पिवासाए, दुगुंछी लद्धसंजमे ।
सीओदगं ण सेवेज्जा, वियडस्सेसणं चरे ॥४॥

(**छाया**- ततः स्पृष्टः पिपासया, जुगुप्सी लब्धसंयमः ।
शीतोदकं न सेवेत, विकृतस्य एषणां चरेत् ॥४॥)

वृत्तिः - **तत** इति क्षुत्परीषहात् **तको** वा उक्तविशेषणो भिक्षुः **स्पृष्ट** अभिद्रुतः **पिपासया** अभिहितस्वरूपया '**दोगुंछी**'ति **जुगुप्सी,** सामर्थ्यादनाचारस्येति गम्यते, अत एव लब्धः-अवाप्तः संयमः-पञ्चाश्रवादिविरमणात्मको येन स तथा, पाठान्तरं वा '**लज्ज-संजमेत्ति**' लज्जा-प्रतीता संयमः-उक्तरूपः एताभ्यां स्वभ्यस्ततया सात्मीभावसमुपगताभ्यामनन्य इति स एव लज्जासंयमः, पठ्यते च '**लज्जासंजए**'त्ति, तत्र लज्जया सम्यग्यतते-कृत्यं प्रत्यादृतो भवतीति लज्जासंयतः, सर्वधातूनां पचादिषु दर्शनात्, स एवंविधः किमित्याह - शीतं शीतलं, स्वरूपस्थतोयोपलक्षणमेतत्, ततः स्वकीयादिशस्त्रानुपहतम्, अप्रासुकमित्यर्थः, तच्च तदुदकं, **न सेवेत** न पानादिना भजेत, किन्तु '**वियडस्स**'त्ति

विकृतस्य वह्न्यादिना विकारं प्रापितस्य प्रासुकस्येतियावत्, प्रक्रमादुदकस्य **'एसणं'**ति चतुर्थ्यर्थे द्वितीया, ततश्च**ैषणाय** गवेषणार्थं **चरेत्,** तथाविधकुलेषु पर्यटेत्, अथवा **एषणाम्**-एषणासमितिं **चरेत्,** चरतेरासेवायामपि दर्शनात् पुनः पुनः सेवेत, किमुक्तं भवति ?-एकवारमेषणाया अशुद्धावपि न पिपासातिरेकतोऽनेषणीयमपि गृह्णंस्तामुल्लङ्घ्येदिति सूत्रार्थः ॥४॥

इत्यवसितः पिपासापरीषहः, क्षुत्पिपासासहनकर्शितशरीरस्य च नितरां शीतकाले शीतसम्भव इति तत्परीषहमाह -

चरंतं विरयं लूहं, सीयं फुसइ एगया ।
नाइवेलं विहन्निज्जा, पावदिट्ठी विहन्नइ ॥६॥

(**छाया**- चरन्तं विरतं रूक्षं, शीतं स्पृशति एकदा ।
नातिवेलं विहन्यात्, पापदृष्टिः विहन्यात् ॥६॥)

वृत्तिः - **चरन्तम्** इति ग्रामानुग्रामं मुक्तिपथे वा व्रजन्तं, धर्ममासेवमानं वा, **विरतम्** अग्निसमारम्भादेर्निवृत्तं विगतरतं वा **'लूहं'**ति स्नानस्निग्धभोजनादिपरिहारेण **रूक्षं,** किमित्याह - शृणाति इति **शीतं, स्पृशति** अभिद्रवति, चरदादिविशेषणविशिष्टो हि सुतरां शीतेन बाध्यते, **एकदे**ति शीतकालादौ प्रतिमाप्रतिपत्त्यादौ वा, ततः किम् ? **न** नैव वेला-सीमा मर्यादा सेतुरित्यनर्थान्तरं, ततश्चातीति शेषसमयेभ्यः स्थविरकल्पिकापेक्षया जिन-कल्पिकापेक्षया च स्थविरकल्पाच्चातिशायिनी वेला शक्त्यपेक्षतया च सर्वथानपेक्षतया च शीतसहनलक्षणा मर्यादा तां विहन्यात्, कोऽर्थः-अपध्यानस्थानान्तरसर्प्पणादिभिरतिक्रामेत्, किमेवमुपदिश्यत इत्याह - पासयति पातयति वा भवावर्त इति पापा तादृशी दृष्टिः-बुद्धिरस्येति पापदृष्टिः **'विहन्नइ'** इति सूत्रत्वा**द्विहन्ति**-अतिक्रामत्य**तिवेलामि**ति प्रक्रमः, अयमत्र भावार्थः-**पापदृष्टि**रेवोक्तरूपमर्यादातिक्रमकारी, ततः पापबुद्धिकृतत्वादस्य सद्बुद्धिभिः परिहारो विधेयः, पठ्यते च - **'नाइवेलं मुणी गच्छे, सुच्चा णं जिणसासणं'** तत्र वेला-स्वाध्यायादिसमयात्मिका तामतिक्रम्य शीतेनाभिहतोऽहमिति **मुनिः** तपस्वी न **गच्छेत्** स्थानान्तरमभिसर्प्पेत्, **'सोच्चे'**ति **श्रुत्वा 'ण'**मिति वाक्यालङ्कारे **जिनशासनं** जिनागमम्-अन्यो जीवोऽन्यश्च देहस्तीव्रतराश्च नरकादिषु शीतवेदनाः प्राणिभिरनुभूतपूर्वा इत्यादिकमिति सूत्रार्थः ॥६॥

इदानीं शीतविपक्षभूतमुष्णमिति यदिवा शीतकाले शीतं तदनन्तरं ग्रीष्मे उष्णमिति

तत्परीषहमाह -

उसिणपरितावेण, परिदाहेण तज्जिओ ।
घिंसु वा परितावेणं, सायं ण परिदेवए ॥८॥

(**छाया**- उष्णपरितापेन परिदाहेन तर्जितः ।
ग्रीष्मे वा परितापेन, सातं न परिदेवेत् ॥८॥)

वृत्तिः - उष्णम्-उष्णस्पर्शवत् भूशिलादि तेन परितापः तेन यथा **परिदाहेन** बहिः स्वेदमलाभ्यां वह्निना वा अन्तश्च तृष्णया जनितदाहस्वरूपेण **तर्जितः** भर्त्सितोऽत्यन्तपीडित इति यावत्, तथा **ग्रीष्मे वा**शब्दात् शरदि वा **परितापेन** रविकिरणादिजनितेन तर्जित इति सम्बन्धः, किमित्याह - **सातं** सुखं, प्रतीति शेषः, **न परिदेवेत्,** किमुक्तं भवति ?-

'नारीकुचोरुकरपल्लवोपगूढैः क्वचित्सुखं प्राप्ताः ।
क्वचिदङ्गारैर्ज्वलितैस्तीक्ष्णैः पक्वाः स्म नरकेषु ॥१॥'

इत्यादि परिभावयन् हा ! कथं मम मन्दभागस्य सुखं स्यादिति प्रलपेत्, यद्वा-**सात**मिति सातहेतुं प्रति, यथा हा ! कथं कदा वा शीतकालः शीतांशुकरकलापादयो वा मम सुखोत्पादकाः सम्पत्स्यन्त इति **न परिदेवेते**ति सूत्रार्थः ॥८॥

उष्णं च ग्रीष्मे तदनन्तरं वर्षासमयः, तत्र च दंशमशकसम्भव इति तत्परीषहमाह -

पुट्ठो य दंसमसएहिं, समरे व महामुणी ।
नागो संगामसीसे व, सूरे अभिभवे परं ॥१०॥

(**छाया**- स्पृष्टश्च दंशमशकैः, समरे वा महामुनिः ।
नागः सङ्ग्रामशीर्षे इव, शूरः अभिभवेत् परम् ॥१०॥)

वृत्तिः - **स्पृष्टः** अभिद्रुतः **चः** पूरणे दंशमशकैः, उपलक्षणत्वात् यूकादिभिश्च '**समरे व**'त्ति '**एदोदुरलोपाविसर्ज्जनीयस्ये**'ति रेफात्, ततः **सम एव**-तदगणनया स्पृष्टास्पृष्टावस्थ-योस्तुल्य एव, यद्वा समन्तादरयः-शत्रवो यस्मिंस्तत्समरं तस्मिन्निति सङ्ग्रामशिरोविशेषणं, **वे**ति पूरणे, **महामुनिः** प्रशस्तयतिः, किमित्याह - '**णागो संगाम सीसे वे**'ति इवार्थस्य वाशब्दस्य भिन्नक्रमत्वान्**नाग इव**-हस्तीव सङ्ग्रामस्य शिर इव शिरः-प्रकर्षावस्था सङ्ग्रामशिरस्तस्मिन् **शूरः** पराक्रमवान्, यद्वा शूरो-योधः, ततोऽन्तर्भावितोपमार्थत्वाद्वाशब्दस्य च गम्यमानत्वात् शूरवद्वाऽभिहन्यात्, कोऽर्थः ? **अभिभवेत् परं** शत्रुम्, अयमभिप्रायः-यथा शूरः करी यद्वा यथा वा योधः शरैस्तुद्यमानोऽपि तदगणनया रणशिरसि शत्रून् जयति,

एवमयमपि दंशादिभिरभिद्रूयमानोऽपि भावशत्रुं-क्रोधादिकं जयेदिति सूत्रार्थः ॥१०॥

अधुना अचेलः संस्तैस्तुद्यमानो वस्त्रकम्बलाद्यन्वेषणपरो न स्यादित्यचेलपरीषहमाह -

परिजुन्नेहि वत्थेहिं, होक्खामित्ति अचेलए ।
अदुवा सचेलए होक्खं, इइ भिक्खु न चिंतए ॥१२॥

(**छाया**- परिजीर्णैः वस्त्रैः, भविष्यामीति अचेलकः ।
अथवा सचेलकः भविष्यामि, इति भिक्षुः न चिन्तयेत् ॥१२॥)

वृत्तिः - **परिजीर्णैः** समन्तात् हानिमुपगतैः **वस्त्रैः** शाटकादिभिः '**होक्खामि**'त्ति इतिभिन्नक्रमः ततो **भविष्यामि अचेलकः** चेलविकलः अल्पदिनभावित्वादेषामिति भिक्षुर्न विचिन्तयेत्, **अथवा सचेलकः** चेलान्वितो **भविष्यामि,** परिजीर्णवस्त्रं हि मां दृष्ट्वा कश्चित् श्राद्धः सुन्दरतराणि वस्त्राणि दास्य**तीति भिक्षुर्न चिन्तयेत्,** इदमुक्तं भवति- जीर्णवस्त्रः सन्न मम प्राक्परिगृहीतमपरं वस्त्रमस्ति न च तथाविधो दातेति न दैन्यं गच्छेत्, न चान्यलाभसम्भावनया प्रमुदितमानसो भवेदिति सूत्रार्थः ॥१२॥

अचेलस्य चाप्रतिबद्धविहारिणः शीतादिभिरभिभूयमानत्वेनारतिरप्युत्पद्येतातस्तत्-परीषहमाह-

गामाणुगामं रीयंतं, अणगारमकिंचणं ।
अरई अणुप्पविसे, तं तितिक्खे परीसहं ॥१४॥

(**छाया**- ग्रामानुग्रामं रीयमाणं, अनगारमकिञ्चनम् ।
अरतिः अनुप्रविशेत्, तं तितिक्षेत परीषहम् ॥१४॥)

वृत्तिः - ग्रसते बुद्ध्यादीन् गुणान् इति ग्रामः स च जिगमिषितः अनुग्रामश्च-तन्मार्गानुकूलः अननुकूलगमने प्रयोजनाभावाद् **ग्रामानुग्रामं,** यद्वा ग्रामश्च महान् अणुग्रामश्च स एव लघुर्ग्रामाणुग्रामम्, अथवा-ग्राममिति रूढिशब्दत्वादेकस्माद्ग्रामादन्यो ग्रामः ततोऽपि चान्यो ग्रामानुग्राममुच्यते, नगरोपलक्षणमेतत्, ततो नगरादींश्च, किमित्याह - '**रीयंतं**'ति तिङ्व्यत्ययाद्**रीयमाणं**-विहरन्तम् **अनगारम्** उक्तस्वरूपम् **अकिञ्चनं** नास्य किञ्चन प्रतिबन्धास्पदं धनकनकाद्यस्तीत्यकिञ्चनो-निष्परिग्रहः, तथाभूतम् **अरतिः** उक्तरूपा **अनुप्रविशेत्** मनसि लब्धास्पदा भवेत्, **तमि**त्यरतिस्वरूपं **तितिक्षेत** सहेत **परीषहमि**ति सूत्रार्थः ॥१४॥

उत्पन्नसंयमारतेश्च स्त्रीभिरुपनिमन्त्र्यमाणस्य तदभिलाषः प्रादुःष्यादतस्तत्परीषहमाह -

संगो एस मणुस्साणं, जाओ लोगंसि इत्थिओ ।
जस्स एया परिण्णाया, सुकडं तस्स सामण्णं ॥१६॥

(**छाया**- सङ्ग एष मनुष्याणां, या लोके स्त्रियः ।
यस्य एताः परिज्ञाताः, सुकृतं तस्य श्रामण्यम् ॥१६॥)

वृत्तिः - सजन्ति-आसक्तिमनुभवन्ति रागादिवशगा जन्तवोऽत्रेति **सङ्गः एषः** अनन्तरं वक्ष्यमाणो **मनुष्याणां** पुरुषाणां, तमेवाह - **या** इत्यविशेषाभिधानं ततो याः काश्चन मानुष्यो देव्यस्तिरश्च्यो वा, '**लोगंसि**'त्ति **लोके** तिर्यग्लोकादौ **स्त्रियो** नार्यश्च, एताश्च हाव-भावादिभिः अत्यन्तमासक्तिहेतवो मनुष्याणामित्येवमुक्तम्, अन्यथा हि गीतादिष्वपि सजन्त्येव मनुष्याः, मनुष्योपादानं च तेषामेव मैथुनसञ्ज्ञातिरेकः प्रज्ञापनादौ प्ररूपित इति, अतः किमित्याह - **यस्य** इति यतेः **एताः** स्त्रियः परीति-सर्वप्रकारं ज्ञाताः **परिज्ञाताः**, तत्र ज्ञपरिज्ञयेह परत्र च महानर्थहेतुतया विदिताः, तथा चागमः -

'विभूसा इत्थिसंसग्गी, पणीयं रसभोयणं ।
णरस्सऽत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा ॥१॥'

(**छाया**- विभूषा स्त्रीसंसर्गः, प्रणीतरसभोजनम् ।
नरस्यात्मगवेषिणो, विषं तालपुटं यथा ॥१॥)

प्रत्याख्यानपरिज्ञया च, तत एव च प्रत्याख्याताः, '**सुकडं**' ति **सुकृतं** सुष्ठ्वनुष्ठितं, पाठान्तरतः **सुकरं** सुखेनैवानुष्ठातुं शक्यं '**तस्स**' त्ति सुब्व्यत्ययात्तेन '**सामण्णं**'ति **श्रामण्यं**-व्रतं, किमुक्तं भवति ?- अवद्यहेतुत्यागो हि व्रतं, रागद्वेषावेव च तत्त्वतस्तद्धेतू, उक्त-नीतितश्च न स्त्रीभ्यः परं तन्मूलमिति तत्प्रत्याख्यानत एव सुकृतत्वं श्रामण्यस्य, यथोक्त-नीतितः स्त्रिय एव दुस्त्यजाः, ततस्तत्त्यागे त्यक्तमेवापरमिति तत्प्रत्याख्यानतः सुकृतत्वं श्रामण्यस्योच्यते, वक्ष्यति हि -

'एए उ संगे समइक्कमित्ता, सुहुत्तरा चेव हवंति सेसा ।
जहा महासागरमुत्तरित्ता, णई भवे अवि गंगासमाणा ॥१॥ '

(**छाया**- एतांस्तु सङ्गान् समतिक्रम्य, सुखोत्तारा एव भवन्ति शेषाः ।
यथा महासागरमुत्तीर्य, नदी भवेदपि गङ्गासमाना ॥१॥)

इति सूत्रार्थः ॥१६॥

अयं चैकत्र वसतस्तथा स्त्रीजनसंसर्गतो मन्दसत्त्वस्य भवति अतो नैकस्थेन भाव्यं, किन्तु चर्यापरीषहः सोढव्य इति तमाह -

एग एव चरे लाढे, अभिभूय परीसहे ।
गामे वा नगरे वावि, णिगमे वा रायहाणीए ॥१८॥

(**छाया**- एक एव चरेत् लाढे, अभिभूय परीषहान् ।
ग्रामे वा नगरे वापि, निगमे वा राजधान्याम् ॥१८॥)

वृत्तिः - **एक एवे**ति रागद्वेषविरहितः **चरेत्** अप्रतिबद्धविहारेण विहरेत्, सहाय-वैकल्यतो वैकस्तथाविधगीतार्थो, यथोक्तम् -

'ण या लभिज्जा णिउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणतो समं वा ।
एक्कोऽवि पावाइं विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥१॥'

(**छाया**- न चापि लभेत निपुणं सहायं, गुणाधिकं वा गुणतः समं वा ।
एकोऽपि पापानि विवर्जयन्, विहरेत् कामेषु असजन् ॥१॥)

'**लाढे**' त्ति लाढयति प्रासुकैषणीयाहारेण साधुगुणैर्वाऽऽत्मानं यापयतीति लाढः, प्रशंसाभिधायि वा देशीपदमेतत्, पठ्यते च - '**एग एगे चरे लाढं**' ति, तत्र **चैकः**-असहायः प्रतिमाप्रतिपन्नादिः स चैको रागादिवैकल्याद् **अभिभूय** निर्जित्य **परीषहान्** क्षुदादीन्, क्व पुनश्चरेदित्याह - **ग्रामे** चोक्तरूपे **नगरे वा** करविरहितसन्निवेशे **अपिः** पूरणे **निगमे वा** वणिग्निवासे **राजधान्यां** वा प्रसिद्धायाम्, उभयत्र वाशब्दानुवृत्तेः, मडम्बाद्युपलक्षणं चैतद्, आग्रहाभावं चानेनाहेति सूत्रार्थः ॥१८॥

यथा चायं ग्रामादिष्वप्रतिबद्धेनाधिसह्यते एवं नैषेधिकीपरीषहोऽपि शरीरादिष्वप्रति-बद्धेनाधिसहनीय इति तमाह -

सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले य एगओ ।
अकुक्कुए निसीएज्जा, न य वित्तासए परं ॥२०॥

(**छाया**- श्मशाने शून्यागारे वा, वृक्षमूले च एकः ।
अकुत्कुचः निषीदेद्, न च वित्रासयेत् परम् ॥२०॥)

वृत्तिः - शबानां शयनमस्मिन्निति श्मशानं तस्मिन्-पितृवने, (**पा० ५-१-२**) श्वभ्यो हितमिति वाक्ये '**उगवादिभ्यो यदि**'त्यत्र (**पा० ५-१-२**) '**शुनः संप्रसारणं वा दीर्घ-**

त्व'मिति (**वार्त्तिकं ५-१-२**) वचनतो यति सम्प्रसारणे दीर्घत्वे च शून्यम् - उद्वसं तच्च तत् अगारं च शून्यागारं तस्मिन्वा, वृश्च्यत इति वृक्षः तस्य मूलं-अधोभूभागो वृक्षमूलं तस्मिन्वा, एकः उक्तरूपः स **एवैककः**, एको वा प्रतिमाप्रतिपत्त्यादौ गच्छतीत्येकगः, एकं वा कर्म्मसाहित्यविगमतो मोक्षं गच्छति-तत्प्राप्तियोग्यानुष्ठानप्रवृत्तेर्यातीत्येकगः, **अकुक्कुचः** अशिष्टचेष्टारहितो **निषीदेत्** तिष्ठेत्, **न च** नैव वित्रासयेत् **परम्** अन्यं, किमुक्तं भवति ?-

'पडिमं पडिवज्जिया मसाणे, णो भायए भयभेरवाइ दिस्स ।
विविहगुणतवोरए य णिच्चं, ण सरीरं चाभिकंखए स भिक्खू ॥१॥'

(**छाया**- प्रतिमां प्रतिपद्य श्मशाने, न बिभेति भयभैरवाणि दृष्ट्वा ।
विविधगुणतपोरतश्च नित्यं, न शरीरं चाभिकाङ्क्षते स भिक्षुः ॥१॥)

इत्यागममनुस्मरन् श्मशानादावप्येककोऽप्यनेकभयानकोपलम्भेऽपि न स्वयं संबिभीयात्, न च विकृतस्वरमुखविकारादिभिरन्येषां भयमुत्पादयेत्, यद्वा '**अकुक्कुए**' त्ति कुत्स्वादि-विराधनाभयात्कर्मबन्धहेतुत्वेन कुत्सितं हस्तपादादिभिरस्पन्दमानो निषीदेत्, न च **वित्रासयेत्** विक्षोभयेत् **परम्** उन्दूरादि, मा भूदसंयम इति सूत्रार्थः ॥२०॥

नैषेधिकीतश्च स्वाध्यायादि कृत्वा शय्यां प्रति निवर्त्तेतातस्तत्परीषहमाह -

उच्चावयाहिं सिज्जाहिं, तवस्सी भीक्खू थामवं ।
णाइवेलं विहण्णिज्जा, पावदिट्ठी विहण्णइ ॥२२॥

(**छाया**- उच्चावचाभिः शय्याभिः, तपस्वी भिक्षुः स्थामवान् ।
नातिवेलं विहन्यात्, पापदृष्टिः विहन्यते ॥२२॥)

वृत्तिः - ऊर्द्ध्वं चिता उच्चा, उपलिप्ततलाद्युपलक्षणमेतत्, यद्वा शीतातपनिवार-कत्वादिगुणैः शय्यान्तरोपरिस्थितत्वेनोच्चाः, तद्विपरीतास्त्ववचाः, अनयोर्द्वन्द्वे उच्चावचाः, नानाप्रकारा वोच्चावचास्ताभिः **शय्याभिः** वसतिभिः **तपस्वी** प्रशस्यतपोऽन्वितो, **भिक्षुः** प्राग्वत्, **स्थामवान्** शीतातपादिसहनं प्रति सामर्थ्यवान् **नातिवेलं** स्वाध्यायादिवेलातिक्रमेण **विहन्यात्** हनेर्गतावपि वृत्तेरत्राहं शीतादिभिरभिभूत इति स्थानान्तरं गच्छेत्, यद्वा **अतिवेलाम्** अन्यसमयातिशायिनीं मर्यादां-समतारूपामुच्चां शय्यामवाप्याहो ! सभाग्योऽहं यस्येदृशी सकलर्तुसुखोत्पादिनी मम शय्येति अवचावाप्तौ वा अहो ! मम मन्दभाग्यता येन शय्यामपि शीतादिनिवारिकां न लभे इति हर्षविषादादिना **न विहन्यात्** नोल्लङ्घयेत्, किमित्येवमुपदिश्यत इत्याह - '**पावदिट्ठी विहन्नइ**' त्ति प्राग्वदिति सूत्रार्थः ॥२२॥

शय्यास्थितस्य तदुपद्रवेऽप्युदासीनस्य तथाविधशय्यातरोऽन्यो वा कश्चिदाक्रोशेदत-स्तत्परीषहमाह -

अक्कोसेज्ज परो भिक्खुं, न तेसिं पइ संजले ।
सरिसो होइ बालाणं, तम्हा भिक्खू न संजले ॥२४॥

(**छाया**- आक्रोशेत् परो भिक्षुं, न तेषां प्रति सञ्ज्वलेत् ।
सदृशो भवति बालानां, तस्मात् भिक्षुः न सञ्ज्वलेत् ॥२४॥)

वृत्तिः - '**अक्कोसेज्ज**' त्ति **आक्रोशेत्**-तिरस्कुर्यात् **परः** अन्यो धर्मापेक्षया धर्मबाह्य आत्मव्यतिरिक्तो वा **भिक्षुं** यतिं, यथा धिग्मुण्ड ! किमिह त्वमागतोऽसीति ?, '**न तेसिं**' ति सुपो वचनस्य च व्यत्ययान्न **तस्मै प्रतिसञ्ज्वलेत्** निर्यातने प्रतिभूतश्चाक्रोशदानतः सञ्ज्वलते, तन्निर्यातनार्थं देहदाहलौहित्यप्रत्याक्रोशाभिघातादिभिरग्निवन्न दीप्येत, सञ्ज्वलनकोपमपि न कुर्यादिति सञ्ज्वलेदित्युपादानं, किमेवमुपदिश्यत इत्याह -**सदृशः** समानो **भवति,** सञ्ज्वलन्निति प्रक्रमः, केषां ?-**बालानाम्** अज्ञानां, तथाविधक्षपकवत्, यथा-कश्चित् क्षपको देवतया गुणैरावर्जितया सततमभिवन्द्यते, उच्यते च-मम कार्यमावेदनीयम्, अन्यदैकेन धिग्जातिना सह योद्धुरारब्धः, तेन च बलवता क्षुत्क्षामशरीरो भुवि पातितः ताडितश्च, रात्रौ देवता वन्दितुमायाता, क्षपकस्तूष्णीमास्ते, ततश्चासौ देवतयाऽभिहितो-भगवन् ! किं मयाऽपराद्धं ?, स प्राह-न तस्य त्वया दुरात्मनो ममाप-कारिणः किञ्चित्कृतं, सा चावादीत्-न मया विशेषः कोऽप्युपलब्धो यथाऽयं श्रमणोऽयं च धिग्जातिरिति, यतः कोपाविष्टौ द्वावपि समानौ सम्पन्नाविति, ततः सती प्रेरणेति प्रतिपन्नं क्षपकेणेति । उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह - '**तम्ह**' त्ति यस्मात्सदृशो भवति बालानां **तस्मा-द्भिक्षुर्न सञ्ज्वलेदि**ति सूत्रार्थः ॥२४॥

कश्चिदाक्रोशमात्रेणातुष्यन्नधमाधमो वधमपि विदध्यादिति वधपरीषहमाह -

हओ ण संजले भिक्खू, मणंपि णो पउस्सए ।
तितिक्खं परमं णच्चा, भिक्खुधम्मंमि चिंतए ॥२६॥

(**छाया**- हतो न सञ्ज्वलेत् भिक्षुः, मनोऽपि न प्रदूषयेत् ।
तितिक्षां परमां ज्ञात्वा, भिक्षुधर्मे चिन्तयेत् ॥२६॥)

वृत्तिः - **हतः** यष्ट्यादिभिः ताडितो **न सञ्ज्वलेत्** कायतः कम्पनप्रत्याहननादिना वचनतश्च प्रत्याक्रोशदानादिना भृशं ज्वलन्तमिवात्मानं नोपदर्शयेत्, भिक्षुः **मनः** चित्तं **तदपि**

न प्रदूषयेत् न कोपतो विकृतं कुर्वीत, किन्तु **तितिक्षां** क्षमां -

'धर्मस्य दया मूलं न चाक्षमावान् दयां समाधत्ते ।
तस्माद्यः क्षान्तिपरः स साधयत्युत्तमं धर्मम् ॥१॥'

इत्यादिवचनतः **परमां** धर्मसाधनं प्रति प्रकर्षवतीं **ज्ञात्वा** अवगम्य **भिक्षुधर्मे** यतिधर्मे, यद्वा भिक्षुधर्मं क्षान्त्यादिकं वस्तुस्वरूपं वा **चिन्तयेत्,** यथा-क्षमामूल एव मुनिधर्मः, अयं चास्मन्निमित्तं कर्म्मोपचिनोति, अस्मद्दोष एवायम्, अतो नेमं प्रति कोप उचित इति सूत्रार्थः ॥२६॥

परैरभिहतस्य च तथाविधौषधादि ग्रासादि च सदोपयोगि यतेर्याचितमेव भवतीति याञ्चापरीषहमाह -

दुक्करं खलु भो ! णिच्चं, अणगारस्स भिक्खुणो ।
सव्वं से जाइयं होइ, नत्थि किंचि अजाइयं ॥२८॥

(**छाया**- दुष्करं खलु भो ! नित्यं, अनगारस्य भिक्षोः ।
सर्वं तस्य याचितं भवति, नास्ति किञ्चिदपि अयाचितम् ॥२८॥)

वृत्तिः - दुःखेन क्रियत इति **दुष्करं**-दुरनुष्ठानं, **खलु**र्विशेषणे निरुपकारिण इति विशेषं द्योतयति, **भो** इत्यामन्त्रणे **नित्यं** सर्वकालं, यावज्जीवमित्यर्थः, **अनगारस्य भिक्षो**रिति च प्राग्वत्, किं तत् दुष्करमित्याह - यत् **सर्वम्** आहारोपकरणादि **'से' तस्य याचितं भवति, नास्ति किञ्चिद्** दन्तशोधनाद्यपि **अयाचितं,** ततः सर्वस्यापि वस्तुनो याचनमिति गम्यमानेन विशेष्येण दुष्करमित्यस्य सम्बन्ध इति सूत्रार्थः ॥२८॥

ततश्च -

गोयरग्गपविट्ठस्स, हत्थे नो सुप्पसारए ।
सेओ अगारवासोत्ति, इइ भिक्खू न चिंतए ॥२९॥

(**छाया**- गोचराग्रप्रविष्टस्य, हस्तो न सुप्रसारकः ।
श्रेयोऽगारवास इति, भिक्षुः न चिन्तयेत् ॥२९॥)

वृत्तिः - गोरिव चरणं गोचरो, यथाऽसौ परिचितापरिचितविशेषमपहायैव प्रवर्त्तते तथा साधुरपि भिक्षार्थं, तस्याग्र्यं-प्रधानं यतोऽसौ एषणायुक्तो गृह्णाति न पुनर्गौरिव यथा कथञ्चित्, तस्मिन् प्रविष्टो गोचराग्रप्रविष्टः तस्य, **पाणिः** हस्तो **'नो' नै**व सुखेन प्रसार्यते पिण्डादि-

ग्रहणार्थं प्रवर्त्त्यत इति सुप्रसारः स एव **सुप्रसारकः**, कथं हि निरुपकारिणा परः प्रतिदिनं प्रणयितुं शक्यः, उत्तरत्रेति शब्दस्य भिन्नक्रमत्वाद् **इतीत्यस्माद्धेतोः श्रेयान्** अतिशयप्रशस्यः **अगारवासो** गार्हस्थ्यं, तत्र हि न कश्चिद्याच्यते, स्वभुजार्जितं च दीनादिभ्यः संविभज्य भुज्यते, '**इती**'त्येत**द्भिक्षुः न चिन्तयेद्**, यतो गृहवासो बहुसावद्यो निरवद्यवृत्त्यर्थं च तत्परित्यागः, ततः स्वयंपचनादिप्रवृत्तेभ्यो गृहिभ्यः पिण्डादिग्रहणं न्याय्यमिति भाव इति सूत्रार्थः ॥२९॥

याञ्चाप्रवृत्तश्च कदाचिल्लाभान्तरायदोषतो न लभेतापीत्यलाभपरीषहमाह –

परेसु गासमेसिज्जा, भोयणे परिणिट्ठिए ।
लद्धे पिंडे आहरिज्जा, अलद्धे णाणुतप्पए ॥३०॥

(**छाया**– परेषु ग्रासमेषयेत्, भोजने परिनिष्ठिते ।
लब्धे पिण्डे आहरेत्, अलब्धे नानुतप्येत ॥३०॥)

वृत्तिः – **परेषु** इति गृहस्थेषु **ग्रासं** कवलम्, अनेन च मधुकरवृत्तिमाह, **एषयेद्** गवेषयेत्, भुज्यत इति भोजनम्–ओदनादि तस्मिन् **परिनिष्ठिते** सिद्धे, मा भूत्प्रथमगमनात्तदर्थं पाकादिप्रवृत्तिः, ततश्च **लब्धे** गृहिभ्यः प्राप्ते **पिण्डे** आहारे **अलब्धे वा** अप्राप्ते वा **नानुतप्येत संयतः**, तद्यथा – अहो ! ममाधन्यता यदहं न किञ्चिल्लभे, उपलक्षणत्वाल्लब्धे वा लब्धिमानहमिति न हृष्येत्, यद्वा लब्धेऽप्यल्पेऽनिष्टे वा सम्भवत्येवानुताप इति सूत्रार्थः ॥३०॥

अलाभाच्चान्तप्रान्ताशिनां कदाचिद्रोगाः समुत्पद्येरन्निति रोगपरीषहमाह –

णच्चा उप्पइयं दुक्खं, वेदणाए दुहट्टिए ।
अदीणो ठावए पण्णं, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥३२॥

(**छाया**– ज्ञात्वा उत्पत्तिकं दुःखं, वेदनया दुःखार्त्तः ।
अदीनः स्थापयेत् प्रज्ञां, स्पृष्टः तत्र अध्यासीत ॥३२॥)

वृत्तिः – **ज्ञात्वा** अधिगम्य **उत्पत्तिकम्** उद्भूतं, दुःखयति इति दुःखः प्रस्तावात् ज्वरादिरोगस्तं **वेदनया** स्फोटपृष्ठग्रहाद्यनुभवरूपया दुःखेनार्त्तः–पीडितः क्रियते स्म **दुःखार्त्तितः**, एवंविधोऽपि **अदीनः** अविक्लवः **स्थापयेत्** दुःखार्त्तित्वेन चलन्तीं स्थिरीकुर्यात् **प्रज्ञां** स्वकर्म्मफलमेवैतदिति तत्त्वधियं, **स्पृष्ट** इत्यपेर्लुप्तनिर्द्दिष्टत्वात् व्याप्तोऽपि राजमन्दादिभिः, यद्वा पुष्ट इव पुष्टो व्याधिभिरविक्लवतया **तत्रेति** प्रज्ञास्थापने सति रोगोत्पाते वा **अध्यासीत** अधिसहेत, प्रक्रमाद्रोगजनितदुःखमिति सूत्रार्थः ॥३३॥

रोगपीडितस्य शयनादिषु दुःसहतर(:) तृणस्पर्श इत्येतदनन्तरं तत्परीषहमाह -

अचेलगस्स लूहस्स, संजयस्स तवस्सिणो ।
तणेसु सुयमाणस्स, हुज्जा गायविराहणा ॥३४॥

(**छाया** अचेलकस्य रूक्षस्य, संयतस्य तपस्विनः ।
तृणेषु स्वपतः, भवेत् गात्रविराधना ॥३४॥)

वृत्तिः - **अचेलकस्य रूक्षस्य संयतस्य तपस्विन** इति प्राग्वत्, तरन्तीति तृणानि - दर्भादीनि तेषु **शयानस्यो**पलक्षणत्वात् आसीनस्य वा **भवेत्** गात्रस्य-शरीरस्य विराधना-विदारणा **गात्रविराधना,** अचेलकत्वादीनि तु तपस्विविशेषणानि मा भूत्सचेलस्य तृणस्पर्शासम्भवेनारूक्षस्य तत्सम्भवेऽपि स्निग्धत्वेनासंयतस्य च शुषिरहरिततृणोपादानेन तथाविधगात्रविराधनाया असम्भव इति ॥३४॥

ततः किमित्याह -

आयवस्स निवाएणं, तिदुला हवइ वेयणा ।
एयं णच्चा न सेवंति, तंतुजं तणतज्जिया ॥३५॥

(**छाया**- आतपस्य निपातेन, त्रिदुला भवति वेदना ।
एतद् ज्ञात्वा न सेवन्ते, तन्तुजं तृणतर्जिताः ॥३५॥)

वृत्तिः - **आतपस्य** घर्मस्य नितरां पातो निपातस्तेन '**तिउल**' त्ति सूत्रत्वात्तौदिका, यद्वा त्रीन्-प्रस्तावात् मनोवाक्कायान् विभाषितण्यन्तत्वात् चुरादीनां दोलतीव स्वरूपचलनेन **त्रिदुला,** पाठान्तरन्तु-'**अतुला**' विपुला वा **भवति वेदना,** एवं च किमित्याह -**एतद्** अनन्तरोक्तं पाठान्तरतः **एवं** ज्ञात्वा **न सेवन्ते** न भजन्ते, आस्तरणायेति गम्यते, तन्तुभ्यो जातं **तन्तुजं,** पठ्यते च '**तंतयं**' ति तत्र तन्त्रं-वेमविलेखन्याञ्छनिकादि तस्माज्जातं **तन्त्रजम्,** उभयत्र वस्त्रं कम्बलो वा, तृणैस्तर्जिताः-निर्भर्त्सिताः **तृणतर्जिताः,** किमुक्तं भवति ? यद्यपि तृणैरत्यन्तविलिखितशरीरस्य रविकिरणसम्पर्कसमुत्पन्नस्वेदवशतः क्षतक्षारनिक्षेपरूपैव पीडोपजायते तथाऽपि -

'प्रदीप्ताङ्गारकल्पेषु, वज्रकुण्डेष्वसन्धिषु ।
कूजन्तः करुणं केचित्, दह्यन्ते नरकाग्निना ॥१॥
अग्निभीताः प्रधावन्तो, गत्वा वैतरणीं नदीम् ।
शीततोयामिमां ज्ञात्वा, क्षाराम्भसि पतन्ति ते ॥२॥

क्षारदग्धशरीराश्च, मृगवेगोत्थिताः पुनः ।
असिपत्रवनं यान्ति, छायायां कृतबुद्धयः ॥३॥

शक्तियष्टिप्रासकुन्तैश्च, खड्गतोमरपट्टिशैः ।
छिद्यन्ते कृपणास्तत्र पतद्भिर्वातकम्पितैः ॥४॥'

इत्यादिका रौद्रतरा नरकेषु परवशेन मयाऽनुभूता वेदनास्तत्कियतीयं ? भूयांश्च लाभः स्ववशस्य सम्यक् सहन इति परिभावनातो न तत्परिजिहीर्षया वस्त्रं कम्बलादिकमुपाददते, जिनकल्पिकापेक्षं चैतत्, स्थविरकल्पिकाश्च सापेक्षसंयमत्वात्सेवन्तेऽपीति सूत्रार्थः ॥३५॥

तृणानि च मलिनान्यपि कानिचित् स्युरिति तत्सम्पर्कात् स्वेदतो विशेषेण जल्लसम्भव इत्यनन्तरं तत्परीषहमाह –

किलिन्नगाए मेहावी, पंकेणं व रएण वा ।
धिंसु वा परितावेणं, सायं नो परिदेवए ॥३६॥

(**छाया**– क्लिन्नगात्रः मेधावी, पङ्केन वा रजसा वा ।
ग्रीष्मे वा परितापेन, सातं नो परिदेवेत् ॥३६॥)

वृत्तिः – क्लिन्नमनेकार्थत्वाद्धातूनां निचितं पाठान्तरतः क्लिष्टं वा–बाधितं गात्रं–शरीरमस्येति **क्लिन्नगात्रः क्लिष्टगात्रो** वा, **मेधावी**–

'वाहितो वा अरोगी वा, सिणाणं जो उ पत्थइ ।
वोक्कंतो होइ आयारो, जढो हवइ संजमो ॥१॥'

(**छाया**– व्याधिमान् वाऽरोगी वा, स्नानं यस्तु प्रार्थयते ।
व्युत्क्रान्तो भवत्याचार–स्त्यक्तो भवति संयमः ॥१॥
इत्यागममनुस्मरन् न स्नानरूपमर्यादानतिवर्ती, केन पुनः क्लिन्नगात्रः क्लिष्टगात्रो वेत्याह – **पङ्केन वा** स्वेदार्द्रमलरूपेण **रजसा वा** तेनैव काठिन्यं गतेन पांशुना वा, भिन्नकालत्वाच्चानयोर्वा ग्रहणं, **'धिंसु व'** त्ति **ग्रीष्मे, वा**शब्दाच्छरदि वा, परिः–समन्तात्तापः परितापस्तेन, हेतौ तृतीया, किमुक्तं भवति ? – परितापात्प्रस्वेदः प्रस्वेदाच्च पङ्करजसी ततः क्लिन्नगात्रता क्लिष्टगात्रता वा भवति, एवंविधश्च किमित्याह – **सातं** सुखम्, आश्रित्येति शेषः **नो परिदेवेत्** न प्रलपेत्–कथं कदा वा ममैवं मलदिग्धदेहस्य सुखानुभवः स्यात् ?, इति सूत्रार्थः ॥३६॥

जल्लोपलिप्तश्च शुचीन् सत्क्रियमाणान् पुरस्क्रियमाणांश्चापरानुपलभ्य सत्कार-पुरस्काराभ्यां स्पृहयेदतस्तत्परीषहमाह -

अभिवादणं अब्भुट्ठाणं, सामी कुज्जा निमंतणं ।
जे ताइं पडिसेवंति, न तेसिं पीहए मुणी ॥३८॥

(**छाया**- अभिवादनमभ्युत्थानं, स्वामी कुर्यात् निमन्त्रणम् ।
ये तानि प्रतिसेवन्ते, न तेभ्यः स्पृहयेत् मुनिः ॥३८॥)

व्याख्या - **अभिवादनं** शिरोनमनचरणस्पर्शनादि पूर्वमभिवादये इत्यादिवचनं **अभ्युत्थानं** ससम्भ्रममासनमोचनं **स्वामी** राजादिः **कुर्यात्** विदधीत **निमन्त्रणम्** अद्य भवद्भिर्भिक्षा मदीयगृहे ग्रहीतव्येत्यादिरूपं, **ये** इति स्वयूथ्याः परतीर्थिका वा **तानि** अभिवादनादीनि **प्रतिसेवन्ते** आगमनिषिद्धान्यपि भजन्ते, **न तेभ्यः स्पृहयेत्** - यथा सुलब्धजन्मानोऽमी य एवमेवंविधैरभिवादनादिभिः सत्क्रियन्त इति **मुनिः** अनगार इति सूत्रार्थः ॥३८॥

साम्प्रतमनन्तरोक्तपरीषहान् जयतोऽपि कस्यचिज्ज्ञानावरणापगमात् प्रज्ञाया उत्कर्षे अपरस्य तु तदुदयादपकर्षे उत्सेकवैक्लव्यसम्भव इति प्रज्ञापरीषहमाह -

से नूणं मए पुव्वं, कम्माऽणाणफला कडा ।
जेणाहं नाभिजाणामि, पुट्ठो केणइ कण्हुई ॥४०॥

(**छाया**- अथ नूनं मया पूर्वं, कर्माणि अज्ञानफलानि कृतानि ।
येनाऽहं नाऽभिजानामि, स्पृष्टः केनचित् कस्मिंश्चित् ॥४०॥)

वृत्तिः - '**से**'शब्दो मागधप्रसिद्ध्याऽथशब्दार्थ उपन्यासे, **नूनं** निश्चितं **मये**ति आत्मनिर्देशः **पूर्वं** प्राक् क्रियन्त इति **कर्माणि** तानि च मोहनीयादीन्यपि सम्भवन्त्यत आह - अज्ञानम्-अनवबोधस्तत्फलानि ज्ञानावरणरूपाणीत्यर्थः **कृतानि** ज्ञाननिन्दादि-भिरुपार्जितानि, यदुक्तम् -

'ज्ञानस्य ज्ञानिनां चैव, निन्दाप्रद्वेषमत्सरैः ।
उपघातैश्च विघ्नैश्च, ज्ञानघ्नं कर्म बध्यते ॥१॥'

मयेत्यभिधानं च स्वयमकृतस्योपभोगासम्भवाद्, उक्तं च -

'शुभाशुभानि कर्माणि, स्वयं कुर्वन्ति देहिनः ।
स्वयमेवोपभुज्यन्ते, दुःखानि च सुखानि च ॥१॥'

कुत एतदित्याह - **येन** हेतुना **अहं नाभिजानामि** नाभिमुख्येनावबुध्ये **पृष्टः केनचित्** स्वयमजानता जानता वा '**कण्हुई**'त्ति सूत्रत्वात् **कस्मिंश्चित्** सूत्रादौ वस्तुनि वा, प्रगुणेऽपीत्यभिप्रायः । न हि स्वयं स्वच्छस्फटिकवदतिनिर्मलस्य प्रकाशरूपस्यात्मनोऽप्रकाशकत्वं किन्तु ज्ञानावृतिवशत एव, उक्तं हि -

'तत्र ज्ञानावरणीयं नाम कर्म भवति येनास्य ।
तत्पञ्चविधं ज्ञानमावृतं रविरिव मेघैस्तथा ॥१॥'

अथवा '**से नूणं**' ति **से**शब्दः प्रतिवचनवाचिनोऽथशब्दास्यार्थे, स हि केनत्किञ्चित्पर्यनुयुक्तः तथाविधविमर्शाभावेन स्वयमजानन् कुत एतन्ममाज्ञानमिति चिन्तयन् गुरुवचनमनुसृत्यात्मानमात्मनैव प्रति वक्ति, '**से**' इत्यथ **नूनं** निश्चितमेतत्, शेषं प्राग्वत् ।

इदानीं प्रज्ञाया ज्ञानविशेषरूपत्वात्तद्विपक्षभूतत्वादज्ञानस्य तत्परीषहमाह, सोऽप्यज्ञानभावाभावाभ्यां द्विधैव, तत्र भावपक्षमङ्गीकृत्येदमुच्यते -

निरट्ठगंमि विरओ, मेहुणाओ सुसंवुडो ।
जो सक्खं नाभिजाणामि, धम्मं कल्लाण पावगं ॥४२॥

तवोवहाणमादाय, पडिमं पडिवज्जओ ।
एवंपि विहरओ मे, च्छउमं न णिअट्टइ ॥४३॥

(**छाया**- निरर्थके विरतः, मैथुनात् सुसंवृतः ।
यः साक्षात् नाभिजानामि, धर्मं कल्याणं पापकम् ॥४२॥

तपउपधानमादाय, प्रतिमां प्रतिपद्यमानस्य ।
एवमपि विहरतो मे, छद्म न निवर्त्तते ॥४३॥)

वृत्तिः - '**णिरट्ठगंमि**'त्ति अर्थः-प्रयोजनं तदभावो निरर्थं तदेव निरर्थकं तस्मिन् सति, **विरतः** निवृत्तः, कस्मात् ?-मिथुनस्य भावः कर्म वा मैथुनम्-अब्रह्म तस्मात्, आश्रवान्तरविरतावपि यदस्योपादानं तदस्यैवातिगृद्धिहेतुतया दुस्त्यजत्वात्, उक्तं हि -

'दुपच्चया इमे कामा'

(**छाया**- दुष्प्रत्यजा इमे कामाः ।)

इत्यादि, सुष्ठु संवृतः **सुसंवृतः**-इन्द्रियनोइन्द्रियसंवरणेन, **यः साक्षात्** इति परिस्फुटं **नाभिजानामि धर्मं** वस्तुस्वभावं '**कल्लाण**'त्ति बिन्दुलोपात्**कल्याणं** शुभं **पापकं** वा

तद्विपरीतं, वेत्यस्य गम्यमानत्वात्, यद्वा धर्मम्-आचारं कल्यः-अत्यन्तनीरुक्तया मोक्षस्त-मानयति (अणति)-प्रज्ञापयतीति कल्याणो-मुक्तिहेतुस्तं, पापकं वा नरकादिहेतुम्, अयमाशयः - यदि विरतौ कश्चिदर्थः सिध्येन्नैवं ममाज्ञानं भवेत् ॥४२॥

कदाचित् सामान्यचर्ययैव न फलावाप्तिरत आह - **तपो**-भद्रमहाभद्रादि **उपधानम्** - आगमोपचाररूपमाचाम्लादि **आदाय** स्वीकृत्य चरित्वेति यावत् **प्रतिमां** मासिक्यादि-भिक्षुप्रतिमां '**पडिवज्जिय**' त्ति **प्रतिपद्याङ्गीकृत्य**, पठ्यते च '**पडिमं पडिवज्जओ**' त्ति **प्रतिपद्यमानस्य** - अभ्युपगच्छतः, **एवमपि**-विशेषचर्ययाऽपि, आस्तां सामान्यचर्ययेत्यपि शब्दार्थः '**विहरतो**' त्ति निष्प्रतिबन्धत्वेनानियतं **विचरतः** छादयतीति **छद्म** - ज्ञाना-वरणादिकर्म **न निवर्त्तते** - नापैतीति भिक्षुः न चिन्तयेदित्युत्तरेण सम्बन्धः । अज्ञानाभावपक्षे तु समस्तशास्त्रार्थनिष्कनिकषोपलकल्पना(ता)यामपि न दर्प्पाध्मातमानसो भवेत्, किन्तु

'पूर्वपुरुषसिंहानां विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम् ।
श्रुत्वा साम्प्रतपुरुषाः कथं स्वबुद्ध्या मदं यान्ति ? ॥१॥'

इति परिभावयन् विगलितावलेपः सन्नेवं भावयेत् - '**णिरट्ठयं**' सूत्रद्वयम्, अक्षरगमनिका सैव, नवरं '**निरट्ठयंमिऽवि**' **निरर्थकेऽपि** प्रक्रमात् प्रज्ञावलेपे **रतो, मैथुनात् सुसंवृतः** सन्निरुद्धात्मा सन् **योऽहं** '**साक्षात्**' समक्षं **नाभिजानामि धर्मं कल्याणं पापकं** वा, अयमभिप्रायः-'**जे एगं जाणति से सव्वं जाणति (जे सव्वं जाणति) से एगं जाणति**' (**छाया**- य एकं जानाति स सर्वं जानाति (यः सर्वं जानाति) स एकं जानाति ।) इत्यागमात् छद्मस्थोऽहमेकमपि धर्म्मं वस्तुस्वरूपं न तत्त्वतो वेद्मि, ततः साक्षाद्भावस्वभावावभासि चेन्न विज्ञानमस्ति किमितोऽपि मुकुलितवस्तुस्वरूपपरिज्ञानतोऽवलेपेनेति भावः, तथा तपउप-धानादिभिरप्युपक्रमणहेतुभिः उपक्रमयितुमशक्ये छद्मनि दारुणे वैरिणि प्रतपति कः किल ममाहङ्कारावसर इति सूत्रद्वयार्थः ॥४३॥

साम्प्रतमज्ञानाद्दर्शनेऽपि संशयीत कश्चिदिति तत्परीषहमाह -

णत्थि णूणं परे लोए, इड्ढी वावि तवस्सिणो ।
अदुवा वंचिओमित्ति, इइ भिक्खू ण चिंतए ॥४४॥

(**छाया**- नास्ति नूनं परे लोके, ऋद्धिर्वापि तपस्विनः ।
अथवा वञ्चितोऽस्मीति, इति भिक्षुः न चिन्तयेत् ॥४४॥)

वृत्तिः - **नास्ति** न विद्यते **नूनं** निश्चितं **परलोको** जन्मान्तरमित्यर्थः, भूतचतुष्टया-

त्मकत्वाच्छरीरस्य, तस्य चेहैव पातात्, चैतन्यस्य च भूतधर्मभूतत्वात्, तदतिरिक्तस्य चात्मनः प्रत्यक्षतोऽनुपलभ्यमानत्वाद्, **ऋद्धिर्वा** तपोमाहात्म्यरूपा, **अपिः** पूरणे, कस्य ? **तपस्विनः**, सा च आमर्शौषध्यादिः-

'पादरजसा प्रशमनं सर्वरुजां साधवः क्षणात्कुर्युः ।
त्रिभुवनविस्मयजननान् दद्युः कामांस्तृणाग्राद्वा ॥१॥

धर्माद्रत्नोन्मिश्रितकाञ्चनवर्षादिसर्गसामर्थ्यम् ।
अद्भुतभीमोरुशिलासहस्रसम्पातशक्तिश्च ॥२॥'

इत्यादिका च, तस्या अप्यनुपलभ्यमानत्वादिति भावः, **'अदुव'**त्ति **अथवा**, किं बहुना ?- **वञ्चितोऽस्मि** भोगानामिति गम्यते **इतीत्यमुना** शिरस्तुण्डनोपवासादिना यातनात्मकेन धर्मानुष्ठानेन, उक्तं - **''तपांसि यातनाश्चित्राः, संयमो भोगवञ्चना ।''** इत्यादि, **इतीत्य**-नन्तरमुपदर्शितं भिक्षुः **न चिन्तयेत्** न ध्यायेत् परिफल्गुरूपत्वादस्य ॥४४॥'

परीषहाणां कर्मगुणस्थानयोः समवतार एवमुक्त **उत्तराध्ययनसूत्रद्वितीयाध्ययन-निर्युक्तिवृत्त्योः -**

'तत्र प्रकृतिनानात्वमाह -

णाणावरणे वेए मोहंमि य अंतराइए चेव ।
एएसुं बावीसं परीसहा हुंति णायव्वा ॥७३॥

(**छाया**- ज्ञानावरणे वेद्ये मोहे चान्तरायिके चैव ।
एतेषु द्वाविंशतिः परीषहा भवन्ति ज्ञातव्याः ॥७३॥

वृत्तिः - ज्ञानावरणे वेद्ये मोहे चान्तरायिके चैव एतेषु चतुर्षु कर्मसु वक्ष्यमाण-स्वरूपेषु **द्वाविंशतिः परीषहा भवन्ति** ॥७३॥

अनेन प्रकृतिभेद उक्तः, सम्प्रति यस्य यत्रावतारस्तमाह -

पन्नान्नाणपरिसहा णाणावरणंमि हुंति दुन्नेए ।
इक्को य अंतराए अलाहपरीसहो होइ ॥७४॥

(**छाया**- प्रज्ञाज्ञानपरीषहौ ज्ञानावरणे भवतो द्वावेतौ ।
एकश्चान्तराये अलाभपरीषहो भवति ॥७४॥)

वृत्तिः - प्रज्ञा चाज्ञानं च प्रज्ञाज्ञाने ते एवोत्सेकवैक्लव्याकरणतः परीषह्यमाणे परीषहौ, **ज्ञानावरणे** कर्मणि **भवतो द्वौ एतौ,** तदुदयक्षयोपशमाभ्यामनयोः सद्भावाद्, **एकश्च अन्तराये** अन्तरायकर्मण्य**लाभपरीषहो भवति,** तदुदयनिबन्धनत्वादलाभस्येति गाथार्थः ॥७४॥

मोहनीयं द्विधेति यत्र तद्भेदे वेदनीये च यत्परिषहावतारस्तमाह -

अरई अचेल इत्थी निसीहिया जायणा य अक्कोसे ।
सक्कारपुरक्कारे चरित्तमोहंमि सत्तेए ॥७५॥

अरईइ दुगुंछाए पुंवेय भयस्स चेव माणस्स ।
कोहस्स य लोहस्स य उदएण परीसहा सत्त ॥७६॥

दंसणमोहे दंसणपरीसहो नियमसो भवे इक्को ।
सेसा परीसहा खलु इक्कारस वेयणीज्जंमि ॥७७॥

(**छाया**- अरतिः अचेलं स्त्री नैषेधिकी याचना च आक्रोशः ।
सत्कारपुरस्कारः चारित्रमोहे सप्तैते ॥७५॥

अरतेः जुगुप्सायाः पुंवेदस्य भयस्य चैव मानस्य ।
क्रोधस्य च लोभस्य च उदयेन परीषहाः सप्त ॥७६॥

दर्शनमोहे दर्शनपरीषहो नियमात् भवेत् एकः ।
शेषाः परीषहाः खलु एकादश वेदनीये ॥७७॥)

वृत्तिः - **अरतिः** इति अरतिपरीषहः, एवमुत्तरेष्वपि परीषहशब्दः सम्बन्धनीयः **'अचेल'** त्ति प्राकृतत्वाद्विन्दुलोपः, **अचेलं, स्त्री नैषेधिकी याचना चाक्रोशः सत्कार-पुरस्कारः सप्तैते** वक्ष्यमाणरूपाः परीषहाः, **चरित्रमोहे** चरित्रमोहनाम्नि मोहनीयभेदे, भवन्तीति गम्यते, तदुदयभावित्वादेषाम् । चारित्रमोहनीयस्यापि बहुभेदत्वाद्यस्य तद्भेदस्योदयेन यत्परीषहसद्भावस्तमाह - **अरतेः** अरतिनाम्नश्चारित्रमोहनीयभेदस्य, अचेलस्य **जुगुप्सायाः, पुंवेय**त्ति सुपो लोपात् **पुंवेदस्य, भयस्य** चैवं **मानस्य क्रोधस्य लोभस्य च उदयेन परीषहाः सप्त,** इह चारत्युदयेनारतिपरीषहः जुगुप्सोदयेनाचेलपरीषह इत्यादि यथाक्रमं योजना कार्येति, तथा दर्शनमोहे **दर्शनपरीषहः** वक्ष्यमाणरूपो **'णियमसो'**त्ति आर्षत्वेन **नियमात् भवेद् एकः** अद्वितीयः, **शेषाः** एतदुद्धरिताः, **परीषहाः** पुनः **एकादश वेदनीये**

वेदनीयनाम्नि कर्मणि सम्भवन्तीति गाथात्रयार्थः ॥७५-७७॥

के पुनस्ते एकादशेत्याह -

पंचेव आणुपुव्वी चरिया सिज्जा वहे व (य) रोगे य ।
तणफासजल्लमेव य इक्कारस वेयणीज्जंमि ॥७८॥

(**छाया**- पञ्चैव आनुपूर्व्या चर्या शय्या वधश्च रोगश्च ।
तृणस्पर्शो जल्ल एव च एकादश वेदनीये ॥७८॥)

वृत्तिः - **पञ्चैव** पञ्चसङ्ख्या एव, ते च प्रकारान्तरेणापि स्युरित्याह - **आनुपूर्व्या** परिपाट्या, क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकाख्या इति भावः, **चर्य्या शय्या वधश्च रोगश्च तृणस्पर्शो जल्ल एव च** इत्यमी **एकादश** वेदनीयकर्मण्युदयवति परीषहा भवन्तीति शेष इति गाथार्थः ॥७८॥

सम्प्रति पुरुषसमवतारमाह -

बावीसं बायरसंपराए चउदस य सुहुमरागंमि ।
छउमत्थवीयराए चउदस इक्कारस जिणंमि ॥७९॥

(**छाया**- द्वाविंशतिः बादरसम्पराये चतुर्दश च सूक्ष्मसम्पराये ।
छद्मस्थवीतरागे चतुर्दश एकादश जिने ॥७९॥)

वृत्तिः - **द्वाविंशतिः** द्वाविंशतिसङ्ख्याः प्रक्रमात्परीषहाः **बादरसम्पराये** बादरसम्परायनाम्नि गुणस्थाने, किमुक्तं भवति ? - बादरसम्परायं यावत्सर्वेऽपि परीषहाः सम्भवन्ति, **चतुर्दश** चतुर्दशसङ्ख्याः, **चः** पूरणे, **सूक्ष्मसम्पराये** सूक्ष्मसम्परायनाम्नि गुणस्थाने, सप्तानां चारित्रमोहनीयप्रतिबद्धानां दर्शनमोहनीयप्रतिबद्धस्य चैकस्य तत्रासम्भवादिति भावः, **छद्मस्थवीतरागे** छद्मस्थवीतरागनाम्नि गुणस्थाने, **चतुर्दश** उक्तरूपा एव, **एकादश** एकादशसङ्ख्याः **जिने** केवलिनि, वेदनीयप्रतिबद्धानां क्षुदादीनामेव तत्र भावादिति गाथार्थः ॥७९॥

वीसं उक्कोसपए वट्टंति जहन्नओ हवइ एगो ।
सीउसिण चरियं निसीहिया य जुगवं न वट्टंति ॥८२॥

(**छाया**- विंशतिः उत्कृष्टपदे वर्त्तन्ते जघन्यतो भवति एकः ।
शीतोष्णे चर्या नैषेधिकी च युगपत् न वर्त्तेते ॥८२॥)

वृत्तिः - **विंशतिः उत्कृष्टपदे** चिन्त्यमाने परीषहाः **वर्त्तन्ते,** युगपदेकत्र प्राणिनीति गम्यते, **जघन्यतः** जघन्यपदमाश्रित्य भवेदेकः परीषहः, ननूत्कृष्टपदे द्वाविंशतिरपि किं नैकत्र वर्त्तन्त इत्याह - '**सीउसिण**'त्ति **शीतोष्णे** चर्यानैषेधिक्यौ च **युगपद्** एककालं **न वर्त्तेते** न भवतः, परस्परं परिहारस्थितिलक्षणत्वादमीषां, तथाहि - न शीतमुष्णे न चोष्णं शीते न चर्यायां नैषेधिकी नैषेधिक्यां वा चर्येत्यतो यौगपद्येनामीषामेकत्रासम्भवान्नोत्कृष्टतोऽपि द्वाविंशतिरिति, आह - नैषेधिकीवत्कथं शय्याऽपि न चर्यया विरुध्यते ?, उच्यते, निरोध-बाधादितस्त्वङ्गनिकादेरपि तत्र सम्भवान्नैषिधिकी तु स्वाध्यायादीनां भूमिः, ते च प्रायः स्थिरतायामेवानुज्ञाता इति तस्या एव चर्यया विरोध इति गाथार्थः ॥८२॥'

गुरुरेतान् द्वाविंशतिं परीषहान् सम्यगधिसहते ।

'ग्रथ्यते-बध्यते कषायवशगेनात्मनेति ग्रन्थः यद्वा ग्रथ्नाति बध्नात्यात्मानं कर्मणेति ग्रन्थः । स द्विभेदः - आभ्यन्तरो बाह्यश्च, तत्राऽऽभ्यन्तरो मिथ्यात्वादि-श्चतुर्दशविधः बाह्यश्च धनादिको दशविधो मतः-कथितः ।' (७२० वृत्तवृत्तिः) इति ग्रन्थस्य स्वरूपभेदाः प्रदर्शिताः **प्रवचनसारोद्धारवृत्तौ** ।

आभ्यन्तरग्रन्थश्चतुर्दशविधः । तद्यथा - मिथ्यात्वं, २ पुरुषवेदः, ३ स्त्रीवेदः, ४ नपुंसकवेदः, ५ हास्यं, ६ रतिः, ७ अरतिः, ८ भयं, ९ शोकः, १० जुगुप्सा, ११ क्रोधः, १२ मानः, १३ माया, १४ लोभश्च । उक्तञ्च **प्रवचनसारोद्धारे तद्वृत्तौ** च -

'मिच्छत्तं वेयतियं हासाईछक्कगं च नायव्वं ।
कोहाईण चउक्कं चउदस अब्भिंतरा गंथा ॥७२१॥

(**छाया**- मिथ्यात्वं वेदत्रिकं हास्यादिषट्कञ्च ज्ञातव्यम् ।
क्रोधादीनां चतुष्कं चतुर्दश आभ्यन्तरा ग्रन्थाः ॥७२१॥)

वृत्तिः - अथ चतुर्दशविधाभ्यन्तरग्रन्थप्रतिपादनायाह - '**मिच्छत्तं**' गाहा, **मिथ्यात्वं**-तत्त्वार्थाश्रद्धानं, **वेदत्रिकं**-पुंस्त्रीनपुंसकवेदलक्षणं, **हास्यादिषट्कं च** - हास्यरत्यरतिभय-शोकजुगुप्सालक्षणं **ज्ञातव्यं,** तत्र हास्यं - विस्मयादिषु वक्त्रविकाशात्मकं, रतिः-असंयमे

प्रीतिः, अरतिः - संयमेऽप्रीतिः, उक्तञ्च

'अरई य संजमम्मी होइ रईऽसंजमे यावि'

(**छाया**- अरतिश्च संयमे भवति रतिरसंयमे चापि ।)

त्ति भयं - इहलोकादिसप्तधा, शोकः-इष्टवियोगान्मानसं दुःखं, जुगुप्सा-अस्नानादि-मलिनतनुमुनिहीलना तथा चाह -

'अण्हाण-माइएहिं साहुं तु दुगुंछई दुगुंछ' त्ति,

(**छाया**- अस्नानादिभिः साधुं तु जुगुप्सति जुगुप्सा ।)

तथा **क्रोधादीनां चतुष्कं**-क्रोधमानमायालोभलक्षणं, एते **चतुर्दश आभ्यन्तरा ग्रन्थाः** ॥७२१॥'

गुरुरेतांश्चतुर्दशाभ्यन्तरग्रन्थांस्त्यजति ।

एवं षट्त्रिंशद्गुणगणकलितो गुरुर्जगद्दोषपङ्कादुद्धरतु ॥२७॥

इति षड्विंशतितमी षट्त्रिंशिका समाप्ता ।

● ● ●

+ **सव्वा कला धम्मकला जिणेइ, सव्वा कहा धम्मकहा जिणेइ ।**
सव्वं बलं धम्मबलं जिणेइ, सव्वं सुहं धम्मसुहं जिणेइ ॥

ધર્મકળા બધી કળાઓને જીતે છે, ધર્મકથા બધી કથાઓને જીતે છે, ધર્મબળ બધા બળને જીતે છે, ધર્મસુખ બધા સુખને જીતે છે.

+ **जूए पसत्तस्स धणस्स नासो, मंसं पसत्तस्स दयाइ नासो ।**
मज्जं पसत्तस्स जसस्स नासो, वेसापसत्तस्स कुलस्स नासो ॥

જુગારમાં આસક્તનું ધન નાશ પામે છે, માંસમાં આસક્તની દયા નાશ પામે છે, દારૂમાં આસક્તનો યશ નાશ પામે છે, વેશ્યામાં આસક્તનું કુળ નાશ પામે છે.

+ **हिंसापसत्तस्स सुधम्मनासो, चोरीपसत्तस्स सरीरनासो ।**
तहा परत्थिसु पसत्तयस्स, सव्वस्स नासो अहमा गई य ॥

હિંસામાં આસક્તનો ધર્મ નાશ પામે છે, ચોરીમાં આસક્તનું શરીર નાશ પામે છે તથા પરસ્ત્રીમાં આસક્તનું સર્વસ્વ નાશ પામે છે અને તેને અધમગતિ મળે છે.

છવ્વીસમી છત્રીસી

હવે છવ્વીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - બાવીસ પરીષહોને સહન કરવા વડે અને અંદરની ચૌદ ગાંઠોને છોડવા વડે - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૨૭)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - પ્રવચનસારોદ્ધારની **વૃત્તિ**માં પરીષહોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરી છે, 'માર્ગને નહીં છોડવા માટે અને નિર્જરા કરવા માટે સંપૂર્ણ રીતે સહન કરાય તે પરીષહ.' (૬૮૫ શ્લોકની વૃત્તિ)

પરીષહો બાવીસ છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ ક્ષુધાપરીષહ, ૨ પિપાસાપરીષહ, ૩ શીત-પરીષહ, ૪ ઉષ્ણપરીષહ, ૫ દંશમશકપરીષહ, ૬ નાગ્ન્યપરીષહ, ૭ અરતિપરીષહ, ૮ સ્ત્રીપરીષહ, ૯ ચર્યાપરીષહ, ૧૦ નિષદ્યાપરીષહ, ૧૧ શય્યાપરીષહ, ૧૨ આક્રોશ-પરીષહ, ૧૩ વધપરીષહ, ૧૪ યાચનાપરીષહ, ૧૫ અલાભપરીષહ, ૧૬ રોગપરીષહ, ૧૭ તૃણસ્પર્શપરીષહ, ૧૮ મલપરીષહ, ૧૯ સત્કારપુરસ્કારપરીષહ, ૨૦ પ્રજ્ઞાપરીષહ, ૨૧ અજ્ઞાનપરીષહ અને ૨૨ દર્શનપરીષહ. **ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર**ના બીજા અધ્યયનમાં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'કાશ્યપ ગોત્રવાળા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે જે તારા વડે પૂછાયા હતા તે આ (હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ રહેલા) બાવીસ પરીષહો કહ્યા છે જેમને સાંભળી, જાણી, પરિચિત કરી, સર્વથા તેમનું સામર્થ્ય હણીને ભિક્ષાચર્યા માટે જતો તે પરીષહોથી સ્પર્શાયેલો સાધુ પોતે હણાતો નથી. તે આ પ્રમાણે -

(૧) **બુભુક્ષાપરીષહ** - અસંયમના ડરને લીધે આહારને રાંધવા વગેરેની ઇચ્છાને અટકાવવા વડે અત્યંત આકુળપણાનું કારણ એવી ભૂખ બધી રીતે સહન કરાય તે બુભુક્ષાપરીષહ.

(૨) **પિપાસાપરીષહ** - પીવાની ઇચ્છા તે પીપાસા. તે જ પરીષહ તે પીપાસાપરીષહ.

(૩) **શીતપરીષહ** - 'श्यैङ् गतौ' ગતિ અર્થવાળા श्यै ધાતુને કર્તામાં क्त પ્રત્યય લાગે. પછી 'द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः श्यः'(પા૦ ૬।૧।૨૪) સૂત્રથી સંપ્રસારણ થાય અને સ્પર્શવાચી હોવાથી 'श्योऽस्पर्शे' (પા૦ ૮।૨।૭) સૂત્રથી त નો न ન થવાથી शीत શબ્દ બને. શીત એટલે ઠંડો સ્પર્શ. તે જ પરીષહ તે શીતપરીષહ.

(૪) **ઉષ્ણપરીષહ** - 'उष दाहे' બાળવું અર્થવાળા उष् ધાતુને ઉણાદિનો नक् પ્રત્યય લાગતા उष्ण શબ્દ બને. ઉષ્ણ એટલે ઉનાળા વગેરેનો તાપ. તે જ પરીષહ તે ઉષ્ણપરીષહ.

(૫) **દંશમશકપરીષહ** - જે ડંખે તે દંશો. पचादि ગણમાં આવતો હોવાથી दंश् ધાતુને अच् પ્રત્યય લાગી दंश શબ્દ બને. જે મારી શકે તે મશકો. દંશો અને મશકો તે દંશમશકો. ઉપલક્ષણથી જૂ વગેરે પણ લેવા. દંશમશકો એ જ પરીષહ તે દંશમશકપરીષહ.

(૬) **અચેલપરીષહ** - જિનકલ્પિક વગેરેને વસ્ત્રનો અભાવ હોય છે. બીજાઓ માટે ફાટેલુ અને ઓછી કિંમતવાળુ વસ્ત્ર પણ વસ્ત્રનો અભાવ જ છે. જેમ ઓછા વસ્ત્રોવાળો વસ્ત્રરહિત કહેવાય છે, ખરાબ શીલવાળી શીલરહિત કહેવાય છે તેમ. વસ્ત્રનો અભાવ એ જ પરીષહ તે અચેલપરીષહ.

(૭) **અરતિપરીષહ** - રતિ એટલે સંયમસંબંધી ધૃતિ. તેનાથી વિપરીત હોય તે અરતિ. અરતિ એ જ પરીષહ તે અરતિપરીષહ.

(૮) **સ્ત્રીપરીષહ** - स्त्यै કે स्तृ ધાતુને ત્રટ્ પ્રત્યય લગાડીને ટ્ ઈત્ વાળો પ્રત્યય હોવાથી સ્ત્રીલિંગમાં ङीप् પ્રત્યય લગતા स्त्री શબ્દ બને. રાગનું કારણ એવા સ્ત્રીના ગતિ, વિલાસ, ઇંગિત અને આકારને જોવા છતાં પણ 'ચામડી, લોહી, માંસ, મેદ, સ્નાયુ, હાડકા, નસો અને વ્રણો (ઘા) વડે અત્યંત દુર્ગંધી એવું સ્ત્રીનું રૂપ સ્તન, આંખ, જઘન (કેડની આગળનો ભાગ), મુખ, સાથળથી મૂર્ચ્છિત થયેલો જીવ સારું માને છે. (૧). થુંકની જુગુપ્સા કરે છે અને મોહવાળો જીવ હોઠ પર રહેલ થુંકને ખૂબ પીએ છે. સ્તન અને જઘનના ઝરણને ઇચ્છતો નથી અને તેનાથી મોહિત થયેલો તેમને ભજે છે. (૨)' વગેરે ભાવનાઓથી અને આગળ કહેવાશે તે નીતિથી સ્ત્રી એ જ સહન કરાતી હોવાથી પરીષહ છે તેથી સ્ત્રીપરીષહ છે.

(૯) **ચર્યાપરીષહ** - ચર્યા એટલે એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં વિચરવું. ચર્યા એ જ પરીષહ તે ચર્યાપરીષહ.

(૧૦) **નૈષેધિકીપરીષહ** - જેનું પ્રયોજન પાપકર્મોનો અને ગમન વગેરે ક્રિયાનો નિષેધ છે તે નૈષેધિકી એટલે સ્મશાન વગેરે, સ્વાધ્યાય વગેરેની ભૂમિ એટલે રહેવાનું સ્થાન.

નૈષેધિકી એ જ પરીષહ તે નૈષેધિકીપરીષહ.

(૧૧) **શય્યાપરીષહ** - જેમાં સુવાય તે શય્યા એટલે ઉપાશ્રય. શય્યા એ જ પરીષહ તે શય્યાપરીષહ.

(૧૨) **આક્રોશપરીષહ** - આક્રોશ એટલે ખોટું બોલવું. આક્રોશ એ જ પરીષહ તે આક્રોશપરીષહ.

(૧૩) **વધપરીષહ** - વધ એટલે હણવું. વધ એ જ પરીષહ તે વધપરીષહ.

(૧૪) **યાંચાપરીષહ** - યાંચા એટલે પ્રાર્થના. યાંચા એ જ પરીષહ તે યાંચાપરીષહ.

(૧૫) **અલાભપરીષહ** - મળવું તે લાભ. લાભનો અભાવ તે અલાભ, એટલે ઈષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થવી. અલાભ એ જ પરીષહ તે આલાભપરીષહ.

(૧૬) **રોગપરીષહ** - કોઢ વગેરે રોગ રૂપ પરીષહ તે રોગપરીષહ.

(૧૭) **તૃણસ્પર્શપરીષહ** - તરે તે તૃણ. તૃ ધાતુને ઉણાદિનો નક્ પ્રત્યય લાગીને અને ઋ હ્રસ્વ થઈને તૃણ શબ્દ બન્યો. તૃણનો સ્પર્શ તે તૃણસ્પર્શ. તૃણસ્પર્શ એ જ પરીષહ તે તૃણસ્પર્શપરીષહ.

(૧૮) **મલપરીષહ**- મલ એ જ પરીષહ તે મલપરીષહ.

(૧૯) **સત્કારપુરસ્કારપરીષહ** - સત્કાર એટલે વસ્ત્ર વગેરેથી પૂજવું. પુરસ્કાર એટલે ઊભા થવું, આસન આપવું વગેરે. સત્કાર અને પુરસ્કાર તે સત્કારપુરસ્કાર. અથવા અહીં સત્કાર એટલે ઊભા થવું, વંદન કરવું, આસન આપવું વગેરે રૂપ બધી સેવા. તેનાથી આગળ કરવું તે સત્કારપુરસ્કાર. સત્કારપુરસ્કાર એ જ પરીષહ તે સત્કારપુરસ્કારપરીષહ.

(૨૦-૨૧) **પ્રજ્ઞાપરીષહ - અજ્ઞાનપરીષહ** - આ બન્નેનો અર્થ પૂર્વે કહ્યો છે. જેનાથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જણાય છે તે પ્રજ્ઞા એટલે પોતે વિચારીને થયેલું વસ્તુનું જ્ઞાન. જેનાથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જણાય તે જ્ઞાન એટલે સામાન્યથી મતિજ્ઞાન વગેરે. જ્ઞાનનો અભાવ તે અજ્ઞાન.

(૨૨) **દર્શનપરીષહ** - દર્શન એટલે સમ્યગ્દર્શન. દર્શનને જ ક્રિયાવાદી વગેરેના વિચિત્ર મત સાંભળવા છતાં પણ સારી રીતે સહન કરવું એટલે કે નિશ્ચલ રીતે ધારણ કરવું તે દર્શનપરીષહ. અથવા દર્શન શબ્દથી અહીં દર્શનની મૂંઝવણનું કારણ આલોક-પરલોક સંબંધી ફળ ન દેખાવા વગેરે લેવાય છે. તેથી તે જ પરીષહ તે દર્શનપરીષહ.

અહીં બધા પરીષહોમાં ક્ષુધાપરીષહ જ મુશ્કેલીથી સહન થાય એવો છે. એટલે પહેલા તેને જ કહે છે -

ભૂખથી થતા બધા શરીરના તાપને કારણે તપસ્વી અને બળવાળો સાધુ ફળ વગેરેને પોતે છેદે નહીં, બીજા પાસે છેદાવે નહીં, છેદનારા બીજાને સારો માને નહીં, પોતે રાંધે નહીં, બીજા પાસે રંધાવે નહીં, રાંધનારા બીજાને સારો માને નહીં, પોતે ખરીદે નહીં, બીજા પાસે ખરીદાવે નહીં, ખરીદનારા બીજાને સારો માને નહીં. दिगिंछापरिताप એ છેદવું વગેરે ક્રિયાનો હેતુ હોવાથી તેને હેતુ અર્થમાં ત્રીજી વિભક્તિ લાગી છે. 'दिगिंछापरिगते देहे' એ પાઠાંતર પ્રમાણે 'ભૂખથી શરીર વ્યાપે છતે' એવો અર્થ થાય. જેની પાસે અતિશય તપ હોય તે તપસ્વી. तपस् ને અતિશય અર્થમાં विन् પ્રત્યય લાગી तपस्विन् શબ્દ બન્યો. તપસ્વી એટલે વિકૃષ્ટ એવા અઠ્ઠમ વગેરે તપ કરનારો. તપસ્વી ગૃહસ્થ વગેરે પણ હોય છે. માટે ભિક્ષુ એટલે સાધુ કહ્યો. બળવાળો એટલે સંયમ સંબંધી બળવાળો. અહીં 'ઘણા' કે 'સારા' અર્થમાં मतुप् પ્રત્યય લાગ્યો છે. છેદવું એ હણવાનું ઉપલક્ષણ હોવાથી ભૂખથી પીડાયેલો હોવા છતાં પણ નવ કોટીની શુદ્ધિને બાધિત ન કરે. (૨)

ક્ષુધાપરીષહ કહ્યો. આ રીતે સહન કરનારાને કે ઓછો આહાર મળ્યો હોવાથી એષણીય આહાર માટે ફરનારાને શ્રમ વગેરેને લીધે અવશ્ય તરસ લાગે છે. તે તરસ બરાબર સહન કરવી. એટલે પિપાસાપરીષહને કહે છે -

ક્ષુધાપરીષહ પછી કે ઉપર કહેલા વિશેષણોવાળો તે, તરસથી પીડાયેલો અનાચારની જુગુપ્સાવાળો, જેણે પાંચ આશ્રવો વગેરેથી અટકવા રૂપ સંયમ મેળવ્યું છે એવો સાધુ ઠંડા એટલે કે સ્વરૂપમાં રહેલા એટલે કે પોતાના વગેરે શસ્ત્રોથી નહીં હણાયેલા એટલે કે અચિત્ત નહીં થયેલા પાણીને ન પીએ, પણ અગ્નિથી અચિત્ત કરાયેલા પાણીની ગવેષણા માટે તેવા કુળોમાં ફરે અથવા અગ્નિથી અચિત્ત કરાયેલા પાણીની એષણાસમિતિને વારંવાર સેવે એટલે કે એકવાર એષણાની અશુદ્ધિ થવા પર તરસ વધી જવાથી અનેષણીયને ગ્રહણ કરીને એષણાસમિતિનું ઉલ્લંઘન ન કરે. चर् ધાતુ 'વારંવાર સેવવું' એવા અર્થમાં પણ દેખાય છે. 'लज्जसंजमे' એવા પાઠાંતરે સારી રીતે અભ્યાસ કરાયા હોવાથી આત્મસાત્ થયેલા એવા લજ્જા અને સંયમથી અભિન્ન તે જ લજ્જાસંયમ, 'लज्जासंजए' એમ કહેવાય છે ત્યાં જે લજ્જાથી સારી રીતે યત્ન કરે છે એટલે કે કૃત્ય પ્રત્યે આદરવાળો થાય છે તે લજ્જાસંયત. બધા ધાતુ पच् વગેરે ધાતુના અર્થમાં દેખાય છે. (૪)

આમ પિપાસાપરીષહ જાણ્યો. ક્ષુધા અને પિપાસા પરીષહોથી કૃશ થયેલા શરીર-વાળાને ઠંડાકાળમાં અવશ્ય ઠંડી લાગે છે. માટે શીતપરીષહ કહે છે -

એક ગામથી બીજે ગામ કે મોક્ષમાર્ગે ચાલનારા કે ધર્મને સેવનારા, અગ્નિના સમારંભ વગેરથી અટકેલા કે કામક્રીડા વિનાના, સ્નાન-સ્નિગ્ધ ભોજન વગેરેના ત્યાગથી લુખા

સાધુને શિયાળામાં કે પ્રતિમા સ્વીકારી હોય ત્યારે ઠંડી પીડે, કેમકે ઉપરના ત્રણ વિશેષણવાળા સાધુને અવશ્ય ઠંડી પીડે છે, તેથી ચઢિયાતી મર્યાદાને હણે નહીં, એટલે કે દુર્ધ્યાન કરવું, બીજે જવું વગેરે વડે ઓળંગે નહીં, કેમકે પાપી બુદ્ધિવાળો જ તેને ઓળંગે છે. તેથી સદ્‌બુદ્ધિવાળાએ તેને ઓળંગવી નહીં. 'ચઢિયાતી' એટલે બીજા સિદ્ધાંતો કરતા, સ્થવિરકલ્પિકની અપેક્ષાએ, જિનકલ્પિકની અપેક્ષાએ અને સ્થવિરકલ્પથી ચઢિયાતી. 'મર્યાદા' એટલે શક્તિની અપેક્ષાએ અને સર્વથા શક્તિની અપેક્ષા વિના ઠંડીને સહન કરવારૂપ મર્યાદા. 'પાપી' એટલે સંસારના આવર્તમાં પાડનારી કે બાંધનારી. 'नाइवेलं मुणी गच्छे, सुच्चा णं जिणसासणं' આવો પાઠ કહેવાય છે. ત્યાં સ્વાધ્યાય વગેરેના સમયરૂપ વેળાને ઓળંગીને 'હું ઠંડીથી પીડાયેલો છું' એમ વિચારી તપસ્વી મુનિ 'જીવ જુદો છે, શરીર જુદું છે, નરક વગેરેમાં જીવોએ ઘણી તીવ્ર ઠંડી પૂર્વે અનુભવેલી છે.' વગેરે જિનાગમને સાંભળીને બીજા સ્થાનમાં ન જાય. (૬)

ઠંડીની વિરોધી ગરમી છે એટલે અથવા શિયાળામાં ઠંડી હોય છે ત્યાર પછી ઉનાળામાં ગરમી હોય છે. તેથી ઉષ્ણપરીષહને કહે છે -

ગરમ પૃથ્વી, શિલા વગેરેથી થયેલા પરિતાપ વડે, બહાર પસીના અને મેલ વડે કે અગ્નિ વડે અને અંદર તરસ વડે થયેલા દાહ વડે, ગ્રીષ્મમાં કે શરદઋતુમાં સૂર્યના કિરણોના તાપ વડે અત્યંત પીડાયેલો સાધુ સાતા માટે પ્રલાપ ન કરે એટલે કે 'ક્યાંક સ્ત્રીના સ્તન, સાથળ, હાથરૂપી પાંદડાના આલિંગનો વડે સુખ પામ્યા અને ક્યાંક નરકોમાં બળતા તીવ્ર અંગાર વડે પકાવાયા (૧)' વગેરે વિચારીને 'અરે ! મંદ ભાગ્યવાળા મને સુખ શી રીતે ?' એમ પ્રલાપ ન કરે, અથવા સાતાના હેતુસંબંધી 'અરે ! શી રીતે કે ક્યારે શિયાળો કે ચંદ્રના કિરણોનો સમૂહ વગેરે મને સુખ કરનારા થશે ?' એ પ્રમાણે પ્રલાપ ન કરે. (૮)

ગરમી ઉનાળામાં હોય છે. ત્યારપછી ચોમાસુ આવે છે. તેમાં ડાંસ-મચ્છરો થાય છે. માટે દંશમશકપરીષહને કહે છે -

ડાંસ-મચ્છર, જૂ વગેરેથી પીડાયેલો, તેમને નહીં ગણકારવાથી તેમનાથી સ્પર્શાયેલી અને નહીં સ્પર્શાયેલી બન્ને અવસ્થાઓમાં સમાન એવો જ અથવા જેમ પરાક્રમી હાથી કે યોદ્ધો બાણોથી પીડાતો હોવા છતાં તેમને ગણકાર્યા વિના યુદ્ધના મોરચે શત્રુઓને જીતે છે એમ મહામુનિ ક્રોધ વગેરે ભાવશત્રુઓને જીતે. 'વિસર્ગના ए, ओ, उ, र् અને લોપ થાય' એ વચનથી 'समः एव' નું 'समरेव' થયું. જેમાં ચારે બાજુથી દુશ્મનો આવે તે સમર એટલે યુદ્ધ. વા શબ્દ પાદપૂરણ માટે છે. ગાથામાં 'संगामसीसे' પછી આવેલો 'वा' શબ્દ 'इव' ના અર્થવાળો છે અને તેનો ક્રમ 'नागो' પછી આવે. ગાથામાં શૂર શબ્દમાં ઉપમા અર્થનો

અંતર્ભાવ થવાથી અને વા શબ્દનો અધ્યાહાર લેવાથી 'અથવા યોદ્ધાની જેમ' એવો અર્થ થયો. (૧૦)

ડાંસ, મચ્છરો વગેરેથી પીડાતો સાધુ વસ્ત્રરહિત હોવાથી વસ્ત્ર, કામળી વગેરે શોધવામાં તત્પર ન થાય એમ અચેલ પરીષહ કહે છે -

વસ્ત્રો ચારે બાજુથી જીર્ણ થઈ જાય ત્યારે સાધુ એમ ન વિચારે કે, 'આ વસ્ત્રો થોડા દિવસ ટકશે. પછી હું વસ્ત્રરહિત થઈ જઈશ.' અથવા 'જીર્ણવસ્ત્રવાળા મને જોઈને કોઈ શ્રાવક સારા વસ્ત્રો આપશે.' કહેવાનો ભાવ આવો છે - વસ્ત્રો જીર્ણ થઈ જાય ત્યારે 'મારી પાસે પહેલા વહોરેલું બીજું વસ્ત્ર નથી અને વસ્ત્ર વહોરાવનાર તેવા કોઈ દાતા નથી.' એમ વિચારી સાધુ દીનતા ન કરે અને બીજું વસ્ત્ર મળવાની સંભાવનાથી મનમાં આનંદ ન પામે. (૧૨)

કોઈ પણ પ્રતિબંધ વિના વિચરનારા જીર્ણ વસ્ત્રવાળા સાધુને ઠંડી વગેરેથી પીડા થવા પર અરતિ પણ થાય. માટે અરતિપરીષહને કહે છે -

બુદ્ધિ વગેરે ગુણોને ખાઈ જાય તે ગામ. જ્યાં જવાની ઇચ્છા હોય તે ગામ. અનુગામ એટલે રસ્તામાં આવતું ગામ, બીજા રસ્તે જવાનું કોઈ કારણ ન હોવાથી. અથવા મોટું હોય તે ગામ અને નાનું હોય તે અનુગામ. ગામ અને અનુગામ તે ગામાનુગામ. અથવા ગામાનુગામ એટલે એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં ત્યાંથી અન્ય ગામમાં, ઉપલક્ષણથી નગર વગેરેમાં વિચરતા, જેની પાસે પ્રતિબંધના કારણભૂત ધન, સોનું વગેરે કંઈ પણ નથી તેવા નિષ્પરિગ્રહી સાધુને મનમાં અરતિ થાય તો તે અરતિપરીષહને સહન કરે. (૧૪)

જેને સંયમમાં અરતિ થઈ છે એવા સાધુને સ્ત્રીઓ નિમંત્રણ કરે એટલે તેમની ઇચ્છા થાય. એથી સ્ત્રીપરીષહને કહે છે -

રાગ વગેરેના વશમાં રહેલા જીવો જેમાં આસક્ત થાય તે સંગ. તિર્છાલોક વગેરે ત્રણે લોકમાં જે મનુષ્યસંબંધી, દેવસંબંધી કે તિર્યંચસંબંધી સ્ત્રીઓ છે તે સંગ છે, કેમકે તેણીઓ હાવભાવ વગેરેથી મનુષ્યોને અત્યંત આસક્ત કરે છે, બાકી મનુષ્યો ગીત વગેરેમાં પણ આસક્ત થાય જ છે. અહીં મનુષ્યો લીધા કેમકે પ્રજ્ઞાપના વગેરેમાં મનુષ્યોને જ અતિશય મૈથુનસંજ્ઞા કહી છે. એથી જે સાધુએ આ સ્ત્રીઓને બધી રીતે જાણી છે એટલે કે જ્ઞપરિજ્ઞાથી આલોક અને પરલોકમાં મોટા નુકસાનના કારણ તરીકે જાણી છે, આગમમાં કહ્યું છે કે, 'વિભૂષા, સ્ત્રીનો સંસર્ગ અને પ્રણીત (જેમાંથી વિગઈ ઝરતી હોય તેવા) રસવાળું ભોજન - આ ત્રણ વસ્તુઓ આત્માને (આત્મગુણોને) શોધનારા માટે તાલપુટ વિષ જેવી છે. (૧)' અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી તેમનો ત્યાગ કર્યો છે તેનું ચારિત્ર સારી રીતે પળાયેલું છે અથવા

સુખેથી પાળી શકાય એવું છે. કહેવાનો ભાવ આવો છે - ચારિત્ર એટલે પાપના કારણોનો ત્યાગ. હકીકતમાં રાગ-દ્વેષ જ કારણો છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સ્ત્રી સિવાય બીજું કોઈ તે રાગ-દ્વેષનું મૂળ નથી. તેથી સ્ત્રીના ત્યાગથી જ ચારિત્ર સારી રીતે પળાય છે. કહેલી નીતિ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને ત્યજવી મુશ્કેલ છે. તેથી તેમનો ત્યાગ કરવા પર બીજું ત્યજાયેલું જ છે. તેથી 'સ્ત્રીઓના ત્યાગથી ચારિત્ર સારી રીતે પળાયેલું છે.' એમ કહેવાય છે. આગળ કહેશે કે, 'આ સંગોને ઓળંગીને બાકીના સંગો સુખેથી ઊતરી શકાય એવા થાય છે. જેમ મોટા સમુદ્રને ઊતર્યા પછી ગંગા જેવી નદી સુખેથી ઊતરી શકાય છે. (૧૬)

આ સ્ત્રીપરીષહ એક સ્થાનમાં રહેનારા અને સ્ત્રીના સંસર્ગથી અલ્પસત્ત્વવાળા થયેલાને થાય છે. એથી એક સ્થાનમાં ન રહેવું પણ ચર્યાપરીષહને સહન કરવો. માટે તે ચર્યા-પરીષહને કહે છે -

રાગદ્વેષ વિનાનો, અચિત્ત અને નિર્દોષ આહાર વડે કે સાધુગુણો વડે પોતાનું ગુજરાન ચલાવનારો મુનિ ભૂખ વગેરે પરીષહોને જીતીને ગામ, નગર, વાણિયાઓના નિવાસ કે રાજધાનીમાં અપ્રતિબદ્ધ વિહારથી વિચરે. અથવા તેવા પ્રકારના ગીતાર્થ સહાયક સાધુ ન મળે તો એકલા વિચરે. કહ્યું છે કે, 'ગુણથી અધિક કે સમાન એક સારા સહાયક સાધુ ન મળે તો પાપોને વર્જતો અને કામોમાં આસક્ત ન થતો એકલો વિચરે.' અથવા 'लाढ' એ પ્રશંસાવાચી દેશ્ય શબ્દ છે. પાઠાંતરે-પ્રતિમા સ્વીકારેલ રાગદ્વેષ વિનાનો એકલો સાધુ અનાર્ય દેશમાં વિચરે. આનાથી આગ્રહ વિના વિચરે એમ બતાવ્યું. (૧૭)

જેમ ગામ વગેરેમાં અપ્રતિબદ્ધ સાધુ ચર્યા પરીષહને સહન કરે છે તેમ શરીર વગેરેને વિષે અપ્રતિબદ્ધ સાધુએ નૈષેધિકીપરીષહ પણ સહન કરવો. માટે તે નૈષેધિકીપરીષહને કહે છે -

રાગદ્વેષ વિનાનો અથવા પ્રતિમા સ્વીકારેલ હોવાથી એકલો અથવા કર્મની સહાય વિનાના મોક્ષમાં તેની પ્રાપ્તિને યોગ્ય અનુષ્ઠાનો આચરીને જનારો, અશિષ્ટ ચેષ્ટા વિનાનો સાધુ શ્મશાનમાં, શૂન્ય ઘરમાં કે વૃક્ષની નીચે રહે, બીજાને ત્રાસ ન પમાડે. કહેવાનો ભાવ આવો છે - 'શ્મશાનમાં પ્રતિમા સ્વીકારીને, હંમેશા વિવિધ ગુણો અને તપમાં રત એવો સાધુ ભયોને જોઈને ડરે નહીં અને શરીરને ઇચ્છે નહીં.' શાસ્ત્રવચન યાદ કરીને શ્મશાન વગેરેમાં એકલો પણ સાધુ અનેક ભયો આવવા છતાં પોતે ડરે નહીં અને વિકૃત અવાજ, મોઢાના વિકાર વગેરેથી બીજાને ડરાવે નહીં. અથવા આ રીતે અર્થ કરવો - કુંથવા વગેરેની વિરાધનાથી કર્મબંધ થતો હોવાથી તેના ડરથી હાથ-પગને ખરાબ રીતે નહીં હલાવતો સાધુ બેસે અને અસંયમ ન થાય એમ વિચારીને ઉંદર વગેરેને ત્રાસ ન પમાડે. મડદાઓ જ્યાં સૂવે

તે શ્મશાન. પાણિની વ્યાકરણના સૂત્ર પા૧૨ થી આ શબ્દ બન્યો. કૂતરાઓ માટે હિતકારી એ વાક્યમાં પાણિની વ્યાકરણના સૂત્ર પા૧૨ થી ય પ્રત્યય લાગે, સંપ્રસારણ થાય અને સ્વર દીર્ઘ થાય. તેથી શૂન્ય શબ્દ બને. જે કપાય તે વૃક્ષ. (૨૦)

નૈષેધિકીસ્થાનમાં સ્વાધ્યાય વગેરે કરીને શય્યા તરફ પાછો આવે માટે શય્યાપરીષહને કહે છે -

જે ઉપર લેપાયેલી હોય તે ઉચ્ચ. અથવા ઠંડી-ગરમીનું નિવારણ કરવું વગેરે ગુણો વડે જે બીજી વસતિઓ કરતા ઉપર રહેલી હોય તે ઉચ્ચ. તેનાથી વિપરીત હોય તે અવચ. ઉચ્ચ અને અવચ એટલે ઉચ્ચાવચ. અથવા ઉચ્ચાવચ એટલે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની. એવી વસતિઓ વડે ઠંડી-ગરમી વગેરેને સહન કરવાના સામર્થ્યવાળો તપસ્વી સાધુ સ્વાધ્યાય વગેરેના સમયને ઓળંગીને 'અહીં હું ઠંડી વગેરેથી પીડાઉં છું' એમ વિચારી અન્ય સ્થાનમાં ન જાય, અથવા અન્ય સિદ્ધાંતો કરતા ચઢિયાતી સમતારૂપી મર્યાદાને હર્ષ-શોક વગેરે વડે ઓળંગે નહીં. ઉચ્ચ વસતિ મળે તો 'અરે ! હું ભાગ્યશાળી છું કે જે મને આવી બધી ઋતુઓમાં સુખ આપનારી શય્યા મળી.' એ પ્રમાણે હર્ષ ન કરે. ખરાબ વસતિ મળે તો 'અરે ! હું કમભાગી છું કે મને ઠંડી વગેરેનું નિવારણ કરી શકે એવી વસતિ મળતી નથી.' એમ શોક ન કરે. પાપદૃષ્ટિવાળો તે મર્યાદાને ઓળંગે છે. (૨૨)

વસતિમાં રહેલો સાધુ તેના ઉપદ્રવમાં પણ ઉદાસીન રહે તો તેવા પ્રકારનો શય્યાતર કે બીજો કોઈ આક્રોશ કરે. માટે આક્રોશપરીષહને કહે છે -

અધર્મી વ્યક્તિ કે અન્ય વ્યક્તિ સાધુનો 'હે મુંડિયા ! ધિક્કાર થાઓ તને. તું અહીં શા માટે આવ્યો છે ?' એમ તિરસ્કાર કરે તો બદલો લેવા માટે તિરસ્કાર કરીને બળે નહીં, એટલે કે બદલો લેવા માટે શરીરમાં દાહ થવો, શરીર લાલ થવું, સામો આક્રોશ કરવો, પ્રહાર કરવો વગેરે વડે અગ્નિની જેમ બળે નહીં, સંજ્વલન ક્રોધ પણ ન કરે. જો ગુસ્સાથી બળે તો અજ્ઞાનીઓની સમાન થાય છે, તેવા સાધુની જેમ - ગુણોથી આકર્ષિત કોઈ દેવી સાધુને હંમેશા વંદન કરતી હતી અને કહેતી હતી - 'મને કામ કહેજો.' એકવાર તે સાધુ એક બ્રાહ્મણ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તે બળવાન બ્રાહ્મણે ભૂખથી કૃશ શરીરવાળા સાધુને જમીન પર પાડ્યો અને માર્યો. રાતે દેવી વંદન કરવા આવી. સાધુ મૌન છે. દેવીએ કહ્યું, 'શું મારાથી કોઈ અપરાધ થયો છે ?' તે બોલ્યો, 'મારા પર અપકાર કરનારા તે દુષ્ટ આત્માને તેં કંઈ ન કર્યું ?' દેવી બોલી - 'મને ખબર ન પડી કે આમાં સાધુ કોણ છે અને બ્રાહ્મણ કોણ છે ? કેમકે ગુસ્સામાં બન્ને સરખા લગતા હતા.' તેથી 'સારી પ્રેરણા છે.' એમ વિચારી સાધુએ સ્વીકાર્યું. કહેલી વાતનું નિગમન કરવા કહે છે - જે કારણથી ગુસ્સો કરનાર અજ્ઞાનીને સમાન થઈ

જાય છે તે કારણથી સાધુ ગુસ્સે ન થાય. (૨૪)

કોઈક અધમાધમને માત્ર આક્રોશથી સંતોષ ન થાય તો તે વધ પણ કરે. તેથી વધ-પરીષહને કહે છે -

લાકડી વગેરેથી મરાયેલો સાધુ કાયાથી કંપવું, સામું હણવું વગેરે વડે અને વચનથી સામો આક્રોશ કરવો વગેરે વડે પોતાને ખૂબ બળતાં જેવો ન બતાવે, મનને ગુસ્સાથી વિકૃત ન કરે, પણ 'ધર્મનું મૂળ દયા છે, ગુસ્સો કરનાર દયા કરતો નથી, તેથી જે ક્ષમામાં તત્પર છે તે ઉત્તમ ધર્મને સાધે છે' વગેરે વચનોથી ક્ષમાને ધર્મનું શ્રેષ્ઠ સાધન જાણીને યતિધર્મમાં કે ક્ષમા વગેરેરૂપ યતિધર્મને કે વસ્તુસ્વરૂપ યતિધર્મને વિચારે, જેમકે યતિધર્મનું મૂળ ક્ષમા છે. આ જીવ મારા નિમિત્તે કર્મ બાંધે છે. આ મારો જ દોષ છે. માટે આની ઉપર ગુસ્સો કરવો ઉચિત નથી. (૨૬)

બીજાથી હણાયેલા સાધુને તેવા પ્રકારના ઔષધ વગેરે અને હંમેશા ઉપયોગી ભોજન વગેરે યાચનાથી જ મળે છે, માટે યાચનાપરીષહને કહે છે -

અરે ! નિરુપકારી અને ઘર વિનાના સાધુ માટે યાવજ્જીવ આ દુઃખેથી થઈ શકે એવું છે કે આહાર, ઉપકરણ વગેરે બધું તેને યાચનાથી મળે છે, દાંત ખોતરવાની સળી વગેરે પણ તેને યાચના વિના મળતી નથી. તેથી બધી વસ્તુની યાચના દુષ્કર છે. ગાયની જેમ ચરવું તે ગોચર. જેમ ગાય પરિચિત અને અપરિચિત એ ભેદ કર્યા વિના જ પ્રવર્તે છે તેમ સાધુ પણ ભિક્ષા માટે જાય છે. પ્રધાન ગોચર તે ગોચરાગ્રં, કેમકે સાધુ એષણાસમિતિથી યુક્ત થઈને ગ્રહણ કરે છે, ગાયની જેમ જેમ-તેમ નહીં. ગોચરી માટે ગયેલ સાધુ આહાર વગેરે લેવા માટે સુખેથી હાથ પસારી શકતો નથી. તેથી 'દરરોજ ઉપકાર કર્યા વિના શી રીતે બીજાને ખુશ કરી શકાય. માટે ઘરવાસ સારો. ત્યાં કોઈ પાસે માંગવાનું નથી. પોતાના હાથે કમાયેલું દીન વગેરેને આપીને ભોગવાય છે.' એમ સાધુ ન વિચારે, કેમકે ઘરવાસ ઘણા સાવદ્યપાપોવાળો છે અને નિરવદ્ય આજીવિકા માટે તેનો ત્યાગ કર્યો છે. માટે પોતે રાંધવા વગેરેમાં પ્રવૃત્ત ગૃહસ્થો પાસેથી પિંડ વગેરે ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે. એવો કહેવાનો ભાવ છે. (૨૮, ૨૯)

યાચના કરનારા સાધુને ક્યારેક લાભાંતરાય કર્મના દોષથી આહાર વગેરે ન ય મળે. તેથી અલાભપરીષહને કહે છે -

ભોજન બની ગયે છતે ગૃહસ્થો પાસે ભોજનની ગવેષણા કરે. આનાથી ભમરા જેવી વૃત્તિ કહી. ભોજન બન્યા પહેલા વહોરવા જાય તો સાધુ માટે રાંધવા વગેરેની પ્રવૃત્તિ થાય. ગૃહસ્થ પાસેથી આહાર મળે કે ન મળે તો સાધુ 'અરે ! હું અધન્ય છું કે મને કંઈ મળતું

નથી.' એમ પસ્તાવો ન કરે અને મળી જાય તો 'હું લબ્ધિવાળો છું.' એમ ખુશ ન થાય. અથવા થોડું કે અનિષ્ટ મળે તો પણ પસ્તાવો સંભવે છે. માટે તેવું મળે તો પણ પસ્તાવો ન કરવો. (૩૦)

અલાભને લીધે વધેલું જેવું તેવું વાપરનારા સાધુઓને કદાચ રોગો ઉત્પન્ન થાય. તેથી રોગપરીષહને કહે છે -

તાવ વગેરે રોગને ઉત્પન્ન થયેલો જાણીને ફોડલો થવો, પીઠ પકડાવી વગેરેના અનુભવરૂપ વેદના વડે દુઃખથી પીડાયેલો સાધુ દુઃખથી પીડિત હોવાથી ચાલતી એવી 'આ મારા પોતાના કર્મોનું ફળ જ છે.' એવી તત્ત્વબુદ્ધિને સ્થિર કરે. બુદ્ધિને સ્થિર કરે છતે કે રોગ ઉત્પન્ન થયે છતે રાજમંદ વગેરે રોગોથી વ્યાપ્ત હોવા છતાં પણ કે પુષ્ટ હોવા છતાં પણ રોગ જનિત દુઃખને સહન કરે. (૩૨)

રોગથી પીડાયેલાને શયન વગેરેમાં ઘાસનો સ્પર્શ મુશ્કેલીથી સહન થાય તેવો હોય છે. તેથી તૃણસ્પર્શપરીષહને કહે છે -

અચેલક, લૂખા, સંયમી, તપસ્વી, દર્ભ વગેરે ઘાસમાં સૂતેલા કે બેઠેલા સાધુને શરીરની ખૂંચવારૂપ વિરાધના થાય. તરે તે તૃણ. સચેલકને ઘાસનો સ્પર્શ ન થવાથી, સ્નિગ્ધને ઘાસનો સ્પર્શ થવા છતાં સ્નિગ્ધ હોવાથી અને અસંયમીને પોલા અને લીલા ઘાસને લેવાથી તેવી શરીરની વિરાધના ન થાય, તેથી સાધુના અચેલક વગેરે વિશેષણો મૂક્યા. ગરમી પડવાથી મન-વચન-કાયાને સ્વરૂપથી ચલિત કરનારી કે વિપુલ વેદના થાય. આ કે આ પ્રમાણે જાણીને સાધુ ઘાસથી કંટાળીને વસ્ત્રને કે કામળીને ન વાપરે. કહેવાનો ભાવ આવો છે - જો કે ઘાસથી શરીરે ઉઝરડા પડ્યા હોય અને સૂર્યના કિરણના સ્પર્શથી થયેલો પરસેવો તેને અડવાથી ઘા પર મીઠું નાંખવા જેવી પીડા થાય છે છતાં પણ 'દેદીપ્યમાન અંગારા જેવા, સાંધા વિનાના વજ્રના કુંડોમાં કરુણ રીતે અવાજ કરતા કેટલાક નારકીઓ નરકના અગ્નિથી બળાય છે. અગ્નિથી ડરેલા દોડતા વૈતરણી નદી પાસે જઈને એને ઠંડા પાણીવાળી જાણીને ખારા પાણીમાં તેઓ પડે છે. ક્ષારથી પીડિત શરીરવાળા તેઓ હરણની ઝડપથી ઊભા થઈને છાંયો મળશે એમ વિચારી અસિપત્રવનમાં જાય છે. ત્યાં વાયુથી કંપેલા પડતાં શક્તિ, પરોણા, ભાલા, તલવાર, તોમર, પટ્ટિશ વડે તે બીચારાઓ છેદાય છે.' આવી અતિ ભયંકર વેદના નરકમાં મેં પરાધીનદશામાં અનુભવી છે, તો આ કેટલી વેદના છે ? અને સ્વાધીનપણે બરાબર સહન કરવામાં ઘણો લાભ છે એમ વિચારીને તેને દૂર કરવાની ઇચ્છાથી વસ્ત્ર કે ધાબળો ન લે. આ જિનકલ્પિકની અપેક્ષાએ કહ્યું. સ્થવિરકલ્પિકો સાપેક્ષસંયમવાળા હોવાથી વસ્ત્ર અને કામળીને સેવે પણ છે.

કેટલાક ઘાસ મેલા પણ હોય છે. તેથી તેના સંપર્કથી અને વિશેષથી પસીનાથી શરીરનો મેલ થાય છે. તેથી હવે મલપરીષહ કહે છે -

ગરમીમાં તાપને લીધે પસીનો થવાથી અને તે પસીનાથી ભીના થયેલા મલરૂપ કાદવથી કે તેના કઠણ થવાથી થયેલ રજ કે ધૂળ વડે જેનું શરીર પુષ્ટ કે બાધિત થયેલું છે એવો 'રોગી હોય કે અરોગી હોય જે સ્નાનની પ્રાર્થના કરે છે તેણે આચારને ઓળંગ્યો છે અને સંયમને છોડ્યું છે.' આ આગમને યાદ કરીને અસ્નાનની મર્યાદાને નહીં ઓળંગનાર મેધાવી સાધુ સુખને આશ્રયીને 'શી રીતે કે ક્યારે આ રીતે મેલથી લેપાયેલા શરીરવાળા મને સુખનો અનુભવ થશે ?' એમ ન બોલે. (૩૬)

મેલથી લેપાયેલ શરીરવાળો સાધુ મેલ વિનાના બીજાના સત્કાર-પુરસ્કાર થતાં જોઈને સત્કાર-પુરસ્કારની સ્પૃહા કરે. માટે સત્કાર-પુરસ્કારપરીષહને કહે છે -

માથુ નમાવવું, ચરણ સ્પર્શ કરવો વગેરે પૂર્વક 'હું અભિવાદન કરું છું.' એમ બોલવું તે અભિવાદન. સંભ્રમપૂર્વક આસન છોડવું તે અભ્યુત્થાન. 'આજે આપે મારા ઘરે ભિક્ષા લેવી.' વગેરે રૂપ નિમંત્રણ. રાજા વગેરે અભિવાદન, અભ્યુત્થાન અને નિમંત્રણ કરે. જે સાધુ કે પરદર્શનવાળા આગમમાં નિષિદ્ધ એવા પણ તે અભિવાદન વગેરેને સ્વીકારે છે તેમની સાધુ 'આમનો જન્મ સફળ છે કે આ લોકો આવા અભિવાદન વગેરે વડે સત્કારાય છે,' એમ સ્પૃહા ન કરે. (૩૮)

ઉપર કહેલા પરીષહોને જીતનારા પણ કોઈક સાધુને જ્ઞાનાવરણ કર્મ દૂર થવાથી બુદ્ધિનો ઉત્કર્ષ થાય અને બીજાને જ્ઞાનાવરણકર્મના ઉદયથી બુદ્ધિનો અપકાર થાય તેથી તેને અભિમાન અને દીનતા થાય. તેથી પ્રજ્ઞાપરીષહને કહે છે -

'સે' શબ્દ 'અથ' શબ્દના અર્થવાળો છે. તે વાતની શરૂઆત કરવા માટે છે. નક્કી મેં પૂર્વે જ્ઞાનની નિંદા વગેરેથી જ્ઞાનાવરણ કર્મો બાંધ્યા હશે, કેમકે નહીં જાણનારા કે જાણનારા કોઈ વડે કોઈક સારા સૂત્ર વગેરે વિષે કે વસ્તુ વિષે પૂછાયેલો હું જાણતો નથી. કહ્યું છે કે, 'જ્ઞાન અને જ્ઞાનીના નિંદા, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, ઉપઘાત (હણવું), વિઘ્નો વડે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે.' પોતે નહીં બાંધેલા કર્મો ભોગવવા પડતાં નથી. કહ્યું છે કે, 'જીવો પોતે શુભ-અશુભ કર્મો કરે છે અને પોતે જ સુખો અને દુઃખોને ભોગવે છે.' સ્વચ્છ સ્ફટિકની જેમ અતિનિર્મળ અને પ્રકાશરૂપ આત્મા પોતે અપ્રકાશક ન બને પણ જ્ઞાનાવરણકર્મને લીધે જ અપ્રકાશક બને. કહ્યું છે કે, 'તેમાં જ્ઞાનાવરણીય નામનું કર્મ છે જેનાથી જીવનું પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન આવરાય છે, જેમ વાદળો વડે સૂર્ય આવરાય છે તેમ.' અથવા 'સે' શબ્દ પ્રતિવચનવાચી 'અથ' શબ્દના અર્થવાળો છે. તે સાધુ કોઈએ કંઈક પૂછવા પર તેવા પ્રકારનો

વિચાર કરી શકતો ન હોવાથી પોતે નહીં જાણતો 'મારું આ અજ્ઞાન ક્યાંથી ?' એમ વિચારતો ગુરુવચનને અનુસરીને પોતે જ પોતાને કહે છે, 'નક્કી...' બાકીનું પૂર્વની જેમ. (૪૦)

પ્રજ્ઞા એ વિશેષ પ્રકારના જ્ઞાનરૂપ છે. તેથી વિરુદ્ધ અજ્ઞાન છે. તેથી હવે અજ્ઞાન-પરીષહને કહે છે. તે અજ્ઞાન પણ ભાવ અને અભાવ વડે બે પ્રકારે છે. તેમાં ભાવપક્ષને આશ્રયીને આ કહેવાય છે -

'અબ્રહ્મથી નિવૃત્ત થયો અને ઇન્દ્રિય-નોઇન્દ્રિયને સારી રીતે નિયંત્રિત કરી તે નકામુ થયું કેમકે હું વસ્તુના સારા કે ખરાબ સ્વભાવને સ્પષ્ટ રીતે જાણતો નથી, અથવા મોક્ષના કારણરૂપ ધર્મને અને નરકના કારણરૂપ પાપને સ્પષ્ટ રીતે જાણતો નથી. કહેવાનો આશય આવો છે - જો વિરતિ સાર્થક હોત તો મારું અજ્ઞાન ન હોત.' બીજા આશ્રવોની વિરતિ પણ હોવા છતાં અબ્રહ્મની જ વિરતિ લીધી તે અબ્રહ્મ જ અતિઆસક્તિનું કારણ હોવાથી મુશ્કેલીથી ત્યજાય એવું હોવાથી. કહ્યું છે કે, 'આ કામો દુઃખેથી ત્યજાય એવા છે.' (૪૨)

ક્યાંય સામાન્ય ચર્યાથી જ ફળ ન મળે, એટલે કહે છે -

સામાન્યચર્યાથી વિચરતા તો મારા જ્ઞાનાવરણ વગેરે કર્મો દૂર ન થયા પણ ભદ્રતપ, મહાભદ્રતપ વગેરે રૂપ તપ, આગમના ઉપચારરૂપ આયંબિલ વગેરે ઉપધાન અને માસિકી (૧ માસની) વગેરે સાધુની પ્રતિમાને સ્વીકારીને - આમ વિશેષ ચર્યા વડે પણ પ્રતિબંધ વિના અનિયત રીતે વિચરતા પણ મારા જ્ઞાનાવરણ વગેરે કર્મ દૂર નથી થતા - એમ ન વિચારવું. અજ્ઞાનના અભાવના પક્ષમાં તો પોતે બધા શાસ્ત્રોના અર્થરૂપી સુવર્ણ માટે કષપથ્થર સમાન હોવા છતાં પણ પોતે અભિમાનથી ભરપૂર મનવાળો ન થાય, પણ 'પૂર્વના પુરુષસિંહોના વિજ્ઞાનઅતિશયના અનંતસાગરને સાંભળીને હાલના મનુષ્યો શી રીતે પોતાની બુદ્ધિથી મદ કરે ? (૧)' આમ વિચારીને અભિમાન વિનાનો થઈને આ પ્રમાણે વિચારે - બન્ને ગાથાઓની અક્ષરગમનિકા એ જ પ્રમાણે છે પણ અર્થમાં ફરક છે - નિરર્થક એવા બુદ્ધિના અભિમાનમાં રત, મૈથુનથી સારી રીતે અટકેલ એવો હું ધર્મ અને પાપને સાક્ષાત્ જાણતો નથી, કહેવાનો અભિપ્રાય આવો છે - 'જે એકને જાણે છે તે બધાને જાણે છે. જે બધાને જાણે છે તે એકને જાણે છે.' આ શાસ્ત્રવચનથી છદ્મસ્થ એવો હું એક પણ વસ્તુના સ્વરૂપરૂપી ધર્મને વાસ્તવમાં જાણતો નથી. તેથી વસ્તુના સ્વભાવને જણાવનારું સાક્ષાત્ વિજ્ઞાન જો નથી તો બંધ વસ્તુના સ્વરૂપના આ જ્ઞાનથી શું અભિમાન કરવું ? તથા કર્મોને દૂર કરવાના તપ, ઉપધાન વગેરે હેતુઓ વડે દૂર કરવા અશક્ય એવા કર્મોરૂપી ભયંકર શત્રુઓનો પ્રભાવ હોતે છતે મારે અભિમાન કરવાનો ક્યો અવસર છે ? (૪૩)

કોઈકને અજ્ઞાનને લીધે સમ્યક્ત્વમાં પણ શંકા થાય. તેથી હવે સમ્યક્ત્વપરીષહ કહે છે.

શરીર ચાર ભૂતોથી બનેલું છે. તે અહીં જ પડી જાય છે. ભૂત સિવાય આત્મા પ્રત્યક્ષ દેખાતો ન હોવાથી ચૈતન્ય એ ભૂતનો ધર્મ છે. તેથી પરલોક નથી. આમર્શૌષધિ વગેરે ઋદ્ધિ પણ દેખાતી ન હોવાથી તપસ્વીની ઋદ્ધિઓ પણ નથી. ઋદ્ધિઓ - 'સાધુઓ પગની રજથી બધા રોગોને શાંત કરે. ઘાસના અગ્રભાગથી ત્રણ ભુવનને વિસ્મિત કરનાર કામો આપે. ધર્મથી રત્ન મિશ્રિત સોનાના વરસાદ વગેરેને સર્જવાનું સામર્થ્ય મળે છે અને ભયંકર, મોટી હજારો શિલાઓને પાડવાની અદ્‌ભુત શક્તિ મળે છે.' વગેરે છે. અથવા મુંડન - ઉપવાસ વગેરે યાતના સ્વરૂપ ધર્માનુષ્ઠાન વડે હું ભોગોથી વંચિત રહ્યો. કહ્યું છે કે, 'તપો એ વિચિત્ર યાતનાઓ છે, સંયમ એ ભોગોની વંચના છે.' આવું બધું નકામું હોવાથી સાધુ ન વિચારે. (૪૪)'

કર્મો અને ગુણસ્થાનોમાં પરીષહોનો સમવતાર **ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના બીજા અધ્યયનની નિર્યુક્તિ**માં અને **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે કહ્યો છે -

'તેમાં પ્રકૃતિઓનું ભિન્નપણું કહે છે -

જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય અને અંતરાય કર્મોમાં બાવીસ પરીષહો થાય છે. (૭૩)

આનાથી પ્રકૃતિનો ભેદ કહ્યો. હવે જેનો જેમાં અવતાર થાય છે તે કહે છે -

પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન પરીષહો જ્ઞાનાવરણકર્મમાં થાય છે, કેમકે જ્ઞાનાવરણકર્મના ઉદય અને ક્ષયોપશમથી તે થાય છે. અલાભ પરીષહ અંતરાયકર્મમાં થાય છે, કેમકે અંતરકાય-કર્મના ઉદયથી અલાભ થાય છે. (૭૪)

મોહનીય કર્મના બે ભેદ છે. એટલે તેના જે ભેદમાં અને વેદનીયમાં જે પરીષહનો અવતાર થાય તે કહે છે -

અરતિ, અચેલ, સ્ત્રી, નૈષેધિકી, યાચના, આક્રોશ અને સત્કારપુરસ્કાર આ સાત પરીષહો ચારિત્રમોહનીયમાં થાય છે, કેમકે ચારિત્રમોહનીયના ઉદયથી તે થાય છે. (૭૫)

ચારિત્રમોહનીય પણ ઘણા ભેદવાળું હોવાથી તેના જે ભેદના ઉદયથી જે પરીષહ થાય છે તે કહે છે -

તે સાત પરીષહો ક્રમશઃ અરતિમોહનીય, જુગુપ્સામોહનીય, પુરુષવેદ, ભય, માન, ક્રોધ, લોભ ના ઉદયથી થાય છે. (૭૬)

દર્શનમોહનીયમાં નિયમથી એક દર્શન પરીષહ થાય છે. બાકીના અગ્યાર પરીષહો વેદનીયમાં થાય છે. (૭૭)

તે અગ્યાર પરીષહો ક્યા છે તે કહે છે -

ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ, ચર્યા, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ અને મલ - આ અગ્યાર પરીષહો વેદનીયકર્મના ઉદયથી થાય છે. (૭૮)

હવે પુરુષમાં સમવતાર કહે છે -

પહેલા ગુણઠાણાથી બાદર સંપરાય ગુણઠાણા સુધી બધા ય પરીષહો સંભવે છે. સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણે ચૌદ પરીષહો સંભવે છે, કેમકે ચારિત્રમોહનીય સંબંધી સાત પરીષહો અને દર્શનમોહનીય સંબંધી એક પરીષહ ત્યાં સંભવતાં નથી. છદ્મસ્થ વીતરાગ ગુણઠાણે ચૌદ પરીષહો સંભવે છે. કેવળીને અગ્યાર પરીષહો સંભવે છે, કેમકે વેદનીય સંબંધી ક્ષુધા વગેરે પરીષહો જ ત્યાં સંભવે છે. (૭૯)

એક જીવમાં એકસાથે ઉત્કૃષ્ટથી વીસ પરીષહો હોય છે અને જઘન્યથી એક પરીષહ હોય. **પ્રશ્ન** - ઉત્કૃષ્ટથી એક જીવમાં બાવીસે પરીષહો કેમ ન હોય ? **જવાબ** - શીત-ઉષ્ણ પરીષહો એકસાથે ન હોય. ચર્યા-નૈષેધિકી પરીષહો એકસાથે ન હોય. કેમકે આ પરીષહો એક-બીજાનો પરિહાર કરીને પોતાની સ્થિતિ કરનારા છે. તે આ પ્રમાણે - ગરમીમાં ઠંડી ન હોય, ઠંડીમાં ગરમી ન હોય, ચર્યામાં નૈષેધિકી ન હોય, નૈષેધિકીમાં ચર્યા ન હોય. આમ આ પરીષહો એકસાથે સંભવતાં ન હોવાથી ઉત્કૃષ્ટથી પણ એકસાથે બાવીસ પરીષહો સંભવતાં નથી. **પ્રશ્ન** - નૈષેધિકીની જેમ શય્યા પણ ચર્યાની વિરોધી છે ને ? **જવાબ** - નિરોધની બાધા વગેરેને લીધે શય્યામાં આટા મારવા વગેરેનો પણ સંભવ છે. નૈષેધિકી એટલે તો સ્વાધ્યાય વગેરેની ભૂમિ. તે સ્વાધ્યાય વગેરે તો પ્રાયઃ સ્થિતરતામાં કરવાની અનુજ્ઞા છે. માટે નૈષેધિકીનો જ ચર્યાની સાથે વિરોધ છે. (૮૨)'

ગુરુ આ બાવીસ પરીષહોને સારી રીતે સહન કરે છે.

'કષાયને વશ રહેલા આત્મા વડે જે બંધાય છે તે ગ્રંથ, અથવા જે આત્માને કર્મ સાથે બાંધે છે તે ગ્રંથ. ગ્રંથ (ગાંઠ) બે પ્રકારનો છે - અંદરનો અને બહારનો. તેમાં અંદરનો ગ્રંથ મિથ્યાત્વ વગેરે ચૌદ પ્રકારનો છે અને બહારનો ગ્રંથ ધન વગેરે દસ પ્રકારનો કહેવાય છે.' (૭૨૦ મા શ્લોકની વૃત્તિ) - **પ્રવચનસારોદ્ધાર**ની **વૃત્તિ**માં ગ્રન્થના સ્વરૂપ અને ભેદો આ પ્રમાણે બતાવ્યા છે.

અંદરનો ગ્રન્થ ચૌદ પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ મિથ્યાત્વ, ૨ પુરુષવેદ, ૩

સ્ત્રીવેદ, ૪ નપુંસકવેદ, ૫ હાસ્ય, ૬ રતિ, ૭ અરતિ, ૮ ભય, ૯ શોક, ૧૦ જુગુપ્સા, ૧૧ ક્રોધ, ૧૨ માન, ૧૩ માયા અને ૧૪ લોભ. **પ્રવચનસારોદ્ધાર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે.

'ગાથાર્થ - મિથ્યાત્વ, ત્રણ વેદ, હાસ્ય વગેરે છ, અને ક્રોધ વગેરે ચાર - આ ચૌદ અભ્યંતર ગ્રન્થ જાણવા. (૭૨૧)

ટીકાર્થ - હવે ચૌદ પ્રકારના અભ્યંતર ગ્રન્થને બતાવવા માટે કહે છે - મિથ્યાત્વ એટલે તત્ત્વભૂત (વાસ્તવિક) પદાર્થની અશ્રદ્ધા. ત્રણ વેદ એટલે પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ અને નપુંસકવેદ. હાસ્ય વગેરે છ એટલે હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક અને જુગુપ્સા જાણવા. હાસ્ય એટલે વિસ્મય વગેરેમાં મુખને વિકસાવવું. રતિ એટલે અસંયમમાં પ્રીતિ. અરતિ એટલે સંયમમાં અપ્રીતિ. કહ્યું છે કે, 'અરતિ સંયમમાં થાય છે અને રતિ સંયમમાં થાય છે.' ભય એટલે આલોકભય વગેરે સાત પ્રકારના ભયો. શોક એટલે ઇષ્ટના વિયોગથી થતું માનસિક દુઃખ. જુગુપ્સા એટલે અસ્નાન વગેરેથી મલિન શરીરવાળા મુનિની હીલના કરવી. કહ્યું છે કે, 'અસ્નાન વગેરે વડે સાધુની જુગુપ્સા કરે તે જુગુપ્સા.' ક્રોધ વગેરે ચાર એટલે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. આ ચૌદ અંદરના ગ્રન્થો છે (૭૨૧)'

ગુરુ આ ચૌદ અંદરના ગ્રન્થોને ત્યજે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોના સમૂહથી યુક્ત ગુરુ જગતનો દોષના કાદવમાંથી ઉદ્ધાર કરો. (૨૭)

આમ છવ્વીસમી છત્રીસી સમાપ્ત થઈ.

●●●

\+ **जे धम्मिया ते खलु सेवियव्वा, जे पंडिया ते खलु पुच्छियव्वा ।**
जे साहुणो ते अभिवंदियव्वा, जे निम्ममा ते पडिलाभियव्वा ॥

જે ધાર્મિકો હોય તેમની સેવા કરવી. જે પંડિતો હોય તેમને પૂછવું. જે સાધુઓ હોય તેમનું અભિવાદન કરવું (નમસ્કાર કરવો). જે નિર્મમ હોય તેમને વહોરાવવું.

\+ **दाणं दरिद्दस्स पहुस्स खंति, इच्छनिरोहो य सुहोइयस्स ।**
तारुन्नए इंदियनिग्गहो य, चत्तारि एआणि सुदुक्कराणि ॥

દરિદ્રનું દાન, સમર્થની ક્ષમા, સુખીનો ઇચ્છાનિરોધ અને યુવાનીમાં ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ-આ ચાર બાબત ખૂબ દુષ્કર છે.

सप्तविंशतितमी षट्त्रिंशिका

अथ सप्तविंशतितमीं षट्त्रिंशिकामाह -

मूलम् - पणवेइयाविसुद्धं, छद्दोसविमुक्कं पंचविसविहं ।
पडिलेहणं कुणंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२८॥

छाया - पञ्चवेदिकाविशुद्धं, षड्दोषविमुक्तं पञ्चविंशतिविधं ।
प्रतिलेखनं कुर्वन्, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥२८॥

प्रेमीया वृत्तिः - पञ्चवेदिकाविशुद्धं - पञ्चविधैर्वेदिकादोषैर्विशुद्धं, तथा **षड्दोषविमुक्तं** - षड्भिर्दोषैर्विमुक्तं, तथा **पञ्चविंशतिविधं** - पञ्चविंशतिप्रकारं, **प्रतिलेखनं** - प्रत्युपेक्षणं, **कुर्वन्** - समाचरन्, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्वि**ति सङ्क्षेपार्थः ।

विस्तरार्थस्त्वयम् - प्रतिलेखनं कुर्वता वेदिकादोषा वर्जनीयाः । ते पञ्चविधाः । तद्यथा - १ ऊर्द्ध्ववेदिका, २ अधोवेदिका, ३ तिर्यग्वेदिका, ४ उभयवेदिका ५ एकवेदिका च । यदुक्त**मुत्तराध्ययनसूत्रदीपिकायाम्** -

'वेदिकायाः पञ्चभेदाः - १ ऊर्द्ध्ववेदिका, २ अधोवेदिका, ३ तिर्यग्वेदिका, ४ उभय-वेदिका ५ एकवेदिका च । १ तत्रोर्द्ध्ववेदिका सा यस्यां उभयोर्जान्वोरुपरि हस्तयो रक्षणम् । २ अधोवेदिका सा यस्यां जान्वोरधः प्रचुरं हस्तयो रक्षणम् । ३ तिर्यग्वेदिका सा यस्यां तिर्यग् हस्तौ कृत्वा प्रतिलेखनम् । ४ उभयवेदिका सा यस्यां उभाभ्यां जानुभ्यां बाह्ये उभयोर्हस्तयो रक्षणम् । ५ एकवेदिका सा यस्यां एकं जानु हस्तमध्ये अपरं जानुबाह्ये रक्ष्यते । (२६/२६)'

गुरुरेतैः पञ्चभिर्वेदिकादोषैर्विशुद्धं प्रतिलेखनं करोति ।

प्रतिलेखनं कुर्वताऽऽरभटादिषड्दोषा अपि वर्जनीयाः । ते चैवं ज्ञेयाः - १

आरभट्यदोषः, २ सम्मर्द्यदोषः, ३ मोसलीदोषः, ४ प्रस्फोटनादोष ५ विक्षिप्तादोषः, ६ वेदिकादोषश्च । यदाह **ओघनिर्युक्तौ तद्वृत्तौ** च -

'आरभडा संमद्दा वज्जेयव्वा य मोसली तईया ।
पप्फोडणा चउत्थी विक्खित्ता वेइया छट्ठी ॥२६७॥

(**छाया**- आरभट्य सम्मर्द्या वर्जयितव्या च मोसली तृतीया ।
प्रस्फोटना चतुर्थी विक्षिप्ता वेदिका षष्ठी ॥२६७॥)

वृत्तिः - '**आरभड**'त्ति **आरभटा** प्रत्युपेक्षणा न कार्या, '**संमद्द**'त्ति **संमर्दा** न कार्या, **वर्जनीया च मोसली तृतीया, प्रस्फोटना चतुर्थी, विक्षिप्ता** पञ्चमी, **वेदिका षष्ठी** विवर्जनीयेति द्वारगाथेयम् ॥२६७॥

इदानीं प्रतिपदं भाष्यकारो व्याख्यानयति, तत्राद्यावयवव्याचिख्यासयाऽऽह -

वितहकरणं च तुरिअं अण्णं अण्णं च गिण्हणाऽऽरभडा ।
अंतो व होज्ज कोणा निसियण तत्थेव संमद्दा ॥१६२॥

(**छाया**- वितथकरणं च त्वरितं अन्यत् अन्यत् च ग्रहणं आरभट्या ।
अन्तः वा भवन्ति कोणा निषीदनं तत्रैव सम्मर्द्या ॥१६२॥)

वृत्तिः - वितथं-विपरीतं यत्करणं तदारभट्याशब्देनोच्यते, सा चारभट्या प्रत्युपेक्षणा न कार्या, विपरीता प्रत्युपेक्षणा न कर्त्तव्येत्यर्थः, वा-विकल्पे, इयं वाऽऽरभटोच्यते यदुत त्वरितमाकुलं यदन्यान्यवस्तुग्रहणं तदारभटाशब्देनोच्यते, सा च प्रत्युपेक्षणा न कर्त्तव्या, त्वरितमन्यान्यवस्त्रग्रहणं न कर्त्तव्यमित्यर्थः । '**आरभडे**'त्ति भणिअं, इदानीं संमर्दा व्याख्यायते, तत्राह - '**अंतो व होज्ज कोणा निसियण तत्थेव संमद्दा**' **अन्तः**-मध्यप्रदेशे वस्त्रस्य संवलिताः कोणा यत्र **भवन्ति** सा सम्मर्दोच्यते, सा प्रत्युपेक्षणा या तादृशी क्रिया न कार्या, '**निसीयण तत्थेव**'त्ति **तत्रैव**-उपधिकायां उपविश्य यत्प्रत्युपेक्षणं करोति सा वा सम्मर्दोच्यते, सा च न कर्त्तव्या । '**संमद्दे**'त्ति भणिअं ॥१६२॥

इदानीं मोसलीवर्जनं प्रतिपादनायाह -

मोसलि पुव्वुद्दिट्ठा पप्फोडण रेणुगुंडिए चेव ।
विक्खेवं तुक्खेवो वेइयपणगं च छद्दोसा ॥१६३॥

(**छाया**- मोसली पूर्वोद्दिष्टा प्रस्फोटनं रेणुगुण्डितस्येव ।
विक्षेपां तूत्क्षेपः वेदिकापञ्चकं च षड् दोषाः ॥१६३॥)

वृत्तिः - **मोसली पूर्वोद्दिष्टा**-पूर्वमेव भणितेत्यर्थः, [‘**अमोसलि**’ति न मोसली क्रिया यस्मिन् प्रत्युपेक्षणे तदमोसलि प्रत्युपेक्षणं, यथा मुशलं झटिति ऊर्ध्वं लगति अधस्तिर्यक् च, न एवं प्रत्युपेक्षणा कर्त्तव्या, किन्तु यथा प्रत्युपेक्षमाणस्य ऊर्ध्वं पीढिषु न लगति न च तिर्यक्कुड्ये न च भूमौ तथा कर्त्तव्यम् । - (२६६ तमनिर्युक्तिगाथावृत्तिः)] ‘**मोसलि**’त्ति गयं, इदानीं ‘**पप्फोडण**’त्ति व्याख्यायते तत्राह- ‘**पप्फोडण रेणुगुंडिए चेव**’ प्रकर्षेण धूननं-स्फोटनं **तद्रेणुगुण्डितस्येव** वस्त्रस्य करोति, यथाऽन्यः कश्चिद्गृहस्थः रेणुना गुण्डितं सद्वस्त्रं प्रस्फोटयति एवमसावपि, इयं च न कर्त्तव्या । ‘**पप्फोडण**’त्ति गयं, ‘**विक्खित्त**’त्ति भण्यते, तत्राह - ‘**विक्खेवं तुक्खेवो**’ **विक्षेपां तु** तां विद्धि यत्र वस्त्रस्यान्यत्र **क्षेपणं**, एतदुक्तं भवति प्रतिलेखयित्वा वस्त्रमन्यत्र जवनिकादौ क्षिपति, अथवा विक्षेपो-वस्त्राञ्चलानामूर्ध्वं यत्क्षेपणं स उच्यते, स च प्रत्युपेक्षणायां न कर्त्तव्यः । ‘**विक्खित्त**’त्ति गयं, ‘**वेदिय**’त्ति व्याख्यायते, तत्राह - ‘**वेदिअपणगं**’ च वेदिका पञ्चप्रकारा,

तंजहा - **उड्ढवेइया अहोवेइया तिरिअवेइया दुहओवेइया एगओवेइआ, तत्थ उड्ढवेइआ उवरि जण्णुयाणं हत्थे काऊण पडिलेहइ, अहोवेइया अहोजण्णुयाणं हत्थे काऊण पडिलेहेइ, तिरियवेइया संडासगाणं मज्झे हत्थे णेऊण पडिलेहेति, दुहतोवेदिया बाहाणं अंतरे दोवि जण्णुगा काऊण पडिलेहेति, एगतोवेदिया एगं जण्णुअं बाहाणं अंतरे काऊण पडिलेहेति ।**

(**छाया**- तद्यथा - ऊर्ध्ववेदिका अधोवेदिका तिर्यग्वेदिका उभयतोवेदिका एकतो-वेदिका । तत्र ऊर्ध्ववेदिका उपरि जानुकानां हस्तौ कृत्वा प्रतिलिखति । अधोवेदिका अधो जानुकानां हस्तौ कृत्वा प्रतिलिखति । तिर्यग्वेदिका सन्दन्शकानां मध्ये हस्तौ नीत्वा प्रतिलिखति । उभयतोवेदिका बाहयोरन्तरे द्वावपि जानुकौ कृत्वा प्रतिलिखति । एकतोवेदिका एकं जानुकं बाहयोरन्तरे कृत्वा प्रतिलिखति ।)

इदं **वेदिकापञ्चकं** प्रत्युपेक्षणां कुर्वता न कर्त्तव्यम् । ‘**छद्दोसा**’ इति एत आरभटादयः **षड् दोषाः** प्रत्युपेक्षणां कुर्वता न कर्त्तव्या इति ॥१६३॥’

इह वेदिकादोषः षड्दोषान्तर्गतोऽपि पृथगुक्तस्तत् तस्य पञ्चविधत्वज्ञापनार्थं तदपि

च गुरुगुणषट्त्रिंशत्सङ्ख्यापूरणार्थम् ।

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकस्वोपज्ञटीकायां तु पञ्चवेदिकादोषा आरभटादिषड्दोषाश्चेत्थं प्रतिपादिताः -

'पञ्चविधवेदिकादोषाः प्रसारितपादादयः । यदाह -

'पसरियपय १ जाणुबहिं २, अंतोलग्गंति ३ दुगेगभुअबाहिं ५ ।
इअ वेइयपणगेणं, सुद्धं पडिलेहणं कुज्जा ॥१॥'

(**छाया**- प्रसारितपादः १ जानुबहिः २, अन्तर्लग्नमिति ३ द्विकएकभुजबहिः ५ ।
इति वेदिकापञ्चकेन, शुद्धं प्रतिलेखनं कुर्यात् ॥१॥)

षड्दोषा आरभटादयः । यदाह -

'आरभडा १ संमद्दा २, मोसलि ३ पप्फोडणा ४ य वक्खित्ता ५ ।
नच्चाविय ६ त्ति पडिले-हणाए वज्जिज्ज छद्दोसे ॥१॥

वितहकरणेण तुरियं, अन्नन्नगिण्हे व आरभडा ।
अंतो व हुज्ज कोणा, निसियण तत्थेव संमद्दा ॥२॥

अहउड्ढतिरियभूमा-लभित्तिसंघट्टणा भवे मुसली ।
पप्फोडण वत्थस्स य, गाढं रयगुंडियस्सेव ॥३॥

वक्खित्ता सुत्ताइसु, विमग्गणेणं च जा कया होइ ।
वत्थे अप्पाणम्मि उ, चउहा नच्चाविआ होइ ॥४॥' ॥२८॥'

(**छाया**- आरभटा १ सम्मर्द्दा २ मोसली ३ प्रस्फोटना ४ च व्याक्षिप्ता ५ ।
नर्तापिता ६ इति प्रतिलेखनायां वर्जयेत् षड् दोषान् ॥१॥

वितथकरणेन त्वरितं, अन्यान्यग्रहणे वा आरभटा ।
अन्तो वा भवेयुः कोणा, निषीदनं तत्रैव सम्मर्द्दा ॥२॥

अधऊर्ध्वतिर्यग्भू-मालभित्तिसङ्घट्टना भवेत् मुसली ।
प्रस्फोटनं वस्त्रस्य च, गाढं रजोगुण्डितस्येव ॥३॥

व्याक्षिप्ता सूत्रादिषु, विमार्गणेन च या कृता भवति ।
वत्थे अप्पाणम्मि तु, चतुर्धा नर्तापिता भवति ॥४॥)

अत्राऽऽरभटादिषड्दोषमध्ये षष्ठः वेदिकादोषो नोक्तः किन्तु तत्स्थाने नर्त्तितदोष उक्तः । तत्प्रतिपक्षभूतस्याऽनर्त्तितविधेर्भावार्थ एवं प्रतिपादित **उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तौ** - **'अनर्त्तितं, वस्त्रं वपुर्वा यथा नर्त्तितं न भवति । (२६/२५)'**

गुरुरेतदारभटादिषड्दोषविमुक्तं प्रतिलेखनं करोति ।

प्रतिलेखनं - वस्त्रादिषु प्राण्यादीनां प्रत्युपेक्षणम् । तत् पञ्चविंशतिविधम् । तद्यथा - १ एका दृष्टिप्रतिलेखना, २-७ षट् पुरिमाः, ८-१६ आस्फोटका नव, १७-२५ प्रस्फोटाश्च नव । यदुक्तं **प्रवचनसारोद्धारे तद्वृत्तौ** च -

'दिट्ठिपडिलेहणेगा नव अक्खोडा नवेव पक्खोडा ।
पुरिमिल्ला छच्च भवे मुहपुत्ती होइ पणवीसा ॥९६॥'

वृत्तिः - 'उत्कटिकासनः सन् मुखवस्त्रिकां प्रसार्य तदर्वाग्भागं चक्षुषा निरीक्षेत इदमेकमालोकनं, ततस्तां परावर्त्य निरूप्य च त्रयः पुरिमाः-प्रस्फोटनरूपाः कर्त्तव्याः, तदनु तां परावर्त्त्य निरीक्ष्य च पुनरपरे त्रयः पुरिमाः, एवमेते षट्, ततो दक्षिणकराङ्गुल्यन्तरे वधूटिकद्वयं त्रयं वा कृत्वा द्वयोर्जङ्घयोर्मध्ये प्रसारितवामकरतलोपरि त्रयस्त्रयः करप्रमार्जना-रूपप्रस्फोटकानां त्रयेण त्रयेणान्तरिता आस्फोटकाः कर्त्तव्याः, अत्र आस्फोट्य अखोडा इति प्रसिद्धा नव, प्रमार्जनारूपाश्च प्रस्फोटाः-पखोडा इति प्रसिद्धा नव, एवमेते मिलिता मुखानन्तकपञ्चविंशतिः ॥९६॥'

ओघनिर्युक्तिवृत्तावप्युक्तम् -

'वस्त्रं चक्षुषा निरूप्य-अर्वाग्भागं निरूप्य त्रयः पुरिमाः कर्त्तव्याः, तथा परावर्त्य-अपरभागं निरूप्य पुनरपरेऽपि त्रयः पुरिमाः कर्त्तव्याः, एवं एते षट् पुरिमाः, षड्वाराः प्रस्फोटनानीत्यर्थः, **'नव खोड'** त्ति नव वाराः खोटकाः कर्त्तव्याः पाणेरुपरि **'पाणी पाणिपमज्जणं'** त्ति प्राणिनां-कुन्थ्वादीनां पाणौ-हस्ते प्रमार्जनं नवैव वाराः कर्त्तव्याः ।'

गुरुरेतत्पञ्चविंशतिविधं प्रतिलेखनं सम्यक् करोति ।

इत्थं षट्त्रिंशद्गुणगणविभूषितो गुरुः प्रतिवादीन्जयतु ॥२८॥

इति सप्तविंशतितमी षट्त्रिंशिका समाप्तिमगमत् ।

સત્યાવીસમી છત્રીસી

હવે સત્યાવીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - પાંચ વેદિકાઓથી વિશુદ્ધ, છ દોષોથી રહિત, પચીસ પ્રકારનું પડિલેહણ કરનારા - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૨૭)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - પડિલેહણ કરનારે વેદિકાદોષો વર્જવા. તે પાંચ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ ઊર્ધ્વવેદિકા, ૨ અધોવેદિકા, ૩ તિર્યગ્વેદિકા, ૪ ઉભયવેદિકા અને ૫ એકવેદિકા. **ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર**ની **દીપિકા**માં કહ્યું છે -

'વેદિકાના પાંચ ભેદો છે - ૧ ઊર્ધ્વવેદિકા, ૨ અધોવેદિકા, ૩ તિર્યગ્વેદિકા, ૪ ઉભયવેદિકા અને ૫ એકવેદિકા. ૧ ઊર્ધ્વવેદિકા તે છે જેમાં બન્ને ઢીંચણોની ઉપર બે હાથ રાખવા. ૨ અધોવેદિકા તે છે જેમાં બન્ને ઢીંચણોની નીચે બે હાથ રાખવા. ૩ તિર્યગ્વેદિકા તે છે જેમાં તીરછા હાથ રાખીને પડિલેહણ કરવું. ૪ ઉભયવેદિકા તે છે જેમાં બન્ને ઢીંચણોની બહાર બન્ને હાથોને રાખવા. ૫ એકવેદિકા તે છે જેમાં એક ઢીંચણ બે હાથની વચ્ચે રખાય અને બીજો ઢીંચણ બહાર રખાય. (૨૬/૨૬)'

ગુરુ આ પાંચ વેદિકાદોષોથી વિશુદ્ધ એવું પડિલેહણ કરે છે.

પડિલેહણ કરનારાએ આરભટા વગેરે છ દોષો પણ વર્જવા. તે આ પ્રમાણે જાણવા - ૧ આરભટાદોષ, ૨ સમ્માર્દાદોષ, ૩ મોસલીદોષ, ૪ પ્રસ્ફોટનાદોષ, ૫ વિક્ષિપ્તાદોષ અને ૬ વેદિકાદોષ. **ઓઘનિર્યુક્તિ**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'આરભટા પ્રત્યુપેક્ષણ (પડિલેહણ) ન કરવું, સંમર્દા પ્રત્યુપેક્ષણ (પડિલેહણ) ન કરવું, ત્રીજી મોસલી વર્જવી, ચોથી પ્રસ્ફોટના, પાંચમી વિક્ષિપ્તા, છઠ્ઠી વેદિકા વર્જવી. (૨૬૭) આ દ્વારગાથા છે.

હવે ભાષ્યકાર દરેક પદની વ્યાખ્યા કરે છે. તેમાં પહેલા અવયવની વ્યાખ્યા કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે -

આરભટા એટલે વિપરીત કરવું. તે આરભટા પડિલેહણ ન કરવું, એટલે કે વિપરીત પડિલેહણ ન કરવું. અથવા આરભટા એટલે જલ્દીથી આકુળ થઈને અન્ય અન્ય વસ્તુઓ લેવી તે. તેવું પડિલેહણ ન કરવું, એટલે કે જલ્દીથી અન્ય અન્ય વસ્ત્રો ન લેવા. આરભટાની વ્યાખ્યા કરી. હવે સંમર્દાની વ્યાખ્યા કરે છે - જે પડિલેહણની ક્રિયામાં વસ્ત્રના છેડા વચ્ચમાં વળી ગયા હોય તે સંમર્દા પડિલેહણ છે. તેવું પડિલેહણ ન કરવું. અથવા ઉપધિ ઉપર બેસીને જે પડિલેહણ કરવું તે સંમર્દા પડિલેહણ. તે ન કરવું. 'સંમર્દા'ની વ્યાખ્યા કરી. (૧૬૨)

હવે મોસલીનું વર્જન બતાવતા કહે છે -

મોસલી પૂર્વે જ કહી છે. (જે પડિલેહણ ક્રિયામાં મોસલી ક્રિયા ન હોય તે અમોસલી પડિલેહણ. જેમ સાંબેલુ જલ્દીથી ઉપર લાગે છે, નીચે લાગે છે અને તીરછું (બાજુમાં) લાગે છે તેમ પહિલેહણ ન કરવું, પણ જેમ પડિલેહણ કરતા વસ્ત્ર ઉપર માળને ન લાગે, બાજુમાં દિવાલને ન લાગે અને ભૂમિને ન લાગે તેમ કરવું. (૨૬૬ મી નિર્યુક્તિગાથાની વૃત્તિ)) મોસલીની વ્યાખ્યા થઈ. હવે પ્રસ્ફોટનાની વ્યાખ્યા કરે છે. પ્રસ્ફોટના એટલે ધૂળથી રગદોડાયેલા વસ્ત્રની જેમ વસ્ત્રને ઝાટકવું. જેમ બીજો કોઈ ગૃહસ્થ ધૂળવાળા વસ્ત્રને ઝાટકે તેમ આ પણ ઝાટકે. પ્રસ્ફોટના ન કરવી. પ્રસ્ફોટનાની વ્યાખ્યા કરી. વિક્ષિપ્તાની વ્યાખ્યા કરાય છે. વિક્ષિપ્તા એટલે જેમાં વસ્ત્રને બીજે નાખવું. કહેવાનો ભાવ આવો છે - વસ્ત્રનું પડિલેહણ કરીને તેને પડદા વગેરે ઉપર નાંખે. અથવા વિક્ષિપ્તા એટલે જેમાં વસ્ત્રના છેડા ઊંચા નંખાય તે. તેવું પડિલેહણ ન કરવું. વિક્ષિપ્તાની વ્યાખ્યા કરી. વેદિકાની વ્યાખ્યા કરે છે - વેદિકા પાંચ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે - ઊર્ધ્વવેદિકા, અધોવેદિકા, તીરછી વેદિકા, બન્ને બાજુ વેદિકા, એક બાજુ વેદિકા. તેમાં ઊર્ધ્વવેદિકા એટલે બે ઘુંટણની ઉપર હાથ રાખીને પડિલેહણ કરે, અધોવેદિકા એટલે બે ઘુંટણની નીચે હાથ રાખીને પડિલેહણ કરે, તીરછી વેદિકા એટલે સંડાસા (વાળેલા બે પગ)ની વચ્ચે હાથ લઈ જઈને પડિલેહણ કરે, બન્ને બાજુ વેદિકા એટલે બે હાથની અંદર બન્ને ઘુંટણ રાખીને પડિલેહણ કરે, એક બાજુ વેદિકા એટલે બે હાથની અંદર એક ઘુંટણને રાખીને પડિલેહણ કરે. પડિલેહણ કરતાં આ પાંચ વેદિકાઓ ન કરવી. પડિલેહણ કરતાં આ આરભટા વગેરે છ દોષો ન કરવા. (૧૬૩)'

અહીં વેદિકાદોષનો છ દોષોની અંદર સમાવેશ થઈ જતો હોવા છતા પણ તે જુદો કહ્યો છે તે તેના પાંચ પ્રકાર બતાવવા માટે અને તે પણ ગુરુગુણોની છત્રીસની સંખ્યાને પૂરવા માટે.

ગુરુગુણષટ્ત્રિંત્રશત્ષટ્ત્રિંત્રશિકાની **સ્વોપજ્ઞટીકા**માં તો પાંચ વેદિકા દોષો અને આરભટા

વગેરે છ દોષો આ રીતે બતાવ્યા છે -

'પાંચ પ્રકારના વેદિકાદોષો પગ પસારવા વગેરે છે. કહ્યું છે કે, '(૧) પગ પસારવા, (૨) ઢીંચણની ઉપર બે હાથ રાખવા, (૩) ઢીંચણની નીચે પગની અંદર હાથ રાખવા, (૪) બે હાથ બે ઢીંચણની બહાર રાખવા અને (૫) એક હાથ બે ઢીંચણની બહાર રાખવો - આ પાંચ વેદિકાઓથી શુદ્ધ પડિલેહણ કરવું (૧)'

છ દોષો આરભટા વગેરે છે. કહ્યું છે કે, 'આરભટા, સંમર્દા, મોસલી, પ્રસ્ફોટના, વ્યાક્ષિપ્તા અને નર્તાપિતા - આ છ દોષો પડિલેહણમાં વર્જવા. (૧) વિપરીત રીતે પડિલેહણ કરવાથી કે જલ્દી જલ્દી અન્ય અન્ય વસ્ત્ર લેવામાં આરભટા દોષ છે. વસ્ત્રના ખૂણા અંદર હોય અને ત્યાં ઉપધિ ઉપર જ બેસીને પડિલેહણ કરવું તે સંમર્દા દોષ છે (૨) નીચે ભૂમિને, ઉપર માળીયાને અને તીરછુ દિવાલને વસ્ત્ર અડે તે મોસલી દોષ. ધૂળથી રગદોડાયેલા વસ્ત્રની જેમ વસ્ત્રને જોરથી ઝાટકવું તે પ્રસ્ફોટના દોષ છે. (૩) સૂત્ર વગેરેમાં વિચારવા વડે - શોધવા વડે જે પડિલેહણા કરી હોય તેમાં વ્યાક્ષિપ્ત દોષ છે. વસ્ત્ર અને પોતાને નચાવવાથી ચાર રીતે નર્તાપિતા દોષ થાય છે. (૪)'

અહીં આરભટા વગેરે છ દોષોમાં છઠ્ઠો વેદિકાદોષ કહ્યો નથી પણ તેના સ્થાને નર્તિતદોષ કહ્યો છે. તેના પ્રતિપક્ષરૂપ અનર્ત્તિતવિધિનો ભાવાર્થ **ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર**ની **ટીકા**માં આ રીતે બતાવ્યો છે - 'અનર્તિત એટલે વસ્ત્ર કે શરીર જે રીતે નચાવવાનું ન થાય તે. (૨૬/૨૫)'

ગુરુ આ આરભટા વગેરે છ દોષોથી રહિત પડિલેહણ કરે છે.

પડિલેહણ એટલે વસ્ત્ર વગેરેમાં જીવો વગેરેને જોવા. તે પચીસ પ્રકારનું છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ એક દૃષ્ટિપડિલેહણ, ૨-૭ છ પુરિમ, ૮-૧૬ નવ અક્ખોડા અને ૧૭-૨૫ નવ પક્ખોડા. **પ્રવચનસારોદ્ધાર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'ગાથાર્થ - એક દૃષ્ટિપડિલેહણ, નવ અક્ખોડા, નવ પક્ખોડા, છ પુરિમ - આમ મુહપત્તિપડિલેહણ પચીસ પ્રકારનું છે. (૯૬)

ટીકાર્થ - ઉભડકપગે બેસીને મુહપત્તિને પસારીને તેનો આગળનો ભાગ આંખથી જુવે. આ એક આલોકન થયું. પછી મુહપત્તિને ફેરવીને અને જોઈને ત્રણ પુરિમ એટલે કે પ્રસ્ફોટન (ખંખેરવું) કરવા. ત્યારપછી મુહપત્તિને ફેરવીને અને જોઈને ફરી બીજા ત્રણ પુરિમ કરવા. આમ આ છ પુરિમ થયા. પછી જમણા હાથની આંગળીઓના આંતરાઓમાં મુહપત્તિના બે

કે ત્રણ વધૂટક (પાટલી) કરીને બે જંઘાની વચ્ચે પસારેલ ડાબા હાથની હથેળી ઉપર ૩-૩ આસ્ફોટક અને તેમના આંતરામાં હાથ પ્રમાર્જવા રૂપ ૩-૩ પ્રસ્ફોટક કરવા. અહીં આસ્ફોટક એ 'અખોડા' શબ્દથી પ્રસિદ્ધ છે. તે નવ છે. પ્રમાર્જનારૂપ પ્રસ્ફોટક એ 'પખોડા' શબ્દથી પ્રસિદ્ધ છે. તે નવ છે. આમ આ બધા મળીને મુહપત્તિ પડિલેહણના ૨૫ પ્રકાર થયા. (૯૬)'

ઓઘનિર્યુક્તિમાં પણ કહ્યું છે -

'વસ્ત્રના આગળના ભાગને આંખથી જોઈને ત્રણ પુરિમ કરવા. પછી બીજી બાજુ જોઈને ફરી બીજા ત્રણ પુરિમ કરવા. આમ આ છ પુરિમ થયા, એટલે કે છ વાર પ્રસ્ફોટન (ખંખેરવું) થયા. પછી હાથ ઉપર કુંથવા વગેરે જીવોને નવ વાર ખંખેરવા રૂપ ખોટક કરવા અને હાથ ઉપર નવ વાર પ્રમાર્જના કરવી.'

ગુરુ આ પચીસ પ્રકારનું પડિલેહણ બરાબર કરે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોના સમૂહથી વિભૂષિત ગુરુ પ્રતિવાદીઓને જીતો. (૨૮)

આમ સત્યાવીસમી છત્રીસી સમાપ્ત થઈ.

●●●

\+ **दारुणाओ सलागाओ, कन्नेसु वीरसामिणो ।**
पक्खिवंतो कहं गोवो, न हुंतं जइ कम्मयं ? ॥

જો કર્મ ન હોત તો વીરપ્રભુના કાનમાં ગોવાળ ભયંકર સળીયાઓ શી રીતે નાંખત ?

\+ **वीसं वीरस्स उवसग्गा जिणिंदस्सा वि दारुणा ।**
संगमाओ कहं हुंता, न हुंतं जइ कम्मयं ? ॥

જો કર્મ ન હોત તો વીર જિનેશ્વરને સંગમ થકી વીસ ભયંકર ઉપસર્ગો શી રીતે થાત ?

\+ **वीरस्स अट्ठियग्गामे, जक्खाओ सूलपाणिणो ।**
वेअणाओ कहं हुंता, न हुंतं जइ कम्मयं ? ॥

જો કર્મ ન હોત તો અસ્થિકગ્રામમાં વીરપ્રભુને શૂલપાણિ યક્ષ તરફથી વેદનાઓ શી રીતે થાત ?

अष्टाविंशतितमी षट्त्रिंशिका

साम्प्रतमष्टाविंशतितमीं षट्त्रिंशिकामाह -

मूलम् - सत्तावीसविहेहिं, अणगारगुणेहिं भूसियसरीरो ।
नवकोडिसुद्धगाही, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२९॥

छाया - सप्तविंशतिविधैः, अनगारगुणैः भूषितशरीरः ।
नवकोटिशुद्धग्राही, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥२९॥

प्रेमीया वृत्तिः - सप्तविंशतिविधैः - सप्तविंशतिप्रकारैः, **अनगारगुणैः** - साधुगुणैः, **भूषितशरीरः** - मण्डितदेहः, तथा **नवकोटिशुद्धग्राही** - नवभिः कोटिभिः शुद्धमाहारादि ग्रहीतुं शीलमस्येति, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्विति** समासार्थः ।

व्यासार्थस्त्वयम् - न विद्यते अगारं यस्य सोऽनगारः - मुनिः, तस्य गुणा इति अनगारगुणाः । ते सप्तविंशतिविधाः । तद्यथा - १-६ व्रतषट्कं, ७-११ पञ्चेन्द्रिय-निग्रहः, १२ भावसत्यं, १३ करणसत्यं, १४ क्षमा, १५ विरागता, १६-१८ अकुशल-मनोवाक्कायनिरोधः, १९-२४ षट्कायरक्षा, २५ संयमयोगयुक्तता, २६ वेदनाभि-सहनता, २७ मरणान्तोपसर्गसहनञ्च । यदवाचि **आवश्यकसूत्रवृत्तौ** -

'सप्तविंशतिप्रकारेऽनगारचारित्रे सति-साधुचारित्रे सति तद्विषयो वा प्रतिषिद्धादिना प्रकारेण योऽतिचारः कृत इति प्राग्वत्, सप्तविंशतिभेदान् प्रतिपादयन्नाह सङ्ग्रहणिकारः -

वयछक्ककमिंदियाणं च निग्गहो भावकरणसच्चं च ।
खमया विरागयावि य मणमाईणं निरोहो य ॥१॥

कायाण छक्क जोगाण जुत्तया वेयणाऽहियासणया ।
तह मारणंतियऽहियासणा य एएऽणगारगुणा ॥२॥

(**छाया**- व्रतषट्कमिन्द्रियाणां च निग्रहो भावकरणसत्यं च ।
क्षमा विरागतापि च मनआदिनां निरोधश्च ॥१॥

कायानां षट्कं योगानां युक्तता वेदनाऽभिसहनता ।
तथा मारणान्तिकाऽभिसहना च एतेऽनगारगुणाः ॥२॥)

वृत्तिः - गाथाद्वयम्, अस्य व्याख्या - **व्रतषट्कं**-प्राणातिपातादिविरतिलक्षणं रात्रिभोजनविरतिपर्यवसानम्, **इन्द्रियाणां** च श्रोत्रादीनां **निग्रहः**-इष्टेतरेषु शब्दादिषु राग-द्वेषाकरणमित्यर्थः, भावसत्यं-भावलिङ्गम् अन्तःशुद्धिः, करणसत्यं च बाह्यं प्रत्यु-पेक्षणादिकरणसत्यं भण्यते, **क्षमा** क्रोधनिग्रहः, **विरागता** लोभनिग्रहः, मनोवाक्कायानाम-कुशलानामकरणं कुशलानामनिरोधश्च, **कायानां**-पृथिव्यादीनां **षट्कं** सम्यगनुपालन-विषयतयाऽनगारगुणा इति, संयमयोगयुक्तता, वेदना-शीतादिलक्षणा तदभिसहना वा, तथा **मारणान्तिकाऽभिसहना च**-कल्याणमित्रबुद्ध्या मारणान्तिकोपसर्गसहनमित्यर्थः **एतेऽन-गारगुणा** इति गाथाद्वयार्थः ॥१॥ ॥२॥'

गुरोः शरीरमेतैः सप्तविंशतिगुणैरलङ्कृतमस्ति । गुरुणा बाह्यान्यलङ्काराणि त्यक्तानि । स नित्यमेतानि सप्तविंशतिविधान्याभ्यन्तरालङ्काराणि धारयति ।

कोटिः-पिण्डपानग्रहणप्रकारः । सा नवविधा । तद्यथा - १ न हन्ति, २ न घातयति, ३ घ्नन्तं न समनुजानाति, ४ न पचति, ५ न पाचयति, ६ पचन्तं न समनुजानाति, ७ न क्रीणाति, ८ न क्रापयति, ९ क्रीणन्तञ्च न समनुजानाति । उक्तञ्च **गाथासहस्र्याम्** -

'न हणइ न हणावेइ, हणंतं नाणुजाणइ ।
न पयइ न पयावेइ, पयंतं नाणुजाणइ ॥४००॥

न किणइ न किणावेइ, किणंतं नाणुजाणइ ।
जो भिक्खू तस्स तं होइ, नवकोडिविसुद्धयं ॥४०१॥'

(**छाया**- न हन्ति न घातयति, घ्नन्तं नानुजानाति ।
न पचति न पाचयति, पचन्तं नानुजानाति ॥४००॥

न क्रीणाति न क्रापयति, क्रीणन्तं नानुजानाति ।
यो भिक्षुः तस्य तद् भवति, नवकोटिविशुद्धकम् ॥४०१॥)

दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तौ तद्वृत्तावप्युक्तम् -

'पिंडेसणा य सव्वा संखेवेणोयरइ नवसु कोडीसु ।
न हणइ न पयइ न किणइ कारावणअणुमईहि नव ॥२४०॥

(**छाया**- पिण्डैषणा च सर्वा सङ्क्षेपेणावतरति नवसु कोटिषु ।
न हन्ति न पचति न क्रीणाति कारणानुमतिभ्यां नव ॥२४०॥)

वृत्तिः - पिण्डैषणा च सर्वा-उद्गमादिभेदभिन्ना सङ्क्षेपेणावतरति नवसु कोटीषु, ताश्चेमाः - न हन्ति न पचति न क्रीणाति स्वयं, तथा न घातयति न पाचयति न क्रापयत्यन्येन, तथा घ्नन्तं वा पचन्तं वा क्रीणन्तं वा न समनुजानात्यन्यमिति नव । एतदेवाह - कारणानुमतिभ्यां नवेति गाथार्थः ॥२४०॥'

गुरुरेताभिर्नवभिः कोटिभिर्विशुद्धे पिण्डपाने गृह्णाति ।

एवं षट्त्रिंशद्गुणसमृद्धो गुरुर्जिनशासनप्रत्यनीकान्जयतु ॥२९॥

इत्यष्टाविंशतितमी षट्त्रिंशिका समाप्ता ।

● ● ●

+ **जं अज्जियं चरित्तं, देसूणाए वि पुव्वकोडीए ।**
तं पि हु कसाइयमित्तो, हारेइ नरो मुहुत्तेणं ॥
દેશોન પૂર્વક્રોડ વર્ષ સુધી ચારિત્ર પાળીને જે કર્મનિર્જરા કરી હોય તેને પણ કષાયવાળો મનુષ્ય મુહૂર્તમાં હારી જાય છે.

+ **नाणी सम्मत्तजुओ चारित्ती जइ वि मुणिवरो होइ ।**
तह वि हु खंतिविहूणो न पावए परमनिव्वाणं ॥
જો મુનિ જ્ઞાની, સમ્યક્ત્વી અને ચારિત્રી હોય પણ ક્ષમા વિનાનો હોય તો તે શ્રેષ્ઠ નિર્વાણને ન પામે.

+ **दाणं सोहग्गकरं, दाणं आरुग्गकारणं परमं ।**
दाणं भोगनिहाणं, दाणं ठाणं गुणगणाणं ॥
દાન સૌભાગ્ય કરનારું છે, દાન આરોગ્યનું શ્રેષ્ઠ કારણ છે, દાન ભોગોનું નિધાન છે, દાન ગુણસમૂહનું સ્થાન છે.

અઠ્યાવીસમી છત્રીસી

હવે અઠ્યાવીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - સાધુના સત્યાવીસ પ્રકારના ગુણોથી ભૂષિતશરીરવાળા અને નવ કોટિથી શુદ્ધ આહાર વગેરેને ગ્રહણ કરનારા - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૨૯)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - જેને ઘર નથી તે અણગાર, એટલે કે મુનિ. તેના ગુણો તે અણગારગુણો. તે સત્યાવીસ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧-૬ છ વ્રતો, ૭-૧૧ પાંચ ઇન્દ્રિયોનું નિયંત્રણ, ૧૨ ભાવસત્ય, ૧૩ કરણસત્ય, ૧૪ ક્ષમા, ૧૫ વિરાગતા, ૧૬-૧૮ અકુશળ મન-વચન-કાયાનો નિરોધ, ૧૯-૨૪ છ કાયની રક્ષા, ૨૫ સંયમયોગોમાં જોડાવાપણું, ૨૬ વેદનાને સહન કરવી અને ૨૭ મરણાંત ઉપસર્ગોને સહન કરવા. **આવશ્યકસૂત્ર**ની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'૨૭ પ્રકારના સાધુના ચારિત્રમાં પ્રતિષિદ્ધને કરવું વગેરે વડે જે અતિચાર કરાયો હોય તેનાથી હું પાછો ફરું છું. સંગ્રહણિકાર ૨૭ ભેદોને બતાવે છે. પ્રાણાતિપાતની વિરતિથી રાત્રિભોજનની વિરતિ સુધીના છ વ્રતો, પાંચ ઇન્દ્રિયોના સારા-ખરાબ વિષયોમાં રાગ-દ્વેષ ન કરવા, ભાવસત્ય એટલે મનની શુદ્ધિ, કરણસત્ય એટલે પડિલેહણ વગેરે, ક્ષમા એટલે ક્રોધનો નિગ્રહ, વિરાગતા એટલે લોભનો નિગ્રહ, મન-વચન-કાયાને ખરાબ ન કરવા અને સારા મન-વચન-કાયાનો નિરોધ ન કરવો, પૃથ્વી વગેરે છ કાયોનું બરાબર રક્ષણ કરવું, સંયમના યોગમાં જોડાયેલા રહેવું, ઠંડી વગેરેરૂપ વેદનાને સહન કરવી, મરણ લાવનાર ઉપસર્ગોને પણ કલ્યાણમિત્ર સમજીને સહન કરવા - આ સાધુના ગુણો છે.'

ગુરુનું શરીર આ સત્યાવીસ ગુણોથી અલંકૃત હોય છે. ગુરુએ બાહ્ય અલંકારો ત્યજી દીધા છે. તે હંમેશા આ સત્યાવીસ અભ્યંતર અલંકારોને ધારણ કરે છે.

કોટિ એટલે આહાર-પાણી ગ્રહણ કરવાના પ્રકાર. તે નવ પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ હણતા નથી, ૨ હણાવતા નથી, ૩ હણતાની અનુમોદના કરતા નથી, ૪ રાંધતા નથી,

૫ રંધાવતા નથી, ૬ રાંધનારાની અનુમોદના કરતા નથી, ૭ ખરીદતા નથી, ૮ ખરીદાવતા નથી અને ૯ ખરીદનારાની અનુમોદના કરતા નથી. **ગાથાસહસ્રી**માં કહ્યું છે -

'જે સાધુ હણે નહીં, હણાવે નહીં, હણનારાની અનુમોદના ન કરે, રાંધે નહીં, રંધાવે નહીં, રાંધનારાની અનુમોદના ન કરે, ખરીદે નહીં, ખરીદાવે નહીં, ખરીદનારાની અનુમોદના ન કરે તેનું તે નવ કોટિથી વિશુદ્ધ છે. (૪૦૦, ૪૦૧)'

દશવૈકાલિકસૂત્રની **નિર્યુક્તિ**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં પણ કહ્યું છે -

'ગાથાર્થ - સંપૂર્ણ પિંડૈષણા સંક્ષેપથી નવ કોટિઓમાં અવતરે છે - હણે નહીં, રાંધે નહીં, ખરીદે નહીં, કરાવવા અને અનુમોદવા વડે નવ કોટિ થાય છે. (૨૪૦)

ટીકાર્થ - ઉદ્ગમ વગેરે ભેદોવાળી સંપૂર્ણ પિંડૈષણા સંક્ષેપથી નવ કોટિઓમાં અવતરે છે. તે નવ કોટિઓ આ પ્રમાણે છે - સ્વયં હણે નહીં, રાંધે નહીં, ખરીદે નહીં, તથા બીજા પાસે હણાવે નહીં, રંધાવે નહીં, ખરીદાવે નહીં, તથા હણતા કે રાંધતા કે ખરીદતા બીજાની અનુમોદના ન કરે - આમ નવ કોટિ થાય. આ જ કહે છે - કરાવવા અને અનુમોદવા વડે નવ કોટિ થાય છે. (૪૦)'

ગુરુ આ નવ કોટિથી વિશુદ્ધ આહાર-પાણી ગ્રહણ કરે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોથી સમૃદ્ધ એવા ગુરુ જિનશાસનના દુશ્મનોને જીતે. (૨૯)

આમ અઠ્યાવીસમી છત્રીસી સમાપ્ત થઈ.

●●●

+ **चिंतामणि व्व लद्धं, सम्मत्तं कह वि पुण्णजोएणं ।**
तं हारवेइ मूढो, लोइयतित्थेसु वच्चंतो ॥

કોઈક રીતે પુણ્યયોગે ચિંતામણિ જેવું સમ્યક્ત્વ મળ્યું. મૂઢ જીવ લૌકિક તીર્થોમાં જઈને તેને હારી જાય છે.

+ **सो परमप्पाणं वि य, पाडेइ दुरुत्तरम्मि संसारे ।**
मिच्छत्तकारणाइं, जाव न वज्जेइ दूरेणं ॥

જ્યાં સુધી જીવ મિથ્યાત્વના કારણોને દૂરથી વર્જતો નથી ત્યાં સુધી તે બીજાને અને પોતાને દુઃખેથી પાર ઊતરી શકાય એવા સંસારમાં પાડે છે.

एकोनत्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका

अथैकोनत्रिंशत्तमीं षट्त्रिंशिकामाह -

मूलम् - अडवीसलद्धिपयडण-पउणो लोए तहा पयासंतो ।
अडविहपभावगत्तं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३०॥

छाया - अष्टाविंशतिलब्धिप्रकटन-प्रवणो लोके तथा प्रकाशयन् ।
अष्टविधप्रभावकत्वं, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥३०॥

प्रेमीया वृत्तिः - लोके - जनसमुदाये, **अष्टाविंशतिलब्धिप्रकटनप्रवणः** - अष्टाविंशतिविधानां लब्धीनां - ऋद्धिविशेषाणां प्रकटने-प्रदर्शने प्रवणः - निपुण इति अष्टाविंशतिलब्धिप्रकटनप्रवणः, **तथा** - समुच्चये, **अष्टविधप्रभावकत्वं** - अष्टविधं प्रभावकत्वं, **प्रकाशयन्** - प्रदर्शयन्, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्वि**ति शब्दार्थः ।

भावार्थस्त्वयम् - लब्धिः - शुभपरिणामात्तपःप्रभावाच्च जायमान ऋद्धि-विशेषः । साऽष्टाविंशतिविधा । तद्यथा - १ आमर्शौषधिलब्धिः, २ विप्रुडौषधिलब्धिः, ३ खेलौषधिलब्धिः, ४ जल्लौषधिलब्धिः, ५ सर्वौषधिलब्धिः, ६ सम्भिन्नश्रोतोलब्धिः, ७ अवधिलब्धिः, ८ ऋजुमतिलब्धिः, ९ विपुलमतिलब्धिः, १० चारणलब्धिः, ११ आशीविषलब्धिः, १२ केवलिलब्धिः, १३ गणधरलब्धिः, १४ पूर्वधरलब्धिः, १५ अर्हल्लब्धिः, १६ चक्रवर्त्तिलब्धिः, १७ बलदेवलब्धिः, १८ वासुदेवलब्धिः, १९ क्षीरमधुसर्पिरास्रवलब्धिः, २० कोष्ठकबुद्धिलब्धिः, २१ पदानुसारिलब्धिः, २२ बीजबुद्धिलब्धिः, २३ तेजोलेश्यालब्धिः, २४ आहारकलब्धिः, २५ शीतलेश्यालब्धिः, २६ वैक्रियदेहलब्धिः, २७ अक्षीणमहानसलब्धिः, २८ पुलाकलब्धिश्च । यदाह **प्रवचनसारोद्धारे तद्वृत्तौ** च -

'इदानीं '**लद्धीओ**' त्ति सप्तत्यधिकद्विशततमं द्वारमाह -

आमोसहि १ विप्पोसहि २ खेलोसहि ३ जल्लोसही ४ चेव ।
सव्वोसहि ५ संभिन्ने ६ ओही ७ रिउ ८ विउलमइलद्धी ९ ॥१४९२॥

चारण १० आसीविस ११ केवलिय १२ गणहारिणो य १३ पुव्वधरा १४ ।
अरहंत १५ चक्कवट्टी १६ बलदेवा १७ वासुदेवा १८ य ॥१४९३॥

खीरमहुसप्पिआसव १९ कोट्ठयबुद्धी २० पयाणुसारी २१ य ।
तह बीयबुद्धि २२ तेयग २३ आहारग २४ सीयलेसा २५ य ॥१४९४॥

वेउव्विदेहलद्धी २६ अक्खीणमहाणसी २७ पुलाया २८ य ।
परिणामतववसेणं एमाई हुंति लद्धीओ ॥१४९५॥

संफरिसणमामोसो मुत्तपुरीसाण विप्पुसो वावि (वयवा) ।
अन्ने विडित्ति विट्ठा भासंति पइत्ति पासवणं ॥१४९६॥

एए अन्ने य बहू जेसिं सव्वेवि सुरहिणोऽवयवा ।
रोगोवसमसमत्था ते हुंति तओसहिं पत्ता ॥१४९७॥

जो सुणइ सव्वओ मुणइ सव्वविसए उ सव्वसोएहिं ।
सुणइ बहुएवि सद्दे भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥१४९८॥

रिउ सामन्नं तम्मत्तगाहिणी रिउमई मणोनाणं ।
पायं विसेसविमुहं घडमेत्तं चिंतियं मुणइ ॥१४९९॥

विउलं वत्थुविसेसाण माणं तग्गाहिणी मई विउला ।
चिंतियमणुसरइ घडं पसंगओ पज्जवसएहिं ॥१५००॥

आसी दाढा तग्गयमहाविसाऽऽसीविसा दुविहभेया ।
ते कम्मजाइभेएण णेगहा चउविहविकप्पा ॥१५०१॥

खीरमहुसप्पिसाओवमाणवयणा तयासवा हुंति ।
कोट्ठयधन्नसुनिग्गलसुत्तत्था कोट्ठबुद्धीया ॥१५०२॥

जो सुत्तपएण बहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो ।
जो अत्थपएणऽत्थं अणुसरइ स बीयबुद्धीओ ॥१५०३॥

अक्खीणमहाणसिया भिक्खं जेणाणियं पुणो तेणं ।
परिभुत्तं चिय खिज्जइ बहुएहिवि न उण अन्नेहिं ॥१५०४॥

भवसिद्धियपुरिसाणं एयाओ हुंति भणियलद्धीओ ।
भवसिद्धियमहिलाणवि जत्तिय जायंति तं वोच्छं ॥१५०५॥

अरहंतचक्किकेसवबलसंभिन्ने य चारणे पुव्वा ।
गणहरपुलायआहारगं च न हु भवियमहिलाणं ॥१५०६॥

अभवियपुरिसाणं पुण दस पुव्विल्लाउ केवलित्तं च ।
उज्जुमई विउलमई तेरस एयाउ न हु हुंति ॥१५०७॥

अभवियमहिलाणंपि हु एयाओ हुंति भणियलद्धीओ ।
महुखीरासवलद्धीवि नेय सेसा उ अविरुद्धा ॥१५०८॥

(छाया- आमर्शौषधिः १ विप्रुडौषधिः २ खेलौषधिः ३ जल्लौषधिः ४ ।
सर्वौषधिः ५ सम्भिन्नः ६ अवधिः ७ ऋजु ८ विपुलमतिलब्धी ९ ॥१४९२॥

चारणः १० आशीविषं ११ केवलिकः १२ गणधारिणश्च १३ पूर्वधराः १४ ।
अर्हन् १५ चक्रवर्त्ती १६ बलदेवाः १७ वासुदेवाश्च १८ ॥१४९३॥

क्षीरमधुसर्पिराश्रवः १९ कोष्ठकबुद्धिः २० पदानुसारी २१ च ।
तथा बीजबुद्धिः २२ तेज २३ आहारकः २४ शीतलेश्या २५ च ॥१४९४॥

वैक्रियदेहलब्धिः २६ अक्षीणमहानसी २७ पुलाका २८ च ।
परिणामतपोवशेन एवमादयो भवन्ति लब्धयः ॥१४९५॥

संस्पर्शनमामर्शः मूत्रपुरीषयोः विप्रुषो वापि (वयवा) ।
अन्ये विडिति विष्टा प इति प्रश्रवणम् ॥१४९६॥

एतौ अन्ये च बहवो येषां सर्वेऽपि सुरभयोऽवयवाः ।
रोगोपशमसमर्थास्ते भवन्ति तदौषधिप्राप्ताः ॥१४९७॥

यः शृणोति सर्वतो जानाति सर्वविषयान् तु सर्वश्रोतोभिः ।
शृणोति बहुकानपि शब्दान् भिन्नान् सम्भिन्नश्रोताः सः ॥१४९८॥

ऋजु सामान्यं तन्मात्रग्राहिणी ऋजुमति मनोज्ञानम् ।
प्रायो विशेषविमुखं घटमात्रं चिन्तितं जानाति ॥१४९९॥

विपुलं वस्तुविशेषाणां मानं तद्ग्राहिणी मतिर्विपुला ।
चिन्तितमनुसरति घटं प्रसङ्गतः पर्यवशतैः ॥१५००॥

आश्यो दंष्ट्राः तद्गतमहाविषा आशीविषा द्विविधभेदाः ।
ते कर्मजातिभेदेन अनेकधा चतुर्विधविकल्पाः ॥१५०१॥

क्षीरमधुसर्पिःस्वादोपमानवचनाः तदाश्रवाः भवन्ति ।
कोष्ठकधान्यसुनिर्गलसूत्रार्थाः कोष्ठबुद्धिकाः ॥१५०२॥

यः सूत्रपदेन बहुं सूत्रमनुधावति पदानुसारी सः ।
यः अर्थपदेनाऽर्थमनुस्मरति स बीजबुद्धिकः ॥१५०३॥

अक्षीणमहानसिका भैक्षं येनानीतं पुनः तेन ।
परिभुक्तमेव क्षीयते बहुकैरपि न पुनः अन्यैः ॥१५०४॥

भवसिद्धिकपुरुषाणं एता भवन्ति भणितलब्धयः ।
भवसिद्धिकमहिलानामपि यावत्यो जायन्ते तत् वक्ष्यामि ॥१५०५॥

अर्हच्चक्रिकेशवबलसम्भिन्नाश्च चारणे पूर्वा ।
गणधरपुलाकाहारकञ्च न खलु भव्यमहिलानाम् ॥१५०६॥

अभव्यपुरुषाणां पुनः दश पूर्वतनाः केवलित्वञ्च ।
ऋजुमतिः विपुलमतिः त्रयोदश एता न खलु भवन्ति ॥१५०७॥

अभव्यमहिलानामपि खलु एता भवन्ति भणितलब्धयः ।
मधुक्षीराश्रवलब्धिरपि नैव शेषास्तु अविरुद्धाः ॥१५०८॥)

वृत्तिः - लब्धिशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् आमर्शौषधिलब्धिः विप्रुडौषधिलब्धिः खेलौषधिलब्धिः जल्लौषधिलब्धिः सर्वौषधिलब्धिः सम्भिन्नेति 'सूचकत्वात्सूत्रस्य' सम्भिन्नश्रोतोलब्धिः अवधिलब्धिः ऋजुमतिलब्धिः विपुलमतिलब्धिः चारणलब्धिः आशीविषलब्धिः केवलिलब्धिः गणधरलब्धिः पूर्वधरलब्धिः अर्हल्लब्धिः चक्रवर्तिलब्धिः बलदेवलब्धिः वासुदेवलब्धिः क्षीरमधुसर्पिराश्रवलब्धिः कोष्ठकबुद्धिलब्धिः पदानुसारलब्धिः तथा बीजबुद्धिलब्धिः तेजोलेश्यालब्धिः आहारकलब्धिः शीतलेश्यालब्धिः वैकुर्विक-

देहलब्धिः अक्षीणमहानसीलब्धिः पुलाकलब्धिः, एवमेता अष्टाविंशतिसङ्ख्याः आदि-शब्दादन्याश्च जीवानां शुभशुभतरशुभतमपरिणामवशादसाधारणतपःप्रभावाच्च नानाविध-लब्धयः ऋद्धिविशेषा भवन्ति ॥१४९२॥ ॥१४९३॥ ॥१४९४॥ ॥१४९५॥

अथैताः क्रमेण व्याचिख्यासुः पूर्वं तावदामर्शौषध्यादिलब्धिपञ्चकं प्रपञ्चयितुमाह -

'संफरिसे'त्यादि गाथाद्वयं, **संस्पर्शनमामर्शः** स एवौषधिर्यस्यासावामर्शौषधिः-करादिसंस्पर्शमात्रादेव विविधव्याधिव्यपनयनसमर्थो लब्धिलब्धिमतोरभेदोपचारात् साधु-रेवामर्शौषधिरित्यर्थः, इदमत्र तात्पर्यं-यत्प्रभावात् स्वहस्तपादाद्यवयवपरामर्शमात्रेणैवात्मनः परस्य वा सर्वेऽपि रोगाः प्रणश्यन्ति सा आमर्शौषधिः, **'मुत्तपुरीसाण विप्पुसो वावि'**-(ऽवयवा)त्ति **मूत्रपुरीषयोर्विप्रुषः अवयवाः** इह विप्रुडुच्यते, **'विप्पुसो वाऽवि'**त्ति पाठस्तु ग्रन्थान्तरेष्वदृष्टत्वादुपेक्षितः, अथ चावश्यमेतद्व्याख्यानेन प्रयोजनं तदेत्थं व्याख्येयं वाशब्दः समुच्चये अपिशब्द एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च, ततो मूत्रपुरीषयोरेवावयवा इह विप्रुडुच्यते इति, **अन्ये तु भाषन्ते-विडिति विष्ठा पत्ति प्रश्रवणं** मूत्रं, **सूचकत्वात् सूत्रस्ये**ति, तत **'एए'**त्ति **एतौ** विप्रुण्मूत्रावयवौ **'अन्ने य'** त्ति **अन्ये च** खेलजल्लकेशनखादयो **बहवः सर्वे** च समुदिता **अवयवा येषां** साधूनां **सुरभयो रोगोपशमसमर्थाश्च ते** साधवो **भवन्ति,** कथम्भूता इत्याह - **'तओसहिं पत्त' त्ति** ते च ते औषधयश्च तदौषधयो-विण्मूत्रखेलजल्लकेशनखाद्यौषधयः सर्वौषधयश्च ताः प्राप्तास्**तदौषधिप्राप्ताः,** विण्मूत्राद्यौषधयः सर्वौषधयश्च साधवो भवन्तीत्यर्थः, एतदुक्तं भवति-यन्माहात्म्यान्मूत्रपुरीषावयवमात्रमपि रोगराशिप्रणाशाय सम्पद्यते सुरभि च सा विप्रुडौषधिः, तथा खेलः- श्लेष्मा जल्लो - मलः कर्णवदननासिका-नयनजिह्वासमुद्भवः शरीरसम्भवश्च तौ खेलजल्लौ यत्प्रभावतः सर्वरोगापहारकौ सुरभी च भवतः सा क्रमेण खेलौषधिर्जल्लौषधिश्च, तथा यन्माहात्म्यतो विण्मूत्रकेशनखादयश्च सर्वेऽप्यवयवाः समुदिताः सर्वत्र भेषजीभावं सौरभं च भजन्ते सा सर्वौषधिरिति ॥१४९६॥ ॥१४९७॥

सम्प्रति सम्भिन्नश्रोतोलब्धिमाह -

'जो' इत्यादि, **यः सर्वतः**-सर्वैरपि शरीरदेशैः **शृणोति** स सम्भिन्नश्रोताः, अथवा यः सर्वानपि शब्दादीन् विषयान् सर्वैरपि श्रोतोभिः-इन्द्रियै**र्जानाति,** एकतरेणापीन्द्रियेण समस्तापरेन्द्रियगम्यान् विषयान् योऽवगच्छतीत्यर्थः, स सम्भिन्नश्रोतोलब्धिमान्, अथवा द्वादशयोजनविस्तृतस्य चक्रवर्तिकटकस्य युगपद्ब्रुवाणस्य तत्तूर्यसङ्घातस्य वा समकाल-मास्फाल्यमानस्य सम्भिन्नान्-लक्षणतो विधानतश्च परस्परं विभिन्नान् जननिवहसमुत्थान्

शङ्खकाहलाभेरीभाणकढक्कादितूर्यसमुत्थान् वा युगपदेव च **सुबहून् शब्दान्** यः **शृणोति स सम्भिन्नश्रोताः** सम्भिन्नश्रोतोलब्धिरिति ॥१४९८॥

अथ ऋजुमतिलब्धिं विपुलमतिलब्धिं चाह -

'**रिउ**'इत्यादि गाथाद्वयं, **ऋजु-सामान्यं** वस्तुमात्रं तद्ग्राहिणी मतिः-संवेदनं **ऋजुमति मनोज्ञानं**-मनःपर्यायज्ञानमेव, सा च **प्रायो** बाहुल्येन **विशेषविमुखं** देशकालाद्यनेकपर्याय-परित्यक्तं **घटमात्रं** परेण **चिन्तितं जानाति,** तथा **विपुलं** वस्तुनो घटादेर्विशेषाणां देश-क्षेत्रकालादीनां **मानं**-सङ्ख्यास्वरूपं **तद्ग्राहिणी मतिर्विपुला,** सा च परेण चिन्तितं घटं प्रसङ्गतः पर्यवशतैरुपेतमनुसरति-सौवर्णः पाटलिपुत्रकोऽद्यतनो महानपवरकस्थित इत्याद्यपि प्रभूतविशेषैर्विशिष्टं घटं परेण चिन्तितमवगच्छतीत्यर्थः, इदमत्र तात्पर्यं मनःपर्यायज्ञानं द्वेधा-ऋजुमतिर्विपुलमतिश्च, तत्र सामान्यघटादिवस्तुमात्रचिन्तनप्रवृत्तमनःपरिणामग्राहि किञ्चिद-विशुद्धतरमर्धतृतीयाङ्गुलहीनमनुष्यक्षेत्रविषयं ज्ञानं ऋजुमतिलब्धिः, पर्यायशतोपेतघटादि-वस्तुविशेषचिन्तनप्रवृत्तमनोद्रव्यग्राहि स्फुटतरं सम्पूर्णमनुष्यक्षेत्रविषयं ज्ञानं विपुलमतिलब्धिः ॥१४९९॥ ॥१५००॥

सम्प्रत्याशीविषलब्धिमाह -

'**आसी**'त्यादि, **आश्यो-दंष्ट्रा**स्तासु गतं-स्थितं महद्विषं येषां भवति ते **आशीविषाः, ते** च द्विभेदाः-कर्मभेदेन जातिभेदेन च, तत्र कर्मभेदेन पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयो मनुष्या देवाश्च सहस्रारान्ता **इत्यनेकविधाः,** एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वा गुणत आशीविषवृश्चिक-भुजङ्गादिसाध्यां क्रियां कुर्वन्ति, शापप्रदानादिना परं व्यापादयन्तीति भावः, देवास्त्वपर्याप्ता-वस्थायां तच्छक्तिमन्तो मन्तव्याः, ते हि पूर्वं मनुष्यभवे समुपार्जिताशीविषलब्धयः सहस्रा-रान्तदेवेष्वभिनवोत्पन्ना अपर्याप्तावस्थायां प्राग्भविकाशीविषलब्धिसंस्कारादाशीविषलब्धि-मन्तो व्यवह्रियन्ते, ततः परं तु पर्याप्तावस्थायां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तद्व्यपदेशभाजः, यद्यपि च नाम पर्याप्ता अपि देवाः शापादिना परं व्यापादयन्ति तथापि न लब्धिव्यपदेशः, भवप्रत्ययतस्तथारूपसामर्थ्यस्य सर्वसाधारणत्वात्, गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो लब्धिरिति प्रसिद्धेः, जातिभेदेन च वृश्चिकमण्डूकसर्पमनुष्यभेदाच्चतुर्विधाः क्रमेण बहुबहुतरबहुतमाति-बहुतमविषाः, वृश्चिकविषं ह्युत्कृष्टतोऽर्धभरतक्षेत्रप्रमाणं वपुर्व्याप्नोति मण्डूकविषं भरत-क्षेत्रप्रमाणं भुजङ्गविषं जम्बूद्वीपप्रमाणं मनुष्यविषं तु समयक्षेत्रप्रमाणमिति ॥१५०१॥

अथ क्षीरमधुसर्पिराश्रवलब्धिं कोष्ठकबुद्धिलब्धिं चाह -

'**खीरे**'त्यादि, क्षीरं-दुग्धं मधु-मधुरद्रव्यं सर्पिः-घृतं एतत्स्वादोपमानं वचनं **वैरस्वाम्या**दिवत्तदाश्रवाः-क्षीरमधुसर्पिराश्रवा भवन्ति, इयमत्र भावना-पुण्ड्रेक्षुचारिणीनां गवां लक्षस्य क्षीरमर्धार्धक्रमेण दीयते यावदेकस्याः पीतगोक्षीरायाः क्षीरं, तत्किल चातुरिक्यमित्यागमे गीयते, तद्यथोपभुज्यमानमतीव मनःशरीरप्रह्लादहेतुरुपजायते तथा यद्वचनमाकर्ण्यमानं मनःशरीरसुखोत्पादनाय प्रभवति ते क्षीराश्रवाः, क्षीरमिव वचनमा-समन्तात् श्रवन्तीति व्युत्पत्तेः, एवं मध्वपि किमप्यतिशायिशर्करादिमधुरद्रव्यं द्रष्टव्यं, घृतमपि पुण्ड्रेक्षुचारिगोक्षीरसमुत्थं मन्दाग्निक्वथितं विशिष्टवर्णाद्युपेतं, मध्विव वचनमाश्रवन्तीति मध्वाश्रवाः, घृतमिव वचनमाश्रवन्तीति घृताश्रवाः, उपलक्षणत्वाच्च अमृताश्रविण ईक्षुरसाश्रविण इत्यादयोऽप्येवमवसेयाः, अथवा येषां पात्रपतितं कदन्नमपि क्षीरमधुसर्पिरादिरसवीर्यविपाकं जायते ते क्रमेण क्षीराश्रविणो मध्वाश्रविणः सर्पिराश्रविण इत्यादि । तथा कोष्ठनिक्षिप्तधान्यानीव सुनिर्गला-अविस्मृतत्वाच्चिरस्थायिनः सूत्रार्था येषां ते **कोष्ठकधान्यसुनिर्गलसूत्रार्थाः कोष्ठबुद्धयः**, कोष्ठे इव धान्यं या बुद्धिराचार्यमुखाद्विनिर्गतौ तदवस्थावेव सूत्रार्थौ धारयति न किमपि तयोः सूत्रार्थयोः कालान्तरेऽपि गलति सा कोष्ठबुद्धिलब्धिरिति भावः ॥१५०२॥

अथ पदानुसारिलब्धिं बीजबुद्धिलब्धिं चाह -

'**जो**' इत्यादि, **यो**ऽध्यापकादेः केनापि **सूत्रपदेना**धीयते(ऽनुधावति-अधीते) **बह्वपि सूत्रं** स्वप्रज्ञयाऽभ्युह्य तदवस्थमेव गृह्णाति **स** पदानुसारिलब्धिमान्, तथा उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदित्यादिवदर्थप्रधानं पदमर्थपदं तेनैकेनापि बीजभूतेनाधिगतेन योऽन्यमश्रुतमपि यथावस्थितं प्रभूतमर्थमवगाहते स बीजबुद्धिलब्धिमान्, इयं च बीजबुद्धिलब्धिः सर्वोत्तमप्रकर्षप्राप्ता गणभृतां भगवतां, ते हि उत्पादादिपदत्रयमवधार्य सकलमपि द्वादशाङ्ग्यात्मकं प्रवचनमभिसूत्रयन्तीति ॥१५०३॥

इदानीमक्षीणमहानसीलब्धिमाह -

'**अक्खीणे**'त्यादि, **येनानीतं भैक्षं** बहुभिरपि-लक्षसङ्ख्यैरप्यन्यैस्तृप्तितोऽपि भुक्तं न क्षीयते यावदात्मना भुङ्क्ते, किन्तु **तेनैव** भुक्तं निष्ठां याति तस्याक्षीणमहानसीलब्धिः, अत्र चावधिचारणकेवलिगणधारिपूर्वधरअर्हच्चक्रवर्तिबलदेववासुदेवतेजोलेश्याऽऽहारकशीतलेश्यावैक्रियपुलाकलब्धयः प्रायेण प्रागेव परमार्थतः प्रतिपादितत्वात्प्रतीतत्वाच्च सूत्रकृता न विवृता इति, तेजोलेश्याशीतलेश्यालब्धी च स्थानाशून्यार्थं किञ्चिद्व्याख्यायेते - तत्र तेजोलेश्यालब्धिः क्रोधाधिक्यात्प्रतिपन्थिनं प्रति मुखेनानेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहन-

दक्षतीव्रतरतेजोनिसर्जनशक्तिः, शीतलेश्यालब्धिस्त्वगण्यकारुण्यवशादनुग्राह्यं प्रति तेजोलेश्याप्रशमनप्रत्यलशीतलतेजोविशेषविमोचनसामर्थ्यं, पुरा किल **गोशालकः** कूर्मग्रामे करुणारसिकान्तःकरणतया स्नानाभावाविर्भूतयूकासन्ततितायिनं **वैशिकायिनं** बालतपस्विनमकारणकलहकलनतया 'अरे यूकाशय्यातर' इत्याद्ययुक्तोक्तिभिः कोपाटोपाध्मायमानमानसमकरोत्, तदनु वैशिकायिनस्तस्य दुरात्मनो दाहाय वज्रदहनदेश्यां तेजोलेश्यां विससर्ज, तत्कालमेव च भगवान् **वर्धमानस्वामी** प्रगुणितकरुणस्तत्प्राणत्राणाय प्रचुरपरितापोच्छेदच्छेकां शीतलेश्याममुञ्चदिति, इह च यः खलु नियमात् निरन्तरं षष्ठं तपः करोति पारणकदिने च सनखकुल्माषमुष्ट्या जलचुलुकेन चैकेनात्मानं यापयति तस्य षण्मासान्ते तेजोलेश्यालब्धिरियमुत्पद्यते, तथा **'एमाई हुंति लद्धीओ'** इत्यत्रादिशब्दादन्या अप्यणुत्वमहत्त्वलघुत्वगुरुत्वप्राप्तिप्राकाम्येशित्ववशित्वाप्रतिघातित्वान्तर्धानकामरूपित्वादिका लब्धयो बोद्धव्याः, तत्राणुत्वं अणुशरीरता येन बिसच्छिद्रमपि प्रविशति तत्र च चक्रवर्तिभोगानपि भुङ्क्ते, महत्त्वं मेरोरपि महत्तरशरीरकरणसामर्थ्यं, लघुत्वं-वायोरपि लघुतरशरीरता, गुरुत्वं-वज्रादपि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्रकृष्टबलैर्दुःसहता, प्राप्तिः-भूमिस्थस्य अङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्रप्रभाकरादेः स्पर्शसामर्थ्यं, प्राकाम्यम् - अप्सु भूमाविव प्रविशतो गमनशक्तिः, तथाऽप्स्विव भूमावुन्मज्जननिमज्जने, ईशित्वं-त्रैलोक्यस्य प्रभुता तीर्थकरत्रिदशेश्वरऋद्धिविकरणं, वशित्वं-सर्वजीववशीकरणलब्धिः, अप्रतिघातित्वम्-अद्रिमध्येऽपि निःसङ्गगमनं, अन्तर्धानम्-अदृश्यरूपता, कामरूपित्वं-युगपदेव नानाकाररूपतया विकुर्वणशक्तिरिति ॥१५०४॥

अथ भव्यत्वाभव्यत्वविशिष्टानां पुरुषाणां महिलानां च यावत्यो लब्धयो भवन्ति तत् प्रतिपादयति -

'भवे'त्यादि गाथाचतुष्कं, भवा-भाविनी सिद्धिः-मुक्तिपदं येषां ते भवसिद्धिका भव्या इत्यर्थः ते च ते पुरुषाश्च ते तथा तेषा**मेताः**-पूर्वोक्ताः सर्वा अपि लब्धयो **भवन्ति,** तथा **भवसिद्धिकमहिलानामपि यावत्यो** लब्धयो न **जायन्ते तद्वक्ष्ये** ॥१५०५॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति -

'अरिहंते'त्यादि, अर्हच्चक्रवर्तिवासुदेवबलदेवसम्भिन्नश्रोतश्चारणपूर्वधरगणधरपुलाकाहारकलब्धिलक्षणा एता दश लब्धयो **भव्यमहिलानां**-भव्यस्त्रीणां **'न हु' नैव** भवन्ति, शेषास्त्वष्टादश लब्धयो भव्यस्त्रीणां भवन्तीति सामर्थ्याद्गम्यते, यच्च **मल्लिस्वामिनः** स्त्रीत्वेऽपि यत्तीर्थकरत्वमभूत्तदाश्चर्यभूतत्वान्न गण्यते, तथा अनन्तरमुक्तास्तावद्दश लब्धयः

केवलित्वं च-केवलिलब्धिरन्यच्च ऋजुमतिविपुलमतिलक्षणं लब्धिद्वयमित्येता**स्त्रयोदश** लब्धयः पुरुषाणामप्यभव्यानां **नैव** कदाचनापि **भवन्ति,** शेषाः पुनः पञ्चदश भवन्तीति भावः, **अभव्यमहिलानामप्येताः** पूर्वभणितास्त्रयोदश लब्धयो न भवन्ति, चतुर्दशी **मधुक्षीराश्रवलब्धिरपि नैव** तासां भवति, **शेषास्त्वेतद्व्यतिरिक्ताश्चतुर्दशलब्धयोऽविरुद्धाः,** भवन्तीत्यर्थः ॥१५०६॥ ॥१५०७॥ ॥१५०८॥'

विशेषावश्यकभाष्ये तद्वृत्तौ चोक्तम् -

'अथ शेषर्द्धीर्वर्णयितुमाह -

आमोसहि विप्पोसहि खेलोसहि जल्लमोसहि चेव ।
संभिन्नसोय उजुमइ सव्वोसहि चेव बोधव्वो ॥७७९॥

चारण आसीविसा केवली य मणनाणिणो य पुव्वधरा ।
अरहंत-चक्कवट्टी बलदेवा वासुदेवा य ॥७८०॥

(**छाया** आमर्षौषधिर्विप्रुडौषधिः श्लेष्मौषधिर्मलौषधिश्चैव ।
सम्भिन्नश्रोता ऋजुमतिः सर्वौषधिश्चैव बोद्धव्यः ॥७७९॥

चारणा आशीविषा केवलिनश्च मनोज्ञानिनश्च पूर्वधराः ।
अर्ह-च्चक्रवर्तिनो बलदेवा वासुदेवाश्च ॥७८०॥)

वृत्तिः - तत्राऽऽमर्षणमामर्षः संस्पर्शनमित्यर्थः, स एवौषधिर्यस्याऽसावामर्षौषधिः, करादिसंस्पर्शमात्रादेव व्याध्यपनयनसमर्थो लब्धिलब्धिमतोरभेदोपचारात् साधुरेवाऽऽमर्षौषधिरित्यर्थः । **'विप्पोसहि त्ति'** मूत्र-पुरीषयोरवयवो विप्रुडुच्यते । अन्ये त्वाहुः- विड् उच्चारः, प्रेति प्रस्रवणम् । खेलः श्लेष्मा, जल्लो मलः, औषधिशब्देन समासकरणादिकं तथैव, सुगन्धाश्चैते विडादयस्तल्लब्धिमतां द्रष्टव्याः । इह चात्मानं परं वा रोगापनयनबुद्ध्या विडादिभिः स्पृशतः साधोस्तद्रोगापगमो द्रष्टव्यः, प्रागुक्ताऽऽमर्षलब्धिरपि शरीरैकदेशे सर्वस्मिन् वा शरीरे समुत्पद्यते, तेन चात्मानं परं वा व्याध्यपगमबुद्ध्या परामृशतस्तदपगमो द्रष्टव्यः । **'संभन्नसोय'** त्ति यः सर्वतः सर्वैरपि शरीरदेशैः शृणोति स **सम्भिन्नश्रोताः** । अथवा श्रोतांसीन्द्रियाणि सम्भिन्नान्येकैकशः सर्वविषयैर्यस्य स तथा, एकतरेणापीन्द्रियेण समस्तापरेन्द्रियगम्यान् विषयान् यो मुणत्यवगच्छति स सम्भिन्नश्रोता इत्यर्थः । अथवा, श्रोतांसीन्द्रियाणि सम्भिन्नानि परस्परत एकरूपतामापन्नानि यस्य स तथा, श्रोत्रं चक्षुःकार्य-

कारित्वाच्चक्षूरूपतामापन्नम्, चक्षुरपि श्रोत्रकार्यकारित्वात् तत्तद्रूपतामापन्नम्, इत्येवं सम्भिन्नानि श्रोतांसि सर्वाण्यपि परस्परेणेन्द्रियाणि यस्यासौ सम्भिन्नश्रोता इति भावः, इत्यत्रापि स एवाऽर्थः । अथवा, द्वादशयोजनस्य चक्रवर्तिकटकस्य युगपद् ब्रुवाणस्य, तत्तूर्यसङ्घातस्य वा युगपदास्फाल्यमानस्य सम्भिन्नाँल्लक्षणतो विधानतश्च परस्परतो विभिन्नान् जननिवहसमुत्थान् शङ्खभेरी-भाणक-ढक्कादितूर्यसमुत्थान् वा युगपदेव सुबहून् शब्दान् यः शृणोति स सम्भिन्नश्रोताः । एवं च सम्भिन्नश्रोतृत्वलब्धिरपि ऋद्धिरेवेति । '**उजुमइ**' त्ति ऋज्वी प्रायो घटादिसामान्यमात्रग्राहिणी मतिः **ऋजुमतिः** विपुलमत्यपेक्षया किञ्चिदविशुद्धतरं मनःपर्यायज्ञानमेव । '**सव्वोसहि**' त्ति सर्व एव विड्-मूत्र-केश-नखादयोऽवयवाः सुरभयो व्याध्यपनयनसमर्थत्वादौषधयो यस्य स **सर्वौषधिः**, अथवा, सर्वा आमर्षौषध्यादिका औषधयो यस्यैकस्यापि साधोः स तथा । एवमेते ऋद्धिविशेषा बोद्धव्याः ।

तथा '**चारण**'त्ति अतिशयवद्गमनाऽऽगमनरूपाच्चारणाच्चारणाः सातिशयगमना-ऽऽगमनलब्धिसम्पन्नाः साधुविशेषा एव । ते च द्विविधाः-विद्याचारणाः जङ्घाचरणाश्च । तत्र विद्या विवक्षितः कोऽप्यागमस्तत्प्रधानश्चारणो विद्याचारणः । अस्य च यथाविधि सातिशय-षष्ठलक्षणेन तपसा सर्वदैव तपस्यतो विद्याचारणलब्धिरुत्पद्यते, तथा चासावित एकेनोत्पातेन मानुषोत्तरपर्वतं गच्छति चैत्यानि च तत्र वन्दते । ततो द्वितीयेनोत्पातेन नन्दीश्वरनामानमष्टमद्वीपं गत्वा चैत्यानि वन्दते । तत एकेनोत्पातेन प्रतिनिवृत्त्य यतः स्थानाद् गतः पुनस्तत्रागच्छतीति । एष तावत् तस्य तिर्यग्गतिविषयः । ऊर्ध्वं त्वित एकेनोत्पातेन नन्दनवनं गत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते, ततो द्वितीयेनोत्पातेन मेरुशिखरस्थं पण्डकवनं गत्वा चैत्यानि वन्दते । ततश्चैकेनो-त्पातेन प्रतिनिवृत्त्य यतः स्थानाद् गतः पुनस्तत्राऽऽगच्छतीति ।

लूतातन्तुनिर्वर्तितपुटकतन्तून् रविकरान् वा निश्रां कृत्वा जङ्घाभ्यामाकाशेन चरतीति जङ्घाचारणः । अस्य च यथाविधि सातिशयाऽष्टमलक्षणेन विकृष्टतपसा सर्वदैव तपस्यतो जङ्घाचारणलब्धिरुत्पद्यते । तथा चासावित एकेनोत्पातेन त्रयोदशं रुचकवरद्वीपं गत्वा तत्र चैत्यानि वन्दते । ततो निवर्तमानो द्वितीयेनोत्पातेन नन्दीश्वरमागत्य तत्र चैत्यानि वन्दते । ततस्तृतीयेनोत्पातेन यतः स्थानाद् गतस्तत्रागच्छतीति । एषोऽस्य तिर्यग्गतिविषयः । ऊर्ध्वं त्वित एकेनोत्पातेन पण्डकवनं गत्वा चैत्यानि वन्दते । ततो निवर्तमानो द्वितीयेनोत्पातेन नन्दनवने चैत्यानि वन्दित्वा तृतीयोत्पातेन यतः स्थानाद् गतस्तत्राऽऽगच्छतीति ।

'**आसीविस त्ति**' आश्यो दंष्ट्रास्तासु विषं येषां ते **आशीविषाः**, ते च द्विविधाः-

जातितः, कर्मतश्च । तत्र जातितो वृश्चिक-मण्डूक-सर्प-मनुष्यजातयः, क्रमेण बहु-बहुतर-बहुतमविषाः-वृश्चिकविषं ह्युत्कृष्टतोऽर्धभरतक्षेत्रप्रमाणं शरीरं व्याप्नोतीति, मण्डूकविषं तु भरतक्षेत्रप्रमाणम्, भुजङ्गमविषं तु जम्बूद्वीपप्रमाणम्, मनुष्यविषं तु समयक्षेत्रप्रमाणं वपुर्व्याप्नोति । कर्मतस्तु पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः, मनुष्याः, देवाश्चाऽऽसहस्रारादिति । एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वा गुणत आशीविषवृश्चिकभुजङ्गादिसाध्यकर्मक्रियां कुर्वन्ति-शापादिना परं व्यापादयन्तीत्यर्थः । देवाश्चाऽपर्याप्तावस्थायां तच्छक्तिमन्तो द्रष्टव्याः, ते हि पूर्वं मनुष्यभवे समुपार्जिताशीविषलब्धयः सहस्रारान्तदेवेष्वभिनवोत्पन्ना अपर्याप्तावस्थायां प्राग्भविकाऽऽशीविषलब्धिमन्तो मन्तव्याः । ततः परं तल्लब्धिनिवृत्तेः । पर्याप्ता अपि देवाः शापादिना परं विनाशयन्ति, किन्तु लब्धिव्यपदेशस्तदा न प्रवर्तत इति ।

'**केवली**'त्यादि **केवलिनश्च** प्रसिद्धाः । मनःपर्यायज्ञानिग्रहणेन चेह विपुलमतिरूपं मनःपर्यायज्ञानं गृह्यते, ऋजुमतिरूपस्य तस्य प्रागपि गृहीतत्वात् । तत्र विपुलं बहुविशेष-सङ्ख्योपेतं वस्तु मन्यते गृह्णातीति विपुलमतिः, पर्यायशतोपेतं चिन्तनीयघटादिवस्तु-विशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमतिरित्यर्थः । आह - ननु सामान्येनैव मनःपर्यायज्ञानमेकमेव किं न गृहीतम्, तेनैकेनापि गृहीतेन तदन्तर्गतर्जुमतिविपुलमतिविशेषद्वयसङ्ग्रहसिद्धेः ? । अथ विशेषद्वयमिदं पृथग् गृहीतं तथापि व्यस्तं किमित्युपात्तम्, एकस्मिन्नेव स्थाने एतदुपादानस्य युज्यमानत्वात् ? सत्यम्, किन्तु कुतश्चिदतिशयज्ञानिदृष्टविचित्रकारणाद् विचित्रा भगवतः सूत्रस्य विरचनप्रवृत्तिरित्यप्रेर्यमिदमिति । पूर्वाणि धारयन्तीति **पूर्वधरा** दश-चतुर्दशपूर्वविदः, केवलित्व-मनःपर्यायज्ञानित्व-पूर्वधरत्वानां च ऋद्धित्वं प्रतीतमेव, देवेन्द्राणामपि पूज्य-त्वादिति । अर्हत्-चक्रवर्तिबलदेव-वासुदेवानामपि ऋद्धिमत्त्वं विख्यातमेव ॥ इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ॥७७९-७८०॥

अथैतद्व्याख्यानार्थं भाष्यकारः प्राह -

संफुरिसणमामोसो मुत्त-पुरीसाण विप्पुसो विप्पो ।
अन्ने विडि त्ति विट्ठा भासंति य प त्ति पासवणं ॥७८१॥

एए अन्ने य बहू जेसिं सव्वे य सुरभओऽवयवा ।
रोगोवसमसमत्था ते होंति तओसहिपत्ता ॥७८२॥

जो सुणइ सव्वओ मुणइ सव्वविसए व सव्वसोएहिं ।
सुणइ बहुए व सद्दे भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥७८३॥

रिजु सामण्णं तम्मत्तगाहिणी रिजुमई मणोनाणं ।
पायं विसेसविमुहं घडमेत्तं चिंतियं मुणए ॥७८४॥

विउलं वत्थुविसेसाण माणं तग्गाहिणी मई विउला ।
चिंतियमणुसरइ घडं पसंगओ पज्जवसएहिं ॥७८५॥

अइसयचरणसमत्था जंघा-विज्जाहिं चारणा मुणओ ।
जंघाहिं जाइ पढमो नीसं काउं रविकरे वि ॥७८६॥

एगुप्पाएण गओ रुयगवरमिओ तओ पडिनियत्तो ।
बीएणं नंदिस्सरमिहं तओ एइ तइएणं ॥७८७॥

पढमेण पंडगवणं बीओप्पाएण नंदणं एइ ।
तइओप्पाएण तओ इह, जंघाचारणो होइ ॥७८८॥

पढमेण माणुसोत्तरनगं स नंदिस्सरं तु बिइएण ।
एइ तओ तइएणं कयचेइयवंदणो इहइं ॥७८९॥

पढमेण नंदणवणे बीओप्पाएण पंडगवणम्मि ।
एइ इहं तइएणं जो विज्जाचारणो होइ ॥७९०॥

आसी दाढा तग्गयमहाविसासीविसा दुविहभेया ।
ते कम्म-जाइभेएणणेगहा-चउविहविगप्पा ॥७९१॥

मणनाणिग्गहणेणं विउलमई केवली चउब्भेओ ।
सम्मत्त-नाण-दंसण-चरणेहिं खयप्पसूएहिं ॥७९२॥

(**छाया**- संस्पर्शनमामर्षो मूत्र-पुरीषयोर्विप्रुड् विप्रुड् ।
अन्ये विडिति विष्ठा भाषन्ते च प्रेति प्रस्रवणम् ॥७८१॥

एतावन्ये च बहवो येषां सर्वे च सुरभयोऽवयवाः ।
रोगोपशमसमर्थास्ते भवन्ति तदौषधिप्राप्ताः ॥७८२॥

यः शृणोति सर्वतो जानाति सर्वविषयान् वा सर्वश्रोतोभिः ।
शृणोति बहुकान् वा शब्दान् भिन्नान् सम्भिन्नश्रोताः सः ॥७८३॥

ऋजु सामान्यं तन्मात्रग्राहिणी ऋजुमतिर्मनोज्ञानम् ।
प्रायो विशेषविमुखं घटमात्रं चिन्तितं जानाति ॥७८४॥

विपुलं वस्तुविशेषाणां मानं तद्ग्राहिणी मतिर्विपुला ।
चिन्तितमनुसरति घटं प्रसङ्गतः पर्यवशतैः ॥७८५॥

अतिशयचरणसमर्था जङ्घा-विद्याभ्यां चारणा मुनयः ।
जङ्घाभ्यां याति प्रथमो निश्रां कृत्वा रविकरैरपि ॥७८६॥

एकोत्पादेन गतो रुचकवरमितस्ततः प्रतिनिवृत्तः ।
द्वितीयेन नन्दीश्वरमिह तत एति तृतीयेन ॥७८७॥

प्रथमेन पण्डकवनं द्वितीयोत्पातेन नन्दनमेति ।
तृतीयोत्पातेन तत इह, जङ्घाचारणो भवति ॥७८८॥

प्रथमेन मानुषोत्तरनगं स नन्दीश्वरं तु द्वितीयेन ।
एति ततस्तृतीयेन कृतचैत्यवन्दन इह ॥७८९॥

प्रथमेन नन्दनवने द्वितीयोत्पातेन पण्डकवने ।
एतीह तृतीयेन यो विद्याचारणो भवति ॥७९०॥

आशी दाढा तद्गतमहाविषा आशीविषा द्विविधभेदाः ।
ते कर्म-जातिभेदेनाऽनेकधा चतुर्विधविकल्पाः ॥७९१॥

मनोज्ञानिग्रहणेन विपुलमतिः केवली चतुर्भेदः ।
सम्यक्त्व-ज्ञान-दर्शन-चारित्रैः क्षयप्रसूतैः ॥७९२॥)

वृत्तिः - एतास्त्रयोदशापि गाथा प्रायो व्याख्यातार्थाः, सुबोधार्थाश्च । नवरं प्रथमगाथा-यामामर्षौषधिविप्रुडौषधिस्वरूपं व्याख्यातम् । द्वितीयगाथायां तु खेल-जल्ल-सर्वौषधिस्वरूपं विवृतम्, तत्र '**एए**' त्ति **एतौ** विड्-मूत्रावयवौ, '**अन्ने य**' त्ति अन्ये च खेल-जल्ल-केश-नखादयो **बहवः सर्वे च** समुदिता **अवयवा येषां** साधूनां **सुरभयो रोगोपशमसमर्थाश्च ते** साधवो **भवति** । कथम्भूताः, इत्याह - '**तओसहिपत्त**' त्ति ते च ते औषधयश्च तदौषधयो विड्-मूत्र-खेल-जल्ल-केशनखाद्यौषधयः सर्वौषधयश्च ताः प्राप्तास्**तदौषधिप्राप्ताः** साधवो भवन्तीत्यर्थः । तृतीयगाथायां तु सम्भिन्नश्रोतोऽभिधानार्थस्वरूपं निर्णीतम् । चतुर्थ-पञ्चम-गाथाभ्यां तु ऋजुमति-विपुलमतिमनःपर्यायज्ञानस्वरूपम् । निर्युक्तौ विपुलमतेरग्रेतनगाथायां

व्यस्तोपादानेऽपि भाष्यकृता द्वयोरपि मनःपर्यायज्ञानावयवतया प्रत्यासन्नत्वाद्दजुमतेरनन्तरं विपुलमतेरपि व्याख्यानं कृतमित्यदोषः । **'विउलं वत्थुविसेसाण'** त्ति **विपुलं** वस्तुनो घट्यादेर्विशेषणानां देश-क्षेत्र-कालादीनां **मानं** सङ्ख्यास्वरूपं **तद्ग्राहिणी** विपुलमतिः । षष्ठ-सप्तमाऽष्टमगाथाभिर्जङ्घाचारणर्द्धिस्वरूपम् । नवमदशमगाथाभ्यां तु विद्याचारणर्द्धिस्वरूपम् । एकादशगाथयाऽऽशीविषर्द्धिस्वरूपं व्याख्यातम् । **'ते कम्म-जाई'**त्यादि **ते** आशीविषाः कर्मभेदेन-तिर्यगाद्यनेकविधा, जातिभेदेन तु वृश्चिकमण्डूकादिचतुर्विधविकल्पाः । द्वादश-गाथायां **केवली चतुर्भेदः**, कथम् ?, इत्याह - क्षायिकसम्यक्त्व-ज्ञान-दर्शन चारित्रभेदादिति ॥७८१-७९३॥

तदेवमभिहिताः शेषर्द्धयः । एताश्चाऽन्यासामपि क्षीर-मधु-सर्प्पिराश्रवादिकाना-मृद्धीनामुपलक्षणमिति । अत एवाह भाष्यकारः-

खीर-महु-सप्पिसाओवमाउवयणा तयासवा होंति ।
कोट्ठयधन्नसुनिग्गलसुत्तत्था कोट्ठबुद्धीया ॥७९९॥

जो सुत्तपएण बहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो ।
जो अत्थपएणत्थं अणुसरइ स बीयबुद्धी उ ॥८००॥

(**छाया**- क्षीरमधुसर्पिःस्वादोपमवचनास्तदाश्रवा भवन्ति ।
कोष्ठकधान्यसुनिर्गलसूत्रार्थाः कोष्ठबुद्धयः ॥७९९॥

यः सूत्रपदेन बहु श्रुतमनुधावति पदानुसारी सः ।
योऽर्थपदेनाऽर्थमनुसरति स बीजबुद्धिस्तु ॥८००॥)

वृत्तिः - चीर्णग्रन्थिपर्णकादिवनस्पतिविशेषस्य चक्रवर्तिसम्बन्धिनो गोलक्षस्याऽर्धार्ध-क्रमेण पीतगोक्षीरस्य पर्यन्ते यावदेकस्या गोः सम्बन्धि यत् क्षीरं तदिह गृह्यते । मध्वपि किमप्यतिशायिशर्करादिमधुरद्रव्यम् । एवं सर्पिरपि किमप्यतिशायि द्रष्टव्यम् । एवम्भूतक्षीर-मधुसर्पिषां य आस्वादस्तदुपमाप्यायकवचना ये तीर्थकर-गणधरादयस्ते तदाश्रवा मन्तव्याः, क्षीर-मधुसर्पिराश्रवा इत्यर्थः, वचनेन यथोक्तक्षीरादीनिव ते स्रवन्तः सकलजनं सुखयन्ति । मकारस्य दीर्घत्वम्, उकारश्चाऽलाक्षणिकः । तथा, कोष्ठकधान्यवत् सुनिर्गलौ-अविस्मृतत्वा-च्चिरस्थायिनौ सूत्रार्थौ येषां ते **कोष्ठकधान्यसुनिर्गलसूत्रार्थाः कोष्ठबुद्धयः** । **यस्त्वध्याप-कादेकेनापि सूत्रपदेनाऽधीतेन बहवपि सूत्रं** स्वप्रज्ञयाऽभ्यूह्य गृह्णाति **स** पदानुसारिलब्धिः । **'उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ययुक्तं सत्'** इत्यादिवदर्थप्रधानं पदमर्थपदं तेनैकेनापि बीजभूतेना-ऽधिगतेन योऽन्यं प्रभूतम**प्यर्थमनुसरति स बीजबुद्धिरिति** ॥७९९-८००॥

किमेता एव लब्धयः ?, इत्याह -

उदय-क्खय-क्खओवसमो-वसमसमुत्था बहुप्पगाराओ ।
एवं परिणामवसा लद्धीओ होंति जीवाणं ॥८०१॥

(**छाया**- उदय-क्षय-क्षयोपशमोपशमसमुत्था बहुप्रकाराः ।
एवं परिणामवशाल्लब्धयो भवन्ति जीवानाम् ॥८०१॥)

वृत्तिः - **एवमे**ता अन्याश्च **जीवानां** शुभ-शुभतर-शुभतम**परिणामवशाद् बहुप्रकारा** अपरिमितसङ्ख्या **लब्धयो भवन्ति** । कथम्भूताः ?, इत्याह - '**उदय**' त्ति वैक्रिया-ऽऽहारकनामादिकर्मोदयसमुत्थास्तावद् वैक्रियाऽऽहारकशरीरकरणादिका लब्धयो भवन्ति । '**खय**'त्ति दर्शनमोहादिक्षयसमुत्थास्तु क्षायिकसम्यक्त्व-क्षीणमोहत्व-सिद्धत्वादयः । '**खओवसमु**' त्ति दान-लाभान्तरायादिकर्मक्षयोपशमसमुत्था अक्षीणमहानस्यादयः । तत्र येनाऽऽनीतं भैक्षं बहुभिरप्यन्यैर्भुक्तं न क्षीयते, किन्तु स्वयमेव भुक्तं निष्ठां याति तस्या-ऽक्षीणमहानसीलब्धिः '**उवसम**' त्ति दर्शनमोहाद्युपशमसमुत्था औपशमिकसम्यक्त्वो-पशान्तमोहत्वादिका लब्धयो भवन्ति ॥८०१॥

अथ मतान्तरं तन्निरासं च दर्शयितुमाह -

केई भणंति वीसं लद्धीओ तं न जुज्जए जम्हा ।
लद्धि त्ति जो विसेसो अपरिमिया ते य जीवाणं ॥८०२॥

गणहर-तेया-हारय-पुलाय-वोमाइगमणलद्धीओ ।
एवं बहुगाओ वि य सुव्वंति न संगिहीयाओ ॥८०३॥

(**छाया**- केचिद् भणन्ति विंशतिं लब्धीस्तद् न युज्यते यस्मात् ।
लब्धिरिति यो विशेषोऽपरिमितास्ते च जीवानाम् ॥८०२॥

गणधर-तेज-आहारक-पुलाक-व्योमादि गमनलब्धयः ।
एवं बहुका अपि च श्रूयन्ते न सङ्गृहीताः ॥८०३॥)

वृत्तिः - **केचिदा**चार्यदेशीया **विंशति**सङ्ख्यानियमिता एव **लब्धीः** प्राहुः, यतस्ते पठन्ति -

'आमोसही य खेले जल्ल-विप्पे य होइ सव्वे य ।
कोट्ठे य बीयबुद्धी पयाणुसारी य संभिन्ने ॥१॥

रिजुमइ-विउल-क्खीरमहु-अक्खीणे विउव्वि-चरणे य ।
विज्जाहर-अरहंता चक्री बल-वासु वीस इमा ॥२॥'

(**छाया**- आमर्षौषधिश्च श्लेष्मा मलविप्रुषौ च भवति सर्वश्च ।
कोष्ठश्च बीजबुद्धिः पदानुसारी च सम्भिन्नः ॥१॥

ऋजुमति-विपुल-क्षीरमधु-अक्षीणा वैक्रिय-चारणौ च ।
विद्याधरा-ऽर्हन्तौ चक्री बल-वासू(सुदेवौ) विंशतिरिमाः ॥२॥)

'**खीरमहु**' त्ति एकैवेयं क्षीरमध्वाश्रवलब्धिः । '**चरणे य**' त्ति चारणलब्धिः ।

'भवसिद्धियाणमेया वीसं पि हवंति एत्थ लद्धीओ ।
भवसिद्धियाण महिलाण जत्तिया जा तयं वोच्छं ॥३॥

जिण-बल-चक्की-केसव-संभिन्न-जंघचरण-पुव्वे य ।
भणिया वि इत्थीए एयाओ न सत्त लद्धीओ ॥४॥'

(**छाया**- भवसिद्धिकानामेता विंशतिरपि भवन्त्यत्र लब्धयः ।
भवसिद्धिकानां महिलानां यावत्यो यास्तद् वक्ष्ये ॥३॥

जिन-बल-चक्रि-केशव-सम्भिन्न-जङ्घाचरण-पूर्वाश्च ।
भणिता अपि स्त्रिया एता न सप्त लब्धयः ॥४॥)

शेषास्तु त्रयोदश लब्धयः स्त्रीणां भवन्तीति सामर्थ्याद् गम्यते । अथैतास्तावत् सप्त, अन्यच्च ऋजुमतिविपुलमतिलक्षणं लब्धिद्वयं पुरुषाणामप्यभव्यानां न सम्भवतीति दर्शयितुमाह -

'रिजुमइ-विउलमईओ सत्त य एयाओ पुव्वभणियाओ ।
लद्धीओ अभव्वाणं होंति नराणं पि न कयाइ ॥५॥

अभवियमहिलाणं पि हु एयाओ न होंति भणियलद्धीओ ।
महुखीरासवलद्धी वि नेय सेसा उ अविरुज्झा ॥६॥'

(**छाया**- ऋजुमति-विपुलमती सप्त चैताः पूर्वभणिताः ।
लब्धयोऽभव्यानां भवन्ति नराणामपि न कदाचित् ॥५॥

अभव्यमहिलानामपि खलु एता न भवन्ति भणितलब्धयः ।
मधुक्षीराश्रवलब्धिरपि ज्ञेयाः शेषास्त्वविरुद्धाः ॥६॥)

इत्यलं प्रसङ्गेन । प्रकृतमुच्यते - यदिह विंशतिसङ्ख्यया केचिल्लब्धीर्नियम्यन्ति, तद् भवतां प्रमाणं नवा ? । इत्याह - **'तं न जुज्जए'** इत्यादि । कुतो न युज्यते ?, इत्याह - लब्धिरिति यः **अतिशयः** इति वाक्यशेषः, स तावल्लब्धिरहितसामान्यजीवेभ्यो विशेष उच्यते । ते च विशेषाः कर्मक्षय-क्षयोपशमादिवैचित्र्याज्जीवानामपरिमिताः सङ्ख्यातुमशक्याः, इति कथं विंशतिसङ्ख्यानियमस्तेषां युज्यते ? । किञ्च, गणधरत्व-पुलाकत्व-तेजःसमुद्घाता-ऽऽहारकशरीरकरणादिकास्तावत् प्रसिद्धा अपि बहव्यो लब्धयः श्रूयन्ते, तासामपीत्थमसङ्ग्रहः स्यादिति । एतदेवाह - **'गणहरे'**त्यादि ॥८०२॥ ॥८०३॥

सम्बोधप्रकरणे उक्तम् -

'संघाइयाण कज्जे, चुण्णिज्जा चक्कवट्टिमवि जीए ।
तीए लद्धीइ जुओ, लद्धिपुलाओ मुणेयव्वो ॥७४९॥'

(**छाया**- सङ्घादिकानां कार्ये, चूर्णयेत् चक्रवर्त्तिनमपि यया ।
तया लब्ध्या युतो, लब्धिपुलाको ज्ञातव्यः ॥७४९॥)

गुरुर्लोके एतासां लब्धीनां प्रदर्शने निष्णातो भवति ।

जैनप्रवचनं प्रभावयन्ति-प्रकाशयन्तीति प्रभावकाः । तेऽष्टविधाः । तद्यथा - १ प्रवचनी, २ धर्मकथी, ३ वादी, ४ नैमित्तिकः, ५ तपस्वी, ६ विद्यावान्, ७ सिद्धः, ८ कविश्च । उक्तञ्च **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** -

'पावयणी धम्मकही, वाई नेमित्तिओ तवस्सी य ।
विज्जासिद्धो य कवी, अट्ठेव पभावगा भणिआ ॥१२८॥'

(**छाया**- प्रवचनी धर्मकथी, वादी नैमित्तिकस्तपस्वी च ।
विद्या सिद्धश्च कविः, अष्टावेव प्रभावका भणिताः ॥१२८॥)

एतेषामष्टानां प्रभावकाणां स्वरूपमेवं प्रतिपादितं **योगशास्त्रवृत्तौ** -

'पावयणी धम्मकही वाई नेमित्तिओ तवस्सी य ।
विज्जा सिद्धो अ कई अट्ठेव पभावगा भणिया ॥१॥

(**छाया**- प्रवचनी धर्मकथी वादी नैमित्तिकस्तपस्वी च ।
विद्या सिद्धश्च कविः अष्टावेव प्रभावका भणिताः ॥१॥)

वृत्तिः - तत्र प्रवचनं द्वादशाङ्गं गणिपिटकं तदस्यास्त्यतिशयवदिति **प्रवचनी** युगप्रधानागमः । धर्मकथा प्रशस्यास्यास्तीति **धर्मकथी** शिखादित्वादिन् । वादिप्रतिवादि-सभ्यसभापतिलक्षणायां चतुरङ्गायां सभायां प्रतिपक्षनिरासपूर्वकं स्वपक्षस्थापनार्थमवश्यं वदतीति **वादी** । निमित्तं त्रैकालिकं लाभालाभादिप्रतिपादकं शास्त्रं तद्वेत्त्यधीते वा **नैमित्तिकः** । तपो विकृष्टमष्टमाद्यस्यास्तीति **तपस्वी** । विद्याः प्रज्ञप्त्यादयः शासनदेवतास्ताः साहाय(य्य)के यस्य स **विद्यवान्** । अञ्जनपादलेपतिलकगुटिकासकलभूताकर्षणनिष्कर्षण-वैक्रियत्वप्रभृतयः सिद्धयस्ताभिः सिद्ध्यति स्म **सिद्धः** । कवते गद्यपद्यादिभिः प्रबन्धैर्वर्णनां करोतीति **कविः** । एते प्रवचन्यादयोऽष्टौ प्रभवतो भगवच्छासनस्य यथायथं देशकालाद्यौ-चित्येन साहाय(य्य)ककरणात्**प्रभावका**स्तेषां कर्म प्रभावना द्वितीयं भूषणम् ॥२/१६॥'

सम्यक्त्वसप्ततिकातद्वृत्त्योरप्युक्तम् -

'पञ्चमं शङ्कादिदूषणाधिकारमुक्त्वा षष्ठं प्रभावकाधिकारमाह -

सम्मद्दंसणजुत्तो, सइ सामत्थे पभावगो होइ ।
सो पुण इत्थ विसिट्ठो, निद्दिट्ठो अट्ठहा सुत्ते ॥३१॥

(**छाया**- सम्यग्दर्शनयुक्तः, सति सामर्थ्ये प्रभावको भवति ।
स पुनरत्र विशिष्टः, निर्दिष्टो अष्टधा सूत्रे ॥३१॥)

वृत्तिः - **सम्यग्दर्शनयुक्तः** अतीचाररहितसम्यक्त्वसहितः **सामर्थ्ये** विद्यमाने तत्तल्लब्धिविशेषबलत्वे **प्रभावकः** श्रीजिनशासनप्रभावनाप्रवीणधिषणो **भवति** जायते, **स पुनरत्र सूत्रे** जिनप्रणीतसिद्धान्ते **विशिष्टः** प्रोल्लसज्ज्ञानादिगुणैः प्रकृष्टोऽष्टधा-अष्टभिः प्रकारै-**र्निर्दिष्टः**-कथित इति गाथार्थः ॥३१॥

तानेवाष्टौ भेदान् स्पष्टयन्नाह -

पावयणी धम्मकही वाई नेमित्तिओ तवस्सी य ।
विज्जा सिद्धो य कवी, अट्ठेव पभावगा भणिया ॥३२॥

(**छाया**- प्रवचनी धर्मकथी वादी नैमित्तिकः तपस्वी च ।
विद्या सिद्धश्च कविः, अष्टावेव प्रभावका भणिताः ॥३२॥)

वृत्तिः - **प्रावचनिक** एकः, **धर्मकथिको** द्वितीयः, **वादी** तृतीयः, **नैमित्तिक**श्चतुर्थः,

तपस्वी पञ्चमः, **विद्या**वान् षष्ठः, **सिद्धः** सप्तमः, **कविरष्टम**श्चेत्यष्टौ ॥३२॥

प्रवचनीप्रभावकस्वरूपं गाथापूर्वार्द्धेनाह -

कालोचियसुत्तधरो, पावयणी तित्थवाहगो सूरी ।

(**छाया**- कालोचितसूत्रधरः, प्रवचनी तीर्थवाहकः सूरिः ।)

वृत्तिः - '**कालोचिय**'त्ति काले-सुषमदुष्षमादिके उचितं-योग्यं सूत्रं-सिद्धान्तं श्रीपुण्डरीकश्रीगौतमादिवद्धरतीति **कालोचितसूत्रधारः** '**पावयणी**'त्ति प्रवचनं-द्वादशाङ्गं गणिपिटकं तदस्यास्तीति **प्रवचनी** युगप्रधानागमः यस्मान्मुक्तिमार्गमिच्छुभिः प्रवचनोक्त-परिशीलने यतनीयं, यदागमः -

'जम्हा न मुत्तिमग्गे, मुत्तूणं आगमं इह पमाणं ।
विज्जइ छउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥१॥'

(**छाया**- यस्मात् न मुक्तिमार्गे, मुक्त्वा आगममिह प्रमाणम् ।
विद्यते छद्मस्थानां, तस्मात् तत्रैव यतितव्यम् ॥१॥

'**तित्थ**'त्ति तीर्थं चतुर्विधः श्रीसङ्घस्तस्य वाहकः-शुभे पथि प्रवर्तकः **सूरिः** आचार्यः स्यादिति गाथापूर्वार्द्धार्थः ।

आद्यं प्रावचनिकस्वरूपमुक्त्वा द्वितीयं धर्मकथिकस्वरूपं गाथोत्तरार्द्धेनाह -

पडिबोहियभव्वजणो धम्मकही कहणलद्धिल्लो ॥३३॥

(**छाया**- प्रतिबोधितभव्यजनो धर्मकथी कथनलब्धिमान् ॥३३॥)

वृत्तिः - '**पडिबोहिय**' त्ति प्रतिबोधिताः-मिथ्यात्वनिद्रामुद्रिताः सम्यग्ज्ञानभानु-प्रकाशेनोज्जागरिता भव्याः-सेत्स्यन्तो जना-लोका येन स **प्रतिबोधितभव्यजनः** । ननु यदि भव्या मुक्तिगामिनस्तर्त्किं समसमयं शिवं न व्रजेयुः ?, सत्यं, सामग्र्यभावान्न निर्वृति-मासादयन्ति, यदुक्तं -

'सामग्गिअभावाओ, ववहारियरासिअप्पवेसाओ ।
भव्वावि ते अणंता, जे मुक्खसुहं न पावंति ॥१॥'

(**छाया**- सामग्र्यभावात्, व्यवहारराश्यप्रवेशात् ।
भव्या अपि तेऽनन्ताः, ये मोक्षसुखं न प्राप्नुवन्ति ॥१॥)

अभव्यानां तु दूरापास्तैव मुक्तिकथा, अत एव भव्यशब्दोपादानम् । '**धम्मकहि**'त्ति धर्मकथाऽस्यास्तीति **धर्म्मकथी** '**कहणलद्धिल्लु**'त्ति कथने-व्याख्याने लब्धिर्यस्य स **कथन-लब्धिकः**, कश्चनापि घटप्रदीपवत्स्वयमवबुध्यमानोऽपि न परं बोधयितुं क्षमः अतः प्रवचनव्याख्यानर्हः, यस्तु क्षीरमध्वाश्रवादिलब्धिमान् हेतुयुक्तिदृष्टान्तैः परं प्रतिबोधयति स एव धर्मकथानुयोगार्हः, यदागमः -

'जो हेउवायपक्खम्मि हेउओ आगमम्मि आगमिओ ।
सो समयप्पन्नवओ, सिद्धंतविराहगो अन्नो ॥१॥'

(**छाया**- यो हेतुवादपक्षे हेतुत आगमे आगमिकः ।
स समयप्रज्ञापकः, सिद्धान्तविराधकोऽन्यः ॥१॥)

अत एव कथनलब्धिक इति विशेषणं युक्तियुक्तमिति गाथोत्तरार्द्धार्थः ॥३३॥

प्रावचनिकधर्मकथिकप्रभावकद्वयलक्षणमुक्त्वा तृतीयवादिप्रभावकस्वरूपं गाथा-पूर्वार्द्धेनाह -

वाई पमाणकुसलो, रायदुवारेऽवि लद्धमाहप्पो ।

(**छाया**- वादी प्रमाणकुशलो, राजद्वारेऽपि लब्धमाहात्म्यः ।)

वृत्तिः - '**वाइ**'त्ति स **वादी** कथ्यत इति सम्बन्धः, यः **प्रमाणकुशलः** प्रमाणानि सौगतादिमतप्रतीतानि प्रत्यक्षादीनि, यदुक्तं -

'चार्वाकोऽध्यक्षमेकं सुगतकणभुजौ सानुमानं सशाब्दं,
तद्द्वैतं पारमर्षः सहितमुपमया तत्त्रयं चाक्षपादः ।
अर्थापत्त्या प्रभाकृद्वदति तदखिलं मन्यते भट्ट एतत् ।
साभावं द्वे प्रमाणे जिनपतिसमये स्पष्टतोऽस्पष्टतश्च ॥१॥'

तत्र कुशलः-प्रवीणः, अज्ञातप्रमाणो हि वादाय प्रवर्त्तमान उपहास्यतामेति, अतः प्रमाणप्रवीण एव गवेष्यत इति । पुनः किंविशिष्टः ? **लब्धमाहात्म्यः** लब्धं माहात्म्यं-प्रतिष्ठा येन सः, न केवलं लोके किन्तु **राजद्वारेऽपि** पण्डितान्वितायां सभायामपि, अत एव लब्धमाहात्म्य इति विशेषणं सार्थकम्, अप्राप्तप्रतिष्ठो हि जने वातूलवद्यदपि तदपि प्रलपन्न गौरवास्पदीभवतीत्यत एवंविधो यः स वादी, वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतिसनाथायां प्रतिपक्ष-निरासपूर्वं स्वपक्षस्थापनमवश्यं वदतीति वादीति गाथापूर्वार्द्धार्थः ।

वादिप्रभावकविषये श्रीमल्लवादिकथा, तृतीयं वादिप्रभावकस्वरूपमुक्त्वा चतुर्थं नैमित्तिकस्वरूपं गाथोत्तरार्द्धेनाह -

नेमित्तिओ निमित्तं कज्जंमि पउंजए निउणं ॥३४॥

(**छाया**- नैमित्तिको निमित्तं कार्ये प्रयुङ्क्ते निपुणम् ॥३४॥

वृत्तिः - '**नेमित्तिओ**'त्ति दिव्यौत्पातिकान्तरिक्षभौमाङ्गस्वरलक्षणव्यञ्जनपरिज्ञान-रूपमष्टाङ्गनिमित्तमस्यास्तीति **नैमित्तिकः**, स च **निमित्त**मतीतानागतवर्त्तमानकालप्रकाशकं **कार्ये** प्रवचनोन्नतिहेतौ **प्रयुङ्क्ते**, अकार्ये तु निमित्तं प्रयुज्यमानं महतेऽनर्थाय तपःक्षयाय च महात्मनामुपजायते, यदाहुर्**धर्म्मदासगणयः**-

'जोइसनिमित्तअक्खर-कोउयआएसभूइकम्मेहिं ।
कारणाणुमोयणेहिं साहुस्स तवक्खओ होइ ॥११५॥' (उपदेशमाला)

(**छाया**- ज्योतिर्निमित्ताक्षर-कौतुकादेशभूतिकर्मभिः ।
कारणानुमोदनैः साधोः तपःक्षयः भवति ॥१॥)

तदपि कथं प्रयोज्यमित्याह - **निपुणं** सुनिश्चितं यथा भवति, यदृच्छया प्रलापे प्रत्युतापभ्राजनैव जागर्त्तीति गाथोत्तरार्द्धार्थः ॥३४॥

चतुर्थं नैमित्तिकलक्षणमुक्त्वा पञ्चमं तपस्विस्वरूपं गाथापूर्वार्द्धेनाह -

जिणमयमुब्भासंतो विगिट्ठखमणेहि भण्णइ तवस्सी ।

(**छाया**- जिनमतमुद्भासयन् विकृष्टक्षपणैः भण्यते तपस्वी ।)

वृत्तिः - विशिष्टानि यानि क्षपणानि अष्टमादीनि सांवत्सरिकपर्यन्तानि तपांसि, अथवा बाह्याभ्यन्तरानशनावमौदर्यवृत्तिसङ्क्षेपरसत्यागकायक्लेशसंलीनताप्रायश्चित्तविनयवैयावृत्त्य-स्वाध्यायध्यानव्युत्सर्गभेदैर्द्वादशप्रकाराणि, **तैर्विकृष्टक्षपणैः जिनमतं** श्रीमदर्हच्छासनम् **उद्भासयन्** प्रभावयन् **तपस्वी** तपश्चरणकृद्भण्यत इति गाथापूर्वार्द्धार्थः ॥

पञ्चमं तपस्विप्रभावकस्वरूपमुक्त्वा षष्ठं विद्यावत्प्रभावकलक्षणं गाथोत्तरार्द्धेनाह -

सिद्धबहुविज्जमंतो, विज्जावन्तो य उचियन्नू ॥३५॥

(**छाया**- सिद्धबहुविद्यामन्त्रः, विद्यावान् च उचितज्ञः ॥३५॥)

वृत्तिः - सिद्धा-जापहोमादियथावत्पूर्वसेवोत्तरसेवाभ्यां सिद्धिं गता, बहव्यो-भूयस्यो रोहिण्यादिषोडशविद्यादेव्यधिष्ठिताऽष्टचत्वारिंशत्सहस्रप्रमिता विद्याः सिद्धशाबरादिपुरुषदैवताधिष्ठिताश्च मन्त्रा यस्य स **सिद्धबहुविद्यामन्त्रः**, पुनः किंविशिष्टः ? - **उचितज्ञः** सङ्घादिप्रयोजनकुशलो **विद्यावान्** भवति, **चः** समुच्चये, इति गाथोत्तरार्द्धार्थः ॥३५॥

संघाइकज्जसाहग-चुण्णंजणजोगसिद्धओ सिद्धो ।

(**छाया**- सङ्घादिकार्यसाधक-चूर्णाञ्जनयोगसिद्धकः सिद्धः ।)

वृत्तिः - सङ्घस्य-साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपस्य, आदिशब्दाज्जिनगृहबिम्बजिनागमानां च यत्कार्यं प्रयोजनं तस्य साधकानि-सम्पादकानि यानि चूर्णानि-सुवर्णसिद्ध्याद्युत्पत्तिजनकान्यौषधिवृन्दोद्भवानि अञ्जनानि - च निधिदर्शनादृशीकरणकारणानि नेत्राञ्जनानि योगाश्च-सौभाग्यदौर्भाग्यकरा पादलेपादिव्योमोत्पतनसाधकास्तैः सिद्ध एव सिद्धको-जगति प्राप्तप्रतिष्ठः **सिद्धो** भवतीति गाथापूर्वार्द्धार्थः ॥

सप्तमं सिद्धप्रभावकलक्षणमुक्त्वाऽष्टमं कविस्वरूपं गाथोत्तरार्द्धेनाह -

भूयत्थसत्थगन्थी, जिणसासणजाणओ सुकई ॥३६॥

(**छाया**- भूतार्थशास्त्रग्रन्थी, जिनशासनज्ञायकः सुकविः ॥३६॥

वृत्तिः - भूता-यथावत्तया सिद्धान्ते प्रणीता धर्म्माधर्म्माकाशपुद्गलजीवस्वरूपा येऽर्थास्तन्मयं यच्छास्त्रं तद्ग्रथ्नाति-गद्यपद्यरूपेण बन्ध्नातीति **भूतार्थशास्त्रग्रन्थी**, तथा जिनशासनं-निश्चितसदसन्नित्यानित्याभिलाप्यानभिलाप्याविधुतसामान्यविशेषमयानन्तधर्म्मात्मकं कुनयविवर्जितं सकलनयमयं प्रत्यक्षपरोक्षप्रमाणोपपन्नं च जानातीति **जिनशासनज्ञाता**, अत एव सुष्ठु सत्यं चतुरनुयोगप्रतिबद्धं शास्त्रं कवयत इति **सुकविः** भवति, नृपादिचाटुकारिणां नियतमसद्भूतगुणोद्भाविनां कुकवीनां नरकपात एवातः सुष्ठुशब्दोपादानं सार्थकमिति गाथोत्तरार्द्धार्थः ।

कविप्रभावकविषये श्रीसिद्धसेनदिवाकरकथा, प्रभावकाणां विशेषस्वरूपमुक्त्वा सामान्यलक्षणमाह -

सव्वे पभावगा ते जिणसासणसंसकारिणो जे उ ।
भंगंतरेणवि जओ, एए भणिया जिणमयम्मि ॥३७॥

(**छाया**- सर्वे प्रभावकास्ते जिनशासनशंसकारिणो ये तु ।
भङ्ग्यन्तरेणाऽपि यत एते भणिता जिनमते ॥३७॥)

वृत्तिः - **सर्वे** समस्तास्ते **प्रभावका** अर्हन्मतोल्लासकाः, **ये तु जिनशासन-शंसाकारिणो** जिनमतश्लाघाजनकाः आदौ प्रभावकाष्टकमुक्त्वा पुनरेवं कथमुच्यते ? इत्याह - **यतो** यस्मात्कारणात् **जिनमते** सिद्धान्ते **एते** प्रभावकाः **भङ्ग्यन्तरेणापि** प्रकारान्तरेणापि **भणिताः** कथिता इति गाथार्थः ॥३७॥

तानेव विशेषयन्नाह -

अइसेसिइड्ढि धम्मकहि वाइ आयरिय खवग नेमित्ती ।
विज्जारायागणसम्मओ य तित्थं पभावंति ॥३८॥

(**छाया**- अतिशेषितर्द्धिः धर्मकथी वादी आचार्यः क्षपकः नैमित्तिकः ।
विद्याराजगणसम्मतश्च तीर्थं प्रभावयन्ति ॥३८॥)

वृत्तिः - अतिशेषिता-अपरेभ्यः परमोत्कर्षं नीता ऋद्धयो-जङ्घाचारणविद्याचारणाशी-विषजल्लौषध्यवधिमनःपर्यायादिलब्धयो यस्य सोऽतिशेषितर्द्धिः, **धर्म्मकथी** व्याख्यान-लब्धिमान्, **वादि** परवादिविजेता, **आचार्यः** षण्णवत्यधिकद्वादशशतगुणालङ्कृतः, **क्षपको**-विकृष्टतपस्वी, **नैमित्तिकः** त्रिकालज्ञानवेत्ता, **विद्यावान्** सिद्धविद्यामन्त्रः, '**रायगणसम्मतो**' नरेन्द्रप्रभृतिलोकाभीष्टः, एवं भङ्ग्यन्तरेणाष्टौ प्रभावकाः **तीर्थं** जिनशासनं **प्रभावयन्ति** उद्योतयन्ति, **चः** समुच्चयवाचीति गाथार्थः ॥३८॥

यदि कालादिवैषम्यादेताः सिद्धयो न स्युस्तदा कथं तीर्थप्रभावना भवतीत्याह -

इय संपत्तिअभावे, जत्तापूयाइ जणमणोरमणं ।
जिणजइविसयं सयलं, पभावणा सुद्धभावेणं ॥३९॥

(**छाया**- इति सम्पत्त्यभावे, यात्रापूजादि जनमनोरमणम् ।
जिनयतिविषयं सकलं, प्रभावना शुद्धभावेन ॥३९॥)

वृत्तिः - **इति** पूर्वोक्तप्रकारेण **सम्पदभावे** लब्धिविरहे सति, न हि सर्वत्रैताः पूर्वोक्ता लब्धयः सम्भवन्ति, विशिष्य निरतिशये कालेऽस्मिन्, तदा किं कर्त्तव्यमित्याह - '**जत्त**'ति-यात्रा श्रीशत्रुञ्जयादिमहातीर्थेषु चतुर्विधसङ्घेन सह सोत्सवं गमनं, अथवा युगप्रधानादेर्वन्दनार्थं महर्द्ध्या सम्मुखयानं पूजा-कुसुमादिभिरर्हदर्चनं उत गुरूणां वन्दनकशुश्रूषादिकरणं,

आदिशब्दादभयदानसत्रागारपटहोद्घोषणादि एवंरूपे कृत्ये कृते किं स्यादित्याह - '**जण**'त्ति-जना लोकास्तेषां मनश्चित्तं तस्य रमणं-प्रीत्युत्पादकं अन्यदप्युत्सर्पणादि, किंनिमित्तमित्याह - '**जिण**'त्ति-जिना अर्हन्तो यतयः-साधवस्तेषां विषयं तन्निमित्तं **सकलं**-सर्वमनुष्ठानं **प्रभावना** महिमा भवति, कथम् ? - **शुद्धभावेन** त्रिकरणविशुद्ध्या कृतमिति गाथार्थः ॥३९॥'

हरिभद्रसूरिसूत्रितसम्बोधप्रकरणेऽपि प्रकारान्तरेणाऽष्टौ प्रभावका इत्थं प्रतिपादिताः -

'१ अइसेसइड्ढि २ धम्मकहि ३ वाई ४ आयरिय ५ खवग ६ नेमित्ती ।
७ विज्जा ८ रायागणसंमया य तित्थं पभावंति ॥९२९॥'
(**छाया**- १ अतिशेषर्द्धिः २ धर्मकथी ३ वादी ४ आचार्यः ५ क्षपकः ६ नैमित्तिकः ।
७ विद्या ८ राजगणसम्मताश्च तीर्थं प्रभावयन्ति ॥९२९॥)

अत्र अतिशेषा - अवधिमनःपर्ययज्ञानामर्षौषध्यादयोऽतिशयास्ते तैर्वा ऋद्धिर्यस्य सोऽतिशेषर्द्धिः, राजसम्मता-नृपवल्लभाः, गणसम्मता-महाजनादिबहुमता इति, शेषं स्पष्टार्थम् । प्रभावकाणामष्टविधत्वात्प्रभावकत्वमप्यष्टविधम् ।

गुरुरेतदष्टविधं प्रभावकत्वं प्रदर्श्य जिनशासनं प्रभावयति । यद्वा गुरुरेतदष्टविधं प्रभावकत्वं जनेभ्यः सुष्ठु प्रतिपादयति ।

एवं षट्त्रिंशद्गुणविभूषितो गुरुर्जिनशासनं प्रभावयतु ॥३०॥

इत्येकोनत्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका सम्पूर्णा

● ● ●

+ **संसारचारए चारए व्व आवीलियस्स बंधेहिं ।**
उव्विग्गो जस्स मणो, सो किर आसन्नसिद्धिपहो ॥
કારાગૃહ જેવા સંસારના કેદખાનામાં કર્મબંધથી પીડાતા જે જીવનું મન ઉદ્વેગ પામે છે તેનો મોક્ષમાર્ગ ખરેખર નજીક છે.

+ **जइ ता असक्कणिज्जं, न तरसि काऊण तो इमं कीस ।**
अप्पायत्तं न कुणसि, संजमजयणं जईजोगं ? ॥
જો અશક્ય અનુષ્ઠાન ન કરી શકતો હો તો આ પોતાને સ્વાધીન એવી સાધુને યોગ્ય સંયમની જયણા કેમ નથી કરતો ?

ઓગણત્રીસમી છત્રીસી

હવે ઓગણત્રીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - લોકમાં અઠ્યાવીસ લબ્ધિઓ બતાવવામાં હોંશિયાર અને આઠ પ્રકારના પ્રભાવકપણાને બતાવનાર - આમ છત્રીસગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૩૦)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - શુભ પરિણામથી અને તપના પ્રભાવથી પ્રગટ થનારી વિશેષ પ્રકારની ઋદ્ધિ તે લબ્ધિ. તે અઠ્યાવીસ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ આમર્શૌષધિ-લબ્ધિ, ૨ વિપ્રુડૌષધિલબ્ધિ, ૩ ખેલૌષધિલબ્ધિ, ૪ જલ્લૌષધિલબ્ધિ, ૫ સર્વૌષધિલબ્ધિ, ૬ સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિ, ૭ અવધિલબ્ધિ, ૮ ઋજુમતિલબ્ધિ, ૯ વિપુલમતિલબ્ધિ, ૧૦ ચારણ-લબ્ધિ, ૧૧ આશીવિષલબ્ધિ, ૧૨ કેવલિલબ્ધિ, ૧૩ ગણધરલબ્ધિ, ૧૪ પૂર્વધરલબ્ધિ, ૧૫ અર્હત્લબ્ધિ, ૧૬ ચક્રવર્ત્તિલબ્ધિ, ૧૭ બળદેવલબ્ધિ, ૧૮ વાસુદેવલબ્ધિ, ૧૯ ક્ષીર-મધુસર્પિરાસ્રવલબ્ધિ, ૨૦ કોષ્ઠકબુદ્ધિલબ્ધિ, ૨૧ પદાનુસારિલબ્ધિ, ૨૨ બીજબુદ્ધિલબ્ધિ, ૨૩ તેજોલેશ્યાલબ્ધિ, ૨૪ આહારકલબ્ધિ, ૨૫ શીતલેશ્યાલબ્ધિ, ૨૬ વૈક્રિયશરીરલબ્ધિ, ૨૭ અક્ષીણમહાનસલબ્ધિ અને ૨૮ પુલાકલબ્ધિ. **પ્રવચનસારોદ્ધાર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૧. આમર્શૌષધિલબ્ધિ, ૨. વિપ્રુડૌષધિલબ્ધિ, ૩. ખેલૌષધિલબ્ધિ, ૪. જલ્લૌષધિલબ્ધિ, ૫. સર્વૌષધિલબ્ધિ, ૬. સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિ, ૭. અવધિલબ્ધિ, ૮. ઋજુમતિલબ્ધિ, ૯. વિપુલમતિલબ્ધિ, ૧૦. ચારણલબ્ધિ, ૧૧. આશીવિષલબ્ધિ, ૧૨. કેવલિલબ્ધિ, ૧૩. ગણધરલબ્ધિ, ૧૪. પૂર્વધરલબ્ધિ, ૧૫. અર્હત્ લબ્ધિ, ૧૬. ચક્રવર્તિલબ્ધિ, ૧૭. બળદેવલબ્ધિ, ૧૮. વાસુદેવલબ્ધિ, ૧૯. ક્ષીરમધુસર્પિરાસ્રવ-લબ્ધિ, ૨૦. કોષ્ઠકબુદ્ધિલબ્ધિ, ૨૧. પદાનુસારીલબ્ધિ, ૨૨. બીજબુદ્ધિલબ્ધિ, ૨૩. તેજોલેશ્યાલબ્ધિ, ૨૪. આહારકલબ્ધિ, ૨૫. શીતલેશ્યાલબ્ધિ, ૨૬. વૈક્રિયશરીર-લબ્ધિ, ૨૭. અક્ષીણમહાનસીલબ્ધિ, ૨૮ પુલાકલબ્ધિ. આ અઠ્ઠાવીસ લબ્ધિઓ છે. આદિ શબ્દવડે બીજી પણ લબ્ધિઓ છે, એમ જણાય છે. જીવોના શુભ, શુભતર, શુભતમ પરિણામોના કારણે તથા અસાધારણ તપના પ્રભાવથી વિવિધ પ્રકારની લબ્ધિઓ એટલે ઋદ્ધિવિશેષો જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૪૯૨-૧૪૯૫)

હવે અહીં કેટલીક લબ્ધિઓની ક્રમસર વ્યાખ્યા જણાવે છે, તેમાં પ્રથમ આમર્શૌષધિ વગેરે પાંચ લબ્ધિઓની વ્યાખ્યા કરે છે -

ગાથાર્થ - સંસ્પર્શન એટલે સ્પર્શ કરવો, તે આમર્શ કહેવાય છે. પેશાબ અને વિષ્ઠા તે વિપ્રુષ કહેવાય છે. બીજાઓ વિડ્ એટલે વિષ્ઠા અને પ્ર એટલે પેશાબ કહે છે. આ બે તથા બીજા પણ અવયવો સુગંધી અને રોગોને શમાવવા સમર્થ હોય તે.

ટીકાર્થ - આમર્શઔષધિલબ્ધિ - સ્પર્શ કરવો, તે આમર્શ કહેવાય છે. તે સ્પર્શ જ ઔષધિરૂપે જેમને હોય એટલે જેમનો સ્પર્શ ઔષધિરૂપે પરિણમેલો હોય તે આમર્શૌષધિ કહેવાય. એટલે જેઓ હાથ વગેરે અવયવોના સ્પર્શ માત્રથી જ વિવિધ રોગો દૂર કરવા સમર્થ હોય, તેવા સાધુઓ લબ્ધિ અને લબ્ધિવંતના અભેદ ઉપચારથી આમર્શૌષધિરૂપે કહેવાય છે. આનો ભાવ એ છે કે, જેના પ્રભાવથી પોતાના હાથ, પગ વગેરે અવયવોના સ્પર્શમાત્રથી જ પોતાના તેમજ બીજાના બધાયે રોગો દૂર થાય, તે આમર્શૌષધિલબ્ધિ કહેવાય છે.

વિપ્રુડ્-ખેલ-જલ્લ-સર્વૌષધિલબ્ધિ :- પેશાબ અને વિષ્ઠાના વિપ્રુષ એટલે અવયવો, વિપ્રુડ કહેવાય છે. પેશાબ અને વિષ્ઠાના અવયવો જ અહીં વિપ્રુડ્ કહેવાય છે. બીજા આચાર્યો વિડ્ એટલે વિષ્ઠા અને પ્ર એટલે પેશાબ કહે છે.

વિષ્ઠા તથા પેશાબ-એ અને બીજા પણ શ્લેષ્મ, મેલ, વાળ, નખ વગેરે ઘણા અને બધા અવયવો, જે સાધુઓના સુગંધી હોય અને રોગોને શમાવવા સમર્થ હોય, તો સાધુ તે ઔષધિની લબ્ધિવાળા કહેવાય છે. જેમકે વિપ્રુડૌષધિ, ખેલૌષધિ, જલ્લૌષધિ, કેશૌષધિ, નખૌષધિ વગેરે ઔષધિ તથા સર્વૌષધિવાળા સાધુઓ કહેવાય છે. આનો ભાવ એ છે કે,

જે સાધુના પ્રભાવથી એમની વિષ્ઠા તથા પેશાબનો થોડો પણ અંશ સુગંધી હોય અને રોગ સમૂહનો નાશ કરવા સમર્થ થાય, તે વિપ્રુડૌષધિ તથા ખેલ એ શ્લેષ્મ, નાકનો મેલ, જલ્લ એટલે શરીરનો મેલ, કાન, મોઢું, નાક, આંખ, જીભ વગેરેનો જે મેલ તે જલ્લ કહેવાય. આ ખેલ અને જલ્લના પ્રભાવથી બધા રોગો દૂર થાય અને સુગંધી બને તે ખેલૌષધિ અને જલ્લૌષધિ કહેવાય. તથા જેના પ્રભાવથી વિષ્ઠા, પેશાબ, વાળ, નખ વગેરે બધાયે અવયવો એકઠા થઈ બધે ઔષધરૂપે અને સુગંધીરૂપે પરિણમે તે સર્વૌષધિ. (૧૪૯૬-૧૪૯૭)

ગાથાર્થ - જે સર્વશ્રોતો એટલે કાંણાઓવડે બધુંયે સાંભળી શકે અને બધો વિષય જાણી શકે તથા એક સાથે સાંભળેલા શબ્દોને ભિન્ન-ભિન્નસ્વરૂપે જાણી શકે તે સંભિન્નશ્રોતો લબ્ધિ. (૧૪૯૮)

ટીકાર્થ - સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિ - જે શરીરના બધાયે દેશ એટલે અવયવવડે સાંભળી શકે, તે સંભિન્નશ્રોતા કહેવાય. અથવા જે શબ્દ વગેરે સર્વે વિષયોને બધાયે શ્રોતો એટલે ઇન્દ્રિયોવડે જાણી શકે એટલે કોઈપણ એક જ ઇન્દ્રિયવડે બીજી ઇન્દ્રિયવડે જાણવા યોગ્ય વિષયોને જાણી શકે, તે સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિમાન કહેવાય.

અથવા બાર યોજનના વિસ્તારમાં રહેલા ચક્રવર્તિના સૈન્યમાં વાગતા વાજિંત્રોના સમૂહને અથવા એક સાથે વગાડાતા ઢોલ વગેરેના અવાજને ભિન્ન-ભિન્ન લક્ષણ અને વિધાનપૂર્વક પરસ્પર જુદા-જુદા લોકસમૂહમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અથવા શંખ, કાહલા, ભેરી એટલે નગારા, ભાણ, ઢક્કા વગેરે વાજિંત્રના અવાજને એકી સાથે જ અને ઘણા શબ્દોને જે સાંભળી શકે અને તેનો નિર્ણય કરી શકે, તે સંભિન્નશ્રોતોલબ્ધિમાન કહેવાય છે. (૧૪૯૮)

ગાથાર્થ - ઋજુ એટલે સામાન્ય, તન્માત્રને ગ્રહણ કરનારું જે મનઃપર્યવજ્ઞાન, જે પ્રાયઃ કરી વિશેષ રહિત છે. જેમકે ઘડાને ચિંતવેલ છે - એમ જાણી શકે. વસ્તુના વિશેષને ગ્રહણ કરનારું જે જ્ઞાન અને તેને ગ્રહણ કરનારી જે વિપુલબુદ્ધિ તે વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાન કહેવાય. અર્થાત્ ઘટને પર્યાયો સાથે જાણી શકે છે. (૧૪૯૯-૧૫૦૦)

ટીકાર્થ - ઋજુમતિલબ્ધિ :- ઋજુ એટલે સામાન્ય, વસ્તુમાત્રને ગ્રહણ કરનારી મતિ એટલે જ્ઞાન તે ઋજુમતિમનઃપર્યવજ્ઞાન કહેવાય. તે ઋજુમતિ મોટે ભાગે વિશેષ રહિતપણે એટલે દેશ-કાળ વગેરે અનેક પર્યાયો વગર બીજાવડે ચિંતવાયેલ ઘડામાત્રને જાણી શકે છે.

વિપુલમતિલબ્ધિ :- ઘડા વગેરે વસ્તુઓના દેશ, ક્ષેત્ર, કાળ વગેરે વિશેષોના માન એટલે સંખ્યાને જાણી શકે, તે વિપુલને ગ્રહણ કરનારી જે બુદ્ધિ એટલે જ્ઞાન તે વિપુલમતિ-મનઃપર્યવજ્ઞાન કહેવાય. આ જ્ઞાન બીજાએ ચિંતવેલ ઘડાને પ્રસંગાનુસાર સેંકડો પર્યાય યુક્ત જાણી શકે છે. જેમકે આ ઘડો સોનાનો, પાટલિપુત્ર નગરનો, નવો અદ્યતન, મોટા ઓરડામાં રહેલો, વગેરે ઘણા વિશેષોથી વિશિષ્ટ ઘડાને બીજાએ વિચારેલ જાણી શકે છે. આનો ભાવ એ છે કે,

મનઃપર્યવજ્ઞાન બે પ્રકારે છે. ૧. ઋજુમતિ અને ૨. વિપુલમતિ. તેમાં જે સામાન્ય ઘડા વગેરે વસ્તુમાત્રને વિચારવામાં પ્રવૃત્ત થયેલ મનના પરિણામને ગ્રહણ કરનાર, કંઈક અવિશુદ્ધતર, મનુષ્યક્ષેત્ર એટલે અઢીદ્વીપમાં અઢી આંગળ ઓછું, એટલા ક્ષેત્રમાં રહેલા વિષયનું જે જ્ઞાન, તે ઋજુમતિલબ્ધિ છે. સેંકડો પર્યાયો સહિત ઘડા વગેરે વસ્તુઓના વિશેષ ચિંતનમાં પ્રવૃત્ત થયેલ મનોદ્રવ્યને ગ્રહણ કરનાર, સ્પષ્ટ અને સંપૂર્ણ મનુષ્યક્ષેત્ર વિષયક જે જ્ઞાન, તે વિપુલમતિલબ્ધિ છે. (૧૪૯૯-૧૫૦૦)

ગાથાર્થ - આશી એટલે દાઢા. તેમાં જે રહેલ મહાઝેર, તે આશીવિષ કહેવાય. તે ઝેર

કર્મ અને જાતિના ભેદે બે પ્રકારે છે. તે બંને પ્રકારો પણ અનેક ભેદે અને ચાર ભેદે છે. (૧૫૦૧)

ટીકાર્થ - આશીવિષલબ્ધિ :- આશી એટલે દાઢાઓ. તેમાં રહેલું જે મહાઝેર જેમને હોય, તે આશીવિષ કહેવાય છે. તે આશીવિષો બે પ્રકારે છે.

૧. કર્મભેદ ૨. જાતિભેદ. તેમાં કર્મભેદમાં પંચેંદ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવો, મનુષ્યો, સહસ્રાર સુધીના દેવો-એમ અનેક પ્રકારો છે. તપ, ચારિત્રના અનુષ્ઠાનો અથવા બીજા કોઈક ગુણનાં કારણે આશીવિષ સાપ, વીંછી, નાગ વગેરે વડે સાધ્ય ક્રિયા તેઓ કરી શકે છે. શ્રાપ વગેરે આપવા દ્વારા બીજાનો નાશ પણ કરી શકે છે. દેવોને આ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે એમ જાણવું. કારણ કે, જેમને પૂર્વે મનુષ્યભવમાં આશીવિષલબ્ધિ હોય અને સહસ્રાર સુધીમાં નવીનદેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયેલા હોય, તેમને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પૂર્વભવની આશીવિષલબ્ધિના સંસ્કાર હોવાથી આશીવિષલબ્ધિવાનરૂપે વ્યવહારમાં કહેવાય છે. તે પછી પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તે સંસ્કારો જતા રહેતા હોવાથી આશીવિષલબ્ધિમાન કહેવાતા નથી.

જો કે પર્યાપ્તા દેવો પણ શ્રાપ વગેરે દ્વારા બીજાનો નાશ કરી શકે છે. છતાં તેઓ તે લબ્ધિધારી કહેવાતા નથી. કારણકે, આ પ્રમાણે થવું તેમને ભવપ્રત્યય અને તેવા પ્રકારના સામર્થ્યના કારણે હોવાથી સર્વસાધારણ છે. ગુણપ્રત્યયિક જે સામર્થ્ય વિશેષ તે લબ્ધિ કહેવાય એવી પ્રસિદ્ધિ છે.

જાતિઆશીવિષ વીંછી, દેડકો, સાપ અને મનુષ્યના ભેદે ચારે પ્રકારે છે. તેઓ ક્રમસર બહુ, બહુતર, બહુતમ, અતિબહુતમ વિષવાળા છે. વીંછીનું ઝેર ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધ ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણ શરીરમાં ફેલાઈ શકે છે. દેડકાનું ઝેર ભરતક્ષેત્ર પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં, સાપનું ઝેર જંબૂદ્વીપ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં અને મનુષ્યનું ઝેર સમયક્ષેત્ર પ્રમાણ એટલે અઢી દ્વીપ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં ફેલાઈ શકે છે. (૧૫૦૧)

હવે ક્ષીરમધુસર્પિરાશ્રવ અને કોષ્ઠકબુદ્ધિલબ્ધિ કહે છે -

ગાથાર્થ - ખીર, મધ, ઘીના જેવા સ્વાદની ઉપમાવાળા વચનો જેમના નીકળે, તે ક્ષીરમધુસર્પિરાશ્રવલબ્ધિ કહેવાય અને કોઠીમાં રાખેલા અનાજની જેમ જેના સૂત્ર અર્થ હોય, તે કોષ્ઠકબુદ્ધિ કહેવાય.

ટીકાર્થ - ક્ષીરમધુસર્પિરાશ્રવલબ્ધિ : ખીર, મધ, ઘી, ના સ્વાદની ઉપમાવાળું મીઠું જેમનું વચન હોય અર્થાત્ વજસ્વામિની જેમ જે બોલે, તેને ક્ષીરમધુસર્પિરાશ્રવલબ્ધિ કહેવાય. આનો ભાવ એ છે કે,

શેરડીને ચરનારી એક લાખ ગાયનું દૂધ પચાસ હજાર ગાયને પીવડાવે, તેનું દૂધ બીજી અડધી ગાયને, એમ અડધી અડધી ગાયોને પીવડાવતા છેલ્લે એક ગાયને પીવડાવી તેનું દૂધ કાઢી તેની ખીર બનાવે. તેને આગમમાં 'ચાતુરિક્ય' એ પ્રમાણે કહ્યું છે. તે ખીર ખાવાથી મન અને શરીર અતિ આનંદકારક થાય છે. તેમ જેમનું વચન સાંભળવાથી મન અને શરીરને સુખકારક થાય, તે ક્ષીરાશ્રવ કહેવાય છે. ખીરની જેમ જેના વચનો બધી રીતે શ્રવે એટલે ઝરે છે, તે ક્ષીરાશ્રવ કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે મધમાં પણ જાણવું. અહીં મધ એટલે કોઈક અતિશય સાકર વગેરેવાળું મીઠું દ્રવ્ય તે જાણવું. ઘી પણ શેરડીનો ચારો ચરનારી ગાયના દૂધમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ અને ધીમા તાપે તપાવેલ, વિશિષ્ટ વર્ણ એટલે રંગવાળું ઘી જાણવું. ઘીના સ્વાદ જેવા મીઠા વચન બોલનાર ઘૃતાશ્રવા કહેવાય. ઉપલક્ષણથી અમૃતાશ્રવી, ઇક્ષુરસાશ્રવી વગેરે પણ ઉપર પ્રમાણે જાણવા.

અથવા જેના પાત્રમાં પડેલ ખરાબ અન્ન પણ ખીર, મધ, ઘી વગેરે સમાન રસ, વીર્ય એટલે શક્તિ અને વિપાક એટલે ફળ આપનારુ થાય, તે અનુક્રમે ક્ષીરાશ્રવી, મધ્વાશ્રવી, સર્પિરાશ્રવી કહેવાય છે.

કોષ્ઠકબુદ્ધિલબ્ધિ :- કોઠીમાં રાખેલ અનાજની જેમ જેમના સૂત્રાર્થ ભૂલાતા ન હોવાથી અને લાંબો સમય રહેતા (ટકતા) હોવાથી, કોઠીમાં રહેલા અનાજની જેમ નાશ ન પામતા સૂત્રાર્થવાળા મુનિ કોષ્ઠકબુદ્ધિલબ્ધિવંત કહેવાય છે.

કોઠીમાં રહેલા અનાજ જેવી જેની બુદ્ધિ હોય, જે આચાર્યના મુખમાંથી નીકળેલ સૂત્રાર્થને તે જ રૂપે ધારણ કરે, તે સૂત્રાર્થમાં કોઈપણ કાળે જરાપણ ઓછું ન થાય, તે કોષ્ઠકબુદ્ધિલબ્ધિ કહેવાય. (૧૫૦૨)

હવે પદાનુસારીલબ્ધિ અને બીજબુદ્ધિલબ્ધિ કહે છે -

ગાથાર્થ - જે એક સૂત્રપદવડે ઘણાં સૂત્રપદોને ગ્રહણ કરી શકે તે પદાનુસારીલબ્ધિ. જે એક અર્થપદવડે (ઘણા) અર્થને પામે તે બીજબુદ્ધિ કહેવાય.

ટીકાર્થ- પદાનુસારીલબ્ધિ :- જે અધ્યાપક વગેરે દ્વારા કોઈપણ એક સૂત્રપદ ભણ્યો હોય, તે સૂત્રપદવડે ઘણા સૂત્રપદોને પોતાની બુદ્ધિવડે જાણી, તે પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરે તે પદાનુસારીલબ્ધિમાન કહેવાય.

બીજબુદ્ધિલબ્ધિ :- 'ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય યુક્ત સત્' વગેરે જેવા અર્થપ્રધાનપદને મેળવી, તે એક બીજરૂપ પદવડે જે બીજા નહીં સાંભળેલ શ્રુતના પણ યથાવસ્થિત ઘણા

અર્થને જાણી શકે, તે બીજબુદ્ધિલબ્ધિવાન કહેવાય. અને સર્વોત્તમ પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થયેલી આ બીજબુદ્ધિલબ્ધિ તીર્થંકરોના ગણધરોને હોય છે. જેઓ ઉત્પાદ વગેરે ત્રણ પદોનું અવધારણ કરી સંપૂર્ણ દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચનની ગુંથણી કરે છે. (૧૫૦૩)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - અક્ષીણમહાનસીલબ્ધિ :- જેનાવડે લવાયેલ ભિક્ષામાંથી ઘણા એટલે લાખોની સંખ્યામાં લોકો ધરાઈને જમે અને જ્યાં સુધી પોતે ન જમે, ત્યાં સુધી આહાર પૂર્ણ ન થાય, તે અક્ષીણમહાનસીલબ્ધિ કહેવાય. (૧૫૦૪)

ગાથાર્થ - ભવસિદ્ધિક એટલે ભવ્ય પુરુષોને આ કહેલ લબ્ધિઓ હોય છે અને હવે ભવસિદ્ધિક સ્ત્રીઓને જેટલી લબ્ધિઓ હોય છે તે કહે છે. (૧૫૦૫)

ટીકાર્થ - અહીં અવધિ, ચારણ, કેવલિ, ગણધર, પૂર્વધર, અર્હત્, ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ, તેજોલેશ્યા, આહારક, શીતલેશ્યા, વૈક્રિય, પુલાક-આ લબ્ધિઓ પ્રાયઃ કરી આગળ મોટે ભાગે પ્રતિપાદન કરી હોવાથી અને પ્રસિદ્ધ હોવાથી સૂત્રકારે એની વ્યાખ્યા કરી નથી પરંતુ તેજોલેશ્યા અને શીતલેશ્યાલબ્ધિની વ્યાખ્યા સ્થાનશૂન્ય ન રહે તે માટે કરે છે.

તેજોલેશ્યાલબ્ધિ :- ક્રોધની અધિકતાથી શત્રુ તરફ મોઢામાંથી અનેક યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેલ વસ્તુઓને બાળવામાં સમર્થ એવો તીવ્રતર તેજ એટલે અગ્નિ કાઢવાની શક્તિ તે તેજોલેશ્યાલબ્ધિ.

શીતલેશ્યાલબ્ધિ :- અતિ કરુણાધીન થઈ જેના પર ઉપકાર કરવો હોય, તેના તરફ તેજોલેશ્યા બુઝાવવા સમર્થ એવો શીતલ તેજવિશેષ છોડવાની જે શક્તિ, તે શીતલેશ્યા.

કૂર્મગામમાં કરૂણારસવાળા, સ્નાનના અભાવના કારણે ઉત્પન્ન થયેલ ઘણી જૂને બચાવનાર, બાલતપસ્વી, વૈશિકાયિન તાપસને નિષ્કારણ કજિયા કરવાની ઈચ્છાથી ગોશાળો ''અરે યૂકાશય્યાતર'' એમ કહી તાપસના કોપાગ્નિને પ્રગટાવવા લાગ્યો. ત્યારે વૈશિકાયિન તાપસે તે દુરાત્માને બાળવા માટે વજ્રને બાળવાની શક્તિવાળી તેજોલેશ્યા છોડી. તે જ વખતે દયાળુ ભગવાન વર્ધમાનસ્વામીએ પણ તેના પ્રાણની રક્ષા માટે ઘણા તાપનો ઉચ્છેદ કરવામાં ચતુર એવી શીતલેશ્યા છોડી. જે સાધુ નિરંતર છઠ્ઠ તપ કરે અને પારણામાં એક મુઠ્ઠિ નખીયાવાળા અડદ વાપરે અને એક કોગળો પાણી પીએ-એ રીતે કરતા છ મહિને તેજોલેશ્યાલબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે.

અહીં આદિ શબ્દથી બીજી પણ અણુત્વ, મહત્ત્વ, લઘુત્વ, ગુરુત્વ, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ઈશિત્વ, વશિત્વ, અપ્રતિઘાતિત્વ, અન્તર્ધાન, કામરૂપિત્વ વગેરે લબ્ધિઓ જાણવી.

અણુત્વ એટલે જે લબ્ધિના કારણે અણુ જેટલું શરીર કરી એક નાનાછિદ્રમાં પણ પ્રવેશ કરી શકે અને ત્યાં ચક્રવર્તિના ભોગોને પણ ભોગવે.

મહત્ત્વલબ્ધિ એટલે મેરૂ પર્વતથી પણ મોટુ શરીર કરવાનું જે સામર્થ્ય તે.

વાયુથી પણ હલકુ શરીર કરવાનું જે સામર્થ્ય તે લઘુત્વ.

વજ્રથી પણ ભારે શરીર કરવાનું જે સામર્થ્ય તે ગુરુત્વ. તે શરીર પ્રકૃષ્ટબળવાળા ઇન્દ્ર વગેરેથી પણ ઉંચકવું દુઃસહ થાય છે.

પ્રાપ્તિલબ્ધિ એટલે જમીન પર જ રહીને આંગળીના અગ્રભાગવડે મેરૂપર્વત આગળ રહેલા સૂર્ય વગેરેને અડવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય તે.

પ્રાકામ્યલબ્ધિ એટલે પાણીમાં પણ જમીનની જેમ પ્રવેશવા અને ચાલવાની શક્તિ-વિશેષ તે તથા પાણીની જેમ જમીનમાં પણ ડુબકી લગાવીને નીકળવાની જે શક્તિ તે.

ઇશિત્વ એટલે ત્રણ લોકની પ્રભુતા, તીર્થંકર, ઇન્દ્ર વગેરેની ઋદ્ધિ વિકુર્વવાની જે શક્તિ તે.

વશિત્વ એટલે સર્વ જીવને વશ કરવાની શક્તિ.

અપ્રતિઘાતિત્વલબ્ધિ એટલે પર્વતમાં પણ નિઃશંકપણે એટલે અટક્યા વગર ગતિ કરી શકે તે.

અન્તર્ધાનલબ્ધિ એટલે અદૃશ્ય થવાની જે શક્તિ તે.

કામરૂપિત્વલબ્ધિ એટલે એકી સાથે વિવિધ પ્રકારના રૂપો વિકુર્વી શકે તે.

હવે ભવ્ય-અભવ્ય પુરુષો અને સ્ત્રીઓને જેટલી લબ્ધિઓ હોય છે, તે કહે છે. ભવિષ્યમાં જેઓને મુક્તિપદ મળવાનું છે તે ભવસિદ્ધિક કહેવાય, એટલે ભવ્ય કહેવાય. તે ભવ્ય પુરુષોને ઉપરોક્ત બધીયે લબ્ધિઓ હોઈ શકે છે. તથા ભવ્ય સ્ત્રીઓને જે લબ્ધિઓ નથી થતી તે આગળની ગાથામાં કહે છે. (૧૫૦૫)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - અર્હત્, ચક્રવર્તિ, વાસુદેવ, બળદેવ, સંભિન્નશ્રોતઃ, ચારણ, પૂર્વધર, ગણધર, પુલાક, આહારક લબ્ધિ. આ દસ લબ્ધિ ભવ્ય સ્ત્રીઓને હોતી નથી. બાકીની અઢાર લબ્ધિ ભવ્ય સ્ત્રીઓને હોય છે. એમ ઉપલક્ષણથી જણાય છે.

જેમ મલ્લિનાથસ્વામિને સ્ત્રીપણામાં જે તીર્થંકરપણું હતું, તે આશ્ચર્યરૂપ હોવાથી ન ગણાય.

આગળ કહેલ દશ લબ્ધિઓ તથા કેવલિ, ઋજુમતિ, વિપુલમતિરૂપ ત્રણ લબ્ધિ ઉમેરતા તેર લબ્ધિઓ અભવ્ય પુરુષોને ક્યારે પણ હોતી નથી. બાકીની પંદર લબ્ધિઓ અભવ્ય પુરુષોને હોય છે.

અભવ્ય સ્ત્રીઓને પણ ઉપરોક્ત તેર તેમજ ચૌદમી મધુક્ષીરાશ્રવલબ્ધિ પણ હોતી નથી. બાકીની આ ચૌદ સિવાયની લબ્ધિઓ હોય છે. (૧૫૦૬-૧૫૦૮)'

(સટીક પ્રવચનસારોદ્ધારના મુનિશ્રી અમિતયશવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

વિશેષાવશ્યકભાષ્યમાં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'હવે બાકીની ઋદ્ધિઓ કહે છે -

ગાથાર્થ - ૧. આમર્ષઔષધિ, ૨. વિપ્રુડૌષધિ, ૩. શ્લેષ્મૌષધિ, ૪. મલૌષધિ, ૫. સંભિન્નશ્રોતા, ૬. ઋજુમતિ, ૭. સર્વૌષધિ, ૮. ચારણવિદ્યા, ૯. આશીવિષ, ૧૦. કેવળી, ૧૧. મનઃપર્યવજ્ઞાની, ૧૨. પૂર્વધર, ૧૩. અર્હન્ત, ૧૪. ચક્રવર્તી, ૧૫. બળદેવ, અને ૧૬. વાસુદેવ, એ ઋદ્ધિઓ જાણવી. (૭૭૯-૭૮૦).

ટીકાર્થ - **૧. આમર્ષઔષધિ**-હાથ વગેરેના સ્પર્શમાત્રથી જ કોઈપણ રોગીના રોગને દૂર કરવાને સમર્થ જે લબ્ધિ થાય તે. અહીં લબ્ધિ અને લબ્ધિમાનનો અભેદ ઉપચાર કરવાથી એ લબ્ધિમાન સાધુ જ આમર્ષઔષધિ કહ્યા છે.

૨. વિપ્રુડૌષધિ, ૩. શ્લેષ્મૌષધિ, ૪. મલૌષધિ, આ લબ્ધિવાળાના ઝાડો, પેશાબ, શ્લેષ્મ (કફ) અને મેલ એ બધા સુવાસિત હોય છે, તેમજ પોતાના અથવા પરના રોગોને દૂર કરવાની બુદ્ધિથી તેનો સ્પર્શ કરતાં તે રોગો દૂર થાય છે.

૫. સંભિન્નશ્રોતલબ્ધિ - જે લબ્ધિથી શરીરના સર્વ ભાગો વડે સાંભળી શકે તે. અથવા પાંચમાંની કોઈપણ ઇન્દ્રિયવડે બાકીની સર્વ ઇન્દ્રિયવડે જાણી શકાય એવા વિષયોને જાણે તે સંભિન્નશ્રોતા કહેવાય. અથવા શ્રોત્રેન્દ્રિય ચક્ષુનું કાર્ય કરનાર થવાથી ચક્ષુપણાને પામેલ હોય, અને ચક્ષુ શ્રોત્રનું કાર્ય કરનાર થવાથી શ્રોત્રપણાને પામેલ હોય, એમ જેની સર્વઇન્દ્રિયો પરસ્પર એકરૂપતાને પામેલ હોય તે સંભિન્નશ્રોતા કહેવાય. તેમજ બાર યોજન પર્યંત વિસ્તારાયેલા અને એકીસાથે બોલનારા ચક્રવર્તીના લશ્કરના શબ્દોને, તથા એકીસાથે વગાડાતા તેમના વાજિંત્રોના પરસ્પર લક્ષણ અને ભેદથી જુદા જુદા એવા શબ્દો, અને ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યોથી થયેલા શંખ, ભેરી આદિના ઘણા શબ્દો જે એકીસાથે સાંભળે તે પણ સંભિન્નશ્રોતા કહેવાય છે. આ સંભિન્નશ્રોતાલબ્ધિ પણ ઋદ્ધિ જ છે.

૬. **ઋજુમતિ** - ઘટ, પટાદિના વિચારને સામાન્યમાત્ર ગ્રહણ કરનારી મતિ તે. આ લબ્ધિ વિપુલમતિની અપેક્ષાએ કંઈક ન્યૂન વિશુદ્ધિવાળી છે અને તે મનઃપર્યવજ્ઞાનનો એક ભેદ જ છે.

૭. **સર્વઔષધિ** - જેના ઝાડો-પેશાબ, કેશ, નખ વગેરે સર્વ અવયવો સુવાસિત અને રોગ દૂર કરવાને સમર્થ હોય તે. અથવા એક જ સાધુને આમર્ષઔષધિ વગેરે સર્વ લબ્ધિઓ હોય તે સર્વૌષધિલબ્ધિ કહેવાય છે.

૮. **ચારણલબ્ધિ** - અતિશયસહિત ગમનાગમનરૂપ લબ્ધિયુક્ત જે હોય તે ચારણલબ્ધિમાન કહેવાય, તે બે પ્રકારે છે - એક વિદ્યાચારણ અને બીજા જંઘાચારણ. તેમાં કોઈ વિવક્ષિત આગમરૂપ વિદ્યાની મુખ્યતાએ ગમનાગમન કરે તે વિદ્યાચારણ. આ લબ્ધિ યથાવિધિ અતિશયપૂર્વક નિરંતર છઠ્ઠનું તપ તપતાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ લબ્ધિવડે લબ્ધિમાન થયેલ મુનિ એક પગલે માનુષોત્તર પર્વત ઉપર જઈને ત્યાંના ચૈત્યોને વાંદે, ત્યાંથી બીજા પગલે નંદીશ્વર નામના આઠમા દ્વીપે જઈ ત્યાંના ચૈત્યોને વાંદે, ત્યાંથી એક જ પગલે પાછા ફરીને જ્યાંથી ગયા હોય ત્યાં આવે અને અહિંના ચૈત્યોને વાંદે. આ પ્રમાણે તીરછી દિશામાં ગમનાગમન થાય. અને ઊર્ધ્વ દિશામાં અહીંથી એક પગલે નંદનવનમાં જઈ ત્યાંના ચૈત્યોને વાંદે, ત્યાંથી બીજા પગલે મેરૂપર્વત ઉપર પાંડુકવનમાં જઈ ત્યાંના ચૈત્યોને વાંદીને પછી ત્રીજા પગલે ત્યાંથી પાછા ફરીને જે સ્થળેથી ગયેલ હોય તે સ્થળે પાછા આવે અને ત્યાંના ચૈત્યોને વાંદે.

લુતાતન્તુ (કરોળીયાના જાળના તાંતણાથી બનાવેલ પુટક તંતુઓ) અથવા સૂર્ય-કિરણોની મદદ વડે બન્ને જંઘાએ આકાશમાર્ગે ચાલે તે જંઘાચારણ કહેવાય. આ લબ્ધિ યથાવિધિ અતિશયપૂર્વક નિરંતર વિકૃષ્ટ-અઠ્ઠમની તપસ્યા કરતાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ લબ્ધિયુક્ત મુનિ એક પગલે અહીંથી તેરમા રૂચકવરદ્વીપે જઈને ત્યાં ચૈત્યોને વાંદી, ત્યાંથી પાછા ફરતા બીજા પગલે નંદીશ્વરદ્વીપે આવીને ત્યાંના ચૈત્યોને વંદના કરી, ત્યાંથી ત્રીજા પગલે જ્યાંથી ગયેલ હોય ત્યાં પાછા આવે. આ પ્રમાણે તીરછી દિશામાં ગમનાગમન કરે અને ઊર્ધ્વ દિશામાં અહિંથી એક પગલે પાંડુકવનમાં જઈ ત્યાંનાં ચૈત્યોને વાંદી ત્યાંથી પાછા ફરતાં બીજા પગલે નંદનવનમાં આવી ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદના કરી ત્રીજા પગલે જ્યાંથી ગયા હોય ત્યાં પાછા આવે.

વિદ્યાચારણ અને જંઘાચારણમાં આટલો ભેદ છે.

૯. **આશીવિષ** - જેની દાઢમાં વિષ હોય તે. તેના બે પ્રકાર છે. એક જાતિથી અને બીજા કર્મથી. તેમાં જાતિથી આશીવિષ વીંછી, સર્પ અને મનુષ્યની જાતિઓ છે અને તે અનુક્રમે

વધારે વધારે વિષવાળા હોય છે, કારણ કે વીંછીનું ઝેર વધારેમાં વધારે અર્ધભરતક્ષેત્રપ્રમાણ શરીરમાં વ્યાપી શકે એટલું હોય છે. સર્પનું વિષ જંબૂદ્વીપપ્રમાણ શરીરમાં વ્યાપી શકે એટલું હોય છે અને મનુષ્યનું વિષ અઢીદ્વીપપ્રમાણ શરીરમાં વ્યાપી શકે એટલું હોય છે. આ સર્વ ભેદો જાતિથી આશીવિષ કહેવાય છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય અને સહસ્રાર સુધીના દેવો તે કર્મથી આશીવિષ છે. તપ અનુષ્ઠાનથી અથવા કોઈ બીજા ગુણથી, વીંછી-સર્પ આદિથી જે કાર્ય સાધ્ય હોય, તે તેઓ કરે છે, એટલે કે શાપ આપવાદિવડે બીજાને મારી નાંખી શકે છે. એમાં પણ દેવો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં એવી શક્તિવાળા હોય છે, કારણ કે તેઓ પૂર્વે મનુષ્યભવમાં ઉપાર્જિત આશીવિષલબ્ધિવાળા હોઈને સહસ્રાર દેવલોક પર્યંતના દેવોમાં ઉત્પન્ન થયા હોય, ત્યારે પર્યાપ્ત અવસ્થા ન થાય ત્યાં સુધી તેવી શક્તિવાળા હોય છે, તે પછી તે લબ્ધિ નથી હોતી. જો કે પર્યાપ્તા દેવો પણ શાપાદિવડે બીજાનો નાશ કરી શકે છે, તો પણ તે વખતે તેઓને લબ્ધિ છે એમ ન કહેવાય.

૧૦. કેવળીની ઋદ્ધિ એ સર્વપ્રસિદ્ધ છે.

૧૧. વિપુલમતિરૂપ મનઃપર્યવજ્ઞાની, એટલે ઘણા વિશેષોયુક્ત વસ્તુના વિચારોને ગ્રહણ કરે તે વિપુલમતિ અથવા સેંકડો પર્યાયો સહિત ચિન્તનીય ઘટાદિ વસ્તુવિશેષના વિચારને ગ્રહણ કરનારી મતિ તે વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાન.

પ્રશ્ન :- સામાન્યથી એક મનઃપર્યવજ્ઞાન જ અહીં કહ્યું હોત તો ચાલત, કારણ કે એ એકથી જ ઋજુમતિ અને વિપુલમતિનો સંગ્રહ થઈ જાત. વળી ઋજુમતિ અને વિપુલમતિને એક જ સ્થળે ન કહેતા જુદા જુદા સ્થળે કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર :- તારું કહેવું સત્ય છે, પરંતુ અતિશય જ્ઞાનીઓની વિવિધ રચના કોઈ વિશિષ્ટ કારણસર હોય છે. વળી તેમાં વિશેષતા પણ છે કે ઋજુમતિ આવેલું ચાલ્યું જાય છે, ને વિપુલમતિ તેમ નથી માટે ભેદ છે. કેવલજ્ઞાનની પછી વિપુલમતિ કહેવાનું કારણ પણ એવું સંભવે કે વિપુલમતિવાળાને જરૂર કેવલજ્ઞાન થાય છે.

૧૨. પૂર્વધરોની ઋદ્ધિ પ્રસિદ્ધ છે, કેમકે ઇન્દ્રોને પણ તેઓ પૂજ્ય છે.

૧૩ અરિહંત, ૧૪-ચક્રી, ૧૫-બળદેવ, અને ૧૬-વાસુદેવની ઋદ્ધિઓ પણ સર્વને પ્રસિદ્ધ છે. તેથી તેનું વિવેચન નથી કરતા. (૭૭૯-૭૮૦).

એજ અર્થ ભાષ્યકાર કહે છે.

સ્પર્શ કરવાથી રોગ દૂર થાય તે આમર્ષૌષધિ, ઝાડો-પેશાબ સુવાસિત હોઈને રોગ દૂર કરવાને સમર્થ હોય તે વિપ્રુડૌષધિ, બીજાઓ વિડ્ એટલે વિષ્ઠા અને પ્ર એટલે પેશાબ એ બે

ઔષધિપણાને પામેલ હોય તેને વિપ્રુડૌષધિ કહે છે. આ અને બીજા ઘણા અવયવો સુવાસિત હોઈને રોગ શમાવવાને સમર્થ હોવાથી, તે તે ઔષધિપણાને પામેલા હોવાથી, તે સર્વૌષધિ કહેવાય. જે સર્વ ઇન્દ્રિયોથી સાંભળે અને તે સર્વ વિષયો શ્રોત્રેન્દ્રિયથી જાણે, અથવા ભિન્ન ભિન્ન ઘણા શબ્દો સાંભળે છે તે સંભિન્નશ્રોતા કહેવાય. સામાન્યમાત્રગ્રાહિણી મતિ તે ઋજુમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાન છે, એ પ્રાયઃ વિશેષવિમુખ ઘટમાત્ર ચિંતવ્યો છે એમ જાણે. અને વિપુલમતિ તે ઋજુમતિએ જાણેલી વસ્તુને વિશેષપણે ગ્રહણ કરે એટલે સેંકડો પર્યાયે કરીને યુક્ત એવી ચિંતનીય વસ્તુને વિશેષપણે ગ્રહણ કરનારી હોય છે.

જંઘા અને વિદ્યાવડે અતિશય ગમનાગમન કરવાને સમર્થ હોય તે ચારણ મુનિઓ છે. તેમાં જંઘાચારણ મુનિ સૂર્યના કિરણોની મદદ વડે એક પગલે રૂચકવરદ્વીપે જાય, ત્યાંથી પાછા ફરતાં બીજા પગલે નંદીશ્વરદ્વીપે આવે અને ત્રીજા પગલે અહીં પાછા આવે. (ઊર્ધ્વદિશામાં) પહેલા પગલે પંડકવનમાં જાય, બીજા પગલે નંદનવનમાં આવે અને ત્રીજા પગલે ત્યાંથી અહીં પાછા આવે. વિદ્યાચારણ મુનિ પહેલા માનુષોત્તર પર્વતપર જાય, બીજા પગલે નંદિશ્વરદ્વીપે જાય અને ત્રીજા પગલે ત્યાંથી અહીં આવી ચૈત્યવંદન કરે. (ઊર્ધ્વદિશામાં) પહેલા પગલે નંદનવનમાં જાય, બીજા પગલે પંડકવનમાં જાય અને ત્રીજા પગલે ત્યાંથી અહીં આવે.

આશી એટલે દાઢા, તેમાં જેને મહાવિષ હોય તે આશીવિષ કહેવાય. તે આશીવિષ કર્મથી અને જાતિથી એમ બે પ્રકારે છે. કર્મથી આશીવિષ અનેક પ્રકારે છે અને જાતિ વડે આશીવિષ વીંછી વગેરે ચાર પ્રકારે છે. અહીં મનઃપર્યવજ્ઞાન ગ્રહણ કરવાથી વિપુલમતિ મનઃપર્યવ કહ્યું છે, અને સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-દર્શન-તથા ચારિત્ર વડે કેવળી ચાર પ્રકારે છે. (૭૮૧-૭૯૨)

ઉપરોક્ત ઋદ્ધિઓ સિવાય બીજી પણ ક્ષીરાશ્રવાદિ લબ્ધિઓ છે, તે ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે.

ચક્રવર્તિની લાખ ગાયોનું દૂધ પચાશ હજાર ગાયોને પાય એમ અર્ધ અર્ધના અનુક્રમ વડે કરીને છેવટે એક ગાયનું જે દૂધ નીકળે તે દૂધ, શર્કરાદિ અત્યંત મધુર દ્રવ્યથી પણ અતિશય મીઠાશવાળું મધ, એ પ્રકારે ઘી પણ લેવું, તેના સ્વાદ જેવાં જેનાં વચનો હોય, તે (તીર્થંકર-ગણધરાદિ) ક્ષીરાશ્રવ, મધ્વાશ્રવ અને ઘૃતાશ્રવ લબ્ધિવાળા જાણવા. તેઓ સમસ્તજનને સુખ કરનાર હોય છે. કોષ્ઠક (કોઠારમાં રહેલા) ધાન્યની પેઠે જેને સૂત્ર અને અર્થ નિરંતર સ્મૃતિયુક્ત હોવાથી ચિરસ્થાયી હોય, તે કોષ્ઠકબુદ્ધિ લબ્ધિમાન કહેવાય, જે સૂત્રના એક જ પદથી સ્વબુદ્ધિવડે ઘણું શ્રુત જાણે છે, તે પદાનુસારી લબ્ધિમાન કહેવાય, અને

જે (ઉત્પાદ-વ્યય-ને ધ્રુવ ઇત્યાદિ) એક જ અર્થપ્રધાનપદવડે બીજા ઘણા અર્થને જાણે તે બીજબુદ્ધિ (ગણધરો) કહેવાય. (૭૯૯-૮૦૦)

ગાથાર્થ - એ પ્રમાણે પરિણામવશાત્ ઉદય, ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમથી થયેલી બહુ પ્રકારની લબ્ધિઓ જીવોને હોય છે. (૮૦૧)

ટીકાર્થ - ઉપર કહેલી અને એ સિવાય બીજી પણ લબ્ધિઓ જીવોને શુભ-શુભતરાદિ પરિણામવશાત્ અનેક પ્રકારની હોય છે. તેમાં વૈક્રિય અને આહારકાદિ નામકર્મના ઉદયથી વૈક્રિય અને આહારક લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, દર્શનમોહનીયાદિકર્મના ક્ષયથી ક્ષાયિક સમકિત-ક્ષીણમોહપણું અને મોક્ષ વગેરે લબ્ધિઓ થાય છે, દાનાન્તરાય-લાભાન્તરાય આદિ કર્મના ક્ષયોપશમથી અક્ષીણમહાનસી વગેરે લબ્ધિ થાય છે. જે લબ્ધિવડે એક જણે લાવેલી ભિક્ષા ઘણા વાપરે તો પણ ખૂટે નહિ, અને જ્યારે પોતે વાપરે ત્યારે પૂર્ણ થાય, તે અક્ષીણમહાનસી લબ્ધિ કહેવાય, અને દર્શનમોહનીય આદિ કર્મના ઉપશમથી ઉપશમસમકિત અને ઉપશાન્ત-મોહપણું વગેરે લબ્ધિઓ થાય છે. (૮૦૧)

આ સંબંધમાં બીજો મત બતાવીને તેનું ખંડન કરે છે -

ગાથાર્થ - કેટલાક વીશ લબ્ધિઓ કહે છે, તે યોગ્ય નથી, કેમ કે ''લબ્ધિ'' એવો જે વિશેષ, તે જીવોને અસંખ્ય છે. ગણધરલબ્ધિ, તૈજસલબ્ધિ, આહારકલબ્ધિ, પુલાકલબ્ધિ, આકાશગમનલબ્ધિ વગેરે ઘણી લબ્ધિઓ સંભળાય છે, પણ તે અહીં કહી નથી. (૮૦૨-૮૦૩)

ટીકાર્થ - જેઓ વીશ લબ્ધિઓ જ છે એમ કહે છે, તે વીશ લબ્ધિઓ આ પ્રમાણે માને છે, જેવી કે - ૧. આમર્ષૌષધિ, ૨. શ્લેષ્મૌષધિ, ૩. મલૌષધિ, ૪. વિપ્રુડૌષધિ, ૫. સર્વૌષધિ, ૬. કોષ્ઠબુદ્ધિ, ૭. બીજબુદ્ધિ, ૮. પદાનુસારીબુદ્ધિ, ૯. સંભિન્નશ્રોતા, ૧૦. ઋજુમતિ, ૧૧. વિપુલમતિ, ૧૨. ક્ષીરમધુઘૃતાશ્રવાલબ્ધિ, ૧૩. અક્ષીણમહાનસીલબ્ધિ, ૧૪. વૈક્રિયલબ્ધિ, ૧૫. ચારણલબ્ધિ, ૧૬. વિદ્યાધર, ૧૭. અરિહંત, ૧૮. ચક્રી, ૧૯. બળદેવ અને ૨૦ વાસુદેવ એ વીશ લબ્ધિઓ છે.

આ વીશ લબ્ધિઓ ભવસિદ્ધિક જીવોને હોય છે. એમાંથી જિનલબ્ધિ-બળદેવ-ચક્રી વાસુદેવ-સંભિન્નશ્રોતા-જંઘાચારણ અને પૂર્વધર એ સાત લબ્ધિઓ ભવસિદ્ધિક સ્ત્રીઓને નથી હોતી. તેમજ એ સાત અને ઋજુમતિ તથા વિપુલમતિ મળીને નવ લબ્ધિઓ અભવ્ય પુરુષોને પણ કદી નથી હોતી. વળી અભવ્ય સ્ત્રીઓને એ કહેલી નવ અને ક્ષીરમધ્વાશ્રવ મળીને દશ લબ્ધિઓ નથી હોતી પણ બાકીની જ હોય છે. (૮૦૨-૮૦૩)'

(સટીક વિશેષાવશ્યકભાષ્યના શાહ ચુનીલાલ હકમચંદ કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

સંબોધપ્રકરણમાં કહ્યું છે,

'સંઘ વગેરેનું કાર્ય આવી પડે ત્યારે જેના વડે ચક્રવર્ત્તિને પણ ચૂરી નાંખે તે લબ્ધિથી યુક્ત તે લબ્ધિપુલાક જાણવો. (૭૪૯)'

ગુરુ લોકમાં આ લબ્ધિઓને બતાવવામાં હોંશિયાર હોય છે.

જૈનશાસનની પ્રભાવના કરે એટલે કે તેને પ્રકાશમાં લાવે તે પ્રભાવક. તે આઠ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ પ્રવચની, ૨ ધર્મકથી, ૩ વાદી, ૪ નૈમિત્તિક, ૫ તપસ્વી, ૬ વિદ્યાવાન, ૭ સિદ્ધ અને ૮ કવિ.

ચૈત્યવંદનમહાભાષ્યમાં કહ્યું છે,

'પ્રવચની, ધર્મકથી, વાદી, નૈમિત્તિક, તપસ્વી, વિદ્યાવાન, સિદ્ધ અને કવિ - આ આઠ પ્રભાવક કહ્યા છે. (૧૨૮)'

આ આઠ પ્રભાવકોનું સ્વરૂપ **યોગશાસ્ત્ર**ની **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે -

'૧ પ્રવચની, ૨ ધર્મકથી, ૩ વાદી, ૪ નૈમિત્તિક, ૫ તપસ્વી, ૬ વિદ્યાવાળા, ૭ સિદ્ધ, અને ૮ કવિ એ આઠ પ્રભાવકો છે. (વ્ય.ભા.) તેમાં જે દ્વાદશાંગી રૂપ પ્રવચન અથવા ગણિપિટકના અતિશયવાળા જ્ઞાનને ધારણ કરનાર, તેને યુગપ્રધાનાગમ પણ કહી શકાય તે પ્રથમ **પ્રવચની.** જેને ધર્મોપદેશ આપવાની સુંદર શક્તિ હોય, જેની મધુર વાણીથી અનેકને ધર્મનો પ્રતિબોધ થાય તે, બીજો **ધર્મકથી.** વાદી, પ્રતિવાદી, સભ્ય અને સભાપતિ લક્ષણવાળી ચતુરંગી સભામાં પ્રતિપક્ષનું ખંડન કરી પોતાના પક્ષનું સ્થાપન કરવાના સામર્થ્યવાળો ત્રીજો **વાદી.** ત્રણે કાળ સંબંધી લાભાલાભને જણાવનાર નિમિત્તશાસ્ત્ર ભણેલો હોય, તે ચોથો **નૈમિત્તિક,** અઠ્ઠમ આદિ વિકૃષ્ટ-કઠોર તપ કરનાર પાંચમો **તપસ્વી.** પ્રજ્ઞપ્તિ, રોહિણી આદિ વિદ્યાદેવીઓ જેમાં સહાય કરનાર હોય તેવી પ્રજ્ઞપ્તિ, રોહિણી વગેરે **વિદ્યાવાળો** તે છઠ્ઠો. અંજન, પાદલેપ, તિલક, ગુટિકા, સમગ્ર લોકોને આકર્ષણ કરવાની, ખેંચવાની તથા વૈક્રિય લબ્ધિ વગેરે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી હોય, તે સાતમો **સિદ્ધ.** ગદ્ય-પદ્યાદિ વર્ણનાત્મક પ્રબંધો કે કાવ્યોની રચના કરનાર આઠમો **કવિ.** આ પ્રવચની આદિ આઠ પ્રકારે ભગવંતના શાસનની પોતાની શક્તિ અનુસાર, દેશ-કાળાદિકને અનુરૂપ સહાય કરનાર પ્રભાવક, તેઓનું કર્મ તે પ્રભાવના, બીજું ભૂષણ છે....(૨/૧૬)'

સમ્યક્ત્વસપ્તતિકામાં અને તેની **વૃત્તિ**માં પણ કહ્યું છે -

'પાંચમો શંકા વગેરે દૂષણોનો અધિકાર કહીને છઠ્ઠો પ્રભાવકનો અધિકાર કહે છે -

નિરતિચાર સમ્યક્ત્વવાળો સાધુ વિશેષ પ્રકારની તે તે લબ્ધિઓનું સામર્થ્ય હોતે છતે શ્રીજિનશાસનની પ્રભાવના કરવામાં કુશળ બુદ્ધિવાળો થાય. અહીં શ્રીજિનેશ્વર ભગવાને કહેલા સિદ્ધાંતમાં ઉલ્લાસ પામતા સમ્યગ્ જ્ઞાન વગેરે ગુણોથી વિશિષ્ટ તે પ્રભાવક આઠ પ્રકારના કહ્યા છે. (૩૧)

તે આઠ ભેદોને સ્પષ્ટ કરતા કહે છે - પ્રાવચનિક, ધર્મકથિક, વાદી, નૈમિત્તિક, તપસ્વી, વિદ્યાવાન્, સિદ્ધ અને કવિ એમ આઠ પ્રભાવક કહ્યા છે. (૩૨)

પ્રવચની પ્રભાવકનું સ્વરૂપ ગાથાના પૂર્વાર્ધથી કહે છે -

શ્રીપુંડરીકસ્વામી, શ્રીગૌતમસ્વામી વગેરેની જેમ કાળને ઉચિત શાસ્ત્રોને ધારણ કરનારા અને ચતુર્વિધ શ્રીસંઘને સારા માર્ગમાં પ્રવર્તાવનારા આચાર્ય તે પ્રવચની છે. દ્વાદશાંગી રૂપ પ્રવચન જેની પાસે હોય તે પ્રવચની એટલે યુગમાં શ્રેષ્ઠ એવા આગમને ધારણ કરનારા. મોક્ષમાર્ગને ઇચ્છનારાઓએ તેમની પાસેથી પ્રવચનમાં સાંભળેલા પદાર્થોના પરિશીલનમાં યત્ન કરવો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે - 'જે કારણથી મોક્ષમાર્ગમાં આગમને છોડીને અહીં પ્રમાણ નથી તે કારણથી છદ્મસ્થોએ તેમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ. (૧)'

પહેલા પ્રાવચનિકનું સ્વરૂપ કહીને બીજા ધર્મકથિકનું સ્વરૂપ ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી કહે છે-

જે મિથ્યાત્વની નિદ્રામાં સૂતેલા ભવ્ય જીવોને સમ્યગ્જ્ઞાન રૂપી સૂર્યના પ્રકાશથી પ્રતિબોધ કરે છે અને જે વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળો હોય છે તે ધર્મકથી ઘડામાં રહેલા દીવાની જેમ કોઈક પોતે જાણવા છતાં પણ બીજાને સમજાવી શકતો નથી, માટે પ્રવચનના વ્યાખ્યાનને યોગ્ય કહ્યો. જે ક્ષીરમધ્વાશ્રવ વગેરે લબ્ધિવાળો હોય અને હેતુ-યુક્તિ-દૃષ્ટાંતોથી બીજાને પ્રતિબોધ કરે છે તે જ ધર્મકથા કહેવા માટે યોગ્ય છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે - 'જે હેતુવાદના પક્ષમાં હેતુથી સમજાવે અને આગમના પક્ષમાં આગમથી સમજાવે તે શાસ્ત્રોનું વ્યાખ્યાન કરનાર છે. બીજો સિદ્ધાંતનો વિરાધક છે. (૧)' માટે કથનલબ્ધિવાળો એ વિશેષણ બરાબર છે. **પ્રશ્ન** - જો ભવ્યો મોક્ષે જવાના છે તો એકસાથે કેમ મોક્ષે જતાં નથી ? **જવાબ** - તમારી વાત સારી છે. સામગ્રી ન હોવાથી તેઓ એકસાથે મોક્ષે જતાં નથી. કહ્યું છે - 'સામગ્રી ન મળવાથી અને વ્યવહારરાશીમાં ન પ્રવેશવાથી તેવા અનંતા ભવ્યજીવો છે જેઓ મોક્ષસુખને પામતાં નથી. (૧)' આ ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ છે. (૩૩)

પ્રાવચનિક અને ધર્મકથિક એ બે પ્રભાવકોનું લક્ષણ કહીને ત્રીજા વાદી પ્રભાવકનું સ્વરૂપ ગાથાના પૂર્વાર્ધથી કહે છે -

જે બૌદ્ધ વગેરે મતોમાં પ્રતીત પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણોમાં કુશળ હોય અને જેને માત્ર લોકમાં નહીં પણ પંડિતોવાળી રાજાની સભામાં પણ પ્રતિષ્ઠા મળી હોય તે વાદી કહેવાય છે. કહ્યું છે કે, 'ચાર્વાક (નાસ્તિક) એક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને માને છે. બૌદ્ધો અને વૈશેષિકો પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણોને માને છે. સાંખ્યો પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને શાબ્દ પ્રમાણોને માને છે. નૈયાયિકો પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને શાબ્દ પ્રમાણોને માને છે. પ્રભાકર (મીમાંસક) પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, શાબ્દ, અર્થાપત્તિ અને અભાવ પ્રમાણોને માને છે. જિનેશ્વર ભગવાનના સિદ્ધાંતમાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એમ બે પ્રમાણ છે. (૧)' જેને પ્રમાણોનું જ્ઞાન ન હોય તે વાદ માટે પ્રવૃત્તિ કરે તો તેનો ઉપહાસ થાય. માટે વાદી પ્રમાણમાં કુશળ હોવો જોઈએ. જેને પ્રતિષ્ઠા ન મળી હોય તે લોકોમાં મૂર્ખની જેમ ગમે તે બોલતો હોવાથી ગૌરવપાત્ર બનતો નથી. વાદી, પ્રતિવાદી, સભ્ય અને સભાપતિવાળી સભામાં સામા પક્ષનું ખંડન કરવા પૂર્વક પોતાના પક્ષની સ્થાપનાને અવશ્ય કહે તે વાદી. આ ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અર્થ થયો. વાદીપ્રભાવકના વિષયમાં શ્રીમલ્લવાદીની કથા છે.

ત્રીજું વાદી પ્રભાવકનું સ્વરૂપ કહીને ચોથું નૈમિત્તિકનું સ્વરૂપ ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી કહે છે-

દિવ્ય (સ્વપ્નસંબંધી), ઔત્પાતિક - ઉત્પાતસંબંધી, અંતરીક્ષ - આકાશસંબંધી, ભૌમ-ભૂમિસંબંધી, અંગ-અંગસંબંધી, સ્વર-સ્વરસંબંધી, લક્ષણ-હાથ-પગની રેખા વગેરે, વ્યંજન-મસા-તલ વગેરેને જાણવા રૂપ આઠ પ્રકારના નિમિત્તને જાણે તે નૈમિત્તિક. તે શાસનની ઉન્નતિ માટે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણે કાળોને જણાવનારું નિમિત્ત નિશ્ચયપૂર્વક કહે. મહાત્મા જો અકાર્યમાં નિમિત્તનો પ્રયોગ કરે તો મોટું નુકસાન થાય છે અને તેમના તપનો ક્ષય થાય છે. ધર્મદાસગણિએ કહ્યું છે - 'જ્યોતિષ, નિમિત્ત, અક્ષર, કૌતુક, આદેશ, ભૂતિકર્મ કરવા, કરાવવા કે અનુમોદવાથી સાધુના તપનો ક્ષય થાય છે.(૧૧૫)' (ઉપદેશમાળા) મન ફાવે તેમ બોલવાથી તો ઊલટી હીલના જ થાય છે. (૩૪)

ચોથું નૈમિત્તિકનું લક્ષણ કહીને પાંચમુ તપસ્વીનું સ્વરૂપ ગાથાના પૂર્વાર્ધથી કહે છે -

અટ્ઠમથી માંડીને એક વરસના ઉપવાસ સુધીના વિશિષ્ટ તપો અથવા અનશન, ઊણોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયક્લેશ, સંલીનતા, પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાઉસ્સગ્ગ - એમ બાર પ્રકારના બાહ્ય-અભ્યંતર તપ વડે જિનશાસનની પ્રભાવના કરનારો તપસ્વી કહેવાય છે. આ ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અર્થ છે.

પાંચમું તપસ્વી પ્રભાવકનું સ્વરૂપ કહીને છઠ્ઠુ વિદ્યાવાન પ્રભાવકનું લક્ષણ ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી કહે છે -

જાપ, હોમ, વિધિપૂર્વક પૂર્વસેવા-ઉત્તરસેવા વડે જેને ઘણા વિદ્યાઓ અને મન્ત્રો સિદ્ધ થયા છે અને જે સંઘ વગેરેના કાર્યમાં કુશળ છે તે વિદ્યાવાન. વિદ્યાઓ રોહિણી વગેરે સોળ વિદ્યાદેવીઓથી અધિષ્ઠિત ૪૮,૦૦૦ જેટલી છે. મન્ત્રો સિદ્ધ, શાબર વગેરે પુરુષદેવતાથી અધિષ્ઠિત હોય છે. આ ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ છે. (૩૫)

સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ સંઘ, જિનાલય, જિનપ્રતિમા અને જિનાગમના કાર્ય કરનારા ચૂર્ણ, અંજન અને યોગથી જગતમાં જેને પ્રતિષ્ઠા મળી હોય તે સિદ્ધ. ચૂર્ણ સુવર્ણસિદ્ધિ વગેરેની ઉત્પત્તિને કરનારી ઔષધીઓના સમૂહથી થયેલ હોય છે. અંજન એ નિધિ બતાવવો, અદૃશ્ય કરવા વગેરેના કારણરૂપ આંખના આંજણ છે. યોગ સૌભાગ્ય-દૌર્ભાગ્યને કરનારા આકાશગમન વગેરેને સાધી આપનારા પગના લેપ વગેરે છે. આ ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અર્થ છે.

સાતમુ સિદ્ધપ્રભાવકનું લક્ષણ કહીને આઠમું કવિનું સ્વરૂપ ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી કહે છે -

જે સિદ્ધાંતમાં વાસ્તવિક રીતે કહેલા ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ, જીવ રૂપ પદાર્થોથી બનેલ શાસ્ત્રને ગદ્ય-પદ્ય રૂપે રચે છે, જેમાં સત્-અસત્, નિત્ય-અનિત્ય, અભિલાપ્ય-અનભિલાપ્ય, અભિન્ન સામાન્ય-વિશેષ વાળી અનંત ધર્મવાળી વસ્તુનો નિશ્ચય છે એવા, કુનયો વિનાના, બધા નયોથી બનેલા અને પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ પ્રમાણથી યુક્ત એવા જિનશાસનને જે જાણે છે અને જે ચાર અનુયોગવાળા શાસ્ત્રની રચના કરે છે તે સુકવિ છે. રાજા વગેરેની ખુશામત કરનારા હંમેશા ખોટા ગુણોની પ્રશંસા કરનારા કુકવિઓ નરકમાં જ જાય છે. માટે સુકવિ કહ્યા. આ ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ છે. કવિપ્રભાવકના વિષયમાં શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિની કથા છે. (૩૬)

પ્રભાવકોનું વિશેષ સ્વરૂપ કહીને સામાન્ય લક્ષણ કહે છે -

આ બધા પ્રભાવકો છે. જેઓ જિનશાસનની પ્રશંસા કરાવનારા છે તે પણ પ્રભાવકો છે, કેમકે જૈનસિદ્ધાંતમાં આ પ્રભાવકો બીજી રીતે પણ કહ્યા છે. (૩૭)

તે પ્રભાવકોને જ વિશેષથી કહે છે -

જેની પાસે બીજા કરતા ચઢિયાતી એવી જંઘાચારણ, વિદ્યાચારણ, આશીવિષ, જલ્લૌષધિ, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન વગેરે લબ્ધિઓ હોય તે અતિશેષિતઋદ્ધિ, ધર્મકથી એટલે વ્યાખ્યાનની લબ્ધિવાળો, વાદી એટલે પરવાદીઓને જીતનારો, બારસો છન્નુ ગુણોથી અલંકૃત એવા આચાર્ય, ક્ષપક એટલે વિકૃષ્ટ તપ કરનારા, નૈમિત્તિક એટલે ત્રણ કાળને જ્ઞાનથી જાણનારો, વિદ્યાવાન એટલે જેને વિદ્યા અને મંત્ર સિદ્ધ થયા છે તે,

રાજગણસમ્મત એટલે જે રાજા વગેરે લોકોને માન્ય હોય તે - આમ બીજી રીતે આઠ પ્રભાવકો જિનશાસનની પ્રભાવના કરે છે. (૩૮)

જો કાળ વગેરેની વિષમતાને લીધે આ સિદ્ધિઓ ન હોય તો શાસનની પ્રભાવના શી રીતે થાય છે ? તે કહે છે.

બધા પાસે આ પૂર્વે કહેલી લબ્ધિઓ હોતી નથી. અતિશય વિનાના આ કાળમાં વિશેષ કરીને આ લબ્ધિઓ હોતી નથી. ત્યારે યાત્રા, પૂજા, અભયદાનની ઘોષણા, દાનશાળાના પડહની ઘોષણા વગેરે લોકોના મનને આનંદ પમાડનારા, જિનેશ્વર ભગવાન અને સાધુ-ભગવાનના નિમિત્તે થનારા, મન-વચન-કાયાની વિશુદ્ધિથી કરાયેલા બધા અનુષ્ઠાનો પ્રભાવના છે. યાત્રા એટલે શ્રીશત્રુંજય વગેરે મહાતીર્થોમાં ચતુર્વિધસંઘ સાથે ઉત્સવપૂર્વક જવું. અથવા યાત્રા એટલે યુગપ્રધાન વગેરેને વંદન કરવા માટે ઋદ્ધિપૂર્વક સામે જવું. પૂજા એટલે પુષ્પો વગેરે વડે અરિહંતની પૂજા અથવા ગુરુદેવોને વંદન કરવા, તેમની સેવા કરવી તે. (૩૯)'

હરિભદ્રસૂરિજીએ રચેલ **સંબોધપ્રકરણ**માં પણ બીજી રીતે આઠ પ્રભાવકો આ રીતે બતાવ્યા છે -

'૧ અતિશેષઋદ્ધિ, ૨ ધર્મકથી, ૩ વાદી, ૪ આચાર્ય, ૫ ક્ષપક, ૬ નૈમિત્તિક, ૭ વિદ્યાવાન, અને ૮ રાજા અને ગણને સંમત - આ આઠ તીર્થની પ્રભાવના કરે છે. (૯૨૯)'

અહીં અતિશેષ એટલે અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, આમર્ષૌષધિ વગેરે અતિશયો. તે અથવા તેના વડે ઋદ્ધિ છે જેની તે અતિશેષઋદ્ધિ, એટલે કે અતિશયોરૂપી ઋદ્ધિવાળા અથવા અતિશયો વડે ઋદ્ધિવાળા. રાજસમ્મત એટલે રાજાને વહાલા. ગણસમ્મત એટલે મહાજન વગેરેને માન્ય. શેષ ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે.

પ્રભાવકો આઠ પ્રકારના હોવાથી પ્રભાવકપણું પણ આઠ પ્રકારનું છે. ગુરુ આ આઠ પ્રકારનું પ્રભાવકપણું બતાવીને જિનશાસનની પ્રભાવના કરે છે. અથવા ગુરુ આ આઠ પ્રકારનું પ્રભાવકપણું લોકોને સારી રીતે સમજાવે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોથી વિભૂષિત ગુરુ જિનશાસનની પ્રભાવના કરો. (૩૦)

આમ ઓગણત્રીસમી છત્રીસી સંપૂર્ણ થઈ.

●●●

त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका

अधुना त्रिंशत्तमीं षट्त्रिंशिकामाह–

मूलम् - एगूणतीसभेए, पावसुए दूरओ विवज्जंतो ।
सगविहसोहिगुणण्णू, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३१॥

छाया - एकोनत्रिंशद्भेदानि, पापश्रुतानि दूरतो विवर्जयन् ।
सप्तविधशोधिगुणज्ञः, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥३१॥

प्रेमीया वृत्तिः - एकोनत्रिंशद्भेदानि - एकोनत्रिंशत्प्रकाराणि, **पापश्रुतानि** - पापकारणभूतानि श्रुतानि, **दूरतः**-दूरेण, **विवर्जयन्** - परित्यजन्, तथा **सप्तविध-शोधिगुणज्ञः**- सप्तविधान् शोधिगुणाञ्जानाति, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्वि**ति समुदायार्थः ।

अवयवार्थस्त्वयम् - पापस्य - अशुभकर्मणः कारणभूतानि श्रुतानि-शास्त्राणीति पापश्रुतानि । तान्येकोनत्रिंशद्विधानि । तद्यथा -१-२४ प्रत्येकं सूत्रवृत्तिवार्त्तिकभेदात्त्रि-विधानि दिव्य-उत्पात-अन्तरिक्ष-भौम-अङ्ग-स्वर-लक्षण-व्यञ्जनात्मकान्यष्टौ निमित्ताङ्गानि, २५ गन्धर्व्वं, २६ नाट्यं, २७ वास्तु २८ वैद्यकं २९ धनुर्वेदश्च । यदुक्तं - **श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रे तद्वृत्तौ च** -

'एगूणतीसाए पावसुयप्पसंगेहिं ।'

(छाया- एकोनत्रिंशद्भिः पापश्रुतप्रसङ्गैः ।)

वृत्तिः - एकोनत्रिंशद्भिः पापश्रुतप्रसङ्गैः पापोपादानानि पापश्रुतानि तेषां प्रसङ्गाः-तथा-सेवनारूपास्ते चामी -

'अट्ठनिमित्तङ्गाइ दिव्वुप्पायन्तरिक्खभोमं च ।
अंगं सरवंजणलक्खणं च तिविहं पुणेक्केक्कं ॥१॥

सुत्तं वित्ती तह वत्तियं च पावसुय अउणतीसविहं ।
गन्धव्वनट्टवत्थुं आउं धणुवेयसंजुत्तं ॥२॥'

(**छाया**- अष्टौ निमित्ताङ्गानि दिव्योत्पातान्तरिक्षभौमं च ।
अङ्गं स्वरव्यञ्जनलक्षणं च त्रिविधं पुनरेकैकम् ॥१॥

सूत्रं वृत्तिः तथा वार्त्तिकं च पापश्रुतं एकोनत्रिंशद्विधम् ।
गान्धर्वनाट्यवास्तुआयुर्धनुर्वेदसंयुक्तम् ॥२॥)

अष्टनिमित्ताङ्गानि-दिव्यं व्यन्तराट्टहासादिविषयं १। उत्पातं रुधिरवृष्ट्यादिविषयं २। अन्तरिक्षं ग्रहभेदादिविषयं ३। भौमं भूमिविकारदर्शनादेवास्य इदं भविष्यतीत्यादिविषयं ४। अङ्गमङ्गविषयं ५। स्वरं स्वरविषयं ६। व्यञ्जनं मषादि तद्विषयं ७ लक्षणं लाञ्छनं रेखादिविषयं ८। **पुनर्द्दिव्याद्येकैकं त्रिविधं सूत्रं वृत्तिर्वार्त्तिकं चे**त्येवमष्टौ त्रिगुणाश्चतुर्विंशति-र्भेदास्तथा गन्धर्व्वं नाट्यं वास्तु आयुर्विद्या वैद्यकं धनुर्वेदश्चेत्येकोनत्रिंशत् ।'

आवश्यकसूत्रवृत्तावप्युक्तम् -

'एकोनत्रिंशद्भिः पापश्रुतप्रसङ्गैः, क्रिया पूर्ववत्, पापोपादानानि श्रुतानि पापश्रुतानि तेषां प्रसङ्गाः-तथाऽऽसेवनारूपा इति, पापश्रुतानि दर्शयन्नाह सङ्ग्रहणिकारः -

'अट्ठनिमित्तंगाइं दिव्वुप्पायंतलिक्खभोमं च ।
अंगसरलक्खणवंजणं च तिविहं पुणोक्केक्कं ॥१॥

सुत्तं वित्ती तह वत्तियं च पावसुय अउणतीसविहं ।
गंधव्वनट्टवत्थुं आउं धणुवेयसंजुत्तं ॥२॥

(**छाया**- अष्टौ निमित्ताङ्गानि दिव्योत्पातान्तरिक्षभौमं च ।
अङ्गस्वरलक्षणव्यञ्जनं च त्रिविधं पुनरेकैकम् ॥१॥

सूत्रं वृत्तिस्तथा वार्त्तिकं च पापश्रुतं एकोनत्रिंशद्विधम् ।
गन्धर्वनाट्यवास्तुआयुर्धनुर्वेदसंयुक्तम् ॥२॥)

वृत्तिः - अष्ट निमित्ताङ्गानि दिव्यं-व्यन्तराद्यट्टट्टहासादिविषयम्, उत्पातं सहज-रुधिरवृष्ट्यादिविषयम्, अन्तरिक्षं-ग्रहभेदादिविषयं, भौमं-भूमिविकारदर्शनादेवास्मादिदं भवतीत्यादिविषयम्, अङ्गम्-अङ्गविषयं, स्वरं-स्वरविषयं, व्यञ्जनं-मषादि तद्विषयं, तथा च - अङ्गादिदर्शनतस्तद्विदो भाविनं सुखादि जानन्त्येव, **त्रिविधं पुनरेकैकं** दिव्यादि सूत्रं वृत्तिः

तथा वार्तिकं च, इत्यनेन भेदेन -

'दिव्वाईण सरूवं अंगविवज्जाण होंति सत्तण्हं ।
सुत्तं सहस्स लक्खो य वित्ती तह कोडि वक्खाणं ॥१॥

अंगस्स सयसहस्सं सुत्तं वित्ती य कोडि विन्नेया ।
वक्खाणं अपरिमियं इयमेव य वत्तियं जाण ॥२॥'

(**छाया**- दिव्यादीनां स्वरूपमङ्गविवर्जितानां भवति सप्तानाम् ।
सूत्रं सहस्रं लक्षं च वृत्तिस्तथा कोटी व्याख्यानम् ॥१॥

अङ्गस्य शतसहस्रं सूत्रं वृत्तिश्च कोटी विज्ञेया ।
व्याख्यानमपरिमितं इदमेव च वार्त्तिकं जानीहि ॥२॥)

पापश्रुतमेकोनत्रिंशद्विधं, कथम् ?, अष्टौ मूलभेदाः सूत्रादिभेदेन त्रिगुणिताश्चतुर्विंशतिः गन्धर्वादिसंयुक्ता एकोनत्रिंशद्भवन्ति, '**वत्थुं**'ति वास्तुविद्या '**आउं**'ति वैद्यकं, शेषं प्रकट्यर्थम् ॥'

गुरुरेतान्येकोनत्रिंशद्विधानि पापश्रुतानि सर्वथा वर्जयति ।

शोधेः-प्रायश्चित्तस्य गुणा इति शोधिगुणाः । ते सप्तविधाः । तद्यथा - १ लघुता, २ आह्लादजननं, ३ आत्मपरनिवृत्तिः, ४ आर्जवशुद्धी, ५ दुष्करकरणं, ६ विनयः, ७ निःशल्यत्वञ्च । यदवाचि **संवेगरङ्गशालायाम्** -

'आलोयणाअदाणे, दोसा इइ वन्निया समासेणं ।
वोच्छामि अओ उड्ढं, जे उ गुणा होंति दाणम्मि ॥४९९०॥

लहुया ल्हाईजणणं, अप्पपरनियत्ति अज्जवं सोही ।
दुक्करकरणं विणयो, निस्सल्लत्तं ८ च सोहिगुणा ॥४९९१॥

इह कम्मचओ भारो, भंजइ जीवे स जेण अच्चत्थं ।
भग्गा य तेण सिवगइ-गमणम्मि ण पच्चला होंति ॥४९९२॥

वियडंतस्स उ दोसे, असंकिलिट्ठस्स सुद्धभावस्स ।
सो परिहायइ बहुसो, पुव्वचिओ कम्मगुरुभारो ॥४९९३॥

तह भावओ य गुरुई, चारित्तगुणे पडुच्च जीवाणं ।
सिवगतिकारणभूआ, जायइ परमत्थओ लहुया ॥४९९४॥

जह जह सुद्धसहावो, दोसे वियडेइ सम्ममुवउत्तो ।
तह तह पल्हाइ मुणी, नवनवसंवेगसद्धाओ ॥४९९५॥

पत्तो मया सुवेज्जो, दुलहो एसो य भाववाहिम्मि ।
लज्जाऽऽइया य तुच्छा, वाहिस्स विवड्ढया घोरा ॥४९९६॥

ता वियडिऊण सम्मं, इमस्स चलणंतियम्मि धन्नस्स ।
काहामि अप्पमत्तो, भवदुक्खनिवारणिं किरियं ॥४९९७॥

तह वियडिए य ल्हाई, उप्पज्जइ एव सुद्धभावस्स ।
धन्नो हं भवगहणे, जेण मए साहिओ अप्पा ॥४९९८॥

न कुणइ अओऽवराहे, चरणाउ लज्जओ अकिच्चाणं ।
पायच्छित्तभएण य, नियत्तिओ एवमऽप्पा उ ॥४९९९॥

दट्ठूण तं सुसाहुं, एव जयंतं परे वि भयभीया ।
न कुणंति अकिच्चाइं, सेवंति य नवरं किच्चाइं ॥५०००॥

अप्पपरनियत्तीए, एवं सपरोवयारभावो उ ।
न य सपरुवगाराउ, महल्लतरयं गुणट्ठाणं ॥५००१॥

आलोयणाए अज्जव-सोहीओ परमनेव्वुइकरीओ ।
भवभयनिवारणीओ, पन्नत्ता वीयरागेहिं ॥५००२॥

सोही उज्जुयभूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ ।
निव्वाणं परमं जाइ, घयसित्ते व्व पावए ॥५००३॥

णियडीकिलिट्ठचित्तो, बंधइ कम्मं किलिट्ठमेव बहुं ।
जीवो पमायबहुलो, किलिट्ठकम्मस्स य नियाणं ॥५००४॥

अइसंकिलिट्ठकम्माऽणु-वेयणे जो उ होइ परिणामो ।
सो संकिलिट्ठकम्मस्स, कारणं जमिह पाएणं ॥५००५॥

तत्तो य भवविवड्ढी, तओ य दुक्खाइं णेगभेयाइं ।
इइ संकिलेसमूलं, नियडि च्चिय होइ नायव्वा ॥५००६॥

उम्मूलणेण तीसे, संजायइ अज्जवं जओ तेण ।
आलोयण दायव्वा, सोहिनिमित्तं च जीवस्स ॥५००७॥

दुक्करकरणं च इमं, जं सेविज्जइ सुहं पमाएण ।
दुक्खं आलोइज्जइ, जहट्ठियं कम्मदोसाओ ॥५००८॥

लज्जाअभिमाणाऽऽइ-महाबले णेगभवसयऽब्भत्थे ।
वियडंति जे अगणिउं, ते दुक्करकारया लोए ॥५००९॥

पार्विति वि ते चेव य, अकलंकाऽऽराहणं महासत्ता ।
भवसयविवागमहर्णि, जे आलोयंति इय सम्मं ॥५०१०॥

तित्थयराऽऽणापालण-गुरुजणविणओ य सेविओ होइ ।
आलोयणापयाणे, सम्मं नाणाऽऽइविणओ य ॥५०११॥

विणओ सासणे मूलं, विणीओ संजओ भवे ।
विणयाओ विप्पमुक्कस्स, कओ धम्मो कओ तवो ॥५०१२॥

जम्हा विणयइ कम्मं, अट्ठविहं चाउरंतमोक्खाए ।
तम्हा उ वयंति विऊ, विणयो त्ति विलीणसंसारा ॥५०१३॥

जं जायइ निस्सल्ले, नियमा आलोइऊण जइसत्थो ।
नो अन्नह त्ति तम्हा, निस्सल्लत्तं गुणो तीए ॥५०१४॥

न हु सुज्झइ ससल्ले, जह भणियं सासणे धूयरयाणं ।
उद्धरियसव्वसल्ले, सुज्झइ जीवो धुयकिलेसो ॥५०१५॥

तो उद्धरंति गारव-रहिया मूलं पुणब्भवलयाणं ।
मिच्छादंसणसल्लं, मायासल्लं नियाणं च ॥५०१६॥

उद्धरियसव्वसल्ले, आलोइयनिंदिओ गुरुसयासे ।
होइ अइरेगलहूओ, ओहरियभरो व्व भारवहो ॥५०१७॥

आलोयणागुणा खलु, इइ एवं वन्निया समासेणं ।
एत्तो जह दायव्वा, तह वोच्छं तत्थिमा मेरा ॥५०१८॥'

(**छाया**- आलोचनाअदाने, दोषा इति वर्णिताः समासेन ।
वक्ष्यामि अत ऊर्ध्वं, ये तु गुणा भवन्ति दाने ॥४९९०॥

लघुता ह्लादिजननं, आत्मपरनिवृत्तिः आर्जवं शोधिः ।
दुष्करकरणं विनयः, निःशल्यत्वं च शोधिगुणाः ॥४९९१॥

इह कर्मचयो भारो, भनक्ति जीवः स येन अत्यन्तम् ।
भग्ना च तेन शिवगति-गमने न प्रत्यला भवन्ति ॥४९९२॥

विकटयतस्तु दोषान्, असङ्क्लिष्टस्य शुद्धभावस्य ।
स परिहीयते बहुशः, पूर्वचितः कर्मगुरुभारः ॥४९९३॥

तथा भावतश्च गुरुकी, चारित्रगुणानाश्रित्य जीवानाम् ।
शिवगतिकारणभूता, जायते परमार्थतो लघुता ॥४९९४॥

यथा यथा शुद्धस्वभावः, दोषान् विकटयति सम्यगुपयुक्तः ।
तथा तथा प्रह्लादयति मुनिः, नवनवसंवेगश्रद्धातः ॥४९९५॥

प्राप्तो मया सुवैद्यो, दुर्लभ एष यः भावव्याधौ ।
लज्जादिका च तुच्छा, व्याधेः विवर्धका घोराः ॥४९९६॥

ततः विकटयित्वा सम्यग्, अस्य चरणान्तिके धन्यस्य ।
करिष्यामि अप्रमत्तः, भवदुःखनिवारणिं क्रियाम् ॥४९९७॥

तथा विकटिते च ह्लादिः, उत्पद्यते एव शुद्धभावस्य ।
धन्योऽहं भवगहने, येन मया शोधितः आत्मा ॥४९९८॥

न करोति अतोऽपराधान्, लज्जातः अकृत्यानाम् ।
प्रायश्चित्तभयेन च, निवर्त्तित एवमात्मा तु ॥४९९९॥

दृष्ट्वा तं सुसाधुं, एव यतन्तं परेऽपि भयभीताः ।
न कुर्वन्ति अकृत्यानि सेवन्ते च नवरं कृत्यानि ॥५०००॥

आत्मपरनिवृत्त्या, एवं स्वपरोपकारभावस्तु ।
न च स्वपरोपकारात्, महत्तरत् गुणस्थानम् ॥५००१॥

आलोचनया आर्जव-शोधी परमनिवृत्तिकारिण्यौ ।
भवभयनिवारिण्यौ, प्रज्ञप्ते वीतरागैः ॥५००२॥

शोधिः ऋजुभूतस्य, धर्मः शुद्धस्य तिष्ठति ।
निर्वाणं परमं याति, घृतसिक्त इव पावकः ॥५००३॥

निकृतिक्लिष्टचित्तो, बध्नाति कर्म क्लिष्टमेव बहु ।
जीवः प्रमादबहुलः, क्लिष्टकर्मणः स निदानम् ॥५००४॥

अतिसङ्क्लिष्टकर्माणु-वेदने यस्तु भवति परिणामः ।
स सङ्क्लिष्टकर्मणः, कारणं यदिह प्रायेण ॥५००५॥

ततश्च भवविवृद्धिः, ततश्च दुःखानि अनेकभेदानि ।
इति सङ्क्लेशमूलं, निकृतिरेव भवति ज्ञातव्या ॥५००६॥

उन्मूलनेन तस्याः, सञ्जायते आर्जवं यतस्तेन ।
आलोचना दातव्या, शोधिनिमित्तं च जीवस्य ॥५००७॥

दुष्करकरणं च इदं, यत् सेव्यते सुखं प्रमादेन ।
दुःखं आलोच्यते, यथास्थितं कर्मदोषतः ॥५००८॥

लज्जाअभिमानादि-महाबलान् अनेकभवशताभ्यस्तान् ।
विकटयन्ति ये अगणयित्वा, ते दुष्करकारकाः लोके ॥५००९॥

प्राप्नुवन्ति अपि ते एव च, अकलङ्काराधनां महासत्त्वाः ।
भवशतविपाकमथनीं, ये आलोचयन्ति इति सम्यक् ॥५०१०॥

तीर्थकराऽऽज्ञापालन-गुरुजनविनयश्च सेवितो भवति ।
आलोचनाप्रदाने, सम्यक् ज्ञानादिविनयश्च ॥५०११॥

विनयः शासने मूलं, विनीतः संयतः भवेत् ।
विनयात् विप्रमुक्तस्य, कुतो धर्मः कुतस्तपः ॥५०१२॥

यस्मात् विनयति कर्म, अष्टविधं चतुरन्तमोक्षाय ।
तस्मात्तु वदन्ति विदः, विनय इति विलीनसंसाराः ॥५०१३॥

यत् जायते निःशल्यः, नियमात् आलोचयित्वा यतिसार्थः ।
न अन्यथा इति तस्मात्, निःशल्यत्वं गुणस्तस्याः ॥५०१४॥

न खलु शुध्यति सशल्यः, यथा भणितं शासने धुतरजसाम् ।
उद्धृतसर्वशल्यः, शुध्यति जीवो धुतक्लेशः ॥५०१५॥

तत उद्धरन्ति गौरव-रहिता मूलं पुनर्भवलतानाम् ।
मिथ्यादर्शनशल्यं, मायाशल्यं निदानञ्च ॥५०१६॥

उद्धृतसर्वशल्यः, अलोचितनिन्दितो गुरुसकाशे ।
भवति अतिरेकलघुकः, अपहृतभरः इव भारवाहः ॥५०१७॥

आलोचनागुणाः खलु, इति एवं वर्णिताः समासेन ।
अतः यथा दातव्या, तथा वक्ष्यामि तत्रेयं मर्यादा ॥५०१८॥)

अत्र यद्यप्यार्जवशोधीति द्वौ गुणौ विवक्ष्य शोधिगुणा अष्टौ प्रतिपादिताः, तथापि गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकस्यैकत्रिंशत्तमवृत्ते शोधिगुणाः सप्त प्रतिपादिता अतोऽस्माभिरार्जवशोधीति सम्मिल्यैक एव गुणो विवक्षितः । स्वोपज्ञटीकायां तु **'अज्जवं सोही'** (आर्जवशोधी) इत्यस्य स्थाने **'अज्झवसोही'** (अध्यात्मशुद्धिः) इत्युक्त्वा सप्त शोधिगुणाः प्रतिपादिताः । सर्वत्र भावार्थस्त्वेक एव ।

गुरुरेतान्सप्तविधान् शोधिगुणान् सम्यग् जानाति ।

इत्थं षट्त्रिंशद्गुणसमन्वितो गुरुर्जीवानां प्रायश्चित्तदानेन विशुद्धिं तनोतु ॥३१॥

इति त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका समाप्ता ।

● ● ●

+ **किं सुरगिरिणो गरुयं, जलनिहिणो किं व हुज्ज गंभीरं ।**
किं गयणाओ विसालं, को य अहिंसा समो धम्मो ॥

મેરુપર્વત કરતા વધુ ઊંચું શું છે ? સમુદ્ર કરવા વધુ ગંભીર શું છે ? આકાશ કરતા વિશાળ શું છે ? અહિંસાની સમાન કયો ધર્મ છે ?

ત્રીસમી છત્રીસી

હવે ત્રીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - ઓગણત્રીસ ભેદવાળા પાપશ્રુતોને દૂરથી વર્જનારા અને સાત પ્રકારના શોધિના ગુણોને જાણનારા - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૩૧)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - પાપ એટલે અશુભ કર્મો. શ્રુત એટલે શાસ્ત્ર. પાપના કારણરૂપ શ્રુત તે પાપશ્રુત. તે ઓગણત્રીસ પ્રકારનું છે. તે આ પ્રમાણે - ૧-૨૪ આઠ નિમિત્તો - દિવ્ય, ઉત્પાત, અંતરિક્ષ, ભૌમ, અંગ, સ્વર, લક્ષણ અને વ્યંજન, દરેકના સૂત્ર, વૃત્તિ અને વાર્તિક એમ ત્રણ ભેદ, ૨૫ ગંધર્વ, ૨૬ નાટ્ય, ૨૭ વાસ્તુ, ૨૮ વૈદ્યક અને ૨૯ ધનુર્વેદ. **શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્ર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'મૂલાર્થ - ઓગણત્રીસ પાપશ્રુતપ્રસંગો વડે.

ટીકાર્થ - ઓગણત્રીસ પાપશ્રુતપ્રસંગો વડે. પાપના કારણભૂત શ્રુતો તે પાપશ્રુતો. તેમના પ્રસંગો એટલે કે તેવા પ્રકારના સેવનો તે પાપશ્રુતપ્રસંગો. તે આ પ્રમાણે - નિમિત્તના આઠ અંગો - (૧) દિવ્ય - વ્યંતરોના અટ્ટહાસ વગેરેના વિષયવાળું. (૨) ઉત્પાત-લોહીની વૃષ્ટિ વગેરેના વિષયવાળું. (૩) અંતરિક્ષ - ગ્રહનો ભેદ થવો વગેરેના વિષયવાળું (૪) ભૌમ-ભૂમિનો વિકાર જોવાથી જ 'આનું આ થશે.' વગેરેના વિષયવાળું (૫) અંગ-અંગના વિષયવાળું (૬) સ્વર-સ્વરના વિષયવાળું. (૭) વ્યંજન - મસા વગેરેના વિષયવાળું. (૮) લક્ષણ-લાંછન, રેખા વગેરેના વિષયવાળું. આ આઠના દરેકના સૂત્ર, વૃત્તિ અને વાર્ત્તિક ત્રણ પ્રકાર છે. એટલે ૨૪ ભેદ થાય છે તથા ગંધર્વ, નાટ્ય, વાસ્તુ, આયુર્વિદ્યા એટલે ધનુર્વિદ્યા. એમ ઓગણત્રીસ પાપશ્રુતપ્રસંગો થયા.'

આવશ્યકસૂત્રની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે -

'ઓગણત્રીસ પાપશ્રુતપ્રસંગો વડે જે અતિચાર લાગ્યા હોય તેનાથી હું પાછો ફરું છું. પાપના કારણભૂત શ્રુતો તે પાપશ્રુતો. તેમના પ્રસંગો એટલે તેવા પ્રકારની આસેવના તે પાપશ્રુતપ્રસંગો. સંગ્રહણિકાર પાપશ્રુતો બતાવતાં કહે છે - નિમિત્તના આઠ અંગો - (૧)

દિવ્ય-વ્યંતર વગેરેના અટ્ટટ્ટહાસ વગેરેના વિષયવાળું. (૨) ઉત્પાત-સ્વાભાવિક લોહીની વૃષ્ટિ વગેરેના વિષયવાળું. (૩) અંતરિક્ષ-ગ્રહના ભેદ વગેરેના વિષયવાળું. (૪) ભૌમ - ભૂમિનો વિકાર જોવાથી જ 'આનાથી આ થશે' વગેરેના વિષયવાળું. (૫) અંગ-અંગના વિષયવાળું. (૬) સ્વર-સ્વરના વિષયવાળું. (૭) લક્ષણ-રેખા વગેરેના વિષયવાળું. (૮) વ્યંજન-મસા વગેરેના વિષયવાળું. આ દરેકના સૂત્ર, વૃત્તિ અને વાર્તિક એમ ત્રણ ભેદ છે. અંગ સિવાયના દિવ્ય વગેરેનું સૂત્ર ૭,૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ છે, વૃત્તિ એક લાખ શ્લોક પ્રમાણ છે અને વ્યાખ્યાન એક ક્રોડ શ્લોક પ્રમાણ છે. અંગનું સૂત્ર એક લાખ શ્લોક પ્રમાણ છે, વૃત્તિ એક ક્રોડ શ્લોક પ્રમાણ છે અને વ્યાખ્યાન અપરિમિત છે. આ વ્યાખ્યાન એ જ વાર્તિક છે. આમ ૮ x ૩ = ૨૪ ભેદ અને ગંધર્વ, નાટ્ય, વાસ્તુવિદ્યા, વૈદ્યક અને ધનુર્વિદ્યા - આમ ઓગણત્રીસ પાપશ્રુતો થયા.'

ગુરુ આ ઓગણત્રીસ પ્રકારના પાપશ્રુતોને સર્વથા વર્જે છે.

શોધિ એટલે પ્રાયશ્ચિત્ત. તેના ગુણો તે શોધિગુણો. તે સાત પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ લઘુતા, ૨ આહ્લાદજનન, ૩ આત્મપરનિવૃત્તિ, ૪ સરળતા અને શુદ્ધિ, ૫ દુષ્કરકરણ, ૬ વિનય અને ૭ નિઃશલ્યપણું. **સંવેગરંગશાળા**માં કહ્યું છે -

'એમ આલોચના નહિ આપવાથી થતા દોષોને સંક્ષેપમાં કહ્યા હવે તે આપવાથી જે ગુણો થાય છે તેને કહું છું. (૪૯૯૦)

પાંચમું પેટાદ્વાર-આલોચના દેવાથી થતા ગુણો - ૧ લઘુતા, ૨ પ્રસન્નતા, ૩ સ્વ-પર નિવૃત્તિ, ૪ માયાનો ત્યાગ, ૫ આત્માની શુદ્ધિ, ૬ દુષ્કર ક્રિયા, ૭ વિનય અને ૮ નિઃશલ્યતા, એ આઠ ગુણો આલોચના દેવાથી થાય છે. (૪૯૯૧) તેમાં -

૧. લઘુતા - અહીં કર્મનો સંચય (સમૂહ) તે ભાર જાણવો, કારણ કે-તે જીવોને ભાંગે છે (થકાવે છે, પરાજિત કરે છે), તે ભારથી (ભગ્ગા=) થાકેલા જીવો શિવગતિમાં જવા માટે સમર્થ થતા નથી. (૪૯૯૨) સંક્લેશ તજીને શુદ્ધ ભાવથી દોષોની આલોચના આપનારનો વારંવાર પૂર્વે એકઠો કરેલો (બાંધેલો) કર્મનો તે મોટો ભાર (પણ) નાશ પામે છે. (૪૯૯૩) અને તેમ થવાથી જીવોને ભાવથી શિવગતિના કારણભૂત એવી ચારિત્રગુણની અપેક્ષાએ પરમાર્થથી મોટી (કર્મોની) લઘુતા થાય છે. (૪૯૯૪)

૨. પ્રસન્નતા - શુદ્ધ સ્વભાવવાળો મુનિ જેમ જેમ દોષોને સમ્યગ્ ઉપયોગપૂર્વક (ગુરુને) જણાવે છે, તેમ તેમ નવા નવા સંવેગરૂપ શ્રદ્ધાથી (અથવા સંવેગ અને શ્રદ્ધાથી) પ્રસન્ન થાય છે. (૪૯૯૫) 'મને આ દુર્લભ ઉત્તમ વૈદ્ય મળ્યો, ભાવરોગમાં આવો વૈદ્ય મળવો દુર્લભ

છે, વ્યાધિને વધારનારા લજ્જા વગેરે (તુચ્છ =) અધમ દોષો ભયંકર છે, (૪૯૯૬) તેથી ધન્ય એવા આ ગુરુના ચરણ પાસે (સમક્ષ) (લજ્જાદિને છોડીને) સમ્યગ્ આલોચના આપીને, અપ્રમત્ત એવો હું સંસારનાં દુઃખોની નાશક ક્રિયાને (અનશનને) કરીશ.' (૪૯૯૭) તે રીતે (શુભ ભાવે) આલોચના કરે છતે શુદ્ધ ભાવવાળાને 'હું ધન્ય છું, કે જે મેં આ સંસારરૂપ અટવીમાં આત્માને શુદ્ધ કર્યો.' એવી પ્રસન્નતા પ્રગટે જ છે. (૪૯૯૮)

૩. **સ્વ-પર દોષનિવૃત્તિ** - વળી (શુદ્ધ થયેલો) (કિચ્ચાણં=) પૂજ્યોના ચરણથી (પ્રભાવથી), લજ્જાથી અને પ્રાયશ્ચિત્તના ભયથી પુનઃ અપરાધોને ન કરે, એમ આત્મા (પોતે) (દોષોથી) અટકે. (૪૯૯૯) અને એ રીતે ઉદ્યમ કરતા તે ઉત્તમ સાધુને જોઈને (પાપના) ભયથી ડરતા બીજા પણ અકાર્યોને ન કરે, માત્ર (સંયમનાં) કાર્યોને જ કરે. (૫૦૦૦) એમ સ્વ-પર નિવૃત્તિથી સ્વ-પર ઉપકાર થાય અને સ્વ-પર ઉપકારથી અતિ મોટું બીજું કોઈ ગુણસ્થાનક (ગુણ) નથી. (૫૦૦૧)

૪-૫. **માયાત્યાગ અને શુદ્ધિ** - શ્રીવીતરાગ ભગવંતોએ આલોચના કરવાથી ભવભયના નાશક અને પરમ નિવૃત્તિકારક, એવા (અજ્જવ =) માયાત્યાગ અને શુદ્ધિ કહી છે. (૫૦૦૨) સરળ (માયારહિત) જીવની શુદ્ધિ થાય છે, શુદ્ધ આત્માનો ધર્મ સ્થિર થાય છે અને તેથી ઘીથી સિંચેલા અગ્નિની જેમ પરમ નિર્વાણને (તેજને અથવા પવિત્રતાને) પામે છે. (૫૦૦૩) માયાથી ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળો બહુ પ્રમાદી જીવ પાપકર્મોના (કાર્યોના) કારણભૂત, એવાં ઘણાં ક્લિષ્ટ કર્મોને જ બાંધે છે. (૫૦૦૪) અને અહીં (તે) અતિ ક્રુર કર્મોને ભોગવતાં જે પરિણામ (અધ્યવસાયો થાય,) તે પ્રાયઃ સંક્લેશકારક પાપકર્મનું કારણ બને છે. એમ (ક્લિષ્ટ ચિત્તથી પાપકર્મોનો બંધ અને તેને ભોગવતાં ક્લિષ્ટ ચિત્ત, તેમાંથી પુનઃ પાપકર્મનો બંધ, એ રીતે પરસ્પર કાર્ય-કારણરૂપે) સંસારની વૃદ્ધિ અને તે વધવાથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પ્રગટે છે. એમ માયા જ સર્વ સંક્લેશોનું (દુઃખોનું) મૂળ માનવું તે યોગ્ય છે. (૫૦૦૫-૫૦૦૬) તે માયાના ઉન્મૂલનથી આર્જવ પ્રગટે તે કારણે અને જીવની શુદ્ધિ માટે, એમ (બે કારણે) આલોચના આપવી જોઈએ. (૫૦૦૭)

૬. **દુષ્કરક્રિયા** - આ (આલોચના આપવી તે) દુષ્કર છે, કારણ કે-કર્મના દોષથી જીવ પ્રમાદથી દોષોનું સેવન સુખપૂર્વક કરે છે અને યથાસ્થિત આલોચના આપતા (તેને) દુઃખ થાય છે. (માટે) કર્મના દોષથી અનેક સેંકડો (હજારો) ભવથી વારંવાર સેવેલા મહા બલવાન્ એવા લજ્જા, અભિમાન વગેરેને અવગણીને (પણ) જેઓ આલોચના કરે છે, તેઓ લોકમાં દુષ્કરકારક છે. (૫૦૦૮-૫૦૦૯) જેઓ એ રીતે સમ્યક્ આલોચના કરે છે, તે મહાત્માઓ જ સેંકડો ભવોના દુઃખોનો નાશ કરનારી નિષ્કલંક (શુદ્ધ) આરાધનાને પણ પામે છે. (૫૦૧૦)

૭. **વિનય** - સમ્યગ્ આલોચના આપવાથી શ્રીતીર્થંકરોની આજ્ઞાનું પાલન (આજ્ઞાનો વિનય) થાય છે, ગુરુઓનો વિનય થાય છે અને જ્ઞાનાદિ (સફળ થવાથી તે) ગુણોનો (પણ) વિનય થાય છે. (૫૦૧૧) કહ્યું છે કે-'વિનય એ શાસનનું મૂળ છે, માટે (સંયત) વિનીત હોય. વિનયરહિતને ધર્મ ક્યાંથી અને તપ પણ ક્યાંથી ? (૫૦૧૨)' કારણ (કહ્યું છે) કે ચાતુરંત સંસારથી મુક્તિ માટે આઠ પ્રકારના કર્મને (વિનયતિ) દૂર કરે છે, તેથી સંસારમુક્ત શ્રીઅરિહંતો તેને વિનય કહે છે. (૫૦૧૩)

૮. **નિઃશલ્યતા** - આલોચના આપીને જ (જઈસત્થો =) સાધુઓ નિયમા શલ્યરહિત થાય, અન્યથા ન જ થાય, તે કારણે તેનો (આલોચનાનો) ગુણ નિઃશલ્યતા છે. (૫૦૧૪) શલ્યવાળો નિશ્ચે શુદ્ધ થતો નથી, કારણ કે ધૂતરજવાળાના (વીતરાગના) શાસનમાં કહ્યું છે કે સર્વ શલ્યોનો ઉદ્ધાર કરનારો જ જીવ ક્લેશોનો નાશ કરીને શુદ્ધ થાય છે. (૫૦૧૫) તેથી ગારવરહિત આત્માઓ નવા નવા જન્મોરૂપ વેલડીના મૂળભૂત મિથ્યાદર્શનશલ્યને, માયાશલ્યને અને નિયાણશલ્યને મૂળમાંથી ઉખેડે છે. (૫૦૧૬) જેમ ભારવાહક (મજુર) ભારને ઉતારીને (અતિ હલકો થાય), તેમ ગુરુ પાસે (દુષ્કૃત્યોની) આલોચના અને નિંદા કરીને સર્વ શલ્યોનો નાશ કરનાર સાધુ (કર્મનો ભાર ઉતારીને) અતિ હલકો થાય છે. (૫૦૧૭) (એમ આલોચનાના આઠ ગુણોનું પાંચમું દ્વાર જાણવું.) એ આલોચનાના ગુણો મેં આ પ્રમાણે (સંક્ષેપથી) કહ્યા. હવે તે આલોચના જેવી રીતે આપવી તે રીતને કહું છું. તેમાં આ મર્યાદા છે. (૫૦૧૮)'

(સંવેગરંગશાળાના આ. શ્રીભદ્રંકરસૂરિજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

અહીં જો કે સરળતા અને શુદ્ધિ એમ બે ગુણોની વિવક્ષા કરીને શોધિના ગુણો આઠ કહ્યા છે, છતાં પણ ગુરુગુણષટ્ત્રિંત્રશત્ષટ્ત્રિંત્રશિકાકુલકના એકત્રીસમા શ્લોકમાં શોધિના ગુણો સાત કહ્યા છે, તેથી અમે સરળતા અને શુદ્ધિ એ બન્નેને ભેગા કરીને એક જ ગુણની વિવક્ષા કરી છે. સ્વોપજ્ઞટીકામાં તો સરળતા અને શુદ્ધિના સ્થાને અધ્યાત્મની શુદ્ધિ એમ કહીને શોધિના સાત ગુણો કહ્યા છે. બધે ભાવાર્થ તો એક જ છે.

ગુરુ આ સાત પ્રકારના શોધિના ગુણોને સારી રીતે જાણે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત ગુરુ જીવોને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા વડે વિશુદ્ધ કરો. (૩૧)

આમ ત્રીસમી છત્રીસી સમાપ્ત થઈ.

●●●

एकत्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका

अथैकत्रिंशत्तमीं षट्त्रिंशिकामाह–

मूलम् - महमोहबंधठाणे, तीसं तह अंतरारिछक्कं च ।
लोए निवारयंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३२॥

छाया - महामोहबन्धस्थानानि त्रिंशत् तथा आन्तरारिषट्कञ्च ।
लोके निवारयन्, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥३२॥

प्रेमीया वृत्तिः - तथा - पूर्वश्लोकापेक्षयाऽस्य श्लोकस्य समुच्चयार्थं, **लोके** - जने, **त्रिंशत्** - त्रिंशत्सङ्ख्यानि, **महामोहबन्धस्थानानि** - महान्ति मोहनीय-कर्म्मबन्धस्थानानि, **आन्तरारिषट्कं** - अन्तरङ्गानां शत्रूणां षट्कं, **चः** समुच्चये, **निवारयन्** - निषेधयन्, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्वित्यक्षरगमनिका** ।

उपनिषदर्थस्त्वयम् - येन जीवाः सदसद्विवेकविकला भवन्ति स मोहः- मोहनीयकर्म इत्यर्थः । अतिसङ्क्लिष्टपरिणामहेतुत्वात् महांश्चासौ मोह इति महा-मोहः । तस्य बन्धः - आत्मना सह क्षीरनीरवद् परस्परं सम्बन्ध इति महामोहबन्धः । तस्य स्थानानि निमित्तानीति महामोहबन्धस्थानानि । तानि त्रिंशत्सङ्ख्यानि । यदुक्तं **श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रे** -

'तीसाए मोहणियठाणेहिं ।'

आवश्यकसूत्रवृत्तावस्य व्याख्यैवं कृता -

'त्रिंशद्भिर्मोहनीयस्थानैः, क्रिया पूर्ववत्, सामान्येनैकप्रकृतिकर्म मोहनीयमुच्यते, उक्तं च - '**अट्ठविहंपि य कम्मं भणियं मोहोत्ति जं समासेण**'मित्यादि,

(**छाया**- अष्टविधमपि च कर्म भणितं मोह इति यत् समासेन ।)

विशेषेण चतुर्थी प्रकृतिर्मोहनीयं तस्य स्थानानि-निमित्तानि भेदाः पर्याया मोहनीयस्थानानि, तान्यभिधित्सुराह सङ्ग्रहणिकारः -

'वारिमज्झेवगाहित्ता, तसे पाणे विहिंसइ ।
छाएउ मुहं हत्थेणं, अंतोनायं गलेरवं ॥१॥

सीसावेढेण वेढित्ता, संकिलेसेण मारए ।
सीसंमि जे य आहंतुं, दुहमारेण हिंसइ ॥२॥

बहुजणस्स नेयारं, दीवं ताणं च पाणिणं ।
साहारणे गिलाणंमि, पहू किच्चं न कुव्वइ ॥३॥

साहू अकम्म धम्माउ, जे भंसेइ उवट्ठिए ।
णेयाउयस्स मग्गस्स, अवगारंमि वट्टई ॥४॥

जिणाणं णंतणाणीणं, अवण्णं जो उ भासई ।
आयरियउवज्झाए, खिंसई मंदबुद्धीए ॥५॥

तेसिमेव य णाणीणं, संमं नो पडितप्पइ ।
पुणो पुणो अगिहरणं, उप्पाए तित्थभेयए ॥६॥

जाणं आहंमिए जोए, पउंजइ पुणो पुणो ।
कामे वमित्ता पत्थेइ, इहऽन्नभविए इय ॥७॥

अभिक्खणं बहुसुएऽहंति, जो भासइऽबहुस्सुए ।
तहा य अतवस्सी उ, जो तवस्सित्तिऽहं वए ॥८॥

जायतेएण बहुजणं, अंतोधूमेण हिंसइ ।
अकिच्चमप्पणा काउं, कयमेएण भासइ ॥९॥

निवडुवहिपणिहिए, पलिउंचे साइजोगजुत्ते य ।
बेइ सव्वं मुसं वयसि, अक्खीणझंझए सया ॥१०॥

अद्धाणंमि पवेसित्ता जो, धणं हरइ पाणिणं ।
वीसंभित्ता उवाएणं, दारे तस्सेव लुब्भई ॥११॥

अभिक्खमकुमारेहिं, कुमारेऽहंति भासइ ।
एवं अबंभयारीवि, बंभयारित्तिऽहं वए ॥१२॥

जेणेविस्सरियं णीए, वित्ते तस्सेव लुब्भई ।
तप्पभावुट्ठिए वावि, अंतरायं करेइ से ॥१३॥

सेणावइं पसत्थारं, भत्तारं वावि हिंसई ।
रट्ठस्स वावि निगमस्स, नायगं सेट्ठिमेव वा ॥१४॥

अपस्समाणो पस्सामि, अहं देवेत्ति वा वए ।
अवण्णेणं च देवाणं, महामोहं पकुव्वइ ॥१५॥

(**छाया**- वारिमध्येऽवगाह्य, त्रसान् प्राणान् विहिनस्ति ।
छादयित्वा मुखं हस्तेन, अन्तोनदं गलेरवम् ॥१॥

शीर्षवेष्टनेन वेष्टयित्वा, सङ्क्लेशेन मारयति ।
शीर्षे यश्च आहत्य, दुःखमारेण हिनस्ति ॥२॥

बहुजनस्य नेतारं, द्वीपं त्राणं च प्राणिनाम् ।
साधारणे ग्लाने, प्रभुः कृत्यं न करोति ॥३॥

साधुमाक्रम्य धर्मात्, यो भ्रंशयति उपस्थितम् ।
नयनशीलस्य मार्गस्य, अपकारे वर्त्तते ॥४॥

जिनानां अनन्तज्ञानिनां, अवर्णं यस्तु भाषते ।
आचार्योपाध्यायान्, निन्दति मन्दबुद्ध्या ॥५॥

तेषामेव च ज्ञानिनां, सम्यग् न प्रतितप्यते ।
पुनः पुनः अधिकरणं, उत्पादयति तीर्थभेदार्थम् ॥६॥

जानन् अधार्मिकान् योगान्, प्रयुनक्ति पुनः पुनः ।
कामान् वान्त्वा प्रार्थयति, इहान्यभविकान् इति ॥७॥

भिक्षूणां बहुश्रुतोऽहमिति, यो भाषतेऽबहुश्रुतः ।
तथा च अतपस्वी तु, यस्तपस्वीति अहं वदेत् ॥८॥

जाततेजसा बहुजनं, अन्तर्धूमेन हिनस्ति ।
अकृत्यमात्मना कृत्वा, कृतमेतेन भाषते ॥९॥

निकृतिउपधिप्रणिधिना, वञ्चयति सातियोगयुक्तश्च ।
ब्रूते सर्वां मृषां वदसि, अक्षीणकलहः सदा ॥१०॥

अध्वनि प्रविश्य यो, धनं हरति प्राणिनाम् ।
विश्रभ्य उपायेन, दारेषु तस्यैव लुभ्यति ॥११॥

अभीक्ष्णमकुमारे, कुमारेऽहमिति भाषते ।
एवं अब्रह्मचार्यपि, ब्रह्मचारीति अहं वदेत् ॥१२॥

येनैवैश्वर्यं नीतः, वित्ते तस्यैव लुभ्यति ।
तत्प्रभावोत्थिते वापि, अन्तरायं करोति तस्य ॥१३॥

सेनापतिं प्रशास्तारं, भर्त्तारं वापि हिनस्ति ।
राष्ट्रस्य वापि निगमस्य, नायकं श्रेष्ठिनमेव वा ॥१४॥

अपश्यन् पश्यामि, अहं देवानिति वा वदेत् ।
अवर्णेन च देवानां, महामोहं प्रकुरुते ॥१५॥)

वृत्तिः - गाथाः पञ्चदश, आसां व्याख्या - '**वारिमज्झे**' पाणियमज्झे '**अवगाहित्त**'त्ति तिव्वेण मणसा पाएण अक्कमित्ता '**तसे पाणे**'-इत्थिमाई '**विहिंसइ**', '**से**' तस्स महामोहमुप्पाएमाणे संकिलिट्ठचित्तत्तणओ य भवसयदुहवेयणिज्जं अप्पणो महामोहं पकुव्वइ, एवं सर्वत्र क्रिया वाच्या १, तथा '**छाएउ**' ढंकिउं '**मुहं हत्थेणं**'ति उवलक्खणमिदमन्नाणि य कन्नाईणि '**अंतोनदं**'ति हिदए सदुक्खमारसंतं '**गलेरवं**' गलएण अच्चंतं रडति हिंसति २, '**सीसावेढेण**' अल्लचंमाइणा कएणाभिक्खणं '**वेढेत्ता संकिलेसेण**' तिव्वासुहपरिणामेण '**मारए**' हिंसइ जीवंति ३, '**सीसंमि जे य आहंतुं**'-मोग्गराइणा विभिंदिय सीसं '**दुहमारेण**' महामोहजणगेण हिंसइत्ति ४, '**बहुजणस्स नेयारं**'ति-पहुं सामिति भणियं होइ, '**दीवं**' समुद्दमिव वुज्झमाणाणं संसारे आसासथाणभूयं '**ताणं च**' अण्णपाणाइणा ताणकारिणं '**पाणिणं**' जीवाणं तं च हिंसइ, से तं विहिंसंते बहुजणसम्मोहकारणेण महामोहं पकुव्वइ ५, '**साहारणे**'-सामण्णे गिलाणंमि '**पहू**'-समत्थो उवएसेण सइकरणेण वा तप्पिउं तहवि '**किच्चं**' ओसहजायणाइ महाघोरपरिणामो '**न कुव्वइ**' सेऽवि महामोहं पकुव्वइ, सव्वसामण्णो य गिलाणो भवइ, तथा जिनोपदेशाद् उक्तं च - 'किं भंते ! जो गिलाणं पडियरइ

से धण्णे उदाहु जे तुमं दंसणेण पडिवज्जइ ?, गोयमा ! जे गिलाणं पडियरइ, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, ?, गोयमा ! जे गिलाणं पडियरइ से मं दंसणेणं पडिवज्जइ जे मं दंसणेण पडिवज्जइ से गिलाणं पडियरइत्ति, आणाकरणसारं खु अरहंताणं दंसणं, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ - जे गिलाणं पडियरइ से मं पडिवज्जइ, जे मं पडिवज्जइ से गिलाणं पडियरइ ।' इत्यादि ६, तहा '**साहुं**' तवस्सिं '**अकम्म**'-बलात्कारेण '**धम्माओ**'-सुयचरित्तभेयाओ '**जे**' महामोहपरिणामे '**भंसेति**'त्ति-विनिवारेइ '**उवट्ठियं**'-समीप्येन स्थितं ७, '**नेयाउयस्स**'-नयनशीलस्य '**मग्गस्स**'-णाणादिलक्खणस्स दूसणपगारेण अप्पाणं परं च विपरिणामंतो '**अवगारंमि वट्टइ**', णाणे - '**काया वया य तेच्चिय**' एवमाइणा, दंसणे '**एते जीवाणंता कहमसंखेज्जपएसियंमि लोयंमि ठाएज्जा ?**', एवमाइणा, चारित्ते '**जीवबहुत्ताउ कहमहिंसगत्तंति चरणाभावं**' इत्यादिना । ८ तथा '**जिणाणं**'-तित्थगराणं '**अणंतणाणीणं**'-केवलीणं '**अवन्नं**'-निंदं जो महाघोरपरिणामो ! '**पभासइ**' **भणति**, कथं ?, ज्ञेयाऽनन्तत्वात्सर्वार्थज्ञानस्याभाव एव, तथा च -

'अज्जवि धावति णाणं अज्जवि लोओ अणंतओ होइ ।
अज्जवि न तुहं कोई पावइ सव्वण्णुयं जीवो ॥१॥'

एवमाइ पभासइ, न पुणज्जाणति जहा

'खीणावरणो जुगवं लोगमलोगं जिणो पगासेइ ।
ववगयघणपडलो इव परिमिययं देसमाइच्चो ॥१॥'

९, '**आयरियउवज्झाए**' पसिद्धे '**खिंसइ**' निंदइ जच्चाईहिं, अबहुस्सुया वा एए तहावि अम्हेवि एएसिं तु सगासे किंपि कहंचि अवहारियंति '**मंदबुद्धीए**' बालेत्ति भणियं होइ १०, '**तेसिमेव**' य आयरिओवज्झायाणं परमबंधूणं परमोवगारीणं '**णाणीण**'न्ति गुणोवलक्खणं गुणेहिं पभाविए पुणो तेसिं चेव कज्जे समुप्पण्णे '**संमं न पडितप्पइ**' आहारोवगरणाईहिं णोवजुज्जेइ ११, '**पुणो पुणो**' त्ति असइं '**अहिगरणं**' जोतिस्साइ '**उप्पाए**' कहेइ निवजत्ताइ '**तित्थभेयए**' णाणाइमग्गविराहणत्थंति भणियं होइ १२, '**जाणं आहंमिए जोए**'-वसीकरणाइलक्खणे '**पउंजइ**' '**पुणो पुणो**' असइत्ति १३, '**कामे**' इच्छामयणभेयभिण्णे '**वमेत्ता**' चइऊण, पव्वज्जमब्भुवगम्म '**पत्थेइ**' अभिलसइ इहभविए-माणुस्से चेव अण्णभविए-दिव्वे १४, '**अभिक्खणं २**' पुणो २ '**बहुस्सुएऽहंति जो भासए**', '**अबहुस्सुए**' (बहुस्सुएण) अण्णेण वा पुट्ठो वा तुमं बहुस्सुओ ?, आमंति भणइ तुण्हिक्को वा अच्छइ, साहवो चेव बहुस्सुएत्ति भणति १५, '**अतवस्सी तवस्सि**' त्ति विभासा १६,

'**जायतेएण**' अग्गिणा '**बहुजणं**' घरे छोढुं '**अंतो धूमेण**' अब्भितरे धूमं काऊण हिंसइ १७, '**अक्किच्चं**' पाणाइवायाइ '**अप्पणा काउं कयमेएण भासइ**'-अण्णस्स उत्थोभं देइ १८, '**नियडुवहिपणिहीए पलिउंचइ**' नियडी-अण्णहाकरणलक्खणा माया उवही तं करेइ जेण तं पच्छाइज्जइ अण्णहाकयं पणिहीए एवम्भूत एव (च)रइ, अनेन प्रकारेण पलिउंचइ वंचेइत्ति भणियं होइ १९, '**साइजोगजुत्ते य**'-अशुभमनोयोगयुक्तश्च २०, '**बेति**' भणइ '**सव्वं मुसं**' वयइ सभाए २१, '**अक्खीणझंझए सया**' अक्षीणकलह इत्यर्थः, झंझा-कलहो २२, '**अद्धाणंमि**' पंथे '**पवेसेत्ता**' नेऊण विस्संभेण '**जो धणं**' सुवण्णाइ '**हरइ पाणिणं**'-अच्छिंदइ २३, जीवाणं, '**विसंभेत्ता**' '**उवाएण**' केणइ अतुलं पीइं काऊण पुणो '**दारे**'-कलत्ते '**तस्सेव**' जेण समं पीई कया तत्थ '**लुब्भइ**' २४, '**अभिक्खणं**' पुणो २ 'अकुमारे' संते '**कुमारेऽहंति भासइ**' २५, **एवम**बंभयारिंमि विभासा २६, '**जेणेविस्सरियं नीए**'-ऐश्वर्यं प्रापित इत्यर्थः '**वित्ते**' धणे '**तस्सेव**' संतिए '**लुब्भइ**' २७, '**तप्पभावुट्ठिए वावि**'-लोगसंमयत्तणं पत्ते तस्सेव केणइ पगारेण '**अंतरायं करेइ**' २८ '**सेणावइं**' रायाणुन्नायं वा चाउरंतसामिं '**पसत्थारं**' - लेहारियमाइ '**भत्तारं वा विहिंसइ रट्ठस्स वावि निगमस्स**' जहासंखं '**नायगं सेट्ठिमेव वा**', निगमो-वणिसंघाओ २९, '**अप्पस्समाणो**' माइट्ठाणेण '**पासामि अहं देवत्ति वा वए**' '**अवन्नेणं च देवाणं**' जह किं तेहिं कामगद्दहेहिं जे अम्हं न उवकरेंति, महामोहं पकुव्वइ कलुसियचित्तत्तणओ ३०, अयमधिकृतगाथानामर्थः ।'

(**छाया**- वारिमध्ये जलमध्ये अवगाह्येति तीव्रेण मनसा पादेन आक्रम्य त्रसान् प्राणान् स्त्र्यादीन् विहिनस्ति, '**से**' तस्य महामोहमुत्पादयन् सङ्क्लिष्टचित्तत्वाच्च भवशतदुःख-वेदनीयं आत्मनो महामोहं प्रकरोति, एवं सर्वत्र क्रिया वाच्या १, तथा '**छाएउ**' पिधाय मुखं हस्तेनेति उपलक्षणमिदमन्यानि च कर्णादीनि '**अंतोनदं**' इति हृदये सदुःखमारसन्तं '**गलेरवं**' गलकेन अत्यन्तं रोदिति हिनस्ति २ '**सीसावेढेण**' आर्द्रचर्मादिना कृत्वाभीक्ष्णं वेष्टयित्वा सङ्क्लेशेन तीव्राशुभपरिणामेन '**मारए**' हिनस्ति जीवमिति ३, शीर्षे यश्च आहत्य-मुद्गरादिना विभिद्य शीर्षं '**दुहमारेण**' महामोहजनकेन हिनस्तीति ४, बहुजनस्य नेतारमिति - प्रभुं स्वामीति भणितं भवति, द्वीपं समुद्रमिव उह्यमानानां संसारे आश्वासस्थानभूतं त्राणं च अन्नपानादिना त्राणकारिणं प्राणिनां जीवानां तञ्च हिनस्ति, स तं विहिंसन् बहुजनसम्मोह-कारणेन महामोहं प्रकरोति ५, साधारणे सामान्ये ग्लाने प्रभुः-समर्थः उपदेशेन स्मृतिकरणेन वा तथापि कृत्यं औषधयाचनादि महाघोरपरिणामः न करोति सोऽपि महामोहं प्रकरोति, सर्वसामान्यश्च ग्लानो भवति, तथाजिनोपदेशात् । उक्तं च - किं भदन्त ! जो ग्लानं

प्रतिचरति स धन्य उताहो यो युष्मान् दर्शनेन प्रतिपद्यते ?, गौतम ! यो ग्लानं प्रतिचरति, तत् केनार्थेन भदन्तैवमुच्यते ?, गौतम ! यो ग्लानं प्रचितरति स मां दर्शनेन प्रतिपद्यते, यो मां दर्शनेन प्रतिपद्यते स ग्लानं प्रतिचरतीति, आज्ञाकरणसारमेवार्हतां दर्शनं, तदेतेनार्थेन गौतमैवमुच्यते-यो ग्लानं प्रतिचरति स मां प्रतिपद्यते यो मां प्रतिपद्यते स ग्लानं प्रतिचरति । इत्यादि ६, तथा साधुं तपस्विनं आक्रम्य-बलात्कारेण धर्मात् - श्रुतचारित्रभेदात् यो महामोहपरिणामो भ्रश्यतीति - विनिवारयति उपस्थितं - सामीप्येन स्थितं ७ '**नेयाउयस्स**' - नयनशीलस्य मार्गस्य - ज्ञानादिलक्षणस्य दूषणप्रकारेण आत्मानं परं च विपरिणामयन् अपकारे वर्तते, ज्ञाने-'काया व्रतानि च तान्येव' एवमादिना, दर्शने 'एते जीवा अनन्ताः कथमसङ्ख्येयप्रदेशे लोके तिष्ठेयुः ?' एवमादिना, चारित्रे 'जीवबहुत्वात् कथमहिंसकत्व-मिति चरणाभावः' इत्यादि । ८, तथा जिनानां - तीर्थकराणां अन्तज्ञानिनां - केवलिनां अवर्णं - निन्दां यो महाघोरपरिणामः प्रभाषते भणति

अद्यापि धावति ज्ञानमद्यापि लोकोऽनन्तको भवति ।
अद्यापि न तव कोऽपि प्राप्नोति सर्वज्ञतां जीवः ॥१॥

एवमादि प्रभाषते, न पुनर्जानाति यथा

क्षीणावरणो युगपद् लोकमलोकं जिनः प्रकाशयति ।
व्यपगतघनपटल इव परिमितं देशमादित्यः ॥१॥

आचार्योपाध्यायौ प्रसिद्धौ **खिंसति** निन्दति जात्यादिभिः, अबहुश्रुता वा एते तथापि अस्माभिरपि एतेषां तु सकाशे किमपि कथञ्चित् अवधारितमिति **मन्दबुद्धिः** बाल इति भणितं भवति १०, **तेषामेव** य आचार्योपाध्यायानां परमबन्धूनां परमोपकारीणां ज्ञानिनामिति गुणोपलक्षणं गुणैः प्रभावितः पुनस्तेषामेव कार्ये समुत्पन्ने सम्यग् **न** '**पडितप्पइ**' आहारोप-करणादिभिः नोपयुज्यते ११, पुनः पुनरिति असकृत् **अधिगरणं** ज्योतिषादि **उप्पाए** कथयति नृपयात्रादि तीर्थभेदकं ज्ञानादिमार्गविराधनार्थमिति भणितं भवति १२, जानन् अधार्मिकान् योगान् - वशीकरणादिलक्षणान् प्रयुङ्क्ते पुनः पुनः असकृदिति १३, **कामे** इच्छामदनभेद-भिन्ने वान्त्वा त्यक्त्वा, प्रव्रज्यामभ्युपगम्य **प्रार्थयति** अभिलषति इहभविकान्-मानुष्यान् एव अन्यभविकान् - दिव्यान् १४, **अभीक्ष्णं २** पुनः २ बहुश्रुतोऽहमिति यो भाषते, अबहुश्रुतो (बहुश्रुतेन) अन्येन वा पृष्टः स त्वं बहुश्रुतः ? आममिति भणति तुष्णिको वा आस्ते, साधव एव बहुश्रुता इति भणति १५, अतपस्वी तपस्वीति विभाषा १६, जाततेजसा अग्निना बहुजनं गृहे क्षिप्त्वा **अन्तो धूमेन** अभ्यन्तरे धूमं कृत्वा हिनस्ति १७, **अकृत्यं** प्राणातिपातादि आत्मना कृत्वा कृतमेतेन भाषते - अन्यस्य आलं ददाति १८, '**नियडुवहिपणिहीए पलिउंचइ**'

निकृतिः-अन्यथाकरणलक्षणा माया उपधिः तां करोति येन तत् प्रच्छाद्येत अन्यथाकृतं प्रणिधिः एवम्भूत एव (च)रति, अनेन प्रकारेण **'पलिउंचइ'** वञ्चयति इति भणितं भवति १९, सातियोगयुक्तश्च-अशुभमनोयोगयुक्तश्च २०, ब्रविति भणति सर्वां मृषां वदति सभायां २१, **'अक्खीणझंझए सया'** अक्षीणकलह इत्यर्थः झंझा-कलहः २२, **अध्वनि** पथि **प्रवेश्य** नीत्वा विश्रभ्य यो धनं सुवर्णादि हरति प्राणिनां आक्षिपति २३, जीवानां विश्रभ्य-उपायेन केनचित् अतुलां प्रीतिं कृत्वा पुनदरिषु-कलत्रे **तस्यैव** येन समं प्रीतिः कृता तत्र लुभ्यति २४, **अभिक्ष्णं** पुनः २ अकुमारे सति कुमारेऽहमिति भाषते २५, एवमब्रह्मचारिणि विभाषा २७, येनैवैश्वर्यं नीतः-ऐश्वर्यं प्रापित इत्यर्थः, **वित्ते** धने तस्यैव सत्के लुभ्यति २७ तत्प्रभावोत्थिते वापि-लोकसम्मतत्वं प्राप्ते तस्यैव केनचित् प्रकारेण अन्तरायं करोति २८ सेनापतिं राजानुज्ञातं वा चातुरन्तस्वामिनं प्रशास्तारं - लेखाचार्यादि भर्त्तारं वा विहिनस्ति राष्ट्रस्य वापि निगमस्य यथासङ्ख्यं नायकं श्रेष्ठिनमेव वा, निगमः वणिक्सङ्घातः २९, अपश्यन् मायास्थानेन पश्यामि अहं देवानिति वा वदेत् **अवर्णेन च देवानां** यथा किं तैः कामगर्द्दभैः ये अस्माकं नोपकुर्वन्ति महामोहं प्रकरोति कलुषितचित्तत्वात् ३० । अयमधिकृतगाथानामर्थः ।)

गुरुरेतानि त्रिंशत् महामोहबन्धस्थानानि लोके निवारयति - तेषां स्वरूपं प्रदर्श्य जनांस्तन्निवारणार्थं प्रेरयतीत्यर्थः ।

अरयः- शत्रवः । अन्तर्भवा इति आन्तराः अन्तरङ्गा इत्यर्थः । आन्तराश्च तेऽरयश्चेत्यान्तरारयः भावशत्रव इत्यर्थः । ते षड्विधाः । तद्यथा - १ कामः, २ क्रोधः, ३ लोभः, ४ हर्षः, ५ मानः, ६ मदश्च । यदवाचि **संवेगरङ्गशालायाम्** -

'कामो कोहो लोहो, हरिसो माणो मओ य इयरूवं ।
दरियाऽरिछक्कमन्तर-मऽलद्धपसरं सया कुज्जा ॥२२१४॥'

(**छाया**- कामः क्रोधो लोभो, हर्षो मानो मदश्चैतद्रूपम् ।
दृप्तारिषट्कमान्तरमलब्धप्रसरं सदा कुर्यात् ॥२२१४॥)

एतेषां षण्णामान्तरारीणां स्वरूपमेवं प्रदर्शितं **योगशास्त्रवृत्तौ** -

'तथा अन्तरङ्गश्चासावरिषड्वर्गस्तस्य परिहारोऽनासेवनं तत्र परायणस्तत्परः । तत्रायुक्तितः प्रयुक्ताः कामक्रोधलोभमानमदहर्षाः शिष्टगृहस्थानामन्तरङ्गोऽरिषड्वर्गः । तत्र

परपरिगृहीतास्वनूढासु वा स्त्रीषु दुरभिसन्धिः कामः । परस्यात्मनो वा अपायमविचार्य कोपकरणं क्रोधः । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानं निष्कारणं परधनग्रहणं च लोभः । दुरभिनिवेशारोहो युक्तोक्ताग्रहणं वा मानः । कुलबलैश्वर्यरूपविद्यादिभिरहङ्कारकरणं परप्रधर्षनिबन्धनं वा मदः । निर्निमित्तं परदुःखोत्पादनेन स्वस्य द्यूतपापर्द्ध्याद्यनर्थसंश्रयेण वा मनःप्रमोदो हर्षः ।' (**योगशास्त्रवृत्तिः १/५६**)

गुरुरेतान्षडान्तरारीन्लोके निवारयति - तेषामनर्थकृत्त्वं प्रदर्श्य जनांस्तन्नाशार्थं प्रेरयतीत्यर्थः ।

एवं षट्त्रिंशद्गुणपुष्पमालो गुरुर्जीवानां हृदयकमले निवसतु ॥३२॥

इत्येकत्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका सम्पूर्णतामिता ।

● ● ●

+ **पहसंतगिलाणेसु, आगमगाहीसु तह य कयलोए ।**
उत्तरपारणगम्मि य, दिन्नं सुबहुफलं होइ ॥

માર્ગમાં થાકેલા, ગ્લાન, આગમોનું અવગાહન કરનારા, લોચ કરાવ્યો હોય તેવા અને ઉત્તરપારણાવાળા સાધુને વહોરાવવાથી અતિઘણું ફળ મળે છે.

+ **जइ चक्कवट्टिरिद्धिं, लद्धं पि चयंति केइ सप्पुरिसा ।**
को तु असंतेसु वि, धणेसु तुच्छेसु पडिबंधो ॥

જો કેટલાક સત્પુરુષો મળેલી ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિને પણ છોડે છે તો નહીં મળેલા તુચ્છ ધનમાં શું રાગ કરવો ?

+ **वंदिज्जंतो हरिसं, निंदिज्जंतो करिज्ज न विसायं ।**
न हि नमिअनिंदिआणं, सुगइं कुगइं च बिंति जिणा ॥

વંદન કરાતો હર્ષ ન પામ, નિંદા કરાતો વિષાદ ન કર, કેમકે જિનેશ્વરો એમ નથી કહેતા કે નમન કરાયેલાની સદ્ગતિ થાય છે અને નિંદા કરાયેલાની દુર્ગતિ થાય છે.

એકત્રીસમી છત્રીસી

હવે એકત્રીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - અને લોકમાં ત્રીસ મહામોહબંધસ્થાનોને અને અંદરના છ શત્રુઓને નિવારતા - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૩૨)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - જેનાથી જીવો સાચા અને ખોટાના વિવેક વિનાના થાય છે તે મોહ એટલે મોહનીયકર્મ. અતિસંક્લિષ્ટ પરિણામમાં કારણ હોવાથી મહાન એવો મોહ તે મહામોહ. તેનો બંધ એટલે આત્માની સાથે દૂધ-પાણીની જેમ પરસ્પર સંબંધ થવો તે મહામોહબંધ. તેના સ્થાનો એટલે નિમિત્તો તે મહામોહબંધસ્થાનો. તે ત્રીસ છે. **શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્ર**માં કહ્યું છે - 'ત્રીસ મોહનીયસ્થાનો વડે.'

આવશ્યકસૂત્રની **વૃત્તિ**માં આની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરાઈ છે -

'ત્રીસ મોહનીયસ્થાનો વડે જે અતિચાર લાગ્યા હોય તેનાથી હું પાછો ફરું છું. સામાન્યથી એક પ્રકૃતિવાળું કર્મ તે મોહનીય કહેવાય છે. કહ્યું છે કે, 'સંક્ષેપથી આઠ પ્રકારનાં કર્મને મોહ કહેવાય છે.' વિશેષથી ચોથી કર્મપ્રકૃતિ તે મોહનીય છે. તેના સ્થાનો એટલે નિમિત્તો - ભેદો-પર્યાયો તે મોહનીયસ્થાનો. તેમને કહેવાની ઇચ્છાવાળા સંગ્રહણિકાર કહે છે -

(૧) પાણીમાં તીવ્ર મનથી પગથી સ્ત્રી વગેરે ત્રસ જીવોની દબાવીને હિંસા કરે છે. તે જીવને મહામોહ ઉત્પન્ન કરે છે અને સંક્લિષ્ટ ચિત્તવાળો હોવાથી સેંકડો ભવે દુઃખેથી સહન કરી શકાય એવા પોતાના મહામોહને કરે છે. આ પ્રમાણે ક્રિયા બધે કહેવી.

(૨) હાથથી મુખ કે કાન વગેરેને ઢાંકીને હૃદયમાં દુઃખપૂર્વક ચીસો પાડતાં અને ગળાથી અત્યંત રડતા જીવની હિંસા કરે છે.

(૩) ભીના ચામડા વગેરે વડે વીંટીને વારંવાર તીવ્ર અશુભ પરિણામથી જીવની હિંસા કરે છે.

(૪) મસ્તકમાં કુહાડી વગેરેથી મારીને મસ્કતને ભેદીને મહામોહને પેદા કરનાર ખરાબ

મારથી હિંસા કરે છે.

(૫) ઘણા જીવોના સ્વામી, સમુદ્રમાં ડૂબતાં જેમ દ્વીપ આશ્વાસનરૂપ છે તેમ સંસારમાં આશ્વાસનરૂપ, અન્ન-પાણી વડે જીવોની રક્ષા કરનારા જીવની હિંસા કરે છે. તે હિંસા કરવાથી ઘણા જીવોને સંમોહ પેદા કરવાથી મહામોહ કરે છે.

(૬) બીજાની સામાન્ય માંદગી હોતે છતે સમર્થ હોવા છતાં ઉપદેશ વડે કે યાદ કરીને મહાઘોર-પરિણામવાળો જીવ ઔષધની યાચના વગેરે ન કરે તે પણ મહામોહ કરે છે. ગ્લાન સર્વસામાન્ય છે, કેમકે તેવો ભગવાનનો ઉપદેશ છે. કહ્યું છે કે, 'હે ભગવંત જે ગ્લાનની સેવા કરે છે તે ધન્ય છે કે જે તમને દર્શન (સમ્યક્ત્વ)થી સ્વીકારે તે ધન્ય છે ? હે ગૌતમ ! જે ગ્લાનની સેવા કરે છે તે. હે ભગવંત ! કેમ આમ કહો છો ? હે ગૌતમ ! જે ગ્લાનની સેવા કરે છે તે મને શ્રદ્ધાથી સ્વીકારે છે. મને દર્શનથી સ્વીકારે છે તે ગ્લાનની સેવા કરે છે. અરિહંતોના દર્શનનો સાર આજ્ઞાપાલન છે. હે ગૌતમ ! તેથી આમ કહેવાય છે કે, જે ગ્લાનની સેવા છે તે મને સ્વીકારે છે. જે મને સ્વીકારે છે તે ગ્લાનની સેવા કરે છે.'

(૭) નજીકમાં રહેલા સાધુને બળાત્કારે મહામોહ પરિણામવાળો જીવ શ્રુત-ચારિત્ર ભેદવાળા ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરે છે.

(૮) મોક્ષમાં લઈ જનારા જ્ઞાન વગેરે સ્વરૂપ માર્ગને દૂષિત કરતો પોતાના અને બીજાના અપકારને કરે છે. જ્ઞાનમાં - 'કાયો અને વ્રતો તે જ છે.' વગેરે વડે, દર્શનમાં 'આ અનંતા જીવો અસંખ્ય પ્રદેશવાળા લોકમાં શી રીતે રહે ?' વગેરે વડે, 'જીવો ઘણા હોવાથી અહિંસક શી રીતે થાય ? એટલે ચારિત્રનો અભાવ છે.' વગેરે .

(૯) મહાઘોરપરિણામવાળો જીવ અનંતજ્ઞાની એવા તીર્થંકરોની નિંદા કરે છે. કેવી રીતે ? જાણવા યોગ્ય વસ્તુઓ અનંત હોવાથી બધી વસ્તુઓનું જ્ઞાન થતું નથી. કહ્યું છે કે, 'આજે પણ જ્ઞાન દોડે છે. આજે પણ લોક અનંત છે. આજે પણ કોઈ તારી સર્વજ્ઞતાને પામતું નથી.'' એવું બોલે, પણ જાણતો નથી કે, 'આવરણના ક્ષયથી જિનેશ્વર લોક અને અલોકને એકસાથે પ્રકાશિત કરે છે. જેમ વાદળના પટલો દૂર થવા પર સૂર્ય પરિમિત દેશને પ્રકાશિત કરે છે તેમ.'

(૧૦) મંદબુદ્ધિથી આચાર્ય-ઉપાધ્યાયની જાતિ વગેરેથી નિંદા કરે છે - 'આ અબહુશ્રુત છે છતાં પણ અમે પણ એમની પાસે કોઈક રીતે કંઈક પણ જાણ્યું.'

(૧૧) પરમ બંધુ અને પરમ ઉપકારી એવા તે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયના ગુણોથી પ્રભાવિત થયે છતે તેમના જ કાર્યમાં આહાર, ઉપકરણ વગેરેથી સેવા ન કરે.

(૧૨) વારંવાર જ્ઞાન વગેરે માર્ગની વિરાધના માટે જ્યોતિષ વગેરે અને રાજાની યાત્રા વગેરે અધિકરણો કહે છે.

(૧૩) જાણીને વશીકરણ વગેરે અધાર્મિક યોગોને વારંવાર કરે છે.

(૧૪) ઇચ્છા અને મદન રૂપ કામોને ત્યજીને દીક્ષા લઈને મનુષ્યસંબંધી અને દેવસંબંધી કામોની અભિલાષા કરે છે.

(૧૫) વારંવાર 'હું બહુશ્રુત છું.' એમ કહે છે. બહુશ્રુત કે બીજો પૂછે કે, 'તું બહુશ્રુત છે ?' તો 'હા' કહે કે મૌન રહે કે 'સાધુઓ બહુશ્રુત જ હોય છે.' એમ કહે છે.

(૧૬) તપસ્વી ન હોવા છતાં હું તપસ્વી છું એમ કહે.

(૧૭) ઘરમાં ઘણાને નાંખીને અંદરમાં અગ્નિથી ધૂમાડો કરીને હિંસા કરે.

(૧૮) પોતે હિંસા કરીને 'આણે કરી' એમ આળ આપે.

(૧૯) માયાથી બીજાને ઠગે.

(૨૦) અશુભ મનોયોગ કરે.

(૨૧) સભામાં બધું ખોટું બોલે.

(૨૨) હંમેશા ઝઘડાનો નાશ ન કરે.

(૨૩) જીવોને રસ્તામાં લઈ જઈને વિશ્વાસથી તેમનું સોનું વગેરે ધન હરે.

(૨૪) કોઈ ઉપાયથી જીવોની સાથે અતુલ પ્રીતિ કરીને તેમની પત્નીમાં લોભાય.

(૨૫) વારંવાર પોતે કુમાર ન હોવા છતાં 'હું કુમાર છું' એમ કહે.

(૨૬) વારંવાર પોતે અબ્રહ્મચારી હોવા છતાં 'હું બ્રહ્મચારી છું' એમ કહે.

(૨૭) જેણે ઐશ્વર્ય આપ્યું હોય તેના જ ધનમાં લોભાય.

(૨૮) જેના પ્રભાવથી લોકમાં સંમત થયો હોય તેને જ કોઈક રીતે અંતરાય કરે.

(૨૯) સેનાપતિની એટલે કે રાજાથી અનુજ્ઞા અપાયેલ ચાર પ્રકારની સેનાના સ્વામીની, લેખાચાર્ય વગેરેની કે સ્વામીની કે રાષ્ટ્રના કે વાણીયાઓના સમૂહના નાયકની હિંસા કરે.

(૩૦) દેવોને નહીં જોનારો માયાથી 'હું દેવ છું' એમ કહે. 'કામમાં આસક્ત એવા દેવોથી શું ફાયદો કે જેઓ આપણી ઉપર ઉપકાર નથી કરતાં' એમ દેવોની નિંદા કરીને

કલુષિતચિત્ત હોવાથી મહામોહને કરે.

આ અધિકૃત ગાથાઓનો અર્થ થયો.'

ગુરુ આ ત્રીસ મહામોહબંધસ્થાનોને લોકમાં નિવારે છે એટલે તેમનું સ્વરૂપ બતાવીને લોકોને તેને નિવારવા માટે પ્રેરે છે.

અંદરના દુશ્મનો તે આંતરારિ, એટલે ભાવશત્રુઓ. તે છ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ કામ, ૨ ક્રોધ, ૩ લોભ, ૪ હર્ષ, ૫ માન અને ૬ મદ. **સંવેગરંગશાળા**માં કહ્યું છે,

'કામ, ક્રોધ, લોભ, હર્ષ, માન અને મદ - આવા સ્વરૂપવાળા, પુષ્ટ થયેલા અંદરના છ શત્રુઓને પસરવા ન દેવા. (૨૨૧૪)'

આ છ અંદરના શત્રુઓનું સ્વરૂપ **યોગશાસ્ત્રની ટીકા**માં આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે -

'અંતરંગ શત્રુ-પરિહાર પરાયણ - અંતરંગ છ શત્રુઓનો પરિહાર કરવા તત્પર બનેલો હોય. તેમાં અયુક્તિથી અયોગ્ય રીતે કરેલા કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ એ શિષ્ટ ગૃહસ્થોને માટે અંતરંગ છ શત્રુઓનો વર્ગ કહેલો છે. તેમાં કામ તે કહેવાય જે બીજાની માલિકીની અથવા વગર પરણેલી સ્ત્રીની ઇચ્છા કરવી. પોતાનું કે સામાનું નુકસાન વિચાર્યા વગર ક્રોધ કરવો તે ગુસ્સો, દાન દેવા યોગ્યને વિષે પોતાનું ધન ન આપવું અને નિષ્કારણ પારકું ધન ગ્રહણ કરવું તે લોભ. યુક્તિ-પૂર્વક કોઈએ શિખામણ આપી તો પણ ખોટો આગ્રહ રાખી ન સ્વીકારવી તે માન. કુલ, બલ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, વિદ્યા વગેરે વડે અહંકાર કરવો, અથવા બીજાનો તિરસ્કાર કરવો, તે મદ. વગર કારણે બીજાને દુઃખ ઉત્પન્ન કરીને તથા જુગાર, શિકાર વગેરે અનર્થકારી કાર્યો કરીને મનનો પ્રમોદ કરવો તે હર્ષ. (૧/૫૬)'

(સટીક યોગશાસ્ત્રના આ. શ્રીહેમસાગરસૂરિજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ આ અંદરના છ શત્રુઓને લોકમાં નિવારે છે, એટલે કે તેમનું નુકસાનકારીપણું બતાવી લોકોને તેમના નાશ માટે પ્રેરે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોરૂપી પુષ્પોની માળા સમાન ગુરુ જીવોના હૃદયકમલમાં વસો. (૩૨)

આમ એકત્રીસમી છત્રીસી પૂર્ણ થઈ.

●●●

द्वात्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका

साम्प्रतं द्वात्रिंशत्तमीं षट्त्रिंशिकामाह–

मूलम् – इगहियतीसविहाणं, सिद्धगुणाणं च पंचनाणाणं ।
अणुकित्तणेण सम्मं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३३॥

छाया – एकाधिकत्रिंशद्विधानां, सिद्धगुणानाञ्च पञ्चज्ञानानाम् ।
अनुकीर्त्तनेन सम्यग्, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥३३॥

प्रेमीया वृत्तिः – एकाधिकत्रिंशद्विधानां – एकत्रिंशत्प्रकाराणां, **सिद्धगुणानां** – सिद्धानां गुणा इति सिद्धगुणाः, तेषां तथा, **पञ्चज्ञानानां** – पञ्चानां ज्ञानानां, **चः** समुच्चये, **सम्यग्** – सुष्ठु, **अनुकीर्त्तनेन** – स्वरूपप्रतिपादनेन, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्वि**ति शब्दार्थः ।

भावार्थस्त्वयम् – सितं-बद्धं ध्मातं-क्षपितं येन स सिद्धः मुक्तात्मेत्यर्थः । तस्य गुणा इति सिद्धगुणाः । ते एकत्रिंशद्विधाः । तद्यथा – १ न दीर्घः, २ न वृत्तः, ३ न त्र्यस्रः, ४ न चतुरस्रः, ५ न परिमण्डलः, ६ न कृष्णः, ७ न नीलः, ८ न लोहितः, ९ न पीतः, १० न शुक्लः, ११ न सुरभिगन्धः, १२ न दुरभिगन्धः, १३ न तिक्तः, १४ न कटुकः, १५ न कषायः, १६ न अम्लः, १७ न मधुरः, १८ न कर्कशः, १९ न मृदुः, २० न गुरुः, २१ न लघुः, २२ न शीतः, २३ न उष्णः, २४ न स्निग्धः, २५ न रूक्षः, २६ न स्त्री, २७ न पुरुषः, २८ न नपुंसकं, २९ असङ्गः, ३० अकायः, ३१ अरुहश्च । यदुक्तं **श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रे** – **'इगतीसाए सिद्धाइगुणेहिं ।'**

आवश्यकसूत्रवृत्तावस्य व्याख्यैवं कृता –

'एकत्रिंशद्भिः सिद्धादिगुणैः, क्रिया पूर्ववत्, सितं ध्मातमस्येति सिद्धः, आदौ गुणा आदिगुणाः, सिद्धस्यादिगुणाः सिद्धादिगुणाः, युगपद्भाविनो न क्रमभाविन इत्यर्थः,

तानेवोपदर्शयन्नाह सङ्ग्रहणिकारः -

पडिसेहेण संठाणवण्णगंधरसफासवेए य ।
पणपणदुपणट्ठतिहा इगतीसमकायसंगरुहा ॥१॥

(**छाया**- प्रतिषेधेन संस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शवेदानां च ।
पञ्चपञ्चद्विपञ्चाष्टत्रिधा एकत्रिंशदकायासङ्गारुहः ॥१॥)

वृत्तिः - प्रतिषेधेन संस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शवेदानां, कियद्भेदानां ? पञ्चपञ्चद्वि-पञ्चाष्टत्रिभेदानामिति, किम् ?-**एकत्रिंशत्सिद्धादिगुणा** भवन्ति, '**अकायसंगरुह**'त्ति अकायः-अशरीरः असङ्गः-सङ्गवर्जितः अरुहः-अजन्मा, एभिः सहैकत्रिंशद्भवन्ति, तथा चोक्तं -

'से ण दीहे ण हस्से ण वट्टे न तंसे न चउरंसे न परिमंडले ५ न किण्हे न नीले न लोहिए न हालिद्दे न सुक्किले ५ न सुब्भिगंधे न दुब्भिगंधे २ न तित्ते न कडुए न कसाए न अंबिले न महुरे ५ न कक्खडे न मउए न गुरुए न लहुए न सीए न उण्हे न निद्धे न लुक्खे न काए ण संगे न रुहे न इत्थी न पुरिसे न नपुंसए ।' (आचाराङ्गसूत्रम्) ।'

(**छाया**- स न दीर्घः न ह्रस्वो न वृत्तो न त्र्यस्रो न चतुरस्रो न परिमण्डलो न कृष्णो न नीलो न लोहितो न हारिद्रो न शुक्लो न सुरभिगन्धो न दुरभिगन्धो न तिक्तो न कटुको न कषायो नाम्लो न मधुरो न कर्कशो न मृदुर्न गुरुर्न लघुर्न शीतो नोष्णो न स्निग्धो न रूक्षो न कायवान् न सङ्गवान् न रुहो न स्त्री न पुरुषो न नपुंसकम् ।)

अथवा प्रकारान्तरेणैकत्रिंशत्सिद्धगुणा एवं ज्ञेयाः - १ क्षीणमतिज्ञानावरणः, २ क्षीणश्रुतज्ञानावरणः, ३ क्षीणावधिज्ञानावरणः, ४ क्षीणमनःपर्यवज्ञानावरणः, ५ क्षीणकेवलज्ञानावरणः, ६ क्षीणचक्षुर्दर्शनावरणः, ७ क्षीणाचक्षुर्दर्शनावरणः, ८ क्षीणावधिदर्शनावरणः, ९ क्षीणकेवलदर्शनावरणः, १० क्षीणनिद्रः, ११ क्षीणनिद्रानिद्रः, १२ क्षीणप्रचलः, १३ क्षीणप्रचलाप्रचलः, १४ क्षीणस्त्यानगृद्धिः, १५ क्षीणसाता-वेदनीयः, १६ क्षीणासातावेदनीयः, १७ क्षीणदर्शनमोहनीयः, १८ क्षीणचारित्रमोहनीयः, १९ क्षीणनरकायुष्कः, २० क्षीणतिर्यगायुष्कः, २१ क्षीणमनुष्यायुष्कः, २२ क्षीण-देवायुष्कः, २३ क्षीणशुभनामा, २४ क्षीणाशुभनामा, २५ क्षीणोच्चगोत्रः, २६ क्षीणनीचगोत्रः, २७ क्षीणदानान्तरायः २८ क्षीणलाभान्तरायः, २९ क्षीणभोगान्तरायः, ३०

क्षीणोपभोगान्तरायः, ३१ क्षीणवीर्यान्तरायश्च । उक्तञ्च **आवश्यकसूत्रवृत्तौ** -

'प्रकारान्तरेण सिद्धादिगुणान् प्रदर्शयन्नाह -

अहवा कंमे णव दरिसणंमि चत्तारि आउए पंच ।
आइम अंते सेसे दो दो खीणभिलावेण इगतीसं ॥१॥

(**छाया**- अथवा कर्मणि नव दर्शने चत्वार आयुष्के पञ्च ।
आदिमे अन्त्ये शेषे द्वौ द्वौ क्षीणाभिलापेन एकत्रिंशत् ॥१॥)

वृत्तिः - **अथवे**ति व्याख्यान्तरप्रदर्शनार्थः, **कर्मणि** कर्मविषयाः क्षीणाभिलापेनैकत्रिंशद्गुणा भवन्ति, तत्र **नव** दर्शनावरणीये, नवभेदा इति-क्षीणचक्षुर्दर्शनावरणः ४ क्षीणनिद्रः ५, **चत्वार आयुष्के**-क्षीणनरकायुष्कः ४ '**पंच आइमे**'त्ति आद्ये ज्ञानावरणीयाख्ये कर्मणि **पञ्च** क्षीणाभिनिबोधिकज्ञानवरणः ५ '**अंते**'त्ति **अन्त्ये**-अन्तराये कर्मणि पञ्चैव क्षीणदानान्तरायः ५ शेषकर्मणि-वेदनीयमोहनीयनामगोत्रलक्षणे **द्वौ द्वौ** भेदौ भवतः, क्षीणसातावेदनीयः क्षीणासातावेदनीयः क्षीणदर्शनमोहनीयः क्षीणचारित्रमोहनीयः क्षीणाशुभनामा क्षीणशुभनामा क्षीणनीचैर्गोत्रः क्षीणोच्चैर्गोत्र इति गाथार्थः ॥१॥'

गुरुरेतेषामेकत्रिंशतः सिद्धगुणानां स्वरूपं सम्यक् प्रतिपादयति ।

ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानम् । तत् पञ्चविधम् । तद्यथा - १ आभिनिबोधिकज्ञानं, २ श्रुतज्ञानं, ३ अवधिज्ञानं, ४ मनःपर्यवज्ञानं, ५ केवलज्ञानञ्च । उक्तञ्च **पुष्पमालायां तद्वृत्तौ** च -

'आभिनिबोहियनाणं, सुयनाणं चेव ओहिनाणं च ।
तह मणपज्जवनाणं, केवलनाणं च पंचमयं ॥१७॥

(**छाया**- आभिनिबोधिकज्ञानं, श्रुतज्ञानं चैव अवधिज्ञानं च ।
तथा मनःपर्यवज्ञानं, केवलज्ञानं च पञ्चमकम् ॥१७॥)

वृत्तिः - '**अभि**' इत्याभिमुख्ये '**नि**' इति नैयत्ये, ततश्चाभिमुखो वस्तूनां ग्रहणयोग्यनियतदेशावस्थानापेक्षी नियत इन्द्रियाण्याश्रित्य स्वस्वविषयग्रहणपरिणतो बोधोऽभिनिबोधः स एवाभिनिबोधिकः, तच्च तत् ज्ञानं च आभिनिबोधिकज्ञानं, इन्द्रियपञ्चकमनोनिमित्तो वस्त्ववबोधविशेष इत्यर्थः, श्रवणं श्रुतं-अभिलापप्लावितार्थोपलब्धिविशेषः, तच्च तज्ज्ञानं च इन्द्रियपञ्चकमनोनिमित्त एवाभिलापारुषितो बोध एवेत्यर्थः, अवधिः मर्यादा तेना-

वधिनारूपिद्रव्यग्रहणात्मकेन ज्ञानमवधिज्ञानं-इन्द्रियमनोनिरपेक्षं आत्मनः साक्षाद्रूपिवस्तु-ग्रहणात्मको बोध इति भावः, सञ्ज्ञिभिर्जीवैः काययोगेन मनोवर्गणाभ्यो गृहीतानि मनोयोगेन मनस्त्वेन परिणमितानि वस्तुचिन्ताप्रवर्त्तकानि द्रव्याणि मनांसीत्युच्यन्ते, तानि पर्येति-अवगच्छतीति मनःपर्यायमिति कर्म्मण्यण्, तच्च तज्ज्ञानं च मनःपर्यायज्ञानं-अर्द्धतृतीयद्वीप-समुद्रान्तर्वर्त्तिसञ्ज्ञिजीवचिन्तितार्थप्रकटनपरं इन्द्रियमनोनिरपेक्षः आत्मनः साक्षात् प्रवृत्तो बोध एवेति हृदयम्, केवलं-सम्पूर्णज्ञेयग्राहित्वात् सम्पूर्णम् तच्च ज्ञानं च केवलज्ञानं रूप्य-रूपिसमस्तवस्तुग्राहकं पञ्चमज्ञानमिति गाथासमासार्थः, व्यासार्थस्त्ववश्यकादिभ्योऽवसेय इति ॥१७॥'

नन्दिसूत्रे तद्वृत्तौ च ज्ञानपञ्चकस्य स्वरूपमेवं प्रतिपादितम् -

'नाणं पंचविहं पन्नत्तं, तंजहा-आभिणिबोहिअनाणं सुअनाणं ओहिनाणं मण-पज्जवनाणं केवलनाणं ॥

(**छाया**- ज्ञानं पञ्चविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-आभिनिबोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानं अवधिज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं केवलज्ञानम् ॥)

वृत्तिः - ज्ञातिर्ज्ञानं, भावे अनट्प्रत्ययः, अथवा ज्ञायते-वस्तु परिच्छिद्यते अनेनेति ज्ञानं, करणे अनट्, शेषास्तु व्युत्पत्तयो मन्दमतीनां सम्मोहहेतुत्वात् नोपदिश्यन्ते, '**पञ्चे**'ति सङ्ख्यावाचकं विधानं विधा '**उपसर्गादात**' इत्यड् प्रत्ययः, पञ्च विधाः-प्रकारा यस्य तत्पञ्चविधं-पञ्चप्रकारं **प्रज्ञप्तं** प्ररूपितं तीर्थकरगणधरैरिति सामर्थ्यादवसीयते, अन्यस्य स्वयंप्ररूपकत्वेन प्ररूपणाऽसम्भवात्, उक्तं च -

'अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा निउणं ।
सासणस्स हियट्ठाए तओ सुत्तं पवत्तइ ॥१॥'

(**छाया**- अर्थं भाषतेऽर्हन् सूत्रं ग्रथ्नन्ति गणधरा निपुणम् ।
शासनस्य हितार्थाय ततः सूत्रं प्रवर्त्तते ॥१॥)

एतेन स्वमनीषिकाव्युदासमाह, अथवा प्रज्ञा-बुद्धिः तया आप्तं-प्राप्तं तीर्थकर-गणधरैरिति गम्यते, प्रज्ञाप्तं, किमुक्तं भवति ? 'सर्वं वाक्यं सावधारणं भवतीति' न्यायात् अवश्यमिदं वाक्यमवधारणीयं, ततोऽयमर्थः-ज्ञानं तीर्थकरैरपि सकलकालावलम्बिसमस्त-वस्तुस्तोमसाक्षात्कारिकेवलप्रज्ञया पञ्चविधमेव प्राप्तं, गणधरैरपि तीर्थकृद्भिरुपदिश्यमानं निजप्रज्ञया पञ्चविधमेव प्राप्तं, न तु वक्ष्यमाणनीत्या द्विभेदमेवेति, अथवा प्राज्ञात्-तीर्थकरा-

दाप्तं प्राज्ञाप्तं गणधरैरिति गम्यते, अथवा प्राज्ञैः-गणधरैराप्तं प्राज्ञाप्तं, तीर्थकरादित्यनुमीयते, **तद्यथे**त्युदाहरणोपदर्शनार्थः, आभिनिबोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानं अवधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं केवलज्ञानं, तत्रार्थाभिमुखो नियतः-प्रतिनियतस्वरूपो बोधो-बोधविशेषोऽभिनि-बोधः (अभिनिबोध) एवाभिनिबोधकं, अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठाभ्युपगमाद् '**विनयादिभ्य**' इत्यनेन स्वार्थे इकण्प्रत्ययः '**अतिवर्त्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्ग-वचनानी**'ति वचनात् अत्र नपुंसकता, यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र, अथवा अभि-निबुध्यते अनेनास्मादस्मिन् वेति अभिनिबोधः-तदावरणकर्मक्षयोपशमः, तेन निर्वृत्तमाभिनि-बोधिकं, आभिनिबोधिकं च तद् ज्ञानं च आभिनिबोधिकज्ञानं-इन्द्रियमनोनिमित्तो योग्य-देशावस्थितवस्तुविषयः स्फुटप्रतिभासो बोधविशेष इत्यर्थः १, तथा श्रवणं श्रुतं वाच्यवाचक-भावपुरस्सरीकारेण शब्दसंस्पृष्टार्थग्रहणहेतुरुपलब्धिविशेषः, एवमाकारं वस्तु जलधारणाद्यर्थ-क्रियासमर्थं घटशब्दवाच्यमित्यादिरूपतया प्रधानीकृतत्रिकालसाधारणसमानपरिणामः शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनोनिमित्तोऽवगमविशेष इत्यर्थः, श्रुतं च तद् ज्ञानं च श्रुत-ज्ञानं २, तथा अवशब्दोऽधःशब्दार्थः, अव-अधोऽधो विस्तृतं वस्तु धीयते-परिच्छिद्यते-ऽनेनेत्यवधिः, अथवा अवधिर्मयादा रूपिष्वेव द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः यद्वा अवधानम्-आत्मनोऽर्थसाक्षात्करणव्यापारोऽवधिः, अवधिश्चासौ ज्ञानं चावधिज्ञानं ३, तथा परिः-सर्वतो भावे अवनं अवः '**तुदादिभ्यो न क्वा**'वित्यधिकारे '**अकतौ चे**'त्यनेनौणादिकोऽकारप्रत्ययः, अवनं गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परि अवः पर्यवः, मनसि मनसो वा पर्यवः मनःपर्यवः-सर्वतो मनोद्रव्यपरिच्छेद इत्यर्थः, अथवा मनःपर्यय इति पाठः, तत्र पर्ययणं पर्ययः, भावेऽल् प्रत्ययः, मनसि मनसो वा पर्ययो मनःपर्ययः, सर्वतस्त-त्परिच्छेद इत्यर्थः, स चासौ ज्ञानं च मनःपर्ययज्ञानं, अथवा मनःपर्यायज्ञानमिति पाठः, ततः मनांसि मनोद्रव्याणि पर्येति-सर्वात्मना परिच्छिनत्ति मनःपर्यायं, '**कर्मणोऽणि**'ति अण्-प्रत्ययः, मनःपर्यायं च तज्ज्ञानं च मनःपर्यायं(यज्ञानं), यद्वा मनसः पर्यायाः मनःपर्यायाः, पर्याया भेदा धर्म्मा बाह्यवस्त्वालोचनप्रकारा इत्यर्थः, तेषु तेषां वा सम्बन्धि ज्ञानं मनः-पर्यायज्ञानं ४, तथा केवलम् - एकमसहायं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात् केवलज्ञानप्रादुर्भावे मत्यादीनामसम्भवात्, ननु कथमसम्भवो यावता मतिज्ञानादीनि स्वस्वावरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुष्यन्ति, ततो निर्मूलस्वस्वावरणविलये तानि सुतरां भविष्यन्ति, चारित्रपरिणामवत्, उक्तं च -

'आवरणदेसविगमे जाइवि जायंति मइसुयाईणि ।
आवरणसव्वविगमे कह ताइ न होंति जीवस्स ? ॥'

(**छाया**- आवरणदेशविगमे यान्यपि जायन्ते मतिश्रुतादीनि ।
सर्वावरणविगमे कथं तानि न भवन्ति जीवस्य ? ॥१॥)

उच्यते, इह यथा जात्यस्य मरकतादिमणेर्मलोपदिग्धस्य यावन्नाद्यापि समूलमलापगमस्तावद्यथा यथा देशतो मलविलयः तथा तथा देशतोऽभिव्यक्तिरुपजायते, सा च क्वचित्कदाचित् कथञ्चित् भवतीत्यनेकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालकलापावलम्बिनिखिलपदार्थपरिच्छेदकरणैकपारमार्थिकस्वरूपस्याप्यावरणमलपटलतिरोहितस्वरूपस्य यावत् नाद्यापि निखिलकर्ममलापगमः तावद्यथा यथा देशतः कर्ममलोच्छेदः तथा तथा देशतः तस्य विज्ञप्तिरुज्जृम्भते, सा च क्वचित्कदाचित्कथञ्चिदित्यनेकप्रकारा, उक्तं च -

'मलविद्धमणेर्व्यक्तिर्यथाऽनेकप्रकारतः ।
कर्म्मविद्धात्मविज्ञप्तिस्तथाऽनेकप्रकारतः ॥१॥'

सा चानेकप्रकारता मतिश्रुतादिभेदेनावसेया, ततो यथा मरकतादिमणेरशेषमलापगमसम्भवे समस्तास्पष्टदेशव्यक्तिव्यवच्छेदेन परिस्फुटरूपैकाभिव्यक्तिरुपजायते तद्वदात्मनोऽपि ज्ञानदर्शनचारित्रप्रभावतो निःशेषावरणप्रहाणादशेषज्ञानव्यवच्छेदेनैकरूपा अतिस्फुटा सर्ववस्तुपर्यायसाक्षात्कारिणी विज्ञप्तिरुल्लसति, तथा चोक्तम् -

'यथा जात्यस्य रत्नस्य, निःशेषमलहानितः ।
स्फुटैकरूपाऽभिव्यक्तिर्विज्ञप्तिस्तद्वदात्मनः ॥१॥'

ततो मत्यादिनिरपेक्षं केवलज्ञानं, अथवा शुद्धं केवलं, तदावरणमलकलङ्कस्य निःशेषतोऽपगमात्, सकलं वा केवलं, प्रथमत एवाशेषतदावरणापगमतः सम्पूर्णोत्पत्तेः, असाधारणं वा केवलमनन्यसदृशत्वात्, अनन्तं वा केवलं ज्ञेयानन्तत्वात्, केवलं च तज्ज्ञानं च केवलज्ञानम् ।५।'

गुरुरेतेषां पञ्चानां ज्ञानानां स्वरूपं सम्यक्प्रतिपादयति ।

इत्येवं षट्त्रिंशद्गुणगणान्वितो गुरुर्जगतोऽज्ञानं हन्तु ॥३३॥

इति द्वात्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका समाप्तिमगमत् ।

● ● ●

બત્રીસમી છત્રીસી

હવે બત્રીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - એકત્રીસ પ્રકારના સિદ્ધના ગુણો અને પાંચ જ્ઞાનોનું સારી રીતે સ્વરૂપ બતાવવા વડે - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૩૩)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - બંધાયેલા કર્મો જેમણે ખપાવ્યા છે તે સિદ્ધ, એટલે મુક્તાત્મા. તેના ગુણો તે સિદ્ધગુણો. તે એકત્રીસ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ લાંબા નહીં, ૨ ગોળ નહીં, ૩ ત્રિકોણ નહીં, ૪ ચોરસ નહીં, ૫ પરિમંડલ નહીં, ૬ કાળા નહીં, ૭ નીલા નહીં, ૮ લાલ નહીં, ૯ પીળા નહીં, ૧૦ સફેદ નહીં, ૧૧ સુગંધી નહીં, ૧૨ દુર્ગંધી નહીં, ૧૩ કડવા નહીં, ૧૪ તીખા નહીં, ૧૫ તુરા નહીં, ૧૬ ખાટા નહીં, ૧૭ મીઠા નહીં, ૧૮ કર્કશ નહીં, ૧૯ મૃદુ નહીં, ૨૦ ભારે નહીં, ૨૧ હલકા નહીં, ૨૨ ઠંડા નહીં, ૨૩ ગરમ નહીં, ૨૪ સ્નિગ્ધ નહીં, ૨૫ રૂક્ષ (લુખા) નહીં, ૨૬ સ્ત્રી નહીં, ૨૭ પુરુષ નહીં, ૨૮ નપુંસક નહીં, ૨૯ સંગરહિત, ૩૦ કાયરહિત અને ૩૧ જન્મરહિત. **શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્ર**માં કહ્યું છે, 'એકત્રીસ સિદ્ધના આદિગુણો વડે.'

આવશ્યકસૂત્રની વૃત્તિમાં આની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરી છે -

'એકત્રીસ સિદ્ધના આદિ ગુણો વડે જે અતિચાર લાગ્યો હોય તેનાથી હું પાછો ફરું છું. જેના બાંધેલા કર્મો બળી ગયા છે તે સિદ્ધ. તેના આદિ ગુણો એટલે કે એકસાથે થનારા ગુણો, ક્રમશઃ નહીં, તે સિદ્ધાદિગુણો. સંગ્રહણિકાર તેમને બતાવે છે -

પાંચ સંસ્થાન, પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ અને ત્રણ વેદોના પ્રતિષેધથી અને શરીરરહિત, સંગરહિત, જન્મરહિત - આ ત્રણ સહિત એકત્રીસ સિદ્ધના આદિ ગુણો થાય છે. કહ્યું છે કે, 'તેઓ લાંબા નથી, ટૂંકા નથી, ગોળ નથી, ત્રિકોણ નથી, ચોરસ નથી, પરિમંડલ (બંગળી આકારના) નથી, કાળા નથી, નીલા નથી, લાલ નથી, પીળા નથી, સફેદ નથી, સુગંધી નથી, દુર્ગંધી નથી, કડવા નથી, તીખા નથી, તૂરા નથી, ખાટા નથી, મીઠા નથી, કર્કશ નથી, કોમળ નથી, ભારે નથી, હલકા નથી, ઠંડા નથી, ગરમ નથી,

સ્નિગ્ધ નથી, લૂખા નથી, શરીર વિનાના છે, સંગ વિનાના છે, જન્મ વિનાના છે, સ્ત્રી નથી, પુરુષ નથી, નપુંસક નથી. (આચારાંગસૂત્ર)'

અથવા બીજી રીતે સિદ્ધના એકત્રીસ ગુણો આ પ્રમાણે જાણવા - ૧ જેમનું મતિજ્ઞાનાવરણ ક્ષય થયું છે, ૨ જેમનું શ્રુતજ્ઞાનાવરણ ક્ષય થયું છે, ૩ જેમનું અવધિજ્ઞાનાવરણ ક્ષય થયું છે, ૪ જેમનું મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણ ક્ષય થયું છે, ૫ જેમનું કેવળજ્ઞાનાવરણ ક્ષય થયું છે, ૬ જેમનું ચક્ષુદર્શનાવરણ ક્ષય થયું છે, ૭ જેમનું અચક્ષુદર્શનાવરણ ક્ષય થયું છે, ૮ જેમનું અવધિદર્શનાવરણ ક્ષય થયું છે, ૯ જેમનું કેવળદર્શનાવરણ ક્ષય થયું છે, ૧૦ જેમની નિદ્રાનો ક્ષય થયો છે, ૧૧ જેમની નિદ્રાનિદ્રાનો ક્ષય થયો છે, ૧૨ જેમની પ્રચલાનો ક્ષય થયો છે, ૧૩ જેમની પ્રચલાપ્રચલાનો ક્ષય થયો છે, ૧૪ જેમની થીણદ્ધિનો ક્ષય થયો છે, ૧૫ જેમના સાતાવેદનીયનો ક્ષય થયો છે, ૧૬ જેમના અસાતાવેદનીયનો ક્ષય થયો છે, ૧૭ જેમના દર્શનમોહનીયનો ક્ષય થયો છે, ૧૮ જેમના ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય થયો છે, ૧૯ જેમના નરકાયુષ્યનો ક્ષય થયો છે, ૨૦ જેમના તિર્યંચાયુષ્યનો ક્ષય થયો છે, ૨૧ જેમના મનુષ્યાયુષ્યનો ક્ષય થયો છે, ૨૨ જેમના દેવાયુષ્યનો ક્ષય થયો છે, ૨૩ જેમના શુભ નામકર્મનો ક્ષય થયો છે, ૨૪ જેમના અશુભ નામકર્મનો ક્ષય થયો છે, ૨૫ જેમના ઉચ્ચગોત્રનો ક્ષય થયો છે, ૨૬ જેમના નીચગોત્રનો ક્ષય થયો છે, ૨૭ જેમના દાનાંતરાયનો ક્ષય થયો છે, ૨૮ જેમના લાભાંતરાયનો ક્ષય થયો છે, ૨૯ જેમના ભોગાંતરાયનો ક્ષય થયો છે, ૩૦ જેમના ઉપભોગાંતરાયનો ક્ષય થયો છે અને ૩૧ જેમના વીર્યાંતરાયનો ક્ષય થયો છે. **આવશ્યકસૂત્રની વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'બીજી રીતે સિદ્ધના આદિગુણો બતાવતાં કહે છે -

અથવા જેમનું નવ પ્રકારનું દર્શનાવરણ કર્મ (ચક્ષુદર્શનાવરણ વગેરે ચાર અને પાંચ નિદ્રા) નાશ પામ્યું છે, જેમનું નરકાયુષ્ય વગેરે ચાર પ્રકારનું આયુષ્યકર્મ નાશ પામ્યું છે, જેમનું મતિજ્ઞાનાવરણ વગેરે પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ નાશ પામ્યું છે, જેમનું દાનાંતરાયકર્મ વગેરે પાંચ પ્રકારનું અંતરાયકર્મ નાશ પામ્યું છે, જેમનું સાતાવેદનીય-અસાતાવેદનીય એમ બે પ્રકારનું વેદનીયકર્મ નાશ પામ્યું છે, જેમનું દર્શનમોહનીય-ચારિત્રમોહનીય એમ બે પ્રકારનું મોહનીયકર્મ નાશ પામ્યું છે, જેમનું શુભનામકર્મ-અશુભનામકર્મ એમ બે પ્રકારનું નામકર્મ નાશ પામ્યું છે, જેમનું નીચગોત્ર-ઉચ્ચગોત્ર એમ બે પ્રકારનું ગોત્રકર્મ નાશ પામ્યું છે.'

ગુરુ સિદ્ધોના આ એકત્રીસ ગુણોનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજાવે છે.

જેનાથી જણાય તે જ્ઞાન. તે પાંચ પ્રકારનું છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ આભિનિબોધિકજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ૫ કેવળજ્ઞાન. **પુષ્પમાળા**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'ગાથાર્થ - આભિનિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન અને પાંચમું કેવલજ્ઞાન છે. (૧૭)

ટીકાર્થ - આભિનિબોધિકજ્ઞાન - આભિનિબોધિક શબ્દમાં અભિ, નિ અને બોધ એમ ત્રણ શબ્દો છે. અભિ શબ્દ અભિમુખ અર્થમાં છે. નિ શબ્દ નૈયત્ય અર્થમાં છે. અભિમુખ અને નિયત જે બોધ તે અભિનિબોધ. અભિમુખ એટલે જેનો બોધ કરવાનો છે તે વસ્તુઓ ગ્રહણયોગ્ય નિયત દેશમાં રહેલી હોવી જોઈએ એવી અપેક્ષા રાખનાર. નિયત એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયોને આશ્રયીને પોતપોતાના વિષયને ગ્રહણ કરવાના પરિણામને પામેલો બોધ. અર્થાત્ પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનરૂપ નિમિત્તથી થનારો વસ્તુસંબંધી બોધવિશેષ તે અભિનિબોધ. અભિનિબોધ શબ્દને વ્યાકરણના નિયમથી સ્વાર્થમાં इकण् પ્રત્યય લાગતાં આભિનિબોધિક એવો શબ્દ બન્યો.

શ્રુતજ્ઞાન - સાંભળવું તે શ્રુત. શબ્દથી વ્યાપ્ત પદાર્થનો બોધવિશેષ શ્રુત છે. અર્થાત્ પાંચ ઇંદ્રિયો અને મનરૂપ નિમિત્તથી જ થનારો શબ્દથી નિશ્ચિત બોધ જ શ્રુતજ્ઞાન છે.

અવધિજ્ઞાન - અવધિ એટલે મર્યાદા. રૂપી દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવા રૂપ મર્યાદાથી થતું જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન. અર્થાત્ ઇંદ્રિયો અને મનની અપેક્ષા વિના આત્માને થતો રૂપી વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવા રૂપ સાક્ષાત્ બોધ તે અવધિજ્ઞાન.

મનઃપર્યાયજ્ઞાન - સંજ્ઞી જીવો વડે કાયયોગથી મનોવર્ગણામાંથી ગ્રહણ કરાયેલા અને મનોયોગથી મનરૂપે પરિણમાવાયેલા વસ્તુવિચારણાના પ્રવર્તક દ્રવ્યો મન કહેવાય છે. મનને જાણે તે મનઃપર્યાય, અર્થાત્ અઢીદ્વીપ અને બે સમુદ્રમાં રહેલા સંજ્ઞી જીવોએ વિચારેલા પદાર્થોને પ્રગટ કરવામાં તત્પર ઇંદ્રિય-મનની અપેક્ષા વિના, આત્મામાં સાક્ષાત્ પ્રવર્તેલો બોધ એ જ મનઃપર્યાયજ્ઞાન છે.

કેવલજ્ઞાન - કેવલ એટલે સંપૂર્ણ. સઘળા જ્ઞેયોને ગ્રહણ કરનારું હોવાથી જે જ્ઞાન સંપૂર્ણ છે તે કેવલજ્ઞાન. આ પાંચમું જ્ઞાન રૂપી-અરૂપી સઘળી વસ્તુઓને ગ્રહણ કરનારું છે. આ પ્રમાણે ગાથાનો સંક્ષેપથી અર્થ છે. વિસ્તારથી અર્થ તો આવશ્યકસૂત્ર આદિથી જાણી લેવો. (૧૭)'

(સટીક પુષ્પમાળાની આ. શ્રીરાજશેખરસૂરિજી મ. કૃત વૃત્તિમાંથી સાભાર)

નંદીસૂત્રમાં અને તેની **વૃત્તિ**માં જ્ઞાનપંચકનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે -

મૂલાર્થ - જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે - આભિનિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન.

ટીકાર્થ - જાણવું તે જ્ઞાન. જ્ઞા ધાતુને ભાવમાં અનટ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે. અથવા જેનાથી વસ્તુ જણાય તે જ્ઞાન. જ્ઞા ધાતુને કરણમાં અનટ્ પ્રત્યય લાગ્યો છે. બાકીની વ્યુત્પત્તિઓ મંદબુદ્ધિવાળા જીવો માટે સંમોહનું કારણ હોવાથી બતાવાતી નથી. તીર્થંકરો અને ગણધરોએ જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું કહ્યું છે. બીજા સ્વયં પ્રરૂપણા કરી શકતા નથી. કહ્યું છે કે, 'અરિહંત પ્રભુ અર્થને કહે છે. ગણધરો નિપુણ રીતે સૂત્રને ગૂંથે છે. શાસનના હિત માટે પછી સૂત્ર પ્રવર્તે છે.' આનાથી પોતાની બુદ્ધિથી કહ્યાનું નિરાકરણ થયું. અથવા તીર્થંકરો અને ગણધરોએ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાન બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત કર્યું છે. કહેવાનો ભાવ આવો છે - 'બધા વાક્યો અવધારણ (જ કાર) વાળા જ હોય છે' એ ન્યાયથી આ વાક્ય પણ અવધારણવાળુ છે. તેથી અર્થ આવો થાય - તીર્થંકરોએ પણ બધા કાળની બધી વસ્તુઓનો સાક્ષાત્કાર કરનારી કેવળજ્ઞાનરૂપી બુદ્ધિથી જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું જ જાણ્યું છે. ગણધરોએ પણ તીર્થંકરોના ઉપદેશથી જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું જ જાણ્યું છે, આગળ કહેવાશે એ નીતિથી બે ભેદવાળુ નહીં. અથવા ગણધરોએ પ્રાજ્ઞ એટલે કે તીર્થંકર પાસેથી જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું જાણ્યું છે. અથવા પ્રાજ્ઞ એટલે ગણધરોએ તીર્થંકર પાસેથી જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું જાણ્યું છે. તે આ પ્રમાણે - આભિનિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન.

(૧) આભિનિબોધિકજ્ઞાન - વસ્તુને સન્મુખ ચોક્કસ પ્રકારનો વિશેષબોધ તે અભિનિબોધ. અભિનિબોધ એ જ આભિનિબોધિકજ્ઞાન. અભિનિબોધ શબ્દ વિનયાદિ ગણમાં સ્વીકારાયો હોવાથી 'विनयादिभ्यः' સૂત્રથી તેને સ્વાર્થમાં ઇકણ્ પ્રત્યય લાગે. 'સ્વાર્થમાં લાગેલા પ્રત્યયો પ્રકૃતિના લિંગ અને વચન બદલી નાંખે છે' એ વચનથી અહીં આભિનિબોધિક શબ્દ નપુંસકલિંગમાં છે. જેમકે विनयः એ જ वैनयिकम् । અથવા જેનાથી, જેના થકી કે જેમાં વસ્તુ જણાય તે અભિનિબોધ એટલે કે તેને આવરનારા કર્મનો ક્ષયોપશમ. તેનાથી થયેલું તે આભિનિબોધિક. આભિનિબોધિક એવું જ્ઞાન તે આભિનિબોધિકજ્ઞાન, એટલે કે યોગ્ય દેશમાં રહેલ વસ્તુ સંબંધી ઇન્દ્રિય અને મનથી થનારો સ્પષ્ટ બોધ.

(૨) શ્રુતજ્ઞાન - સાંભળવું તે શ્રુત, એટલે કે વાચ્ય-વાચકભાવને આગળ કરીને શબ્દથી સ્પર્શાયેલી વસ્તુને જાણવામાં કારણભૂત વિશેષ પ્રકારનું જ્ઞાન, એટલે કે 'પાણીને ધારણ કરવું વગેરે અર્થક્રિયા કરવા માટે સમર્થ, આવા આકારવાળી વસ્તુ 'ઘટ' શબ્દથી વાચ્ય છે.'

વગેરે રૂપે ત્રણકાળમાં મુખ્ય એવા સમાન પરિણામવાળો, શબ્દ-અર્થના વિચારને અનુસરનારો, ઇન્દ્રિય અને મનથી થયેલ વિશેષ પ્રકારનો બોધ. શ્રુત એવું જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન.

(૩) **અવધિજ્ઞાન** - અવ એટલે નીચે. જેનાથી નીચે નીચે વધુ વિસ્તારવાળી વસ્તુ જણાય છે તે અવધિ. અથવા અવધિ એટલે રૂપિ દ્રવ્યોને જ જાણવારૂપ મર્યાદા. તેનાથી જણાતું જ્ઞાન તે અવધિ. અથવા વસ્તુનો સાક્ષાત્કાર કરવાની આત્માની પ્રવૃત્તિ તે અવધિ. અવધિ એવું જ્ઞાન તે અવધિજ્ઞાન.

(૪) **મનઃપર્યવજ્ઞાન** - પરિ એટલે બધી બાજુથી, અવ એટલે જાણવું. અવ્ ધાતુને 'तुदादिभ्यो न क्वौ' એ અધિકારમાં 'अकतौ च' એ સૂત્રથી ઉણાદિ અ પ્રત્યય લાગતા અવ શબ્દ બને. અવનં ગમનં વેદનં એ પર્યાયવાચી શબ્દો છે. પર્યવ એટલે બધી બાજુથી જાણવું. મનમાં કે મનનો પર્યવ તે મનઃપર્યવ એટલે કે મનોદ્રવ્યને બધી બાજુથી જાણવું. મનઃપર્યવ એવું જ્ઞાન તે મનઃપર્યવજ્ઞાન. પાઠાંતરે મનઃપર્યય શબ્દ છે. તેમાં परि + अय् ધાતુને ભાવમાં अल् પ્રત્યય લાગે છે. મનમાં કે મનનો પર્યય તે મનઃપર્યય એટલે કે મનોદ્રવ્યને બધી બાજુથી જાણવું. મનઃપર્યય એવું જ્ઞાન તે મનઃપર્યયજ્ઞાન. પાઠાંતરે મનઃપર્યાયજ્ઞાન શબ્દ છે. ત્યાં મનોદ્રવ્યોને બધી રીતે જાણે તે મનઃપર્યાય. 'कर्मणोऽण्' સૂત્રથી अण् પ્રત્યય લાગે. મનઃપર્યાય એવું જ્ઞાન તે મનઃપર્યાયજ્ઞાન. અથવા પર્યાય એટલે ભેદ, ધર્મ, બાહ્ય વસ્તુને વિચારવાના પ્રકારો. મનના પર્યાયો તે મનઃપર્યાયો. તેમનામાં કે તેમના સંબંધી જ્ઞાન તે મનઃપર્યયજ્ઞાન.

(૫) **કેવળજ્ઞાન** - કેવળ એટલે એકલું, સહાય વિનાનું, કેમકે કેવળજ્ઞાન મતિજ્ઞાન વગેરેની અપેક્ષા વિનાનું છે. કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી મતિજ્ઞાન વગેરે સંભવતા નથી. **પ્રશ્ન** - પોતપોતાના આવરણકર્મના ક્ષયોપશમથી પણ મતિજ્ઞાન વગેરે પ્રગટ થાય છે તો પછી પોતપોતાના આવરણકર્મનો મૂળથી નાશ થવા પર તો અવશ્ય મતિજ્ઞાન વગેરે થવા જોઈએ, ચારિત્રના પરિણામની જેમ. તો પછી મતિજ્ઞાન વગેરે સંભવતાં નથી એવું કેમ કહ્યું ? કહ્યું છે કે, 'દેશથી આવરણકર્મ દૂર થવાથી જે મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન વગેરે થાય છે તે આવરણકર્મના સર્વથા નાશથી કેમ ન હોય ?' **જવાબ** - મેલથી લેપાયેલા ઊંચી કોટીના મરકતમણિ વગેરેનો જ્યાંસુધી મૂળથી મેલ દૂર થતો નથી ત્યાં સુધી જેમ જેમ દેશથી મેલનો નાશ થાય છે તેમ તેમ દેશથી તેનો પ્રકાશ વ્યક્ત થાય છે, તે પણ ક્યાંક, ક્યારેક અને કોઈક રીતે - એમ અનેક પ્રકારે. તેમ બધા પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવાના એક વાસ્તવિક સ્વરૂપવાળા, આવરણરૂપી મેલથી ઢંકાયેલા સ્વરૂપવાળા આત્માના પણ જ્યાં સુધી બધા કર્મોનો નાશ થતો નથી ત્યાં સુધી જેમ જેમ દેશથી કર્મમેલનો નાશ થાય છે તેમ તેમ દેશથી તેનું જ્ઞાન પ્રગટે છે.

તે જ્ઞાન ક્યાંક, ક્યારેક, કોઈક રીતે થાય છે - એમ અનેક પ્રકારે છે. કહ્યું છે, 'મેલવાળા મણિનો પ્રકાશ જેમ અનેક રીતે થાય છે તેમ કર્મવાળા આત્માનું જ્ઞાન અનેક રીતે થાય છે' તે અનેક પ્રકારો મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન વગેરે ભેદો વડે સમજવા. મરકતમણિ વગેરેનો બધો મેલ દૂર થવા પર બધા અસ્પષ્ટ એવા દેશથી થનારા પ્રકાશનો નાશ થાય છે અને સ્પષ્ટ એવો સંપૂર્ણ એક પ્રકાશ પ્રગટ થાય છે. તેમ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના પ્રભાવથી બધા આવરણ-કર્મોનો નાશ થવાથી આત્માને પણ બધા જ્ઞાનોનો નાશ થવાથી એકરૂપ, અતિસ્પષ્ટ, બધી વસ્તુના બધા પર્યાયોનો સાક્ષાત્કાર કરનારું કેવળજ્ઞાન થાય છે. કહ્યું છે, 'જેમ શ્રેષ્ઠ રત્નના બધા મેલનો નાશ થવાથી સ્પષ્ટ એકરૂપ પ્રકાશ થાય છે તેમ બધા કર્મોનો નાશ થવાથી આત્માને સ્પષ્ટ એકરૂપ જ્ઞાન થાય છે.' તેથી કેવળજ્ઞાન મતિજ્ઞાન વગેરેની અપેક્ષા વિનાનું હોય છે. અથવા કેવળ એટલે શુદ્ધ, કેમકે તેના આવરણરૂપ મેલનો કલંક સંપૂર્ણ રીતે દૂર થયો છે. અથવા કેવળ એટલે સકળ, કેમકે પહેલાથી જ તેના બધા આવરણ દૂર થવાથી તે સંપૂર્ણ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા કેવળ એટલે અસાધારણ, કેમકે એની સમાન બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી. અથવા કેવળ એટલે અનંત, કેમકે જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય વસ્તુઓ) અનંત છે. કેવળ એવું જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. (૫)'

ગુરુ આ પાંચ જ્ઞાનોનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજાવે છે.

આ પ્રમાણે છત્રીસ ગુણોના સમૂહથી યુક્ત ગુરુ જગતના અજ્ઞાનને હણો. (૩૩)

આમ બત્રીસમી છત્રીસી સમાપ્ત થઈ.

●●●

\+ **जो रागाईण वसे, वसम्मि सो सयलदुक्खलक्खाणं ।**
जस्स वसे रागाई, तस्स वसे सयलसुक्खाइं ॥

જે રાગ વગેરેના વશમાં છે તે બધા લાખો દુઃખોના વશમાં છે. જેના વશમાં રાગ વગેરે છે તેના વશમાં બધા સુખો છે.

\+ **जह सुकुसलो वि विज्जो, अन्नस्स कहेइ अप्पणो वाहिं ।**
एवं जाणंतस्स वि, सल्लुद्धरणं गुरुसगासे ॥

જેમ ખૂબ કુશળ એવો વૈદ્ય પણ પોતાનો રોગ બીજાને કહે છે એમ પ્રાયશ્ચિત્તને જાણનારાએ પણ ગુરુ પાસે શલ્યોદ્ધાર કરવો જોઈએ.

त्रयस्त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका

अथ त्रयस्त्रिंशत्तमीं षट्त्रिंशिकामाह -

मूलम् - तह बत्तीसविहाणं, जीवाणं रक्खणंमि कयचित्तो ।
जियचउव्विहोवसग्गो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३४॥

छाया - तथा द्वात्रिंशद्विधानां, जीवानां रक्षणे कृतचित्तः ।
जितचतुर्विधोपसर्ग्गः, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥३४॥

प्रेमीया वृत्तिः - तथा - पूर्वश्लोकापेक्षयाऽस्य श्लोकस्य समुच्चयार्थं, **द्वात्रिंशद्विधानां** - द्वात्रिंशत्प्रकाराणां, **जीवानां** - प्राणिनां, **रक्षणे** - पालने, **कृतचित्तः** - कृतं-दत्तं चित्तं-मनो येन स कृतचित्तः, तथा **जितचतुर्विधोपसर्ग्गः** - जिताश्चतुर्विधा उपसर्गा येन स जितचतुर्विधोपसर्ग्गः, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्विति** सङ्क्षेपार्थः ।

विस्तारार्थस्त्वयम् - **''जीव प्राणधारणे' अजीवन् जीवन्ति जीविष्यन्त्यायुर्योगेनेति निरुक्तवशाज्जीवाः ।'** इति जीवानां व्याख्या कृता **रत्नविजयैर्जीवविचारवृत्तौ** । ते च जीवा द्वात्रिंशद्विधाः । तद्यथा १ अपर्याप्तसूक्ष्मपृथ्वीकायिकाः, २ पर्याप्तसूक्ष्मपृथ्वीकायिकाः, ३ अपर्याप्तबादरपृथ्वीकायिकाः ४, पर्याप्तबादरपृथ्वीकायिकाः, ५ अपर्याप्तसूक्ष्माप्कायिकाः, ६ पर्याप्तसूक्ष्माप्कायिकाः, ७ अपर्याप्तबादराप्कायिकाः, ८ पर्याप्तबादराप्कायिकाः, ९ अपर्याप्तसूक्ष्मतेजस्कायिकाः, १० पर्याप्तसूक्ष्मतेजस्कायिकाः, ११ अपर्याप्तबादरतेजस्कायिकाः, १२ पर्याप्तबादरतेजस्कायिकाः, १३ अपर्याप्तसूक्ष्मवायुकायिकाः, १४ पर्याप्तसूक्ष्मवायुकायिकाः, १५ अपर्याप्तबादरवायुकायिकाः, १६ पर्याप्तबादरवायुकायिकाः, १७ अपर्याप्तसूक्ष्मानन्तवनस्पतिकायिकाः, १८ पर्याप्तसूक्ष्मानन्तवनस्पतिकायिकाः, १९ अपर्याप्तबादरानन्तवनस्पतिकायिकाः, २० पर्याप्तबादरानन्तवनस्पतिकायिकाः, २१ अपर्याप्तप्रत्येक-

वनस्पतिकायिकाः, २२ पर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायिकाः, २३ अपर्याप्तद्वीन्द्रियाः, २४ पर्याप्तद्वीन्द्रियाः, २५ अपर्याप्तत्रीन्द्रियाः, २६ पर्याप्तत्रीन्द्रियाः, २७ अपर्याप्त-चतुरिन्द्रियाः, २८ पर्याप्तचतुरिन्द्रियाः, २९ अपर्याप्तासञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाः, ३० पर्याप्ता-सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाः, ३१ अपर्याप्तसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाः, ३२ पर्याप्तसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाश्च । यदवाचि **प्रवचनसारोद्धारे तद्वृत्तौ** च -

'सुहुमियरभूजलानलवाउवणाणंत दस सपत्तेआ ।
बितिचउअसन्निसन्नी अपज्जपज्जत्त बत्तीसं ॥१२४३॥

(**छाया**- सूक्ष्मेतरभूजलानलवायुवनान्ता दश सप्रत्येकाः ।
द्वित्रिचतुरसञ्ज्ञिसिञ्ज्ञनः अपर्याप्तपर्याप्ताः द्वात्रिंशत् ॥१२४३॥)

वृत्तिः पृथिव्यप्तेजोवाय्वनन्तवनस्पतयः पञ्च प्रत्येकं सूक्ष्मबादरभेदतो दश भवन्ति, ते च सप्रत्येकाः-प्रत्येकवनस्पतिसहिता एकादश, द्वित्रिचतुरसञ्ज्ञिसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाश्च पञ्च मिलिताः षोडश, एते च प्रत्येकमपर्याप्तपर्याप्तभेदभिन्ना द्वात्रिंशद्भवन्ति, इयमत्र भावना - पृथिवीकायो द्विधा - सूक्ष्मो बादरश्च, पुनरेकैको द्विधा - अपर्याप्तः पर्याप्तश्चेति चतुर्विधः पृथ्वीकायः, एवं जलानलवायवोऽपि, वनस्पतिर्द्विधा-साधारणः प्रत्येकश्च, तत्र साधारणो द्विधा-सूक्ष्मो बादरश्च, पुनरेकैको द्विधा-अपर्याप्तः पर्याप्तश्च, प्रत्येकस्तु बादर एव, स चापर्याप्तपर्याप्तभेदेन द्विविध इति षोढा वनस्पतिकायः । द्वित्रिचतुरसञ्ज्ञिसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पुनः प्रत्येकमपर्याप्त-पर्याप्तभेदतो द्विधा । मिलिताश्च द्वात्रिंशदिति ॥१२४३॥'

गुरुरेतान्द्वात्रिंशद्विधाञ्जीवान्सदा रक्षति ।

उपसर्गा देवादिकृता उपद्रवाः । ते चतुर्विधाः । तद्यथा - १ देवकृतोपसर्गाः, २ मनुष्यकृतोपसर्गाः, ३ तिर्यक्कृतोपसर्गाः, ४ आत्मसंवेदनोपसर्गाः । उक्तञ्च **श्री-विशेषावश्यकभाष्ये मलधारिहेमचन्द्रसूरिकृततद्वृत्तौ** च -

'अथोपसर्गान् व्याख्यातुमाह -

उवसज्जणमुवसग्गो तेण तओ व उवसज्जए जम्हा ।
सो दिव्व-मणुय-तेरिच्छिया-ऽऽयसंवेयणाभेओ ॥३००५॥

(**छाया**- उपसर्जनमुपसर्गस्तेन सको वोपसृज्यते यस्मात् ।
स दिव्य-मानुष-तैर्यग्योन्या-त्मसंवेदनाभेदः ॥३००५॥)

वृत्तिः - उपसर्जनमुपसर्गः। अथवा, करणसाधनः-उपसृज्यते सम्बध्यते पीडादिभिः सह जीवस्तेनेत्युपसर्गः। अथवा, कर्मसाधनः-उपसृज्यते सम्बध्यते **तको**ऽसावेव जीवेन सह यस्मात् तत उपसर्गः। अथवा, उपादानसाधनः-ततस्तस्मादुपसर्गाज्जीव **उपसृज्यते** सम्बध्यते पीडादिभिः सह **यस्मात्** तत उपसर्गः। **स** च देवेभ्यो भवो दिव्यः, मनुष्येभ्यो भवो मानुषः, तिर्यग्योनिभ्यो भवस्तैर्यग्योनः, आत्मना संवेद्यत इत्यात्मसंवेदनीय इत्येवं चतुर्भेद इति ॥३००५॥

केन पुनः कारणेन देवादिभ्यः साधूनामुपसर्गा भवन्ति ? इत्याह -

हास-प्पओस-वीमंसओ विमायाए वा भवो दिव्वो ।
एवं चिय माणुस्सो कुसीलपडिसेवणचऊत्थे ॥३००६॥

तिरिओ भय-प्पओसा-हारावच्चाइरक्खणत्थं वा ।
घट्ट-त्थंभण-पवडण-लेसणओ चायसंवेओ ॥३००७॥

(**छाया**- हास-प्रद्वेष-विमर्शतो विमात्राया वा भवो दिव्यः ।
एवमेव मानुषः कुशीलप्रतिसेवनचतुर्थः ॥३००६॥

तिर्यङ् भय-प्रद्वेषा-ऽऽहारा-पत्य-नीडरक्षणार्थं वा ।
घट्ट-स्तम्भन-प्रपतन-लेशनतो चात्मसंवेद्यः ॥३००७॥)

वृत्तिः - हासात् क्रीडातः, अवज्ञातपूर्वभवसम्बन्धादिकृतप्रद्वेषाद् वा, '**वीमंसउ**' त्ति 'किमयं स्वप्रतिज्ञातश्चलति नवा ?' इति मीमांसातो विमर्शाद् **दिव्य** उपसर्गो भवेत्। तथा '**विमायाए**' त्ति विविधा मात्रा विमात्रा तस्याः सकाशात् किमपि हास्यात्, किमपि प्रद्वेषात्, किं च मीमांसातश्चेत्यर्थः, दिव्य उपसर्गो भवेदिति। **एवं मानुषो**ऽप्युपसर्गश्चतुर्विधो भवेत्। केवलं '**कुसीलपडिसेवणचऊत्थो**' त्ति स्त्रीपण्डकलक्षणो यः कुशीलस्तत्प्रतिसेवनामाश्रित्य चतुर्थभेदो द्रष्टव्यः, विमात्रापक्षस्यात्र हास्यादिष्वेवान्तर्भावविवक्षणादिति। तिर्यङ् भयात्, प्रद्वेषात्, आहारार्थम्, अपत्यनीडगुहादिस्थानरक्षणार्थमुपसर्गं कुर्यादिति। आत्मसंवेदनीय-स्तूपसर्गो नेत्रपतितकूणिकादिघट्टनात्, अङ्गानां वा स्तम्भनात् स्तब्धताभावात्, गर्त्तादौ वा प्रपतनात्, विगुणितबाह्वाद्यङ्गानां वा लेशनात् परस्परं श्लेषणाद् भवति। इति सप्त-चत्वारिंशद्गाथार्थः ॥३००६॥ ॥३००७॥'

गुरुरेतांश्चतुर्विधानुपसर्गान् धीरतया सहते। ततश्च स तान्जयति।

इत्थं षट्त्रिंशद्गुणेषुमान्गुरुः कर्मारीन्विजयतु ॥३४॥

इति त्रयस्त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका समाप्तिमिता।

તેત્રીસમી છત્રીસી

હવે તેત્રીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - તથા જેમણે બત્રીસ પ્રકારના જીવોના રક્ષણમાં ચિત્ત કર્યું છે એવા, જેમણે ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગોને જીત્યા છે એવા - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૩૪)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - 'તથા' શબ્દ પૂર્વશ્લોકની અપેક્ષાએ આ શ્લોકનો સમુચ્ચય કરવા માટે છે.

જીવવિચારની **વૃત્તિ**માં **રત્નવિજયજી** મહારાજે જીવોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરી છે -

''जीव् धातु प्राणधारण अर्थमां छे' आयुष्यना योगथी जीव्या, जीवे छे अने जीवशे एवी निरुक्तिथी जीवाः એમ કહેવાય છે.'

તે જીવો બત્રીસ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, ૨ પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, ૩ અપર્યાપ્તા બાદર પૃથ્વીકાય, ૪ પર્યાપ્તા બાદર પૃથ્વીકાય, ૫ અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ અપ્કાય, ૬ પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ અપ્કાય, ૭ અપર્યાપ્તા બાદર અપ્કાય, ૮ પર્યાપ્તા બાદર અપ્કાય, ૯ અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ તેઉકાય, ૧૦ પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ તેઉકાય, ૧૧ અપર્યાપ્તા બાદર તેઉકાય, ૧૨ પર્યાપ્તા બાદર તેઉકાય, ૧૩ અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ વાયુકાય, ૧૪ પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ વાયુકાય, ૧૫ અપર્યાપ્તા બાદર વાયુકાય, ૧૬ પર્યાપ્તા બાદર વાયુકાય, ૧૭ અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ અનંતવનસ્પતિકાય, ૧૮ પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ અનંતવનસ્પતિકાય, ૧૯ અપર્યાપ્તા બાદર અનંતવનસ્પતિકાય, ૨૦ પર્યાપ્તા બાદર અનંતવનસ્પતિકાય, ૨૧ અપર્યાપ્તા પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, ૨૨ પર્યાપ્તા પ્રત્યેકવનસ્પતિકાય, ૨૩ અપર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિય, ૨૪ પર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિય, ૨૫ અપર્યાપ્તા તેઇન્દ્રિય, ૨૬ પર્યાપ્તા તેઇન્દ્રિય, ૨૭ અપર્યાપ્તા ચઉરિન્દ્રિય, ૨૮ પર્યાપ્તા ચઉરિન્દ્રિય, ૨૯ અપર્યાપ્તા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય, ૩૦ પર્યાપ્તા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય, ૩૧ અપર્યાપ્તા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને ૩૨ પર્યાપ્તા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય.

પ્રવચનસારોદ્ધારમાં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, અનંત વનસ્પતિકાય - આ પાંચના દરેકના સૂક્ષ્મ-બાદર ભેદ થવાથી દસ થાય છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય સહિત તે અગ્યાર થાય છે. બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞી-સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય - એ પાંચ મળીને સોળ થાય છે. આ દરેકના અપર્યાપ્તા અને પર્યાપ્તા ભેદ થવાથી બત્રીસ થાય છે. અહીં ભાવના આ પ્રમાણે છે - પૃથ્વીકાય બે પ્રકારે છે - સૂક્ષ્મ અને બાદર. ફરી તે એક-એક બે પ્રકારે છે - અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત. આમ પૃથ્વીકાય ચાર પ્રકારના છે. એમ જલ, અગ્નિ અને વાયુ પણ ચાર પ્રકારના છે. વનસ્પતિકાય બે પ્રકારના છે - સાધારણ અને પ્રત્યેક. તેમાં સાધારણ બે પ્રકારે છે - સૂક્ષ્મ અને બાદર. ફરી એક એક બે પ્રકારે છે - અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત. પ્રત્યેક તો બાદર જ છે. તે અપર્યાપ્ત-પર્યાપ્ત ભેદથી બે પ્રકારના છે. આમ વનસ્પતિકાય છ પ્રકારના છે. વળી બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય દરેક અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત ભેદથી બે પ્રકારે છે. આમ બધા મળીને બત્રીસ છે. (૧૨૪૩)'

ગુરુ આ બત્રીસ પ્રકારના જીવોને હંમેશા રક્ષે છે.

દેવ વગેરે વડે કરાયેલા ઉપદ્રવો તે ઉપસર્ગો છે. તે ચાર પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧ દેવો વડે કરાયેલ ઉપસર્ગો, ૨ મનુષ્યો વડે કરાયેલ ઉપસર્ગો, ૩ તિર્યંચો વડે કરાયેલ ઉપસર્ગો અને ૪ પોતાના સંવેદનથી થનારા ઉપસર્ગો. **શ્રીવિશેષાવશ્યકભાષ્ય**માં અને તેની **મલધારીહેમચન્દ્રસૂરિજી**એ કરેલ **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'હવે ઉપસર્ગોની વ્યાખ્યા કરે છે -

પીડા પામવી તે ઉપસર્ગ. અથવા જેના વડે કે જેના થકી જીવને પીડા થાય તે ઉપસર્ગ છે. અથવા જેનો જીવની સાથે સંબંધ થાય તે ઉપસર્ગ. તે ઉપસર્ગ દેવથી, મનુષ્યથી, તિર્યંચથી અને આત્મસંવેદનથી એમ ચાર પ્રકારે થાય છે. હાસ્યથી, પૂર્વભવના દ્વેષથી, (પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી આ ચલાયમાન થાય છે કે નહિ ? એવા) વિમર્શથી અને વિમાત્રાથી (કંઈક હાસ્ય, કંઈક દ્વેષ, કંઈક વિમર્શથી) દેવો ઉપસર્ગ કરે છે. એ પ્રમાણે મનુષ્ય પણ ચાર પ્રકારે ઉપસર્ગ કરે છે. એમાં ચોથો પ્રકાર કુશીલપ્રતિસેવનાથી જાણવો. કુશીલ એટલે સ્ત્રી-નપુંસક. તેની પ્રતિસેવનાને આશ્રયીને ઉપસર્ગ થાય. તિર્યંચો ભયથી, દ્વેષથી, આહાર માટે, બચ્ચાંઓનાં માળા તથા ગુફાદિ સ્થાનના રક્ષણ માટે ઉપસર્ગ કરે છે અને નેત્રમાં પડેલા કણાદિ ખુંચવાથી, અંગો સ્તબ્ધ થવાથી, ખાડા વગેરેમાં પડવાથી તથા બાહુ વગેરે

અંગોને પરસ્પર મસળવાથી આત્મસંવેદનીય ઉપસર્ગો થાય છે. (૩૦૦૬-૩૦૦૭)'

(સટીક વિશેષાવશ્યકભાષ્યના શાહ ચુનીલાલ હકમચંદ કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ આ ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગોને ધીરજપૂર્વક સહન કરે છે, અને તેથી તેમને તેઓ જીતે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોરૂપી બાણોવાળા ગુરુ કર્મોરૂપી દુશ્મનોને જીતે. (૩૪)

આમ તેત્રીસમી છત્રીસી સમાપ્ત થઈ.

●●●

+ **अमयसमो नत्थि रसो, न तरू कप्पहुमेण परितुल्ले ।**
विणयसमो नत्थि गुणो, न मणी चिंतामणिसरिच्छे ॥

અમૃત સમાન બીજો રસ નથી, કલ્પવૃક્ષ જેવું વૃક્ષ નથી, વિનય સમાન ગુણ નથી અને ચિંતામણિ જેવું મણિ નથી.

+ **चंदणतरूण गंधो, जुण्हा ससिणो, सिअत्तणं संखे ।**
सहनिम्मिआइं विहिणा, विणओ अ कुलप्पसूयाणं ॥

ચંદનવૃક્ષની સુગંધ, ચંદ્રની ચાંદની, શંખની શ્વેતતા અને ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાનો વિનય આ વિધાતાએ (આશ્રયની) સાથે જ બનાવેલા છે.

+ **विभूसा इत्थिसंसग्गो, पणीयं रसभोअणं ।**
नरस्सत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा ॥

વિભૂષા, સ્ત્રીનો સંસર્ગ અને વિગઈથી ભરપૂર રસવાળુ ભોજન - આત્માને શોધનારા મનુષ્ય માટે આ ત્રણ બાબત તાલપુટ વિષ જેવી છે.

+ **हरइ दुहं कुणइ सुहं, जणइ जसं सोसए भवसमुद्दं ।**
इहलोय पारलोइअ, सुहाण मूलं नमुक्कारो ॥

નમસ્કાર દુઃખને હરે છે, સુખને કરે છે, યશને ફેલાવે છે, સંસારસમુદ્રને સુકાવે છે, આલોક અને પરલોકના સુખોનું મૂળ છે.

चतुस्त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका

साम्प्रतं चतुस्त्रिंशत्तमीं षट्त्रिंशिकामाह -

मूलम् - बत्तीसदोसविरहिय-वंदणदाणस्स निच्चमहिगारी ।
चउविहविगहविरत्तो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३५॥

छया - द्वात्रिंशद्दोषविरहित-वन्दनदानस्य नित्यमधिकारी ।
चतुर्विधविकथाविरक्तः, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥३५॥

प्रेमीया वृत्तिः - नित्यं - सदा, **द्वात्रिंशद्दोषविरहितवन्दनदानस्य** - द्वात्रिंशद्भिर्दोषैर्विरहितं वन्दनमिति द्वात्रिंशद्दोषविरहितवन्दनं, तस्य दानमिति द्वात्रिंशद्-दोषविरहितवन्दनदानं, तस्य तथा, **अधिकारी** - योग्यः, तथा **चतुर्विधविकथा-विरक्तः** - चतुर्विधाभिर्विकथाभिर्विरक्तः, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्विति** समासार्थः ।

व्यासार्थस्त्वयम् - वन्दनं - गुरुवन्दनम् । तस्य द्वात्रिंशद्दोषाः । तद्यथा - १ अनादृतं, २ स्तब्धं, ३ प्रविद्धं, ४ परिपिण्डितं, ५ टोलगति, ६ अङ्कुशं, ७ कच्छपरिङ्गितं, ८ मत्स्योद्वृत्तं, ९ मनःप्रदुष्टं, १० वेदिकाबद्धं, ११ भयेन, १२ भजमानमाश्रित्य, १३ मैत्रीनिमित्तं, १४ गौरवनिमित्तं, १५ कारणमाश्रित्य, १६ स्तैन्येन, १७ प्रत्यनीकं, १८ रुष्टं, १९ तर्जितं, २० शठं, २१ हीलितं, २२ विपरिकुञ्चितं, २३ दृष्टादृष्टं, २४ शृङ्गं, २५ करं, २६ करमोचनं, २७ आश्लिष्टानाश्लिष्टं, २८ न्यूनं, २९ उत्तरचूलिकं, ३० मूकं, ३१ ढड्ढरं, ३२ चूडलिकञ्च । यदुक्त**मावश्यकनिर्युक्तौ तद्वृत्तौ** च-

''कतिदोषविप्रमुक्त'मिति यदुक्तं तत्र द्वात्रिंशद्दोषविप्रमुक्तं कर्तव्यं, तद्दोषदर्शनायाह -

अणाढियं च थद्धं च, पव्विद्धं परिपिंडियं ।
टोलगइ अंकुसं चेव, तहा कच्छभरिंगियं ॥१२०७॥

(**छाया**- अनाद्दतं च स्तब्धं च, प्रविद्धं परिपिण्डितं ।
टोलगतिं अङ्कुशं चैव, तथा कच्छपरिङ्गितम् ॥१२०७॥)

वृत्तिः - **अनाद्दतम्** अनादरं सम्भ्रमरहितं वन्दते १ **स्तब्धं** जात्यादिमदस्तब्धो वन्दते २ **प्रविद्धं** वन्दनकं ददेव नश्यति ३ **परिपिण्डितं** प्रभूतानेकवन्दनेन वन्दते आवर्तान् व्यञ्जनाभिलापान् वाऽव्यवच्छिन्नान् कुर्वन् ४ **टोलगति** तिड्डुवदुत्प्लुत्य २ विसंस्थुलं वन्दते ५ **अङ्कुशं** रजोहरणमङ्कुशवत्करद्वयेन गृहीत्वा वन्दते ६ '**कच्छभरिंगियं**' कच्छपवत् रिङ्गितं कच्छपवत् रिङ्गन् वन्दत इति गाथार्थः ७ ॥१२०७॥

मच्छुव्वत्तं मणसा पउट्ठं तह य वेइयाबद्धं ।
भयसा चेव भयंतं, मित्ती गारवकारणा ॥१२०८॥

(**छाया**- मत्स्योद्वृत्तं मनसा प्रदुष्टं तथा च वेदिकाबद्धम् ।
भयेन चैव भजमानं मैत्री गौरवकारणात् ॥१२०८॥)

वृत्तिः - **मत्स्योद्वृत्तम्** एकं वन्दित्वा मत्स्यवद् द्रुतं द्वितीयं साधुं द्वितीयपार्श्वेन रेचकावर्तेन परावर्तते ८ मनसा प्रदुष्टं, वन्द्यो हीनः केनचिद्गुणेन, तमेव च मनसि कृत्वा सासूयो वन्दते ९ तथा च वेदिकाबद्धं जानुनोरुपरि हस्तौ निवेश्याधो वा पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा एकं वा जानुं करद्वयान्तः कृत्वा वन्दते १० '**भयसा चेव**'त्ति भयेन वन्दते, मा भूद्गच्छादिभ्यो निर्द्धाटनमिति ११, '**भयंतं**'ति भजमानं वन्दते 'भजत्ययं मामतो भक्तं भजस्वेति तदार्यवृत्तं' इति १२, '**मेत्ति**'त्ति मैत्रीनिमित्तं प्रीतिमिच्छन् वन्दते १३, '**गारवि**'त्ति गौरवनिमित्तं वन्दते, विदन्तु मां यथा सामाचारीकुशलोऽयं १४, '**कारण**'त्ति ज्ञानादि-व्यतिरिक्तं कारणमाश्रित्य वन्दते, वस्त्रादि मे दास्यतीति १५, अयं गाथार्थः ॥१२०८॥

तेणियं पडिणियं चेव, रुट्ठं तज्जियमेव य ।
सढं च हीलियं चेव, तहा विपलिउंचियं ॥१२०९॥

(**छाया**- स्तैन्यं प्रत्यनीकं चैव, रुष्टं तर्जितमेव च ।
शठं च हीलितं चैव, तथा विपरिकुञ्चितम् ॥१२०९॥)

वृत्तिः - **स्तैन्य**मिति परेभ्यः खल्वात्मानं गूहयन् स्तेनक इव वन्दते, मा मे लाघवं

भविष्यति १६, **प्रत्यनीकम्** आहारादिकाले वन्दते १७, **रुष्टं** क्रोधाध्मातं वन्दते क्रोधाध्मातो वा १८, **तर्जितं** न कुप्यसि नापि प्रसीदसि काष्ठशिव इवेत्यादि तर्जयन्-निर्भर्त्सयन् वन्दते, अङ्गुल्यादिभिर्वा तर्जयन् १९, **शठं** शाठ्येन विश्रम्भार्थं वन्दते, ग्लानादिव्यपदेशं वा कृत्वा न सम्यग् वदन्ते २०, **हीलितं** हे गणिन् ! वाचक ! किं भवता वन्दितेनेत्यादि हीलयित्वा वन्दते २१, तथा **विपलिकुञ्चितम्** अर्द्धवन्दित एव देशादिकथाः करोति २२, इति गाथार्थः ॥१२०९॥

दिट्ठमदिट्ठं च तहा, सिंगं च करमोअणं ।
आलिट्ठमणालिट्ठं, ऊणं उत्तरचूलियं ॥१२१०॥

(**छाया**- दृष्टमदृष्टं च तथा, शृङ्गं च करमोचनं ।
आश्लिष्टमनाश्लिष्टं, ऊनं उत्तरचूलिकम् ॥१२१०॥)

वृत्तिः - **दृष्टादृष्टं** तमसि व्यवहितो वा न वन्दते २३, **शृङ्गम्** उत्तमाङ्गैकदेशेन वन्दते २४, **करमोचनं** करं मन्यमानो वन्दते न निर्जरा, 'तहा मोयणं नाम न अन्नहा मुक्खो, एएण पुण दिन्नेण मुच्चेमित्ति वंदणगं देइ' २५-२६, **आश्लिष्टानाश्लिष्ट**मित्यत्र चतुर्भङ्गकः-रजोहरणं कराभ्यामाश्लिष्यति शिरश्च १ रजोहरणं न शिरः २ शिरो न रजोहरणं ३ न रजोहरणं नापि शिरः ४, अत्र प्रथमभङ्गः शोभनः शेषेषु प्रकृतवन्दनावतारः २७, **ऊणं** व्यञ्जनाभिलापावश्यकैरसम्पूर्णं वन्दते २८, **उत्तरचूडं** वन्दनं कृत्वा पश्चान्महता शब्देन मस्तकेन वन्द इति भणतीति गाथार्थः २९ ॥१२१०॥

मूयं च ढड्ढरं चेव, चुडुलिं च अपच्छिमं ।
बत्तीसदोसपरिसुद्धं, किइकम्मं पउंजई ॥१२११॥

(**छाया**- मूकं च ढड्ढरं चैव, चुटुलिं च अपश्चिमम् ।
द्वात्रिंशद्दोषपरिशुद्धं, कृतिकर्म प्रयुञ्जीत ॥१२११॥)

वृत्तिः - **मूकम्** आलापकाननुच्चारयन् वन्दते ३० **ढड्ढरं** महता शब्देनोच्चारयन् वन्दते ३१ '**चुडुली**'ति उल्कामिव पर्यन्ते गृहीत्वा रजोहरणं भ्रमयन् वन्दते ३२ **अपश्चिमम्** इदं चरममित्यर्थः, एते द्वात्रिंशद्दोषाः, एभिः परिशुद्धं कृतिकर्म कार्यं, तथा चाह-**द्वात्रिंशद्दोषपरिशुद्धं कृतिकर्म** वन्दनं **प्रयुञ्जीत** कुर्यादिति गाथार्थः ॥१२११॥

यदि पुनरन्यतमदोषदुष्टमपि करोति ततो न तत्फलमासादयतीति, आह च -

किइकम्मंपि करिंतो न होइ किइकम्मनिज्जराभागी ।
बत्तीसामन्नयरं साहू ठाणं विराहिंतो ॥१२१२॥

(**छाया**- कृतिकर्मापि कुर्वन् न भवति कृतिकर्मनिर्जराभागी ।
द्वात्रिंशदन्यतरत् साधुः स्थानं विराधयन् ॥१२१२॥)

वृत्तिः - कृतिकर्मापि कुर्वन्न भवति कृतिकर्मनिर्जराभागी, द्वात्रिंशद्दोषाणा-मन्यतरत्साधुः स्थानं विराधयन्निति गाथार्थः ॥१२१२॥

दोषविप्रमुक्तकृतिकर्मकरणे गुणमुपदर्शयन्नाह -

बत्तीसदोसपरिसुद्धं किइकम्मं जो पउंजइ गुरूणं ।
सो पावइ निव्वाणं अचिरेण विमाणवासं वा ॥१२१३॥

(**छाया**- द्वात्रिंशद्दोषपरिशुद्धं कृतिकर्म यः प्रयुङ्क्ते गुरूणां ।
स प्राप्नोति निर्वाणं अचिरेण विमानवासं वा ॥१२१३॥)

व्याख्या - द्वात्रिंशद्दोषपरिशुद्धं कृतिकर्म यः प्रयुङ्क्ते करोति **गुरवे स प्राप्नोति निर्वाणम् अचिरेण विमानवासं वेति** गाथार्थः ॥१२१३॥'

द्वात्रिंशद्वन्दनदोषाणां स्वरूपमेवं प्रतिपादितं **प्रवचनसारोद्धारे तद्वृत्तौ** च -

'आयरकरणं आढा तव्विवरीयं अणाढियं होइ ।
दव्वे भावे थद्धो चउभंगो दव्वओ भइओ ॥१५५॥

पव्विद्धमणुवयारं जं अप्पितोऽणिजंतिओ होइ ।
जत्थ व तत्थ व उज्झइ कियकिच्चोवक्खरं चेव ॥१५६॥

संपिंडिए व वंदइ परिपिंडियवयणकरणओ वावि ।
टोलोव्व उप्फिडंतो ओस्सक्कहिसक्कणे कुणइ ॥१५७॥

उवगरणे हत्थंमि व घेत्तु निवेसेइ अंकुसं बिंति ।
ठिउविद्धुरिंगणं जं तं कच्छवरिंगियं जाण ॥१५८॥

उद्वितनिवेसिंतो उव्वत्तइ मच्छउव्व जलमज्झे ।
वंदिउकामो वऽन्नं झसो व परियत्तए तुरियं ॥१५९॥

अप्पपरपत्तिएणं मणप्पओसो य वेइयापणगं ।
तं पुण जाणूवरि १ जाणुहिट्ठाओ २ जाणुबाहिं ३ वा ॥१६०॥

कुणइ करे जाणुं वा एगयरं ठवइ करजुयलमज्झे ४ ।
उच्छंगे करइ करे ५ भयं तु निज्जूहणाईयं ॥१६१॥

भयइ व भयिस्सइत्ति य इअ वंदइ एहोरयं निवेसंतो ।
एमेव य मित्तीए गारव सिक्खाविणीओऽहं ॥१६२॥

नाणाइतिगं मोत्तुं कारणमिहलोयसाहयं होइ ।
पूयागारवहेऊं नाणग्गहणेवि एमेव ॥१६३॥

हाउं परस्स दिट्ठिं वंदंते तेणियं हवइ एयं ।
तेणो विव अप्पाणं गूहइ ओभावणा मा मे ॥१६४॥

आहारस्स उ काले नीहारस्सावि होइ पडिणीयं ।
रोसेण धमधमंतो जं वंदइ रुट्ठमेयं तु ॥१६५॥

नवि कुप्पसि न पसीयसि कट्ठसिवो चेव तज्जियं एयं ।
सीसंगुलिमाईहि य तज्जेइ गुरुं पणिवयंतो ॥१६६॥

वीसंभट्ठाणमिणं सब्भावजढे सढं भवइ एयं ।
कवडंति कइयवंति य सढयावि य हुंति एगट्ठा ॥१६७॥

गणिवायगजिट्ठज्जत्ति हीलिउं किं तुमे पणमिऊण ? ।
दरवंदियंमिवि कहं करेइ पलिउंचियं एयं ॥१६८॥

अंतरिओ तमसे वा न वंदई वंदई उ दीसंतो ।
एयं दिट्ठमदिट्ठं सिंगं पुण मुद्धपासेहिं ॥१६९॥

करमिव मन्नइ दिंतो वंदणयं आरहंतियकरोत्ति ।
लोइयकराउ मुक्का न मुच्चिमो वंदणकरस्स ॥१७०॥

आलिद्धमणालिद्धं रयहरणसिरेहिं होइ चउभंगो ।
वयणक्खरेहिं ऊणं जहन्नकालेवि सेसेहिं ॥१७१॥

दाऊण वंदणं मत्थएण वंदामि चूलिया एसा ।
मूयव्व सद्दरहिओ जं वंदइ मूयगं तं तुं ॥१७२॥

ढड्ढरसरेण जो पुण सुत्तं घोसेइ ढड्ढरं तमिह ।
चुडलिं व गिण्हिऊणं रयहरणं होइ चुडलिं तु ॥१७३॥

(**छाया**- आदरकरणं आढा तद्विपरीतं अनाद्दतं भवति ।
द्रव्ये भावे स्तब्धः चतुर्भङ्गाः द्रव्यतः भाज्यः ॥१५५॥

प्रविद्धमनुपचारं यत् अर्पयन् अनियन्त्रितो भवति ।
यत्र वा तत्र वा त्यजति कृतकृत्योऽवस्करमिव ॥१५६॥

सम्पिण्डितान् वा वन्दते परिपिण्डितवचनकरणतश्चापि ।
तिड्डुवत् उत्प्लवमानः अवष्वष्कणमभिष्वष्कणे करोति ॥१५७॥

उपकरणे हस्ते वा गृहीत्वा निवेशयति अङ्कुशं ब्रुवन्ति ।
स्थितोपविष्टरिङ्गणं यत् तत् कच्छपरिङ्गितं जानीहि ॥१५८॥

उत्तिष्ठन्निविशमान उद्वर्त्तते मत्स्य इव जलमध्ये ।
वन्दितुकामो वाऽन्यं झष इव परिवर्त्तते त्वरितम् ॥१५९॥

आत्मपरप्रत्ययेन मनःप्रदोषश्च वेदिकापञ्चकम् ।
तत् पुनः जानूपरि १ जान्वधः २ जानुबहिर्वा ३ ॥१६०॥

करोति करयोर्जानु वा एकतरत् स्थापयति करयुगलमध्ये ४ ।
उत्सङ्गे करोति करौ ५ भयं तु निर्यूहनादिकम् ॥१६१॥

भजते वा भजिष्यति च इति वन्दते निहोरकं निवेशयन् ।
एवमेव च मैत्र्या गौरवं शिक्षाविनीतोऽहम् ॥१६२॥

ज्ञानादित्रिकं मुक्त्वा कारणमिहलोकसाधकं भवति ।
पूजागौरवहेतोः ज्ञानग्रहणेऽपि एवमेव ॥१६३॥

हित्वा परस्य दृष्टिं वन्दमाने स्तैन्यं भवति एतत् ।
स्तेन इव आत्मानं गूहयति अपभावना मा मे ॥१६४॥

आहारस्य तु काले निहारस्यापि भवति प्रत्यनीकम् ।
रोषेण जाज्वल्यमानो यत् वन्दते रुष्टमेतत्तु ॥१६५॥

नापि कुप्यसि न प्रसीदसि काष्ठशिव इव तर्जितमेतत् ।
शीर्षाङ्गुलिआदिभिश्च तर्जयति गुरुं प्रणिपतन् ॥१६६॥

विश्रम्भस्थानमिदं त्यक्तसद्भावे शठं भवति एतत् ।
कपटमिति कैतवमिति च शठतापि च भवन्ति एकार्थिकानि ॥१६७॥

गणिवाचकज्येष्ठार्येति हीलयित्वा किं त्वया वन्दितेन ? ।
ईषद्वन्दितेऽपि कथां करोति विपरीकुञ्चितमेतत् ॥१६८॥

अन्तरितः तमसि वा न वन्दते वन्दते तु दृश्यमानः ।
एतत् दृष्टादृष्टं शृङ्गं पुनः मूर्धपार्श्वयोः ॥१६९॥

करमिव मन्यते ददद्वन्दनकं आर्हतकर इति ।
लौकिककरात् मुक्ता न मुच्यामहे वन्दनकरस्य ॥१७०॥

आश्लिष्टमनाश्लिष्टं रजोहरणशिरोभ्यां भवति चतुर्भङ्गाः ।
वचनाक्षरैरूनं जघन्यकालेऽपि शेषैः ॥१७१॥

दत्त्वा वन्दनं मस्तकेन वन्दे चूलिका एषा ।
मूक इव शब्दरहितो यत् वन्दते मूककं तत्तु ॥१७२॥

ढड्ढरस्वरेण यः पुनः सूत्रं घोषयति ढड्ढरं तदिह ।
चुडुलिमिव गृहीत्वा रजोहरणं भवति चुडुलिं तु ॥१७३॥)

वृत्तिः - '**आयरकरण**'मिति आदरः-सम्भ्रमस्तत्करणमाद्दतं आर्षत्वा**दाढा तद्विपरीतं**-तद्रहित**मनाद्दतं भवति** १, जात्यादिमदस्तब्धेन क्रियमाणं वन्दनकमपि स्तब्धं, स्तब्धश्च द्रव्यतो भावतश्च भवति, तत्र चतुर्भङ्गिका, यथा - द्रव्यतः स्तब्धो न भावतः, भावतः स्तब्धो न द्रव्यतः, अपरो द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि च, चतुर्थो न द्रव्यतो न भावतः, तत्र द्रव्यतो वातादिपरिगृहीतं कस्यापि शरीरं न नमति भावतस्तु अस्तब्ध एवेत्याद्यो भङ्गः, द्वितीये तु भावः-चित्ताध्यवसायलक्षणः स्तब्धः शरीरं त्वस्तब्धमिति, तृतीये तु द्वयमपि स्तब्धं, चतुर्थे तु द्वयमपि न स्तब्धं, अयं च शुद्धो भङ्गः, शेषभङ्गकेष्वपि भावतः स्तब्धोऽशुद्ध एव, द्रव्यतस्तु भजनीयः-शुद्धोऽशुद्धश्च, तत्र उदरपृष्ठशूलव्यथादिबाधितोऽवनामं कर्तुमशक्तः कारणतः स्तब्धोऽपि शुद्धो, निष्कारणस्त्वशुद्धः, अत एवाह - '**दव्वओ भइओ**'त्ति **द्रव्यतो भाज्यो** भजनीयो, न दुष्ट एव, भावतस्तु स्तब्धो दुष्ट एवेति तात्पर्यम् २ ॥१५५॥

तृतीयदोषमाह -

'**पव्विद्धमणुवयारं**'ति **प्रविद्धं** नाम यदुपचाररहितं, एतदेव व्याचष्टे - **यद्वन्दनकं** गुरुभ्योऽर्पयन्-ददत् **अनियन्त्रितो भवति,** अनवस्थित इत्यर्थः अनवस्थितत्वेन च **यत्र वा तत्र वा** स्थाने प्रथमप्रवेशादिलक्षणेऽसमाप्तमपि वन्दनकमुज्झित्वा नश्यति, क इव यथा

किमुज्झतीत्याह - **'कियकिच्चोवक्खरं चेव'**त्ति, एतदुक्तं भवति-केनचिद् भाटकिना कुतश्चिन्नगरान्नगरान्तरेऽवस्करं-भाण्डमुपनीतं, अवस्करस्वामिना च स भाटकी भणितः-प्रतीक्षस्व किञ्चित्कालं, यावदस्यावस्करस्यावतारणाय स्थानं किञ्चिदन्वेषयामि कुत्रापीति, स प्राह-मयाऽस्मिन्नेव नगरे समानेतव्यमिदमित्येवोक्तं, अतः कृतकृत्यत्वान्नातः प्रतीक्षेऽहमित्युक्त्वाऽस्थाने एव तद्भाण्डमुज्झित्वा गच्छति, एवं साधुरप्यस्थाने एव वन्दनकं परित्यज्य नश्यतीत्येतावताऽंशेन दृष्टान्त इति गाथार्थः ३ ॥१५६॥

चतुर्थं दोषमाह -

'संपिंडिए व'त्ति यत्र **सम्पिण्डितान्** एकत्र मिलितानाचार्यादीनेकवन्दनकेनैव **वन्दते** न पृथक् २ तत्परिपिण्डितं वन्दनकमुच्यते, अथवा वचनानि-सूत्रोच्चारणरूपाणि करणानि-करचरणादीनि सम्पिण्डितानि-अव्यवच्छिन्नानि वचनकरणानि यस्य स तथा, ऊर्वोरुपरि हस्तौ परिस्थाप्य सम्पिण्डितकरचरणोऽव्यक्तसूत्रोच्चारणपुरस्सरं यद्वन्दते तत्परिपिण्डितमिति भावः ४, पञ्चमं दोषमाह - **'टोलोव्व'**त्ति अवष्वष्कणं पश्चाद्गमनमभिष्वष्कणं-अभिमुखगमनं ते **अवष्वष्कणाभिष्वष्कणे** टोलोव्व-तिड्डुवदुत्प्लवमानः **करोति** यत्र तट्टोलगतिवन्दनकमित्यर्थः ५ ॥१५७॥

षष्ठं दोषमाह -

'उवगरणे'त्ति यत्राङ्कुशेन गजमिव शिष्यः सूरिमूर्ध्वस्थितं शयितं प्रयोजनान्तरव्यग्रं **वोपकरणे**-चोलपट्टककल्पादौ **हस्ते वा**ऽवज्ञया समाकृष्य वन्दकदानार्थमासने उवपेशयति तदङ्कुशवन्दनकमुच्यते, न हि श्रीपूज्याः कदाचनाप्युपकरणाद्याकर्षणमर्हन्त्यविनयत्वात्, किन्तु प्रणामं कृत्वा कृताञ्जलिपुटैर्विनयपूर्वकमिदमभिधीयते-उपविशन्तु भगवन्तो येन वन्दनकं प्रयच्छामीत्यतो दोषदुष्टमिदमिति, **आवश्यकवृत्तौ** तु रजोहरणमङ्कुशवत् करद्वयेन गृहीत्वा यद्वन्द्यते तदङ्कुशमिति व्याख्यातं, अन्ये तु अङ्कुशाक्रान्तस्य हस्तिन इव शिरोऽवनमनोन्नमने कुर्वाणस्य यद्वन्दनं तदङ्कुशमित्याहुः, एतच्च द्वयमपि सूत्रानुयायि न भवति, तत्त्वं पुनर्बहुश्रुता जानन्ति ६, सप्तमं दोषमाह - **'ठिउविट्ठुरी'**ति स्थितस्योर्ध्वस्थानेन **'तितीसन्नयरा'** इत्यादि-सूत्रमुच्चारयतः उपविष्टस्य - आसीनस्य **'अहो कायं काय'** इत्यादि सूत्रं भणतः कच्छपस्येव जलचरजीवविशेषस्येव रिङ्गणं-अग्रतोऽभिमुखं पश्चादभिमुखं च **यत्** किञ्चिच्चलनं **तच्च** यत्र करोति शिष्यस्तत्**कच्छपरिङ्गितं जानीहि** ७ ॥१५८॥

अष्टमं दोषमाह -

'**उट्ठितनिवेसिंतो**'त्ति **उत्तिष्ठन्निविशमानो** वा **जलमध्ये मत्स्य इव उद्वर्तते**-उद्वेल्लति यत्र तन्मत्स्योद्वृत्तं अथवा एकमाचार्यादिकं वन्दित्वा तत्समीप एवापरं वन्दनार्हं कञ्चन वन्दितुमिच्छंस्तत्समीपं जिगमिषुरुपविष्ट एव **झष इव**-मत्स्य इव **त्वरित**मङ्गं परावृत्य यद्गच्छति तन्मत्स्योद्वृत्तं, इत्थं च यदङ्गपरावर्तनं तज्झषावर्तमित्यभिधीयते ८ ॥१५९॥

नवममाह -

'**अप्पपरपच्चएणं**'ति मनसः प्रद्वेषोऽनेकनिमित्तो भवति, स च सर्वोऽप्यात्मप्रत्ययेन परप्रत्ययेन वा स्यात्, तत्राऽऽत्मप्रत्ययेन यदा शिष्य एव गुरुणा किञ्चित्परुषमभिहितो भवतीति, परप्रत्ययेन तु यदा तस्यैव शिष्यस्य सम्बन्धिनः सुहृदादेः सम्मुखं सूरिणा किमप्यप्रियमुक्तं भवतीत्येवंप्रकारैरपरैरपि स्वपरप्रत्ययैः कारणान्तरैर्मनःप्रद्वेषो भवति यत्र तन्मनःप्रद्विष्टमुच्यते, '**अप्पपरपत्तिएणं**'ति यदा पाठस्तदा आत्माऽप्रीतिकेन पराऽप्रीतिकेन च मनःप्रदुष्टं भवति, भावना पूर्ववत् ९ । दशमं दोषमाह - '**वेइयापणगंति**' जानुनोरुपरि हस्तौ निवेश्य अधो वा पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा एकं वा जानुं दक्षिणं वा वामं वा करद्वयान्तः कृत्वा यत्र वन्दनकं विधत्ते तद्वेदिकापञ्चकदोषदुष्टवन्दनकमिति १० ॥१६०॥

एकादशं दोषमाह -

'**भयंति निज्जूहणाईयं**'ति-निर्यूहनं गच्छान्निष्काशनं तदादिकं यद्भयं तेन यद्वन्दते तद्भयवन्दनकमाख्यायते इति यथासम्भवं साध्याहारा सर्वत्र व्याख्या कर्तव्या, सूचामात्रत्वात् सूत्रस्येति ११ ॥१६१॥

द्वादशं दोषमाह -

'**भयइ व भइस्सइ वत्ति**' भर्तव्यं, भो आचार्य भवन्तं वन्दमाना वयं तिष्ठाम **इत्येवं निहोरकं निवेशयन् वन्दते,** किमर्थं ? - **भजते वा** मां भजनं वा मे करिष्यतीतिहेतोः, किमुक्तं भवति ? - एष तावद्भजते-अनुवर्तते मां सेवायां पतितो वर्तते ममेत्यर्थः, अग्रे च मम भजनं करिष्यत्यसौ, ततश्चाहमपि वन्दनकसत्कं निहोरकं निवेशयामीत्यभिप्रायेण वा यत्र वन्दते तद्भजमानवन्दनकमभिधीयते इति १२ । त्रयोदशं दोषमाह -'**एवमेवे**'ति '**मित्तीए**'त्ति **एवमेवे**ति कोऽर्थः ? यथा निहोरकदोषादिदुष्टं वन्दते तथा **मैत्र्या**ऽपि-मैत्रीमाश्रित्य कश्चिद्वन्दते, आचार्येण सह मैत्रीं-प्रीतिमिच्छन् वन्दत इत्यर्थः, तदिदं मैत्रीवन्दनकमुच्यते

१३। चतुर्दशं दोषमाह - '**गारव सिक्खाविणीओऽहं**'ति '**गारव**'त्ति गौरवनिमित्तं वन्दनकमिति, कथं तदित्याह - '**सिक्खाविणीओऽहं**'ति शिक्षावन्दनकप्रदानादिसामाचारीविषया तस्यां विनीतः-कुशलोऽहमित्यवगच्छन्त्वमी सर्वेऽपि साधव इत्यभिप्रायवान् यथावदावर्ताद्याराधयन् यत्र वन्दते तद्गौरववन्दनकमित्यर्थः १४ ॥१६२॥

इदानीं पञ्चदशं दोषमाह -

कारणलक्षणदोषमभिधित्सुः कारणस्यैव तावल्लक्षणमाह - '**नाणाइतियं**'ति ज्ञानदर्शनचारित्रत्रयं **मुक्त्वा** यत्किमप्यन्य**दिहलोकसाधकं** वस्त्रकम्बलादि वन्दनकदानात्साधुरभिलषति तत्**कारणं भवती**ति प्रतिपत्तव्यं तस्माद्वन्दनकं कारणवन्दनकमिति। ननु ज्ञानादिग्रहणार्थं यदा वन्दते तदा किमेकान्तेनैव कारणं न भवतीत्याह - '**पूये**'त्यादि, यदि पूजाशयेन गौरवाशयेन वा ज्ञानादिग्रहणेऽपि वन्दते तदा तदपि कारणवन्दनकं भवतीति, अत्र च '**नाणग्गहणेऽवि**'त्ति उपलक्षणत्वाद्दर्शनचारित्रग्रहणेऽपीति १५ ॥१६३॥

षोडशं दोषमाह -

'**हाउं परस्से**'ति **परस्य**-आत्मव्यतिरिक्तस्य साधुश्रावकादे**र्दृष्टिं हित्वा**-वञ्चयित्वा **वन्दमाने** सति शिष्ये स्तैन्यवन्दनकं **भवति,** एतदेवोत्तरार्धेन स्पष्टतरं व्याचष्टे - **स्तेन इव**-तस्कर इवान्यसाध्वाद्यन्तर्धानेना**त्मानं गूहयति** स्थगयति, कस्मादित्याह - '**ओभावणा मा मे**'त्ति नन्वसावप्यतिविद्वान् किमन्येषां वन्दनकं प्रयच्छतीत्येवंरूपा**ऽपभ्राजना मम मा** भूदित्यर्थः १६ ॥१६४॥

सप्तदशं दोषमाह -

'**आहारस्स उ**' इत्यादि, **आहारस्य नीहारस्य** वा-उच्चारादेः **काले** वन्दमानस्य **भवति** प्रत्यनीकवन्दनकमिति १७। अष्टादशं दोषमाह - '**रोसेण**'त्ति **रोषेण** केनापि स्वविकल्पजनितेन '**धमधर्मितो**'त्ति जाज्वल्यमानो **यद् वन्दते** तद् रुष्टवन्दनकमिति १८ ॥१६५॥

एकोनविंशं दोषमाह -

'**नवि कुप्पसी**'ति काष्ठघटितशिवदेवताविशेष इवावन्द्यमानो **न कुप्यसि,** तथा वन्द्यमानोऽप्यविशेषज्ञतया **न प्रसीदसी**त्येवं तर्जयन्-निर्भर्त्सयन् यद् वन्दते तत्तर्जितमुच्यते, यदिवा लोकमध्ये वन्दनकं मां दापयन् त्वं तिष्ठसि सूरे ! परं ज्ञास्यते तवैकाकिन

इत्यभिप्रायवान् यदा शीर्षेणाङ्गुल्या वा प्रदेशिनीलक्षणया आदिशब्दाद् भ्रूप्रभृतिभि**र्गुरुं प्रणिपतन्**-वन्दमानस्त**र्जयति** तदा तर्जितं भवतीति १९ ॥१६६॥

विंशतितमं दोषमाह -

'**वीसंभट्ठाण**'मिति विश्रम्भः-विश्वासस्तस्य स्थान**मिदं** वन्दनकं, एतस्मिन् यथावद्दीयमाने श्रावकादयो विश्वसन्तीत्यभिप्रायेणैव '**सब्भावजड्ढे**'त्ति सद्भावरहिते अन्तर्वासनाशून्ये वन्दमाने सति शिष्ये **शठ**मेतद्वन्दनकं **भवती**ति, शठशब्दमेव पर्यायशब्दैर्व्याचष्टे **कपटमिति कैतवमिति च शठताऽपि चेति भवन्त्येकार्थाः** २० ॥१६७॥

एकविंशतितमं दोषमाह -

'**गणिवायग**'त्ति **गणिन् ! वाचक ! ज्येष्ठार्य ! किं त्वया वन्दितेने**त्यादि सोत्प्रासं **हीलयित्वा** यत्र वन्दते तद् हीलितवन्दनकमुच्यते २१ । द्वाविंशं दोषमाह - '**दरवंदिअंमि**'त्ति ईषद् वन्दितेऽपि देशादिका विकथा यत्र करोति तद्विपरीकुञ्चितमिति २२ ॥१६८॥

त्रयोविंशं दोषमाह -

'**अंतरिउ**'त्ति बहुषु वन्दमानेषु साध्वादिना केनचि**दन्तरितस्तमसि वा** सान्धकारे प्रदेशे व्यवस्थितो मौनं विधाय उपविश्य वा आस्ते **न** तु **वन्दते दृश्यमानस्तु वन्दते, एतद् दृष्टादृष्टं** वन्दनकमभिधीयते २३ । चतुर्विंशं दोषमाह - '**सिंगं पुण मुद्धपासेहिं**'ति मूर्धशब्देनेह ललाटमुच्यते तस्य पार्श्वौ वामदक्षिणभागौ ताभ्यां यद्ददाति वन्दनं तत् **शृङ्ग**मुच्यते, इदमुक्तं भवति - '**अहो कायं काय**' इत्यावर्तान् कुर्वन् कराभ्यां न ललाटस्य मध्यदेशं स्पृशति, किन्तु ललाटस्य वामपार्श्वं दक्षिणपार्श्वं वा स्पृशतीति, क्वचित् '**सिंगं पुण कुंभपासेहिं**'ति पाठो दृश्यते, तत्रापि कुम्भशब्देन ललाटमेव भण्यत इति, शेषं पूर्ववदिति २४ ॥१६९॥

इदानीं पञ्चविंशं गाथायाः पूर्वार्धेन करनामकं दोषं उत्तरार्धेन तु मोचनलक्षणं षड्विंशं दोषमाह -

'**करमिवे**'ति **करमिव** राजदेयभागमिव **मन्यते ददद्वन्दनकं** आर्हतः करवन्दनकमिति २५ । गृहीतव्रताश्च वयं **लौकिककरान्मुक्ता**स्तावत् **न मुच्यामहे** तु **वन्दनककरस्या**र्हतस्येति मोचनवन्दनकमिति २६ ॥१७०॥

सप्तविंशं दोषमाह -

'**आलिट्ठमणालिट्ठमि**'ति **आश्लिष्टमनाश्लिष्टं** चेति पदद्वयमाश्रित्य रजोहरण-शिरसोर्विषये चतुर्भङ्गिका भवति, सा च '**अहो कायं काय**' इत्याद्यावर्तकाले सम्भवति, यथा रजोहरणं कराभ्यामाश्लिष्यति शिरश्चेत्येकः १ रजोहरणं श्लिष्यति न शिर इति द्वितीयः २ शिरः श्लिष्यति न रजोहरणमिति तृतीयः ३, न रजोहरणं न शिरश्च श्लिष्यतीति चतुर्थो भङ्ग ४ इति, अत्राऽऽद्यो भङ्गः शुद्धः, शेषभङ्गत्रये आश्लिष्टानाश्लिष्टदोषदुष्टं प्रकृतवन्दन-कमवतरतीति २७ । अष्टाविंशं दोषमाह - '**वयणक्खरेहिं**'ति वचनं-वाक्यं क्रियान्ताक्षर-समूहात्मकं तेन अक्षरैर्वा एकद्व्यादिभिर्हीनं न्यूनमुच्यते, यदि वा '**जहन्नकाले व सेसेहिं**' ति यदि पुनः कश्चिदत्युत्सुकः प्रमादितया जघन्येनैव-स्वल्पेनैव कालेन वन्दनकं समापयति तदा आस्तां वचनाक्षरैः शेषैरप्यवनामादिभिरावश्यकैर्न्यूनं भवतीत्यर्थः २८ ॥१७१॥

एकोनत्रिंशं दोषमाह -

'**दाऊणं**'ति **दत्त्वा वन्दनकं** पश्चान्महता शब्देन मस्तकेनाहं वन्दे इति यत्र वदति तदुत्तरचूडमिति २९ । त्रिंशत्तमं दोषमाह - '**मूओव्व**'त्ति आलापकाननुच्चारयन् यद् वन्दते तन्मूकमिति ३० ॥१७२॥

एकत्रिंशं दोषमाह -

'**ढड्ढरं**'ति ढड्ढरेण-महता शब्देनोच्चारयन्नालापकान् यद्वन्दते ढड्ढरं तदिहेति ३१ । द्वात्रिंशं दोषमाह - '**चुडुलियव्व**'त्ति **उल्कामिव**-अलातमिव पर्यन्ते **रजोहरणं गृहीत्वा** भ्रमयन् यत्र वन्दते तच्च**चुडुलिक**मिति द्वात्रिंशद्दोषाः ३२ ॥१७३॥'

गुरुरेतैर्द्वात्रिंशद्भिर्वन्दनदोषै रहितस्य विशुद्धस्य वन्दनदानस्य योग्यो भवति । जनास्तस्मै द्वात्रिंशद्दोषविशुद्धं वन्दनं ददतीत्यर्थः ।

कथा - जल्पनरूपा । विपरीता विरूपा वा कथेति विकथा । सा चतुर्विधा । तद्यथा - १ स्त्रीकथा, २ भक्तकथा, ३ देशकथा, ४ राजकथा च । यदुक्तं **श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रे** -

'**चउहिं विकहाहिं - इत्थीकहाए, भत्तकहाए, देसकहाए, रायकहाए ।**'

(**छाया**- चतुर्भिः विकथाभिः-स्त्रीकथया, भक्तकथया, देशकथया, राजकथया ।)

आवश्यकसूत्रवृत्तावेतासां चतुर्विधानां विकथानां स्वरूपमेवं प्रतिपादितम् -

'प्रतिक्रमामि **चतसृभिर्विकथाभिः** करणभूताभिर्योऽतिचारः कृतः तद्यथा - '**स्त्री-कथये**'ति विरुद्धा विनष्टा वा कथा विकथा, सा च स्त्रीकथादिलक्षणा, तत्र स्त्रीणां कथा स्त्रीकथा तया, सा चतुर्विधा-जातिकथा कुलकथा रूपकथा नेपथ्यकथा, तत्र जातिकथा ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमां प्रशंसति द्वेष्टि वा, कुलकथा उग्रादिकुलप्रसूतानामन्यतमां, रूपकथा अन्ध्रिप्रभृतीनामन्यतमाया रूपं प्रशंसति -

'अन्ध्रीणां च ध्रुवं लीलाचलितभ्रूलते मुखे ।
आसज्य राज्यभारं स्वं, सुखं स्वपिति मन्मथः ॥१॥'

इत्यादिना, द्वेष्टि वाऽन्यथा, नेपथ्यकथा अन्ध्रीप्रभृतीनामेवान्यतमायाः कच्छटादिनेपथ्यं प्रशंसति द्वेष्टि वा, तथा भक्तम् - ओदनादि तस्य कथा भक्तकथा तया, सा चतुर्विधा-ऽऽवापादिभेदतः, यथोक्तम् -

'भत्तकहावि चउद्धा आवावकहा तहेव णिव्वावे ।
आरंभकहा य तहा णिट्ठाणकहा चउत्थी उ ॥१॥

आवावित्तियदव्वा सागघयादी य एत्थ उवउत्ता ।
दसपंचरूवइत्तियवंजणभेयाइ णिव्वावे ॥२॥

आरंभ छागतित्तिरमहिसारण्णादिया वधित एत्थ ।
रूवगसयपंचसया णिट्ठाणं जा सयसहस्सं ॥३॥'

(**छाया**- भक्तकथापि चतुर्धा आवापकथा तथैव निर्वापे ।
आरम्भकथा च तथा निष्ठानकथा चतुर्थी च ॥१॥

आवाप ईयद्द्रव्याः शाकघृतादयश्चात्रोपयुक्ताः ।
दशपञ्चरूप-इयद्-व्यञ्जनभेदादिर्निर्वापे ॥२॥

आरम्भे छागतित्तिरमहिषारण्यादिका हता अत्र ।
शतपञ्चशतरूपका निष्ठानं यावत् शतसहस्रम् ॥३॥)

देशः-जनपदस्तस्य कथा देशकथा तया, इयमपि छन्दादिभेदादिना चतुर्द्धैव, यथोक्तम्-

'देसस्स कहा भण्णइ देसकहा देस जणवओ होति ।
सावि चउद्धा छंदो विही विगप्पो य णेवत्थं ॥१॥

छंदो गम्मागम्मं जह माउलदुहियमंगलाडाणं ।
अण्णेसिं सा भगिणी गोल्लाईणं अगम्मा उ ॥२॥

मातिसवत्तिउदिच्चाण गम्म अण्णेसि एगं पंचण्हं ।
एमाइ देसछंदो देसविहीविरयणा होइ ॥३॥

भोयणविरयणमणिभूसिआइ जं वावि भुज्जए पढमं ।
वीवाहविरयणाऽवि य चउरंतगमाइया होइ ॥४॥

एमाई देसविही देसविगप्पं च सासनिप्फत्ती ।
जह वप्पकूवसारणिनइरेल्लगसालिरोप्पाई ॥५॥

घरदेवकुलविगप्पा तह विनिवेसा य गामनयराई ।
एमाइ विगप्पकहा नेवत्थकहा इमा होइ ॥६॥

इत्थीपुरिसाणंपि य साभाविय तहय होइ वेउव्वी ।
भेडिगजालिगमाई देसकहा एस भणिएवं ॥७॥'

(**छाया**- देशस्य कथा भण्यते देशकथा देशो जनपदो भवति ।
साऽपि चतुर्धा छन्दो विधिर्विकल्पश्च नेपथ्यम् ॥१॥

छन्दो गम्यागम्यं यथा मातुलदुहिताऽङ्गलाट्यानाम् ।
अन्येषां सा भगिनी गोष्ठादीनामन्या तु ॥२॥

मातृसपत्नी उदीच्यानां गम्या अन्येषामेकं पञ्चानाम् ।
एवमादि देशच्छन्दो देशविधिविरचना भवति ॥३॥

भोजनविरचनमणिभूषणानि यद्वापि भुज्यते प्रथमम् ।
विवाहविरचनापि च चतुरन्तगमादिका (शारिपट्टादिका) भवति ॥४॥

एवमादि देशविधिर्देशविकल्पश्च शस्यनिष्पत्तिः ।
यथा वप्रकूपसारणीनदीपूरादिना शालीरोपादि ॥५॥

गृहदेवकुलविकल्पा तथा विनिवेशाश्च ग्रामनगरादीनाम् ।
एवमादिर्विकल्पकथा नेपथ्यकथैषा भवति ॥६॥

स्त्रीणां पुरुषाणामपि च स्वाभाविकस्तथा भवति विकुर्वी ।
भेडिकजालिकादि (मीलनादि) देशकथैषा भणितैवं ॥७॥)

राज्ञः कथा राजकथा तया, इयमपि नरेन्द्रनिर्गमादिभेदेन चतुर्विधैव, यथोक्तम् –

'रायकह चउह निग्गम अइगमण बले य कोसकोट्ठारे ।
निज्जाइ अज्ज राया एरिस इड्ढीविभूईए ॥१॥

चामीयरसूरतणू हत्थीखंधंमि सोहए एवं ।
एमेव य अइयाइं इंदो अलयाउरी चेव ॥२॥

एवइय आसहत्थी रहपायलबलवाहणकहेसा ।
एवइ कोडी कोसा कोट्ठागारा व एवइया ॥३॥''

(**छाया**- राजकथा चतुर्धा निर्गमोऽतिगमो बलं च कोशकोष्ठागारे ।
निर्यात्यद्य राजा इदृश्या ऋद्धिविभूत्या ॥१॥

चामीकरसूरतनुर्हस्तिस्कन्धे शोभते एवम् ।
एवमेव चातियाति इन्द्रोऽलकापुर्यामिव ॥२॥

एतावन्तोऽश्वा हस्तिनो रथाः पादातं बलवाहनानि कथैषा ।
इयन्त्यः कोट्यः कोशाः कोष्ठागाराणि वेयन्ति ॥३॥)

गुरुरेतासु चतुर्विधासु विकथासु विरक्तो भवति । स स्वल्पामपि विकथां न करोतीत्यर्थः ।

एवं षट्त्रिंशद्गुणगणपरिवृतो गुरुर्जीवाज्ञैनप्रवचने स्थिरीकरोतु ॥३५॥

इति चतुस्त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका समाप्ता ।

● ● ●

+ **तुल्ले वि माणुसत्ते, के वि सुही दुक्खिया य जं अन्ने ।**
तं निउणं परिचिंतसु, धम्माधम्मफलं चेव ॥

મનુષ્યપણું તુલ્ય હોવા છતાં પણ જે કેટલાક જીવો સુખી છે અને બીજા દુઃખી છે તે સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી વિચાર કે ધર્મ અને અધર્મનું ફળ જ છે.

+ **धम्मेण विणा परिचिंतियाइं, जइ हुंति कह वि एमेव ।**
ता तिहुयणम्मि सयले, न हुज्ज इह दुक्खिओ कोइ ॥

જે ધર્મ વિના એમ જ કોઈક રીતે મનવાંછિત પૂરા થઈ જતા હોત તો સંપૂર્ણ ત્રણ લોકમાં કોઈ દુઃખી ન હોત.

ચોત્રીસમી છત્રીસી

હવે ચોત્રીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - જેઓ હંમેશા બત્રીસ દોષ રહિત વંદન કરવાના અધિકારી છે અને જેઓ ચાર પ્રકારની વિકથાઓથી વિરક્ત થયેલા છે - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૩૫)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - વંદન એટલે ગુરુવંદન. તેના બત્રીસ દોષો છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ અનાદૃત, ૨ સ્તબ્ધ, ૩ પ્રવિદ્ધ, ૪ પરિપિંડિત, ૫ ટોલગતિ, ૬ અંકુશ, ૭ કચ્છપરિંગિત, ૮ મત્સ્યોદ્વૃત્ત, ૯ મનઃપ્રદુષ્ટ, ૧૦ વેદિકાબદ્ધ, ૧૧ ભયથી, ૧૨ ભજનારાને આશ્રયીને, ૧૩ મૈત્રી માટે, ૧૪ ગૌરવ માટે, ૧૫ કારણને આશ્રયીને, ૧૬ ચોરીથી, ૧૭ પ્રત્યનીક, ૧૮ રુષ્ટ, ૧૯ તર્જિત, ૨૦ શઠ, ૨૧ હીલિત, ૨૨ વિપરિકુંચિત, ૨૩ દૃષ્ટાદૃષ્ટ, ૨૪ શૃંગ, ૨૫ કર, ૨૬ કરમોચન, ૨૭ આશ્લિષ્ટાનાશ્લિષ્ટ, ૨૮ ન્યૂન, ૨૯ ઉત્તરચૂલિક, ૩૦ મૂક, ૩૧ ઢઢ્ઢર અને ૩૨ ચૂડલિક. **આવશ્યક-નિર્યુક્તિ**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'વંદન કેટલા દોષો વિનાનું કરવું ?' એમ જે કહ્યું હતું તેનો જવાબ - બત્રીસ દોષ રહિત વંદન કરવું. તે દોષો બતાવવા કહે છે -

(૧) **અનાદૃત** - અનાદરથી એટલે કે સંભ્રમ વિના વંદન કરે.

(૨) **સ્તબ્ધ** - જાતિ વગેરેના મદથી સ્તબ્ધ થઈને વંદન કરે.

(૩) **પ્રવિદ્ધ** - વંદન કરતાં કરતાં જ ભાગી જાય.

(૪) **પરિપિંડિત** - ઘણાંને એક વંદનથી વાંદે અથવા આવર્તો-વ્યંજનોને છુટા ન કરે.

(૫) **ટોલગતિ** - તીડની જેમ ઊછળી ઊછળીને જેમતેમ વંદન કરે.

(૬) **અંકુશ** - રજોહરણને અંકુશની જેમ બે હાથમાં લઈને વંદન કરે.

(૭) **કચ્છપરિંગિત** - કાચબાની જેમ આગળ-પાછળ હલતો થકો વંદન કરે. (૧૨૦૭)

(૮) **મત્સ્યોદ્વૃત્ત** - એકને વંદન કરીને માછલાની જેમ શરીર ફેરવીને બીજા સાધુને વંદન કરે.

(૯) **મનઃપ્રદુષ્ટ** - વંદનીય સાધુ કોઈક ગુણમાં હીન હોય તો તેને જ મનમાં રાખી અણગમાથી વંદન કરે.

(૧૦) **વેદિકાબદ્ધ** - બે હાથ બે ઘુટણની ઉપર-નીચે બાજુમાં-ખોળામાં રાખીને કે એક ઘુટણને બે હાથની વચ્ચે રાખીને વંદન કરે.

(૧૧) **ભય** - 'મને ગચ્છ વગેરેમાંથી કાઢી ન નાંખે.' એવા ભયથી વંદન કરે.

(૧૨) **ભજંત** - 'આ ગુરુ મને ભજે છે. માટે ભક્તને ભજવા એ નિયમથી' ભજતાં ગુરુને વંદન કરે.

(૧૩) **મૈત્રી** - મૈત્રી માટે પ્રીતિને ઇચ્છતો વંદન કરે.

(૧૪) **ગૌરવ** - 'બધા જાણે કે આ સામાચારીમાં કુશળ છે' એમ ગૌરવ માટે વંદન કરે.

(૧૫) **કારણ** - 'મને વસ્ત્ર આપશે.' વગેરે જ્ઞાનાદિ સિવાયના કારણને આશ્રયીને વંદન કરે. (૧૨૦૮)

(૧૬) **સ્તૈન્ય** - 'મારી લઘુતા ન થાય' એમ વિચારી બીજાથી પોતાને છૂપાવતો ચોરની જેમ વંદન કરે.

(૧૭) **પ્રત્યનીક** - વંદનના અનવસરે (આહાર કરવાના સમયે વગેરે) વંદન કરે.

(૧૮) **રુષ્ટ** - ગુરુ ગુસ્સામાં હોય ત્યારે કે પોતે ગુસ્સામાં હોય ત્યારે વંદન કરે.

(૧૯) **તર્જિત** - 'લાકડાના શંકરની જેમ આપ ગુસ્સે પણ થતાં નથી અને પ્રસન્ન પણ થતા નથી' એમ કહીને કે આંગળી વગેરેથી તર્જના કરતો વંદન કરે.

(૨૦) **શઠ** - શઠતાથી વિશ્વાસ પેદા કરવા વંદન કરે, અથવા માંદગી વગેરેનું બહાનું કાઢી બરાબર વંદન ન કરે.

(૨૧) **હીલિત** - 'હે ગણિ ! હે વાચક ! આપને વંદન કરવાથી શું ફાયદો ?' એમ હીલના કરીને વંદન કરે.

(૨૨) **વિપલિકુંચિત** - અડધું વંદન કરીને જ દેશ વગેરેની કથા કરે. (૧૨૦૯)

(૨૩) **દૃષ્ટાદૃષ્ટ** - અંધારામાં કે કોઈની આડાશમાં વંદન કરે.

(૨૪) **શૃંગ** - મસ્તકના એક ભાગથી વંદન કરે.

(૨૫) **કર** - કર માનીને વંદન કરે, નિર્જરા માનીને નહીં.

(૨૬) **કરમોચન** - 'બીજી રીતે મોક્ષ નહીં થાય. વંદન કરવા રૂપ કર આપવાથી મોક્ષ થશે,' એમ માનીને વંદન કરે.

(૨૭) **આશ્લિષ્ટ-અનાશ્લિષ્ટ** - અહીં ચાર ભાંગા છે -

(i) બે હાથથી રજોહરણ અને મસ્તક બન્નેને અડે.

(ii) બે હાથથી રજોહરણને અડે, મસ્તકને નહીં.

(iii) બે હાથથી મસ્તકને અડે, રજોહરણને નહીં.

(iv) બે હાથથી રજોહરણ અને મસ્તકને બન્નેને ન અડે.

આમાં પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે. બાકીના ભાંગામાં આ દોષ લાગે.

(૨૮) **ઊન** - વ્યંજન, પદ, આવશ્યક ઓછા બોલીને કે કરીને વંદન કરે.

(૨૯) **ઉત્તરચૂડ** - વંદન કરીને મોટા અવાજે 'મત્થએણ વંદામિ' કહે. (૧૨૧૦)

(૩૦) **મૂક** - આલાવાને ઉચ્ચાર્યા વિના મૂંગો રહીને વંદન કરે.

(૩૧) **ઢઢ્ઢર** - મોટા અવાજે સૂત્રો બોલીને વંદન કરે.

(૩૨) **ચુડુલી** - ઊંબાડીયાની જેમ રજોહરણને છેડાથી પકડીને ભમાવતો વંદન કરે.

આ ગુરુવંદનના ૩૨ દોષ થયા. આ બત્રીસ દોષોથી રહિત ગુરુવંદન કરવું. (૧૨૧૧)

જો ૩૨માંથી એક પણ દોષથી દુષ્ટ વંદન કરે તો વંદનનું ફળ ન મળે. કહ્યું છે -

'બત્રીસમાંથી કોઈ પણ સ્થાનની વિરાધના કરનારો સાધુ ગુરુવંદન કરવા છતાં ગુરુવંદનથી થતી નિર્જરાનો ભાગી થતો નથી. (૧૨૧૨)''

દોષરહિત ગુરુવંદન કરવાથી થતાં ગુણ બતાવે છે -

'જે બત્રીસ દોષથી પરિશુદ્ધ ગુરુવંદન ગુરુને કરે છે તે ટૂંક સમયમાં નિર્વાણને (મોક્ષને) કે વિમાનવાસને (વૈમાનિક દેવલોકને) પામે છે. (૧૨૧૩)''

વંદનના બત્રીસ દોષોનું સ્વરૂપ **પ્રવચનસારોદ્ધાર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે -

'**ગાથાર્થ - ટીકાર્થ** - ૧. આદરપૂર્વક જે કરવું તે આદત. તેને આર્ષપ્રયોગમાં આઢા કહેવાય. અનાદરપૂર્વકનું કાર્ય તે અનાદત દોષ.

૨. મતિ વગેરેના મદથી સ્તબ્ધ (અક્કડ)પણે જે વંદન કરાય તે સ્તબ્ધ દોષ.

તે સ્તબ્ધ દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારે છે. તેની ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે :-

૧. દ્રવ્યથી સ્તબ્ધ પણ ભાવથી નમ્ર.

૨. ભાવથી સ્તબ્ધ પણ દ્રવ્યથી નમ્ર.

૩. દ્રવ્ય અને ભાવથી સ્તબ્ધ.

૪. દ્રવ્ય અને ભાવથી સ્તબ્ધ નહીં (નમ્ર)

૧. વા વગેરેથી પકડાયેલ શરીરવાળા કોઈનું શરીર નમતું ન હોય, છતાં પણ ભાવથી નમ્ર હોય.

૨. ભાવથી માનસિક અધ્યવસાયરૂપ સ્તબ્ધ હોય પણ દ્રવ્યથી શરીર નમ્ર હોય.

૩. ભાવથી અને દ્રવ્યથી બંને રીતે સ્તબ્ધ (અક્કડ) હોય.

૪. દ્રવ્યથી અને ભાવથી બંને રીતે અસ્તબ્ધ (નમ્ર) હોય.

આ ચોથો ભાંગો શુદ્ધ છે. બાકીના ભાંગામાં ભાવથી સ્તબ્ધ અશુદ્ધ છે. દ્રવ્યથી સ્તબ્ધની ભજના થાય છે એટલે શુદ્ધ પણ હોય, અશુદ્ધ પણ હોય. જેમકે પેટ, પીઠ, શૂલની પીડાથી પીડાયેલ નમવા માટે અશક્ત હોય તો તે કારણે સ્તબ્ધ હોય તો પણ શુદ્ધ છે, નિષ્કારણ સ્તબ્ધ (અક્કડ) અશુદ્ધ છે. એથી જ કહ્યું કે દ્રવ્યથી ભજના છે, તે દુષ્ટ નથી, પણ ભાવથી સ્તબ્ધ તો દુષ્ટ જ છે. તે સ્તબ્ધ દોષ. (૧૫૫)

ગાથાર્થ - પવિદ્ધ એટલે ઉપચાર વગરનું એટલે કે જે વંદન કરતા પોતે અનિયંત્રિત હોય. અનિયંત્રિત હોવાથી પોતાનું કાર્ય પૂરું થયું છે - એમ માની જ્યાં ત્યાં વંદન પૂરું કર્યા વગર છોડીને ભાગી જાય તે પવિદ્ધ દોષ. (૧૫૬)

ટીકાર્થ - ૩. પવિદ્ધ એટલે ઉપચાર વગર. જેમાં ગુરુને વંદન કરતા અનિયંત્રિત એટલે કે અવ્યવસ્થિત હોય, તેથી પ્રથમ પ્રવેશ વગેરે કોઈપણ સ્થાને, વંદન પૂરું કર્યા વગર, વંદન છોડીને ભાગી જાય.

જેમ કોઈએ કોઈ નગરમાંથી ભાડેથી માલ ઉપાડનાર મજૂર કર્યો હોય અને બીજા

નગરમાં લઈ જવા માલ ઉપડાવ્યો અને નગર આવ્યું એટલે માલિકે કહ્યું કે, 'તું અહિં ઊભો રહે, હું માલ ઉતરાવવા માટેની જગ્યા જોઈ આવું.' ત્યારે તે મજૂર કહેવા લાગ્યો કે, 'મારે તો આ નગર સુધી જ સામાન લાવવાનો છે - એમ નક્કી થયું છે, એટલે મારું કામ પૂરું થયું, હું રાહ નહીં જોઉં.' એમ કહી વચ્ચે જ સામાન મૂકી જતો રહે તેમ સાધુ અસ્થાનમાં જ વંદન છોડીને જતો રહે. (૧૫૬)

ગાથાર્થ - આચાર્ય વગેરે અનેકને એક જ વંદનમાં વંદન કરી લે અથવા તો વચન અને હાથ વગેરે અવયવને એકઠા કરીને બોલે તો સંપિંડિતદોષ. ટોલ એટલે તીડની જેમ આગળ પાછળ થતો વંદન કરે તે ટોલગતિદોષ. (૧૫૬)

ટીકાર્થ - ૪. એક જગ્યાએ ભેગા થયેલ આચાર્ય વગેરેને એક જ વંદનથી વાંદી લે, પણ જુદા જુદા ન વાંદે તે પરિપિંડિત વંદન કહેવાય અથવા સૂત્રોચ્ચારરૂપ વચનો અટક્યા વગર બોલવા અને હાથ પગ વગેરે એકઠા કરીને એટલે સાથળ પર બંને હાથ રાખવાપૂર્વક અવયવો એકઠા કરીને વંદન કરે તે પરિપિંડિત દોષ.

૫. તીડની જેમ ઊડતો આગળ પાછળ જતો વંદન કરે તે ટોલગતિ દોષ. (૧૫૭)

ગાથાર્થ - ગુરુના હાથને કે ઉપકરણને પકડીને બેસાડી જે વંદન કરાય, તે અંકુશ દોષ. ઊભા રહીને કે બેસીને વંદન કરતા કંઈક આગળ પાછળ થવું તે કચ્છપરિંગિત દોષ.

ટીકાર્થ - ૬. અંકુશ વડે હાથીની જેમ આચાર્ય ઊભા હોય, સુતા હોય કે બીજા કાર્યમાં રોકાયેલા હોય ત્યારે તેમનો ચોલપટ્ટો કે કપડો અથવા હાથ વગેરે પકડી શિષ્ય અવજ્ઞાપૂર્વક ખેંચી વંદન કરવા માટે આસન પર બેસાડી વંદન કરે તે અંકુશ દોષ.

આચાર્ય ભગવંતોને ક્યારે પણ ઉપકરણ વગેરે ખેંચીને બેસાડી વંદન કરવા યોગ્ય નથી કેમકે અવિનય થાય છે. પરંતુ હાથ જોડી પ્રણામ કરવાપૂર્વક વિનયથી એમ કહે કે, 'હે ભગવંત આપ બિરાજો એટલે હું વંદન કરું.'

આવશ્યકવૃત્તિમાં 'રજોહરણને બે હાથ વડે અંકુશની જેમ પકડી વંદન કરે તે અંકુશ દોષ કહેવાય' એમ વ્યાખ્યા કરી છે. બીજા આચાર્યો તો 'અંકુશથી કબજે કરાયેલ હાથીની જેમ માથું ઊંચું-નીચું કરતો જે વંદન કરે તે અંકુશ દોષયુક્ત વંદન છે.' એમ કહે છે. આ બંને અભિપ્રાયો સૂત્રાનુસારી જણાતા નથી. આમાં તત્ત્વો બહુશ્રુતો જાણે.

૭. ઊભા રહી ''तित्तीसन्नयरा'' વગેરે સૂત્ર બોલતા અને બેસીને ''अहो कायं काय'' બોલતા કાચબાની જેમ રિંખન કરતો = આગળ પાછળ થતો વંદન કરે તે કચ્છપરિંગિત

દોષ. (૧૫૮)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૮. ઊભા થતા કે બેસતા પાણીમાં રહેલા માછલા ઊછળે તેમ ઊંચો-નીચો થતો વંદન કરે. અથવા એક આચાર્યાદિને વાંદી બાજુમાં રહેલા વંદનીયને વાંદવા માટે નજીકમાં જવાને ઇચ્છતો પોતે બેઠા-બેઠા જ માછલીની જેમ ઝડપથી અંગોપાગ ફેરવીને જાય, તે મત્સ્યોદ્વૃત્તદોષ. આ રીતે અંગ પરાવર્તન કરવું તે મત્સ્યાવર્તપણું કહેવાય. (૧૫૯)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૯. મનનો દ્વેષ અનેક કારણસર હોઈ શકે છે, તે બધા દ્વેષ પોતાના નિમિત્તે કે બીજાના નિમિત્તે થાય છે. તેમાં જ્યારે શિષ્યને ગુરુ કંઈક કઠોર શબ્દ કહે, ત્યારે જો શિષ્યને દ્વેષ થાય તો તે આત્મપ્રત્યયમનઃદ્વેષ જાણવો.

જ્યારે તે જ શિષ્યને ગુરુ એમના સગાવ્હાલા મિત્રાદિની સમક્ષ કંઈ અપ્રિય કહે ત્યારે જો શિષ્યને દ્વેષ થાય, તો તે પરપ્રત્યયમનઃદ્વેષ જાણવો. આ પ્રમાણે બીજા કારણોથી પણ સ્વ-પર પ્રત્યયથી મનઃપ્રદ્વેષ જેમાં થાય છે, તે મનઃપ્રદ્વેષ કહેવાય છે.

જો ''અપ્પ-પરપત્તિએણં'' એ પ્રમાણે પાઠ હોય તો આત્માની અપ્રીતિ અને પરની અપ્રીતિથી મનઃપ્રદ્વેષ થાય છે. એની વિચારણા ઉપર પ્રમાણે કરવી. આ મનઃપ્રદ્વેષ દોષ.

૧૦. જાનુ ઉપર બે હાથ રાખી અથવા નીચે રાખી અથવા બે પડખે રાખી અથવા ખોળામાં રાખી અથવા ડાબો કે જમણો જાનુ બે હાથની વચ્ચે રાખી જે વંદન કરાય તે વેદિકાપંચક દોષ.

૧૧. વંદન નહીં કરું તો ગચ્છમાંથી કાઢી મૂકશે વગેરે ભયથી જે વંદન કરાય તે ભયવંદન. (૧૬૦-૧૬૧)

ગાથાર્થ - મને ભજે કે ભજશે એ કારણથી નિહોરક સ્થાપવાપૂર્વક વંદે તે ભજમાનવંદન કહેવાય. એ પ્રમાણે મૈત્રીવંદનમાં પણ એમ જ સમજવું. શિક્ષાવાન અને વિનીત છે એવા ગૌરવ માટે વંદન કરાય તે ગૌરવવંદન. (૧૬૨)

ટીકાર્થ - ૧૨. હે આચાર્ય ભગવંત ! અમે તમને વંદન કરીએ છીએ-એ પ્રમાણે જણાવવાપૂર્વક વંદન કરે. શિષ્ય ગુરુને નજરાણું મૂકવાની જેમ વંદન કરે, અર્થાત્ શિષ્ય મનમાં વિચારે કે ગુરુ મને સાચવે છે, સાચવ્યો છે, સાચવશે, અનુકૂળ રહેશે, મારી સેવામાં સાધુઓ આપશે વગેરે અપેક્ષાપૂર્વક વંદન કરે, એટલે જો આચાર્ય મારી સેવા (સંભાળ) કરશે તો હું પણ વંદનરૂપી નિહોરક (ભેટણું) મૂકીશ-એવા ઇરાદાપૂર્વક વંદન કરે તો (ભજન્ત)

દોષ.

૧૩. જેમ નિહોરકદોષ યુક્ત વંદન કરે તેમ મૈત્રી આશ્રયીને પણ વંદન કરે એટલે આચાર્ય સાથે મિત્રતા-પ્રેમની ઇચ્છાથી વંદન કરે તો મૈત્રીદોષ.

૧૪. આ બધા સાધુઓ જાણે કે હું વંદનની સામાચારીમાં કુશળ છું, વિનિત છું-એવા ઇરાદાથી બરાબર આવર્તો વગેરે કરવાપૂર્વક વંદન કરે તે ગૌરવદોષ. (૧૬૨)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૧૫. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સિવાય અન્ય કંઈ પણ આલોક સંબંધી વસ્ત્ર-કાંબળ વગેરેની ઇચ્છાથી જે વંદન કરે તે કારણદોષ.

પ્રશ્ન :- જ્ઞાનાદિ ગ્રહણ કરવા માટે જે વંદન કરાય, તે શું એકાંતે કારણવંદન નથી થતું ?

જવાબ :- જો પૂજાના આશયથી કે ગૌરવ, માન વગેરેના આશયથી જ્ઞાન વગેરે ગ્રહણ કરવા માટે વંદન કરે તો તે પણ કારણદોષવાળું વંદન કહેવાય. અહિં જ્ઞાન-ગ્રહણના ઉપલક્ષણથી દર્શન, ચારિત્રનું પણ ગ્રહણ સમજી લેવું. (૧૬૩)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૧૬. પોતાના સિવાય બીજા સાધુઓ કે શ્રાવકની દૃષ્ટિથી છૂપી રીતે વંદન કરે તો સ્તૈન્ય (ચોરી) દોષ. અર્થાત્ બીજા સાધુ સાધ્વીથી પોતાની જાતને વંદન કરતી વખતે ચોરની જેમ છૂપાવે. કારણ કે બીજા સાધુ-સાધ્વીમાં મારી અપભ્રાજના ન થાઓ કે, 'અહો ! અતિ વિદ્વાન એવા આ સાધુ બીજાઓને વંદન કરે છે. (૧૬૪)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૧૭. ગુરુના ગોચરી વાપરવાના સમયે કે સ્થંડિલ-લઘુનીતિના સમયે જે વંદન કરાય તે પ્રત્યનીકદોષ.

૧૮. પોતાની કલ્પના વગેરે કોઈ કારણથી ગુસ્સાથી ધમધમતો જે વંદન કરે તે રુષ્ટ દોષ. (૧૬૫)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૧૯. લાકડાની બનાવેલ શિવની પ્રતિમાની જેમ આપ વંદન ન કરનાર ઉપર ગુસ્સે થતા નથી, તથા વંદન કરનાર ઉપર અવિશેષજ્ઞ હોવાને કારણે પ્રસન્ન થતા નથી-એ પ્રમાણે તિરસ્કાર કરતો જે વંદન કરે તે તર્જિતદોષ. અથવા હે આચાર્યદેવ ! તમે મારી પાસે બધા લોકની વચ્ચે વંદન કરાવો છો પણ તમે એકલા હશો ત્યારે ખબર પડશે, આવા અભિપ્રાયપૂર્વક માથા વડે કે આંગળી વડે કે આદિ શબ્દથી ભ્રમર વગેરે દ્વારા વંદન કરતા-કરતા તર્જના કરે તે તર્જિતવંદન કહેવાય. (૧૬૬)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૨૦. આ વંદન વિશ્વાસનું સ્થાન છે માટે બરાબર વંદન કરવાથી શ્રાવકો વગેરે મારો વિશ્વાસ કરશે. આવા ઇરાદાપૂર્વક વંદન કરે અથવા શૂન્ય હૃદયે સદ્‌ભાવ વગર વંદન કરે તો શઠદોષ. કપટ, કૈતવ, શઠતા વગેરે શઠ શબ્દના પર્યાયવાચી શબ્દો છે. (૧૬૭)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૨૧. હે ગણિ, હે વાચક, હે જ્યેષ્ઠાર્ય ! તમને વાંદવાથી શું ? એ પ્રમાણે હીલના કરવાપૂર્વક જે વંદન કરે તે હીલિતદોષ.

૨૨. થોડુંક વંદન કરી વચ્ચે દેશ વગેરેની વિકથા કરે તે વિપરિકુંચિત દોષ. (૧૬૮)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૨૩. ઘણા સાધુઓ વગેરે વંદન કરતા હોય, તેમની વચ્ચે રહીને કે અંધારી જગ્યામાં રહીને ચુપચાપ બેઠો રહે કે ઊભો રહે પણ વંદન ન કરે, કોઈ જુએ તો વંદન કરે એ દૃષ્ટાદૃષ્ટદોષ.

૨૪. મૂર્ધ શબ્દથી લલાટ જાણવું. લલાટની ડાબી જમણી બાજુએ વાંદણા દેતા હાથ અડાડે તે શૃંગદોષ. એટલે 'અહો કાયં કાય' બોલી આવર્તો કરતી વખતે બંને હાથ કપાળની વચ્ચે અડાડવાને બદલે ડાબી જમણી બાજુએ લગાડે તે શૃંગદોષ. કોઈ જગ્યાએ ''સિંગં પુણ કુંભપાસેહિં'' એ પ્રમાણે પાઠ છે ત્યાં કુંભ શબ્દનો અર્થ લલાટ જ સમજવો બાકીનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે. (૧૬૯)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૨૫. વંદનને રાજકીય કરની જેમ અરિહંતનો ટેક્ષ (કર) માનીને વંદન કરે તો કરદોષ.

૨૬. દીક્ષા લીધી એટલે અમે લૌકિક કરથી છૂટ્યા પણ અરિહંતના વંદનરૂપી ટેક્ષથી હજુ છૂટ્યા નથી-એ પ્રમાણે માની જે વંદન કરે તે મોચનદોષ. (૧૭૦)

ગાથાર્થ - રજોહરણ અને મસ્તકના આશ્લિષ્ટ અને અનાશ્લિષ્ટરૂપે ચાર ભાંગા થાય છે. વચન-અક્ષર વડે ન્યૂન અને અલ્પકાળમાં બાકી આવશ્યક વગેરે રહી જવાથી ન્યૂન વંદન થાય છે. (૧૭૧)

ટીકાર્થ - ૨૭. આશ્લિષ્ટ એટલે અડવું અને અનાશ્લિષ્ટ એટલે ન અડવું તે, તેના રજોહરણ અને મસ્તક આશ્રયીને ચાર ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે, અહો કાયં કાય વગેરે આવર્તો બોલતી વખતે.

(૧) હાથ વડે રજોહરણને અડે અને માથાને અડે.

(૨) રજોહરણને અડે પણ માથાને ન અડે.

(૩) માથાને અડે પણ રજોહરણને ન અડે.

(૪) માથાને ન અડે અને રજોહરણને પણ ન અડે.

આ ચાર ભાંગામાં પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે. બાકીના ત્રણ ભાંગા અશુદ્ધ છે, તેથી તેમાં આશ્લિષ્ટ અને અનાશ્લિષ્ટનો દોષ લાગે છે.

૨૮. વચન એટલે અક્ષરોના સમૂહરૂપ ક્રિયાના અંતવાળું વાક્ય. એક-બે અક્ષરોથી હીન અથવા કોઈ અતિ-ઉતાવળથી કે પ્રમાદીપણાથી થોડા કાળમાં વંદન પૂરું કરે, ત્યારે વાક્યો, અક્ષરો કે અવનત વગેરે આવશ્યકો ઓછા થાય તો ન્યૂન નામનો દોષ લાગે. (૧૭૧)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૨૯. વંદન કરીને છેલ્લે મોટા અવાજથી ''મત્થએણ વંદામિ'' એમ બોલે તે ઉત્તરચૂડ દોષ.

૩૦. મૂંગાની જેમ આલાપક (સૂત્ર) મનમાં બોલીને જે વંદન કરે, તે મૂકદોષ. (૧૭૨)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૩૧. મોટા અવાજથી સૂત્ર બોલવાપૂર્વક જે વંદન કરે તે ઢઢ્ઢર દોષ.

૩૨. રજોહરણને છેલ્લે પકડીને ઉંબાડીયાની જેમ ભમાડે તે ચુડલિક દોષ. (૧૭૩)'

(સટીક પ્રવચનસારોદ્ધારના મુનિશ્રી અમિતયશવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ વંદનના આ બત્રીસ દોષોથી રહિત વિશુદ્ધ વંદન આપવાને યોગ્ય હોય છે, એટલે કે લોકો તેમને બત્રીસ દોષોથી વિશુદ્ધ વંદન કરે છે.

કથા એટલે બોલવું. વિપરીત કે ખરાબ કથા તે વિકથા. તે ચાર પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ સ્ત્રીકથા, ૨ ભક્તકથા, ૩ દેશકથા અને ૪ રાજકથા. **શ્રમણપ્રતિક્રમણ-સૂત્ર**માં કહ્યું છે, 'ચાર વિકથાઓ વડે - સ્ત્રીકથા વડે, ભક્તકથા વડે, દેશકથા વડે, રાજકથા વડે.'

આવશ્યકસૂત્રની **વૃત્તિ**માં આ ચાર વિકથાઓનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે -

'ચાર વિકથાઓ વડે જે અતિચાર કર્યો હોય તેનાથી હું પાછો ફરું છું. તે આ પ્રમાણે - વિરુદ્ધ કે ખરાબ કથા તે વિકથા. તે સ્ત્રીકથા વગેરે સ્વરૂપ છે.

તેમાં સ્ત્રીઓની કથા તે સ્ત્રીકથા. તેના વડે. સ્ત્રીકથા ચાર પ્રકારની છે - જાતિકથા,

કુલકથા, રૂપકથા, નેપથ્યકથા. તેમાં જાતિકથા એટલે બ્રાહ્મણી વગેરે સ્ત્રીઓમાંથી કોઈપણ સ્ત્રીની પ્રશંસા કરે કે નિંદા કરે. કુલકથા એટલે ઉગ્ર વગેરે કુળોમાં થયેલી સ્ત્રીઓમાંથી કોઈની પણ પ્રશંસા કરે કે નિંદા કરે. રૂપકથા એટલે આંધ્રપ્રદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલી વગેરે સ્ત્રીઓમાંથી કોઈના પણ રૂપની 'આંધ્રપ્રદેશની સ્ત્રીઓના લીલાથી ચલાવાયેલ ભ્રમરવાળા મુખમાં રાજ્યભાર પામીને કામદેવ સુખેથી સૂવે છે.' વગેરે કહીને પ્રશંસા કરે કે વિપરીત કહીને નિંદા કરે. નેપથ્યકથા એટલે આંધ્રપ્રદેશની સ્ત્રી વગેરેમાંથી કોઈના પણ કચ્છોટા વગેરે પહેરવેશની પ્રશંસા કરે કે નિંદા કરે.

તથા ભક્ત એટલે ભાત વગેરે ભોજન. તેની કથા તે ભક્તકથા. તેના વડે. તે આવાપ વગેરે ભેદથી ચાર પ્રકારની છે. કહ્યું છે કે, 'ભક્તકથા પણ ચાર પ્રકારની છે - આવાપકથા, નિર્વાપકથા, આરંભકથા અને નિષ્ઠાનકથા. આવાપકથા એટલે, 'શાક, ઘી વગેરે આટલા દ્રવ્યોનો અહીં ઉપયોગ થયો છે.' એવી કથા કરવી તે. નિર્વાપકથા એટલે, 'દસ-પાંચ રૂપ આટલા વ્યંજનના ભેદો અહીં વપરાયા છે.' એવી કથા કરવી તે. આરંભકથા એટલે, 'અહીં બકરા, તિત્તિર, પાડા, જંગલી પશુ વગેરે હણાયા છે.' એવી કથા કરવી તે. નિષ્ઠાનકથા એટલે, 'આ ભોજનની ૧૦૦ રૂપિયા, ૫૦૦ રૂપિયા યાવત્ લાખ રૂપીયાની કિંમત છે.' એવી કથા કરવી તે.'

દેશ એટલે લોકોને રહેવાનું સ્થાન. તેની કથા તે દેશકથા. તેના વડે. આ પણ છંદ વગેરેના ભેદથી ચાર પ્રકારની છે. કહ્યું છે કે, 'દેશની કથા તે દેશકથા. દેશ એટલે લોકોને રહેવાનું સ્થાન. તે પણ ચાર પ્રકારની છે - છંદ, વિધિ, વિકલ્પ અને નેપથ્ય. છંદ એટલે ગમ્યાગમ્ય. જેમકે અંગદેશ અને લાટદેશમાં મામાની દીકરી ગમ્ય (ભોગવવા યોગ્ય) છે. અન્ય ગોલ્લ વગેરે દેશોમાં તે બહેન હોવાથી અગમ્ય છે. ઉત્તરના દેશોમાં માતાની સપત્ની ગમ્ય છે. બીજા દેશોમાં પાંચ પુરુષોને એક ગમ્ય છે. આવા પ્રકારના દેશછંદ છે. ભોજન બનાવવું, મણિ વગેરે આભૂષણો, જે પહેલા જમતાં હોય, વિવાહ કરવો, ચોપાટ વગેરે - આવી દેશવિધિ છે. અનાજ પાકવું, વાવડી-કૂવા-નીક-નદીનું પૂર વગેરેથી ડાંગરના રોપા વગેરે પાકવા, ઘર-દેવકુલના વિકલ્પો તથા ગામ-નગર વગેરેના નિવેશો - આવી દેશ-વિકલ્પકથા છે. નેપથ્યકથા આ પ્રમાણે છે - સ્ત્રી-પુરુષોના સ્વાભાવિક અને વૈકુર્વિક વેષ, ભેડિક, જાલિક વગેરે. આમ આ દેશકથા કહી.'

રાજાની કથા તે રાજકથા. તેના વડે. એ પણ રાજાના નિકળવા વગેરે ભેદથી ચાર પ્રકારની જ છે. કહ્યું છે કે, 'રાજકથા ચાર પ્રકારની છે - નિર્ગમ (નિકળવું), અતિગમન

(પ્રવેશવું), બળ અને કોશ-કોઠાર. નિર્ગમકથા એટલે આજે આવી ઋદ્ધિ અને ઐશ્વર્યથી સોના જેવા શરીરવાળો કે દેવ જેવા શરીરવાળો રાજા હાથીના સ્કંધ પર શોભે છે. અતિગમનકથા એટલે જેમ ઇંદ્ર અલકાપૂરીમાં પ્રવેશે છે તેમ રાજા નગરીમાં પ્રવેશે છે. બલવાહનકથા એટલે રાજા પાસે આટલા ઘોડા, હાથી, રથ, પાયદળ છે. કોશકથા એટલે રાજા પાસે કોશમાં આટલા કરોડ છે, કોઠારમાં આટલું છે વગેરે.'

ગુરુ આ ચાર વિકથાઓને વિષે વિરક્ત હોય છે, એટલે કે તેઓ થોડી પણ વિકથા કરતાં નથી.

આમ છત્રીસ ગુણોના સમૂહથી પરિવરાયેલા (યુક્ત) ગુરુ જીવોને જિનશાસનમાં સ્થિર કરો. (૩૫)

આમ ચોત્રીસમી છત્રીસી સમાપ્ત થઈ.

●●●

\+ **सुरगणसुहं समग्गं, सव्वद्धा पिंडियं जइ हविज्जा ।**
न वि पावइ मुत्तिसुहं, णंताहिं वि वग्गवग्गूहिं ॥

બધા દેવોનું ત્રણે કાળનું બધુ સુખ જો ભેગુ કરીને તેના અનંતા વર્ગના વર્ગ કરાય તો પણ તે મુક્તિસુખની તોલે ન આવે.

\+ **दुक्खं जरा विओगो, दारिद्दं रोग-सोय-रागाई ।**
तं च न सिद्धाण तओ, ते च्चिय सुहिणो न रागंधा ॥

સિદ્ધોને દુઃખ, જરા, વિયોગ, દરિદ્રતા, રોગ, શોક, રાગ વગેરે હોતા નથી. તેથી તેઓ જ સુખી છે, રાગાંધ જીવો નહીં.

\+ **कम्ममसंखिज्जभवं, खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो ।**
अन्नयरम्मि वि जोगे, सज्झायंति विसेसेण ॥

કોઈ પણ યોગમાં ઉપયોગપૂર્વક રહેલ જીવ પ્રતિસમય અસંખ્યભવોના કર્મોને ખપાવે છે, સ્વાધ્યાયમાં વિશેષથી કર્મો ખપાવે છે.

\+ **कयपावो वि मणुस्सो, आलोइय निंदिय गुरुसगासे ।**
होइ अइरेगा लहुओ, ओहरिय भरुव्व भारवहो ॥

પાપ કરેલ મનુષ્ય ગુરુ પાસે આલોચના અને નિંદા કરીને જેનો ભાર ઉતારી દેવાયો છે એવા ભાર વહન કરનારાની જેમ અતિશય લઘુ થાય છે.

पञ्चत्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका

अथ पञ्चत्रिंशत्तमीं षट्त्रिंशिकामाह -

मूलम् - तित्तीसविहासायण-वज्जणजुग्गो य वीरिआयारं ।
तिविहं अणिगूहंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३६॥

छाया - त्रयस्त्रिंशद्विधाशातना-वर्जनयोग्यश्च वीर्याचारम् ।
त्रिविधमनिगूहन्, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥३६॥

प्रेमीया वृत्तिः - त्रयस्त्रिंशद्विधाशातनावर्जनयोग्यः - त्रयस्त्रिंशद्विधानामाशातनानां वर्जनमिति त्रयस्त्रिंशद्विधाशातनावर्जनम्, तस्य योग्य इति त्रयस्त्रिंशद्विधाशातनावर्जनयोग्यः, **त्रिविधं** - त्रिभेदं, **चः** समुच्चये, **वीर्याचारं** - पञ्चमाचारं, **अनिगूहन्** - अनिह्नुवन्, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्वि**ति समुदायार्थः ।

अवयवार्थस्त्वयम् - आयः - सम्यग्दर्शनाद्यवाप्तिः, तस्य शातना - नाशनमित्याशातना । अत्र गुरुसम्बन्धिन्य आशातना ज्ञेयाः । तास्त्रयस्त्रिंशद्विधाः । तद्यथा - १ पुरतो गमनं, २ पार्श्वतो गमनं, ३ पृष्ठतो गमनं, ४ पुरतः स्थानं, ५ पार्श्वतः स्थानं, ६ पृष्ठतः स्थानं, ७ पुरतो निषीदनं, ८ पार्श्वतो निषीदनं, ९ पृष्ठतो निषीदनं, १० आचमनं, ११ आलोचना, १२ अप्रतिश्रवणं, १३ पूर्वालापनं, १४ भिक्षालोचना, १५ उपदर्शनं, १६ निमन्त्रणं, १७ खद्धदानं, १८ खद्धादनं, १९ दिवसविषयमप्रतिश्रवणं, २० खरस्वरः, २१ तत्रगतः, २२ किमिति भणति, २३ त्वमिति भणति, २४ तज्जातेन भणति, २५ असुमनाः, २६ न स्मरसि, २७ कथाच्छेदः, २८ पर्षद्भेदः, २९ अनुत्थितकथा, ३० संस्तारकपादघट्टनं, ३१ संस्तारकावस्थानं, ३२ उच्चासनं, ३३ समासनञ्च । उक्तञ्च **गुरुवन्दनभाष्ये** -

'पुरओ पक्खासन्ने गंता चिट्ठण निसीयणायमणे ।
आलोयणऽपडिसुणणे पुव्वालवणे य आलोए ॥३५॥

तह उवदंस निमंतण खद्धा अयणे तह अपडिसुणणे ।
खद्धत्तिय तत्थगए किं तुम तज्जाय नोसुमणे ॥३६॥

नो सरसि कहं छित्ता परिसं भित्ता अणुट्ठियाइ कहे ।
संथारपायघट्टण चिट्ठुच्चसमासणे यावि ॥३७॥'

(**छाया**- पुरतः पक्षासन्नयोः गन्ता स्थानं निषीदनं आचमनम् ।
आलोचनमप्रतिश्रवणं पूर्वालपनं च आलोचना ॥३५॥

तथोपदर्शनं निमन्त्रणं प्रचुरं अदनं तथाऽप्रतिश्रवणम् ।
खद्धमिति च तत्रगतः किं त्वं तज्जातं न सुमनाः ॥३६॥

न स्मरसि कथां छित्त्वा पर्षदं भित्त्वा अनुत्थितायां कथयति ।
संस्तारकपादघट्टनं स्थानमुच्चसमासने चापि ॥३७॥)

आसां त्रयस्त्रिंशद्विधानामाशातनानां स्वरूपमेवं प्रतिपादितं **आवश्यकसूत्रस्य हरिभद्रसूरिकृतवृत्तौ** -

''**पुरओ**'त्ति सेहे रायणियस्स पुरओ गंता भवइ आसायणा सेहस्स १, '**पक्ख**'त्ति सेहे राइणियस्स पक्खे गंता भवइ आसायणा सेहस्स २, '**आसण्ण**'त्ति सेहे राइणियस्स णिसीययस्स आसन्नं गंता भवइ आसायणा सेहस्स ३, '**चिट्ठ**'त्ति सेहे रायणियस्स पुरओ चिट्ठेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ४, सेहे राइणियस्स पक्खं चिट्ठेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ५, सेहे राइणियस्स आसण्णं चिट्ठेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ६, '**निसीयण**'त्ति सेहे रायणियस्स पुरओ निसीइत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ७, सेहे राइणियस्स सपक्खं निसीइत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ८, सेहे राइणियस्स आसण्णं निसीयित्ता भवइ आसायणा सेहस्स ९, '**आयमाणे**'त्ति सेहे राइणिएणं सद्धिं बहिया विचारभूमीं निक्खंते समाणे तत्थ सेहे पुव्वतरायं आयामति पच्छा रायणिए आसायणा सेहस्स १०, '**आलोयणे**'त्ति सेहे रायणिएणं सद्धिं बहिया विचारभूमीं निक्खंते समाणे तत्थ सेहे पुव्वतरायं आलोएइ आसायणा सेहस्स, '**गमणागमणे**'त्ति भावणा ११ '**अपडिसुणणे**'ति सेहे राइणियस्स राओ वा वियाले वा वाहरमाणस्स अज्जो ! के सुत्ते के जागरइ ?, तत्थ सेहे जागरमाणे रायणियस्स अपडिसुणेत्ता

भवइ आसायणा सेहस्स १२, '**पुव्वालवणे**'त्ति केइ रायणियस्स पुव्वसंलत्तए सिया तं सेहे पुव्वतरायं आलवइ पच्छा रायणिए आसायणा सेहस्स १३, '**आलोइ**'त्ति असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता तं पुव्वामेव सेहतरागस्स आलोएति पच्छा रायणियस्स आसायणा सेहस्स १४, '**उवदंसे**'त्ति सेहे असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता तं पुव्वामेव सेहतरागस्स उवदंसेइ पच्छा रायणियस्स आसायणा सेहस्स १५, '**निमंतणे**'त्ति सेहे असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता पुव्वामेव सेहतरागं निमंतेइ पच्छा राइणियं आसायणा सेहस्स १६, '**खद्ध**'त्ति सेहे राइणिएण सद्धिं असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता तं राइणियं अणापुच्छित्ता जस्स जस्स इच्छइ तस्स २ खद्धं खद्धं दलयइ आसायणा सेहस्स १७, '**आइयण**'त्ति सेहे असणं वा ४ पडिगाहित्ता राइणिएण सद्धिं भुंजमाणे तत्थ सेहे खद्धं २ दायं २ ऊसढं २ रसियं २ मणुण्णं २ मणामं २ णिद्धं २ लुक्खं २ आहरेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, इहं च खद्धंति वड्डवड्डेणं लंबणेणं डायं डायंति पत्रशाकः वाइंगणचिब्भडमएत्तिगादि ऊसढंति वन्नगंधरसफरिसोववेयं रसियंति रसालं रसियं दाडिमंबादि '**मणुण्णं**'ति मणसो इट्ठं, '**मणामं**'ति २ मणसा मण्णं मणामं '**निद्धं**' ति २ नेहावगाढं '**लुक्खं**'ति २ नेहवज्जियं १८, '**अप्पडिसुणणे**'त्ति सेहे राइणियस्स वाहरमाणस्स अपडिसुणेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, सामान्येन दिवसओ अपडिसुणेत्ता भवइ १९ '**खद्धंति य**'त्ति सेहे राइणियस्स खद्धं खद्धं वत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, इमं च खद्धं-वड्डसद्देणं खरकक्कसनिट्ठुरं भणइ २०, '**तत्थ गए**'त्ति सेहे राइणिए वाहरिए जत्थ गए सुणइ तत्थ गए चेव उल्लावं देइ आसायणा सेहस्स २१, '**किंति**'त्ति सेहे राइणिएण आहूए किंति वत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, **किंति**-किं भणसित्ति भणइ, मत्थएण वंदामोत्ति भणियव्वं २२, '**तुमं**'ति सेहे राइणियं तुमंति वत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, को तुमंति चोएत्तए, २३ '**तज्जाए**'त्ति सेहे राइणियं तज्जाएणं पडिहणित्ता भवति आसायणा सेहस्स, '**तज्जाएणं**'ति कीस अज्जो ! गिलाणस्स न करेसि ?, भणइ-तुमं कीस न करेसि ?, अयरिओ भणइ-तुमं आलसिओ, सो भणइ-तुमं चेव आलसिओ इत्यादि २४, '**णो सुमणे**'त्ति सेहे राइणियस्स कहं कहेमाणस्स नो सुमणसो भवइ आसायणा सेहस्स, इह **नो सुमणसे**त्ति ओहयमणसंकप्पे अच्छइ न अणुवूहइ कहं अहो सोहणं कहियंति २५, '**णो सरसि**'त्ति सेहे राइणियस्स कहं कहेमाणस्स **णो सुमरसि**त्ति वत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, इह च '**णो सुमरसि**'त्ति न सुमरसि तुमं एयं अत्थं, न एस एवं भवइ २६, '**कहं छेत्त**'त्ति रायणियस्स कहं कहेमाणस्स तं कहं अच्छिंदित्ता भवइ आसायणा सेहस्स, अच्छिंदित्ता भवइत्ति भणइ अहं कहेमि २७, '**परिसं भेत्त**'त्ति रायणियस्स कहं कहेमाणस्स परिसं भेत्ता भवति आसायणा सेहस्स, इह च

परिसं भेत्तत्ति एवं भणइ-भिक्खावेला समुद्दिसणवेला सुत्तत्थपोरिसिवेला, भिंदइ वा परिसं २८, '**अणुट्ठियाए कहेइ**' राइणियस्स कहं कहेमाणस्स तीए परिसाए अणुट्ठियाए अव्वोच्छिन्नाए अव्वोगडाए दोच्चंपि तच्चंपि कहं कहेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, इह तीसे परिसाए अणुट्ठियाएत्ति-निविट्ठाए चेव अवोच्छिन्नाएत्ति-जावेगोवि अच्छइ अव्वोगडाएत्ति अविसंसारियत्ति भणियं होइ, दोच्चंपि तच्चंपि-बिहिं तिहिं चउहिं तमेवत्ति जो आयरिएण कहिओ अत्थो तमेवाहिगारं विगप्पइ, अयमवि पगारो अयमवि पगारो तस्सेवेगस्स सुत्तस्स २९, '**संथारपायघट्टण**'त्ति सेज्जासंथारगं पाएण संघट्टेत्ता हत्थेण ण अणुण्णवित्ता भवइ आसायणा सेहस्स, इह च सेज्जा-सव्वंगिया संथारो-अङ्गाइज्जहत्थो जत्थ वा ठाणे अच्छइ संथारो बिदलकट्ठमओ वा, अहवा सेज्जा एव संथारओ तं पाएण संघट्टेइ, णाणुजाणावेइ-न खामेइ, भणियं च-'**संघट्टेत्ताण काएणे**'त्यादि ३०, '**चिट्ठे**'त्ति सेहे राइणियस्स सेज्जाए संथारे वा चिट्ठित्ता वा निसिइत्ता वा तुयट्टित्ता वा भवइ आसायणा सेहस्स ३१, '**उच्च**'त्ति सेहे राइणियस्स उच्चासणं चिट्ठित्ता वा निसिइत्ता वा भवइ आसायणा सेहस्स ३२, '**समासणे यावि**'त्ति सेहे राइणियस्स समासणं चिट्ठित्ता वा निसीइत्ता वा तुयट्टित्ता वा भवइ आसायणा सेहस्सत्ति ३३ ।

(**छाया**- पुरत इति शैक्षो रात्निकस्य पुरतो गन्ता भवत्याशातना शैक्षस्य १, पक्षेति शैक्षो रात्निकस्य पक्षयोर्गन्ता भवत्याशातना शैक्षस्य, २ आसन्नमिति शैक्षो रत्नाधिकस्य निषीदत आसन्नं गन्ता भवति आशातना शैक्षस्य ३, इति शैक्षो रत्नाधिकस्य पुरतः स्थाता भवति आशातना शैक्षस्य ४, शैक्षो रत्नाधिकस्य पार्श्वे स्थाता भवत्याशातना शैक्षस्य ५, शैक्षो रत्नाधिकस्यासन्नं स्थाता भवत्याशातना शैक्षस्य ६, 'निषीदन'मिति शैक्षो रत्नाधिकस्य पुरतो निषीदयिता भवत्याशातना शैक्षस्य ७, शैक्षो रत्नाधिकस्य पार्श्वे निषीदयिता भवत्याशातना शैक्षस्य ८, शैक्षो रत्नाधिकस्यासन्नं निषीदयिता भवत्याशातना शैक्षस्य ९, 'आचमन'मिति शैक्षो रत्नाधिकेन सार्धं बहिर्विचारभूमिं निष्क्रान्तः सन् तत्र शैक्षः पूर्वमेवाचामति पश्चाद् रात्निकः आशातना शैक्षस्य १०, 'आलोचने'ति शैक्षो रात्निकेन सार्धं बहिर्विचारभूमिं निष्क्रान्तः सन् तत्र शैक्षः पूर्वमेवालोचयति आशातना शैक्षस्य, गमनागमनमिति भावना ११, अप्रतिश्रवणमिति शैक्षो रत्नाधिके रात्रौ वा विकाले वा व्याहरति आर्य ! कः सुप्तः कः जागर्त्ति ?, तत्र शैक्षो जाग्रत् रात्निकस्याप्रतिश्रोता भवत्याशातना शैक्षस्य १२, 'पूर्वालपन'-मिति कश्चिद् रत्नाधिकस्य पूर्वसंलापकः स्यात् तं शैक्षः पूर्वमेवालपति पश्चात् रात्निकः

आशातना शैक्षस्य १३, 'आलोचयती'ति असणं वा ४ प्रतिगृह्य तत् पूर्वमेव शैक्षतरस्य आलोचयति पश्चाद्रात्निकस्याशातया शैक्षस्य १४, 'उपदर्शन'मिति शैक्षोऽशनं वा ४ प्रतिगृह्य तद् पूर्वमेवावमरात्निकायोपदर्शयति पश्चाद्रात्निकायाशातना शैक्षस्य १५, 'निमन्त्रण'मिति शैक्षोऽशनं वा ४ प्रतिगृह्य पूर्वमेवावमरात्निकं निमन्त्रयते पश्चाद् रात्निकं आशातना शैक्षस्य १६ 'खद्ध'मिति शैक्षो रात्निकेन सार्धमशनं वा ४ प्रतिगृह्य तत् रात्निकमनापृच्छ्य यो य इच्छति तं तं प्रचुरं प्रचुरं ददाति आशातना शैक्षस्य १७, 'अदन'मिति शैक्षोऽशनं वा ४ प्रतिगृह्य रात्निकेन सार्धं भुञ्जानस्तत्र शैक्षः प्रचुरं २ शाकं २ संस्कृतं रस्यं मनोज्ञं मनआपं स्निग्धं रूक्षं आहारयिता भवति आशातना शैक्षस्य, इह च 'खद्धं'ति बृहता बृहता लम्बनेन 'ऊसढ'मिति वर्णगन्धरसस्पर्शोपेतं 'रसित'मिति रसयुक्तं दाडिमाम्रादि 'मनोज्ञ'मिति मनस इष्टं 'मनोऽम'मिति मनसा मन्यं मनामं, 'स्निग्ध'मिति स्नेहावगाढं 'रूक्ष'मिति स्नेहवर्जितं, १८ 'अप्रतिश्रवण'मिति शैक्षकः रात्निके व्याहरति अप्रतिश्रोता भवति आशातना शैक्षकस्य, सामान्येन दिवसेऽप्रतिश्रोता भवति १९, 'खद्धेति चे'ति शैक्षो रात्निकं खद्धं खद्धं वक्ता भवति आशातना शैक्षस्य, इदं च खद्धं-बृहच्छब्देन खरकर्कशनिष्ठुरं भणति २०, 'तत्र गते' इति शैक्षो रात्निकेन व्याहृतो यत्र गतः शृणोति तत्र गत एवोल्लापं ददाति आशातना शैक्षस्य २१, 'कि'मितीति शैक्षो रात्निकेनाहूतः किमिति वक्ता भवत्याशातना शैक्षस्य, किमिति किं भणसीति भणति, मस्तकेन वन्द इति भणितव्यम् २२, 'त्व'मिति शैक्षो रात्निकं त्वमिति वक्ता भवति आशातना शैक्षस्य, कस्त्वमिति नोदयिता २३, 'तज्जात' इति शैक्षो रात्निकं तज्जातेन प्रतिहन्ता भवत्याशातना शैक्षस्य, तज्जातेनेति कथमार्य ! ग्लानस्य न करोषि ?, भणति-त्वं कथं न करोषि ?, आचार्यो भणति-त्वमलसः, स भणति-त्वमेवालस इत्यादि २४, 'न सुमना' इति शैक्षो रात्निके कथां कथयति नो सुमना भवत्याशातना शैक्षस्य, इह न सुमना इति उपहतमनःसङ्कल्पस्तिष्ठति नानुबृहति कथां अहो शोभनं कथितमिति २५, 'न स्मरसी'ति शैक्षो रात्निके कथां कथयति न स्मरसीति वक्ता भवति आशाताना शैक्षस्य, इह न स्मरसीति न स्मरसि त्वमेनमर्थं नैष एवं भवति २६, 'कथां छेत्ते'ति रात्निके कथां कथयति तां कथां छेदयति आशातना शैक्षस्य, आच्छेत्ता भवतीति भणति-अहं कथयामि २७, पर्षदो भेत्तेति रात्निके कथां कथयति पर्षदो भेत्ता भवति आशातना शैक्षस्य, इह च 'पर्षदो भेत्ते'ति एवं भणति-भिक्षावेला भोजनवेला सूत्रार्थपौरुषीवेला, भिनत्ति वा पर्षदं २८, अनुत्थितायां कथयति रात्निके कथां कथयति तस्यां पर्षदि अनुत्थितायामव्युच्छिन्नायामव्याकृतायां (असंविप्रकीर्णायां) द्विरपि त्रिरपि कथायाः कथयिता भवत्याशातना शैक्षस्य, इह तस्यां पर्षदि

अनुत्थितायामिति निविष्टायामेव अव्यवच्छिन्नायामिति यावदेकोऽपि तिष्ठति, अव्याकृतायामिति अविसंसृतायामिति भणितं भवति, द्विरपि त्रिरपि-द्विकृत्वस्त्रिकृत्वः चतुर्भिः तमेवेति य आचार्येण कथितोऽर्थस्तमेवाधिकारं विकल्पयति, अयमपि प्रकारः अयमपि प्रकारः तस्यैवैकस्य सूत्रस्य २९, 'संस्तारपादघट्टनमि'ति शय्यासंस्तारकौ पादेन सङ्घट्टयित्वा हस्तेन नानुज्ञापयिता भवति आशातना शैक्षस्य, इह च शय्या-सर्वाङ्गिकी संस्तारकः-अर्धतृतीयहस्तः यत्र वा स्थाने तिष्ठति संस्तारको द्विदलकाष्ठमयो वा, अथवा शय्यैव संस्तारकः तं पादेन संघट्टयति, नानुज्ञापयति-न क्षमयति, भणितं च 'कायेन सङ्घट्टयित्वे'-त्यादि ३०, 'स्थाते'ति शैक्षो रात्निकस्य शय्यायां संस्तारके वा स्थाता वा निषीदयिता वा त्वग्वर्त्तयिता वा भवत्याशातना शैक्षस्य ३१, 'उच्च' इति शैक्षो रात्निकासनात् उच्च आसने स्थाता निषीदयिता वा भवत्याशातना शैक्षस्य ३२, 'समासने चापी'ति शैक्षो रात्निकासनस्य सम आसने स्थाता वा निषीदयिता वा त्वग्वर्त्तयिता वा भवस्याशातना शैक्षस्येति ३३।)

प्रवचनसारोद्धारे तद्वृत्तौ चासां स्वरूपमेवं प्रदर्शितम् -

'अथ '**आसायण तेत्तीस**'त्ति द्वारं, तत्राह -

पुरओ पक्खासन्ने गंताचिट्ठणनिसीयणायमणे ।
आलोयणऽपडिसुणणे पुव्वालवणे य आलोए ॥१२९॥

तह उवदंस निमंतण खद्धा अयणे तहा अपडिसुणणे ।
खद्धत्तिय तत्थगए किं तुम तज्जाय नोसुमणे ॥१३०॥

नो सरसि कहं छित्ता परिसं भित्ता अणुट्ठियाइ कहे ।
संथारपायघट्टण चिट्ठोच्चसमासणे यावि ॥१३१॥

पुरओ अग्गपएसे पक्खे पासंमि पच्छ आसन्ने ।
गमणेण तिन्नि ठाणेण तिन्नि तिण्णि य निसीयणए ॥१३२॥

विणयब्भंसाइगदूसणाए आसायणाओ नव एया ।
सेहस्स वियारगमे रायणियपुव्वमायमणे ॥१३३॥

पुव्वं गमणागमणालोए सेहस्स आगयस्स तओ ।
राओ सुत्तेसु जागरस्स गुरुभणियऽपडिसुणणा ॥१३४॥

आलवणाए अरिहं पुव्वं सेहस्स आलवेंतस्स ।
रायणियाओ एसा तेरसमाऽऽसायणा होइ ॥१३५॥

असणाईयं लद्धुं पुव्विं सेहे तओ य रायणिए ।
आलोए चउदसमी एवं उवदंसणे नवरं ॥१३६॥

एवं निमंतणेऽवि य लद्धुं रयणाहिगेण तह सद्धिं ।
असणाइ अपुच्छाए खद्धंति बहुं दलंतस्स ॥१३७॥

संगहगाहाए जो न खद्धसद्दो निरूविओ वीसुं ।
तं खद्धाइयणपए खद्धत्ति विभज्ज जोएज्जा ॥१३८॥

एवं खद्धाइयणे खद्धं बहुयंति अयणमसणंति ।
आईसद्दा डायं होइ पुणो पत्तसागंतं ॥१३९॥

वन्नाइजुयं उसढं रसियं पुण दाडिमंबगाइयं ।
मणईट्ठं तु मणुण्णं मन्नइ मणसा मणामं तं ॥१४०॥

निद्धं नेहवगाढं रुक्खं पुण नेहवज्जियं जाण ।
एवं अप्पडिसुणणे नवरिमिणं दिवसविसयंमि ॥१४१॥

खद्धंति बहु भणंते खरकक्कसगुरुसरेण रायणियं ।
आसायणा उ सेहे तत्थ गए होइमा चऽण्णा ॥१४२॥

सेहो गुरुणा भणिओ तत्थ गओ सुणइ देइ उल्लवं ।
एवं किंति च भणइ न मत्थएणं तु वंदामि ॥१४३॥

एवं तुमंति भणइ कोऽसि तुमं मज्झ चोयणाए उ ? ।
एवं तज्जाएणं पडिभणणाऽऽसायणा सेहे ॥१४४॥

अज्जो ! किं न गिलाणं पडिजग्गसि पडिभणाइ किं न तुमं ? ।
रायणिए य कहंते कहं च एवं असुमणत्ते ॥१४५॥

एवं नो सरसि तुमं एसो अत्थो न होइ एवंति ।
एवं कहमच्छिदिय सयमेव कहेउमारभइ ॥१४६॥

तह परिसं चिय भिंदइ तह किंची भणइ जह न सा मिलइ ।
ताए अणुट्ठियाए गुरुभणिअ सवित्थरं भणइ ॥१४७॥

सेज्जं संथारं वा गुरुणो संघट्टिऊण पाएहिं ।
खामेइ न जो सेहो एसा आसायणा तस्स ॥१४८॥

गुरुसेज्जसंथारगचिट्ठणनिसियणतुयट्टणेऽहवरा ।
गुरुउच्चसमासणचिट्ठणाइकरणेण दो चरिमा ॥१४९॥

(**छाया**- पुरतः पक्षासन्नयोः गन्ता स्थानं निषीदनं आचमनम् ।
आलोचनं अप्रतिश्रवणं पूर्वालपनं च आलोचनम् ॥१२९॥

तथा उपदर्शनं निमन्त्रणं प्रचुरं अदनं तथा अप्रतिश्रवणम् ।
कर्कशमिति च तत्रगतः किं त्वं तज्जातं न सुमनाः ॥१३०॥

न स्मरसि कथां छित्त्वा पर्षदं भित्त्वा अनुत्थितायां कथयित्वा ।
संस्तारकपादघट्टनं स्थानं उच्चसमासने चापि ॥१३१॥

पुरतो अग्रप्रदेशे पक्षे पार्श्वयोः पश्चात् आसन्नम् ।
गमनेन तिस्रः स्थानेन तिस्रः तिस्रश्च निषीदनके ॥१३२॥

विनयभ्रंशादिदूषणात् आशातना नव एताः ।
शैक्षस्य विचारगमे रत्नाधिकात्पूर्वं आचमनम् ॥१३३॥

पूर्वं गमनागमनमालोचयति शैक्षस्य आगतस्य ततः ।
रात्रौ सुप्तेषु जाग्रतो गुरुभणिताप्रतिश्रवणा ॥१३४॥

आलपनाया अर्हं पूर्वं शैक्षस्य आलपतः ।
रत्नाधिकात् एषा त्रयोदशी आशातना भवति ॥१३५॥

अशनादिकं लब्ध्वा पूर्वं शैक्षे ततश्च रत्नाधिके ।
आलोचयति चतुर्दशी एवं उपदर्शनं नवरम् ॥१३६॥

एवं निमन्त्रणमपि च लब्ध्वा रत्नाधिकेन तथा सार्धम् ।
अशनादिः अपृच्छया 'खद्धं' इति बहु ददतः ॥१३७॥

सङ्ग्रहगाथायां यो न खद्धशब्दः निरूपितो विष्वक् ।
तं खद्धाद्यदनपदे खद्ध इति विभज्य योजयेत् ॥१३८॥

एवं खद्धादने खद्धं बहुकमिति अदनमशनमिति ।
आदिशब्दात् डाकं भवति पुनः पत्रशाकान्तम् ॥१३९॥

वर्णादियुतं ऊसढं रसितं पुनः दाडिमाम्रकादिकम् ।
मनइष्टं तु मनोज्ञं मन्यते मनसा मनामं तत् ॥१४०॥

स्निग्धं स्नेहावगाढं रूक्षं पुनः स्नेहवर्जितं जानीहि ।
एवं अप्रतिश्रवणे नवरमिदं दिवसविषये ॥१४१॥

खद्धमिति बहु भणन् खरकर्कशगुरुस्वरेण रत्नाधिकम् ।
आशातना तु शैक्षे तत्र गते भवति इमा चाऽन्या ॥१४२॥

शैक्षो गुरुणा भणितस्तत्र गतः शृणोति ददाति उल्लापम् ।
एवं किमिति च भवति न मस्तकेन तु वन्दे ॥१४३॥

एवं त्वमिति भणति कोऽसि त्वं मम चोदनायां तु ? ।
एवं तज्जातेन प्रतिभणनाऽऽशातना शैक्षे ॥१४४॥

आर्य ! किं न ग्लानं प्रतिजागर्षि प्रतिभणति किं न त्वम् ? ।
रात्निके च कथयति कथां च एवं असुमनस्त्वे ॥१४५॥

एवं न स्मरसि त्वं एषः अर्थः न भवति एवमिति ।
एवं कथां छित्त्वा स्वयमेव कथयितुमारभते ॥१४६॥

तथा पर्षदमेव भिनत्ति तथा किञ्चित् भणति यथा न सा मिलति ।
तस्यां अनुत्थितायां गुरुभणितं सविस्तारं भणति ॥१४७॥

शय्यां संस्तारकं वा गुरोः सङ्घट्टयित्वा पादैः ।
क्षाम्यति न यः शैक्षः एषा आशातना तस्य ॥१४८॥

गुरुशय्यासंस्तारकस्थाननिषीदनत्वग्वर्त्तनेऽथापरा ।
गुरूच्चसमासनस्थानादिकरणेन द्वे चरमे ॥१४९॥)

वृत्तिः - '**पुरओ**' इत्यादिगाथात्रयं १२९-१३०-१३१ एतद्गाथाव्याख्यागाथाश्च '**पुरओ**

अग्गपएसे' इत्यादिकाः '**करणेण दो चरिमा**' इत्यन्ता अष्टादश व्याख्यायन्ते, तत्र गुरोः पुरतः-अग्रतः कारणमन्तरेण गन्ता-गमनं करोति शिष्यो विनयभङ्गादिहेतुत्वादाशातना मार्गदर्शनादिके तु कारणे न दोषः १, गुरोः पार्श्वाभ्यामपि गमने आशातना २, पृष्ठतोऽप्यासन्नगमने आशातना निःश्वासक्षुत्श्लेष्मपातादेर्दोषप्रसङ्गात्, ततश्च यावता भूभागेन गच्छत आशातना न भवति तावता गन्तव्यमिति ३, एवं पुरतः पार्श्वतः पृष्ठतश्च स्थाने-ऊर्द्ध्वरूपे शिष्यस्याऽऽशातनात्रयं ३, पुरतः पार्श्वतः पृष्ठतश्च निषीदने आशातनात्रयं ३, कारणे तु तथाविधेऽत्रापि न दोषः, एवं नव ९, अत्र च गन्ता आशातनेति तुल्याधिकरणत्वं न घटते तस्माल्लुप्तमत्वर्थीयमिदं पदं विधेयं ततो गन्ता आशातनावान् भवतीत्यर्थः, एवमन्यत्रापि स्वबुद्ध्या अक्षरघटना विधेया सूचापरत्वात्सूत्रस्येति, '**आयमणे**'त्ति आचार्येण सहोच्चारभूमिं गतस्याऽऽचार्यात्प्रथममेवाचमनं कुर्वन्नाशातनावान् शिष्यो भवतीति १० ॥१३२-१३३ ॥

'**आलोयण**'त्ति उच्चारादिबहिर्देशादागतवति गुरौ शिष्यः पूर्वमेव गमनाऽऽगमनविषयामालोचनां करोति गुरुस्तु पश्चादिति शिष्य आशातनावान् भवतीति ११, '**अप्पडिसुणणे**'त्ति रत्नाधिकस्य रात्रौ व्याहरतः-कः सुप्तः ? को जागर्तीति ?, तत्र जाग्रदपि अप्रतिश्रोता भवतीत्याशातनावान् शिष्यो भवतीति १२ ॥१३४॥

'**पुव्वालवणे य**' त्ति गुरोरालपनीयस्य कस्यचिद्विनेयेन पूर्वमेवालपने आशातनावान् भवतीति १३ ॥१३५॥

'**आलोए**'त्ति भिक्षामशनपानखादिमस्वादिमरूपामानीय प्रथममेव कस्यापि शिष्यस्य पुरत आलोचयति पश्चाद्गुरोरिति शिष्यस्याशातना १४, '**तह उवदंस**'त्ति तथा-तेनैव प्रकारेणाऽऽशातनेत्यर्थः अशनादि ४ भिक्षामानीय प्रथमं कस्यचित् शैक्षस्योपदर्शयति पश्चाद्गुरोरिति शिष्यस्याशातना १५ ॥१३६॥

'**निमंतण**'त्ति अशनादि ४ भिक्षामानीय गुरुमनापृच्छ्य पूर्वमेव शैक्षमुपनिमन्त्रयति पश्चात्सूरिमित्याशातनावान् शिष्यो भवतीति १६, '**खद्ध**'त्ति अशनादि ४ भिक्षामानीय सूरिभिः समं प्रतिगृह्य सूरिमनापृच्छ्य यस्य यस्य प्रतिभाति तस्य तस्य खद्धं खद्धं-प्रचुरं प्रचुरं ददातीति शिष्ये आशातना, खद्धशब्देन सैद्धान्तिकेन प्रचुरमभिधीयते ॥१३७॥

'**संगहगे**'त्यादि ननु सङ्ग्रहगाथायां '**खद्ध**'त्ति पृथक्पदं नोपात्तं तत्कथमयमनुपात्तो दोषो भवद्भिर्व्याख्यायते ?, अत्रोच्यते, यद्यप्यत्राऽऽहत्य खद्ध शब्दो द्वारगाथायां नोक्तः तथाप्य-

ग्रेतनेऽष्टादशे '**खद्धाययण**' लक्षणे दोषे '**खद्ध**' शब्दो विद्यते स एवात्र विभज्य सप्तदशदोषरूपतया व्याख्यात इति न सङ्ग्रहकारस्य कश्चिद्दोषः, विचित्ररचनानि सूत्राणि भवन्तीति, अत एवाऽऽह विवरणगाथायां सूत्रकारः -

''संगहगाहाए जो न खद्धसद्दो निरूविओ वीसुं ।
तं खद्धाययणपए खद्धंति विभज्ज जोएज्जा ॥१३८॥''

(**छाया**- सङ्ग्रहगाथायां यो न खद्धशब्दो निरूपितो विष्वक् ।
तं खद्धाद्यदनपदे खद्धमिति विभज्य योजयेत् ॥१३८॥)

'**वीसुं**'ति विष्वग् पृथगित्यर्थः, शेषं व्याख्यातमेव १७ ॥१३८॥

इदानीमष्टादशीमाशातनामाह - '**खद्धाइयण**'त्ति खद्धाद्यदनं प्रचुरादिभक्षणमित्यर्थः, एतस्याश्च यदाशातनाविवरणं गाथाभिर्व्याख्यातं **तद्दशाश्रुतस्कन्ध**सूत्राऽपेक्षया द्रष्टव्यम्, तथा च तत्रैवं सूत्रम् - ''**खद्धाइयण**''त्ति **सेहे असणं वा ४ रायणिएण सद्धिं भुंजमाणे तत्थ सेहे खद्धं २ डायं २ ओसढं २ रसियं २ मणुन्नं २ मणामं २ निद्धं २ लुक्खं २ आहारित्ता भवइ आसायणा सेहस्स**'त्ति (**छाया**- 'खद्धाइयण' इति शैक्षः अशनं वा ४ रात्निकेन सार्धं भुञ्जानः तत्र शैक्षः प्रचुरं २ शाकं २ उच्छ्रितं २ रसितं २ मनोज्ञं २ मनामं २ स्निग्धं २ रूक्षं २ आहारयिता भवति आशातना शैक्षस्य ।) एतत्सूत्रानुसारेणेदं द्वारं स्वयमेव विवृणोति - '**खद्धाययणे**'त्यादि खद्धाद्यदने इत्यत्र पदे खद्धशब्देन बहु भण्यते '**अयण**'त्ति अदनमशनमित्यर्थः, ततः खद्धं बहु आदिर्यस्य तत् खद्धादि अदनं वड्डुवड्डेहिं लंबणेहिं खादनमित्यर्थः, आदिशब्दात् डाकादिपरिग्रहः, अत एवाह - '**आइसद्दा डायं होइ पुणो पत्तसागंतं**' वृन्ताकचिर्भटिकाचणकादयः सुसंस्कृताः पत्रशाकान्ता डाकशब्देन भण्यन्ते, तं गृहीत्वा गृहीत्वा '**वण्णाइजुयं उसढं**'मित्यादि शुभवर्णगन्धादियुक्तम्- ऊसढम्-उच्छ्रित-मित्यर्थः '**रसियं पुण दाडिमम्बगाईयं**' रसितं पुनर्दाडिमाम्रफलादिकं केनापि प्रकारेणा-चित्तीकृतमाकृष्याऽऽकृष्य भुङ्क्ते, '**मणइट्ठं तु मणुन्नं**' मनस इष्टं-प्रियं मनोज्ञं तदपि तथैव, '**मन्नइ मणसा मणामं**' ति मन्यते मनसा मनाममिति निरुक्तिवशाद्भव्यमभव्यं वा यन्मन्यते तत् खादतीत्यर्थः ॥१३९-१४०॥

'**निद्धं नेहवगाढं**'ति स्निग्धं स्नेहेन-घृतादिना अवगाढं-मिश्रितं तदपि तथैव भुङ्क्ते '**रुक्खं पुण नेहवज्जियं जाण**'त्ति रूक्षं पुनः स्नेहवर्जितं जानीहि, तदपि तथैव भुङ्क्ते इत्याशातना गुरुं प्रति शिष्यस्येति, अन्यत्र पुनरियमेवं व्याख्याता - शिष्येण भिक्षामानीया-

ऽऽचार्याय यत्किञ्चिद्दत्त्वा स्वयं स्निग्धमधुरमनोज्ञान्नशाकादीनां वर्णगन्धरसस्पर्शवतां च द्रव्याणामुपभोग इति १८। इदानीमेकोनविंशतितमीमाह - '**एवं अप्पडिसुणणे**'त्ति सूरेः शब्दं कुर्वतोऽप्रतिश्रवणे आशातना, नन्वियं '**अप्पडिसुणणे**'त्ति द्वारे पूर्वं व्याख्यातैव किमर्थं पुनर्भण्यते ? इत्यत्राह - '**नवरमिणं दिवसविसयं**'ति इदमप्रतिश्रवणं दिवसे सामान्येनोक्तं, पाश्चात्यं तु विलसदन्धकारायां रात्रौ न कोऽपि जाग्रतं सुप्तं वा मां ज्ञास्यतीत्यप्रतिश्रवणमिति द्वयोरनयोर्भेदः १९ ॥१४१॥

विंशतितमीमाह - '**खद्धंति बहु भणंति**' इत्यादि, खरम्-अत्यर्थं कर्कशेन-परुषेण बृहता च स्वरेण खद्धं-बहु प्रचुरमित्यर्थः रत्नाधिकं भाषमाणे शिष्ये आशातना २०, '**तत्थ गए होइमा चऽन्न**'त्ति शिष्यो रत्नाधिकेन व्याहृतो यत्रास्ते तत्रस्थ एवोल्लापं ददाति, न पुनः समीपमागत्योत्तरं ददातीति, इयं चान्याऽऽशातना शिष्यस्य ॥१४२॥

अत एवाह - '**सेहो गुरुणा भणिओ तत्थ गओ सुणइ देइ उल्लावं**' इति व्याख्यातार्थम् २१, '**एवं किंति च भणइ**'त्ति शिष्यः सूरिणा व्याहृतः किमित्येवं वक्ता, किं भणसीत्यर्थः, एवमाशातना शिष्यस्य, मस्तकेन वन्दे इति चेह वक्तव्यमिति २२ ॥१४३॥

'**एवं तुमंति भणइ**'त्ति शिष्यो रत्नाधिकं त्वमिति एकवचनान्तेन वक्ता भवति, '**कोऽसि तुमं मज्झ चोयणाए उ**'त्ति कस्त्वं मम प्रेरणायामित्यादीनि शिष्यस्याशातना, शिष्यैः श्रीभगवन्तः श्रीपूज्या यूयमित्यादिभिरेव वचनैर्गुरवो भाषणीया इति २३, '**एवं तज्जाएणं पडिभणणाऽऽसायणा सेहे**'त्ति शिष्यो रत्नाधिकं तज्जातेन-तैरेव गुरूक्तवचनैः प्रतिभणिता भवति, कोऽर्थः ? सूरिणा शिष्य उक्तो - '**अज्जो किं न गिलाण**'न्ति ग्लानस्य किमिति किञ्चिन्न करोषि ?, स ब्रूते-त्वं किमिति न करोषि ?, तथा सूरिर्वदति-त्वमालस्यवान्, स वदति-भवानेवालस्यवानित्यादिस्वरूपेण तज्जातेन गुरुं प्रति भणिते भवत्याशातना शिष्यस्येति २४ ॥१४४॥

'**नो सुमण**'त्ति इत्यस्य व्याख्या - '**रायणिए य कहंते कहं च एवं असुमण**'त्ति एवं धर्मगुरौ कथां कथयति असुमनस्त्वे सति शिष्यस्याऽऽशातना, अहो एवमिदं शोभनं कथितं पूज्यैरपीति सुमना नोपबृंहयतीत्यर्थः २५ ॥१४५॥

'**एवं नो सरसि तुमं एसो अत्थो न होइ एवं**'ति एवं - अनेनैव प्रकारेणान्याऽऽशातना भवति गुरोः कथां कथयतो न भवन्तः स्मरन्ति एषोऽर्थ एवं न भवतीति यदा शिष्यो भाषते २६, इदानीं '**कहं छित्त**'त्ति तत्राह - '**एवं कहमच्छिदिय सयमेव कहेउमारभइ**' इति गुरौ

धर्मकथां कथयति अहं भवतां कथां कथयिष्यामीति गुरुकथाछेदेन शिष्यस्याऽऽशातना २७ ॥१४६॥

'**परिसं भित्त**'त्ति इदानीं, तत्राह - '**तह परिसं चिय भिंदइ तह किंचि भणइ जह न सा मिलइ**' इति, गुरौ कथां कथयति शृण्वत्यां च प्रमुदितायां पर्षदि शिष्यो वदति-इयं भिक्षावेला भोजनवेला सूत्रपौरुषीवेला वेत्यादि, एवं पर्षद्भेदेन आशातना तस्य २८, इदानीं '**अणुट्ठियाए कहे**'त्ति तत्राऽऽह - '**ताए अणुट्ठियाए गुरुभणियं सवित्थरं भणइ**' इति गुरुभिर्धर्मकथायां कृतायामनुत्थितायामेव तस्यां पर्षदि स्वस्य पाटवादिज्ञापनाय गुरुभणित-मेवार्थं चर्वयित्वा पुनः पुनः सविस्तरं कथयतः शिष्यास्याऽऽशातना २९ ॥१४७॥

'**संथारपायघट्टणे**'त्ति इदानीं तत्राऽऽह - '**सेज्जं संथारं वे**'ति गुरोः शय्यां संस्तारादिकं वा पादैर्घट्टयित्वाऽननुज्ञाप्य करैर्वा स्पृष्ट्वा न यः क्षमयति तस्याऽऽशातना, तथा चागमः - ''**संघट्टयित्ता पाएणं, तहा उवहिणामवि । खमेह अवराहं मे, वइज्ज न पुणत्तिय ॥१॥**'' इति [पादाभ्यां सङ्घट्ट्योपधिमपि । क्षमयध्वं ममापराधं तथा वदेत् न पुनरिति ॥१॥] तत्र शय्या-सर्वाङ्गीणा संस्तारकस्तु सार्धहस्तद्वयप्रमाण इति ३० ॥१४८॥

अथ '**चिट्ठ**'त्ति तत्राह - '**गुरुसेज्जसंथारगचिट्ठण निसीयण तुयट्टणेऽहऽवरा**' इति गुरूणां शय्यायां संस्तारके वाऽवस्थाने निषीदने त्वग्वर्तने वा क्रियमाणेऽथाऽपरा शिष्यस्याऽऽशातना ३१ '**उच्चसमासणे यावि**'त्ति तत्राह - '**गुरुउच्चसमासणचिट्ठणाइ-करणेण दो चरिमा**' इति, तत्र गुरोः पुरत उच्चे आसने उपवेशनादि कुर्वत आशातना ३२, एवं गुरोः पुरतः समे आसने उपवेशनादि विदधत आशातना ३३, अनेन गाथोत्तरार्धेन चरमाऽऽशातनाद्वयं गृहीतमिति त्रयस्त्रिंशदाशातनाः ।१४९॥'

गुरुरेतासां त्रयस्त्रिंशद्विधानामाशातनानां वर्जनस्य योग्यो भवति । गुरुविषये एतास्त्रयस्त्रिंशद्विधा आशातना न करणीया इत्यर्थः ।

वीर्यं - उत्साहः, तद्विषयक आचार इति वीर्याचारः । यथाशक्ति ज्ञानाद्याचारेषु प्रवर्त्तनं वीर्याचारस्य लक्षणम् यदुक्तं **दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तौ तद्वृत्तौ** च -

'**अणिगूहियबलविरियो परक्कमइ जो जहुत्तमाउत्तो ।**
जुंजइ अ जहाथामं नायव्वो वीरियायारो ॥१८७॥

(**छाया**- अनिगूहितबलवीर्यः पराक्रमते यो यथोक्तमुपयुक्तः ।
युनक्ति च यथास्थामं ज्ञातव्यो वीर्याचारः ॥१८७॥)

वृत्तिः - अधुना वीर्याचारमाह - **अनिगूहितबलवीर्यः** - अनिह्नुतबाह्याभ्यन्तरसामर्थ्यः सन् **पराक्रमते** - चेष्टते यो **यथोक्तं** षट्त्रिंशल्लक्षणमाचारमाश्रित्येति वाक्यशेषः, षट्त्रिंशद्विधत्वं चाचारस्य ज्ञानदर्शनचारित्राचाराणामष्टविधत्वात्तपआचारस्य च द्वादशविधत्वाच्चेति, **उपयुक्त** इत्यनन्यचित्तः, पराक्रमते ग्रहणकाले, तत ऊर्द्ध्वं **युनक्ति च** योजयति च - प्रवर्त्तयति च यथोक्तं षट्त्रिंशल्लक्षणमाचारमिति सामर्थ्याद् गम्यते, **यथास्थामं** - यथासामर्थ्यं यो **ज्ञातव्योऽसौ वीर्याचारः** आचाराचारवतोः कथञ्चिदव्यतिरेकादिति गाथार्थः ।'

स वीर्याचारस्त्रिविधः । तद्यथा - १ मानसिको वीर्याचारः, २ वाचिको वीर्याचारः, ३ कायिकश्च वीर्याचारः ।

गुरुरेनं त्रिविधं वीर्याचारं न निगूहते । स सर्वाचारेषु स्वीयसर्वसामर्थ्येन प्रवर्त्तते, न तु प्रमाद्यति ।

एवं षट्त्रिंशद्गुणोपेतो गुरुः स्वपरविशुद्धिं करोतु ॥३६॥

इति पञ्चत्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका सम्पूर्णतामगमत् ।

●●●

+ **न वि तं सत्थं व विसं व, दुप्पउत्तु व्व कुणइ वेयालो ।**
जं कुणइ भावसल्लं, अणुद्धियं सव्वदुहमूलं ॥

શસ્ત્ર, વિષ કે ખરાબ રીતે પ્રયોગ કરાયેલ વેતાલ તે નુકસાન નથી કરતા જે નુકસાન બધા દુઃખના મૂળ સમાન, ઉદ્ધાર નહીં કરાયેલ, ભાવશલ્ય કરે છે.

+ **निच्छइ य सारणाई, सारिज्जंतो अ कुप्पइ स पावो ।**
उवएसं पि न अरिहइ, दूरे सीसत्तणं तस्स ॥

જે શિષ્ય સારણા વગેરેને ઇચ્છતો નથી, સારણા કરવા પર જે પાપી ગુસ્સે થઈ જાય છે, તે ઉપદેશને પણ અયોગ્ય છે, તેનું શિષ્યપણું તો દૂર રહ્યું.

+ **अप्पा सुगइं साहइ, सुपउत्तो दुग्गइं च दुपउत्तो ।**
तुट्ठो रुट्ठो अपरो, न साहओ सुगईकुगईणं ॥

સારા ઉપયોગવાળો આત્મા સદ્ગતિને સાધે છે અને ખરાબ ઉપયોગવાળો આત્મા દુર્ગતિને સાધે છે. ખુશ થયેલ કે ગુસ્સે થયેલ બીજુ કોઈ સદ્ગતિ કે દુર્ગતિમાં સહાયક નથી.

પાંત્રીસમી છત્રીસી

હવે પાંત્રીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - તેત્રીસ પ્રકારની આશાતનાઓને વર્જવા માટે યોગ્ય અને ત્રણ પ્રકારના વીર્યાચારને નહીં ગોપવનારા - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૩૬)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - આય એટલે સમ્યગ્દર્શન વગેરેની પ્રાપ્તિ. શાતના એટલે નાશ કરવો. આયની શાતના તે આશાતના. અહીં ગુરુસંબંધી આશાતનાઓ જાણવી. તે તેત્રીસ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ પુરતો ગમન (આગળ ચાલવું), ૨ પાર્શ્વતો ગમન (બાજુમાં ચાલવું), ૩ પૃષ્ઠતઃ ગમન (પાછળ ચાલવું), ૪ પુરતઃ સ્થાનં (આગળ ઊભા રહેવું), ૫ પાર્શ્વતઃ સ્થાનં (બાજુમાં ઊભા રહેવું), ૬ પૃષ્ઠતઃ સ્થાનં (પાછળ ઊભા રહેવું), ૭ પુરતો નિષીદનં (આગળ બેસવું), ૮ પાર્શ્વતો નિષીદનં (બાજુમાં બેસવું), ૯ પૃષ્ઠતો નિષીદનં (પાછળ બેસવું), ૧૦ આચમન, ૧૧ આલોચના, ૧૨ અપ્રતિશ્રવણ, ૧૩ પૂર્વાલપન, ૧૪ ભિક્ષાલોચના, ૧૫ ઉપદર્શન, ૧૬ નિમંત્રણ, ૧૭ ખદ્ધદાન, ૧૮ ખદ્ધાદન, ૧૯ દિવસ વિષયક અપ્રતિશ્રવણ, ૨૦ ખરસ્વર, ૨૧ તત્રગત, ૨૨ કિમ્ (શું) ? એમ કહેવું, ૨૩ ત્વમ્ (તું) એમ કહેવું, ૨૪ તજ્જાત વડે (જે કહે તેના વડે) કહેવું, ૨૫ અસુમન, ૨૬ ન સ્મરસિ (તમને યાદ નથી), ૨૭ કથાછેદ, ૨૮ પર્ષદાનો ભેદ, ૨૯ અનુત્થિતકથા, ૩૦ સંસ્તારકપાદઘટ્ટન, ૩૧ સંસ્તારકાવસ્થાન, ૩૨ ઉચ્ચાસન અને ૩૩ સમાસન. **ગુરુવંદનભાષ્ય**માં તેત્રીસ આશાતનાઓ આ જ પ્રમાણે કહી છે. **આવશ્યકસૂત્ર**ની **હરિભદ્રસૂરિજી**કૃત **વૃત્તિ**માં તેત્રીસ આશાતનાઓનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે -

'**(૧) પુરોગમન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની આગળ ચાલે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૨) **પક્ષગમન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની બાજુમાં ચાલે એ નાના સાધુએ કરેલી

આશાતના છે.

(૩) **આસન્નગમન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની પાછળ નજીકમાં ચાલે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૪) **પુરઃસ્થાન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની આગળ ઊભો રહે તો એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૫) **પક્ષસ્થાન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની બાજુમાં ઊભો રહે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૬) **આસન્નસ્થાન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની પાછળ નજીકના ઊભો રહે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૭) **પુરોનિષીદન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની આગળ બેસે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૮) **પક્ષનિષીદન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની બાજુમાં બેસે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૯) **આસન્નનિષીદન**- નાનો સાધુ રત્નાધિકની પાછળ નજીકમાં બેસે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૧૦) **આચમન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની સાથે બહાર સ્થંડિલભૂમિએ ગયો હોય ત્યાં નાનો સાધુ પહેલા શુદ્ધિકરણ કરે અને પછી રત્નાધિક કરે તો એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૧૧) **આલોચન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની સાથે બહાર સ્થંડિલભૂમિએ જઈને પાછો ઉપાશ્રયમાં આવે ત્યારે રત્નાધિક કરતા પહેલા ઈરિયાવહી કરે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૧૨) **અપ્રતિશ્રવણ** - રાતે કે સાંજે રત્નાધિક નાના સાધુને બોલાવે 'આર્ય ! કોણ સૂતું છે કોણ જાગે છે ?' ત્યારે નાનો સાધુ જાગતો હોવા છતાં જવાબ ન આપે અને તેમની પાસે ન જાય એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૧૩) **પૂર્વાલપન** - રત્નાધિકના કોઈ પૂર્વના પરિચિતને નાનો સાધુ પહેલા બોલાવે પછી રત્નાધિક બોલાવે તે નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૧૪) **પૂર્વાલોચન** - અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ વહોરીને પહેલા નાના સાધુ પાસે આલોચના કરે અને પછી રત્નાધિક પાસે આલોચના કરે તે નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૧૫) **પૂર્વોપદર્શન** - અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ વહોરીને પહેલા નાના સાધુને બતાવીને પછી રત્નાધિકને બતાવે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૧૬) **પૂર્વનિમંત્રણ** - અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ વહોરીને પહેલા નાના સાધુને નિમંત્રણ કરીને પછી રત્નાધિકને નિમંત્રણ કરે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૧૭) **ખદ્ધદાન** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની સાથે અશન-પાન વગેરે વહોરીને તે રત્નાધિકને પૂછ્યા વિના ઇચ્છા મુજબ જેને જેને ઇચ્છે તેને તેને આપે.

(૧૮) **ખદ્ધાદન** - અશન વગેરે વહોરીને રત્નાધિકની સાથે ભોજન કરનાર નાનો સાધુ સારું સારું, શાક, સંસ્કાર કરેલું, સ્વાદિષ્ટ, મનને ઇષ્ટ, મનને તૃપ્ત કરનાર, સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ વાપરી લે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૧૯) **અપ્રતિશ્રવણ** - રત્નાધિક બોલાવે ત્યારે નાનો સાધુ સાંભળે નહીં અને પાસે ન જાય એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૨૦) **ખદ્ધભાષણ** - નાનો સાધુ રત્નાધિકની સાથે મોટા અવાજે કર્કશ-નિષ્ઠુર ભાષામાં બોલે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૨૧) **તત્રગત** - રત્નાધિક નાના સાધુને બોલાવે ત્યારે તે જે આસન પર બેસીને સાંભળે તે આસન પર બેસીને જ જવાબ આપે એ નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે. રત્નાધિક બોલાવે ત્યારે તેમના આસને જઈને જવાબ આપવો જોઈએ.

(૨૨) **કિંભાષણ** - રત્નાધિક નાના સાધુને બોલાવે ત્યારે તે 'શું કહો છો ?' એમ કહે એ તેણે કરેલી આશાતના છે. રત્નાધિક બોલાવે ત્યારે તેમના આસને જઈ મત્થએણ વંદામિ કહી 'આજ્ઞા ફરમાવો' એમ કહેવું જોઈએ.

(૨૩) **તુંભાષણ** - નાનો સાધુ રત્નાધિકને 'તું' કહીને બોલાવે ત્યારે, 'મને પ્રેરણા કરનારા તમે કોણ ?' એમ કહે.

(૨૪) **તજ્જાતભાષણ** - નાનો સાધુ રત્નાધિકને સામો જવાબ આપે એ તેણે કરેલી આશાતના છે. રત્નાધિક કહે કે, 'આર્ય ! ગ્લાનની સેવા કેમ નથી કરતો ?' ત્યારે નાનો

સાધુ તેમને કહે, 'તમે કેમ નથી કરતા ?' આચાર્ય કહે, 'તું આળસું છે.' ત્યારે નાનો સાધુ કહે, 'તમે જ આળસું છો.' વગેરે.

(૨૫) **નો સુમન** - રત્નાધિક ધર્મકથા કરતાં હોય ત્યારે નાનો સાધુ સારા મનવાળો ન થાય, દીન થાય, 'અહો ! સારી કથા કહી' એમ અનુમોદના ન કરે. તે નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૨૬) **નો સ્મરસિ** - રત્નાધિક ધર્મકથા કરતાં હોય ત્યારે નાનો સાધુ 'તમને આ અર્થ યાદ નથી આ આમ નથી.' એમ કહે તે નાના સાધુએ કરેલી આશાતના છે.

(૨૭) **કથાછેદ** - રત્નાધિક ધર્મકથા કરતાં હોય ત્યારે નાનો સાધુ પર્ષદાને કહે, 'આ કથા હું તમને પછી સારી રીતે કહીશ.' તો એ તેણે કરેલી આશાતના છે.

(૨૮) **પર્ષદાભેદ** - રત્નાધિક કથા કહેતાં હોય ત્યારે નાનો સાધુ 'ગોચરી જવાનો સમય થયો, વાપરવાનો સમય થયો, સૂત્ર-અર્થ પોરસીનો સમય થયો' એમ કહી પર્ષદાનો ભેદ કરે (ઉઠાડે).

(૨૯) **અનુત્થિત કથા** - રત્નાધિક કથા કહેતાં હોય ત્યારે તે પર્ષદા ઊભી ન થઈ હોય, એટલે કે બેઠી હોય, જ્યાં સુધી એક પણ માણસ બેઠો હોય, જ્યાં સુધી પર્ષદા છૂટી ન પડી હોય ત્યાં સુધીમાં તે પર્ષદામાં બીજી વાર, ત્રીજી વાર આચાર્યએ કહેલી કથા 'તે જ એક સૂત્રનો આ પણ પ્રકાર છે, આ પણ પ્રકાર છે' એમ કહીને ફરીથી કહે.

(૩) **સંસ્તારકપાદઘટ્ટન** - રત્નાધિકના શય્યા-સંથારાને પગથી સ્પર્શીને રજા લીધા વિના હાથથી અડે. શય્યા સંપૂર્ણ શરીર પ્રમાણ હોય છે. સંથારો અઢી હાથનો હોય અથવા જે સ્થાનમાં વસ્ત્રનો કે લાકડાનો સંથારો હોય તે સંથારો. અથવા શય્યા એ જ સંથારો. તેને પગથી અડે. રજા ન લે, માફી ન માંગે. કહ્યું છે કે, 'કાયાથી સંઘટ્ટો કરીને' વગેરે.

(૩૧) **સંથારાવસ્થાન** - નાનો સાધુ રત્નાધિક સાધુની શય્યા પર કે સંથારા પર ઊભો રહે, બેસે કે આડો પડે તો એ તેણે કરેલી આશાતના છે.

(૩૨) **ઉચ્ચાસન** - નાનો સાધુ રત્નાધિક સાધુ કરતા ઊંચા આસન પર ઊભો રહે કે બેસે તો એ તેણે કરેલી આશાતના છે.

(૩૩) **સમાસન** - નાનો સાધુ રત્નાધિક સાધુની સમાન આસન પર ઊભો રહે કે બેસે કે આડો પડે તો એ તેણે કરેલી આશાતના છે.'

પ્રવચનસારોદ્ધારમાં અને તેની **વૃત્તિ**માં આ આશાતનાઓનું સ્વરૂપ આ રીતે બતાવ્યું છે -

'**ગાથાર્થ - ટીકાર્થ** - આગળ, પાછળ અને પડખે (બાજુમાં), ચાલતા, ઊભા રહેતા અને બેસતા-એ ત્રણ, આગળના ત્રણ વડે ગુણતા નવ થાય, (૧૦) પ્રથમ આચમન, (૧૧) પ્રથમ ઈરિયાવહી રૂપ આલોચના, (૧૨) સાંભળવું નહીં, (૧૩) ગુરુ પહેલા બોલવું, (૧૪) ગુરુ પહેલા બીજા પાસે ગોચરી આલોચવી, (૧૫) બીજાને પહેલા ગોચરી બતાવવી, (૧૬) ગુરુ પહેલા બીજાને આમંત્રણ આપવું, (૧૭) ભિક્ષા લાવીને ગુરુની સામે જ લઈને પૂછ્યા વગર બીજાને ઘણું ઘણું આપવું, (૧૮) અશનાદિ આહાર ઘણો ખાય, (૧૯) અપ્રતિશ્રવણ ગુરુ બોલાવે તો જવાબ ન આપવો, (૨૦) કઠોર શબ્દથી વડીલ સામે બોલવું, (૨૧) આસને બેઠા બેઠા જવાબ આપવો, (૨૨) શું કહો છો ? એમ કહી જવાબ આપવો, (૨૩) તુકારાથી ગુરુ સાથે વાત કરવી, (૨૪) ગુરુની સામે જવાબ આપવો (૨૫) ગુરુના વ્યાખ્યાનથી નારાજ થવું, (૨૬) તમને આ વાત યાદ નથી, એમ કહેવું, (૨૭) ગુરુ ધર્મકથા કહેતા હોય ત્યારે આવીને શ્રોતાઓને કહે કે આ વાત હું તમને સારી રીતે કહીશ, (૨૮) વ્યાખ્યાન-સભા તોડી નાખવી, (૨૯) ગુરુએ વ્યાખ્યાન પૂરું કર્યા પછી પોતે પોતાની હોંશિયારી બતાવવા ફરી વ્યાખ્યાન કરવું, (૩૦) ગુરુના સંથારા વગેરેને પગ લગાડવો, (૩૧) સંથારા પર બેસવું, સૂવું, (૩૨) ગુરુથી ઊંચા આસને બેસવું, (૩૩) ગુરુની સમાન આસને બેસવું. (૧૨૯-૧૩૧)

ગાથાર્થ - પુરતઃ એટલે આગળ, પક્ખે એટલે પાસે, પચ્છ એટલે પાછળ - એ રીતે ગુરુની આગળ-પાસે-પાછળ નજીકમાં ચાલવાથી ત્રણ, ઊભા રહેવાથી ત્રણ અને બેસવાથી ત્રણ આશાતના-એમ આ નવ આશાતના, વિનયનો ભંગ થતો હોવાથી થાય છે. રત્નાધિક સાથે ગયેલા શિષ્યનું રત્નાધિક પહેલા આચમન કરવું. (૧૩૨-૧૩૩)

ટીકાર્થ - ૧. શિષ્ય ગુરુની આગળ વગર કારણે ચાલે તો વિનયનો ભંગ થાય માટે આશાતના લાગે. રસ્તો વગેરે બતાવવા માટે ચાલે તો દોષ ન કહેવાય.

૨. ગુરુની બંને પડખે ચાલે તો આશાતના.

૩. પાછળ પણ અતિ નજીકમાં ચાલે તો આશાતના, કેમકે શ્વાસોશ્વાસ, છીંક, કફ વગેરે પડવારૂપ દોષ લાગવાનો સંભવ છે. એટલે જેટલી ભૂમિ દૂર રહીને ચાલતા આશાતના ન થાય તેટલે દૂર રહી ચાલવું.

૪-૬. એ પ્રમાણે ગુરુની આગળ, પડખે અને પાછળ ઊભા રહેવાથી શિષ્યને બીજી ત્રણ આશાતના થાય.

૭-૯. એ પ્રમાણે ગુરુની આગળ, પડખે અને પાછળ બેસવાથી ત્રીજી ત્રણ આશાતના થાય.

કારણે બેસવાથી, ઊભા રહેવાથી, ચાલવાથી દોષ ન લાગે.

૧૦. આચાર્યની સાથે સ્થંડિલભૂમિએ ગયેલ શિષ્ય, આચાર્યની પહેલા આચમન કરે (પગ સાફ કરે) તો આશાતના લાગે. (૧૩૨-૧૩૩)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૧૧. સ્થંડિલભૂમિ વગેરે બહારથી આવેલ ગુરુની પહેલા જ શિષ્ય ગમનાગમન વિષયક આલોચનારૂપ ઈરિયાવહી કરે અને ગુરુ પછી કરે તો શિષ્યને આશાતના લાગે.

૧૨. રાતના સમયે રત્નાધિક પૂછે કે ''કોણ સૂતુ છે ? કોણ જાગે છે ?'' ત્યારે જાગતો હોવા છતાં જાણે સાંભળતો ન હોય - એમ રહે તો શિષ્યને આશાતના લાગે. (૧૩૪)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૧૩. ગુરુ વગેરે જેની સાથે વાત કરવાના હોય, તેની સાથે ગુરુ-રત્નાધિક વગેરેની પહેલા જ શિષ્ય પોતે જ વાત કરવા માંડે તો આશાતના થાય. (૧૩૫)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૧૪. અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમરૂપ ભિક્ષા લાવીને પહેલા બીજા કોઈ પણ શિષ્ય વગેરેની આગળ આલોચે પછી ગુરુ આગળ આલોચે, તો શિષ્યને આશાતના લાગે.

૧૫. અશનાદિ ચાર પ્રકારની ભિક્ષા લાવી પહેલા બીજા કોઈને બતાવે પછી ગુરુને બતાવે તો શિષ્યને આશાતના લાગે...(૧૩૬)

ગાથાર્થ - એ પ્રમાણે ભિક્ષા લાવી ગુરુ વગેરે રત્નાધિકની સાથે નિમંત્રણમાં પણ સમજવું. અશનાદિ આહાર પૂછ્યા વગર નવા સાધુઓને ઘણો ઘણો આપે. (૧૩૭)

સંગ્રહગાથામાં ''ખદ્ધા'' શબ્દ જુદો લીધો નથી છતાં ''ખદ્ધાયયણ'' પદમાં શબ્દ જુદો કરવો.

ટીકાર્થ - ૧૬. અશનાદિ ચાર પ્રકારની ભિક્ષા લાવીને પૂજ્ય (ગુરુ)ને પૂછ્યા વગર પહેલા (શિષ્યને) નાનાઓને આમંત્રણ આપે પછી આચાર્ય વગેરે રત્નાધિકને, તો આશાતના થાય.

૧૭. અશનાદિ ચાર પ્રકારની ગોચરી લાવી આચાર્ય મહારાજને પૂછ્યા વગર જેમ જેને ઠીક લાગે તેમ તેને ઘણું આપી દે તો આશાતના લાગે છે. સૈદ્ધાંતિકોએ ''ખદ્ધ'' શબ્દનો અર્થ ''ઘણો'' કર્યો છે.

પ્રશ્ન :- સંગ્રહગાથામાં ''ખદ્ધ'' શબ્દ જુદો ગ્રહણ કર્યો નથી. તો પછી શા માટે જુદા દોષની વ્યાખ્યા કરો છો ?

ઉત્તર :- જો કે અહિં આગળ સંગ્રહગાથામાં ''ખદ્ધ'' શબ્દ જુદો ગ્રહણ કર્યો નથી. છતાં પણ આગળ અઢારમા દોષના પદમાં જે શબ્દ છે, તે જુદો કરી સત્તરમા દોષરૂપે વર્ણવ્યો છે. આમાં સંગ્રહકારનો દોષ નથી કેમકે સૂત્રની રચના વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે. આથી સૂત્રકારે જ આ ગાથામાં ખુલાસો કર્યો એટલે જુદો અર્થ થાય છે. (૧૩૮)

ગાથાર્થ - ''ખદ્ધાઈયણ'' પદમાં ''ખદ્ધ'' શબ્દ બહુ અર્થમાં છે. અયણ એટલે અશન સમજવું અને આદિ શબ્દથી ''ડાય'' શબ્દ એટલે મસાલાવાળા વૃંતાક, ચીભડા, ચણા વગેરે અને 'પત્ર'' શબ્દથી શાકભાજી વગેરે સમજવું.

સારા વર્ણ-ગંધ યુક્ત, પાકેલા, રસદાર, મનોહર દાડમ, કેરી વગેરે ફળ કોઈપણ પ્રકારે અચિત્ત કરી આકર્ષિત થઈને ખાય, અથવા ખરાબ હોય તો દ્વેષપૂર્વક ખાય, ઘી વગેરેથી લચપચતું અથવા લુખું પણ ઘણું ઘણું ખાય. દિવસે ગુરુ બોલાવે તો ન સાંભળ્યા જેવું કરી જવાબ ન આપે. (૧૩૯-૧૪૧)

ટીકાર્થ - ૧૮. ''ખદ્ધાયયણ'' એટલે ઘણું ભોજન કરવું એવો અર્થ થાય છે. તે દશાશ્રુતસ્કંધસૂત્રની અપેક્ષાએ જાણવું. ''ખદ્ધાયયણ'' પદમાં ''ખદ્ધ'' શબ્દનો 'બહુ' અર્થ થાય છે અને ''અયણ'' શબ્દનો ''અશન'' અર્થ થાય. ''બહુ વગેરે'' એટલે વડા આદિ આહારનું ખાવું. આદિ શબ્દથી ડાક વગેરે. ડાક એટલે સારા સંસ્કારિત કરેલ વૃંતાક, ચીભડા, ચણા વગેરે તથા શાકભાજી કહેવાય. તે પોતે જ લઈ લઈને ખાય.

સારા વર્ણ-ગંધ યુક્ત, પાકેલા, રસદાર દાડમ, કેરી વગેરે ફળાદિને કોઈ પણ પ્રકારે અચિત્ત કરીને ખાય. મનોજ્ઞ ભોજન અથવા સ્નિગ્ધ કે રૂક્ષ ભોજન જે હોય, તે ઘણું ઘણું ખાય. ઘી વગેરેથી લચપચતો આહાર ખાય, ચિકાશ વગરનો લુક્ખો આહાર પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ખાય, તો આશાતના થાય.

બીજી જગ્યાએ આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા કરી છે. શિષ્ય ગોચરી લાવી આચાર્યને થોડુંક આપીને પોતે ઘી-તેલવાળા, મીઠા સુંદર વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શવાળા આહાર, શાક વગેરે

દ્રવ્યોને પોતે આસક્તિપૂર્વક વાપરે તો આશાતના થાય.

૧૯. આચાર્ય મહારાજ બોલાવે તો સાંભળે નહીં તો આશાતના થાય.

પ્રશ્ન :- અપ્રતિશ્રવણ દ્વાર તો પહેલા આગળ કહી ગયા છો, તો ફરી કેમ કહો છો ?

જવાબ :- આ અપ્રતિશ્રવણ સામાન્યથી દિવસને આશ્રયીને જાણવું. જે આગળ કહ્યું છે તે રાત્રીના અંધકારમાં 'હું જાગુ છું કે ઊંઘું છું તેમ મને કોઈ જાણશે નહિ' - એમ માનીને જવાબ ન આપે તે. આ બે વચ્ચેનો તફાવત છે. (૧૩૯-૧૪૧)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૨૦. ''ખદ્ધ'' એટલે ''ઘણું'' કહેવાય. ''ખર'' એટલે અતિશય. કર્કશ એટલે પરુષ, કઠોર. અતિશય કઠોર અને મોટા અવાજપૂર્વક રત્નાધિક ગુરુ વગેરેને જેમ તેમ ઘણું બોલે, તો આશાતના થાય.

૨૧. રત્નાધિકે બોલાવ્યે છતે જ્યાં બેઠો હોય ત્યાંથી જ જવાબ આપે પણ નજીક આવીને જવાબ ન આપે, તો આશાતના થાય. (૧૪૨)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - શિષ્યને ગુરુ બોલાવે ત્યારે ગુરુની પાસે ગયા વિના સાંભળે અને જવાબ આપે.

૨૨. આચાર્ય મહારાજ બોલાવે ત્યારે 'શું છે ? શું કહો છો ?' એમ કહે તો આશાતના લાગે. માટે નજીક જઈ ''મત્થએણ વંદામિ'' બોલીને આગળ વાત કરે. (૧૪૩)

ગાથાર્થ - તું મને પ્રેરણા કરનાર કોણ ? એ પ્રમાણે તુકારો કરે તથા ગુરુએ જે વાત કરી હોય તે જવાબ સામે કરી ગુરુનું અપમાન કરે તો આશાતના થાય.

'હે આર્ય ! ગ્લાનની સેવા કેમ નથી કરતો ?' શિષ્ય સામે બોલે, 'તમે કેમ નથી કરતા ?' રત્નાધિક ધર્મકથા કરતા હોય તો પોતાના મનને દુભવે. (૧૪૪-૧૪૫)

ટીકાર્થ - ૨૩. શિષ્ય રત્નાધિકને તુકારાથી બોલાવે ''તું મને કહેનાર કોણ ?'' વગેરે કહેવાથી ગુરુની આશાતના થાય. માટે શિષ્યે ગુરુઓને શ્રીભગવન્, શ્રીપૂજ્ય, આપ વગેરે શબ્દથી બોલાવવા જોઈએ.

૨૪. શિષ્ય રત્નાધિકને તેમના વચન વડે જ સામે જવાબ આપે. (ચાળા પાડે). જેમકે આચાર્યે શિષ્યને કહ્યું કે, ''હે આર્ય ! ગ્લાનની ભક્તિ કેમ કરતો નથી ?'' ત્યારે શિષ્ય કહે કે ''તમે જ કેમ ભક્તિ નથી કરતા ?'' આચાર્ય કહે કે, ''તું આળસુ છે.'' ત્યારે શિષ્ય કહે, ''તમે જ આળસુ છો.'' આ પ્રમાણે સામે બોલવાથી આશાતના થાય.

૨૫. ''અહો...પૂજ્ય ગુરુભગવંતે કેવું સરસ વ્યાખ્યાન કર્યું.'' એ પ્રમાણે પ્રસન્નમને અનુમોદના ન કરે તો આશાતના થાય. (૧૪૪-૧૪૫)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૨૬. ગુરુ વ્યાખ્યાન કરતા હોય ત્યારે તેમને કહે કે, ''આ અર્થ તમને બરાબર યાદ નથી'' અથવા ''આ પ્રમાણે આ અર્થ નથી થતો.'' આ પ્રમાણે કહે તો આશાતના થાય.

૨૭. ગુરુ વ્યાખ્યાન કરતા હોય ત્યારે ''આ વાત હું તમને સારી રીતે કહીશ.'' આ પ્રમાણે બોલી ગુરુના વ્યાખ્યાનનો ભંગ કરે તો આશાતના થાય. (૧૪૬)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૨૮. ગુરુ વ્યાખ્યાન કરતા હોય અને સાંભળીને પર્ષદા પ્રસન્ન થઈ હોય, ત્યારે શિષ્ય વચમાં આવીને કહે ''હવે ગોચરીનો સમય થયો છે, સૂત્રપોરિસિનો ટાઈમ થયો છે'' વગેરે. આમ કહેવા દ્વારા વ્યાખ્યાન સભાનો ભંગ કરે તો આશાતના થાય.

૨૯. ગુરુએ વ્યાખ્યાન પૂરું કર્યું હોય, પણ સભા ઊભી ન થઈ હોય ત્યારે પોતાની હોંશિયારી વગેરે બતાવવા માટે ફરી ગુરુએ કહેલા અર્થનું જ વારંવાર સવિસ્તાર વ્યાખ્યાન કરે તો આશાતના થાય. (૧૪૭)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૩૦. ગુરુના સંથારા કે શય્યા વગેરેને પગ લગાડે અથવા રજા વગર હાથ વગેરેથી અડીને મિચ્છામિ દુક્કડં ન આપે તો આશાતના થાય. દેહ પ્રમાણ શય્યા અને અઢી હાથ પ્રમાણ સંથારો હોય.

આગમમાં કહ્યું છે કે, 'ગુરુની ઉપધિને પગ લાગી જાય તો કહે કે મારો અપરાધ ખમો. ફરીવાર આવું નહીં કરું.' (૧૪૮)

ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ૩૧. ગુરુની શય્યામાં, સંથારામાં ઊભો રહે, બેસે અથવા સૂવે તો આશાતના થાય.

૩૨. ગુરુની સમક્ષ ઊંચા આસને બેસે, ઊભો રહે, સૂવે તો આશાતના થાય.

૩૩. ગુરુની સમાન આસને બેસે, સૂવે, ઊભો રહે તો આશાતના થાય. (૧૪૯)'

(સટીક પ્રવચનસારોદ્ધારના મુનિશ્રી અમિતયશવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ આ તેત્રીસ પ્રકારની આશાતનાઓના વર્જનને યોગ્ય હોય છે, એટલે કે ગુરુના વિષયમાં આ તેત્રીસ પ્રકારની આશાતનાઓ ન કરવી.

વીર્ય એટલે ઉત્સાહ. તેનો આચાર તે વીર્યાચાર. શક્તિ મુજબ જ્ઞાન વગેરેના આચારોને વિષે પ્રવર્તવું તે વીર્યાચારનું લક્ષણ છે. **દશવૈકાલિકસૂત્રની નિર્યુક્તિ**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે,

'હવે વીર્યાચારને કહે છે - બળ અને વીર્યને ગોપવ્યા વિના, એકાગ્ર ચિત્તથી જે છત્રીસ પ્રકારના આચારને ગ્રહણ કરે છે અને પછી સામર્થ્યને અનુસારે તેમને પ્રવર્તાવે છે (આચરે છે) તે વીર્યાચાર જાણવો, આચાર અને આચારવાનનો કંઈક અભેદ હોવાથી. છત્રીસ પ્રકારનો આચાર આ પ્રમાણે છે - આઠ પ્રકારનો જ્ઞાનાચાર, આઠ પ્રકારનો દર્શનાચાર, આઠ પ્રકારનો ચારિત્રાચાર અને બાર પ્રકારનો તપાચાર.'

તે વીર્યાચાર ત્રણ પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે - (૧) માનસિક વીર્યાચાર, (૨) વાચિક વીર્યાચાર અને (૩) કાયિક વીર્યાચાર.

ગુરુ આ ત્રણ પ્રકારના વીર્યાચારને છુપાવતા નથી. તેઓ બધા આચારોને વિષે પોતાના બધા સામર્થ્યપૂર્વક પ્રવર્તે છે, પણ પ્રમાદ કરતા નથી.

આમ છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત ગુરુ પોતાની અને બીજાની વિશુદ્ધિ કરો. (૩૬)

આમ પાંત્રીસમી છત્રીસી સંપૂર્ણ થઈ.

●●●

\+ **देवेसु वीयराओ, चारित्ती उत्तमो सुपत्तेसु ।**
दाणाणमभयदाणं, वयाण बंभव्वयं पवरं ॥

દેવોમાં વીતરાગ શ્રેષ્ઠ છે, સુપાત્રોમાં ચારિત્રી ઉત્તમ છે, દાનોમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે, વ્રતોમાં બ્રહ્મચર્યવ્રત શ્રેષ્ઠ છે.

\+ **परपरिवायमईओ, दूसइ वयणेहिं जेहिं जेहिं परं ।**
ते ते पावइ दोसे, परपरिवाई इअ अपिच्छो ॥

બીજાના દોષો મનમાં લાવનાર જે જે વચનો વડે બીજાને દૂષિત કરે છે તે તે દોષો તે પોતે પામે છે. માટે બીજાના દોષો બોલનારો જોવા લાયક નથી.

षट्त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका

साम्प्रतं षट्त्रिंशत्तमीमन्तिमां षट्त्रिंशिकामाह -

मूलम् - गणिसंपयट्ठचउविह, बत्तीसं तेसु निच्चमाउत्तो ।
चउविहविणयपवित्तो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३७॥

छाया - गणिसम्पदष्टचतुर्विधाः, द्वात्रिंशद् तासु नित्यमायुक्तः ।
चतुर्विधविनयप्रवृत्तः, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयतु ॥३७॥

प्रेमीया वृत्तिः - द्वात्रिंशत्-द्वात्रिंशत्सङ्ख्याः, **गणिसम्पदष्टचतुर्विधाः** - प्रत्येकं चतुर्विधाः अष्टौ गणिसम्पदः, **सन्ती**त्यध्याहार्यम्, **तासु** -द्वात्रिंशद्भिः गणिसम्पद्भिः, **नित्यं** - सदा, **आयुक्तः**-समन्वितः, तथा **चतुर्विधविनयप्रवृत्तः**-चतुर्विधेषु विनयेषु प्रवृत्तः, इति **षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्जयत्वि**त्यक्षरगमनिका ।

उपनिषदर्थस्त्वयम् - गणः साधुसमुदायोऽस्त्यस्येति गणी-आचार्यः । तस्य सम्पत् - भावसमृद्धिरिति गणिसम्पत् । साऽष्टविधा । तद्यथा - १ आचारसम्पत्, २ श्रुतसम्पत्, ३ शरीरसम्पत्, ४ वचनसम्पत्, ५ वाचनासम्पत्, ६ मतिसम्पत्, ७ प्रयोगमतिसम्पत्, ८ सङ्ग्रहपरिज्ञासम्पच्च । एताः प्रत्येकं चतुर्विधाः । तद्यथा - आचारसम्पदश्चतुर्विधत्वमेवं - १ चरणयुतः, २ मदरहितः, ३ अनियतवृत्तिः, ४ अचञ्चलश्च । श्रुतसम्पदश्चतुर्विधत्वमेवं - १ युगप्रधानागमः, २ परिचितसूत्रः, ३ उत्सर्गी, ४ उदात्तघोषादिश्च । शरीरसम्पदश्चतुर्विधत्वमेवं - १ समचतुरस्रसंस्थानः, २ अकुण्टादिः, ३ बधिरत्वादिवर्जितः, ४ तपसि शक्तश्च । वचनसम्पदश्चतुर्विधत्वमेवं - १ वादी, २ मधुरवचनः, ३ अनिश्रितवचनः, ४ स्फुटवचनश्च । वाचनासम्पद-श्चतुर्विधत्वमेवं - १ योग्यवाचनः, २ परिणतवाचनः, ३ वाचनाया निर्यापकः, ४ अर्थस्य च निर्वाहकः । मतिसम्पदश्चतुर्विधत्वमेवं - १ अवग्रहः, २ ईहा, ३ अवायः,

४ धारणा च । प्रयोगमतिसम्पदश्चतुर्विधत्वमेवं - १ स्वशक्तिज्ञानं, २ पुरुषज्ञानं, ३ क्षेत्रज्ञानं, ४ वस्तुज्ञानञ्च । सङ्ग्रहपरिज्ञासम्पदश्चतुर्विधत्वमेवं - १ गणयोग्योपसङ्ग्रहसम्पत्, २ संसक्तसम्पत्, ३ स्वाध्यायसम्पत्, ४ शिक्षोपसङ्ग्रहसम्पच्च । यदाह **प्रवचनसारोद्धारे तद्वृत्तौ** च -

'**छत्तीसं सूरिण गुण**'त्ति चतुःषष्टं द्वारमाह -

अट्ठविहा गणिसंपय चउग्गुणा नवरि हुंति बत्तीसं ।
विणओ य चउब्भेओ छत्तीस गुणा इमे गुरुणो ॥५४१॥

आयार १ सुय २ सरीरे ३ वयणे ४ वायण ५ मई ६ पओगमई ७ ।
एएसु संपया खलु अट्ठमिया संगहपरिण्णा ८ (१) ॥५४२॥

चरणजुओ मयरहिओ अनिययवित्ती अचंचलो चेव (४) ।
जुग परिचिय उस्सग्गी उदत्तघोसाइ विन्नेओ (८) ॥५४३॥

चउरंसोऽकुंटाई बहिरत्तणवज्जिओ तवे सत्तो (१२) ।
वाई महुरत्तऽनिस्सिय फुडवयणो संपया वयणेत्ति (१६) ॥५४४॥

जोगो परिणयवायण निज्जविया वायणाएँ निव्वहणे (२०) ।
ओग्गह ईहावाया धारण मइसंपया चउरोत्ति (२४) ॥५४५॥

सत्तीं पुरिसं खेत्तं वत्थुं नाउं पओजए वायं (२८) ।
गणजोग्गं संसत्तं सज्झाए सिक्खणं जाणे (३२) ॥५४६॥

(**छाया**- अष्टविधा गणिसम्पत् चतुर्गुणा नवरं भवन्ति द्वात्रिंशत् ।
विनयश्च चतुर्भेदः षट्त्रिंशद् गुणा इमे गुरोः ॥५४१॥

आचार-१ श्रुत-२ शरीरं ३ वचनं ४ वाचना ५ मतिः ६ प्रयोगमतिः ७ ।
एतेषु सम्पत् खलु अष्टमिका सङ्ग्रहपरिज्ञा ८ ॥५४२॥

चरणयुतो मदरहितो अनियतवृत्तिः अचञ्चलश्चैव (४) ।
युगः परिचितः उत्सर्गी उदात्तघोषादिः विज्ञेयः (८) ॥५४३॥

चतुरस्रोऽकुण्टादिः बधिरत्ववर्जितः तपसि शक्तः (१२) ।
वादी मधुरत्वं अनिश्रितं स्पष्टवचनः सम्पद् वचने इति (१६) ॥५४४॥

योग्यः परिणतवाचनः निर्यापयिता वाचनायाः निर्वहणे (२०) ।
अवग्रहः ईहापायौ धारणा मतिसम्पत् चतस्र इति (२४) ॥५४५॥

शक्तिं पुरुषं क्षेत्रं वस्तु ज्ञात्वा प्रयुञ्जीत वादं (२८) ।
गणयोग्यं संसक्तं स्वाध्यायः शिक्षणं जानीयात् (३२) ॥५४६॥)

वृत्तिः - '**अट्ठविहे**'त्यादिगाथानवकं, गुणानां साधूनां वा गणः-समुदायो भूयानतिशयवान् वा यस्यास्ति स गणी-आचार्यस्तस्य सम्पत्-समृद्धिर्भावरूपा गणिसम्पत्, सा आचारादिभेदादष्टविधा, केवलमेकैकस्याश्चतुर्भेदत्वेन चतुर्भिर्गुणने द्वात्रिंशद्भेदाः, विनयश्चतुर्भेदस्तत्र प्रक्षिप्यते तत एते गुरोः-आचार्यस्य षट्त्रिंशद् गुणा भवन्ति ॥५४१॥

तत्राष्टौ सम्पद इमाः-'**आयारे**'त्यादि, आचारश्च श्रुतं च शरीरं चेत्येकवद्भावादाचारश्रुतशरीरं, तथा वचनं, प्राकृतत्वादेकारः, वाचना मतिः प्रयोगमतिः, एतेषु विषये सम्पत्, तथाहि-आचारसम्पत् १ श्रुतसम्पत् २ शरीरसम्पत् ३ वचनसम्पत् ४ वाचनासम्पत् ५ मतिसम्पत् ६ प्रयोगमतिसम्पत् ७ अष्टमी च सङ्ग्रहपरिज्ञासम्पत् ८, तत्र आचरणमाचारः-अनुष्ठानं तद्विषया स एव वा सम्पद्-विभूतिस्तस्य वा सम्पत्-सम्पत्तिः प्राप्तिराचारसम्पत्, एवमग्रेऽपि व्युत्पत्त्यर्थो भावनीयः ॥५४२॥

सा चतुर्धा, यथा-चरणयुतो मदररहितोऽनियतवृत्तिरचञ्चलश्चेति, तत्र चरणं-चारित्रं व्रतश्रमणधर्मेत्यादिसप्ततिस्थानस्वरूपं तेन युतो-युक्तश्चरणयुतः, अन्यत्र तु '**संयमध्रुवयोगयुक्तते**'त्येवमिदं पठ्यते, तत्राप्ययमेव परमार्थः, यतः संयमः-चारित्रं तस्मिन् ध्रुवः-नित्यो योगः-समाधिस्तेन युक्तता, तत्र सततोपयुक्ततेत्यर्थः, तथा मदैः-जातिकुलतपः-श्रुताद्युद्भवै रहितो मदरहितः, ग्रन्थान्तरे तु '**असंपग्गह**' इति पठ्यते, तत्रापि स एवार्थः, यतः समन्तात्प्रकर्षेण-जातिश्रुततपोरूपादिप्रकृष्टतालक्षणेनात्मनो ग्रहणं-अहमेव जातिमानित्यादिरूपेणावधारणं सम्प्रग्रहः न तथा असम्प्रग्रहो जात्याद्यनुत्सिक्तत्वमित्यर्थः, अनियतवृत्तिः-ग्रामादिष्वनियतविहारस्वरूपता, तथाऽचञ्चलो-वशीकृतेन्द्रियः, अन्यत्र तु '**वृद्धशीलता**' इत्येवं पठ्यते, तत्र वृद्धशीलता-वपुषि मनसि च कामिनीमनोमोहने वयसि वर्तमानस्यापि निभृतस्वभावता निर्विकारतेति यावत्, यतः-

''मनसि जरसाऽभिभूता जायन्ते यौवनेऽपि विद्वांसः ।
मूढधियः पुनरितरे भवन्ति वृद्धत्वभावेऽपि ॥१॥''

तथा श्रुतसम्पच्चतुर्धा, यथा - तत्र **सूचनात्सूत्र**मिति युगो-युगप्रधानागमः परिचित-सूत्रः-क्रमोत्क्रमवाचनादिभिः स्थिरसूत्रः उत्सर्गी-उत्सर्गापवादस्वसमयपरसमयादिवेदी उदात्त-घोषादिः-उदात्तानुदात्तादिस्वरविशुद्धिविधायी, अन्यत्र बहुश्रुतता १ परिचितसूत्रता २ विचित्रसूत्रता ३ घोषविशुद्धिकरणता ४ चेति पठ्यते, अर्थस्तु स एव ॥५४३॥

शरीरसम्पदं चतुर्विधामाह - '**चउ**'इत्यादि, तत्र चतुरस्रः-आरोहपरिणाहयुक्तो दैर्घ्य-विस्ताराभ्यां लक्षणप्रमाणसहिताभ्यां युक्त इति यावत् तथा अकुण्टादिः-सम्पूर्णपाण्यादिः तथा बधिरत्वादिवर्जितः-अविकलसकलेन्द्रियः, तथा दृढसंहननत्वेन बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्ने तपसि शक्तः-समर्थः, अन्यत्र तु आरोहपरिणाहयुक्तता १ अनवत्राप्यता २ परिपूर्णेन्द्रियता ३ स्थिरसंहननता ४ चेति पठ्यते, तत्रापि स एवार्थः, केवलमविद्यमानमवत्राप्यं-अवत्रपणं लज्जनं यस्य सोऽनवत्राप्यो यद्वा अवत्रापयितुं-लज्जयितुमर्हः शक्यो वा अवत्राप्यो-लज्जनीयो न तथाऽनवत्राप्योऽहीनसर्वाङ्गत्वेनालज्जाकर इत्यर्थः वचनसम्पच्चतुर्धा, तद्यथा - '**वाई**'त्यादि, वादी मधुरवचनः अनिश्रितवचनः स्फुटवचनश्चेत्येषा वचने वचनविषये सम्पत्, तत्र वदनं-वादः स प्रशस्तोऽतिशायी वा विद्यते यस्य स वादी आदेयवचन इत्यर्थः तथा प्रकृष्टार्थप्रतिपादकमपरुषं सुस्वरतागम्भीरतादिगुणोपेतमत एव श्रोतृजनमनःप्रीणकं वचनं यस्य स मधुरवचनः, तथा रागद्वेषादिभिरनिश्रितं-अकलुषं वचनं यस्य सोऽनिश्रितवचनः, स्फुटं सर्वजनसुबोधं वचनं यस्य स स्फुटवचनः, अन्यत्र तु आदेयवचनता १ मधुरवचनता २ अनिश्रितवचनता ३ असन्दिग्धवचनता ४ चेति पठ्यते, अर्थः प्राग्वदेव ॥५४४॥

अथ वाचनासम्पच्चतुर्धा, तद्यथा - '**जोगो**' इत्यादि, तत्र परिणामिकत्वादिगुणोपेतान् शिष्यान् विज्ञाय यस्य यद्योग्यं सूत्रं तत्तस्यैवोद्दिशन् समुद्दिशन् वा योग्यवाचनः, अपरिणामि-कादावपक्वघटनिहितजलोदाहरणतो दोषसम्भवात्, तथा पूर्वप्रदत्तसूत्रालापकान् शिष्यस्य सम्यक्परिणमय्य ततोऽपरापरालापकानां वाचनां पुनः पुनः प्रयच्छन् परिणतवाचनः, तथा वाचनायाः-व्याख्यानस्य निर्यापयिता-निर्वाहकः, शिष्यसमुत्साहनेन झटित्येव ग्रन्थं समर्थयते न पुनरपान्तराले एवमेव मुञ्चतीत्यर्थः, तथा निर्वाहणो-निर्वाहकोऽर्थस्येति शेषः, पूर्वापर-साङ्गत्येन स्वयं ज्ञानतोऽन्येषां च कथनतः सम्यगर्थं निर्गमयतीति भावः, ग्रन्थान्तरे त्वेवं दृश्यते विदित्वोद्देशनं १ विदित्वा समुद्देशनं-परिणामिकादिकं शिष्यं ज्ञात्वेत्यर्थः २ परि-निर्वाप्य वाचना-पूर्वदत्तालापकानधिगमय्य शिष्यं पुनः सूत्रदानमित्यर्थः ३ अर्थनिर्यापणा अर्थस्य पूर्वापरसाङ्गत्येन गमनिकेत्यर्थः ४ ॥ अथ मतिसम्पच्चतुर्धा, तद्यथा - '**उग्गहे**'त्यादि,

अवग्रहः ईहा अवायः धारणा च, अवग्रहादीनां च स्वरूपं षोडशोत्तरद्विशततमद्वारे वक्ष्यते ॥५४५॥

[यत्तु पूर्वं श्रुतपरिकर्मितमतेर्व्यवहारकाले तु अश्रुतानुसारितया समुत्पद्यते तत् श्रुतनिश्रितं, तच्चतुर्धा, तद्यथा - अवग्रहः ईहा अवायः धारणा चेति, पुनरवग्रहो द्विधा-व्यञ्जनावग्रहोऽर्थावग्रहश्च, तत्र व्यज्यते - प्रकटीक्रियते शब्दादिरर्थोऽनेनेति व्यञ्जनं-उपकरणेन्द्रियस्य कदम्बपुष्पाद्याकृतेः श्रोत्रघ्राणरसनस्पर्शनलक्षणस्य शब्दगन्धरसस्पर्शपरिणत-द्रव्याणां च यः परस्परं सम्बन्धः प्रथममुपश्लेषमात्रं, अपरं च-इन्द्रियेणाप्यर्थस्य व्यज्य-मानत्वादिन्द्रियमपि व्यञ्जनमुच्यते, ततश्च व्यञ्जनेन-इन्द्रियलक्षणेन व्यञ्जनस्य-विषय-सम्बन्धलक्षणस्यावग्रहणं परिच्छेदनमेकस्य व्यञ्जनशब्दस्य लोपात् व्यञ्जनावग्रहः, किमपीद-मिति अव्यक्तज्ञानरूपार्थावग्रहादधोऽव्यक्ततरं ज्ञानमात्रमित्यर्थः, अयं च नयन-मनोवर्जेन्द्रियचतुष्टयभेदाच्चतुर्धा, नयनमनसोरप्राप्यकारित्वेन विषयसम्बन्धाभावाद्, अस्य चेन्द्रियविषययोः सम्बन्धग्राहकत्वादिति भावः, अर्थ्यत इत्यर्थः तस्य शब्दरूपादि-भेदानामन्यतरेणापि भेदेनानिर्धारितस्य सामान्यरूपस्यावग्रहणमर्थावग्रहः, किमपीदमित्य-व्यक्तज्ञानमित्यर्थः, स च मनःसहितेन्द्रिय-पञ्चकजन्यत्वात् षोढा । अवगृहीतस्यैव वस्तुनोऽपि किमयं भवेत् स्थाणुरेव न तु पुरुष इत्यादि वस्तुधर्मान्वेषणात्मकं ज्ञानचेष्टनमीहा, ईहनं ईहेतिकृत्वा -

'अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सम्भवतीह मानवः ।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्यं स्मरारातिसमाननाम्ना ॥१॥'

इत्याद्यन्वयधर्मघटनव्यतिरेकधर्मनिराकरणाभिमुखताऽऽलिङ्गितो ज्ञानविशेष ईहा इति हृदयं, साऽपि मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात् षोढैव । ईहितस्यैव वस्तुनः स्थाणुरेवायमित्यादि-निश्चयात्मको बोधविशेषोऽवायः, अयमपि पूर्ववत् षोढा । तथा निश्चितस्यैवाविच्युति-स्मृतिवासनारूपं धरणं धारणा, साऽपि पूर्ववत् षोढैव । तदेवमर्थावग्रहादीनां चतुर्णां प्रत्येकं षड्विधत्वाद्व्यञ्जनावग्रहभेदचतुष्टयेन सह श्रुतनिश्रितं मतिज्ञानमष्टाविंशतिविधम् ।]

तथा प्रयोगः-अत्र वादादिप्रयोजनसिद्धये व्यापारः तत्काले मतिः-वस्तुपरिच्छित्तिः प्रयोगमतिः, तत्सम्पच्चतुर्धा, तद्यथा - **'सत्ति'** इत्यादि, शक्तिं पुरुषं क्षेत्रं वस्तु च ज्ञात्वा वादं प्रयुञ्जीत, तत्र शक्तेर्ज्ञानं वादादिव्यापारकाले किममुं वावदूकं वादिनं जेतुं मम शक्तिरस्ति न वेत्यात्मीयस्वरूपपर्यालोचनं, पुरुषज्ञानं किमयं प्रतिवादी पुरुषः सौगतः

साङ्ख्यो वैशेषिकोऽन्यो वा तथा प्रतिभादिमानितरो वेत्यादिपरिभावनं, क्षेत्रज्ञानं किमिदं क्षेत्रं मायाबहुलमन्यथा वा तथा साधुभिर्भावितमभावितं वेत्यादिविमर्शनं, वस्तुज्ञानं किमिदं राजामात्यादि सभासदादि वा वस्तु दारुणमदारुणं वा भद्रकमभद्रं वेत्यादिनिरूपणम् । तथा सङ्ग्रहः-स्वीकरणं तत्र परिज्ञानं नाम अभिधानं सङ्ग्रहपरिज्ञा, तत्सम्पच्चतुर्धा, तद्यथा - '**गणे**'त्यादि तत्र गणस्य-गच्छस्य बालदुर्बलग्लानबहुयतिजनादिलक्षणस्य निर्वाहयोग्य-क्षेत्रग्रहणं गणयोग्योपसङ्ग्रहसम्पत् प्रथमा १, तथा भद्रकादिपुरुषं प्रति तदनुरूपदेशनादि-करणेन संसक्तसम्पद् द्वितीया २, ग्रन्थान्तरे तु निषद्यादिमालिन्यपरिहाराय पीठफलकोपादा-नात्मिका द्वितीया सम्पदुक्ता, न चैतानि पीठादीनि न गृह्यन्ते, समये ग्राहितत्वात्, तथा च **जीतकल्पे** -

'**पीढफलगाइगहणे न उ मइलिंती निसिज्जाइ ।**
वासासु विसेसेणं अन्नकालं तु गम्मएऽन्नत्थ ॥१॥
पाणा सीयल कुंथाइया य तो गहण वासासु ।'

(**छाया**- पीठफलकादिग्रहणे नैव मलिन्यन्ते निषद्यादीनि ।
वर्षासु विशेषेण अन्यकाले तु गम्यतेऽन्यत्र ॥१॥
प्राणाः शीतलं कुन्थ्वादिकाश्च ततो ग्रहणं वर्षासु ।)

तथा यथासमयमेव स्वाध्यायप्रत्युपेक्षणाभिक्षाटनोपधिसमुत्पादनात्मिका स्वाध्याय-सम्पत्तृतीया, तथा गुरुप्रव्राजकाध्यापकरत्नाधिकप्रभृतीनामुपधिवहनविश्रामणाभ्युत्थानदण्ड-कोपादानादिशिक्षणात्मिका शिक्षोपसङ्ग्रहसम्पच्चतुर्थी, इत्येवं चतुर्विधां सङ्ग्रहपरिज्ञासम्पदं जानीयात्, दर्शिता अष्टापि प्रत्येकं चतुर्विधा गणिसम्पदः ॥५४६॥'

दर्शनशुद्धिप्रकरणापरनामसम्यक्त्वप्रकरणतद्वृत्त्योरप्युक्तम् -

'**अट्ठविहा गणिसंपय चउग्गुणा नवरिं हुंति बत्तीसं ।**
विणओ य चउब्भेओ छत्तीस गुणा इमे तस्स ॥२९॥ (१४३)

(**छाया**- अष्टविधा गणिसम्पत् चतुर्गुणा नवरं भवन्ति द्वात्रिंशत् ।
विनयश्च चतुर्भेदः षट्त्रिंशत् गुणा इमे तस्य ॥२९॥) (१४३)

वृत्तिः - गणो गच्छोऽस्याऽस्तीति गणी = आचार्यस्तस्य सम्पत्समृद्धिः अष्टविधा - आचार १ श्रुत २ शरीर ३ वचन ४ वाचना ५ मति ६ प्रयोगमति ७ सङ्ग्रहपरिज्ञा ८ भेदात्,

नवरं चतुर्गुणाश्चतुर्भिर्गुणिता भवन्ति द्वात्रिंशत् सूरिगुणाः ।

तत्राचारोऽनुष्ठानम्, स एव सम्पत् सा चतुर्द्धा । तद्यथा –

संयमध्रुवयोगे युक्तता – चरणे नित्यं समाध्युपयुक्ततेत्यर्थः ॥१॥ असम्प्रग्रहः = आत्मनो जात्याद्युत्सेकरूपाऽऽग्रहवर्जनम् ॥२॥ अनियतवृत्तिः = अनियतविहारः ॥३॥ वृद्धशीलता = वपुर्मनसो निर्विकारता ॥४॥

एवं श्रुतसम्पच्चतुर्धा । बहुश्रुतता = युगप्रधानागमतेत्यर्थः ॥१॥ स परिचितसूत्रता = उत्क्रमक्रमवाचनादिभिः स्थिरसूत्रता ॥२॥ विचित्रसूत्रता = स्वसमयादिभेदात् ॥३॥ घोष-विशुद्धिकरणता = उदात्तादिविज्ञानात् ॥४॥

शरीरसम्पच्चतुर्धा । आरोहपरिणाहयुक्तता = उचितदैर्घ्यादिविस्तरतेत्यर्थः ॥१॥ अनवत्रप्यता = अलज्जनीयाऽङ्गता ॥२॥ परिपूर्णेन्द्रियता अनुपहतचक्षुरादिकरणता ॥३॥ स्थिरसंहननता = तपःप्रभृतिषु शक्तियुक्तता ॥४॥

वचनसम्पच्चतुर्धा । आदेयवचनता ॥१॥ मधुरवचनता ॥२॥ अनिश्रितवचनता = मध्यस्थवचनतेत्यर्थः ॥३॥ असन्दिग्धवचनता ॥४॥

वाचनासम्पच्चतुर्धा । विदित्वोद्देशनम् = परिणामिकादिकं शिष्यं ज्ञात्वेत्यर्थः ॥१॥ विदित्वा समुद्देशनम् ॥२॥ परिनिर्वाप्यवाचना = पूर्वदत्ताऽऽलापकान् शिष्यमधिगमय्य पुनः सूत्रदानम् ॥३॥ अर्थनिर्यापणा = अर्थस्य पूर्वापरसाङ्गत्येन गमनिका ॥४॥

मतिसम्पच्चतुर्धा । अवग्रहे १ हा २ पाय ३ धारणा ४ भेदात् ।

प्रयोगमतिसम्पच्चतुर्धा । इह प्रयोगो वादमुद्रा । तत्रात्मपरिज्ञानम् = वादादिसामर्थ्यविषये ॥१॥ पुरुषपरिज्ञानम् = किमयं वादी साङ्ख्यो बौद्धो वा ? ॥२॥ क्षेत्रपरिज्ञानम् = किमिदं मायाबहुलमन्यथा वा ? साधुभावितमभावितं वा इति ? ॥३॥ वस्तुज्ञानम् = किमिदं राजाऽमात्यसभ्यादि भद्रकमभद्रकं वा ? ॥४॥

सङ्ग्रहः = स्वीकरणम्, तत्र परिज्ञा = ज्ञानमष्टमी सम्पच्चतुर्धा । पीठफलकादि-द्रव्यविषया ॥१॥ बालादियोग्यक्षेत्रविषया ॥२॥ यथासमयं स्वाध्यायभिक्षाविषया ॥३॥ यथोचितविनयादिविषया चेति ॥४॥ ॥२९॥ ॥१४३॥'

गुरुरेताभिर्द्वात्रिंशद्भिर्गणिसम्पद्भिर्नित्यं समृद्धो भवति ।

विनयः-पूर्वोक्तशब्दार्थः । स चतुर्विधः । तद्यथा - १ आचारविनयः, २ श्रुतविनयः, ३ विक्षेपविनयः ४ दोषप्रतिघातविनयश्च । यदुक्तं **प्रवचनसारोद्धारे तद्वृत्तौ** च-

'आयारे सुयविणए विक्खिवणे चेव होइ बोद्धव्वा ।
दोसस्स परीघाए विणए चउहेस पडिवत्ती ॥५४७॥

(**छाया**- आचारे श्रुतविनयो विक्षेपणे चैव भवति बोद्धव्याः ।
दोषस्य परिघाते विनये चतुर्धैषा प्रतिपत्तिः ॥५४७॥)

वृत्तिः - इदानीं चतुर्विधं विनयमाह - '**आये**'त्यादि, आचारविनयः श्रुतविनयो विक्षेपणविनयो दोषपरिघातविनयश्चेति विनयविषये एषा चतुर्धा प्रतिपत्तिर्भवति, तत्र आचारे-व्रतिनां समाचारः स एव विनीयते-अपनीयते कर्मानेनेति विनयः आचारविनयः, स चतुर्धा, यथा संयमसामाचारी तपःसमाचारी गणसामाचारी एकाकिविहारसामाचारी च, तत्र संयमं स्वयमाचरति परं च ग्राहयति तत्र च सीदन्तं स्थिरीकरोति तत्रोद्यतं चोपबृंहतीति संयमसामाचारी १, पाक्षिकादिषु तपःकर्म स्वयं करोति परं च कारयति भिक्षाचर्यां स्वयमनुतिष्ठति परं च तस्यां नियुङ्क्ते इति तपःसामाचारी २, प्रत्युपेक्षणाबालवृद्धादिवैयावृत्त्यादिकार्येषु स्वयमुद्यतोऽग्लान्या गणं प्रेरयतीति गणसामाचारी ३, एकाकिविहारप्रतिमां स्वयं प्रतिपद्यते परं च ग्राहयतीति एकाकिविहारसामाचारी ४। श्रुतविनयोऽपि चतुर्धा, सूत्रवाचनां ददाति १ अर्थं व्याख्यानयति २ हितं वाचयति, हितवाचना च तदैव भवति यदा सूत्रमर्थं तदुभयं च पारिणामिकादिगुणोपेतं शिष्यं परिभाव्य यद्यस्य योग्यं तत्तस्यैव ददाति ३, सूत्रमर्थं वा निःशेषं परिसमाप्तिं यावद्वाचयति नानवस्थिततयाऽपान्तरालेऽपि मुञ्चतीति ४। विक्षिप्यते इति विक्षेपणं तदेव विनयो विक्षेपणविनयः, स चतुर्धा, तत्र मिथ्यादृष्टिं मिथ्यामार्गाद्विक्षिप्य सम्यक्त्वमार्गं ग्राहयतीत्येकः १, सम्यग्दृष्टिं तु गृहस्थं गृहस्थभावाद्विक्षिप्य प्रव्राजयतीति द्वितीयः २, सम्यक्त्वाच्चारित्राद्वा च्युतं तद्भावाद्विक्षिप्य पुनस्तत्रैव व्यवस्थापयतीति तृतीयः ३, स्वयं च चारित्रधर्मस्य यथैवाभिवृद्धिस्तथैव प्रवर्तते अनेषणीयपरिभोगादित्यागेन एषणीयपरिभोगादिस्वीकारेण चेति चतुर्थः ४। दोषाः-क्रोधादयस्तेषां परिघातो-निर्घातना स एव विनयो दोषपरिघातविनयः, स चतुर्धा, क्रुद्धस्य देशनादिभिः क्रोधनिर्घातनमित्येकः १, कषायविषयादिभिर्दुष्टस्य तद्भावविनिवर्तनमिति द्वितीयः २, भक्तपानादिविषयायाः परसमयविषयाया वा काङ्क्षाया निवर्तनमिति तृतीयः ३ स्वयं च क्रोधदोषकाङ्क्षारहितस्य सुप्रणिहितस्य प्रवर्तनमिति चतुर्थः ४। तदेवमेते सर्वेऽपि षट्त्रिंशद्गुणा गुरोर्भवन्ति ॥५४७॥'

सम्यक्त्वप्रकरणवृत्तावप्युक्तम् –

'तथा विनयश्चतुर्भेदः स च –

आयारे सूयविणए विक्खिवणे चेव होइ बोद्धव्वे ।
दोसस्स य निग्घाए विणए चउहेस पडिवत्ती ॥१॥

(**छाया**– आचारे श्रुतविनयो विक्षेपणे चैव भवति बोद्धव्यः ।
दोषस्य च निर्घाते विनये चतुर्धा एषा प्रतिपत्तिः ॥१॥)

वृत्तिः – एतद्गाथातोऽवसेयः तत्राऽऽचारविनयः संयमतपोगणैकाकिविहारविषय-चतुर्विधसामाचारीस्वरूपः । तत्र पृथ्वीकायरक्षादिसप्तदशपदेषु स्वयं करणाऽन्यकारण-सीदत्स्थिरीकरणयतमानोपबृंहणात्मिका संयमसामाचारी ॥१॥ पाक्षिकाष्टमीचतुर्दश्यादिषु द्वादशविधतपसि स्वपरयोर्व्यापारणरूपा तपःसामाचारी ॥२॥ प्रत्युपेक्षणादिषु बालग्लानादि-वैयावृत्यादिषु च विषीदद्गणप्रवर्त्तनस्वयमुद्यमनस्वभावा गणसामाचारी ॥३॥ एकाकिविहार-प्रतिमायाः स्वयमङ्गीकरणान्याङ्गीकारणलक्षणा एकाकिविहारसामाचारी ॥४॥

श्रुतविनयः सूत्रग्रहणाऽर्थश्रवण १ २ हित ३निःशेषवाचनात्मकः४ हितं योग्यताऽनुसारेण वाचयतो निःशेषमापरिसमाप्तेः ।

विक्षेपणाविनयश्च मिथ्यात्वविक्षेपणान्मिथ्यादृष्टेः स्वसमये स्थापना ॥१॥ सम्यग्दृष्टे-स्त्वारम्भविक्षेपणाच्चारित्राध्यासनम् ॥२॥ च्युतधर्मस्य धर्मे स्थापनम् ॥३॥ प्रतिपन्नचारित्रस्य परस्याऽऽत्मनो वाऽनेषणीयादिनिवारणेन हितार्थमभ्युत्थानमिति लक्षणः ॥४॥

तथा दोषनिर्घातविषयः विनयः क्रुद्धस्य क्रोधापनयनम् ॥१॥ दुष्टस्य विषयादिदोषवतो दोषाऽपनयनम् ॥२॥ काङ्क्षितस्य परसमयादिकाङ्क्षावतः काङ्क्षाच्छेदः ॥३॥. स्वतश्चोक्त-दोषविरहादात्मप्रणिधानमिति स्वरूपः ॥४॥

एवमात्मानं परं च विनयतीति विनय इति दिग्मात्रमिदम्, विशेषस्तु **व्यवहार-भाष्यादे**रवसेयः । इमे मिलिताः षट्त्रिंशद् गुणास्तस्य गणिनो भवन्तीति गाथार्थः ॥२९॥ ॥१४३॥'

गुरुरेतेषु चतुर्विधेषु विनयेषु प्रवर्त्तते । स चतुर्विधानपि विनयान् प्रयुङ्क्ते इत्यर्थः ।

इत्थं षट्त्रिंशद्गुणालङ्कृतो गुरुर्विराजताम् ॥३७॥

इति षट्त्रिंशत्तमी षट्त्रिंशिका समाप्ता ।

છત્રીસમી છત્રીસી

હવે છત્રીસમી છત્રીસી કહે છે -

શબ્દાર્થ - જેના દરેકના ચાર પ્રકાર છે એવી આઠ ગણિસંપત્તિ - આમ બત્રીસ ગણિસંપત્તિથી હંમેશા યુક્ત અને ચાર પ્રકારના વિનયમાં પ્રવૃત્ત - આમ છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જય પામો. (૩૭)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - ગણ એટલે સાધુઓનો સમુદાય. તે જેની પાસે હોય તે ગણી, એટલે કે આચાર્ય. તેમની સંપત્તિ એટલે ભાવસમૃદ્ધિ તે ગણિસંપત્તિ. તે આઠ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ આચારસંપત્તિ, ૨ શ્રુતસંપત્તિ, ૩ શરીરસંપત્તિ, ૪ વચનસંપત્તિ, ૫ વાચનાસંપત્તિ, ૬ મતિસંપત્તિ, ૭ પ્રયોગમતિસંપત્તિ અને ૮ સંગ્રહ-પરિજ્ઞાસંપત્તિ. આ દરેક ચાર પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે - આચારસંપત્તિના ચાર પ્રકાર આ રીતે છે - ૧ ચારિત્રયુક્ત, ૨ મદરહિત, ૩ અનિયત વૃત્તિવાળા અને ૪ ચંચળ. શ્રુતસંપત્તિના ચાર પ્રકાર આ રીતે છે - ૧ યુગપ્રધાનાગમ, ૨ પરિચિતસૂત્ર, ૩ ઉત્સર્ગી અને ૪ ઉદાત્ત ઘોષ વગેરે વાળા. શરીરસંપત્તિના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે - ૧ સમચતુરસ્રસંસ્થાનવાળા, ૨ લુલા વગેરે ન હોય, ૩ બહેરાશ વગેરે વિનાના અને ૪ તપમાં શક્ત. વચનસંપત્તિના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે - ૧ વાદી, ૨ મધુર વચનવાળા, ૩ અનિશ્રિતવચનવાળા અને ૪ સ્પષ્ટવચનવાળા. વાચનાસંપત્તિના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે - ૧ યોગ્યવાચનાવાળા, ૨ જેમને વાચના પરિણત થઈ છે એવા, ૩ વાચનાના નિર્યાપક અને ૪ અર્થના નિર્વાહક. મતિસંપત્તિના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે - ૧ અવગ્રહ, ૨ ઈહા, ૩ અવાય અને ૪ ધારણા. પ્રયોગમતિસંપત્તિના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે - ૧ પોતાની શક્તિનું જ્ઞાન હોવું, ૨ પુરુષનું જ્ઞાન હોવું, ૩ ક્ષેત્રનું જ્ઞાન હોવું અને ૪ વસ્તુનું જ્ઞાન હોવું. સંગ્રહપરિજ્ઞાસંપત્તિના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે - ૧ ગણયોગ્ય ઉપસંગ્રહસંપત્તિ, ૨ સંસક્તસંપત્તિ, ૩ સ્વાધ્યાયસંપત્તિ અને ૪ શિક્ષા-ઉપસંગ્રહસંપત્તિ. **પ્રવચનસારોદ્ધાર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - ગુણોનો કે સાધુઓનો જે સમુદાય તે ગણ. અતિશયવાન ગુણોવાળા કે ઘણા સાધુવાળા જે હોય, તે ગણી આચાર્ય. તેમની જે ભાવરૂપ સંપદા-સમૃદ્ધિ તે ગણિસંપદા. તે સંપદા આચાર વગેરે આઠ પ્રકારની છે. તે દરેકના ચાર ચાર ભેદ કરવાથી આઠને ચારે ગુણતા બત્રીસ ભેદો થાય તે અને વિનયના ચાર ભેદ ઉમેરતા ગુરુના એટલે આચાર્યના છત્રીસ ગુણો થાય. (૫૪૧)

ગાથાર્થ - તે આઠ સંપદાઓના નામ ૧. આચારસંપત્ ૨. શ્રુતસંપત્ ૩. શરીરસંપત્ ૪. વચનસંપત્ ૫. વાચનાસંપત્ ૬. મતિસંપત્ ૭. પ્રયોગમતિસંપત્ અને ૮. સંગ્રહ-પરિજ્ઞાસંપત્.

આચરણ તે આચાર (અનુષ્ઠાન). તદ્વિષયક જે સંપદા વિભૂતિવૈભવ અથવા આચાર સંપત્તિની પ્રાપ્તિ તે આચાર-સંપત્. એ પ્રમાણે આગળના શબ્દોમાં પણ અર્થ વિચારવો.

આચારસંપત્તિના ચાર પ્રકાર - ૧. ચરણયુક્ત, ૨. મદરહિત, ૩. અનિયતવૃત્તિ અને ૪. અચંચલ. શ્રુતસંપત્તિના ચાર પ્રકાર - યુગપ્રધાનાગમ, ૨. પરિચિતસૂત્રતા, ૩. ઉત્સર્ગ-અપવાદ-વેદી, ૪. ઉદાત્ત (સ્પષ્ટ) ઘોષવાળો. (૫૪૨-૫૪૩)

ટીકાર્થ - ૧. આચારસંપદા : તે આચાર સંપદા ચાર પ્રકારે છે.

૧. ચરણયુક્ત :- ચરણ એટલે ચારિત્ર. વ્રત, શ્રમણધર્મ વગેરે ૭૦ સીત્તેર ભેદરૂપ ચરણસિત્તરીથી યુક્ત હોય છે.

અન્ય સ્થાને ''સંયમધ્રુવયોગયુક્તતા'' નામે સંપદા કહી છે. તેનો પણ ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જ છે. સંયમ એટલે ચારિત્ર. તે ચારિત્રમાં સતત યોગ (સમાધિ) યુક્ત એટલે સતત ઉપયોગવાળો.

૨. જાતિ, કુલ, તપ, શ્રુત વગેરે મદોથી રહિત તે મદરહિત. અન્ય ગ્રંથમાં ''અસંપ્રગ્રહ'' કહેવાય છે. તેનો પણ ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જ છે. સંપ્રગ્રહ એટલે ચારે તરફથી સારી રીતે આત્માનું જે જાતિ, શ્રુત, તપ, રૂપ વગેરેના ઉત્કર્ષ વડે ગ્રહણ થવું તે, એટલે હું જાતિવંત છું વગેરે રૂપે પકડવું તે સંપ્રગ્રહ કહેવાય. તે સંપ્રગ્રહ જેને ન હોય, તે અસંપ્રગ્રહ છે. એટલે જાતિ વગેરેનાં ઉત્કર્ષરહિત હોય છે.

૩. અનિયતવૃત્તિ એટલે ગામ વગેરેમાં અનિયત વિહાર કરવો તે.

૪. અચંચલ એટલે ઇન્દ્રિયોને વશ કરનાર. અન્ય જગ્યાએ ''વૃદ્ધશીલતા'' કહી છે. વૃદ્ધશીલતા એટલે સ્ત્રીના મનને લોભાવનારું યૌવન, મન અને શરીરમાં હોવા છતાં પણ નિભૃત સ્વભાવ એટલે ગંભીર સ્વભાવ યુક્ત હોય છે અર્થાત્ નિર્વિકારી હોય છે.

કહ્યું છે કે, 'વિદ્વાનો યૌવન વયમાં પણ મનમાં વૃદ્ધત્વ ભાવવાળા થાય છે. જ્યારે બીજા મૂર્ખાઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ ચંચલ વૃત્તિવાળા હોય છે.'

૨. શ્રુતસંપદા :

૨. શ્રુતસંપદા ચાર પ્રકારે છે.

૧. યુગપ્રધાનાગમ - તે-તે યુગમાં જે ઉત્કૃષ્ટ આગમ હોય, તેના જાણકાર.

૨. પરિચિતસૂત્ર એટલે શાસ્ત્રોની ક્રમ અને ઉત્ક્રમ વાચના દ્વારા સિદ્ધાંતને સ્થિર કરેલ હોય છે.

૩. ઉત્સર્ગી એટલે ઉત્સર્ગ, અપવાદ અથવા સ્વસમય-પરસમય (સિદ્ધાંત) વગેરેના જાણકાર.

૪. સૂત્રોચ્ચારમાં ઉદાત્ત-અનુદાત્ત ઘોષ વગેરે સ્વર વિશુદ્ધિને કરાવનાર.

૧. અન્ય ગ્રંથોમાં બહુશ્રુતતા, ૨. પરિચિતસૂત્રતા, ૩. વિચિત્રસૂત્રતા, ૪. ઘોષ-વિશુદ્ધિકરણતા કહી છે. એનો અર્થ પણ ઉપર પ્રમાણે છે. (૫૪૨-૫૪૩)

ગાથાર્થ - શરીરસંપદા :- ૧. ચતુરસ્ર, ૨. અંકુરાદિ, ૩. બહેરાશથી રહિત, ૪. તપમાં સમર્થ. વચનસંપદા :- ૧. વાદી ૨. મધુરતા ૩. અનિશ્રિતવચન, ૪. સ્ફુટવચન. (૫૪૪)

ટીકાર્થ - ૩. શરીરસંપદા : શરીરસંપદા ચાર પ્રકારે છે.

૧. ચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા એટલે સર્વ અંગોપાંગ ખામી વગરના હોવા તે. તથા લક્ષણવંત શરીરવાળા.

૨. અંકુરાદિ એટલે સંપૂર્ણ હાથ-પગ વગેરે અવયવવાળા.

૩. બહેરાશ વગેરે દોષ રહિત અર્થાત્ સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયવાળા.

૪. મજબૂત સંઘયણ હોવાથી બાહ્ય-અભ્યંતર બંને તપમાં સમર્થ.

બીજા ગ્રંથોમાં ૧. આરોહપરિણાહયુક્ત, ૨. અનવત્રાપ્યતા - જેમનામાં ધર્મ પાલન કરવામાં લજ્જા ન હોય, અથવા સંપૂર્ણ સર્વાંગ પૂર્ણ શરીર હોવાથી અલજ્જાકર શરીરવાળા તે અનવત્રાપ્ય. ૩. પરિપૂર્ણઇન્દ્રિયતા ૪. સ્થિરસંહનનતા કહી છે. આનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે છે.

૪. વચનસંપદા :

૪. વચનસંપદા ચાર પ્રકારે છે :-

૧. વાદી, ૨. મધુરવચન, ૩. અનિશ્રિતવચન, ૪. સ્પષ્ટવચન.

૧. બોલવું તે વાદ કહેવાય, તે પ્રશસ્ત અને અતિશય યુક્ત જેને હોય, તે વાદી કહેવાય એટલે આદેયવચનવાળા હોય.

૨. શ્રેષ્ઠ અર્થ પ્રતિપાદક, કોમળ, સુસ્વર, ગંભીરતા વગેરે ગુણ યુક્ત હોવાથી સાંભળનારના મનને આનંદ કરનાર, વચન જેને હોય તે મધુરવચની.

૩. રાગ-દ્વેષ વગેરેથી અનિશ્રિત એટલે અકલુષિત જેનું વચન તે અનિશ્રિતવચન.

૪. સ્ફુટ એટલે સ્પષ્ટ, બધાયને સમજાય એવું જે વચન તે સ્ફુટવચન કહેવાય.

બીજા ગ્રંથોમાં ૧. આદેયવચનતા, ૨. મધુરવચનતા, ૩. અનિશ્રિતવચનતા, ૪. અસંદિગ્ધવચનતા પણ નામ છે. એનો અર્થ પૂર્વોક્ત પ્રમાણે જ જાણવો. (૫૪૪)

ગાથાર્થ - ૫. વાચના સંપદા :- ૧. યોગ્ય વાચના, ૨. પરિણત વાચના, ૩. નિર્યાપક, ૪. નિર્વાહક ૬. મતિ સંપદા :- ૧. અવગ્રહ, ૨. ઈહા ૩. અપાય, ૪. ધારણા એમ ચાર પ્રકારે છે.

ટીકાર્થ - ૫. વાચનાસંપદા : વાચનાસંપદા ચાર પ્રકારે છે.

૧. યોગ્ય વાચના એટલે પારિણામિક વગેરે ગુણોયુક્ત શિષ્યોને જાણી, જેને જે યોગ્ય હોય, તેને તે સૂત્રનો ઉદ્દેશ અથવા સમુદ્દેશ આપે તે યોગ્ય વાચના કહેવાય. અપરિણામી વગેરેમાં અપક્વ ઘડામાં રાખેલ પાણી વગેરેની જેમ દોષનો સંભવ હોવાથી તેવાને વાચના ન આપવી તે યોગ્યવાચના.

૨. પૂર્વમાં આપેલ સૂત્રના આલાવાને શિષ્યને સારી રીતે સમજાવી, બીજા-બીજા આલાવાની વાચના આપવી તે પરિણત વાચના.

૩. નિર્યાપયિતા એટલે નિર્વાહક, શિષ્યને ઉત્સાહિત કરી ગ્રંથને ઝટ પૂરો કરે પણ વચ્ચે ન છોડી દે.

૪. નિર્વાહણ એટલે પૂર્વાપરના સંબંધને સંગત કરીને સ્વયં જાણે અથવા બીજાને કહીને સમ્યગ્ અર્થ જણાવે.

અન્ય ગ્રંથોમાં તો આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ૧. વિદિત્વોદ્દેશ ૨. વિદિત્વાસમુદ્દેશ એટલે પરિણામિકાદિ શિષ્યને જાણી ઉદ્દેશ-સમુદ્દેશ કરે. ૩. પરિનિર્વાપ્ય વાચના એટલે પૂર્વમાં આપેલ આલાવાને જાણી, ફરી શિષ્યને સૂત્રદાન કરે. ૪. અર્થ નિર્યાપણા એટલે પૂર્વાપર સંબંધ દ્વારા અર્થની જાણકારી મેળવવી.

૬. મતિસંપદા :

મતિ સંપદા ચાર પ્રકારે છે. ૧. અવગ્રહ, ૨. ઈહા, ૩. અપાય અને ૪. ધારણા - આનું સ્વરૂપ બસો સોળમા (૨૧૬) દ્વારમાં આગળ કહેશે. (૫૪૪)

(જે પૂર્વમાં શ્રુતાભ્યાસ વડે ભાવિત બુદ્ધિના કારણે વ્યવહાર કાલે ઉપયોગ વખતે અશ્રુતાનુસારે જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, તે શ્રુતનિશ્રિત-તે ચાર પ્રકારે છે. ૧. અવગ્રહ, ૨. ઈહા, ૩. અપાય, ૪. ધારણા.

અવગ્રહ, વ્યંજનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ એમ બે પ્રકારે છે. જેના વડે શબ્દ વગેરે અર્થ - પદાર્થો પ્રગટ એટલે ખુલ્લા થાય, તે વ્યંજન. કદંબ, પુષ્પ વગેરે આકારરૂપ ઉપકરણેંદ્રિય-વાળી કાન, નાક, જીભ, સ્પર્શરૂપ ઈન્દ્રિયની સાથે શબ્દ, ગંધ, રસ, સ્પર્શરૂપ પરિણમેલ દ્રવ્યોનો જે પરસ્પરનો જે પહેલો ફક્ત સ્પર્શરૂપ જે સંબંધ તે વ્યંજનાવગ્રહ, ઈન્દ્રિયવડે પણ અર્થ પ્રગટ થતો હોવાથી ઈન્દ્રિય પણ વ્યંજન કેહવાય છે. તેથી ઈન્દ્રિયરૂપ વ્યંજનવડે વિષય-સંબંધરૂપ વ્યંજનનું જે અવગ્રહણ એટલે પરિચ્છેદન જાણવું, તે વ્યંજનાવગ્રહ કહેવાય છે. અહીં બે વ્યંજનમાંથી એક વ્યંજનનો લોપ થવાથી વ્યંજનાવગ્રહ કહેવાય. તે ''આ કંઈક છે'' એવા અવ્યક્ત જ્ઞાનરૂપ અર્થાવગ્રહથી પણ નીચી કક્ષાનું અવ્યક્તતરજ્ઞાનમાત્ર છે. આ વ્યંજનાવગ્રહ આંખ અને મનને છોડી ચાર ઈન્દ્રિયના ભેદે ચાર પ્રકારે છે. આંખ અને મન અપ્રાપ્યકારી હોવાથી વિષય સંબંધ ન હોવાના કારણે એ બેનો વ્યંજનાવગ્રહ હોતો નથી. વ્યંજનાવગ્રહ, ઈન્દ્રિય અને વિષયના સંબંધથી થતો હોવાથી આ બે ઈન્દ્રિયનો એટલે આંખ અને મનનો વ્યંજનાવગ્રહ હોતો નથી.

અર્થ્યતે ઇતિ અર્થ = જે ઇચ્છાય તે અર્થ, એટલે પદાર્થ. તે અર્થના શબ્દ, રૂપ વગેરે ભેદોમાંથી કોઈ પણ એક ભેદનું કોઈપણ નિશ્ચય-નિર્ધાર વગર સામાન્યરૂપે જે ગ્રહણ કરવું, જ્ઞાન કરવું તે અર્થાવગ્રહ. જેમકે ''આ કંઈક છે'' એ રૂપે ગ્રહણ કરવું તે અર્થાવગ્રહ અવ્યક્તજ્ઞાનરૂપે છે. તે મન અને પાંચ ઈન્દ્રિય સહિત છ પ્રકારે ઉત્પન્ન થતો હોવાથી છ પ્રકારે છે.

અવગ્રહિત કરેલ વસ્તુને ''આ શું છે'' ? લાકડાનું ઠુંઠું જ છે, પુરુષ નહીં. વગેરે રૂપ વસ્તુના ધર્મોને શોધવા રૂપ જે જ્ઞાનચેષ્ટા, તે ઈહા. કહ્યું છે કે, ''આ જંગલ છે, સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો છે. માટે અહીં માનવ ન હોઈ શકે. તથા આ પક્ષી વગેરે વડે સેવાઈ રહ્યું છે. માટે કામદેવના શત્રુ શંકરની સમાન નામવાળું (ઠુંઠું) લાગે છે. એટલે શંકરના લિંગ સમાન (ઠુંઠું) દેખાય છે'' ૧. વગેરે રૂપ અન્વય (હોય તેવા) ધર્મોના સ્વીકારપૂર્વક અને વ્યતિરેક (ન હોય તેવા) ધર્મોનો ત્યાગ કરવા દ્વારા જે જ્ઞાન વિશેષ પ્રાપ્ત કરાય, તે ઈહા. તે ઈહા પણ મન

અને પાંચ ઇન્દ્રિય-એમ છ પ્રકારવડે ઉત્પન્ન થતી હોવાથી છ પ્રકારે ઈહા છે.

ઇહિત કરેલ પદાર્થોનો ''આ સ્થાણુ એટલે ઠુંઠું છે.'' એવો જે નિશ્ચયાત્મક બોધ-વિશેષ, તે અપાય. એ પણ આગળની જેમ છ પ્રકારે છે.

નિશ્ચિત કરેલ પદાર્થને જ ભૂલી ન જવાય તે રીતે યાદ રાખવારૂપ જે વાસના સ્વરૂપે ધારવું તે ધારણા. તે પણ આગળની જેમ છ પ્રકારે છે. આ પ્રમાણે અર્થાવગ્રહ વગેરે ચારેના દરેકના છ-છ પ્રકારો હોવાથી તથા વ્યંજનાવગ્રહના ચાર ભેદો એમાં ઉમેરતા શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીસ ભેદો થાય છે.)

ગાથાર્થ - ૧. શક્તિ, ૨. પુરુષ, ૩. ક્ષેત્ર અને ૪. વસ્તુ, જાણીને વાદ કરે તે પ્રયોગમતિ. ૧. ગણને યોગ્ય વસ્તુનું ગ્રહણ, ૨. સંસક્ત, ૩. સ્વાધ્યાય, ૪. શિક્ષા એ સંગ્રહપરિજ્ઞાનાં ચાર પ્રકાર છે. (૫૪૬)

ટીકાર્થ - ૭. પ્રયોગમતિસંપદા : વાદ વગેરેના પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટેનો જે વ્યાપાર તે પ્રયોગ. તે પ્રયોગ વખતે વસ્તુની પરીક્ષા કરવી તે પ્રયોગમતિ. તે ચાર પ્રકારે છે. ૧. શક્તિ, ૨. પુરુષ, ૩. ક્ષેત્ર અને ૪. વસ્તુને જાણીને વાદ કરે.

૧. શક્તિ એટલે વાદ વગેરેના પ્રસંગે આ વાચાળ વાદીને જીતવાની મારામાં શક્તિ છે કે નહિ - એ પ્રમાણે પોતાની શક્તિનો વિચાર કરવો.

૨. પુરુષજ્ઞાન એટલે આ વાદી પુરુષ બૌદ્ધ છે, સાંખ્ય છે કે વૈશેષિક છે, પ્રતિભાવાળો છે કે પ્રતિભા વિનાનો છે, વગેરે વિચારવું.

૩. ક્ષેત્રવિચારણા એટલે કે આ ક્ષેત્ર માયાવી છે કે સરલ, સાધુ-ભાવિત છે કે અભાવિત છે, વગેરે વિચારવું.

૪. વસ્તુજ્ઞાન એટલે શું આ રાજા, મંત્રી કે સભાસદ વગેરે કઠોર છે કે કોમળ અથવા ભદ્રિક છે કે અભદ્રિક છે, તેની વિચારણા.

૮. સંગ્રહપરિજ્ઞાસંપદા :

સંગ્રહ એટલે સ્વીકાર અને પરિજ્ઞાન એટલે કહેવું. એટલે કે સ્વીકારવાનું કથન તે સંગ્રહપરિજ્ઞાન. તે ચાર પ્રકારે છે.

૧. ગણ યોગ્ય એટલે બાલ, દુર્બળ, ગ્લાન આદિ ઘણા સાધુઓનો સમુદાય તે ગણ એટલે ગચ્છ. તેના નિર્વાહ યોગ્ય ક્ષેત્રનું ગ્રહણ, તે ગણયોગ્ય ઉપસંગ્રહ સંપદા.

૨. ભદ્રિક વગેરે પુરુષને લક્ષ્ય રાખી તેના અનુરૂપ દેશના વગેરે કરવી તે સંસક્તસંપદા. બીજા ગ્રંથોમાં તો નિષદ્યા વગેરેની મલિનતાને દૂર કરવા માટે પીઠ, પાટ, પાટલા, વગેરે ગ્રહણ કરવા રૂપ બીજી સંપદા કહી છે. પાટ, પાટલા વગેરે ગ્રહણ ન કરાય તે વાત બરાબર નથી, કેમકે સિદ્ધાંતમાં તેને ગ્રાહ્યરૂપે કહ્યા છે. **જીતકલ્પસૂત્ર**માં કહ્યું છે કે, 'પીઠ, પાટીયુ વગેરેને ગ્રહણ કરવાથી નિષદ્યા વગેરે મેલા થતા નથી. વર્ષાઋતુમાં વિશેષ પ્રકારે ગ્રહણ કરવા જોઈએ. અન્યકાળ માટે બીજા સ્થાનથી જાણવું. કેમકે ચોમાસામાં કુંથુવા વગેરે જીવો વિશેષ હોય છે. તેથી ગ્રહણ કરવું.'

૩. યથાયોગ્ય કાળે જ સ્વાધ્યાય, પડિલેહણ, ગોચરી, ઉપધિ મેળવવારૂપ સ્વાધ્યાય સંપદા.

૪. ગુરુ, દીક્ષાદાતા અધ્યાપક, જ્ઞાનદાતા, રત્નાધિક, વગેરેની ઉપધિ ઉપાડવી. પગ વગેરે દબાવવારૂપ વિશ્રામણા, ઊભા થવું, દાંડો લેવો વગેરે શિક્ષણરૂપ શિક્ષોપસંગ્રહ સંપદા-આ ચાર પ્રકારે સંગ્રહપરિજ્ઞાસંપદા જાણવી. એ પ્રમાણે ગણિસંપદાના બત્રીશ ભેદ થયા. (૫૪૬)'

(સટીક પ્રવચનસારોદ્ધારના મુનિશ્રી અમિતયશવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

જેનું બીજું નામ **દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણ** છે એવા **સમ્યક્ત્વપ્રકરણ**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં પણ કહ્યું છે -

'ગાથાર્થ : આઠ પ્રકારની આચાર્યની સંપત્તિ તેને ચાર ગુણી કરતાં બત્રીસ થાય છે અને ચાર પ્રકારનો વિનય આ પ્રમાણે આચાર્યના છત્રીસ ગુણો છે. (૨૯) (૧૪૩)

ટીકાર્થ : ગણ એટલે ગચ્છ તે જેને છે તે ગણી = આચાર્ય, તેની સમૃદ્ધિ. તે આઠ પ્રકારની છે. (૧) આચાર, (૨) શ્રુત, (૩) શરીર, (૪) વચન, (૫) વાચના, (૬) મતિ, (૭) પ્રયોગમતિ, (૮) સંગ્રહપરિજ્ઞા. આ આઠને ચાર વડે ગુણવાથી આચાર્યના બત્રીસ ગુણ થાય છે.

(૧) આચાર સંપત્તિ ચાર પ્રકારની :- ત્યાં આચાર એટલે અનુષ્ઠાન તે રૂપી સંપત્તિ તે ચાર પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે **(૧) સંયમ ધ્રુવયોગમાં યુક્તતા :** ચારિત્રમાં હંમેશાં સમાધિ ઉપયોગીપણું, (૨) **અસંપ્રગ્રહ :** પોતાના જાત્યાદિના ઉત્સેકરૂપ આગ્રહનું વર્જન, (૩) **અનિયતવૃત્તિ :** અનિયત વિહાર, (૪) **વૃદ્ધશીલતા :** શરીર અને મનની નિર્વિકારતા.

(૨) શ્રુત સંપત્તિ ચાર પ્રકારની : (૧) બહુશ્રુતતા : યુગપ્રધાનતા, (૨) **સપરિચિત-**

સૂત્રતા : ઉત્ક્રમ અને ક્રમ પૂર્વકની વાચનાદિ વડે સૂત્રની સ્થિરતા, (૩) **વિચિત્રસૂત્રતા :** પોતાના શાસ્ત્ર, બીજાના શાસ્ત્ર વગેરે ભેદથી વિચિત્ર સૂત્રોને જાણે. (૪) **ઘોષવિશુદ્ધિકરણતા :** ઉદાત્તાદિ વિજ્ઞાનથી.

(૩) **શરીર સંપત્તિ ચાર પ્રકારની :** (૧) **આરોહપરિણાહયુક્તતા :** ઉચિત લંબાઈ વગેરેની વિસ્તરતા, (૨) **અનવત્રપ્યતા :** અલજ્જનીય અંગપણું, (૩) **પરિપૂર્ણઇન્દ્રિયતા :** ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયનું અહીનપણું, (૪) **સ્થિરસંહનનતા :** તપ વગેરેમાં શક્તિયુક્તપણું.

(૪) **વચન સંપત્તિ ચાર પ્રકારની :** (૧) વચનનું આદેયપણું, (૨) મધુરવચનતા, (૩) અનિશ્રિતવચનતા : મધ્યસ્થવચનતા, (૪) અસંદિગ્ધવચનતા.

(૫) **વાચના સંપત્તિ ચાર પ્રકારની : (૧) જાણીને ઉદ્દેશો કરવો :** પરિણામિકાદિ શિષ્યને જાણીને, (૨) **જાણીને સમુદ્દેશને કરવો,** (૩) **પરિનિર્વાપ્ય વાચના :** પૂર્વે આપેલા આલાવાદિ શિષ્યને ભણાવીને પછી સૂત્રનું દાન, (૪) **અર્થનિર્યાપણ :** પૂર્વાપરની સંગતિ વડે અર્થની વિચારણા.

(૬) **મતિ સંપત્તિ ચાર પ્રકારની :** (૧) અવગ્રહ, (૨) ઈહા, (૩) અપાય, (૪) ધારણા.

(૭) **પ્રયોગમતિ સંપત્તિ ચાર પ્રકારની :** અહીં પ્રયોગ એટલે વાદમુદ્રા. તેમાં (૧) **આત્મપરિજ્ઞાન** - વાદાદિ વિષયના સામર્થ્યનું જ્ઞાન. (૨) **પુરુષપરિજ્ઞાન :** શું આ વાદી સાંખ્ય હશે કે બૌદ્ધ ? એવું જ્ઞાન (૩) **ક્ષેત્રપરિજ્ઞાન :** શું આ ક્ષેત્ર માયાથી યુક્ત હશે કે અન્યથા હશે ? સાધુથી ભાવિત હશે કે અભાવિત હશે ? આ પ્રમાણે જાણવું. (૪) **વસ્તુજ્ઞાન :** શું આ રાજા, પ્રધાન, સભ્યો વિ. ભદ્રક હશે કે અભદ્રક ?

(૮) **સંગ્રહ પરિજ્ઞા સંપત્તિ ચાર પ્રકારની :** સંગ્રહ - સ્વીકાર. તેની પરિજ્ઞા એટલે જ્ઞાન. આઠમી સંપત્તિ ચાર પ્રકારે (૧) પીઠ ફલકાદિ દ્રવ્ય વિષયવાળી, (૨) બાલાદિ યોગ્ય ક્ષેત્ર વિષયવાળી, (૩) યોગ્ય સમયે સ્વાધ્યાય - ભિક્ષાના વિષયવાળી, (૪) યથોચિત વિનય વગેરેના વિષયવાળી. (૨૯) (૧૪૩)

(સટીક સમ્યક્ત્વપ્રકરણના મુનિશ્રી પુણ્યકીર્તિવિજયજી મ. સંપાદિત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ આ બત્રીસ ગણિસંપત્તિઓથી હંમેશા સમૃદ્ધ હોય છે.

વિનયનો અર્થ પૂર્વે કહ્યો છે. તે ચાર પ્રકારનો છે. તે આ પ્રમાણે - ૧ આચાર-

વિનય, ૨ શ્રુતવિનય, ૩ વિક્ષેપવિનય અને ૪ દોષપ્રતિઘાતવિનય. **પ્રવચનસારોદ્ધાર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે,

'ગાથાર્થ - આચારમાં, શ્રુતવિનયમાં, વિક્ષેપણમાં અને દોષના પ્રતિઘાતમાં - વિનયમાં આ ચાર પ્રકારની પ્રતિપત્તિ જાણવા યોગ્ય છે. (૫૪૭)

ટીકાર્થ - વિનય : હવે ચાર પ્રકારે વિનય કહે છે. ૧. આચારવિનય, ૨. શ્રુતવિનય, ૩. વિક્ષેપણવિનય અને ૪. દોષપરિઘાતવિનય. આ ચાર પ્રકાર વિનયના જાણવા.

૧. આચારવિનય : આચારવિનય, સાધુઓની સામાચારીનું પાલન, તે જ આચાર-વિનય. જે આચાર કર્મોને દૂર કરે તે આચારવિનય ચાર પ્રકારે છે.

૧. સંયમસામાચારી ૨. તપસામાચારી ૩. ગણસામાચારી ૪. એકાકીવિહાર-સામાચારી.

૧. સંયમસામાચારી એટલે સ્વયં સંયમ આચરે, બીજા પાસે સંયમ પળાવે, સંયમમાં સીદાતાને સ્થિર કરે અને સંયમમાં ઉજમાળ થયેલાની ઉપબૃંહણા કરે.

૨. તપસામાચારી એટલે પક્ખિ વગેરેમાં પોતે તપ કરે અને બીજા પાસે કરાવે. ભિક્ષાચર્યામાં પોતે પ્રવર્તે અને બીજાને પણ ગોચરીમાં જોડે, તે તપસામાચારી.

૩. ગણસામાચારી એટલે બાલ-વૃદ્ધ વગેરેની પડિલેહણ વગેરે વૈયાવચ્ચના કામમાં પોતે જાતે અગ્લાનિપણે ઉજમાળ હોય અને ગણને પણ પ્રેરણા કરે.

૪. એકાકીવિહારસામાચારી એટલે એકાકીવિહારપ્રતિમા પોતે સ્વીકારે અને બીજાને ગ્રહણ કરાવે.

૨. શ્રુતવિનય : શ્રુતવિનય પણ ચાર પ્રકારે છે.

૧. સૂત્રની વચના આપે.

૨. અર્થની વાચના આપે.

૩. હિતશિક્ષા આપે તે હિતવાચના. હિતવાચના ત્યારે જ થાય, કે પારિણામિક આદિ ગુણયુક્ત શિષ્યને સમજીને જેને જે યોગ્ય હોય, તે સૂત્ર-અર્થ અને તદુભય આપે.

૪. સૂત્ર અથવા અર્થ ગ્રંથની સમાપ્તિ સુધી સંપૂર્ણ વંચાવે. પરન્તુ વચ્ચે અસ્થિરપણાથી છોડી ન દે.

૩. વિક્ષેપણવિનય : જેનો વિક્ષેપ કરાય તે વિક્ષેપણ. તે વિક્ષેપણવિનય ચાર પ્રકારે છે.

૧. મિથ્યાત્વીને મિથ્યામાર્ગથી વિક્ષેપ કરી સમ્યક્ત્વ-સન્માર્ગ ગ્રહણ કરાવે.

૨. સમ્યક્ત્વી ગૃહસ્થને ગૃહસ્થભાવ છોડાવી દીક્ષા આપે.

૩. સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્ર ભાવથી જે ભ્રષ્ટ થયો હોય, તેને ફરી સમ્યક્ત્વ અથવા ચારિત્રના ભાવમાં સ્થાપે.

૪. પોતે ચારિત્ર ધર્મની અભિવૃદ્ધિ જે પ્રમાણે થાય તે રીતે તેમાં પ્રવર્તે. જેમકે અનેષણીય પરિભોગ વગેરેના ત્યાગપૂર્વક એષણીય પરિભોગનો સ્વીકાર કરવાપૂર્વક પ્રવર્તે.

૪. દોષપરિઘાતવિનય : દોષપરિઘાતવિનય એટલે ક્રોધ વગેરે દોષો નાશ કરવા. તે ચાર પ્રકારે છે.

૧. ક્રોધીના ક્રોધને દેશના વગેરે દ્વારા દૂર કરે.

૨. વિષય-કષાયથી કલુષિત ભાવવાળાના કલુષિતભાવો દૂર કરે.

૩. ભોજન-પાણી વિષયક કાંક્ષા એટલે ઇચ્છા અથવા બીજા ધર્મની ઇચ્છારૂપ જે કાંક્ષા, તેને અટકાવે.

૪. અને પોતે ક્રોધ-દોષ અને કાંક્ષા રહિત સુસમાધિપૂર્વક પ્રવર્તે - આ પ્રમાણે ગુરુના બધા મળી છત્રીસ ગુણો થયા. (૫૪૭)'

(સટીક પ્રવચનસારોદ્ધારના મુનિશ્રી અમિતયશવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

સમ્યક્ત્વપ્રકરણની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે -

'તથા વિનય ચાર પ્રકારે છે અને તે 'આચાર વિનય, શ્રુત વિનય, વિક્ષેપણ વિનય તથા દોષ પરિઘાત વિષયક વિનય એમ વિનય ચાર પ્રકારનો છે. (૧)' આ ગાથાથી જાણવા યોગ્ય છે. ત્યાં **(૧) આચાર વિનય** - આચાર વિનય સંયમ, તપ, ગણ અને એકાકી વિહારરૂપ ચાર પ્રકારની સામાચારી સ્વરૂપ છે. (૧) ત્યાં પૃથ્વીકાયની રક્ષાદિ સત્તર પદોમાં સ્વયં કરવા રૂપ, બીજાને કરાવવારૂપ, સીદાતા અન્યને સ્થિર કરવા રૂપ અને યતનાવાળાની પ્રશંસા સ્વરૂપ સંયમ સામાચારી છે. (૨) પાક્ષિક અષ્ટમી ચતુર્દશી આદિ પર્વમાં બાર પ્રકારના તપને પોતે કરવા રૂપ અને બીજાને કરાવવા રૂપ તપ સામાચારી. (૩) પ્રતિ-લેખનાદિમાં અને બાલગ્લાનાદિની વૈયાવચ્ચાદિમાં સ્વયં ઉદ્યમવંત રહેવા સાથે આ કાર્યમાં સીદાતા ગણને પ્રવર્તાવવારૂપ ગણ સામાચારી (૪) એકાકી વિહારની પ્રતિમાને સ્વયં કરવારૂપ અને અન્યને કરાવવારૂપ એકાકી વિહાર સામાચારી.

(૨) **શ્રુત વિનય :** સૂત્રગ્રહણ - અર્થશ્રવણ - હિત - સમસ્ત વાચનાત્મક ચાર પ્રકારે છે.

હિત એટલે યોગ્યતાના અનુસારે વાચના આપે, નિઃશેષ એટલે સમાપ્તિ સુધી.

(૩) **વિક્ષેપણા વિનય :** (૧) મિથ્યાત્વ વિક્ષેપણથી મિથ્યાદૃષ્ટિને સ્વસમયમાં સ્થાપવો. (૨) સમ્યગ્દૃષ્ટિને વળી આરંભ વિક્ષેપણથી ચારિત્રમાં સ્થાપવો. (૩) ધર્મથી ચ્યુત થયેલાને ધર્મમાં સ્થાપવો. (૪) સ્વીકારેલા ચારિત્રવાળા બીજાને અથવા પોતાને અનેષણીયાદીના નિવારણ વડે હિતને માટે અભ્યુત્થાન કરાવવું. આમ વિક્ષેપણાવિનય ચાર પ્રકારે છે.

તથા (૪) **દોષ નિર્ઘાત વિષયક વિનય :** (૧) ક્રોધીનો ક્રોધ દૂર કરાવવો (૨) વિષયાદિ દોષથી દુષ્ટના દોષોને દૂર કરવા (૩) પરશાસ્ત્રની કાંક્ષાવાળાની કાંક્ષાનો નાશ કરવો (૪) અને પોતાના દોષના વિરહથી આત્મપ્રણિધાન કરવું. આ પ્રમાણે દોષનિર્ઘાતવિનય છે.

આ પ્રમાણે પોતાના અને પરના કર્મોને વિશેષ પ્રકારે દૂર કરે તે વિનય. આ તો માત્ર દિશાસૂચન છે. વળી વિશેષ તો **વ્યવહારભાષ્ય** વગેરેથી જાણવા યોગ્ય છે. આ મળેલા છત્રીસ ગુણો છે તે ગણીના હોય છે. આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. (૨૯) (૧૪૩)'

(સટિક સમ્યક્ત્વપ્રકરણના મુનિશ્રી પુણ્યકીર્તિવિજયજી મ. સંપાદિત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ આ ચાર પ્રકારના વિનયોમાં પ્રવર્તે છે, એટલે કે તેઓ ચારે પ્રકારના વિનયોનો પ્રયોગ કરે છે.

આમ છત્રીસ ગુણોથી અલંકૃત ગુરુ શોભો. (૩૭)

આમ છત્રીસમી છત્રીસી સમાપ્ત થઈ.

●●●

+ **जं जं समयं जीवो, आविसइ जेण जेण भावेण ।**
सो तम्मि तम्मि समये, सुहासुहं बंधए कम्मं ॥

જીવ જે જે સમયે જે જે ભાવવાળો થાય છે, તે તે સમયે તે શુભ કે અશુભ કર્મ બાંધે છે.

प्रेमीया वृत्तिः - ग्रन्थान्तरेष्वन्या अपि गुरुगुणषट्त्रिंशिकाः प्रदर्शिताः । तथाहि - **गुरुस्थापनासूत्रापरनामपंचिंदियसूत्रे** उक्तम् -

'पंचिंदियसंवरणो, तह नवविहबंभचेरगुत्तो ।
चउविहकसायमुक्को, इअ अट्ठारसगुणेहिं संजुत्तो ॥१॥

पंचमहव्वयजुत्तो, पंचविहायारपालणसमत्थो ।
पंचसमिओ तिगुत्तो, छत्तीसगुणो गुरू मज्झ ॥२॥'

(**छाया**- पञ्चेन्द्रियसंवरणः, तथा नवविधब्रह्मचर्यगुप्तः ।
चतुर्विधकषायमुक्तः, इति अष्टादशगुणैः संयुक्तः ॥१॥

पञ्चमहाव्रतयुक्तः, पञ्चविधाचारपालनसमर्थः ।
पञ्चसमितस्त्रिगुप्तः, षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्मम ॥२॥)

अनयोर्गाथयोर्व्याख्या - गुरुः पञ्चेन्द्रियाणि संवृणोति । स नवविधाभिर्ब्रह्मचर्यगुप्तिभिर्गुप्तो भवति । स चतुर्विधैः कषायैर्मुक्तो भवति । एवं सोऽष्टादशगुणैः संयुक्तो भवति । स पञ्चभिर्महाव्रतैर्युक्तो भवति । स पञ्चविधानामाचाराणां पालने समर्थो भवति। स पञ्चभिः समितिभिः समितो भवति । स त्रिभिर्गुप्तिभिर्गुप्तो भवति । इत्थमन्यैरप्यष्टादशभिर्गुणैः स युक्तो भवति । एवं मम गुरुः षट्त्रिंशद्गुणसमन्वितो भवति ।

एतेषां गुणानां वर्णनं पूर्वं कृतमेव । 'पञ्चेन्द्रियसंवरणः' इति गुणः चतुर्थषट्त्रिंशिकायां प्रतिपादितः । 'नवब्रह्मचर्यगुप्तः' इति गुणः नवमषट्त्रिंशिकायां निरूपितः । 'चतुर्विधकषायमुक्तः' इति गुण एकादशषट्त्रिंशिकायां षोडशकषायत्यागीतिगुणवर्णने वर्णितः । 'पञ्चमहाव्रतयुक्तः' इति गुणः तृतीयषट्त्रिंशिकायां प्रदर्शितः । 'पञ्चविधाचारपालनसमर्थ' इति गुणस्तृतीयषट्त्रिंशिकायामुक्तः । 'पञ्चसमितः' इति गुणस्यार्थः

तृतीयषट्त्रिंशिकायां प्रपञ्चितः । 'त्रिगुप्तः' इति गुणः षष्ठषट्त्रिंशिकायां अष्टविध-चारित्राचारवर्णने निदर्शितः । इत्थं पूर्वोक्ता एव गुणा अत्र भङ्ग्यन्तरेण प्रतिपादिताः ।

प्रवचनसारोद्धारतद्वृत्त्योश्च षट्त्रिंशद्गुरुगुणा एवं प्रदर्शिताः -

'सम्मत्तनाणचरणा पत्तेयं अट्ठअट्ठभेइल्ला ।
बारसभेओ य तवो सूरिगुणा हुंति छत्तीसं ॥५४८॥

आयाराई अट्ठ उ तह चेव य दसविहो य ठियकप्पो ।
बारस तव छावस्सग सूरिगुणा हुंति छत्तीसं ॥५४९॥

(**छाया**- सम्यक्त्वज्ञानचरणानि प्रत्येकं अष्टाष्टभेदवन्ति ।
द्वादशभेदं च तपः सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् ॥५४८॥

आचारादिः अष्टौ तु तथा चैव च दशविधश्च स्थितकल्पः ।
द्वादशविधं तपः षडावश्यकानि सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् ॥५४९॥)

वृत्तिः - अथवा इत्थं षट्त्रिंशद्गुणा गुरोर्भवन्ति, तत्राह - '**सम्मत्ते**'त्यादि, सम्यक्त्वस्य दर्शनाचारस्य निःशङ्कितादयः ज्ञानस्य-ज्ञानाचारस्य कालविनयादयः चरणस्य-चारित्राचारस्य ईर्यासमित्यादयः प्रत्येकमष्टावष्टौ भेदा मिलिताश्चतुर्विंशतिः, तपसश्च बाह्याभ्यन्तर-भेदभिन्नस्य प्रत्येकं षड्विधत्वेन अनशनादयो द्वादश भेदाः, सर्वमीलने च षट्त्रिंशद्भवन्ति ॥५४८॥

अथ भङ्ग्यन्तरेणापि गुरोः षट्त्रिंशद्गुणानाह -

'**आयाराई**'त्यादि, आचाराः-श्रुतादयः प्राग्व्यावर्णितस्वरूपा अविवक्षितस्वस्वभेदा अष्टौ गणिसम्पदः, तथा

'आचेलक्कु १ द्देसिय २ सिज्जायर ३ रायपिंड ४ किइकम्मे ५ ।
वय ६ जेट्ठ ७ पडिक्कमणे ८ मासं ९ पज्जोसवणकप्पो १० ॥१॥'

(**छाया**- आचेलक्य १ औद्देशिक २ शय्यातर ३ राजपिण्ड ४ कृतिकर्मणि ५ ।
व्रत ६ ज्येष्ठ ७ प्रतिक्रमणे ८ मासः ९ पर्युषणाकल्पः १० ॥१॥)

इत्येवं वक्ष्यमाणस्वरूपो दशविधः स्थितकल्पः, तथा द्वादशविधं तपः प्रागुक्तस्वरूपं, तथा षडावश्यकानि-सामायिकचतुर्विंशतिस्तववन्दनकप्रतिक्रमणकायोत्सर्गप्रत्याख्यान-

लक्षणानि, एतानि सर्वाण्यपि मिलितानि षट्त्रिंशत्सूरिगुणा भवन्ति ।

इह चैवमन्या अपि षट्त्रिंशिकाः सम्भवन्ति, तास्तु विस्तरभयान्नाभिधीयन्ते, केवलं किञ्चित्सोपयोगत्वात् सुप्रतीतत्वाच्च –

'देसकुलजाइरूवी संघयणी धिइजुओ अणासंसी ।
अविकत्थणो अमायी थिरपरिवाडी गहियवक्को ॥१॥

जियपरिसो जियनिद्दो मज्झत्थो देसकालभावन्नू ।
आसन्नलद्धपइभो नाणाविहदेसभासन्नू ॥२॥

पंचविहे आयारे जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिन्नू ।
आहरणहेउउवनयनयनिउणो गाहणाकुसलो ॥३॥

ससमयपरसमयविऊ गंभीरो दित्तिमं सिवो सोमो ।
गुणसयकलिओ जुत्तो पवयणसारं परिकहेउं ॥४॥'

(**छाया**– देशकुलजातिरूपी संहननी धृतियुतो अनाशंसी ।
अविकत्थनो अमायी स्थिरपरिपाटिः गृहीतवाक्यः ॥३४॥

जितपर्षद् जितनिद्रो मध्यस्थो देशकालभावज्ञः ।
आसन्नलब्धप्रतिभो नानाविधदेशभाषाज्ञः ॥३५॥

पञ्चविधे आचारे युक्तः सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः ।
उदाहरणहेतुकारणनयनिपुणो ग्राहणाकुशलः ॥३६॥

स्वसमयपरसमयविद् गम्भीरो दीप्तिमान् शिवः सोमः ।
गुणशतकलितो युक्तः प्रवचनसारं परिकथयितुम् ॥३७॥)

इति गाथाचतुष्टयभणिताः सूरिगुणाः षट्त्रिंशद्दर्श्यन्ते –

तत्र युतशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, देशयुतः कुलयुत इत्यादि, तत्र यो मध्यदेशे जातो यो वाऽर्धषड्विंशतिषु जनपदेषु स देशयुतः, स ह्यार्यदेशभणितं जानाति ततः सुखेन तस्य समीपे शिष्याः सर्वेऽप्यधीयन्ते इति तदुपादानं १ कुलं-पैतृकं तथा च लोकव्यवहारः-ईक्ष्वाकुकुलजोऽयमित्यादि तेन युतः प्रतिपन्नार्थनिर्वाहको भवति २ जातिः-मातृकी तया युतो विनयादिगुणवान् भवति ३ रूपयुतो लोकानां गुणविषयबहुमानभाग् जायते, 'यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ती'तिप्रवादात्, कुरूपस्य अनादेयत्वादिप्रसङ्गाच्च ४ संहननेन विशिष्टशारीर-

सामर्थ्यरूपेण युतो व्याख्यायां न श्राम्यति ५ धृतिः-विशिष्टमानसावष्टम्भलक्षणा तया युतो नातिगहनेष्वप्यर्थेषु भ्रममुपयाति ६ अनाशंसी-श्रोतृभ्यो वस्त्राद्यनाकाङ्क्षी ७ अविकत्थनो-नातिबहुभाषी, यद्वा स्वल्पेऽपि केनचिदपराद्धे पुनः पुनस्तदुत्कीर्तनं विकत्थनं तद्रहितः ९ अमायी-शाठ्यरहितः ९ स्थिरा-अतिशयेन निरन्तराभ्यासतः स्थैर्यमापन्ना अनुप्रयोगपरिपाट्यो यस्य स स्थिरपरिपाटिः, तस्य हि सूत्रमर्थो वा न मनागपि गलति १० गृहीतवाक्यः-उपादेयवचनः, तस्य हि स्वल्पमपि वचनं महार्थमिव प्रतिभाति ११ ॥१॥

जितपर्षत् न महत्यामपि पर्षदि क्षोभमुपयाति १२ जितनिद्रः-अल्पनिद्रः, स हि रात्रौ सूत्रमर्थं वा परिभावयन् न निद्रया बाध्यते १३ मध्यस्थः-सर्वेषु शिष्येषु समचित्तः १४ देशं कालं च भावं च जानातीति देशकालभावज्ञः, स हि देशं कालं भावं च लोकानां ज्ञात्वा सुखेन विहरति, शिष्याणां वाऽभिप्रायान् ज्ञात्वा तान् सुखेनानुवर्तयति १५-१६-१७ आसन्ना-तत्क्षणादेव लब्धा कर्मक्षयोपशमेनाविर्भूता प्रतिभा-परतीर्थिकादीनामुत्तरप्रदानशक्तिर्यस्य स आसन्नलब्धप्रतिभः १८ नानाविधानां देशानां भाषां जानातीति नानाविधदेशभाषाज्ञः, स हि नानादेशीयान् शिष्यान् सुखेन शास्त्राणि ग्राहयति, तत्तद्देशजांश्च जनान् तत्तद्भाषया धर्ममार्गे-ऽवतारयति १९ ॥२॥

पञ्चविध आचारो-ज्ञानाचारादिरूपस्तस्मिन् युक्तः-उद्युक्तः स्वयमाचारेष्वनव-स्थितस्यान्यानाचारेषु प्रवर्तयितुमशक्यत्वात् २४ सूत्रार्थग्रहणेन चतुर्भङ्गी सूचिता, एकस्य सूत्रं नार्थः द्वितीयस्यार्थो न सूत्रं तृतीयस्य सूत्रमप्यर्थोऽपि चतुर्थस्य न सूत्रं नाप्यर्थः तत्र तृतीयभङ्गग्रहणार्थं तदुभयग्रहणं, ततः सूत्रार्थतदुभयविधीन् जानातीति सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः २५ आहरणं-दृष्टान्तः हेतुर्द्विविधः-कारको ज्ञापकश्च, तत्र कारको यथा घटस्य कर्ता कुम्भकारः, ज्ञापको यथा तमसि घटादीनामभिव्यञ्जकः प्रदीपः, उपनयः-उपसंहारो दृष्टान्तदृष्टस्यार्थस्य प्रकृते योजनमिति भावः, '**कारण**'त्ति पाठे तु कारणं-निमित्तं, नया-नैगमादयः एतेषु निपुणः आहरणहेतूपनयनयनिपुणः, स हि श्रोतारमपेक्ष्य तत्प्रतिपत्त्यनुरोधतः क्वचिद् दृष्टान्तोपन्यासं २६ क्वचिद्धेतूपन्यासं करोति २७ उपसंहारनिपुणतया सम्यगधि-कृतमर्थमुपसंहरति २८ नयनिपुणतया स सम्यगधिकृतनयवक्तव्यताऽवसरे सम्यक् सप्रपञ्च-वैविक्त्येन नयानभिधत्ते २९ ग्राहणाकुशलः-प्रतिपादनशक्तियुक्तः ३० ॥३॥

स्वसमयं ३१ परसमयं ३२ च वेत्तीति स्वसमयपरसमयवित्, स हि परेणाक्षिप्तः सुखेन स्वपक्षं परपक्षं च निर्वाहयति, गम्भीरः-अतुच्छस्वभावः ३३ दीप्तिमान्-परवादिनामनुद्ध-र्षणीयः ३४ शिवः-अकोपनो यदिवा यत्र तत्र वा विहरन् कल्याणकरः ३५ सोमः-शान्तदृष्टिः

३६ इति षट्त्रिंशद्गुणोपेतो गुरुर्विज्ञेयः, उपलक्षणत्वाच्चामीषां गुणानामपरैरपि गुणैरौदार्य-स्थैर्यादिभिः शशधरकरनिकरकमनीयैरलङ्कृतः प्रवचनोपदेशको गुरुर्भवति, तथा चाह - **''गुणसयकलिओ जुत्तो पवयणसारं परिकहेउं''**ति, यद्वा गुणा-मूलगुणा उत्तरगुणाश्च तेषां शतानि तैः कलितो गुणशतकलितः युक्तः-समीचीनः प्रवचनस्य - द्वादशाङ्गस्य सारं अर्थं कथयितुं, यदुक्तं -

''गुणसुट्ठियस्स वयणं घयपरिसित्तो व्व पावओ भाइ ।
गुणहीणस्स न सोहइ नेहविहूणो जइ पईवो ॥१॥''

(**छाया**- गुणसुस्थितस्य वचनं घृतपरिषिक्त इव पावको भाति ।
गुणहीनस्य न शोभते स्नेहविहीनो यथा प्रदीपः ॥१॥)

इति गाथाचतुष्टयार्थः ॥५४९॥ ॥६४॥'

सम्यक्त्वप्रकरणतद्वृत्त्योः षट्त्रिंशद्गुरुगुणा इत्थं निरूपिताः -

'वयछक्काई अट्ठारसेव आयारवाइ अट्ठेव ।
पायच्छित्तं दसहा सूरिगुणा हुंति छत्तीसं ॥३०॥ (१४४)

(**छाया**- व्रतषट्कादयो अष्टादशैव आचारवत्त्वादयोऽष्टावेव ।
प्रायश्चित्तं दशधा सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् ॥३०॥)

वृत्तिः - व्रतषट्कादयोऽष्टादश प्रागुक्ताः, एषां चाऽऽचार्यगुणत्वमेतदपराधेषु सम्यक् प्रायश्चित्तज्ञानात् । भावप्रत्ययस्य लुप्तत्वादाऽऽचारवत्त्वादयोऽष्टावेव, ते चामी -

'आयारव १ मवहारव २ ववहारु ३ व्वीलए ४ पकुव्वी य ५ ।
निज्जव ६ अवायदंसी ७ अपरिस्सावी य बोधव्वे ८ ॥१॥'

(**छाया**- आचारवान् १ अवधारवान् २ व्यवहारः ३ अपव्रीडकः ४ प्रकुर्वी च ५ ।
निर्यापको ६ अपायदर्शी ७ अपरिश्रावी ८ च बोद्धव्यः ॥१॥)

अस्याश्चार्थः - आचारवान् ज्ञानासेवाभ्यां पञ्चप्रकाराचारयुक्तोऽयं हि गुणवत्त्वेन श्रद्धेयवाक्यो भवति ॥१॥ अवधारः = आलोचकोक्तापराधानामवधारणम्, तद्वान् । स हि सर्वाऽपराधेषु यथावच्छुद्धिदानसमर्थो भवति ॥२॥ **'ववहार'**त्ति मतुप्लोपाद् व्यवहारवान् = आगमश्रुताऽऽज्ञाधारणाजीतलक्षणपञ्चप्रकारव्यवहाराऽन्यतरयुक्तः, सोऽपि यथावच्छुद्धिकरण-समर्थो भवति ॥३॥ लज्जादिनाऽतिचारान् गोपायन्तमुपदेशविशेषैरपव्रीडयति, विगतलज्जं

करोतीति = अपव्रीडकः, स ह्यालोचकस्याऽत्यन्तमुपकारको भवति ॥४॥ पदत्रयस्य कर्मधारयः । आलोचितस्य प्रायश्चित्तदानेन प्रकर्षेण शुद्धिं कारयतीत्येवंशील इत्येतदर्थस्य सामायिकस्य कुर्वधातोर्दर्शनात् प्रकुर्वी ॥५॥ '**निज्जव**'त्ति प्राकृतत्वान्निर्यापकोऽयं हि यथा निर्वहति तथा प्रायश्चित्तं कारयति ॥६॥ अपायान् दुर्लभबोधिकत्वादीन् सातिचाराणां दर्शयतीत्यपायदर्शी ॥७॥ न परिश्रवत्यालोचकोक्तमकृत्यमन्यस्मै न निवेदयतीत्येवंशीलोऽपरिश्रावी ॥८॥ तदन्यो ह्यालोचकानां लाघवकारी बोद्धव्यः ।

प्रायश्चित्तं दशधा यदाह -

आलोयणपडिक्कमणे मीसविवेगे तहा वि उस्सग्गे ।
तवछेयमूलअणवट्ठयाय पारंचिए चेव ॥१॥
[पञ्चाशक १६/२, गाथा० २, आव०नि० १४१८]

(**छाया**- आलोचनं प्रतिक्रमणं मिश्रं विवेकस्तथापि उत्सर्गः ।
तपश्छेदो मूलं अनवस्थाप्यता पाराञ्चिक एव ॥१॥)

एते मिलिताः सूरिगुणाः षट्त्रिंशद् भवन्ति ॥३०॥ ॥१४४॥

तथा -

आयाराई अट्ठ उ तह चेव य दसविहो य ठिइकप्पो ।
बारस तव छावस्सग सूरिगुणा हुंति छत्तीसं ॥३१॥ (१४५)

(**छाया**- आचारादयोऽष्टौ तु तथैव च दशविधश्च स्थितकल्पः ।
द्वादशविधं तपः षडावश्यकानि सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् ॥३१॥)

वृत्तिः - आचारादयः आचारसम्पदाद्या अष्टौ प्रागुक्तरूपा दशविधश्च स्थितिकल्पः, स चैवम्-

'आचेलक्कु १ देसिय २ सिज्जायर ३ रायपिंड ४ किइकम्मे ५ ।
वय ६ जिट्ठ ७ पडिक्कमणे ८ मासं ९ पज्जोसवणकप्पे १० ॥१॥'

(**छाया**- आचेलक्य १ औद्देशिक २ शय्यातर ३ राजपिण्ड ४ कृतिकर्मणि ५ ।
व्रत ६ ज्येष्ठ ७ प्रतिक्रमणे ८ मासः ९ पर्युषणाकल्पः १० ॥१॥)

द्वादशविधं तपः ॥१२॥ षडावश्यकानि सामायिकादीनि ॥६॥ एतेऽपि मेलिताः षट्त्रिंशत् सूरिगुणाः स्युः ॥३१॥ ॥१४५॥

तथा-

विगहा कसाय सन्ना पिंडो उवसग्ग झाण सामइयं ।
भासा धम्मो एए सूरिगुणा हुंति छत्तीसं ॥३२॥ (१४६)

(**छाया**- विकथाः कषायाः सञ्ज्ञाः पिण्ड उपसर्गा ध्यानं सामायिकम् ।
भाषा धर्म एते सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् ॥३२॥)

वृत्तिः - विकथा - स्त्रीभक्तदेशराजकथाख्याः ॥४॥ कषायाः क्रोधाद्याः ॥४॥ सञ्ज्ञाः - आहारभयमैथुनपरिग्रहसञ्ज्ञाख्याः ॥४॥ पिण्डः-आहारोऽशनपानखादिमस्वादिमरूपः ॥४॥ उपसर्गाः - दैवमानुषतैरश्चात्मसंवेदनीयरूपाः, ॥४॥ आत्मसंवेदनीयाः शिरोंऽह्रिस्खलनादिभिः, ध्यानम् - आर्त्तरौद्रधर्मशुक्लध्यानाख्यम् ॥४॥ सामायिकम् - सम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिसर्वविरत्याख्यम् ॥४॥ भाषा - सत्याऽसत्यामिश्राऽसत्यामृषास्वरूपा । तत्र सत्याऽस्त्यात्मेत्यादि ॥१॥ असत्या नास्त्यात्मेत्यादि ॥२॥ मिश्रा पुनरुभयरूपा यथाऽविदित्वाऽप्यस्मिन्नगरे दश दारका जाता मृता वेति ब्रूते ॥३॥ असत्यामृषाऽऽमन्त्रण्यादिका हे देवदत्त ! इत्यादि ॥४॥ धर्मो - दानशीलतपोभावनाभेदः ॥४॥

एते विकथादयो नव, उक्तनीत्या चतुर्गुणा भवन्ति सूरिगुणाः षट्त्रिंशदिति भावः । इह च स्थितकल्पादीनां यथासम्भवं सम्यगासेवनपरिज्ञानप्ररूपणपरिहारादिभिः सूरिगुणत्वं ज्ञेयम् ॥३२॥ ॥१४६॥

तथा -

पंचमहव्वयजुत्तो पंचविहायारपालणुज्जुत्तो ।
पंचसमिओ तिगुत्तो छत्तीस गुणो गुरू होइ ॥३३॥ (१४७)

(**छाया**- पञ्चमहाव्रतयुक्तः पञ्चविधाचारपालनयुक्तः ।
पञ्चसमितः त्रिगुप्तः षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्भवति ॥३३॥)

वृत्तिः - स्पष्टा । नवरम्, पञ्चमहाव्रतादीनामष्टादशानामपि स्वयंकरणाऽन्यकारणतो द्वैगुण्येन षट्त्रिंशद्गुणो गुरुर्भवतीत्यर्थः ॥३३॥ ॥१४७॥

सम्प्रत्यनुयोगप्रवर्त्तनमाश्रित्य गुरोर्गुणषट्त्रिंशिकां गाथाचतुष्टयेनाहुः-

देसकुलजाइरूवी संघयणी धीजुओ अणासंसी ।
अविकत्थणो अमाई थिरपरिवाडी गहियवक्को ॥३४॥ (१४८)

जियपरिसो जियनिद्दो मज्झत्थो देसकालभावन्नू ।
आसन्नलद्धपइभो नाणाविहदेसभासन्नू ॥३५॥ (१४९)

पंचविहे आयारे जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिन्नू ।
आहरणहेउकारणनयनिउणो गाहणाकुसलो ॥३६॥ (१५०)

ससमयपरसमयविऊ गंभीरो दित्तिमं सिवो सोमो ।
गुणसयकलिओ जुत्तो पवयणसारं परिकहेउं ॥३७॥ (१५१)

(**छाया**- देशकुलजातिरूपी संहननी धृतियुतो अनाशंसी ।
अविकत्थनो अमायी स्थिरपरिपाटिः गृहीतवाक्यः ॥३४॥

जितपर्षद् जितनिद्रो मध्यस्थो देशकालभावज्ञः ।
आसन्नलब्धप्रतिभो नानाविधदेशभाषाज्ञः ॥३५॥

पञ्चविधे आचारे युक्तः सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः ।
उदाहरणहेतुकारणनयनिपुणो ग्राहणाकुशलः ॥३६॥

स्वसमयपरसमयविद् गम्भीरो दीप्तिमान् शिवः सोमः ।
गुणशतकलितो युक्तः प्रवचनसारं परिकथयितुम् ॥३७॥)

वृत्तिः - देशकुलजातिरूपाण्यतिशायीनि विद्यन्ते यस्य स तथा । तत्र देशो मध्यदेशो जन्मभूमिः ।१। कुलमिक्ष्वाक्वादि पैतृकम् ।२। जातिर्मातृसमुत्था ।३। रूपमङ्गोपाङ्गसम्पूर्णता ।४। संहननी विशिष्टसंहननः, स हि वाचनादौ न श्राम्यति ।५। धृतियुक्तः ।६। अनाशंसी श्रोतृभ्यो न वस्त्राद्याऽऽकाङ्क्षी ७॥ अविकत्थनोऽबहुभाषी, अनात्मश्लाघापरो वा ।८। अमायी ।९। स्थिरा निश्चला परिपाटिः सूत्रार्थवाचना यस्य स तथा ।१०। गृहीतं वाक्यं येन स तथाऽवधारणावान्, यद्वा गृहीतं वाक्यं यस्य स आदेयवचनः ।११। जितपरिषत् ।१२। जितनिद्रः ।१३। मध्यस्थः शिष्येषु समचित्तः ।१४। देशः साधुभावितादिः, कालः सुभिक्षादिः, भावः क्षायोपशमिकादिस्तान् जानातीति तज्ज्ञः । स हि यथौचित्येन विहरति धर्मकथां च कुरुते ।१५-१६-१७। आसन्ना प्रश्नाऽनन्तरमेव लब्धा प्रतिभा-उत्तरदाने बुद्धिर्येन स तथा ।१८। नानाविधदेशभाषाज्ञः ॥१९॥ ॥३४, ३५॥ ॥१४८, १४९॥

पञ्चविध आचारे ज्ञानादौ युक्तः ॥२४॥ सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः इह तदुभयपदेनैव गतार्थत्वात् सूत्रार्थपदोपादानं चतुर्भङ्ग्यर्थम् । तदुभयपदेन च तृतीयभङ्गस्य ग्राह्यतोक्ता ॥२५॥

उदाहरणं दृष्टान्तः । हेतुरन्वयव्यतिरेकवान् । कारणं दृष्टान्तादिरहितमुपपत्तिमात्रम्, यथा निरुपमसुखः सिद्धो ज्ञानाऽनाबाधप्रकर्षात्, अन्यत्र निरुपमसुखाभावान्नास्त्यत्र दृष्टान्तः, उक्तं च –

'हेऊ अणुगमवइरेगलक्खणो सज्झवत्थुपज्जाओ ।
आहरणं दिट्ठंतो कारणमुववत्तिमित्तं तु ॥१॥' [विशेष० भा० १०७७ गा०]

(**छाया**– हेतुः अनुगमव्यतिरेकलक्षणः साध्यवस्तुपर्यायः ।
उदाहरणं दृष्टान्तः कारणमुपपत्तिमात्रं तु ॥१॥)

साध्यमनित्यत्वम्, तदाधारभूतं वस्तु शब्दः, तस्य पर्यायः क्रमभावी धर्मः कृतकत्व-रूपः । नयाः–नैगम १ सङ्ग्रह २ व्यवहार ३ ऋजुसूत्र ४ शब्द ५ समभिरुढै ६ वम्भूता ७ ऽऽख्याः सप्त तेषु निपुणः, अनीदृशो हि वचनमात्रेण न बोधयितुमलम् ॥२९॥ अत एव ग्राहणाकुशलः परप्रत्यायनक्षमः ॥३०॥ स्वसमयपरसमयवित् ॥३१॥ गम्भीरोऽतुच्छः ॥३२॥ दीप्तिमान् सप्रतापः ॥३३॥ शिवो विशिष्टतपोलब्ध्यादिभिः क्षेमकृत् ॥३४॥ सोमोऽक्रोधनः ॥३५॥ गुणानां मूलगुणादीनां शतानि बहुत्वोपलक्षणं चैतत्तैः कलितः ॥३६॥ युक्तोऽर्हः प्रवचनसारं सिद्धान्तार्थं परिकथयितुमिति गाथाचतुष्टयार्थः ॥३६, ३७॥ ॥१५०, १५१॥'

सम्बोधप्रकरणे गुरुगुणानामष्टाचत्वारिंशत् षट्त्रिंशिकाः प्रदर्शिताः । तथाहि –

'पडिरूवाई चउदस खंतिमाइयदसविहो धम्मो ।
बारस य भावणाओ सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (१) ॥५९६॥

पंचिंदियसंवरणो तह नवविहबंभचेरगुत्तिधरो ।
तह चत्तचउकसाओ अट्ठारसगुणेहिं संजुत्तो ॥५९७॥

पंचमहव्वयजुत्तो पंचविहायारपालणसमत्थो ।
पंचसमिइतिगुत्ति-गुत्तो छत्तीसगुणकलिओ (२) ॥५९८॥

विहिपडिवण्णचरित्तो गीयत्थो वच्छलो सुसीलो य ।
सेवियगुरुकुलवासो अणुयत्तिपरो गुरू भणिओ ॥५९९॥

देसकुलजाईरूवी संघयणी धिइजुओ अणासंसी ।
अविकत्थणो अमाई थिरपरिवाडी गहियवक्को ॥६००॥

जियपरिसो जियनिद्दो मज्झत्थो देसकालभावन्नू ।
आसण्णलद्धपइभो नाणाविहदेसभासण्णू ॥६०१॥

पंचविहे आयारे जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिन्नू ।
आहरणहेउउवणयणयणिउणो गाहणाकुसलो ॥६०२॥

ससमयपरसमयविऊ गंभीरो दित्तिमं सिवो सोमो ।
गुणसयकलिओ एसो पवयणउवएसओ सुगुरू (३) ॥६०३॥

अट्ठविहा गणिसंपय आयाराई चउव्विहिक्किक्का ।
चउहा विणयपवित्ती छत्तीसगुणा इमे गुरुणो (४) ॥६०४॥

सम्मत्तनाणचरणा पत्तेयं अट्ठअट्ठभेइल्ला ।
बारसभेओ य तवो सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (५) ॥६०५॥

आयाराइ अट्ठओ तह चेव य दसविहो ठिइकप्पो ।
बारस तव छावस्सय सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (६) ॥६०६॥

अट्ठदसपावट्ठाणेहिं पडिचत्तो बारभिक्खुपडिमधरो ।
छव्वयरक्खणधीरो सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (७) ॥६०७॥

दुगवीसपरिसहसहो चऊदसभूयगामरक्खणपरो य ।
छत्तीसं सूरिगुणा एए भणिया जिणिंदेहिं (८) ॥६०८॥

चउक्कं सारणसिक्खाइ ४ दाणाइ धम्म ४ झाणमिक्किक्कं ।
चउभेयं १६ बारभावण १२ उवएसपरो य छत्तीसं (९) ॥६०९॥

चरण ५ वय ५ समिइ ५ आयार ५ सम्मत्त ५ सज्झाय ५ पंचववहारा ५ ।
संवेगिक्क १ अलंकिय-देहो छत्तीसगुणकलिओ (१०) ॥६१०॥

इंदिय ५ विसय ५ पमाया ५ सव ५ निद्दा ५ दुट्ठभावणा ५ चत्तो ।
छज्जीवकायजयणा-निरओ ६ छत्तीसगुणकलिओ (११) ॥६११॥

लेसा ६ वस्सय ६ दव्वाणि ६ वयण ६ दोसा ६ तहा य छब्भासा ६ ।
नाणगुणेण मुणइ एवं छत्तीसगुणकलिओ (१२) ॥६१२॥

पिंडेसण ७ पाणेसण ७ भय सुह ७ सत्ताइ अट्ठमयठाणा ८ ।
एवं छत्तीसगुणा सूरीणं हुंति सव्वद्धा (१३) ॥६१३॥

दंसणनाणचरित्ता-याराइयार अट्ठयं अट्ठ ।
गुरुगुणजुत्तो चउबुद्धि-कलिओ ४ छत्तीसगुणजुत्तो (१४) ॥६१४॥

अट्ठंगजोग ८ अडसिद्धी ८ अडदिट्ठी ८ अट्ठकम्म ८ विन्नाणो ।
दव्वाइचउअणुओग-धरो ४ गुणा हुंति छत्तीसं (१५) ॥६१५॥

नवपावनियाणाइ ९-वारओ नवविहो य बंभधरो ९ ।
कयनवकप्पविहारो ९ नवतत्त ९ छत्तीसगुणजुओ (१६) ॥६१६॥

उवघाय १० असंवर १० संकिलेस १०-दसगं हासाइ छक्क ६ मुज्झित्ता ।
जिणसासणपवत्तो छत्तीसगुणो हवइ सूरी (१७) ॥६१७॥

सामायारी दसहा कहेइ १० दसगं समाहिठाणाणं १० ।
उज्झियकसायसोलस १६ एवं छत्तीसगुणकलिओ (१८) ॥६१८॥

चउरो समाहिठाणा इक्किक्को चउर १६ सोहिअसणस्स ।
दसगे १० दसपडिसेवा १०-वज्जिओ हुंति छत्तीसं (१९) ॥६१९॥

मुणिधम्म १० विणय १० वेया-वच्चं १० दसगं सया परिव्वहइ ।
वज्जिय छअकप्पो ६ एवं छत्तीसगुणजुत्तो (२०) ॥६२०॥

रुइदसगं १० य दुसिक्खा २ सदिट्ठिवायंग १२ तह उवंगाणि १२ ।
बारस बारस छत्तीस एवं सूरीण गुणसंखा (२१) ॥६२१॥

इक्कारस गिहिपडिमा ११ बार व्वय १२ तेर किरियठाणाणि १३ ।
जाणेंतो वज्जंतो छत्तीसगुणो य आयरिओ (२२) ॥६२२॥

दसविहपायच्छित्तं १० उवओगा बार १२ चउदउवगरणा १४ ।
विहिणा पडिवज्जमाणो छत्तीसगुणो हवे सूरी (२३) ॥६२३॥

भावण १२ तव १२ मुणिपडिमा १२ बारस भेया भवंति तिगुणिज्जा ।
एवं छत्तीसगुणो गुरुबुद्धीए पणमियव्वो (२४) ॥६२४॥

अंडाइअट्ठसुहमाणि ८ गुणठाणाणि तहेव चउदस य १४ ।
पडिरूवाइ चऊदस १४ सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (२५) ॥६२५॥

गारव ३ सल्लाण ३ तियं पन्नरस सन्ना य १५ जोय पन्नरस १५ ।
एवं छत्तीसगुणा आयरियो जो सया मुणइ (२६) ॥६२६॥

सोलस उग्गमदोसा १६ सोलस उप्पायणाइ जे दोसा १६ ।
दव्वाभिगहचउक्कं ४ एवं छत्तीस सूरिगुणा (२७) ॥६२७॥

सोलस वयणा १६ संजम-सत्तरस भेया १७ विराहणा तिन्नि ३ ।
एवं छत्तीस गुणा-लंकिअतणु होइ आयरिओ (२८) ॥६२८॥

अट्ठारस पुरिसम्मि चरणअजुग्गाण १८ देइ नो चरणं ।
पावट्ठाणाणि अट्ठार १८ वज्जणो होइ छत्तीसं (२९) ॥६२९॥

अट्ठारसविहबंभं १८ धरेइ सीलंगरहसहस्साणं ।
अट्ठारसगं वसग्गं १८ सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (३०) ॥६३०॥

गुणवीसं दोसाणं काउस्सग्गस्स १९ सतर मरणाणि १७ ।
भासइ चयइ जहाणं सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (३१) ॥६३१॥

मिच्छत्तं १ असमाहि-ठाणा वीसं २० च मंडलीदोसा ।
पण ५ दस एसणदोसा १० छत्तीसं हुंति सूरिगुणा (३२) ॥६३२॥

इगवीसं तह सबला २१ सिक्खासीलाण पंचदसठाणा १५ ।
एवं छत्तीसगुणा सूरीणं गुणगणड्ढाणं (३३) ॥६३३॥

मिच्छत्तं वेयतियं छक्कं हासाइ कसायचउक्कं च ।
चोद्दसब्भिंतरगंठी १४ परीसहदुगवीस २२ छत्तीसं (३४) ॥६३४॥

मुणिगुणसत्तावीसं २७ नवकोटिविसुद्धमसणमाईणं ।
एवं सूरिगुणाणं छत्तीसं होइ निच्चमिणं (३५) ॥६३५॥

पडिलेहणपणवीसं २५ छक्कायविराहणाणमुज्झवणं ६ ।
वेईयाइपणगं ५ सुद्धं छत्तीसयं गुरुओ (३६) ॥६३६॥

बत्तीसजोगसंगहगुणकलिओ ३२ चउप्पयारभावेहिं ।
आयरणा संभासणा वासणा पयट्टणाहिं ४ च (३७) ॥६३७॥

लद्धीणं अडवीसं २८ अट्ठेव पभावगाण पुरिसाणं ८ ।
एवं छत्तीसगुणा गुरूण सययं मुणेयव्वा (३८) ॥६३८॥

गुणतीसपावसुयस्स पसंगवज्जं २९ च सत्त सोहिगुणा ७ ।
एवं छत्तीसगुणा गुरूण सययं मुणेयव्वा (३९) ॥६३९॥

अब्भिंतरिओ छक्कं ६ तीसं ठाणाणि मोहणिज्जस्स ३० ।
छत्तीसं सूरीगुणा णायव्वा निउणबुद्धीहिं (४०) ॥६४०॥

इगतीसं सिद्धगुणा ३१ पणगं नाणाण ५ मित्थ छत्तीसं ।
सूरिगुणाणं एवं धारेयव्वं सया हियए (४१) ॥६४१॥

दिव्वाइउवसग्गा चउरो ४ सहए सया विसुद्धमणो ।
बत्तीसं ३२ जीवभेयाणं जाणइ एवं खु छत्तीसं (४२) ॥६४२॥

तह विगहाण चउक्कं ४ बत्तीसं वंदणस्स दोसाओ ३२ ।
निच्चं चयइ सहावा सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (४३) ॥६४३॥

आसायणतित्तीसं ३३ वीरियायारस्स तिगमगूहंतो ३ ।
एवं सूरिगुणाणं छत्तीसं वण्णियं सच्चं (४४) ॥६४४॥

पणवीसं भावणाइं भाविल्लो २५ पंचमहव्वयाईणं ।
इक्कारसंगधारी ११ सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (४५) ॥६४५॥

तह बारसंगधारी पइण्णदसयं छछेय चउमूलं ।
नंदी अणुओगधरो अरागदोसेहिं छत्तीसं (४६) ॥६४६॥

नाणम्मि य दंसणम्मि य चरणम्मि तवम्मि तहय वीरियम्मि ।
करणकारणाणुमइभेएहिं हुंति पण्णरसं १५ ॥६४७॥

दसविहसामायारीकुसलो १० पणसमिय ५ पंचसज्झाओ ५ ।
अपमत्तेग १ गुणेहिं कुणइ सया सूरि छत्तीसं (४७) ॥६४८॥

अट्ठ य पवयणमायाओ ८ सुहदुहसेज्जाण अट्ठ ८ तिविहसच्चं ३ ।
छब्भासा ६ झाणदुगं २ सत्तविभंग ७ दुधम्म २ छत्तीसं (४८) ॥६४९॥

इच्चाइअणेगगुणगण-सयकलिओ सुविहियाण हियजणओ ।
आयरिओ सुपसत्थो गच्छे मेढीसमो भणिओ ॥६५०॥

(**छाया**-प्रतिरूपादयश्चतुर्दश, क्षान्त्यादिकदशविधो धर्मः ।
द्वादश च भावनाः, सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् (१) ॥५९६॥

पञ्चेन्द्रियसंवरणः, तथा नवविधब्रह्मचर्यगुप्तिधरः ।
तथा त्यक्तचतुर्विधकषायः, अष्टादशगुणैः संयुक्तः ॥५९७॥

पञ्चमहाव्रतयुक्तः, पञ्चविधाचारपालनसमर्थः ।
पञ्चसमितित्रिगुप्तिगुप्तः, षट्त्रिंशद्गुणकलितः (२) ॥५९८॥

विधिप्रतिपन्नचारित्रः, गीतार्थः वत्सलः सुशीलश्च ।
सेवितगुरुकुलवासः अनुवृत्तिपरः गुरुः भणितः ॥५९९॥

देशकुलजातिरूपी, संहननी धृतियुतः अनाशंसी ।
अविकत्थनः अमायी, स्थिरपरिपाटिः ग्राह्यवाक्यः ॥६००॥

जितपर्षद् जितनिद्रः, मध्यस्थः देशकालभावज्ञः ।
आसन्नलब्धप्रतिभः, नानाविधदेशभाषाज्ञः ॥६०१॥

पञ्चविधे आचारे युक्तः, सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः ।
आहरणहेतुउपनयनयनिपुणः, ग्राहणाकुशलः ॥६०२॥

स्वसमयपरसमयविद्, गम्भीरः दीप्तिमान् शिवः सोमः ।
गुणशतकलितः एषः, प्रवचनउपदेशकः सुगुरुः (३) ॥६०३॥

अष्टविधा गणिसम्पद्, आचारादिः चतुर्विधा एकैका ।
चतुर्धा विनयप्रवृत्तिः, षट्त्रिंशद्गुणा इमे गुरोः (४) ॥६०४॥

सम्यक्त्वज्ञानचरणानि, प्रत्येकं अष्टाष्टभेदवन्ति ।
द्वादशभेदश्च तपः, सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् (५) ॥६०५॥

आचारादिः अष्टकः, तथैव च दशविधः स्थितकल्पः ।
द्वादश तपांसि षड् आवश्यकानि, सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् (६) ॥६०६॥

अष्टादशपापस्थानैः परित्यक्तः, द्वादशभिक्षुप्रतिमाधरः ।
षड्व्रतरक्षणधीरः, सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् (७) ॥६०७॥

द्वाविंशतिपरिषहसहः, चतुर्दशभूतग्रामरक्षणपरश्च ।
षट्त्रिंशत् सूरिगुणा, एते भणिता जिनेन्द्रैः (८) ॥६०८॥

चतुष्कं स्मारणशिक्षादीनां ४, दानादिः धर्मः ४ ध्यानमैकैकम् ।
चतुर्भेदं १६ द्वादशभावना १२-उपदेशपरश्च षट्त्रिंशत् (९) ६०९॥

चरणानि ५ व्रतानि ५ समितय ५ आचाराः ५ सम्यक्त्वानि ५ स्वाध्यायाः ५ पञ्चव्यवहाराः ५ ।
संवेगः एकः १ अलङ्कृतदेहः षट्त्रिंशद् गुणकलितः (१०) ॥६१०॥

इन्द्रिय ५ विषय ५ प्रमादा ५-श्रव ५ निद्रा ५ दुष्टभावना ५ त्यक्तः ।
षड्जीवकाययतना-निरतः ६, षट्त्रिंशद्गुणकलितः (११) ॥६११॥

लेश्याः ६ आवश्यकानि ६ द्रव्याणि ६ वचनानि ६ दोषाः ६ तथा च षड् भाषाः ६ ।
ज्ञानगुणेन जानाति, एवं षट्त्रिंशद्गुणकलितः (१२) ॥६१२॥

पिण्डैषणाः ७ पानैषणाः ७ भयानि ७ सुखानि ७ सप्त अष्टमदस्थानानि ।
एवं षट्त्रिंशद्गुणाः, सूरीणां भवन्ति सर्वकालम् (१३) ॥६१३॥

दर्शनज्ञानचारित्रा-चारातिचाराष्टकं अष्टौ ।
गुरुगुणयुक्तः चतुर्बुद्धि-कलितः ४ षट्त्रिंशद्गुणयुक्तः (१४) ॥६१४॥

अष्टाङ्गयोग ८-अष्टसिद्धि ८-अष्टदृष्टि ८-अष्टकर्म ८-विज्ञानः ।
द्रव्यादिचतुरनुयोग-धरः ४ गुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् (१५) ॥६१५॥

नवपापनिदानादि ९-वारकः नवविधश्च ब्रह्मधरः ९ ।
कृतनवकल्पविहारः ९ नवतत्त्वानि ९ षट्त्रिंशद्गुणयुतः (१६) ॥६१६॥

उपघात १०-असंवर १०-सङ्क्लेश १०-दशकं, हास्यादिषट्कमुज्झित्वा ।
जिनशासनप्रवृत्तः, षट्त्रिंशद्गुणो भवति सूरिः (१७) ॥६१७॥

सामाचारीं दशधा कथयति १०, दशकं समाधिस्थानानाम् १० ।
उज्झितषोडशकषायः १६, एवं षट्त्रिंशद्गुणकलितः (१८) ॥६१८॥

चत्वारि समाधिस्थानानि, एकैकानि चत्वारि १६ अशनशोधेः ।
दशकं १० दशप्रतिसेवा १०-वर्जितः भवन्ति षट्त्रिंशत् (१९) ॥६१९॥

मुनिधर्म १०-विनय १०-वैयावृत्त्य १०-दशकं सदा परिवहति ।
वर्जितषडकल्प्यः ६, एवं षट्त्रिंशद्गुणयुक्तः (२०) ॥६२०॥

रुचिदशकं १० च द्विशिक्षे २, सदृष्टिवादाङ्गानि १२ तथोपाङ्गानि १२ ।
द्वादश द्वादश षट्त्रिंशद्, एवं सूरीणां गुणसङ्ख्या (२१) ॥६२१॥

एकादश गृहिप्रतिमाः ११ द्वादश व्रतानि १२ त्रयोदश क्रियास्थानानि १३ ।
जानन् वर्जयन् षट्त्रिंशद्गुणश्च आचार्यः (२२) ॥६२२॥

दशविधं प्रायश्चित्तं १० उपयोगा द्वादश १२ चतुर्दश उपकरणानि १४ ।
विधिना प्रतिपद्यमानः, षट्त्रिंशद्गुणः भवेत् सूरिः (२३) ॥६२३॥

भावनाः १२ तपांसि १२ मुनिप्रतिमाः १२, द्वादश भेदा भवन्ति त्रिभिः गुणयेत् ।
एवं षट्त्रिंशद्गुणः, गुरुबुद्ध्या प्रणन्तव्यः (२४) ॥६२४॥

अण्डादिअष्टसूक्ष्माणि ८, गुणस्थानानि तथैव चतुर्दश च १४ ।
प्रतिरूपादिः चतुर्दश १४, सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् (२५) ॥६२५॥

गौरव ३-शल्ययोः ३ त्रिकं, पञ्चदश सञ्ज्ञाश्च १५ योगाः पञ्चदश १५ ।
एवं षट्त्रिंशद्गुणा, आचार्यः यः सदा जानाति (२६) ॥६२६॥

षोडश उद्गमदोषाः १६, षोडश उत्पादनाया ये दोषाः १६ ।
द्रव्याभिग्रहचतुष्कं ४, एवं षट्त्रिंशत्सूरिगुणाः (२७) ॥६२७॥

षोडश वचनानि १६ संयमः, सप्तदशभेदात् १७ विराधनास्तिस्रः ।
एवं षट्त्रिंशद्गुणा-लङ्कृततनुः भवति आचार्यः (२८) ॥६२८॥

अष्टादशभ्यः पुरुषेषु चरणायोग्येभ्यः १८ ददाति न चरणम् ।
पापस्थानानामष्टादशानां १८ वर्जनः भवति षट्त्रिंशद् (२९) ॥६२९॥

अष्टादशविधब्रह्म १८ धरति, शीलाङ्गरथसहस्राणाम् ।
अष्टादशकं वशगं १८ सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् (३०) ॥६३०॥

एकोनविंशतिं दोषाणां कायोत्सर्गस्य १९ सप्तदश मरणानि १७ ।
भाषते त्यजति यथाज्ञं, सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् (३१) ॥६३१॥

मिथ्यात्वं १ असमाधि-स्थानानि विंशतिः २० च मण्डलीदोषाः ।
पञ्च ५ दश एषणादोषाः १० षट्त्रिंशद् भवन्ति सूरिगुणाः (३२) ॥६३२॥

एकविंशतिः तथा शबलाः २१ शिक्षाशीलानां पञ्चदशस्थानानि १५ ।
एवं षट्त्रिंशद्गुणा, सूरीणां गुणगणाढ्यानाम् (३३) ॥६३३॥

मिथ्यात्वं वेदत्रिकं, हास्यादिषट्कं कषायचतुष्कं च ।
चतुर्दशाभ्यन्तरग्रन्थयः १४ परीषहद्वाविंशतिः २२ षट्त्रिंशत् (३४) ॥६३४॥

मुनिगुणसप्तविंशतिः, नवकोटिविशुद्धिः अशनादीनाम् ।
एवं सूरिगुणानां षट्त्रिंशद् भवति नित्यमेषा (३५) ॥६३५॥

प्रतिलेखनपञ्चविंशतिः २५, षट्कायविराधनानामुज्झनम् ६ ।
वेदिकादिपञ्चकं ५ शुद्धं, षट्त्रिंशत्कं गुरोः (३६) ॥६३६॥

द्वात्रिंशद्योगसङ्ग्रहगुणकलितः ३२ चतुष्प्रकारभावैः ।
आचरणा-सम्भाषणा-वासना-प्रवर्त्तनाभिः ४ च (३७) ॥६३७॥

लब्धीनां अष्टाविंशतिः २८ अष्टावेव प्रभावकानां पुरुषाणाम् ८ ।
एवं षट्त्रिंशद्गुणाः, गुरूणां सततं ज्ञातव्याः (३८) ॥६३८॥

एकोनत्रिंशत्पापश्रुतस्य प्रसङ्गवर्जनं २९ च सप्त शोधिगुणाः ७ ।
एवं षट्त्रिंशद्गुणाः, गुरूणां सततं ज्ञातव्याः (३९) ॥६३९॥

अभ्यन्तरिकं षट्कं ६ त्रिंशत् स्थानानि मोहनीयस्य ३० ।
षट्त्रिंशत् सूरिगुणाः, ज्ञातव्याः निपुणबुद्धिभिः (४०) ॥६४०॥

एकत्रिंशत् सिद्धगुणाः ३१, पञ्चकं ज्ञानानां ५ इत्थं षट्त्रिंशद् ।
सूरिगुणानामेवं, धर्त्तव्यं सदा हृदये (४१) ॥६४१॥

दिव्याद्युपसर्गान् चतुरः ४ सहते सदा विशुद्धमनाः ।
द्वात्रिंशद् ३२ जीवभेदानां, जानाति एवं खलु षट्त्रिंशत् (४२) ॥६४२॥

तथा विकथानां चतुष्कं, द्वात्रिंशत् वन्दनस्य दोषान् ३२ ।
नित्यं त्यजति स्वभावात्, सूरिगुणा भवन्ति षट्त्रिंशत् (४३) ॥६४३॥

आशातनाः त्रयस्त्रिंशत् ३३, वीर्याचारस्य त्रिकमगूहन् ३ ।
एवं सूरिगुणानां षट्त्रिंशद् वर्णितं सत्यम् (४४) ॥६४४॥

पञ्चविंशतिं भावनाः भावयन् २५ पञ्चमहाव्रतादीनाम् ।
एकादशाङ्गधारी ११ सूरिगुणाः भवन्ति षट्त्रिंशत् (४५) ॥६४५॥

तथा द्वादशाङ्गधारी प्रकीर्णदशकं षट्छेदाः चतुर्मूलम् ।
नन्दिः अनुयोगधरः, अरागद्वेषाभ्यां षट्त्रिंशत् (४६) ॥६४६॥

ज्ञाने च दर्शने च चरणे तपसि तथा च वीर्ये ।
करणकारणानुमतिभेदैः भवन्ति पञ्चदश १५ ॥६४७॥

दशविधसामाचारीकुशलः १० पञ्चसमितः ५ पञ्चस्वाध्यायः ५ ।
अप्रमत्तैकः १ गुणैः करोति सदा सूरिः षट्त्रिंशत् (४७) ॥६४८॥

अष्ट च प्रवचनमातरः ८ सुखदुःखशय्यानां अष्टौ ८ त्रिविधसत्यम् ३ ।
षड् भाषाः ६ ध्यानद्विकं २ सप्तापि भयानि ७ द्विधर्मौ २ षट्त्रिंशत् (४८) ॥६४९॥

इत्यादिअनेकगुणगण-शतकलितः सुविहितानां हितजनकः ।
आचार्यः सुप्रशस्तः, गच्छे मेथिसमः भणितः ॥६५०॥)

आसां गाथानां सङ्क्षेपेण विवरणमेवं ज्ञेयम् - **'पडिरूवाई'** इत्यादि । गुरुः प्रतिरूपादिचतुर्दशगुणवान् भवति । ते चतुर्दशगुणाः सप्तदशषट्त्रिंशिकावृत्तौ प्रदर्शिताः । गुरुः क्षान्त्यादिदशविधं यतिधर्मं पालयति । दशविधयतिधर्मस्वरूपं द्वादशषट्त्रिंशिका-वृत्तौ वर्णितम् । गुरुरनित्यताद्या द्वादश भावना भावयति । द्वादशभावना षोडश-षट्त्रिंशिकावृत्तौ प्ररूपिताः । इत्थं सूरेः-गुरोः षट्त्रिंशत् गुणा भवन्ति ॥५९६॥

'पंचिंदिय' इत्यादि । **'पंचमहव्वय'** इत्यादि । अनयोर्गाथयोर्भावार्थः पूर्वं सप्तत्रिंशत्तमगाथावृत्तेरनन्तरं वृत्तौ प्रदर्शितः ॥५९७॥ ॥५९८॥

'विहिपडिवण्ण' इत्यादि । गुरुर्विधिना चारित्रं प्रतिपन्नोऽस्ति । स गीतार्थः-स्वभ्यस्तछेदग्रन्थ उत्सर्गापवादकुशल इति यावद् भवति । स वात्सल्यवान् भवति । स सुशीलः-निर्मलब्रह्मचर्यधरो भवति । तेन गुरुकुलवासः सेवितः - आराधितो भवति । स अनुवृत्तिपरः - शिष्यमनोऽनुकूलवर्त्तने उद्यतो भवति । एवंप्रकारगुणगणमण्डितो गुरुः कथितस्तीर्थकरगणधरैः । यदुक्तं **पञ्चवस्तुकतद्वृत्त्योः** -

'पव्वज्जाजोग्गगुणेहिं, संगओ विहिपवण्णपव्वज्जो ।
सेविअगुरुकुलवासो, सययं अक्खलिअसीलो अ ॥१०॥

वृत्तिः - प्रव्रज्यायोग्यस्य प्राणिनो गुणाः **प्रव्रज्यायोग्यगुणा** आर्यदेशोत्पन्नादयो वक्ष्यमाणाः, तथाऽन्यत्राप्युक्तम् ''अथ प्रव्रज्याऽर्हः-आर्यदेशोत्पन्नः १ विशिष्टजाति-कुलान्वितः २ क्षीणप्रायकर्म्ममलः ३ तत एव विमलबुद्धिः ४ दुर्लभं मानुष्यं जन्म मरण-निमित्तं सम्पदश्चपलाः विषया दुःखहेतवः संयोगो वियोगः प्रतिक्षणं मरणं दारुणो विपाक इत्यवगतसंसारनैर्गुण्यः ५ तत एव तद्विरक्तः ६ प्रतनुकषायोऽल्पहास्यादिः ७-८ कृतज्ञो ९ विनीतः १० प्रागपि राजाऽमात्यपौरजनबहुमतः ११ अद्रोहकारी १२ कल्याणाङ्गः १३ श्राद्धः १४ स्थिरः १५ समुपसम्पन्नश्चेति १६'', एभिः **सङ्गतो** युक्तः समेतः सन् किं ? इत्याह - **विधिप्रपन्नप्रवज्यो** विधिना वक्ष्यमाणलक्षणेन प्रपन्नाऽङ्गीकृता प्रव्रज्या येन स तथाविधः, तथा **सेवितगुरुकुलवासः** समुपासितगुरुकुल इत्यर्थः, **सततं** सर्वकालं प्रव्रज्याप्रतिपत्तेरारभ्य **अस्खलितशीलश्च** अखण्डितशीलश्च, चशब्दात् परद्रोहविरतिभावश्च इति गाथार्थः ॥१०॥

सम्मं अहीअसुत्तो, तत्तो विमलयरबोहजोगाओ ।
तत्तण्णू उवसंतो, पवयणवच्छल्लजुत्तो अ ॥११॥

वृत्तिः - **सम्यग्** - यथोक्तयोगविधानेन **अधीतसूत्रः** गृहीतसूत्रः **ततो विमलतरबोध-योगात्** इति ततः सूत्राध्ययनाद्यः शुद्धतरावगमस्तत्सम्बन्धादित्यर्थः । किमित्याह **तत्त्वज्ञः** वस्तुतत्त्ववेदी **उपशान्तः** क्रोधविपाकावगमेन **प्रवचनवात्सल्ययुक्तश्च**-प्रवचनमिह सङ्घः सूत्रं वा, तद्वत्सलभावयुक्तः । इति गाथार्थः ॥११॥

सत्तहिअरओ अ तहा, आएओ अणुवत्तगो अ गंभीरो ।
अविसाई परलोए, उवसमलद्धीइ कलिओ अ ॥१२॥

वृत्तिः - **सत्त्वहितरतश्च** सामान्येनैव जीवहिते सक्तश्च **तथा** न केवलमित्थंविधः किन्तु **आदेयोऽनुवर्त्तकश्च गम्भीरः** तत्रादेयो नाम ग्राह्यवाक्यः, अनुवर्त्तकश्च भावानु-

कूल्येन सम्यक्पालकः गम्भीरो-विपुलचित्तः **अविषादी परलोके** न परिषहाद्यभिद्रुतः कायसंरक्षणादौ दैन्यमुपयाति, **उपशमलब्ध्यादिकलितश्च** उपशमलब्ध्यु १ पकरणलब्धि २ स्थिरहस्तलब्धि ३ युक्तश्च । इति गाथार्थः ॥१२॥

तह पवयणत्थवत्ता, सगुरुअणुन्नायगुरुपओ चेव ।
एआरिसो गुरू खलु, भणिओ रागाइरहिएहिं ॥१३॥

वृत्तिः - तथा प्रवचनार्थवक्ता-सूत्रार्थवक्तेत्यर्थः, **स्वगुर्वनुज्ञातगुरुपदश्चैव** असति तस्मिन् दिगाचार्यादिना स्थापितगुरुपद इत्यर्थः, **ईदृशो गुरुः** खलुशब्दोऽवधारणार्थः, ईदृश एव, कालदोषादन्यतरगुणरहितोऽपि बहुतरगुणयुक्त इति वा विशेषणार्थः, **भणितो रागादिरहितैः** प्रतिपादितो वीतरागैः । इति गाथार्थः ॥१३॥' ॥५९९॥

'**देसकुल**' इत्यादि । '**जियपरिसो**' इत्यादि । '**पंचविहे**' इत्यादि । '**ससमय**' इत्यादि । एतेषां चतुर्णां वृत्तानां भावार्थः पूर्वं **प्रवचनसारोद्धारवृत्तिगतपाठे** उक्तः ॥६००॥ ॥६०१॥ ॥६०२॥ ॥६०३॥

'**अट्ठविहा**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य वर्णनं **षट्त्रिंशत्तमषट्त्रिंशिकावृत्तौ** कृतम् ॥६०४॥

'**सम्मत्त**' इत्यादि । गुरुरष्टविधदर्शनाचारानष्टविधज्ञानाचारानष्टविधचारित्राचारान् द्वादशविधांश्च तपआचारान् जानाति पालयति च । अष्टविधदर्शनाचाराः अष्टविध-ज्ञानाचारा अष्टविधचारित्राचाराश्च षष्ठषट्त्रिंशिकावृत्तौ निरूपिताः । द्वादशविधतप-आचाराश्च षोडशषट्त्रिंशिकावृत्तौ प्रपञ्चिताः । इत्थं गुरोः षट्त्रिंशद् गुणा भवन्ति ।

अस्य वृत्तस्य भावार्थः पूर्वं **प्रवचनसारोद्धार**गतगुरुगुणषट्त्रिंशिका प्रतिपादनावसरे **५४८तम वृत्ततद्वृत्त्योः** प्रोक्तः । ॥६०५॥

'**आयाराइ**' इत्यादि । गुरुराचारवत्त्वाद्यष्टगुणवान्भवति । तेऽष्टौ गुणाः षष्ठ-षट्त्रिंशिकावृत्तौ निदर्शिताः । गुरुर्दशविधस्थितकल्पं जानाति प्ररूपयति च । तस्य स्वरूपमेवमुक्तं **पञ्चाशकप्रकरणे तद्वृत्तौ** च -

'दसहोहओ उ कप्पो एस उ पुरिमेयराण ठियकप्पो ।
सययासेवणभावा ठियकप्पो णिच्चमज्जाया ॥१७/२॥

(**छाया**- दशधा ओघतः तु कल्पः एष तु पूर्वेतराणां स्थितकल्पः ।
सततासेवनाभावात् स्थितकल्पः नित्यमर्यादा ॥१७/२॥)

वृत्तिः - तत्र स्थितकल्पप्रतिपादनायाह - '**दसे**' त्यादि, **दशधा** - दशभिः प्रकारैः **ओघतः** - सामान्येन स चाचेलक्यादिर्वक्ष्यमाणः **तु**शब्दः पुनरर्थः भिन्नक्रमश्च **कल्पो** - व्यवस्था, **एष तु** - एष पुनः सामान्यकल्पः **पूर्वेतराणां** आदिमान्तिमजिनसाधूनां **स्थित-कल्पः** - अवस्थितकल्प उच्यते, कुतः ? **सततासेवनाभावाद्**-निरन्तराचरणसद्भावादिति, तत्त्वत एवं निरूप्याथैनमेवं पर्यायत आह - **स्थितिकल्पो - नित्यमर्यादा** । इति गाथार्थः ॥१७/२॥

आचेलक्कु १ द्देसिय २ सिज्जायर ३ रायपिंड ४ किइकम्मे ५ ।
वय ६ जेट्ठ ७ पडिक्कमणे ८ मासं ९ पज्जोसवण १० कप्पो ॥१७/६॥

(**छाया**- आचेलक्य १ औद्देशिक २ शय्यातर ३ राजपिण्ड ४ कृतिकर्मणि ५ ।
व्रत ६ ज्येष्ठ ७ प्रतिक्रमणे ८ मासः ९ पर्युषणं १० कल्पः ॥१७/६॥)

वृत्तिः - दशधौघतः कल्प इत्युक्तं, अथ तद्दर्शनायेदमाह - '**आचेले**'त्यादि, अविद्यमानं चेलं वस्त्रं यस्यासावचेलकस्तद्भाव आचेलक्यं, उद्देशेन-साधुसङ्कल्पेन निर्वृत्तमौद्देशिकं-आधाकर्म, शय्यया-वसत्या तरति संसारसागरमिति शय्यातरः स च राजा च नृपश्चक्रवर्त्यादिस्तयोः पिण्डः-समुदानमिति शय्यातरराजपिण्डः, कृतिकर्म-वन्दनकं, एतेषां च समाहारद्वन्द्वत्वात्सप्तम्येकवचनं, ततश्चाचेलक्यादिषु यथास्वं विधिनिषेधाभ्यां स्थिता-स्थिताः साधवो भवन्तीत्यतोऽयमोघकल्पः, एतेष्वेव च प्रथमचरमजिनसाधवः स्थिता एवेति स्थितकल्पः तेषां, तथा व्रतानि-महाव्रतानि, ज्येष्ठो-रत्नाधिकः, प्रतिक्रमणं-आवश्यककरणं, सप्तम्येकवचनं प्राग्वत्, मासमिति प्राकृतत्वादनुस्वारः परि-सर्वथा वसनं-एकत्र निवासो निरुक्तविधेः पर्युषणं एतद्द्वयलक्षणः कल्प-आचारो मासपर्युषणकल्पः, तत्र च स्थिता-स्थितेत्यादि प्राग्वत् । इति गाथासमासार्थः ॥१७/६॥'

गुरुर्द्वादशविधतपांसि समाचरति । तेषां स्वरूपं प्रथमषट्त्रिंशिकावृत्तावुक्तम् । गुरुः षडावश्यकानि सम्यग् जानाति प्ररूपयति करोति च । तेषां स्वरूपं वर्णितं चतुर्थ-षट्त्रिंशिकावृत्तौ । इत्थं गुरोः षट्त्रिंशद्गुणा भवन्ति । अस्य वृत्तस्य भावार्थः पूर्वं **प्रवचनसारोद्धार**गतगुरुगुणषट्त्रिंशिका प्रतिपादनावसरे **५४९तम वृत्ततद्वृत्त्योः** प्रोक्तः । ॥६०६॥

'**अट्ठदस**' इत्यादि । गुरुरष्टादश पापस्थानानि त्यजति । तेषां स्वरूपं निरूपित-मेकोनविंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुर्द्वादश भिक्षुप्रतिमा धारयति । तासां स्वरूपं

वर्णितं षोडशषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुः षड्व्रतरक्षणे धीरो भवति । षड्व्रतानां स्वरूपमेवमुक्तं **पाक्षिकसूत्रे तद्वृत्तौ** च -

'तं जहा - सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं ।१ सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं ।२ सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं ।३ सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं ।४ सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ।५ सव्वाओ राइभोयणाओ वेरमणं ॥६॥

(**छाया**- तद्यथा - सर्वस्मात् प्राणातिपाताद् विरमणम् ।१ सर्वस्मात् मृषावादाद् विरमणम् ।२ सर्वस्माद् अदत्तादानाद् विरमणम् ।३ सर्वस्मात् मैथुनाद् विरमणम् ।४ सर्वस्मात् परिग्रहाद् विरमणम् ।५ सर्वस्मात् रात्रिभोजनाद् विरमणम् ॥६॥)

वृत्तिः - तद्यथेत्युपदर्शनार्थः, सर्वस्मान्निरवशेषात्त्रसस्थावरसूक्ष्मबादरभेदभिन्नात्कृतकारितानुमतिभेदाच्चेत्यर्थः, अथवा द्रव्यतः षड्जीवनिकायविषयात्, क्षेत्रतस्त्रिलोकसम्भवात्, कालतोऽतीतादे रात्र्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेषसमुत्थात् प्राणानामिन्द्रियोच्छ्वासायुरादीनामतिपातः प्राणिनः सकाशाद्विभ्रंशः प्राणातिपातः प्राणिप्राणवियोजनमित्यर्थः, तस्माद्विरमणं सम्यग्ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं निवर्त्तनमिति ॥१॥ तथा सर्वस्मात्सद्भावप्रतिषेधा १ ऽसद्भावोद्भावना २ र्थान्तरोक्ति ३ गर्हा ४ भेदात्कृतादिभेदाच्च, अथवा द्रव्यतः सर्वधर्मास्तिकायादिद्रव्यविषयात्, क्षेत्रतः सर्वलोकालोकगोचरात्, कालतोऽतीतादे रात्र्यादिवर्त्तिनो वा, भावतः कषायनोकषायादिप्रभवात् मृषाऽलीकं वदनं वादो मृषावादस्तस्माद्विरमणं विरतिरिति ॥२॥ तथा सर्वस्मात्कृतादिभेदादथवा द्रव्यतः सचेतनाचेतनद्रव्यविषयात्, क्षेत्रतो ग्रामनगरारण्यादिसम्भवात्, कालतोऽतीतादे रात्र्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेषमोहसमुत्थात्, अदत्तं स्वामिनाऽवितीर्णं तस्याऽऽदानं ग्रहणमदत्तादानं तस्माद्विरमणमिति ॥३॥ तथा सर्वस्मात्कृतकारितानुमतिभेदात् अथवा द्रव्यतो दिव्यमानुषतैरश्चभेदात्, रूपरूपसहगतभेदाद्वा, क्षेत्रतस्त्रैलोक्यसम्भवात्, कालतोऽतीतादे रात्र्यादिसमुत्थाद्वा, भावतो रागद्वेषप्रभवात्, मिथुनं स्त्रीपुंसद्वन्द्वं तस्य कर्म मैथुनं तस्माद्विरमणमिति ॥४॥ तथा सर्वस्मात्कृतादेरथवा द्रव्यतः सर्वद्रव्यविषयात्, क्षेत्रतो लोकसम्भवात्, कालतोऽतीतादे रात्र्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेषविषयात् परिगृह्यते आदीयते परिग्रहणं वा परिग्रहस्तस्माद्विरमणमिति ॥५॥ तथा सर्वस्मात्कृतादिरूपाद्दिवा गृहीतं दिवा भुक्तम् १ दिवा गृहीतं रात्रौ भुक्तम् २ रात्रौ गृहीतं दिवा भुक्तम् ३ रात्रौ गृहीतं रात्रौ भुक्तमिति ४ चतुर्भङ्गरूपाच्चेत्यर्थः । अथवा द्रव्यतश्चतुर्विधाहारविषयात्, क्षेत्रतः समयक्षेत्रगोचरात्, कालतो रात्र्यादिसम्भवात्, भावतो रागद्वेषप्रभवात् रात्रिभोजनात् रजनीजेमनाद्विरमणमिति ।'

इत्थं गुरोः षट्त्रिंशद्गुणा भवन्ति ॥६०७॥

'दुगवीस' इत्यादि । गुरुर्द्वाविंशतिं परीषहान् सहते । तेषां स्वरूपं प्रदर्शितं षड्विंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुश्चतुर्दशभूतग्रामाणां जीवसमुदायानां रक्षणे तत्परो भवति । चतुर्दशभूतग्रामाणां स्वरूपमेवं विवेचितं **श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रे आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तौ** च –

'चउदसहिं भूअगामेहिं' (छाया– चतुर्दशभिः भूतग्रामैः ।)

वृत्तिः – चतुर्दशभिर्भूतग्रामैः, क्रिया पूर्ववत्, भूतानि – जीवास्तेषां ग्रामाः–समूहा भूतग्रामास्तैः, ते चैवं चतुर्दश भवन्ति –

एगिंदिय सुहुमियरा सण्णियर पणिंदिया य सबीतिचऊ ।
पज्जत्तापज्जत्ता भेएणं चोद्दसग्गामा ॥१॥

(**छाया**– एकेन्द्रियाः सूक्ष्मेतराः सञ्ज्ञीतराः पञ्चेन्द्रियाश्च सद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः ।
पर्याप्तापर्याप्त–भेदेन चतुर्दशग्रामाः ॥१॥)

एकेन्द्रियाः–पृथिव्यादयः **सूक्ष्मेतरा** भवन्ति, सूक्ष्मा बादराश्चेत्यर्थः, **सञ्ज्ञीतराः पञ्चेन्द्रियाश्च,** सञ्ज्ञिनोऽसञ्ज्ञिनश्चेति भावना, **'सबीतिचउ'**त्ति सह द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय–चतुरिन्द्रियैः, एते हि पर्याप्तकापर्याप्तकभेदेन चतुर्दश भूतग्रामा भवन्ति,

स्थापना चेयं –

ए०सू०अप०	ए०सू०प०	ए०बाद०अप०	ए०बा०प०
	बे०अप०	बे० प०	
	ते०अप०	ते० प०	
	च०अप०	च० प०	
असं०अप०	असं०प०	सं०अप०	सं०प०

एवं चतुर्दशप्रकारो भूतग्रामः प्रदर्शितः, अधुनाऽमुमेव गुणस्थानद्वारेण दर्शयन्नाह सङ्ग्रहणिकारः –

मिच्छदिट्ठी सासायणे य तह सम्ममिच्छदिट्ठी य ।
अविरयसम्मद्दिट्ठी विरयाविरए पमत्ते य ॥१॥

तत्तो य अप्पमत्तो नियट्टिअनियट्टिबायरे सुहुमे ।
उवसंतखीणमोहे होइ सजोगी अजोगी य ॥२॥

(**छाया**- मिथ्यादृष्टिः सास्वादनश्च तथा सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च ।
अविरतसम्यग्दृष्टिः विरताविरतः प्रमत्तश्च ॥१॥

ततश्च अप्रमत्तः निवृत्त्यनिवृत्तिबादरौ सूक्ष्मः ।
उपशान्तक्षीणमोहौ भवति सयोगी अयोगी च ॥२॥)

गाथाद्वयस्य व्याख्या - कश्चिद्भूतग्रामो **मिथ्यादृष्टिः**, तथा **सास्वादनश्चान्यः**, सहैव तत्त्वश्रद्धानरसास्वादनेन वर्तत इति सास्वादनः, क्वणद्घण्टालालान्यायेन प्रायः परित्यक्त-सम्यक्त्वः, तदुत्तरकालं षडावलिकः, तथा चोक्तम् -

'उवसमसंमत्तातो चयतो मिच्छं अपावमाणस्स ।
सासायणसंमत्तं तदंतरालंमि छावलियं ॥१॥'

(**छाया**- उपशमसम्यक्त्वात् च्यवमानस्य मिथ्यात्वमप्राप्नुवतः ।
सास्वादनसम्यक्त्वं तदन्तराले षडावलिकाः ॥१॥)

तथा सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च सम्यक्त्वं प्रतिपद्यमानः प्रायः सञ्जाततत्त्वरुचिरित्यर्थः, तथाऽ**विरतसम्यग्दृष्टिः**-देशविरतिरहितः सम्यग्दृष्टिः, **विरताविरतः**-श्रावकग्रामः, **प्रमत्तश्च** प्रकरणात्प्रमत्तसंयतग्रामो गृह्यते, **ततश्चा(प्रमत्तः**-अ)प्रमत्तसंयतग्राम एव, **'णियट्टिअणि-यट्टिबायरो**'त्ति निवृत्तिबादरोऽनिवृत्तिबादरश्च, तत्र क्षपकश्रेण्यन्तर्गतो जीवग्रामः क्षीण-दर्शनसप्तकः निवृत्तिबादरो भण्यते, तत ऊर्ध्वं लोभाणुवेदनं यावदनिवृत्तिबादरः, **'सुहुमे**'त्ति लोभाणून् वेदयन् **सूक्ष्मो** भण्यते, सूक्ष्मसम्पराय इत्यर्थः, उपशान्तक्षीणमोहः श्रेणिपरिसमाप्ता-वन्तर्मुहूर्तं यावदुपशान्तवीतरागः क्षीणवीतरागश्च **भवति, सयोगी** भवस्थकेवलिग्राम इत्यर्थः, **अयोगी** च निरुद्धयोगः शैलेश्यां गतो ह्रस्वपञ्चाक्षरोद्गिरणमात्रकालं यावत् इति गाथाद्वयसमासार्थः ॥ व्यासार्थस्तु प्रज्ञापनादिभ्योऽवसेयः ।'

इत्थं गुरोः षट्त्रिंशद्गुणा जिनेन्द्रैः कथिताः ॥६०८॥

'चउक्कं' इत्यादि । गुरुश्चतुर्विधस्मारणादिकं करोति । तस्य स्वरूपं प्रज्ञप्तं प्रथमषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुश्चतुर्विधधर्ममुपदिशति । तस्य स्वरूपं व्याख्यातं प्रथमषट्त्रिंशिकावृत्तौ । प्रत्येकं चतुर्भेदानां चतुर्विधानां ध्यानानां स्वरूपं गुरुर्जानाति प्ररूपयति च । तत् प्रदर्शितं प्रथमषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुर्द्वादशभावना भावयति उपदिशति च । तासां स्वरूपमुक्तं षोडशषट्त्रिंशिकावृत्तौ । इत्थं गुरोः षट्त्रिंशद्गुणाः

भवन्ति ॥६०९॥

'**चरण**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थो वर्णितो द्वितीयषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६१०॥

'**इंदिय**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थः कथितस्तृतीयषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६११॥

'**लेसा**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थो विवेचितश्चतुर्थषट्त्रिंशिकावृत्तौ । तत्र वचनानि परदर्शनमतरूपाणि ज्ञेयानि दोषाश्च वचनदोषरूपाः ज्ञेयाः ॥६१२॥

'**पिंडेसण**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थो निरूपितः पञ्चमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६१३॥

'**दंसण**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थो निदर्शितः षष्ठषट्त्रिंशिकावृत्तौ। तत्र अतिचारा आचाराऽपालनरूपा अष्टगुरुगुणयुक्ताश्च अष्टविधवादिगुणयुक्ता ज्ञेयाः ॥६१४॥

'**अट्ठंग**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थो विवर्णितः सप्तमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६१५॥

'**नवपाव**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थः कृतोऽष्टमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६१६॥

'**उवघाय**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य विशेषार्थ उक्तो नवमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६१७॥

'**सामायारी**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य विशेषार्थः कथितो दशमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६१८॥

'**चउरो**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थो विवेचित एकादशषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६१९॥

'**मुणिधम्म**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थः प्रज्ञापितो द्वादशषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२०॥

'**रुइदसगं**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थः प्ररूपितस्त्रयोदशषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२१॥

'**इक्कारस**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थः प्रख्यापितश्चतुर्दशषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२२॥

'**दसविह**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थो निरूपितः पञ्चदशषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२३॥

'**भावण**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थो वर्णितः षोडशषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२४॥

'**अंडाइ**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थो निदर्शितः सप्तदशषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२५॥

'**गारव**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थो भणितोऽष्टादशषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२६॥

'**सोलस**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थ उक्त एकोनविंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२७॥

'**सोलस**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थः कथितो विंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२८॥

'**अट्ठारस**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य विशेषार्थो वर्णित एकविंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६२९॥

'**अट्ठारस**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य विशेषार्थः प्रदर्शितो द्वाविंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६३०॥

'**गुणवीसं**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थः प्रज्ञापितस्त्रयोविंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६३१॥

'**मिच्छत्तं**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थो निरूपितश्चतुर्विंशतितमषट्त्रिंशिका-वृत्तौ । तत्र पञ्चमण्डलीदोषाः पञ्चविधग्रासैषणादोषरूपाः ज्ञेयाः ॥६३२॥

'**इगवीसं**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थो निदर्शितः पञ्चविंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६३३॥

'**मिच्छत्तं**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थो विवेचितः षड्विंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६३४॥

'**मुणिगुण**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थः प्रपञ्चितोऽष्टाविंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६३५॥

'**पडिलेहण**' इत्यादि । गुरुः पञ्चविंशतिविधप्रतिलेखनां सम्यक्करोति । तस्याः स्वरूपमुक्तं सप्तविंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुः षट्कायविराधनां त्यजति । षट्काय-स्वरूपमुक्तं तृतीयषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुः पञ्चविधवेदिकादोषविशुद्धं वन्दनं करोति । पञ्चविधवेदिकादोषाणां स्वरूपमुक्तं सप्तविंशतितमषट्त्रिंशिकावृत्तौ । इत्थं गुरोः षट्त्रिंशद्गुणा भवन्ति ॥६३६॥

'**बत्तीस**' इत्यादि । गुरुर्द्वात्रिंशद्योगसङ्ग्रहगुणैः कलितो भवति । द्वात्रिंशद्योगसङ्ग्रहाणां स्वरूपमेवं प्रज्ञापितं **श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रे आवश्कनिर्युक्तिवृत्तौ** च -

'**बत्तिसाए जोगसंगहेहिं ।**' (**छाया**- द्वात्रिंशद्भिः योगसङ्ग्रहैः ।)

वृत्तिः - द्वात्रिंशद्भिर्योगसङ्ग्रहैः क्रिया पूर्ववत्, इह युज्यन्त इति योगाः-मनोवाक्कायव्यापाराः, ते चाशुभप्रतिक्रमणाधिकारात्प्रशस्ता एव गृह्यन्ते, तेषां शिष्याचार्यगतानामालोचना-निरपलापादिना प्रकारेण सङ्ग्रहणानि योगसङ्ग्रहाः, प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमित्तत्वादालोचनादय एव तथोच्यन्ते, ते च द्वात्रिंशद्भवन्ति, तदुपदर्शनायाह निर्युक्तिकारः-

आलोयणा निरवलावे, आवईसु दढधम्मया ।
अणिस्सिओवहाणे य, सिक्खा णिप्पडिकम्मया ॥१२७५॥

अण्णायया अलोहे य, तितिक्खा अज्जवे सुई ।
सम्मदिट्ठी समाही य, आयारे विणओवए ॥१२७६॥

धिई मई य संवेगे, पणिही सुविहि संवरे ।
अत्तदोसोवसंहारो, सव्वकामविरत्तया ॥१२७७॥

पच्चक्खाणा विउस्सग्गे, अप्पमाए लवालवे ।
झाणसंवरजोगे य, उदए मारणंतिए ॥१२७८॥

संगाणं च परिण्णा, पायच्छित्तकरणे इय ।
आराहणा य मरणंते, बत्तीसं जोगसंगहा ॥१२७९॥

(**छाया**- आलोचना निरपलापः, आपत्सु दृढधर्मता ।
अनिश्रितोपधानं च, शिक्षा निष्प्रतिकर्मता ॥१२७५॥

अज्ञातता अलोभश्च, तितिक्षा आर्जवं शुचिः ।
सम्यग्दृष्टिः समाधिश्च, आचारः विनयोपगः ॥१२७६॥

धृतिर्मतिश्च संवेगः, प्रणिधिः सुविधिः संवरः ।
आत्मदोषोपसंहारः, सर्वकामविरक्तता ॥१२७७॥

प्रत्याख्यानं व्युत्सर्गः, अप्रमादः लवालवः ।
ध्यानसंवरयोगश्च, उदये मारणान्तिके ॥१२७८॥

सज्ज्ञानां च परिज्ञा, प्रायश्चित्तकरणमिति ।
आराधना च मरणान्ते, द्वात्रिंशद् योगसङ्ग्रहाः ॥१२७९॥

वृत्तिः - आसां व्याख्या - '**आलोयण**'त्ति प्रशस्तमोक्षसाधकयोगसङ्ग्रहाय शिष्येणाऽऽचार्याय सम्यगा**लोचना** दातव्या १, '**निरवलावे**'त्ति आचार्योऽपि प्रशस्तमोक्षसाधकयोगसङ्ग्रहायैव प्रदत्तायामालोचनायां **निरपलापः** स्यात्, नान्यस्मै कथयेदित्यर्थः, एकारान्तश्च प्राकृते प्रथमान्तो भवतीत्यसकृदावेदितं यथा - '**कयरे आगच्छइ दित्तरूवे**' (**छाया**- कतर आगच्छति दीप्तरूपः ।) इत्यादि २, '**आवतीसु दढधम्मत**'त्ति तथा योगसङ्ग्रहायैव सर्वेण साधुनाऽऽ**पत्सु** द्रव्यादिभेदासु **दृढधर्मता** कार्या, आपत्सु सुतरां दृढधर्मेण भवितव्यमित्यर्थः, ३, '**अणिस्सिओवहाणे य**'त्ति प्रशस्तयोगसङ्ग्रहायैवा**निश्रि**-

तोपधानं च कार्यम्, अथवाऽनिश्रित उपधाने च यत्नः कार्यः, उपदधातीत्युपधानं - तपः, न निश्रितमनिश्रितम् - ऐहिकामुष्मिकापेक्षाविकलमित्यर्थः, अनिश्रितं च तदुपधानं चेति समासः ४, '**सिक्ख**'त्ति प्रशस्तयोगसङ्ग्रहायैव **शिक्षा**ऽऽसेवितव्या, सा च द्विप्रकारा भवति - ग्रहणशिक्षाऽऽसेवनाशिक्षा च ५. '**निप्पडिकम्मय**'त्ति प्रशस्तयोगसङ्ग्रहायैव निष्प्रतिकर्मशरीरता सेवनीया, न पुनर्नागदत्तवदन्यथा वर्तितव्यमिति ६ प्रथमगाथासमासार्थः ॥ '**अन्नाययं**'त्ति तपस्यज्ञातता कार्या, यथाऽन्यो न जानाति तथा तपः कार्यं, प्रशस्तयोगाः सङ्गृहीता भवन्तीत्येतत् सर्वत्र योज्यं ७, '**अलोहे**'त्ति **अलोभ**श्च कार्यः, अथवाऽलोभे यत्नः कार्यः ८, '**तितिक्ख**'त्ति **तितिक्षा** कार्या, परीषहादिजय इत्यर्थः ९, '**अज्जवे**'त्ति ऋजुभावः-**आर्जवं** तच्च कर्तव्यं १०, '**सुइ**'त्ति शुचिना भवितव्यं, संयमवतेत्यर्थः ११, '**सम्मद्दिट्ठि**'त्ति सम्यग्-अविपरीता दृष्टिः कार्या, सम्यग्दर्शनशुद्धिरित्यर्थः १२, '**समाही य**'त्ति **समाधिश्च** कार्यः, समाधानं समाधिः-चेतसः स्वास्थ्यं १३, '**आचारे विणओवए**'त्ति द्वारद्वयम्, आचारोपगः स्यात्, न मायां कुर्यादित्यर्थः १४, तथा **विनयोपगः** स्यात्, न मानं कुर्यादित्यर्थः १५, द्वितीयगाथासमासार्थः ॥ '**धिई मई य**'त्ति **धृतिर्मतिश्च** कार्या, धृतिप्रधाना मतिरित्यर्थः १६, '**संवेग**'त्ति **संवेगः** कार्यः १७, '**पणिहि**'त्ति **प्रणिधिस्त्याज्या**, माया न कार्येत्यर्थः १८, '**सुविहि**'त्ति **सुविधिः** कार्यः १९, '**संवरे**'त्ति **संवरः** कार्यः, न तु न कार्य इति व्यतिरेकोदाहरणमत्र भावि २०, '**अत्तदोसोवसंहारे**'त्ति **आत्मदोषोपसंहारः** कार्यः २१, '**सव्वकामविरत्तय**'त्ति **सर्वकामविरक्तता** भावनीया २२, इति तृतीयगाथासमासार्थः ॥ '**पच्चक्खाणे**'त्ति मूलगुणउत्तरगुणविषयं **प्रत्याख्यानं** कार्यमिति द्वारद्वयं २३-२४, '**विउस्सग्गे**'त्ति विविध उत्सर्गो **व्युत्सर्गः** स च कार्य इति द्रव्यभावभेदभिन्नः २५, '**अप्पमाए**'त्ति न प्रमादोऽ**प्रमादः**, अप्रमादः कार्यः २६, '**लवालवे**'त्ति कालोपलक्षणं क्षणे २ सामाचार्यनुष्ठानं कार्यं २७, '**झाणसंवरजोगे**'त्ति **ध्यानसंवरयोग**श्च कार्यः, ध्यानमेव संवरयोगः, २८, '**उदये मारणंतिए**'त्ति वेदनोदये **मारणान्तिके**ऽपि न क्षोभः कार्य इति २९ चतुर्थगाथासमासार्थः ॥ '**संगाणं च परिण्ण**'त्ति **सङ्गानां च** ज्ञपरिज्ञाप्रत्याख्यानपरिज्ञाभेदेन **परिज्ञा** कार्या ३०, '**पायच्छित्तकरणे इय**' **प्रायश्चित्तकरणं** च कार्यं ३१, '**आराहणा य मरणंति**'त्ति **आराधना च मरणान्ते** कार्या, मरणकाल इत्यर्थः ३२, एते द्वात्रिंशद् योगसङ्ग्रहा इति पञ्चमगाथासमासार्थः ॥१२७५-१२७९॥'

गुरुराचरणा-सम्भाषणा-वासना-प्रवर्तना-रूपैश्चतुर्विधभावैर्युक्तो भवति । इत्थं गुरोः षट्त्रिंशद्गुणा भवन्ति ॥६३७॥

'**लद्धीणं**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थ एकोनत्रिंशत्तमषट्त्रिंशिकावृत्तौ विवेचितः ॥६३८॥

'**गुणतीस**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थस्त्रिंशत्तमषट्त्रिंशिकावृत्तौ वर्णितः ॥६३९॥

'**अब्भिंतरिओ**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थः प्रपञ्चित एकत्रिंशत्तमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६४०॥

'**इगतीसं**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थः प्रदर्शितो द्वात्रिंशत्तमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६४१॥

'**दिव्वाइ**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थो निदर्शितस्त्रयस्त्रिंशत्तमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६४२॥

'**तह**' इत्यादि। अस्य वृत्तस्य भावार्थो निरूपितश्चतुस्त्रिंशत्तमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६४३॥

'**आसायण**' इत्यादि । अस्य वृत्तस्य भावार्थ उक्तः पञ्चत्रिंशत्तमषट्त्रिंशिकावृत्तौ ॥६४४॥

'**पणवीसं**' इत्यादि । गुरुः पञ्चमहाव्रतानां पञ्चविंशतिं भावना भावयति । तासां स्वरूपमेवमुक्तं **श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रे आवश्यकसूत्रनिर्युक्तिवृतौ** च –

'**पणवीसाए भावणाहिं** ।' (**छाया**– पञ्चविंशतिभिर्भावनाभिः ।)

वृत्तिः – पञ्चविंशतिभिर्भावनाभिः, क्रिया पूर्ववत्, प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणमहाव्रत-संरक्षणाय भाव्यन्त इति भावनाः, ताश्चेमाः–

इरियासमिए सया जए, उवेह भुंजेज्ज व पाणभोयणं ।
आयाणनिक्खेवदुगुंछ संजए, समाहिए संजमए मणोवई ॥१॥

अहस्ससच्चे अणुवीइ भासए, जे कोहलोहभयमेव वज्जए ।
स दीहरायं समुपेहिया सिया, मुणी हु मोसं परिवज्जए सया ॥२॥

सयमेव उ उग्गहजायणे, घडे मतिमं निसम्म सइ भिक्खु उग्गहं ।
अणुण्णविय भुंजिज्ज पाणभोयणं, जाइत्ता साहंमियाण उग्गहं ॥३॥

आहारगुत्ते अविभूसियप्पा, इत्थिं न निज्झाइ न संथवेज्जा ।
बुद्धो मुणी खुड्डुकहं न कुज्जा, धम्मप्पेही संधए बंभचेरं ॥४॥

जे सद्दरूवंरसगंधमागए, फासे य संपप्प मणुण्णपावए ।
गिहीपदोसं न करेज्ज पंडिए, स होइ दंते विरए अकिंचणे ॥५॥

(**छाया**– ईर्यासमितः सदा यतः, उपेक्ष्य भुञ्जीत वा पानभोजनम् ।
आदाननिक्षेपजुगुप्सः संयतः, समाहितः संयमे मनोवाचौ ॥१॥

अहास्यसत्यं, अनुविचिन्त्य भाषेत, यः क्रोधलोभभयमेव वर्जयति ।
स दीर्घरात्रं समुपेक्ष्य स्यात्, मुनिः खलु मृषां परिवर्जेत् सदा ॥२॥

स्वयमेव अवग्रहयाचनं, घटेत मतिमान् निशम्य सदा भिक्षुरवग्रहम् ।
अनुज्ञाप्य भुञ्जीत पानभोजनं, याचित्वा साधर्मिकानामवग्रहम् ॥३॥

आहारगुप्तः अविभूषितात्मा, स्त्रीयं न निध्यायति न संस्तुयात् ।
बुद्धः मुनिः क्षुद्रकथां न कुर्यात्, धर्मप्रेक्षी सन्दधाति ब्रह्मचर्यम् ॥४॥

यः शब्दरूपरसगन्धान् आगतान्, स्पर्शांश्च सम्प्राप्य मनोज्ञपापकान् ।
गृद्धिप्रद्वेषौ न कुर्यात् पण्डितः, स भवति दान्तो विरतः अकिञ्चनः ॥५॥)

वृत्तिः - गाथाः पञ्च, आसां व्याख्या - ईरणम् ईर्या, गमनमित्यर्थः, तस्यां समितः-सम्यगित **ईर्यासमितः,** ईर्यासमितता प्रथमभावना यतोऽसमितः प्राणिनो हिंसेदतः **सदा यतः**-सर्वकालमुपयुक्तः सन्, '**उवेह भुंजेज्ज व पाणभोयणं**' '**उवेह**'त्ति अवलोक्य **भुञ्जीत पानभोजनं,** अनवलोक्य भुञ्जानः प्राणिनो हिंसेत्, अवलोक्य भोक्तृता द्वितीयभावना, एवमन्यत्राप्यक्षरगमनिका कार्या, आदाननिक्षेपौ-पात्रादेर्ग्रहणमोक्षौ आगमप्रतिषिद्धौ जुगुप्सति-न करोत्या**दाननिक्षेपजुगुप्सकः,** अजुगुप्सन् प्राणिनो हिंसेत् तृतीयभावना, **संयतः**-साधु **समाहितः** सन् **संयमे** '**मणोवइ**'त्ति अदुष्टं **मनः** प्रवर्तयेत्, दुष्टं प्रवर्तयन् प्राणिनो हिंसेत् चतुर्थी भावना, एवं **वाच**मपि पञ्चमी भावना, गताः प्रथमव्रतभावनाः ॥१॥

द्वितीयव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते-'**अहस्ससच्चे**'त्ति अहास्यात् सत्यः हास्यपरित्यागादित्यर्थः, हास्यादनृतमपि ब्रूयात्, अतो हास्यपरित्यागः प्रथमभावना, **अनुविचिन्त्य**-पर्यालोच्य भाषेत अन्यथाऽनृतमपि ब्रूयात् द्वितीयभावना, यः क्रोधं लोभं भयमेव वा त्यजेत्, **स** इत्थम्भूतो **दीर्घरात्रं**-मोक्षं **समुपेक्ष्य**-सामीप्येन दृष्ट्वा '**सिया**' **स्यात् मुनिरेव मृषां परिवर्जेत् सदा,** क्रोधादिभ्योऽनृतभाषणादिति भावनात्रयं, गता द्वितीयव्रतभावनाः ॥२॥

तृतीयव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते - **स्वयमेव** आत्मनैव प्रभुं प्रभुसन्दिष्टं वाऽधिकृत्य अवग्रह-याञ्चायां प्रवर्तेत अनुविचिन्त्यान्यथाऽदत्तं गृह्णीयात् प्रथमभावना, '**घडे मइमं निसम्म**'त्ति तत्रैव तृणाद्यनुज्ञापनायां चेष्टेत् **मतिमान् निशम्य**-आकर्ण्य प्रतिग्रहप्रदातृवचनमन्यथा तददत्तं गृह्णीयात्, परिभोग इति द्वितीया भावना, '**सइ भिक्खु उग्गहं**'ति **सदा भिक्षुरवग्रहं** स्पष्टमर्यादयाऽनुज्ञाप्य भजेत, अन्यथाऽदत्तं गृह्णीयात् तृतीया भावना, **अनुज्ञाप्य** गुरुमन्यं वा **भुञ्जीत पानभोजनम्,** अन्यथाऽदत्तं गृह्णीयात् चतुर्थी भावना, **याचित्वा साधर्मिकाणामव-ग्रहं** स्थानादि कार्यमन्यथा तृतीयव्रतविराधनेति पञ्चमी भावना, उक्तास्तृतीयव्रतभावनाः ॥३॥

चतुर्थव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते - '**आहारगुत्ते**'त्ति **आहारगुप्तः** स्यात् नातिमात्रं स्निग्धं वा

भुञ्जीत, अन्यथा ब्रह्मव्रतविराधकः स्यात् प्रथमा भावना, **अविभूषितात्मा** स्याद् - विभूषां न कुर्याद्, अन्यथा ब्रह्मव्रतविराधकः स्यात् द्वितीया भावना, **स्त्रियं न** निरीक्षेत तदव्यतिरेकादिन्द्रियाणि नाऽऽलोकयेद्, अन्यथा ब्रह्मविराधकः स्यात् तृतीया भावना, '**न संथवेज्ज**'त्ति **न** स्त्र्यादिसंसक्तां वसतिं सेवेत, अन्यथा ब्रह्मविराधकः स्यात् चतुर्थी भावना, **बुद्धः** - अवगततत्त्वः **मुनिः** साधुः **क्षुद्रकथां न कुर्यात्** स्त्रीकथां स्त्रीणां वेति, अन्यथा ब्रह्मविराधकः स्यात् पञ्चमी भावना, '**धम्मपेही संधए बंभचेरं**'ति निगदसिद्धम्, उक्ताश्चतुर्थव्रतभावनाः ॥४॥

पञ्चमव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते-**यः शब्दरूपरसगन्धानागतान्,** प्राकृतशैल्याऽलाक्षणिकोऽनुस्वारः, **स्पर्शांश्च सम्प्राप्य मनोज्ञपापकान्**-इष्टानिष्टानित्यर्थः, गृद्धिम्-अभिष्वङ्गलक्षणां, प्रद्वेषः प्रकटस्तं **न कुर्यात् पण्डितः, स भवति दान्तो विरतोऽकिञ्चन** इति, अन्यथाऽभिष्वङ्गादेः पञ्चममहाव्रतविराधना स्यात्, पञ्चापि भावनाः, उक्ताः पञ्चमहाव्रतभावनाः ॥५॥'

गुरुरेकादशाङ्गानि बुद्धौ धारयति । दृष्टिवादाख्यद्वादशाङ्गरहितानि त्रयोदशषट्त्रिंशिकावृत्त्युक्तद्वादशाङ्गान्येव एकादशाङ्गानि । इत्थं गुरोः षट्त्रिंशद्गुणा भवन्ति ॥६४५॥

'**तह**' इत्यादि । गुरुर्द्वादशाङ्गानि दशप्रकीर्णकानि षट्छेदग्रन्थान् चतुर्मूलग्रन्थान् नन्दिसूत्रमनुयोगद्वारसूत्रञ्च धारयति । तत्र द्वादशाङ्गस्वरूपमुक्तं त्रयोदशषट्त्रिंशिकावृत्तौ । दश प्रकीर्णकानि चतुःशरण-भक्तपरिज्ञा-संस्तारक-आतुरप्रत्याख्यान-महाप्रत्याख्यानतन्दुलवैचारिक-चन्द्रवेध्यक-देवेन्द्रस्तव-गणिविद्या-मरणसमाधि-नामधेयानि । षट्छेदग्रन्थाः दशाश्रुतस्कन्ध-बृहत्कल्प-व्यवहार-जीतकल्प-निशीथ-महानिशीथ-सञ्ज्ञकाः । चतुर्मूलग्रन्था आवश्यक-दशवैकालिक-उत्तराध्ययन-ओघनिर्युक्ति (पिण्डनिर्युक्ति)-अभिधेयाः ।

गुरू रागद्वेषौ न करोति । इत्थं गुरोः षट्त्रिंशद् गुणा भवन्ति ॥६४६॥

'**नाणम्मि**' इत्यादि । '**दसविह**' इत्यादि । गुरुर्ज्ञानदर्शनचरणतपोवीर्येषु करणकारणानुमतिभिः प्रवर्तते । एवं गुरोः पञ्चदश गुणा भवन्ति । गुरुर्दशविधसामाचार्यां कुशलो भवति । तस्याः स्वरूपं प्रोक्तं दशमषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुः पञ्च समितीः पालयति । गुरुः पञ्चविधं स्वाध्यायं करोति । पञ्चविधसमितिपञ्चविधस्वाध्यायस्वरूपं वर्णितं द्वितीयषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुरप्रमत्तो भवति । इत्थं षट्त्रिंशद् गुरुगुणा भवन्ति ॥६४७-६४८॥

'**अट्ठ**' इत्यादि । गुरुरष्टप्रवचनमातृः पालयति । तासां स्वरूपमेवमुक्तं **पाक्षिकसूत्रवृत्तौ** -

'अष्टौ चेर्यासमित्यादिभेदादष्टसङ्ख्या एव, का इत्याह - प्रवचनस्य द्वादशाङ्गस्य मातर इव तत्प्रसूतिहेतुत्वान्मातरो जनन्यः प्रवचनमातरः । तत्र सम्यगितिः प्रवृत्तिः समितिरीर्यायां गमने समितिश्चक्षुर्व्यापारपूर्वतयेतीर्यासमितिः यदाह - '**ईर्यासमितिर्नाम रथशकटयानवाहनाक्रान्तेषु सूर्यरश्मिप्रतापितेषु प्रासुकविविक्तेषु पथिषु युगमात्रदृष्टिना भूत्वा गमनागमनं कर्त्तव्यमिति ।**' ...तथा भाषायां भाषणे समितिर्निरवद्यभाषणतो भाषासमितिः, आह च '**भाषासमितिर्नाम हितमितासन्दिग्धभाषणम् ।**'...तथा एषणायामुद्गमादिदोषवर्जनतः समितिरेषणासमितिः उक्तं च -'**एषणासमितिर्नाम गोचरगतेन मुनिना सम्यगुपयुक्तेन नवकोटीपरिशुद्धं ग्राह्यमिति ।**' ...तथा आदाने ग्रहणे भाण्डमात्राया उपकरणमात्राया भाण्डस्य वा वस्त्राद्युपकरणस्य मृन्मयादिपात्रस्य वा मात्रस्य च साधुभाजनविशेषस्य निक्षेपणायां च समितिः सुप्रत्युपेक्षितसुप्रमार्ज्जितक्रमेणेति । आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणा-समितिः । ...तथा उच्चारप्रस्रवणखेलसिङ्घानजल्लानां पारिष्ठापनिकायां समितिः स्थण्डिल-शुद्ध्यादिक्रमेण सम्यक्प्रवृत्तिः उच्चारप्रस्रवणखेलसिङ्घानजल्लपारिष्ठापनिकासमितिः, तत्रोच्चारः पुरीषं, प्रस्रवणं मूत्रं, खेलो निष्ठीवनं, सिङ्घानो नासिकाश्लेष्मा, जल्लो मल इति । तथा मनसश्चित्तस्य, कुशलस्य प्रवर्त्तनेन अकुशलस्य निरोधनेन गोपनं गुप्तिर्मनोगुप्तिः ।...तथा वाचोऽकुशलवचनस्य निरोधेन कुशलस्य चोदीरणेन गुप्तिर्वाग्गुप्तिः ।...तथा कायस्य गोपनं कायगुप्तिः प्रयोजनाभावे करचरणाद्यवयवसंलीनता, प्रयोजनोत्पत्तौ तु स्थानादिषु सम्यक्वृत्तिरित्यर्थः ।'

गुरुश्चतस्रो दुःखशय्यास्त्यजति । गुरुश्चतस्रः सुखशय्याः पालयति । चतुर्विधदुःखशय्यासुखशय्यास्वरूपमेवं प्रोक्तं **पाक्षिकसूत्रवृत्तौ** -

'चतस्रश्चतुःसङ्ख्याश्चशब्दोऽभ्युच्चये, शेरते आस्विति शय्याः, दुःखदाः शय्या दुःखशय्याः ताश्च द्रव्यतोऽतथाविधखट्वरूपाः, भावतस्तु दुःस्थचित्ततया दुःश्रमणतास्वभावाः, प्रवचनाश्रद्धान १ परलाभप्रार्थन २ कामाशंसन ३ स्नानादिप्रार्थनविशेषिता मन्तव्याः ।

यदुक्तं **स्थानाङ्गसूत्रे** -

'चत्तारि दुहसेज्जाओ पन्नत्ताओ । तत्थ खलु इमा पढमा दुहसेज्जा से णं मुण्डे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए निग्गंथे पावयणे संकिए कंखिए वित्तिगिच्छिए

भेयसमावन्ने कलुससमावन्ने निग्गंथं पावयणं नो सद्दहइ नो पत्तियइ नो रोएइ निग्गंथं पावयणं असद्दहमाणे अपत्तियमाणे अरोएमाणे मणं उच्चावयं नियच्छइ विणिग्घाय-मावज्जइ पढमा दुहसेज्जा ।'

(**छाया**- चतस्रः दुःखशय्याः प्रज्ञप्ताः । तत्र खलु इयं प्रथमा दुःखशय्या - स मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारितां प्रव्रजितः निर्ग्रन्थे प्रवचने शङ्कितः काङ्क्षितः विचिकित्सितः भेदसमापन्नः कलुषसमापन्नः निर्ग्रन्थं प्रवचनं न श्रद्धत्ते न प्रत्येति न रोचयति निर्ग्रन्थं प्रवचनं अश्रद्दधान अप्रतिपद्यमानः अरोचमानः मन उच्चावचं निर्गच्छति विनिर्घातमापद्यते । प्रथमा दुःखशय्या ।)

'**से**' इति **स** कश्चिद्गुरुकर्म्मा, **प्रवचने** शासने, दीर्घत्वं च प्राकृतत्वादिति **शङ्कित** एकभावविषयसंशययुक्तः, **काङ्क्षितो** मतान्तरमपि साध्विति बुद्धि(मान्), **विचिकित्सितः** फलं प्रति शङ्कावान्, **भेदसमापन्नो** बुद्धेद्वैधीभावापन्न एवमिदं सर्वं जिनशासनोक्तमन्यथा वेति, **कलुषसमापन्नो** नैतदेवमिति विपर्यस्त इति, **न श्रद्धत्ते** सामान्येनैवमिदमिति **नो प्रत्येति** प्रतिपद्यते प्रीतिद्वारेण, **नो रोचयति** अभिलाषातिरेकेणासेवनाभिमुखतयेति, **मन**श्चित्त**मुच्चावचम**समञ्जसं **निर्गच्छति** याति करोतीत्यर्थः ततो **विनिर्घातं** धर्म्मभ्रंशं संसारं वा **आपद्यते** एवमसौ श्रामण्यशय्यायां दुःखमास्ते इत्येका ।

'अहावरा दोच्चा दुहसेज्जा से णं मुण्डे भवित्ता अगाराओ जाव पव्वइए सएणं लाभेणं नो तुस्सइ परस्स लाभं आसाएइ पीहेइ पत्थेइ अभिलसइ परस्स लाभं आसाएमाणे जाव अभिलसमाणे मणं उच्चावयं नियच्छइ विणिग्घायमावज्जइ दोच्चा दुहसेज्जा ।'

(**छाया**- अथापरा द्वितीया दुःखशय्या - स मुण्डो भूत्वा-अगारात् यावत् प्रव्रजितः स्वकेन लाभेन न तुष्यति परस्य लाभं आशयति (आस्वादयति) स्पृहयति प्रार्थयते अभिलषति परस्य लाभमाशयन् (आस्वादयन्) यावत् अभिलषन् मन उच्चावचं निर्गच्छति विनिर्घातमापद्यते द्वितीया दुःखशय्या ।)

स्वकेन स्वकीयेन लभ्यते लम्भनं वेति लाभोऽन्नादे रत्नादेर्वा आशां करोती**त्याशयति** स नूनं मे दास्यतीत्येवमिति, **आस्वादयति** वा लभते चेद्भुङ्क्त एव, **स्पृहयति** वाञ्छयति **प्रार्थयते** याचते **अभिलषति** लब्धेऽप्यधिकतरं वाञ्छतीत्यर्थः शेषमुक्तार्थमेवमप्यसौ दुःखमास्ते इति द्वितीया ।

'अहावरा तच्चा दुहसेज्जा से णं मुण्डे भवित्ता जाव पव्वइए दिव्वमाणुस्सए

कामभोगे आसाएइ जाव अभिलसइ दिव्वमाणुस्सए कामभोगे आसाएमाणे जाव अभिलसमाणे मणं उच्चावयं नियच्छइ विणिग्घायमावज्जइ तच्चा दुहसेज्जा ।'

(**छाया**- अथापरा तृतीया दुःखशय्या - स मुण्डो भूत्वा यावत् प्रव्रजितः दिव्य-मानुष्यकान् कामभोगान् आशयति यावत् अभिलषति दिव्यमानुष्यकान् कामभोगान् आशयन् यावत् अभिलषन् मन उच्चावचं निर्गच्छति विनिर्घातमापद्यते तृतीया दुःखशय्या ।)

कण्ठ्यैवेयम् ।

'अहावरा चउत्था दुहसेज्जा से णं मुण्डे जाव पव्वइए । तस्स णं एवं भवइ जया णं अहं अगारवासं आवसामि तया णं अहं संवाहणपरिमद्दणगायब्भंङ्गगाउच्छोलणाइं से लभामि जप्पभिइ च णं अहं मुण्डे जाव पव्वइए तप्पभिइं च णं अहं संवाहण जाव गाउच्छोलणाइं नो लभामि से णं संवाहणं जाव गाउच्छोलणाइं आसाएइ जाव अभिलसइ से णं संवाहण जाव गाउच्छोलणाइं आसाएमाणे जाव मणं उच्चावयं नियच्छइ विणिग्घायमावज्जइ चउत्था दुहसेज्जा ।'

(**छाया**- अथापरा चतुर्थी दुःखशय्या - स मुण्डो यावत् प्रव्रजितः । तस्य एवं भवति यदा अहं अगारवासं आवसामि तदा अहं सम्बाधनपरिमर्द्दनगात्राभ्यङ्गगात्रक्षालनानि एतानि लभे । यत्प्रभृति अहं मुण्डः यावत् प्रव्रजितः तत्प्रभृति च अहं सम्बाधन यावत् गात्रक्षालनानि न लभे । स सम्बाधन यावत् गात्रक्षालनानि आशयति यावत् अभिलषति । स सम्बाधन यावत् गात्रक्षालनानि आशयन् यावत् मन उच्चावचं निर्गच्छति विनिर्घातमापद्यते चतुर्थी दुःखशय्या ।)

अगारवासो गृहवासः त**मावसामि** तत्र वर्त्ते सम्बाधनं शरीरस्यास्थिसुखत्वादिना नैपुण्येन मर्द्दनविशेषः, परिमर्द्दनं तु पृष्ठादेर्म्मलनमात्रं परिशब्दस्य धात्वर्थमात्रवृत्तित्वात्, गात्राभ्यङ्ग-स्तैलादिनाङ्गम्रक्षणं गात्रक्षालनमङ्गधावनमेतानि **लभे** न कश्चिन्निषेधतीति शेषं कण्ठ्यमिति चतुर्थी ।

चतस्रश्चतुःसङ्ख्याः चः समुच्चये का इत्याह-सुखदाः शय्याः सुखशय्याः, एता दुःखशय्याविपरीताः प्रायः प्रागिवावगन्तव्याः ।

यदाह -

'चत्तारि य सुहसिज्जाउ पन्नत्ताउ । तत्थ खलु इमा पढमा सुहसेज्जा, से णं मुण्डे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए निग्गंथे पावयणे निस्संकिए निक्कंखिए निव्वितिगिच्छे नो भेयसमावन्ने नो कलुससमावन्ने निग्गंथं पावयणं सद्दहइ पत्तियइ

रोएइ निग्गंथं पावयणं सद्दहमाणे पत्तियमाणे रोएमाणे नो मणं उच्चावयं नियच्छइ नो विणिग्घायमावज्जइ पढमा सुहसेज्जा ॥१॥ अहावरा दोच्चा सुहसेज्जा, से णं मुण्डे भवित्ता जाव पव्वइए सएणं लाभेणं तुस्सइ परस्स लंभं नो आसाएइ नो पीहेइ नो पत्थेइ नो अभिलसइ परस्स लाभं अणासाएमाणे नो मणं उच्चावयं नियच्छइ नो विणिग्घायमावज्जइ दोच्चा सुहसेज्जा ॥२॥ अहावरा तच्चा सुहसेज्जा, से णं मुण्डे भवित्ता जाव पव्वइए दिव्वमाणुस्सए कामभोगे नो आसाएइ जाव नो अभिलसइ दिव्वमाणुस्सए कामभोए अणासाएमाणे जाव अणभिलसमाणे नो मणं उच्चावयं नियच्छइ नो विणिग्घायमावज्जइ तच्चा सुहसेज्जा ॥३॥ अहावरा चउत्था सुहसेज्जा, से णं मुण्डे जाव पव्वइए तस्स णं एवं भवइ जइ ताव अरहन्ता भगवन्ता हट्ठा अरोगा बलिया कल्लसरीरा अन्नयराइं उरालाइं कल्लाणाइं विपुलाइं पयत्ताइं पग्गहियाइं महानुभागाइं कम्मक्खयकारणाइं तवोकम्माइं पडिवज्जन्ति, किमङ्ग पुण अहं अब्भोवगमिउवक्कमियं वेयणं नो सम्मं सहामि खमामि तितिक्खेमि अहियासेमि, ममं च णं अब्भोवगमिउवक्कमियं वेयणं सम्मं असहमाणस्स जाव अणहियासेमाणस्स किं मन्ने कज्जइ ? एगंतसो मे पावे कम्मे कज्जइ, मम च णं अब्भोवगमिउ जाव सम्मं सहमाणस्स जाव अहियासेमाणस्स किं मन्ने कज्जइ ? एगन्तसो मे निज्जरा कज्जइ, चउत्था सुहसेज्जा ॥४॥'

(**छाया**- चतस्र: सुखशय्या: प्रज्ञप्ता: । तत्र खलु इयं प्रथमा सुखशय्या - स मुण्डो भूत्वा अगारात् अनगारितां प्रव्रजित: निर्ग्रन्थे प्रवचने नि:शङ्कित: निष्काङ्क्षित: निर्विचिकित्सित: न भेदसमापन्न: न कलुषमापन्न: निर्ग्रन्थं प्रवचनं श्रद्दधाति प्रतिपद्यते रोचते निर्ग्रन्थं प्रवचनं श्रद्दधान: प्रतिपद्यमान: रोचमान: न मन उच्चावचं निर्गच्छति न विनिर्घातमापद्यते प्रथमा सुखशय्या ॥१॥ अथापरा द्वितीया सुखशय्या - स मुण्डो भूत्वा यावत् प्रव्रजित: स्वकेन लाभेन तुष्यति परस्य लाभं न आशयति न स्पृहयति न प्रार्थयते न अभिलषति परस्य लाभं अनाशयन् यावत् अनभिलषन् न मन उच्चावचं निर्गच्छति न विनिर्घातमापद्यते द्वितीया सुखशय्या ॥२॥ अथापरा तृतीया सुखशय्या - स मुण्डो भूत्वा यावत् प्रव्रजित: दिव्यमानुष्यकान् कामभोगान् न आशयति यावत् न अभिलषति दिव्यमानुष्यकान् कामभोगान् अनाशयन् यावत् अनभिलषन् न मन उच्चावचं निर्गच्छति न विनिर्घातमापद्यते तृतीया सुखशय्या ॥३॥ अथापरा चतुर्थी सुखशय्या - स मुण्डो यावत् प्रव्रजित: तस्य एवं भवति यदि तावत् अर्हन्त: भगवन्त: हृष्टा अरोगा बलिका: कल्यशरीरा अन्यतराणि उदाराणि कल्याणानि विपुलानि प्रयतानि प्रगृहीतानि महानुभागानि कर्मक्षय-

कारणानि तपःकर्माणि प्रतिपद्यन्ते, किमङ्ग पुनरहं आभ्युपगमिक-औपक्रमिकीं वेदनां न सम्यक् सहामि क्षमे तितिक्षामि अध्यासयामि, मम च आभ्युपगमिकौपक्रमिकीं वेदनां सम्यक् असहतः यावत् अनध्यासयतः किं मन्ये क्रियते ? एकान्तशो मे पापं कर्म क्रियते, मम च आभ्युपगमिक यावत् सम्यक् सहतः यावत् अध्यासयतः किं मन्ये क्रियते ? एकान्तशो मे निर्जरा क्रियते, चतुर्थी सुखशय्या ॥४॥)

'**हट्ठ**'त्ति शोकाभावेन हृष्टा इव **हृष्टाः**, **अरोगा** ज्वरादिवर्ज्जिताः, **बलिकाः** प्राणवन्तः, **कल्यशरीराः** पटुशरीराः, **अन्यतराणि** अशनादीनां मध्ये एकतराणि, **उदाराणि** आशंसादोषरहिततयोदारचित्तयुक्तानि, **कल्याणानि** मङ्गलस्वरूपत्वात्, **विपुलानि** बहुदिनत्वात्, **प्रयतानि** प्रकृष्टसंयमयुक्तत्वात्, **प्रगृहीतानि** आदरप्रतिपन्नत्वात्, **महानुभागानि** अचिन्त्यशक्तियुक्तत्वात् ऋद्धिविशेषकारणत्वात् (द्वा), **कर्मक्षयकारणानि** मोक्षसाधनत्वात्, **तपःकर्माणि** तपःक्रिया, **प्रतिपद्यन्ते** आश्रयन्ति, '**किमङ्ग पुण**'त्ति **किं** प्रश्ने **अङ्गे**त्यामन्त्रणेऽलङ्कारे, सा **पुन**रिति पूर्वोक्तार्थवैलक्षण्यदर्शने, शिरोलोचब्रह्मचर्यादीनामभ्युपगमे भवाभ्युपगमिकी उपक्रम्यतेऽनेनायुरित्युपक्रमो ज्वरातीसारादिस्तत्र भवा या सौपक्रमिकी तां **वेदनां, सहामि** तदुत्पत्तावविमुखतया, **क्षमे** विकोपतया, **तितिक्षामि** अदीनतया, **अध्यासयामि** सौष्ठवातिरेकेण तत्रैव वेदनायामवस्थानं करोमीत्यर्थः । **मन्ये** निपातो वितर्कार्थः, **क्रियते** भवतीत्यर्थः ।'

गुरुस्त्रिविधं सत्यं जानाति, तद्यथा - मनःसत्यं वाक्सत्यं कायसत्यञ्च । त्रिविधसत्यस्वरूपमेवं प्रोक्तं **पाक्षिकसूत्रवृत्तौ** -

'मनसः सत्यं मनःसत्यं, मनःसंयम इत्यर्थः । स चाकुशलमनोनिरोधकुशलमनःप्रवर्त्तनलक्षणस्तं वेद्मि सम्यगासेवातो जानामीति मनःसत्यविद्वान्, तथा वाक्सत्येन कुशलाकुशलवचनोदीरणनिरोधलक्षणेन वाक्संयमेन करणभूतेन, तथा करणसत्येन क्रियातथ्येन कायसंयमेनेत्यर्थः स च सति कार्ये उपयोगतो गमनागमनादिविधानं तदभावे तु संलीनकरचरणाद्यवयवस्यावस्थानं यदिति ।'

गुरुः षड्भाषा जानाति । तासां स्वरूपमुक्तं चतुर्थषट्त्रिंशिकावृत्तौ । गुरुर्ध्यानद्विकं जानाति । ध्यानं द्विविधं प्रशस्ताप्रशस्तभेदात् । प्रशस्तं ध्यानं धर्मध्यानशुक्लध्यानरूपम् । अप्रशस्तं ध्यानमार्त्तध्यानरौद्रध्यानरूपम् । आर्त्तरौद्रधर्मशुक्लध्यानानां सप्रभेदानां स्वरूपं प्रथमषट्त्रिंशिकावृत्तौ वर्णितम् । गुरुः सप्तविधविभङ्गज्ञानस्वरूपं जानाति । **पाक्षिसूत्रवृत्तौ** तदेवमुक्तम् -

'तथा **सप्तविधमेव** सप्तप्रकारमेव '**नाणविब्भंग**'न्ति पूर्वापरनिपातनाद्विभङ्गज्ञानं, तत्र विरुद्धो वितथो वा, अयथावस्तु विकल्पो यस्मिंस्तद्विभङ्गं तच्च तज्ज्ञानं च साकारत्वादिति विभङ्गज्ञानं मिथ्यात्वसहितावधिरित्यर्थः । तच्चैवं सप्तविधं-एकदिशि लोकाभिगमः, एकस्यां दिशि एकया दिशा पूर्वादिकयेत्यर्थः लोकाभिगमो लोकावबोध इत्येकं विभङ्गज्ञानं, विभङ्गता चास्य शेषदिक्षु लोकस्यानभिगमेन तत्प्रतिषेधनादिति ।१। तथा पञ्चसु दिक्षु लोकाभिगमो नैकस्यां कस्याञ्चिदिति, इहापि विभङ्गता एकदिशि लोकनिषेधादिति ।२। तथा क्रियावरणो जीवः, क्रियामात्रस्यैव प्राणातिपातादेर्ज्जीवैः क्रियमाणस्य दर्शनात्तद्धेतुकर्म्मणश्चा-दर्शनात्क्रियैवावरणं कर्म यस्य स क्रियावरणः, कौऽसौ ? जीव इत्यवष्टम्भपरं यद्विभङ्गं तत्तृतीयम् । विभङ्गता चास्य कर्मणोऽदर्शनेनानभ्युपगमादेवमुत्तरत्रापि विभङ्गता सम-वसेयेति ।३। मुदग्रे(ग्गे) जीवे, शरीरावगाहक्षेत्रबाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितशरीरो जीव इत्य-वष्टम्भवत्, भवनपत्यादिदेवानां बाह्याभ्यन्तरपुद्गलपर्यादानतो वैक्रियकरणदर्शनादिति चतुर्थम् ॥४॥ अमुदग्रे(ग्गे)जीवे, देवानां बाह्याभ्यन्तरपुद्गलादानविरहेण वैक्रियवतां दर्शनादबाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितावयवशरीरो जीव इत्य(ध्य)वसायवत्पञ्चमम् ॥५। रूविं जीवे, देवानां वैक्रियशरीरवतां दर्शनाद्रूप्येव जीव इत्येवमवष्टम्भवत् षष्ठमिति ॥६॥ सव्वमिणं जीवा, वायुना चलतः पुद्गलकायस्य दर्शनात्सर्वमेवेदं वस्तु जीवा एव चलनधर्मोपेतत्वादिति एवंनिश्चयवत्सप्तममिति ॥७॥'

गुरुर्द्विविधं धर्मं जानाति प्ररूपयति च । धर्मो द्विविधः श्रमणधर्मश्रावकधर्म-भेदात् । तत्र श्रमणधर्मः पञ्चमहाव्रतरूपो दशविधयतिधर्मरूपो वा । पञ्चमहाव्रतानां स्वरूपं प्रोक्तं द्वितीयषट्त्रिंशिकावृत्तौ । दशविधयतिधर्मस्य स्वरूपं प्रपञ्चितं द्वादश-षट्त्रिंशिकावृत्तौ । श्रावकधर्मः सम्यक्त्वमूलद्वादशव्रतरूपः । पञ्चविधसम्यक्त्वस्वरूपं विवेचितं द्वितीयषट्त्रिंशिकावृत्तौ । द्वादशव्रतस्वरूपं प्रदर्शितं चतुर्दशषट्त्रिंशिकावृत्तौ । इत्थं गुरुः षट्त्रिंशद्गुणैर्विभूषितो भवति ॥६४९॥

'**इच्चाइ**' इत्यादि । एवं गुरुगुणानामष्टचत्वारिंशित् षट्त्रिंशिकाः प्रोक्ताः । गुरोर्न केवलमेतावन्त एव गुणाः । गुरुरेवम्प्रकारैरनेकगुणगणशतैरलङ्कृतो भवति । तेषां सर्वेषां गुणानां वर्णनं कर्तुमस्माभिरशक्यम् । अतस्तेषां स्तोकगुणा अत्र वर्णिताः । गुरुः सुविहितानां साधूनां हितं करोति । एवम्प्रकारोऽतिप्रशस्त आचार्यः गच्छे-साधुसमुदाये मेथिसमःआधारसमो भवति इति तीर्थकरगणधरैः कथितम् ॥६५०॥

● ● ●

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ અન્ય ગ્રંથોમાં ગુરુના ગુણોની બીજી પણ છત્રીસીઓ બતાવી છે. તે આ પ્રમાણે છે -

જેનું બીજુ નામ **ગુરુસ્થાપનાસૂત્ર** છે એવા **પંચિંદિયસૂત્ર**માં કહ્યું છે,

'પાંચ ઇન્દ્રિયોનું નિયંત્રણ કરનાર, બ્રહ્મચર્યની નવ વાડોથી ગુપ્ત, ચાર પ્રકારના કષાયોથી મુક્ત, આમ અઢાર ગુણોથી સંયુક્ત, પાંચ મહાવ્રતોથી યુક્ત, પાંચ પ્રકારના આચારને પાળવામાં સમર્થ, પાંચ સમિતિવાળા, ત્રણ ગુપ્તિવાળા - આમ મારા ગુરુ છત્રીસ ગુણોવાળા છે. (૧, ૨)'

આ બે ગાથાઓની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે - ગુરુ પાંચ ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં રાખે છે. તેઓ નવ પ્રકારની બ્રહ્મચર્યની વાડોથી રક્ષાયેલા છે. તેઓ ચાર પ્રકારના કષાયોથી મુક્ત છે. આમ તેઓ અઢાર ગુણોથી યુક્ત છે. તેઓ પાંચ મહાવ્રતોથી યુક્ત છે. તેઓ પાંચ પ્રકારના આચારોને પાળવામાં સમર્થ છે. તેઓ પાંચ સમિતિથી સારી પ્રવૃત્તિવાળા છે. તેઓ ત્રણ ગુપ્તિથી રક્ષાયેલા છે. આમ બીજા પણ અઢાર ગુણોથી તેઓ યુક્ત છે. આમ મારા ગુરુ છત્રીસ ગુણોથી યુક્ત છે.

આ ગુણોનું વર્ણન પૂર્વે કર્યું જ છે. 'પાંચ ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં રાખનાર' આ ગુણનું વર્ણન ચોથી છત્રીસીમાં કર્યું છે. 'બ્રહ્મચર્યની નવ વાડોથી રક્ષાયેલા' આ ગુણનું વર્ણન નવમી છત્રીસીમાં કર્યું છે. 'ચાર પ્રકારના કષાયોથી મુક્ત' આ ગુણનું વર્ણન અગિયારમી છત્રીસીમાં સોળકષાયના ત્યાગી એ ગુણના વર્ણનમાં કર્યું છે. 'પાંચ મહાવ્રતોથી યુક્ત' આ ગુણનું વર્ણન ત્રીજી છત્રીસીમાં કર્યું છે. 'પાંચ પ્રકારના આચારને પાળવામાં સમર્થ' આ ગુણનું વર્ણન ત્રીજી છત્રીસીમાં કર્યું છે. 'પાંચ સમિતિઓથી સારી પ્રવૃત્તિવાળા' આ ગુણનો અર્થ ત્રીજી છત્રીસીમાં કર્યો છે. 'ત્રણ ગુપ્તિથી રક્ષાયેલા' આ ગુણનું વર્ણન છઠ્ઠી છત્રીસીમાં આઠ પ્રકારના ચારિત્રાચારના વર્ણનમાં કર્યું છે. આમ પૂર્વે કહેલા ગુણો જ અહીં બીજી રીતે બતાવ્યા છે.

પ્રવચનસારોદ્ધારમાં અને તેની **વૃત્તિ**માં ગુરુના છત્રીસ ગુણો આ પ્રમાણે બતાવ્યા છે -

'**ગાથાર્થ - ટીકાર્થ** - અથવા બીજી રીતે પણ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય, તે બતાવે છે.

નિઃશંકિત વગેરે દર્શનાચારના આઠ ભેદ, કાળ-વિનય વગેરે જ્ઞાનાચારના આઠ ભેદ, સમિતિ વગેરે ચારિત્રાચારના આઠ ભેદ અને બાહ્ય-અભ્યંતરરૂપ છ-છ પ્રકાર તપના બાર ભેદ મેળવતા છત્રીસ ભેદો થાય છે. તે છત્રીસગુણોને આચરનાર આચાર્ય હોય છે. (૫૪૮)

ગાથાર્થ - બીજી રીતે આચાર આદિ આઠ સંપદા તથા દશ પ્રકારનો સ્થિતકલ્પ, બાર પ્રકારનો તપ અને છ પ્રકારના આવશ્યક-એ છત્રીસ આચાર્યના ગુણો છે. (૫૪૯)

ટીકાર્થ - હવે બીજી રીતે પણ ગુરુના છત્રીસ ગુણો કહે છે.

પૂર્વમાં વર્ણવેલ આચારશ્રુત વગેરે પોતાના પેટા ભેદોની વિવક્ષા વગર આઠ ગણિસંપદા, અચેલક, ઔદેશિક, શય્યાતર, રાજપિંડ, કૃતિકર્મ, વ્રત, જ્યેષ્ઠ, પ્રતિક્રમણ, માસકલ્પ અને પર્યુષણાકલ્પ-એ દશ પ્રકારનો સ્થિતકલ્પ છે, જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે.

બાર પ્રકારનો તપ પૂર્વે કહ્યો છે.

સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદન, પ્રતિક્રમણ, કાઉસ્સગ્ગ, પ્રત્યાખ્યાનરૂપ છ આવશ્યકો. આ બધાને ભેગા કરતા ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય.

અહીં બીજી પણ છત્રીસીઓ થાય છે. તે ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી કહેતા નથી. કંઈક ઉપયોગી અને પ્રસિદ્ધ એવી આ છત્રીસી કહીએ છીએ -

૧. દેશયુક્ત, ૨. કુલયુક્ત, ૩. જાતિયુક્ત, ૪. રૂપયુક્ત, ૫. સંઘયણવાળા, ૬. ધૈર્યવાળા, ૭. અનાશંસી, ૮. અવિકત્થી, ૯. અમાયી, ૧૦. સ્થિરપરિપાટીવાળા, ૧૧. ગૃહીત-વાક્યવાળા, ૧૨ જિતપર્ષદી, ૧૩. જિતનિદ્રાવાળા, ૧૪. મધ્યસ્થ, ૧૫-૧૬-૧૭ દેશ-કાળ અને ભાવને જાણનાર, ૧૮. લબ્ધિપ્રતિભાવાળા, ૧૯. જુદા-જુદા દેશની ભાષા જાણનાર, ૨૦થી ૨૪ પાંચ પ્રકારના આચારવાળા, ૨૫. સૂત્રાર્થ તદુભયની વિધિ જાણનાર, ૨૬-૨૯. ઉદાહરણ, હેતુ, ઉપનય અને નયમાં નિપુણ, ૩૦. ગ્રાહણા કુશલ, ૩૧. સ્વસમય-જૈનશાસ્ત્રને જાણનાર, ૩૨. પર-શાસ્ત્રના જાણકાર, ૩૩. ગંભીર, ૩૪. દીપ્તિમાન, ૩૫. શિવ, ૩૬. સૌમ્ય વગેરે સેંકડો ગુણયુક્ત ગુરુ પ્રવચનના સારને કહેવા માટે યોગ્ય છે. તેની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે છે -

૧. દેશયુક્ત એટલે મધ્યદેશમાં અથવા સાડાપચ્ચીસ આર્યદેશોમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે. દેશયુક્ત જ આર્યદેશમાં કહેલ વસ્તુને જાણે છે. તેથી સુખપૂર્વક બધા શિષ્યો તેની પાસે ભણી શકે છે.

૨. પિતાના વંશ સંબંધી હોય તે કુલ કહેવાય, લોકમાં પણ વ્યવહાર છે, કે આ ઇક્ષ્વાકુકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેથી તે કુલવાન સ્વીકારેલ અર્થ (કાર્ય)ને પૂર્ણ કરનાર થાય છે.

૩. માતાનો વંશ તે જાતિ. જાતિવાન હોય તે વિનયાદિ ગુણ યુક્ત હોય છે.

૪. રૂપવાન લોકોના ગુણવિષયક બહુમાનને પામે છે. કહ્યું છે કે, 'જેવી આકૃતિ હોય તેવા ગુણો હોય છે. એ કહેવત મુજબ કુરૂપ વ્યક્તિ આદેય નથી બનતો.'

૫. સંઘયણવાન હોય, જેથી વિશિષ્ટ શરીરબલ દ્વારા વ્યાખ્યાન કરવામાં થાકે નહીં.

૬. ધૃતિવાન એટલે વિશિષ્ટ માનસિક સ્થિરતાવાન. તે અતિગહન પદાર્થોમાં પણ ભ્રમ (મુંઝવણ) ન પામે.

૭. અનાશંસી એટલે શ્રોતા વગેરે પાસેથી વસ્ત્ર વગેરેની ઇચ્છા વગરનો.

૮. અવિકત્થન : અતિ બોલનાર નહીં અથવા કોઈના નાના-થોડા અપરાધમાં વારંવાર બોલે નહિ.

૯. શઠતા રહિત-અમાયાવી.

૧૦. સ્થિર પરિપાટી એટલે સતત અભ્યાસથી અનુયોગની પરિપાટીને એવી સ્થિર કરી હોય, કે જેથી જરાપણ સૂત્ર કે અર્થ ભૂલાય નહીં, તે સ્થિરપરિપાટી.

૧૧. ગૃહીતવાક્ય એટલે ઉપાદેયવચની. એમનું થોડું વચન પણ મહાર્થ જેવું લાગે.

૧૨. જિતપર્ષદ એટલે મોટી સભામાં પણ ક્ષોભ ન પામે.

૧૩. જિતનિદ્ર એટલે અલ્પ નિદ્રાવાન. તે રાત્રે સૂત્ર અને અર્થની વિચારણા કરતી વખતે નિદ્રાથી બાધિત ન થાય.

૧૪. મધ્યસ્થ એટલે બધા શિષ્યો પર સમભાવવાળા.

૧૫-૧૬-૧૭-દેશ, કાળ અને ભાવને જાણનાર. તે તે લોકોના દેશ, કાળ અને ભાવ જાણીને સુખેથી વિચરી શકે અથવા શિષ્યોના ભાવ જાણીને તેને તે રીતે સુખેથી પ્રવર્તાવે.

૧૮. આસન્નલબ્ધપ્રતિભાવાન એટલે કર્મના ક્ષયોપશમથી તત્કાલ પરતીર્થિકના પ્રશ્નોના જવાબ આપવામાં સમર્થ હોય, તે આસન્નલબ્ધપ્રતિભાવંત.

૧૯. વિવિધ દેશની ભાષા જાણે, જેથી વિવિધ દેશોના શિષ્યોને સહેલાઈથી શાસ્ત્રો ભણાવી શકે અને તે તે દેશના લોકોને તે તે ભાષાવડે ધર્મમાર્ગમાં જોડી શકાય.

૨૦-૨૪. પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનાચાર વગેરે આચારોથી યુક્ત એટલે ઉજમાળ. કારણ કે પોતે આચારમાં અસ્થિર હોય તો બીજાઓને આચારોમાં પ્રવર્તાવી શકતા નથી.

૨૫. સૂત્રાર્થ અને તદુભયના જાણકાર, તે સૂત્રાર્થ-તદુભયવિજ્ઞ. તેની ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે છે.

૧. સૂત્ર આવડે અર્થ નહીં ૨. અર્થ આવડે પણ સૂત્ર નહીં. ૩. સૂત્ર અર્થ બંને આવડે, ૪. સૂત્ર-અર્થ બંને ન આવડે. આમાં ત્રીજો ભાંગો ગ્રહણ કરવો. તેથી સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયની વિધિને જે જાણે, તે સૂત્રાર્થતદુભયવિધિજ્ઞ કહેવાય છે.

૨૬-૨૭. આહરણ એટલે દૃષ્ટાંત. હેતુ કારક અને જ્ઞાપક-એમ બે પ્રકારે છે. જેમકે ઘટનો કર્તા કુંભાર તે કારકહેતુ છે અને અંધારામાંથી ઘડાને પ્રકાશમાં લાવનાર દીવો જ્ઞાપક હેતુ છે. ઉપનય એટલે ઉપસંહાર. દૃષ્ટાંતથી જોયેલ જાણેલ પદાર્થને ચાલુ વિષયમાં જોડવો તે ઉપનય. 'कारण' એ પ્રમાણે પાઠ હોય તો કારણ એટલે નિમિત્ત સમજવું. નય એટલે નૈગમ વગેરે. આહરણ, હેતુ, ઉપનય, કારણ અને નય વગેરેમાં નિપુણ હોય. તે જેવો શ્રોતા હોય, તે પ્રમાણે ક્યારેક દૃષ્ટાંત, ક્યારેક હેતુ વગેરેનું પ્રતિપાદન કરી તત્ત્વનો સ્વીકાર કરાવે છે.

૨૮. ઉપસંહારનિપુણ હોય, તે સારી રીતે અધિકૃત અર્થનો ઉપસંહાર કરી શકે છે.

૨૯. નયનિપુણ હોય, તે સારી રીતે અધિકૃત નયના કથન વખતે સારી રીતે વિસ્તારથી વિભાગપૂર્વક નયોને કહી શકે છે.

૩૦. પ્રતિપાદનની શક્તિ યુક્ત તે ગ્રાહણાકુશલ.

૩૧-૩૨. સ્વશાસ્ત્ર-પરશાસ્ત્રને જાણે તે. તે બીજા વડે આક્ષેપ કરાયેલ સ્વપક્ષ-પરપક્ષના આક્ષેપોને દૂર કરે.

૩૩. અતુચ્છસ્વભાવ એટલે ગંભીર.

૩૪. દીમિમાન :- પરવાદીથી પરાભવ ન પામે તેવા.

૩૫. શિવ એટલે ગુસ્સા વગરના અથવા તેજસ્વી. જ્યાં વિચરે ત્યાં કલ્યાણને કરનારા.

૩૬. સોમ એટલે શાંત દૃષ્ટિવાળા-આ પ્રમાણે છત્રીસ ગુણોવાળા ગુરુ જાણવા.

ઉપલક્ષણથી આચાર્ય ચંદ્રના કિરણોનાં સમૂહ જેવા મનોહર ઔદાર્ય-સ્થૈર્ય આદિ બીજા ગુણોથી યુક્ત એટલે શોભતા અને પ્રવચનના ઉપદેશક હોય છે. તેથી કહ્યું છે કે મૂળગુણ-ઉત્તરગુણરૂપ સેંકડો ગુણોથી યુક્ત ગુરુ, સારી રીતે દ્વાદશાંગી રૂપ પ્રવચનના સારને કહી શકે છે. જે મૂળગુણ વગેરે ગુણો યુક્ત છે તેના વચન ઘીથી સિંચાયેલ અગ્નિની જેમ શોભે છે. ગુણહીનના વચનો તેલ વગરના દીવાની જેમ શોભતા નથી. (૫૪૯)'

(સટીક પ્રવચનસારોદ્ધારના મુનિશ્રી અમિતયશવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

સમ્યક્ત્વપ્રકરણમાં અને તેની **વૃત્તિ**માં ગુરુના છત્રીસ ગુણો આ પ્રમાણે કહ્યા છે -

'**ગાથાર્થ** - વ્રતષટ્કાદિ અઢાર, આઠ પ્રકારના આચાર અને દસ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત આ

પ્રમાણે સૂરિના છત્રીસ ગુણ છે. (૩૦) (૧૪૪)

ટીકાર્થ : વ્રતષટ્કાદિ અઢાર પહેલા કહેલા છે અને આ ૧૮ આચાર્યના ગુણરૂપ છે. કારણ કે આ અઢારના અપરાધોમાં સમ્યક્ પ્રકારે પ્રાયશ્ચિત્તનું જ્ઞાન આચાર્યને હોય છે. ભાવમાં લાગતા પ્રત્યયનો લોપ થયો છે. આચારવત્ત્વાદિ આઠ જ છે અને તે આ છે.

(૧) આચારવાન (૨) અવધારવાન (૩) વ્યવહારવાન (૪) અપ્રવ્રીડક (૫) પ્રકુર્વી (૬) નિર્યાપક (૭) અપાયદર્શી (૮) અપરિશ્રાવી આ આઠ જાણવા યોગ્ય છે અને આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

(૧) **આચારવાન** એટલે કે જ્ઞાન-સેવા વડે પાંચ પ્રકારના આચારથી યુક્ત આ ખરેખર ગુણવાનપણા વડે શ્રદ્ધેય વાક્યવાળો થાય છે.

(૨) **અવધારવાન :** આલોચકે કહેલા અપરાધોના અવધારણથી યુક્ત. તે ખરેખર સર્વ અપરાધોમાં વિધિ પ્રમાણે શુદ્ધિ કરાવવામાં સમર્થ થાય છે.

(૩) **વ્યવહારવાન :** આગમ-શ્રુત-આજ્ઞા-ધારણા-જીત સ્વરૂપ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારોમાંથી કોઈપણ વ્યવહારથી યુક્ત, તે પણ વિધિ પ્રમાણે શુદ્ધિ કરવામાં સમર્થ થાય છે.

(૪) **અપવ્રીડક :** લજ્જાદિ વડે અતિચારને છૂપાવનારને ઉપદેશ વિશેષ વડે ગયેલી લજ્જાવાળો કરે છે. તે જ આલોચકને અત્યંત ઉપકારક થાય છે.

(૫) **પ્રકુર્વી :** આલોચના કરનારને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા વડે પ્રકર્ષથી શુદ્ધિને કરાવે છે. આ પ્રમાણે આ અર્થમાં પારિભાષિક કુર્વ ધાતુ હોવાથી પ્રકુર્વી શબ્દ બન્યો.

(૬) **નિર્યાપક :** જે પ્રમાણે નિર્વાહ થાય તે પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવે છે.

(૭) **અપાયદર્શી :** અતિચાર સહિતના જે હોય તેને દુર્લભબોધિપણું આદિ અપાયોને બતાવે છે તે.

(૮) **અપરિશ્રાવી :** આલોચકે કહેલા અકૃત્યને જે બીજાને જણાવે નહિ તે. તેનાથી અન્ય ખરેખર આલોચકોને લાઘવ કરનાર જાણવો.

દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત જે છે તે આ પ્રમાણે -

'આલોચના-પ્રતિક્રમણ-મિશ્ર-વિવેક-કાઉસગ્ગ-તેમજ તપ-છેદ-મૂલ-અનવસ્થાપ્ય અને પારાંચિત.' (પંચાશક ૧૬/૨, ગાથા સહસ્રી ૨, આવ.નિ.૧૪૧૮)

આ સર્વે મેલવવાથી સૂરિગુણો છત્રીસ થાય છે. (૩૦) (૧૪૪)

તથા

ગાથાર્થ : આઠ આચારાદિ તથા દસ પ્રકારનો સ્થિતકલ્પ, બાર પ્રકારનો તપ તથા છ આવશ્યક આમ સૂરિના ગુણો છત્રીસ થાય છે. (૩૧) (૧૪૫)

ટીકાર્થ : આચાર સંપત્તિ વિ. આઠ પહેલા કહેલા તે અને દસ પ્રકારનો સ્થિતકલ્પ છે અને તે આ પ્રમાણે (૧) અચેલક, (૨) ઔદ્દેશિક, (૩) શય્યાતરપિંડ, (૪) રાજપિંડ, (૫) કૃતિકર્મ, (૬) વ્રત, (૭) જ્યેષ્ઠ, (૮) પ્રતિક્રમણ, (૯) માસકલ્પ (૧૦) પર્યુષણા કલ્પ. (૧)

બાર પ્રકારનો તપ, સામાયિકાદિ છ આવશ્યક. આ સર્વે મળીને સૂરિના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૩૧) (૧૪૫)

ગાથાર્થ : વિકથા, કષાય, સંજ્ઞા, પિંડ, ઉપસર્ગ, ધ્યાન, સામાયિક, ભાષા, ધર્મ આ પ્રમાણે વિકથાદિ નવ ને ચાર ગુણા કરતા સૂરિના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૩૨) (૧૪૬)

ટીકાર્થ (૪) વિકથા : સ્ત્રીકથા - ભક્તકથા - દેશકથા - રાજકથા.

(૪) કષાય : ક્રોધ - માન - માયા - લોભ.

(૪) સંજ્ઞા : આહાર - ભય - મૈથુન - પરિગ્રહ સંજ્ઞા.

(૪) પિંડ એટલે આહાર : અશન - પાન - ખાદિમ - સ્વાદિમ.

(૪) ઉપસર્ગો : દેવ - મનુષ્ય - તિર્યંચ સંબંધી તથા આત્મસંવેદનીયરૂપ. આત્મસંવેદનીય તે મસ્તક, પગ વિ.ની સ્ખલનાદિ વડે થાય.

(૪) ધ્યાન : આર્ત - રૌદ્ર - ધર્મ - શુક્લ ધ્યાનરૂપ.

(૪) સામાયિક : સમ્યક્ત્વ - શ્રુત - દેશવિરતિ - સર્વવિરતિરૂપ.

(૪) ભાષા : સત્યા - અસત્યા - મિશ્રા - અસત્યામૃષારૂપ.

તેમાં **(૧) સત્યા :** આત્મા છે ઇત્યાદિ પ્રકારે.

(૨) અસત્યા : આત્મા નથી ઇત્યાદિ પ્રકારે.

(૩) મિશ્રા : બંને સ્વરૂપવાળી. જેમકે, જાણતા ન હોય છતાં પણ આ નગરમાં દશ બાળકો ઉત્પન્ન થયા અથવા મર્યા આ પ્રમાણે કહે તે.

(૪) અસત્યામૃષા : આમંત્રણી ભાષા 'હે દેવદત્ત !' ઇત્યાદિ પ્રકારે.

(૪) ધર્મ : દાન - શીલ - તપ અને ભાવના રૂપ ચાર પ્રકારે.

આ વિકથાદિ નવ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ચાર ગુણા કરતા સૂરિગુણો છત્રીસ થાય છે અને અહીં સ્થિતકલ્પાદીનું યથાસંભવ સમ્યગ્ આસેવન, પરિજ્ઞાન, પ્રરૂપણ અને પરિહાર(ત્યાગ) વગેરે વડે સૂરિગુણપણું જાણવા યોગ્ય છે. (૩૨) (૧૪૬)

તથા

ગાથાર્થ : પાંચ મહાવ્રતથી યુક્ત, પાંચ પ્રકારના આચાર પાળવામાં સમર્થ, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત આ પ્રમાણે છત્રીસ ગુણવાળા ગુરુ હોય છે. (૩૩) (૧૪૭)

ભાવાર્થ : સ્પષ્ટ છે. પરંતુ પાંચ મહાવ્રતાદિ અઢારનું સ્વયં કરવું અને અન્ય પાસે કરાવવારૂપ દ્વિગુણા કરવાથી છત્રીસ ગુણવાળા ગુરુ થાય છે. (૩૩) (૧૪૭)

હવે અનુયોગ પ્રવર્તનને આશ્રયીને ગુરુના ગુણની છત્રીસીને ચાર ગાથા વડે કહે છે -

ગાથાર્થ : દેશ ૧ કુલ ૨ જાતિ ૩ રૂપ ૪ અતિશયવાળા, વિશિષ્ટ સંઘયણવાળા ૫, બુદ્ધિથી યુક્ત ૬, આશંસા રહિત ૭ - વિકથા ન કરે ૮, અમાયાવી ૯, સ્થિર પરિપાટીવાળા ૧૦, ગૃહીત વાક્ય ૧૧, જીતેલી છે સભા જેણે તેવા ૧૨, જીતેલી નિદ્રાવાળા ૧૩, મધ્યસ્થ ૧૪, દેશ ૧૫ કાલ ૧૬ અને ભાવને ૧૭ જાણનાર, આસન્ન મેળવેલી પ્રતિભાવાળા ૧૮, વિવિધ દેશની ભાષાને જાણનાર ૧૯, પાંચ પ્રકારના આચારથી યુક્ત ૨૪, સૂત્ર અર્થ અને બંનેને જાણનાર ૨૫, ઉદાહરણ ૨૬ - હેતુ ૨૭ - કારણ ૨૮ - નય ૨૯ માં નિપુણ, ગ્રાહણાકુશલ ૩૦, સ્વશાસ્ત્ર અને પરશાસ્ત્રને જાણનાર ૩૧, ગંભીર ૩૨, દીપ્તિમાન ૩૩, કલ્યાણ કરનાર ૩૪, સૌમ્ય ૩૫, મૂલગુણાદિ સેંકડો ગુણોથી યુક્ત ૩૬, સિદ્ધાંતના અર્થને કહેવા માટે યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે ચાર ગાથાનો અર્થ છે. (૩૪-૩૫-૩૬-૩૭) (૧૪૮, ૧૪૯, ૧૫૦, ૧૫૧)

ટીકાર્થ : દેશ-કુલ-જાતિ-રૂપ અતિશયો વિદ્યમાન છે જેને તે. ત્યાં (૧) દેશ એટલે મધ્યદેશ તે જન્મભૂમિ. (૨) કુલ = પિતા સંબંધી કુલ ઇક્ષ્વાકુ વિ. (૩) જાતિ = માતાથી ઉત્પન્ન થયેલી. (૪) રૂપ = અંગ-ઉપાંગની સંપૂર્ણતા. (૫) સંહનની = વિશિષ્ટ સંઘયણવાળા. તે જ ખરેખર વાચનાદિમાં થાકતા નથી. (૬) ધૃતિથી યુક્ત (૭) અનાશંસી = સાંભળનાર પાસેથી વસ્ત્રાદિની અપેક્ષા રહિત. (૮) અવિકત્થન = બહુ બોલનાર ન હોય અથવા આત્માની (પોતાની) પ્રશંસા કરનાર ન હોય. (૯) અમાયી = માયા રહિત. (૧૦) સ્થિર = નિશ્ચલ છે સૂત્રાર્થની વાચના જેને તે (૧૧) ગ્રહણ કરાયેલ છે વાક્ય જેના વડે તે. તેવા પ્રકારની અવધારણાવાળા અથવા ગ્રહણ કરાયેલું છે વાક્ય જેનું તે આદેય વચનવાળા. (૧૨) જીતેલી સભાવાળા. (૧૩) જીતેલી નિદ્રાવાળા (૧૪) મધ્યસ્થ = શિષ્યોને વિષે સમાન ચિત્તવાળા. (૧૫-૧૭) દેશ - સાધુથી ભાવિત હોય, કાલ-કાળ હોય ભાવ - ક્ષાયોપશમિકાદિ તેને જાણે છે તે દેશ-કાલાદિને જાણનાર તે ખરેખર ઉચિતપણે વિચરીને ધર્મકથાને કરે છે. (૧૮) પ્રશ્ન પૂછાયા પછી તરત જ ઉત્તર આપવામાં બુદ્ધિ જેના વડે પ્રાપ્ત કરાઈ તે. (૧૯) વિવિધદેશની ભાષાને જાણનાર (૩૪, ૩૫), (૧૪૮, ૧૪૯) (૨૦-૨૪) જ્ઞાનાચાર વગેરે પાંચ પ્રકારના આચારમાં ઉપયુક્ત. (૨૫) સૂત્ર, અર્થ અને તદુભય (સૂત્ર-અર્થ)ની વિધિના જાણનાર. અહિં 'તદુભય' પદથી એટલે કે સૂત્ર - અર્થ બન્ને વિધિના જાણનાર એક પદથી સૂત્રવિધિજ્ઞ અને અર્થવિધિજ્ઞ આવી જતા હોવા છતાં 'સૂત્રાર્થ' પદનું જુદુ ગ્રહણ જે કર્યું છે તે ચતુર્ભંગી માટે છે. તે ચતુર્ભંગી આ

પ્રમાણે છે. (૧) સૂત્ર ન જાણે અર્થ જાણે. (૨) સૂત્ર ન જાણે અર્થ ન જાણે, (૩) સૂત્ર જાણે અર્થ જાણે, (૪) સૂત્ર જાણે અર્થ ન જાણે. 'તદુભય' પદ વડે ત્રીજો ભાંગો ગ્રહણ કરવાનું કહેવાયું છે. (૨૬) ઉદાહરણ એટલે દૃષ્ટાંત. (૨૭) હેતુ = અન્વય-વ્યતિરેકી. (૨૮) કારણ = દૃષ્ટાંતાદિથી રહિત ઉપપત્તિ માત્ર. જેમ કે, અનાબાધ જ્ઞાનના પ્રકર્ષથી સિદ્ધો અનુપમ સુખવાળા છે. અહીં દૃષ્ટાંત નથી. કારણ કે સિદ્ધો સિવાય અન્ય ઠેકાણે નિરૂપમ સુખ છે જ નહિ.

'અન્વય-વ્યતિરેક લક્ષણ સાધ્ય વસ્તુનો પર્યાય તે હેતુ અને ઉદાહરણ એટલે દૃષ્ટાન્ત તથા ઉપપત્તિ માત્ર હોય તે કારણ (૧)' (વિશેષા૦ ભા૦ ૧૦૭૭ ગાથા)

''શબ્દ કૃતક હોવાથી અનિત્ય છે.'' અહિં અનિત્યપણું સાધ્ય છે, તેના આધારભૂત વસ્તુ શબ્દ તે પક્ષ છે અને કૃતકપણું હેતુ છે, તેમાં કૃતકપણું એ વસ્તુનો પર્યાય છે, જો તે અન્યનો પર્યાય હોય તો વૈયધિકરણાદિ દોષયુક્ત થવાથી સાધ્યને સાધી શકે નહિ. (ગુણ સહભાવી હોય અને પર્યાય ક્રમભાવી હોય.)

(૨૯) નયો : નૈગમ-સંગ્રહ-વ્યવહાર-ઋજુસૂત્ર-શબ્દ-સમભિરૂઢ-એવંભૂત નામના સાત નયો છે. તેમાં નિપુણ. જે આવા પ્રકારના ન હોય તે ખરેખર વચન-માત્રથી બોધ કરવા માટે સમર્થ નથી. (૩૦) આથી જ ગ્રાહણાકુશલ = બીજાને વિશ્વાસ ઉપજાવવામાં સમર્થ, (૩૧) સ્વશાસ્ત્ર અને પરશાસ્ત્રને જાણનાર. (૩૨) ગંભીર = અતુચ્છ. (૩૩) દીપ્તિમાન : પ્રતાપી. (૩૪) શિવ = વિશિષ્ટ તપાદિ લબ્ધિ વડે ક્ષેમ કરનાર. (૩૫) સૌમ્ય - ક્રોધ રહિત. (૩૬) 'ગુણ'થી મૂલગુણો લેવા અને 'શતાનિ'થી સો નહિ પણ સેંકડો એમ સમજવું અને તેઓ વડે યુક્ત સિદ્ધાંતના અર્થને કહેવા માટે સમર્થ છે. આ પ્રમાણે ચાર ગાથાનો અર્થ થયો. આવા ગુણોથી યુક્ત અને આવા પ્રકારના ગુણના સમૂહથી યુક્ત આચાર્ય દર્શન પ્રભાવક થાય છે. (૩૪, ૩૫, ૩૬, ૩૭) (૧૪૮, ૧૪૯, ૧૫૦, ૧૫૧)'

(સટીક સમ્યક્ત્વપ્રકરણના મુનિશ્રી પુણ્યકીર્તિવિજયજી મ. સંપાદિત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

સંબોધપ્રકરણમાં ગુરુના ગુણોની ૪૮ છત્રીસીઓ બતાવી છે. તે આ પ્રમાણે -

આ ગાથાઓનું સંક્ષેપમાં વિવરણ આ પ્રમાણે જાણવું -

ગુરુ પ્રતિરૂપ વગેરે ચૌદ ગુણોવાળા હોય છે. તે ચૌદ ગુણો સત્તરમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યા છે. ગુરુ ક્ષમા વગેરે દશ પ્રકારના યતિધર્મનું પાલન કરે છે. દશ પ્રકારના યતિધર્મનું સ્વરૂપ બારમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં વર્ણવ્યું છે. ગુરુ અનિત્યપણું વગેરે બાર ભાવનાઓને ભાવે છે. બાર ભાવનાઓ સોળમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં સમજાવી છે. આમ સૂરિના એટલે કે ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૫૯૬)

આ બે ગાથાઓનો ભાવાર્થ પૂર્વે સાડત્રીસમી ગાથાની વૃત્તિ પછીની વૃત્તિમાં બતાવ્યો છે. (૫૯૭, ૫૯૮)

ગુરુએ વિધિપૂર્વક ચારિત્ર લીધુ હોય. ગુરુ ગીતાર્થ હોય એટલે કે તેમણે છેદગ્રન્થોનો સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો હોય એટલે કે તેઓ ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાં હોંશિયાર હોય. ગુરુ વાત્સલ્યવાળા હોય. ગુરુ નિર્મળ બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરનારા હોય. તેમણે ગુરુકુળવાસની આરાધના કરી હોય. તેઓ શિષ્યોનું અનુવર્તન કરવામાં તત્પર હોય એટલે કે શિષ્યોના મનને અનુકૂળ રીતે વર્તવા તૈયાર હોય. આવા ગુણોના સમૂહથી શોભિત ગુરુ હોય છે એમ તીર્થંકરોએ અને ગણધરોએ કહ્યું છે. **પંચવસ્તુક**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યું છે -

'(૧) પ્રવ્રજ્યાને યોગ્ય જીવના હવે કહેવાશે તે ગુણોથી જે યુક્ત હોય, બીજે પણ કહ્યું છે કે - (૧) આર્યદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા (૨) વિશિષ્ટ જાતિ અને કુળવાળા (૩) જેનો કર્મમલ લગભગ ક્ષય પામ્યો હોય તેવા. (૪) તેથી જ નિર્મળબુદ્ધિવાળા. (૫) 'મનુષ્યપણું દુર્લભ છે, જન્મ મરણનું કારણ છે, સંપત્તિઓ ચંચળ છે, વિષયો દુઃખનું કારણ છે, સંયોગ, વિયોગ, દરેક ક્ષણે મરણ, ભયંકર પરિણામ' આ પ્રમાણે સંસારની નિર્ગુણતા જેણે જાણી હોય તેવા, (૬) તેથી જ સંસારથી વૈરાગ્ય પામેલા (૭) જેના કષાયો અલ્પ હોય તેવા. (૮) જેના હાસ્ય વગેરે અલ્પ હોય તેવા. (૯) કૃતજ્ઞ-ઉપકારને જાણનારા. (૧૦) વિનયવાળા. (૧૧) પૂર્વે પણ રાજા, મંત્રી, પ્રજાજનોને માન્ય હોય તેવા. (૧૨) દ્રોહ નહીં કરનારા (૧૩) સંપૂર્ણ અંગવાળા (૧૪) શ્રદ્ધાવાળા (૧૫) સ્થિર (૧૬) દીક્ષા લેવા આવેલા - આ ૧૬ ગુણોથી યુક્ત હોય. (૨) હવે કહેવાશે તે વિધિથી જેણે દીક્ષા સ્વીકારી હોય, (૩) જેણે ગુરુકુલવાસનું સેવન કર્યું હોય, (૪) જેણે ગુરુકુલની (= ગુરુ વગેરે સાધુઓની) સુંદર ઉપાસના કરી હોય, (૫) જેણે પ્રવ્રજ્યાના પ્રારંભથી સદા ચારિત્રનું ખંડન (= વિરાધના) ન કર્યું હોય, (૬) જે પરદ્રોહની ભાવનાથી રહિત હોય. (૧૦)

(૭) શાસ્ત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે યોગ કરવા પૂર્વક જેણે સૂત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હોય, (૮) તેથી જ (= શાસ્ત્રોક્ત યોગપૂર્વક કરેલા સૂત્રાભ્યાસથી થયેલા અત્યંત શુદ્ધબોધથી) જે અતિશય નિર્મલ (સ્પષ્ટ) બોધવાળો હોય, (૯) જે તત્ત્વજ્ઞ હોય, અર્થાત્ પરમાર્થનો જાણકાર હોય, (૧૦) ક્રોધના વિપાકોને જાણવાથી જે ઉપશાંત હોય, (૧૧) જે સૂત્રરૂપ કે સંઘરૂપ પ્રવચન પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવવાળો હોય, (૧૧)

(૧૨) જે સામાન્યથી જ (એટલે કે કોઈ જાતના ભેદભાવ વિના) સર્વ જીવોના હિતમાં ઉદ્યમી હોય, (૧૩) બીજાઓ સ્વીકારી લે તેવું (= માનનીય) વચન જેનું હોય, (૧૪) જે શિષ્યના સ્વભાવને અનુકૂળ બનીને (શિષ્યના આત્માનું) સારી રીતે રક્ષણ કરનાર હોય, (૧૫) જે ગંભીર એટલે કે વિશાળ ચિત્તવાળો હોય, (અર્થાત્ રાગ-દ્વેષ આદિના પ્રસંગે પણ

જેના રાગ-દ્વેષ બહાર દેખાય નહિ, તથા કોઈના દોષો બીજાને કહે નહિ,) (૧૬) પરીષહ આદિથી પરાભવ પામવા છતાં શરીર-રક્ષણ આદિ માટે જે દીનતા ન કરે, (૧૭) ઉપશમ-લબ્ધિ, ઉપકરણલબ્ધિ અને સ્થિરહસ્તલબ્ધિ એ ત્રણ લબ્ધિથી યુક્ત હોય, ઉપશમલબ્ધિ એટલે બીજાને શાંત કરવાનું સામર્થ્ય. ઉપકરણલબ્ધિ એટલે સંયમમાં ઉપકારક વસ્ત્ર-પાત્ર આદિ વસ્તુને મેળવવાની શક્તિ. સ્થિરહસ્તલબ્ધિ એટલે બીજાઓને વ્રતપાલનાદિમાં સ્થિર કરવાની શક્તિ. (૧૨)

(૧૮) સૂત્રાર્થનો વ્યાખ્યાતા હોય, અર્થાત્ શિષ્યાદિને સૂત્ર અને અર્થની વાચના વગેરે આપતા હોય, (૧૯) જેને પોતાના ગુરુએ (= ગચ્છનાયકે) ગુરુપદે સ્થાપિત કર્યા હોય, સ્વગુરુના અભાવે દિગાચાર્યે (= ગચ્છાચાર્યે) જેને ગુરુપદે સ્થાપ્યા હોય, આવા જ ગુરુને વીતરાગ ભગવંતોએ દીક્ષા આપવા માટે લાયક કહ્યા છે. કાલદોષથી સર્વગુણસંપન્ન ન હોય, કેટલાક ગુણોથી રહિત હોય, પણ ઘણા (મુખ્ય) ગુણોથી યુક્ત હોય તો તે પણ દીક્ષા આપવાને લાયક છે. (૧૩)' (૫૯૯)

(સટીક પંચવસ્તુકના આ.શ્રીરાજશેખરસૂરિજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

આ ચાર શ્લોકોનો ભાવાર્થ પહેલા **પ્રવચનસારોદ્ધારની વૃત્તિ**ના પાઠમાં કહ્યો છે. (૬૦૦-૬૦૩)

આ શ્લોકનું વર્ણન છત્રીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કર્યું છે. (૬૦૪)

ગુરુ આઠ પ્રકારના દર્શનાચારને, આઠ પ્રકારના જ્ઞાનાચારને, આઠ પ્રકારના ચારિત્રાચારને અને બાર પ્રકારના તપાચારને જાણે છે અને પાળે છે. આઠ પ્રકારના દર્શનાચારો, આઠ પ્રકારના જ્ઞાનાચારો અને આઠ પ્રકારના ચારિત્રાચારો છઠ્ઠી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યા છે. બાર પ્રકારના તપાચારો સોળમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યા છે. આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. આ શ્લોકનો ભાવાર્થ પૂર્વે **પ્રવચનસારોદ્ધાર**ની ગુરુગુણછત્રીસીઓ બતાવતી વખતે **૫૪૮ મા શ્લોક**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં કહ્યો છે. (૬૦૫)

ગુરુ આચારવાનપણું વગેરે આઠ ગુણોવાળા હોય છે. તે આઠ ગુણો છઠ્ઠી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યા છે. ગુરુ દશ પ્રકારના સ્થિતકલ્પને જાણે છે અને પ્રરૂપે છે. દસ પ્રકારના સ્થિતકલ્પનું સ્વરૂપ **પંચાશક પ્રકરણ**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે કહ્યું છે -

'કલ્પના સામાન્યથી આચેલક્ય વગેરે દશ પ્રકાર છે. દશ પ્રકારનો આ કલ્પ પહેલા અને છેલ્લા જિનના સાધુઓને આશ્રયીને સ્થિત (= નિયત) કહેવાય છે. કારણ કે તેમણે એનું આચરણ સદા કરવાનું હોય છે. સ્થિતકલ્પ એટલે નિત્ય મર્યાદા. આચાર, વ્યવહાર, વ્યવસ્થા, મર્યાદા, કલ્પ, સામાચારી આ બધા શબ્દોનો લગભગ સમાન અર્થ છે. (૨) (૧૭/૨)

સ્થિતકલ્પના દશ પ્રકાર -

કલ્પના આચેલક્ય, ઔદ્દેશિક, શય્યાતરપિંડ, રાજપિંડ, કૃતિકર્મ, વ્રત, જ્યેષ્ઠ, પ્રતિક્રમણ, માસ અને પર્યુષણ એમ દશ પ્રકાર છે.

આચેલક્ય=વસ્ત્રનો અભાવ, ઔદ્દેશિક=ઉદ્દેશથી (=સાધુના સંકલ્પથી) તૈયાર થયેલ, અર્થાત્ આધાકર્મ, શય્યાતર=વસતિથી સંસારસાગરને તરે તે શય્યાતર, અર્થાત્ સાધુને મકાન આપનાર. શય્યાતરનો પિંડ=ભિક્ષા તે શય્યાતરપિંડ. રાજપિંડ=રાજાની ભિક્ષા. કૃતિકર્મ=વંદન. વ્રત=મહાવ્રતો. જ્યેષ્ઠ=રત્નાધિક. પ્રતિક્રમણ=આવશ્યક કરવું. (માસ=એક સ્થાને એક માસ સુધી રહેવું.) પર્યુષણ=સર્વથા એક સ્થાને રહેવું.

સામાન્યથી આ દશ કલ્પ સાધુઓની યોગ્યતા મુજબ વિધિ-નિષેધથી સ્થિત (-નિયત) અને અસ્થિત (-અનિયત) હોવાથી ઓઘકલ્પ કહેવાય છે. વિશેષથી આ દશ કલ્પ પહેલા અને છેલ્લા જિનના સાધુઓને સ્થિત છે (બાવીસ જિનના સાધુઓને છ કલ્પ અસ્થિત અને ચાર કલ્પ સ્થિત છે.) (૧૭/૬)'

(સટીક પંચાશકપ્રકરણના આ.શ્રીરાજશેખરસૂરિજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ બાર પ્રકારના તપને આચરે છે. તેમનું સ્વરૂપ પહેલી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. ગુરુ છ આવશ્યકોને બરાબર જાણે છે, પ્રરૂપે છે અને કરે છે. તેમનું સ્વરૂપ ચોથી છત્રીસીની વૃત્તિમાં વર્ણવ્યું છે. આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. આ શ્લોકનો ભાવાર્થ પૂર્વે **પ્રવચનસારોદ્ધાર**ની ગુરુગુણછત્રીસીઓ બતાવતી વખતે **૫૪૯ મા શ્લોક**માં અને તેની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૦૬)

ગુરુ અઢાર પાપસ્થાનકોને ત્યજે છે. અઢાર પાપસ્થાનકોનું સ્વરૂપ ઓગણીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યું છે. ગુરુ સાધુની બાર પ્રતિમાઓને ધારણ કરે છે. તેમનું સ્વરૂપ સોળમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં વર્ણવ્યું છે. ગુરુ છ વ્રતોનું રક્ષણ કરવામાં ધીર હોય છે. છ વ્રતોનું સ્વરૂપ **પાક્ષિકસૂત્ર**માં અને તેની **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે કહ્યું છે -

'તે આ પ્રમાણે - સર્વ હિંસાથી અટકવું, સર્વ જૂઠથી અટકવું, સર્વ ચોરીથી અટકવું, સર્વ મૈથુનથી અટકવું, સર્વ પરિગ્રહથી અટકવું, સર્વ રાત્રીભોજનથી અટકવું.

સર્વ હિંસા એટલે ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, બાદર બધા જીવોની હિંસા અને કરણ, કરાવણ તથા અનુમોદનથી થતી હિંસા. અથવા દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી હિંસા. દ્રવ્યથી હિંસા એટલે છ જીવનિકાયની હિંસા, ક્ષેત્રથી હિંસા એટલે ત્રણે લોકમાં થતી હિંસા, કાળથી હિંસા એટલે ત્રણે કાળમાં થતી હિંસા, ભાવથી હિંસા એટલે રાગ-દ્વેષથી થતી હિંસા. હિંસા એટલે જીવના પાંચ ઇન્દ્રિય, ત્રણ બળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્યરૂપ પ્રાણોને જીવથી જુદા કરવા તે. અટકવું એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાપૂર્વક પાછું ફરવું. (૧)

સર્વ જૂઠ એટલે વિદ્યમાનનો નિષેધ કરવો, અવિદ્યમાનની સ્થાપના કરવી, એક વસ્તુને બીજારૂપે કહેવી અને નિંદા કરવી તે અથવા દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જૂઠ. દ્રવ્યથી જૂઠ એટલે ધર્માસ્તિકાય વગેરે બધા દ્રવ્યો સંબંધી જૂઠ, ક્ષેત્રથી જૂઠ એટલે લોક અને અલોક સંબંધી જૂઠ, કાળથી જૂઠ એટલે ત્રણે કાળ સંબંધી કે દિવસ-રાત સંબંધી જૂઠ, ભાવથી જૂઠ એટલે કષાયનોકષાયને લીધે જૂઠ બોલવું. જૂઠ એટલે અસત્ય બોલવું. વિરમણ એટલે તેનાથી અટકવું. (૨)

સર્વ ચોરી એટલે કરણ, કરાવણ, અનુમોદનરૂપ ચોરી અથવા દ્રવ્યથી,ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી ચોરી. દ્રવ્યથી ચોરી એટલે સચિત્ત કે અચિત્ત દ્રવ્યની ચોરી. ક્ષેત્રથી ચોરી એટલે ગામ, નગર, જંગલ વગેરેમાં થતી ચોરી, કાળથી ચોરી એટલે ત્રણ કાળમાં થતી ચોરી કે દિવસ-રાતમાં થતી ચોરી, ભાવથી ચોરી એટલે રાગ, દ્વેષ, મોહથી થતી ચોરી. ચોરી એટલે માલિકે નહીં આપેલું લેવું તે. તેનાથી અટકવું. (૩)

સર્વ મૈથુન એટલે કરણ, કરાવણ, અનુમોદન રૂપ મૈથુન. અથવા દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી મૈથુન. દ્રવ્યથી મૈથુન એટલે દેવસંબંધી અને મનુષ્યસંબંધી મૈથુન, અથવા નિર્જીવ-સજીવ સંબંધી મૈથુન, અથવા આભૂષણ વગેરેના શણગારવાળા અને શણગાર વિનાના ચિત્રો સંબંધી મૈથુન. ક્ષેત્રથી મૈથુન એટલે ત્રણ લોકમાં થતું મૈથુન. કાળથી મૈથુન એટલે ત્રણ કાળમાં કે દિવસ-રાતમાં થતું મૈથુન. ભાવથી મૈથુન એટલે રાગ-દ્વેષથી થતું મૈથુન. મિથુન એટલે સ્ત્રી-પુરુષનું જોડકું. તેનું કર્મ તે મૈથુન. તેનાથી અટકવું. (૪)

સર્વ પરિગ્રહ એટલે કરણ, કરાવણ, અનુમોદન રૂપ પરિગ્રહ, અથવા દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી પરિગ્રહ. દ્રવ્યથી પરિગ્રહ એટલે બધા દ્રવ્યોનો પરિગ્રહ, ક્ષેત્રથી પરિગ્રહ એટલે લોકમાં થતો પરિગ્રહ, કાળથી પરિગ્રહ એટલે ત્રણ કાળમાં કે દિવસ-રાતમાં થતો પરિગ્રહ, ભાવથી પરિગ્રહ એટલે રાગદ્વેષથી થતો પરિગ્રહ. પરિગ્રહ એટલે લેવું કે ભેગું કરવું. તેનાથી અટકવું. (૫)

સર્વ રાત્રિભોજન એટલે કરણ, કરાવણ, અનુમોદન રૂપ રાત્રિભોજન, અથવા (૧) દિવસે વહોરેલું દિવસે વાપરવું, (૨) દિવસે વહોરેલું રાત્રે વાપરવું, (૩) રાત્રે વહોરેલું દિવસે વાપરવું, (૪) રાત્રે વહોરેલું રાત્રે વાપરવું એમ ચાર ભાંગા રૂપ રાત્રિભોજન, અથવા દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી રાત્રિભોજન. દ્રવ્યથી રાત્રિભોજન એટલે ચાર પ્રકારના આહાર સંબંધી રાત્રિભોજન. ક્ષેત્રથી રાત્રિભોજન એટલે મનુષ્યક્ષેત્રમાં થતું રાત્રિભોજન. કાળથી રાત્રિભોજન એટલે દિવસ-રાતમાં થતું રાત્રિભોજન. ભાવથી રાત્રિભોજન એટલે રાગ-દ્વેષથી થતું રાત્રિભોજન. રાત્રિભોજન એટલે રાતે વાપરવું. તેનાથી અટકવું.'

આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૬૦૭)

ગુરુ બાવીસ પરીષહોને સહન કરે છે. તેમનું સ્વરૂપ છવ્વીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યું છે. ગુરુ ચૌદ ભૂતગ્રામો એટલે જીવોના સમૂહોનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર હોય છે. ચૌદ ભૂતગ્રામોનું સ્વરૂપ **શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્ર**માં અને **આવશ્યકસૂત્રનિર્યુક્તિ**ની **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે કહ્યું છે -

'ચૌદ ભૂતગ્રામોને કારણે...હું પ્રતિક્રમણ કરું છું વગેરે ક્રિયા પૂર્વની જેમ જાણવી. તેમાં ભૂત એટલે જીવો. તેઓનો સમૂહ તે ભૂતગ્રામ. તે ચૌદ ભૂતગ્રામો આ પ્રમાણે છે -

પૃથ્વી વગેરે એકેન્દ્રિયના સૂક્ષ્મ અને બાદર એમ બે ભેદો. પંચેન્દ્રિયના સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી એમ બે ભેદો (કુલ ચાર ભેદ.) તથા બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય આ ત્રણ ભેદોની સાથે પૂર્વના ચાર ભેદો મળીને સાત ભેદો થાય. આ સાત ભેદોના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તક ભેદ પડતા ચૌદ ભૂતગ્રામો થાય છે. સ્થાપના આ પ્રમાણે જાણવી. (૧) એકેન્દ્રિય સૂ. અપર્યાપ્તક, (૨) એ.સૂ. પર્યાપ્તક, (૩) એ. બાદર અપર્યાપ્ત, (૪) એ. બાદર પર્યા., (૫) બેઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તક, (૬) બેઇ.પર્યા. (૭) તેઇ. અપર્યા., (૮) તેઇ. પર્યા. (૯) ચઉ. અપર્યા., (૧૦) ચઉ. પર્યા., (૧૧) પંચે. અસંજ્ઞી અપર્યા., (૧૨) પંચે. અસંજ્ઞી પર્યા., (૧૩) પંચે. સં. અપ., (૧૪) પંચે. સં. પર્યાપ્તક.

આ પ્રમાણે ચૌદ પ્રકારનો જીવોનો સમૂહ જણાવ્યો. હવે ગુણસ્થાનને આશ્રયીને ચૌદ પ્રકારને જણાવતા સંગ્રહણિકાર કહે છે.

મિથ્યાદૃષ્ટિ, સાસ્વાદન, મિશ્રદૃષ્ટિ, અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ, વિરતાવિરત, પ્રમત્ત, અપ્રમત્ત, નિવૃત્તિબાદર, અનિવૃત્તિબાદર, સૂક્ષ્મસંપરાય, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગી અને અયોગી.

કોઈક ભૂતગ્રામ = જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય, અને કોઈક સાસ્વાદન હોય. અહીં જે જીવ તત્ત્વો ઉપરની શ્રદ્ધાના રસના આસ્વાદ સાથે વર્તતો હોય અર્થાત્ જે જીવમાં તેવા પ્રકારનો આસ્વાદ હોય તે જીવ સાસ્વાદન કહેવાય છે. વાગતા એવા ઘંટના લોલકન્યાયે પ્રાયઃ પરિત્યક્તસમ્યક્ત્વવાળો આ જીવ હોય છે, અર્થાત્ ઘંટ વાગ્યા પછી જેમ તેનો અવાજ થોડીવાર સુધી ચાલ્યા કરે છે, તેમ સમ્યક્ત્વનો ત્યાગ કર્યા પછી મિથ્યાત્વ પામતા પહેલાં સમ્યક્ત્વનો કંઈક સ્વાદ આ જીવને રહે છે. સમ્યક્ત્વને વમ્યા પછી ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા સુધી આ સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ રહે છે. કહ્યું છે - ''ઉપશમસમ્યક્ત્વથી પડ્યા બાદ મિથ્યાત્વને નહીં પામેલા જીવને વચમાં છ આવલિકા સુધી સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ હોય છે.'' તથા કોઈક જીવ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ એટલે કે મિશ્રદૃષ્ટિ હોય છે, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વને સ્વીકારતો હોય ત્યારે (સમ્યગ્મિથ્યાત્વ=મિશ્રમોહનીયના ઉદયથી મિશ્રદૃષ્ટિવાળા આ જીવને) પ્રાયઃ કરીને તત્ત્વો ઉપરની રુચિ જાગી હોય છે. તથા કોઈક જીવ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ એટલે કે દેશવિરતિરહિતનો સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે. શ્રાવકોનો સમૂહ વિરતાવિરત જાણવો. પ્રમત્ત એવા સાધુઓનો સમૂહ

પ્રમત્ત તરીકે ગ્રહણ કરવો, કારણ કે અહીં ચૌદ ભૂતગ્રામોને જણાવવાનું પ્રકરણ ચાલે છે. (આશય એવો લાગે છે કે પ્રમત્ત તરીકે જો કે ૧ થી ૫ ગુણસ્થાનવર્તી જીવો પણ આવે, પરંતુ અહીં ચૌદ પ્રકારના જુદા જુદા જીવો બતાવવાના હોવાથી મિથ્યાત્વી વગેરે જીવોનું ગ્રહણ ૧ થી ૫ ગુણસ્થાનમાં થઈ ગયા બાદ પ્રમત્ત તરીકે હવે માત્ર પ્રમત્ત સાધુઓ જ ગ્રહણ કરવાના બાકી હોવાથી પ્રમત્ત તરીકે માત્ર પ્રમત્ત એવા સાધુઓનું જ ગ્રહણ કરવા 'પ્રકરણાત્' શબ્દ મૂક્યો છે.)

ત્યાર પછી અપ્રમત્ત એવો સાધુસમુદાય જ અપ્રમત્ત તરીકે જાણવો. ક્ષપકશ્રેણિમાં દર્શનસપ્તકનો (= અનંતાનુબંધી ૪ + સમ્યક્ત્વમોહનીયાદિ ૩નો) જેણે ક્ષય કર્યો છે એવો (અને ઉપલક્ષણથી ઉપશમશ્રેણિમાં દર્શનસપ્તકનો જેણે ઉપશમ કર્યો છે એવો) જીવસમૂહ નિવૃત્તિબાદર તરીકે જાણવો. ત્યાર પછીથી લઈને લોભના અનુભવન સુધી (=દર્શનસપ્તક ક્ષય કર્યા બાદ કષાયઅષ્ટકનો ક્ષય આરંભે. ત્યારથી લઈને છેલ્લે સંજ્વલનલોભના ક્ષય સમયે લોભના ત્રણ ટુકડા કરે. તેમાં છેલ્લા ટુકડાના સંખ્યાતા ટુકડા કરે. તેમાં તે સંખ્યાતા ટુકડામાં છેલ્લો ટુકડો ખપાવવાનો બાકી રહે ત્યાં સુધી)ની અવસ્થામાં વર્તતો જીવસમૂહ અનિવૃત્તિબાદર જાણવો. લોભના અણુઓને (=લોભના છેલ્લા ટુકડાના કરેલા અસંખ્યેય ટુકડાઓને) ખપાવતો જીવ સૂક્ષ્મ કહેવાય છે, અર્થાત્ સૂક્ષ્મસંપરાયવાળો કહેવાય છે. ઉપશમશ્રેણિ પૂર્ણ થયા બાદના અંતર્મુહૂર્ત કાલ સુધી જીવ ઉપશાંતવીતરાગ થાય છે. ક્ષપકશ્રેણિ પૂર્ણ થયા બાદના અંતર્મુહૂર્તકાલ સુધી જીવ ક્ષીણવીતરાગ થાય છે. ભવસ્થકેવલિસમૂહ સયોગી જાણવા અને યોગનિરોધ કર્યા બાદ શૈલેશી - અવસ્થાને પામેલો જીવ પાંચ હ્રસ્વસ્વરોને બોલવા જેટલા કાળ સુધી અયોગી જાણવો. આ પ્રમાણે બંને ગાથાઓનો સંક્ષેપથી અર્થ કહ્યો. વિસ્તારથી પ્રજ્ઞાપના વગેરે ગ્રંથોમાંથી જાણી લેવો.'

(સટીક આવશ્યકસૂત્રનિર્યુક્તિના મુનિશ્રી આર્યરક્ષિતવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો જિનેશ્વરોએ કહ્યા છે. (૬૦૮)

ગુરુ ચાર પ્રકારના સ્મારણા વગેરે કરે છે. તેમનું સ્વરૂપ પહેલી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. ગુરુ ચાર પ્રકારના ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. તેમનું સ્વરૂપ પહેલી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. જેના દરેકના ચાર ભેદ છે એવા ચાર પ્રકારના ધ્યાનના સ્વરૂપને ગુરુ જાણે છે અને પ્રરૂપે છે. તે પહેલી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. ગુરુ બાર ભાવના ભાવે છે અને તેમનો ઉપદેશ આપે છે. તેમનું સ્વરૂપ સોળમી છત્રીસીમાં કહ્યું છે. આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૬૦૯)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ બીજી છત્રીસીની વૃત્તિમાં વર્ણવ્યો છે. (૬૧૦)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ત્રીજી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૧૧)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ચોથી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. તેમાં વચન એટલે બીજા દર્શનો (ધર્મો)ના મતો અને દોષો એટલે વચનના દોષો. (૬૧૨)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ પાંચમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૧૩)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ છઠ્ઠી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યો છે. તેમાં અતિચારો એટલે આચારો ન પાળવા તે અને આઠ ગુરુગુણોથી યુક્ત એટલે આઠ પ્રકારના વાદીગુણો (આચારવાન વગેરે)થી યુક્ત. (૬૧૪)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ સાતમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં વર્ણવ્યો છે. (૬૧૫)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ આઠમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કર્યો છે. (૬૧૬)

આ શ્લોકનો વિશેષ અર્થ નવમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૧૭)

આ શ્લોકનો વિશેષ અર્થ દસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૧૮)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ અગિયારમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૧૯)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ બારમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં સમજાવ્યો છે. (૬૨૦)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ તેરમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૨૧)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ચૌદમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૨૨)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ પંદરમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૨૩)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ સોળમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં વર્ણવ્યો છે. (૬૨૪)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ સત્તરમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યો છે. (૬૨૫)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ અઢારમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૨૬)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ઓગણીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૨૭)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ વીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૨૮)

આ શ્લોકનો વિશેષ અર્થ એકવીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં વર્ણવ્યો છે. (૬૨૯)

આ શ્લોકનો વિશેષ અર્થ બાવીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યો છે. (૬૩૦)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ત્રેવીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં સમજાવ્યો છે. (૬૩૧)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ચોવીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યો છે. તેમાં માંડલીના પાંચ દોષો એટલે પાંચ પ્રકારના ગ્રાસૈષણાના દોષો. (૬૩૨)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ પચીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યો છે. (૬૩૩)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ છવ્વીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૩૪)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ અઠ્ઠાવીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૩૫)

ગુરુ પચીસ પ્રકારનું પડિલેહણ બરાબર કરે છે. તેનું સ્વરૂપ સત્તાવીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. ગુરુ છ કાયની વિરાધનાને ત્યજે છે. છ કાયોનું સ્વરૂપ ત્રીજી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. ગુરુ પાંચ પ્રકારના વેદિકાદોષોરહિત વિશુદ્ધ વંદન કરે છે. પાંચ પ્રકારના વેદિકાદોષોનું સ્વરૂપ સત્તાવીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૬૩૬)

ગુરુ બત્રીસ પ્રકારના યોગસંગ્રહોરૂપી ગુણોથી યુક્ત હોય છે. બત્રીસ પ્રકારના યોગસંગ્રહોનું સ્વરૂપ **શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્ર**માં અને **આવશ્યકસૂત્રનિર્યુક્તિ**ની **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે સમજાવ્યું છે -

'બત્રીસ યોગસંગ્રહોની (અશ્રદ્ધા વગેરેને કારણે) જે અતિચાર...વગેરે ક્રિયા પૂર્વની જેમ જાણવી. અહીં (જેના કારણે આત્મા સદ્ગતિમાં કે દુર્ગતિમાં) જોડાય છે તે યોગ, અર્થાત્ મન-વચન-કાયાના વ્યાપારો. અહીં અશુભ યોગોના પ્રતિક્રમણનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી પ્રશસ્ત એવા વ્યાપારો જ ગ્રહણ કરવાના છે. શિષ્ય અને આચાર્યમાં રહેલા તે પ્રશસ્ત યોગોનો આલોચના, નિરપલાપ વગેરે (આગળ કહેવાતા) પ્રકારોવડે જે સંગ્રહ તે યોગસંગ્રહ. (આશય એ છે કે પ્રશસ્ત એવા મોક્ષસાધક યોગોનો સંગ્રહ કરવા શિષ્યે આચાર્ય પાસે આલોચના કરવી જોઈએ. આલોચના કરવાથી શિષ્યમાં પ્રશસ્તયોગોનો સંગ્રહ થાય છે. આલોચના કર્યા બાદ આચાર્યે પણ બીજાને આલોચનાની વાતો ન કરવી. આ રીતે આચાર્યનો નિરપલાપ થતાં આચાર્યમાં પ્રશસ્ત યોગોનો સંગ્રહ થાય છે.) પ્રશસ્તયોગસંગ્રહનું કારણ હોવાથી આલોચના વગેરે જ યોગસંગ્રહ તરીકે કહેવાય છે અને તે આલોચના વગેરેરૂપ યોગસંગ્રહ બત્રીસ છે. તેને જણાવવા માટે નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

(૧) આલોચના : મોક્ષસાધકપ્રશસ્તયોગનો સંગ્રહ કરવા માટે શિષ્યે આચાર્ય પાસે સમ્યગ્ રીતે આલોચના (=સ્વદોષોનું કથન) કરવી જોઈએ.

(૨) નિરપલાપ : આચાર્યે પણ મોક્ષસાધક પ્રશસ્તયોગનો સંગ્રહ કરવા માટે જ કરાયેલ આલોચનાને વિષે (=આલોચના કર્યા બાદ) અપલાપ વિનાના થવું જોઈએ એટલે કે બીજાને કહેવું જોઈએ નહીં. મૂળમાં 'निरवलापे' શબ્દમાં અંતમાં જે 'ए' કાર છે તે પ્રાકૃતમાં

પ્રથમાવિભક્તિમાં થાય છે એવું અમે (=ટીકાકારે) વારંવાર જણાવ્યું છે. જેમકે - 'कयरे आगच्छइ दित्तरुवे...' અર્થાત્ 'આ તેજસ્વીરૂપવાન કોણ આવે છે ?' (અહીં 'कयरे' 'दित्तरुवे' શબ્દો પ્રથમાવિભક્તિમાં છે.)

(૩) **આપત્તિમાં દૃઢધર્મતા :** તથા યોગસંગ્રહ માટે જ (= પ્રશસ્ત એવા મન-વચન-કાયાના વ્યાપારોની પ્રાપ્તિ માટે જ) સર્વસાધુઓએ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની આપત્તિમાં દૃઢધર્મતા કરવી જોઈએ અર્થાત્ (આપત્તિ આવે તે સિવાયના કાળમાં તો દૃઢધર્મી થવું જ પણ જ્યારે) આપત્તિ આવી પડે ત્યારે સુતરાં દૃઢધર્મી થવું. (અહીં દ્રવ્યાદિની આપત્તિઓ ઉદાહરણ સહિત આગળની ગાથાઓમાં જણાવશે.)

(૪) **અનિશ્રિતોપધાન :** પ્રશસ્તયોગસંગ્રહ માટે જ અનિશ્રિત=આશંસા વિનાનો તપ કરવો જોઈએ. અથવા અનિશ્રિત એવા ઉપધાનમાં યત્ન કરવો જોઈએ. જે આત્માને મોક્ષમાં સ્થાપે છે તે ઉપધાન એટલે કે તપ. જે નિશ્રા=આશંસા વિનાનું છે તે અનિશ્રિત એટલે કે ઐહિક-આમુષ્મિક અપેક્ષાથી રહિત. અનિશ્રિત એવું તે ઉપધાન તે અનિશ્રિતોપધાન એ પ્રમાણે સમાસ કરવો.

(૫) **શિક્ષા :** પ્રશસ્તયોગસંગ્રહ માટે જ શિક્ષાનું સેવન કરવું જોઈએ. તે બે પ્રકારે છે - ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા. (તેમાં ગ્રહણશિક્ષા એટલે શ્રુતપાઠ અર્થાત્ ભણવું અને આસેવનશિક્ષા એટલે સામાચારીશિક્ષણ અર્થાત્ પોત-પોતાના ગચ્છની સામાચારીનું જ્ઞાન મેળવવું. इति दीपिकायाम्)

(૬) **નિષ્પ્રતિકર્મતા :** પ્રશસ્તયોગસંગ્રહ માટે જ શરીરની પ્રતિકર્મતા કરવી નહીં, અર્થાત્ શરીર પરથી મેલ ન ઉતારવો, રોગ વગેરે થાય ત્યારે ઔષધાદિ ન કરાવવા વગેરે. પરંતુ નાગદત્તની જેમ અન્યથા = પ્રતિકર્મતા કરવી નહીં. (દૃષ્ટાન્ત આગળ આવશે.) આ પ્રમાણે પ્રથમ ગાથાનો સંક્ષેપાર્થ કહ્યો. (૧૨૭૫)

(૭) **અજ્ઞાતતા :** તપમાં અજ્ઞાતતા કરવી, અર્થાત્ બીજો જાણી ન શકે એ રીતે તપ કરવો. જેથી 'પ્રશસ્તયોગનો સંગ્રહ થાય છે' એ પ્રમાણે વાક્યશેષ હવે પછી બધે સ્વયં જોડી દેવો.

(૮) **અલોભ :** લોભ કરવો નહીં. અથવા અલોભમાં યત્ન કરવો.

(૯) **તિતિક્ષા :** પરિષહાદિનો જય કરવો.

(૧૦) **આર્જવ :** ઋજુભાવ અર્થાત્ સરળતા કેળવવી.

(૧૧) **શુચિ :** સંયમી બનવું.

(૧૨) **સમ્યગ્દૃષ્ટિ :** અવિપરીત દૃષ્ટિ કરવી અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ કરવી.

(૧૩) **સમાધિ :** સમાધિ રાખવી. સમાધિ એટલે ચિત્તનું સ્વાસ્થ્ય.

(૧૪) **આચારોપગ :** માયા કરવી નહીં. (પૂર્વે આર્જવદ્વાર પરિણામરૂપ હતું, અહીં આ દ્વાર આચરણરૂપ છે એટલો તફાવત જાણવો.)

(૧૫) **વિનયોપગ :** અહંકાર કરવો નહીં. (૧૨૭૬)

(૧૬) **ધૃતિમતિ :** ધૃતિ (=અવિચલિતતા) પ્રધાન મતિ કરવી. (અર્થાત્ દીનતા ન કરવી.)

(૧૭) **સંવેગ :** સંવેગ = મોક્ષાભિલાષ ધારણ કરવો.

(૧૮) **પ્રણિધિ :** માયા કરવી નહીં.

(૧૯) **સુવિધિ :** સારી રીતે વિધિનું પાલન કરવું.

(૨૦) **સંવર :** સંવર કરવો અર્થાત્ કર્મોને આવતા અટકાવવા, પરંતુ સંવર ન કરવો એવું નહીં. અહીં વ્યતિરેક ઉદાહરણ જણાવશે.

(૨૧) **આત્મદોષોપસંહાર :** પોતાના દોષોનો અંત લાવવો.

(૨૨) **સર્વકામવિરક્તતા :** બધી જ ઇચ્છાઓથી વિરામ પામવાની ભાવના ભાવવી. (૧૨૭૭)

(૨૩-૨૪) **પચ્ચક્ખાણ :** મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણવિષયક પ્રત્યાખ્યાન કરવું.

(૨૫) **વ્યુત્સર્ગ :** વિવિધ પ્રકારનો ઉત્સર્ગ = ત્યાગ તે વ્યુત્સર્ગ. દ્રવ્ય-ભાવભેદવાળો વ્યુત્સર્ગ કરવા યોગ્ય છે. (તેમાં અશુદ્ધ આહાર વગેરેનો જે ત્યાગ તે દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગ. ક્રોધાદિનો જે ત્યાગ તે ભાવવ્યુત્સર્ગ.)

(૨૬) **અપ્રમાદ :** પ્રમાદ કરવો નહીં.

(૨૭) **લવાલવ :** એ કાલનું ઉપલક્ષણ છે એટલે ક્ષણે ક્ષણે સામાચારીનું પાલન કરવું જોઈએ. અર્થાત્ જે સામાચારીનો=ક્રિયાનો જે સમય હોય તે સમયે તે સામાચારી આચરવી.

(૨૮) **ધ્યાનસંવરયોગ :** ધ્યાનરૂપ સંવર માટેનો યોગ (એટલે કે ધ્યાન) કરવા યોગ્ય છે.

(૨૯) **મારણાંતિક વેદનાનો ઉદય :** મારણાંતિક વેદનાનો ઉદય થવા છતાં પણ ક્ષોભ ન કરવો અર્થાત્ આકુળ-વ્યાકુળ ન થવું. (૧૨૭૮)

(૩૦) **સંગોની પરિજ્ઞા :** સંગોની જ્ઞપરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા એમ બે પ્રકારની પરિજ્ઞા કરવી. (અર્થાત્ સંગોને જાણવા અને પછી તેનો ત્યાગ કરવો.)

(૩૧) **પ્રાયશ્ચિત્તકરણ :** પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.

(૩૨) **આરાધના :** મરણકાલે આરાધના કરવી.

આ બત્રીસ યોગસંગ્રહ થયા. (૧૨૭૯)'

(સટીક આવશ્યકસૂત્રનિર્યુક્તિના મુનિશ્રી આર્યરક્ષિતવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ આચરણા, સંભાષણા, વાસના અને પ્રવર્તના રૂપ ચાર પ્રકારના ભાવોથી યુક્ત હોય છે. આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૬૩૭)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ઓગણત્રીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૩૮)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ત્રીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં વર્ણવ્યો છે. (૬૩૯)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ એકત્રીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૪૦)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ બત્રીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યો છે. (૬૪૧)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ તેત્રીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યો છે. (૬૪૨)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ચોત્રીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૪૩)

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ પાંત્રીસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યો છે. (૬૪૪)

ગુરુ પાંચ મહાવ્રતોની પચીસ ભાવનાઓ ભાવે છે. તેમનું સ્વરૂપ **શ્રમણ-પ્રતિક્રમણસૂત્ર**માં અને **આવશ્યકસૂત્રનિર્યુક્તિ વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે કહ્યું છે -

'આ પાંચ ગાથાઓની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે જાણવી -

પ્રથમ મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ

(૧) ઈર્યા એટલે ગમન. તેને વિશે જે સમિત તે ઈર્યાસમિત. ઈર્યાસમિતિ અર્થાત્ ચાલતી વખતે સમ્યગ્ રીતે સાડા ત્રણ હાથ પ્રમાણ ભૂમિ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપીને ચાલવું તે પ્રથમ ભાવના છે, કારણ કે ઈર્યામાં અસમિત સાધુ જીવોની હિંસા કરનારો બને છે. (તેથી ઈર્યાસમિતિમાં) સર્વકાળ ઉપયોગવાળો થાય.

(૨) આહાર-પાણીને જોઈને વાપરે, કારણ કે જોયા વિના વાપરનારો સાધુ જીવોની હિંસા કરનારો થાય. માટે જોઈને વાપરવું તે બીજી ભાવના. આ જ પ્રમાણે આગળ પણ અક્ષરાર્થ કરવો. (અર્થાત્ આ ત્રીજી ભાવના, આ ચોથી ભાવના વગેરે જાતે સમજી લેવું.)

(૩) (અવિધિથી પાત્રા વગેરેનું ગ્રહણ-મોચન કરવું તે આગમમાં પ્રતિષિદ્ધ છે. તેથી) સાધુ આવા પ્રતિષિદ્ધ ગ્રહણ-મોચનની જુગુપ્સા કરે અર્થાત્ અવિધિથી ગ્રહણ-મોચન કરે નહીં, કારણ કે જુગુપ્સા નહીં કરનાર (અર્થાત્ અવિધિથી ગ્રહણ-મોચન કરનાર) જીવોની

હિંસા કરનારો થાય છે. માટે (અવિધિથી થતાં) ગ્રહણ-મોચનની જુગુપ્સા તે ત્રીજી ભાવના છે.

(૪) સમાધિમાં રહેલો સાધુ સંયમમાં અદુષ્ટ મનને પ્રવર્તાવે, અર્થાત્ મનને દુષ્ટ થવા ન દે, કારણ કે મનને કલુષિત કરતો સાધુ જીવોની હિંસા કરનારો થાય છે. માટે મનની અદુષ્ટતા એ ચોથી ભાવના જાણવી. એ જ પ્રમાણે

(૫) અદુષ્ટ વાણીને બોલનારો થાય. તેથી અદુષ્ટ વાણી એ પાંચમી ભાવના જાણવી. આ પ્રમાણે પ્રથમ મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ કહી.

બીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ

(૧) હાસ્યનો ત્યાગ કરવાથી સત્યવાદી બનાય છે, કારણ કે હાસ્યમાં મૃષાવાદ પણ થઈ શકે છે. તેથી હાસ્યનો ત્યાગ તે પ્રથમ ભાવના જાણવી.

(૨) બોલવું હોય ત્યારે વિચારીને બોલે, કારણ કે વિચાર્યા વિના બોલતા ક્યારેક અસત્ય પણ બોલાય જાય છે. તેથી વિચારીને બોલવું તે બીજી ભાવના.

(૩-૪-૫) જે મુનિ ક્રોધ, લોભ અને ભયને છોડે છે, તે ક્રોધાદિને છોડનારો મુનિ દીર્ઘરાત્રને એટલે કે મોક્ષને નજીકથી જોઈને (મૃષાને છોડનારો) થાય (અને આ રીતે) મુનિ જ સદા માટે મૃષાને છોડનારો થાય, કારણ કે ક્રોધાદિથી અસત્યવચન બોલાય છે. (ટૂંકમાં બોલતી વેળાએ ક્રોધ, લોભ અને ભયનો ત્યાગ કરવો તે ક્રમશઃ) ત્રીજી-ચોથી અને પાંચમી ભાવના જાણવી. આ પ્રમાણે બીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ કહી.

ત્રીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ

(૧) પ્રભુને = માલિકને અથવા માલિકે જેને સોંપ્યું હોય તેને આશ્રયીને અવગ્રહની યાચનામાં જાતે જ વિચારીને પ્રવર્તે, (અર્થાત્ પોતાને કેટલી જગ્યાની જરૂર છે ? વગેરે વિચારીને સાધુ તે વસતિના માલિક પાસે અથવા માલિકે જેને સોંપી હોય તે વ્યક્તિ પાસે જાતે જ યાચના કરે, પણ બીજા મારફત યાચના કરાવે નહીં.) નહીં તો અદત્તનું ગ્રહણ થવાનો સંભવ રહે. (આશય એ છે કે સાધુ બીજાને કામ સોંપે કે મારી માટે આટલી યાચના કરજો. ત્યારે તે બીજી વ્યક્તિએ કેવી રીતે યાચના કરી ?, કરી કે ન કરી ?, માલિક પાસે કરી કે માલિક ન હોય અથવા માલિકે જેને સોંપ્યું ન હોય તેવી વ્યક્તિ પાસે યાચના કરી ? વગેરે બાબતમાં ગડબડ ઊભી થવાનો સંભવ રહે જેથી ક્યારેક અદત્તનું ગ્રહણ પણ થઈ જાય. તેથી સાધુ પોતે જાતે જ યાચના કરે.) આ પ્રથમ ભાવના જાણવી.

(૨) (આ રીતે અવગ્રહ = ઉપાશ્રયની યાચના કર્યા બાદ પ્રાપ્ત થયેલ) ઉપાશ્રયમાં જ તણખલા વગેરેની અનુજ્ઞાપનામાં બુદ્ધિમાન સાધુ અવગ્રહ આપનારાના વચનોને સાંભળીને વર્તે. (અર્થાત્ પ્રતિગ્રહ=ઉપાશ્રય આપનારના 'તમે અમારી વસતિ વાપરી શકો છો' એવા વચનો સાંભળીને એટલે કે ઉપાશ્રય વાપરવાની રજા મળ્યા પછી તેમાં રહેલા તણખલા વગેરે માટેની યાચના કરે.) અન્યથા પરિભોગ કરવામાં અદત્તનો દોષ લાગે. આ બીજી ભાવના જાણવી.

(૩) હંમેશા સાધુ સ્પષ્ટ મર્યાદાવડે (અર્થાત્ 'મારે આટલી જગ્યાની જરૂર પડશે' એ પ્રમાણેના સ્પષ્ટ કથનવડે) અવગ્રહની અનુજ્ઞા મેળવીને એટલા અવગ્રહનો ઉપયોગ કરે, અન્યથા અદત્તનું ગ્રહણ થાય. એ ત્રીજી ભાવના છે.

(૪) ગુરુની અથવા (માંડલીમાં વહેંચનાર ગુરુનિયુક્ત) અન્ય સાધુની અનુજ્ઞા મેળવીને ભોજન-પાન કરે, અન્યથા અદત્તનો દોષ લાગે. આ ચોથી ભાવના છે.

(૫) સાધર્મિકોની = ગીતાર્થ અને સંવિગ્નવિહારી એવા સાધુઓની પાસે અવગ્રહની = વસતિની યાચના કરીને સ્થાનાદિ = રહેવું વગેરે કરે. (આશય એ છે કે - ગીતાર્થ અને સંવિગ્નવિહારી સાધુઓના ક્ષેત્રમાં કે વસતિમાં જ સાધુઓએ રહેવું જોઈએ. એવા ક્ષેત્રમાં કે વસતિમાં જ્યારે રહેવાનું થાય ત્યારે જો ત્યાં પહેલેથી જ બીજા સાધુઓ રોકાયા હોય તો તે ક્ષેત્ર કે વસતિ એમના અવગ્રહરૂપ હોવાથી ત્યાં સ્થાન = રોકાણ વગેરે કરતા પહેલાં તેમની પાસે યાચના કરીને અનુજ્ઞા મળ્યા બાદ રોકાણ વગેરે કરે.) નહીં તો ત્રીજા વ્રતની વિરાધના થાય, અર્થાત્ ત્રીજા વ્રતમાં અતિચાર લાગે. આ પાંચમી ભાવના જાણવી. ત્રીજા વ્રતની ભાવના કહી.

ચોથા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ

(૧) આહારને વિષે ગુપ્ત થાય અર્થાત્ સ્નિગ્ધ પદાર્થો વાપરે નહીં. (તથા સ્નિગ્ધ સિવાયના જે પદાર્થો વાપરવાના છે તે પણ) અતિમાત્રાએ વાપરે નહીં. નહીં તો બ્રહ્મચર્યવ્રતનો સાધુ વિરાધક=અતિચાર લગાડનારો થાય છે. આ પ્રથમ ભાવના.

(૨) પોતાને વિભૂષિત કરે નહીં અર્થાત્ કોઈપણ પ્રકારની વિભૂષા કરે નહીં. જો વિભૂષા કરે તો બ્રહ્મવ્રતનો વિરાધક બને. આ બીજી ભાવના જાણવી.

(૩) સ્ત્રીઓને જુએ નહીં, તેમજ સ્ત્રી તથા તેની ઈન્દ્રિયો = અંગોપાંગ એક જ હોવાથી સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગને નીરખે નહીં, નહીં તો બ્રહ્મવ્રતવિરાધક બને. આ ત્રીજી ભાવના.

(૪) સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકથી સંસક્ત=યુક્ત એવા ઉપાશ્રય વગેરેમાં રહે નહીં. અન્યથા

બ્રહ્મવ્રતવિરાધક બને. આ ચોથી ભાવના છે.

(૫) તત્ત્વોને જાણનાર સાધુ ક્ષુદ્રકથાને કરે નહીં, અર્થાત્ સ્ત્રીસંબંધી વાતો ન કરે અથવા સ્ત્રીઓ સાથે વાતચીત ન કરે, નહીં તો બ્રહ્મવ્રતવિરાધક બને. આ પાંચમી ભાવના કહી. આ પ્રમાણે ધર્મને ઇચ્છનારો સાધુ બ્રહ્મચર્યને સાંધે=રક્ષણ કરે. ચોથા વ્રતની ભાવના કહી.

પાંચમા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ

(૧-૫) મૂળમાં सद्दरूवं... અહીં જે અનુસ્વાર છે તે પ્રાકૃતશૈલીના કારણે છે અને તે વ્યાકરણના નિયમથી થયેલ નથી. જે પંડિત સાધુ મનોજ્ઞ=ઇષ્ટ કે પાપક=અનિષ્ટ એવા આવી પડેલા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શને પામીને આસક્તિરૂપ ગૃદ્ધિને = રાગને કે દ્વેષને કરે નહીં, તે સાધુ દાન્ત=ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનારો છે, વિરત=સાવદ્યપ્રવૃત્તિઓથી વિરામ પામેલો છે, અકિંચન = નિષ્પરિગ્રહી છે. પરંતુ જો આવા શબ્દાદિને પામીને રાગ-દ્વેષ કરે તો તે રાગ-દ્વેષથી પાંચમા વ્રતની વિરાધના થાય છે. પાંચે ભાવનાઓ કહી. આ રીતે પાંચે મહાવ્રતોની ભાવનાઓ કહી.'

(સટીક આવશ્યકસૂત્રનિર્યુક્તિના મુનિશ્રી આર્યરક્ષિતવિજયજી મ. કૃત ભાવાનુવાદમાંથી સાભાર)

ગુરુ અગિયાર અંગોને બુદ્ધિમાં ધારી રાખે છે. તેરમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહેલા દૃષ્ટિવાદ સિવાયના અગિયાર અંગો એ જ અગિયાર અંગો છે. આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૬૪૫)

ગુરુ બાર અંગો, દસ પયન્ના, છ છેદગ્રંથો, ચાર મૂલ ગ્રંથો, નન્દિસૂત્ર અને અનુયોગદ્વારસૂત્રને ધારણ કરે છે. તેમાં બાર અંગોનું સ્વરૂપ તેરમી છત્રીસીમાં કહ્યું છે. દશ પયન્નાના નામ આ પ્રમાણે છે - ચતુઃશરણ, ભક્તપરિજ્ઞા, સંસ્તારક, આતુરપ્રત્યાખ્યાન, મહાપ્રત્યાખ્યાન, તંદુલવૈચારિક, ચંદ્રવેધ્યક, દેવેન્દ્રસ્તવ, ગણિવિદ્યા અને મરણસમાધિ. છ છેદગ્રંથોના નામ આ પ્રમાણે છે - દશાશ્રુતસ્કંધ, બૃહત્કલ્પ, વ્યવહાર, જીતકલ્પ, નિશીથ અને મહાનિશીથ. ચાર મૂળગ્રંથોના નામ આ પ્રમાણે છે - આવશ્યક, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન અને ઓઘનિર્યુક્તિ (પિંડનિર્યુક્તિ).

ગુરુ રાગ-દ્વેષ કરતા નથી. આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૬૪૬)

ગુરુ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્યનું સ્વયં પાલન કરે છે, બીજા પાસે પાલન કરાવે છે અને પાલન કરનારા બીજાની અનુમોદના કરે છે. આમ ગુરુના પંદર ગુણ થાય

છે. ગુરુ દસ પ્રકારની સામાચારીમાં કુશળ હોય છે. તેનું સ્વરૂપ દસમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. ગુરુ પાંચ સમિતીઓને પાળે છે. ગુરુ પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય કરે છે. પાંચ પ્રકારની સમિતિઓ અને પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયનું સ્વરૂપ બીજી છત્રીસીમાં વર્ણવ્યું છે. ગુરુ અપ્રમત્ત હોય છે. આમ ગુરુના છત્રીસ ગુણો થાય છે. (૬૪૭-૬૪૮)

ગુરુ આઠ પ્રવચનમાતાઓનું પાલન કરે છે. તેમનું સ્વરૂપ **પાક્ષિકસૂત્ર**ની **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે કહ્યું છે -

'પ્રવચન એટલે દ્વાદશાંગી એટલે બાર અંગો. જેમ માતા પુત્રને જન્મ આપે છે તેમ આઠ પ્રવચનમાતાઓ પ્રવચનને જન્મ આપે છે. માટે તેમને પ્રવચનમાતા કહેવાય છે. તે આઠ છે. તેમાં સમિતિ એટલે સારી પ્રવૃત્તિ. જવામાં જોઈને પ્રવૃત્તિ કરવી તે ઈર્યાસમિતિ. કહ્યું છે કે - 'ઈર્યાસમિતિ એટલે રથ, ગાડું, યાન, વાહનથી ખુંદાયેલા, સૂર્યના કિરણોથી તપેલા (પ્રકાશિત થયેલા), અચિત્ત, મિશ્ર ન હોય તેવા માર્ગો ઉપર ગાડાની ધૂંસરી જેટલી ભૂમિને જોઈને જવું-આવવું.' બોલવામાં નિરવદ્ય (પાપ ન લાગે તેમ) રીતે પ્રવૃત્તિ કરવી તે ભાષાસમિતિ. કહ્યું છે કે - 'ભાષાસમિતિ એટલે હિતકારી, પરિમિત (માપસર) અને શંકા વિનાનું બોલવું.' એષણામાં ઉદ્ગમ વગેરે દોષોને વર્જીને સારી પ્રવૃત્તિ કરવી તે એષણાસમિતિ. કહ્યું છે કે - 'એષણાસમિતિ એટલે ગોચરી ગયેલા મુનિએ બરાબર ઉપયોગ રાખીને નવ કોટીથી શુદ્ધ ગ્રહણ કરવું.' વસ્ત્ર વગેરે ઉપકરણો, માટીના વગેરે પાત્રા અને માત્રક (સાધુનું વિશેષ પ્રકારનું પાત્ર) ને લેવા-મૂકવામાં સારી રીતે જોઈને અને સારી રીતે પૂંજીને સારી પ્રવૃત્તિ કરવી તે આદાનભાંડમાત્રનિક્ષેપણાસમિતિ. વડીનીતિ, લઘુનીતિ, કફ, નાકનો મેલ, શરીરનો મેલ પરઠવવામાં સ્થંડિલશુદ્ધિ વગેરેના ક્રમે સારી પ્રવૃત્તિ કરવી તે ઉચ્ચારપ્રસ્રવણખેલસિંઘાન-જલ્લપારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ. સારા વિચારો કરવા વડે અને ખરાબ વિચારો રોકવા વડે મનનું રક્ષણ કરવું તે મનોગુપ્તિ. ખરાબ વચનને રોકવા વડે અને સારા વચન બોલવા વડે વાણીનું રક્ષણ કરવું તે વચનગુપ્તિ. કારણ વિના હાથ-પગ વગેરે અંગોને સંકોચી રાખવા અને કારણ આવે ત્યારે ઊભા રહેવા વગેરેમાં સારી પ્રવૃત્તિ કરીને કાયાનું રક્ષણ કરવું તે કાયગુપ્તિ. '

ગુરુ ચાર દુઃખશય્યાઓને ત્યજે છે. ગુરુ ચાર સુખશય્યાઓને પાળે છે. ચાર પ્રકારની દુઃખશય્યાઓ અને ચાર પ્રકારની સુખશય્યાઓનું સ્વરૂપ **પાક્ષિકસૂત્ર**ની **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે કહ્યું છે -

'જેમાં સુવાય તે શય્યા. દુઃખ આપનારી શય્યા તે દુઃખશય્યા. દ્રવ્યથી દુઃખશય્યા એટલે તેવો ખાટલો. ભાવથી દુઃખશય્યા એટલે દુષ્ટ ચિત્ત જન્ય કુસાધુતાનો સ્વભાવ. તે ચાર પ્રકારની છે - (૧) પ્રવચનમાં (જિનવચનમાં) અશ્રદ્ધા, (૨) બીજા પાસેથી પૌદ્ગલિક ધન, આહાર

વગેરે મેળવવા વગેરેની ઇચ્છા-પ્રાર્થના, (૩) દેવ-મનુષ્ય સંબંધી કામ (ભોગો)ની આશંસા (મેળવવાની-ભોગવવાની) ઇચ્છા અને (૪) સ્નાન વગેરે શરીરના સુખની (ગૃહસ્થપણાના સુખોની) ઇચ્છા.

ઠાણાંગસૂત્રમાં કહ્યું છે - ચાર દુઃખશય્યાઓ કહી છે. તેમાં આ પહેલી દુઃખશય્યા છે - કોઈ ભારેકર્મી જીવને સાધુ થઈને જિનશાસનમાં શંકા થાય, બીજા મતો સારા છે એમ માનવારૂપ કાંક્ષા થાય, ફળની શંકા રૂપ વિચિકિત્સા થાય, આ બધુ જિનશાસનમાં કહેલું એ જ પ્રમાણે છે કે બીજી રીતે છે ? એમ બુદ્ધિનો ભેદ થાય, આ બરાબર નથી એમ વિપરીત બુદ્ધિ થાય, તે જિનશાસનની શ્રદ્ધા ન કરે, પ્રીતિથી તેને સ્વીકારે નહીં, અતિશય ઇચ્છાપૂર્વક તેને તેની આરાધના કરવી ન ગમે. તે મનને ડામાડોળ કરે છે. તે ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે કે સંસારમાં પડે છે. આમ એ સાધુપણારૂપ શય્યામાં દુઃખપૂર્વક રહે છે. એ પહેલી દુઃખશય્યા છે.

હવે બીજી દુઃખશય્યા - કોઈ ભારેકર્મી જીવ સાધુ થઈને પોતાના લાભથી ખુશ થતો નથી, બીજા તરફથી અન્ન વગેરે કે રત્ન વગેરે રૂપ લાભની 'તે નક્કી મને આપશે' એવી આશા રાખે છે અથવા મળી જાય તો ભોગવે છે, તેને ઝંખે છે, તેને માંગે છે, મળ્યા પછી પણ વધુ ઇચ્છે છે. તે મનને ડામાડોળ કરે છે. તેથી ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે કે સંસારમાં પડે છે. આમ આ સાધુ પણ સાધુપણા રૂપ શય્યામાં દુઃખપૂર્વક રહે છે. એ બીજી દુઃખશય્યા છે.

હવે ત્રીજી દુઃખશય્યા - કોઈ ભારેકર્મી જીવ સાધુ થઈને દેવસંબંધી કે મનુષ્યસંબંધી કામભોગોની આશા કરે છે કે મળી જાય તો ભોગવે છે, તેને ઝંખે છે, તેને માંગે છે, મળ્યા પછી પણ વધુ ઇચ્છે છે. તે મનને ડામાડોળ કરે છે. તેથી ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે કે સંસારમાં પડે છે. આમ આ સાધુ પણ સાધુપણારૂપ શય્યામાં દુઃખપૂર્વક રહે છે એ ત્રીજી દુઃખશય્યા છે.

હવે ચોથી દુઃખશય્યા - કોઈ ભારેકર્મી જીવને સાધુ થઈને 'હું ઘરવાસમાં રહેતો હતો ત્યારે હાડકાને સુખ થાય તેમ મારા શરીરને હોંશિયારી પૂર્વક દબાવાતું, પીઠ દબાવાતી, તેલમાલીશ થતું, મારુ શરીર ધોવાતું, તેમાં કોઈ ના ન પાડતું. જ્યારથી હું સાધુ થયો ત્યારથી એ બધુ મળતું નથી.' આમ વિચારે. તે તે વસ્તુઓની આશા કરે કે મળે તો ભોગવે, તેમને ઝંખે, તેને માંગે, મળ્યા પછી પણ વધું ઇચ્છે. તે મનને ડામાડોળ કરે છે. તે ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે કે સંસારમાં પડે છે. આમ આ સાધુ પણ સાધુપણારૂપ શય્યામાં દુઃખેથી રહે છે. એ ચોથી દુઃખશય્યા છે.

સુખ આપનારી શય્યા તે સુખશય્યા. તે ચાર પ્રકારની છે. તે દુઃખશય્યાથી વિપરીત રીતે પૂર્વે કહ્યા મુજબ જાણવી. કહ્યું છે કે -

ચાર સુખશય્યાઓ કહી છે. તેમાં આ પહેલી સુખશય્યા છે - કોઈ જીવને સાધુ થઈને જિનશાસનમાં શંકા થતી નથી, બીજા મતોની કાંક્ષા થતી નથી, ફળની શંકા થતી નથી, બુદ્ધિનો ભેદ થતો નથી, વિપરીત બુદ્ધિ થતી નથી, તે જિનશાસનની શ્રદ્ધા કરે છે, તેને સ્વીકારે છે, તેને તે ગમે છે. તેનું મન ડામાડોળ થતું નથી. તે ધર્મભ્રષ્ટ થતો નથી કે સંસારમાં પડતો નથી. એ સાધુપણારૂપ શય્યામાં સુખપૂર્વક રહે છે. આ પહેલી શુખશય્યા છે.

હવે બીજી સુખશય્યા - કોઈ જીવ સાધુ થઈને પોતાના લાભથી ખુશ થાય છે, બીજા તરફથી લાભની આશા રાખતો નથી, મળે તો ભોગવતો નથી, તેને ઇચ્છતો નથી, તેની પ્રાર્થના કરતો નથી, વધુ ઇચ્છતો નથી. તેનું મન ડામાડોળ થતું નથી. તે ધર્મભ્રષ્ટ થતો નથી કે સંસારમાં પડતો નથી. આ બીજી સુખશય્યા છે.

હવે ત્રીજી સુખશય્યા - કોઈ જીવ સાધુ થઈને દેવસંબંધી કે મનુષ્યસંબંધી કામભોગોની આશા રાખતો નથી, મળે તો ભોગવતો નથી, તેને ઝંખતો નથી, તેને માંગતો નથી, વધુ ઇચ્છતો નથી. તેનું મન ડામાડોળ થતું નથી. તે ધર્મભ્રષ્ટ થતો નથી કે સંસારમાં પડતો નથી. આ ત્રીજી સુખશય્યા છે.

હવે ચોથી સુખશય્યા - કોઈ જીવ સાધુ થઈને એમ વિચારે, 'જો શોક વિનાના, તાવ વગેરે રોગ વિનાના, બળવાન, સારા શરીરવાળા એવા અરિહંત ભગવંતો પણ આશંસા દોષ રહિત હોવાથી ઉદાર, મંગળસ્વરૂપ, ઘણા દિવસોની, પ્રકૃષ્ટ સંયમ યુક્ત, આદરપૂર્વક સ્વીકારેલ, અચિંત્ય શક્તિવાળી, વિશેષ ઋદ્ધિના કારણરૂપ, કર્મક્ષયના કારણરૂપ, મોક્ષના સાધનરૂપ અનશન વગેરેમાંથી કોઈ એક તપક્રિયાને સ્વીકારે છે તો માથાનો લોચ, બ્રહ્મચર્ય વગેરેને સ્વીકારીને થતી વેદના અને તાવ, ઝાડા વગેરે ઉપક્રમથી થતી વેદનાને હું ગુસ્સા વિના, દીનતા વિના શા માટે સહન ન કરું ? આ વેદનાઓ સહન ન કરવાથી મને શું લાભ થશે ? એકાંતે પાપકર્મ બંધાશે. આ વેદનાઓ સહન કરવાથી મને શું લાભ થશે ? એકાંતે નિર્જરા થશે.' આ ચોથી સુખશય્યા છે.'

ગુરુ ત્રણ પ્રકારના સત્યને જાણે છે, તે આ પ્રમાણે - મનસત્ય, વચનસત્ય અને કાયસત્ય. ત્રણ પ્રકારના સત્યનું સ્વરૂપ **પાક્ષિકસૂત્ર**ની **વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે કહ્યું છે -

'મનનું સત્ય તે મનસત્ય એટલે કે મનસંયમ. મનસંયમ એટલે મનને ખરાબ વિચારોથી અટકાવવું અને સારા વિચારોમાં પ્રવર્તાવવું. વચનસત્ય એટલે વચનસંયમ એટલે ખરાબ વચનો ન બોલવા અને સારા વચનો બોલવા. કરણસત્ય એટલે ક્રિયાસત્ય એટલે કાયસંયમ. કાયસંયમ એટલે કામ હોય તો ઉપયોગપૂર્વક જવું-આવવું વગેરે કરવું અને કામ ન હોય તો હાથ-પગ વગેરે અવયવોને ગોપવીને બેસવું.'

ગુરુ છ ભાષાઓને જાણે છે. તેમનું સ્વરૂપ ચોથી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. ગુરુ બે પ્રકારના ધ્યાનને જાણે છે. ધ્યાન બે પ્રકારનું છે. (૧) પ્રશસ્તધ્યાન-સારુ ધ્યાન અને (૨) અપ્રશસ્તધ્યાન-ખરાબ ધ્યાન. ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એ પ્રશસ્તધ્યાન છે. આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ અપ્રશસ્તધ્યાન છે. ભેદોસહિત આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનું સ્વરૂપ પહેલી છત્રીસીની વૃત્તિમાં વર્ણવ્યું છે.

ગુરુ સાત પ્રકારના વિભંગજ્ઞાનના સ્વરૂપને જાણે છે. તે **પાક્ષિકસૂત્રની વૃત્તિ**માં આ પ્રમાણે કહ્યું છે -

'સાત પ્રકારનું વિભંગજ્ઞાન છે. જેમાં વિરુદ્ધ કે ખોટો એટલે વસ્તુના સ્વરૂપ પ્રમાણે ન હોય તેવો વિકલ્પ હોય તે વિભગંજ્ઞાન છે. વિભંગજ્ઞાન એટલે મિથ્યાત્વ સહિતનું અવધિજ્ઞાન. તે સાકાર છે. તે સાત પ્રકારનું છે -

(૧) એક દિશામાં લોકજ્ઞાન એટલે પૂર્વ વગેરે એક દિશામાં લોકનો બોધ થવો તે. એને શેષ દિશાઓમાં લોકનો બોધ ન થવાથી તેનો નિષેધ કરે છે. માટે તે વિભંગજ્ઞાન છે.

(૨) પાંચ દિશામાં લોકજ્ઞાન એટલે પાંચ દિશાઓમાં લોકનો બોધ થવો, કોઈ એક દિશામાં નહીં. એ એક દિશામાં લોકનો નિષેધ કરતો હોવાથી વિભંગજ્ઞાન છે.

(૩) ક્રિયાવરણ જીવ એટલે જીવો વડે કરાતી હિંસા વગેરે દેખાતા હોવાથી અને તેનાથી બંધાતાં કર્મો ન દેખાતાં હોવાથી હિંસા વગેરે ક્રિયા એ જ જીવનું આવરણ છે એમ માનવામાં તત્પર તે ત્રીજુ વિભંગજ્ઞાન. એ કર્મો ન દેખાતાં હોવાથી તેમને નથી માનતું. માટે તે વિભંગજ્ઞાન છે.

(૪) મુદ્ગ્ગ જીવ એટલે ભવનપતિ વગેરે દેવો પોતાના શરીરની અવગાહનાના ક્ષેત્રની અંદર રહેલા અને બહાર રહેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી ઉત્તરવૈક્રિય શરીર રચે છે, તે જોઈને સર્વ જીવોનું શરીર પોતાના અવગાહનાના ક્ષેત્રના બાહ્ય અને અભ્યંતર પુદ્ગલોથી જ રચાયેલું છે એમ માનવું તે વિભંગજ્ઞાન છે.

(૫) અમુદ્ગ્ગ જીવ એટલે દેવોનું ભવસ્થવૈક્રિયશરીર બાહ્ય-અભ્યંતર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના જ રચાયેલું જોઈને સર્વ જીવોનું શરીર બાહ્ય-અભ્યંતર પુદ્ગલોથી રચાયેલું નથી એમ માનવું તે વિભંગજ્ઞાન છે.

(૬) રૂપી જીવ એટલે વૈક્રિયશરીરવાળા દેવોને જોઈને સર્વ જીવો રૂપી જ છે એમ માનવું તે વિભંગજ્ઞાન છે.

(૭) આ બધુ જીવ છે એટલે વાયુથી પુદ્ગલોને હાલતાં ચાલતાં જોઈને સર્વ વસ્તુઓ હાલતી ચાલતી હોવાથી જીવ જ છે, અજીવ છે જ નહીં એમ માનવું તે વિભંગજ્ઞાન છે.'

ગુરુ બે પ્રકારના ધર્મને જાણે છે અને પ્રરૂપે છે. ધર્મ બે પ્રકારનો છે - શ્રમણધર્મ અને શ્રાવકધર્મ. તેમાં શ્રમણધર્મ પાંચ મહાવ્રતરૂપ છે અથવા દસ પ્રકારના યતિધર્મરૂપ છે. પાંચ મહાવ્રતોનું સ્વરૂપ બીજી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. દસ પ્રકારના યતિધર્મનું સ્વરૂપ બારમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. શ્રાવકધર્મ સમ્યક્ત્વ મૂળ બાર વ્રત રૂપ છે. પાંચ પ્રકારના સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ બીજી છત્રીસીની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. બાર વ્રતોનું સ્વરૂપ ચૌદમી છત્રીસીની વૃત્તિમાં બતાવ્યું છે. આમ ગુરુ છત્રીસ ગુણોથી વિભૂષિત હોય છે. (૬૪૯)

આમ ગુરુના ગુણોની અડતાલીસ છત્રીસીઓ કહી. ગુરુના માત્ર આટલા જ ગુણો નથી. ગુરુ આવા અનેક ગુણોના સેંકડો સમૂહોથી અલંકૃત છે. તેમના બધા ગુણોનું વર્ણન કરવું આપણા માટે શક્ય નથી. માટે તેમના થોડા ગુણોનું અહીં વર્ણન કર્યું છે. ગુરુ સુવિહિતોનું એટલે કે સાધુઓનું હિત કરે છે. આવા ખૂબ જ સારા આચાર્ય સાધુસમુદાયરૂપ ગચ્છમાં આધાર સમાન છે એમ તીર્થંકરો અને ગણધરોએ કહ્યું છે. (૬૫૦)

●●●

+ **कह तं भण्णइ सुक्खं ? सुचिरेण वि जस्स दुक्खमल्लिअइ ।**
जं च मरणावसाणे, भवसंसाराणुबंधिं च ॥

લાંબા કાળે જેમાં દુઃખ આવી પડે છે અને મરણ પછી જે સંસારની પરંપરા ઊભી કરે છે તેને સુખ શી રીતે કહેવાય ?

+ **आहारेसु सुहेसु अ, रम्मावसहेसु काणणेसुं च ।**
साहूण नाहिगारो, अहिगारो धम्मकज्जेसु ॥

સાધુઓને આહાર, સુખ, સુંદર મકાનો અને જંગલો સંબંધી અધિકાર નથી, ધર્મકાર્યોનો અધિકાર છે.

+ **जो गिण्हइ गुरुवयणं, भण्णंतं भावओ विसुद्धमणो ।**
ओसहमिव पिज्जंतं, तं तस्स सुहावहं होइ ॥

બોલાતા એવા ગુરુવચનને જે ભાવથી, વિશુદ્ધમનથી ગ્રહણ કરે છે તેને તે ગુરુવચન પીવાતા ઔષધની જેમ સુખ કરનારું થાય છે.

नैतावन्मात्रा एव गुरुगुणाः, परन्त्वनन्ताः । ग्रन्थकृता स्वशक्त्यनुसारेण स्तोका गुरुगुणा वर्णिताः । सर्वेषां गुरुगुणानां प्रतिपादने स्वस्य सामर्थ्यरहितत्वमाविर्भावयितुं स आह -

मूलम् - जइवि हु सूरिवराणं, सम्मं गुणकित्तणं करेउं जे ।
सक्कोवि नेव सक्कइ, कोऽहं पुण गाढमूढमई ॥३८॥

छाया - यद्यपि खलु सूरिवराणां, सम्यग् गुणकीर्त्तनं कर्त्तुम् ।
शक्रोऽपि नैव शक्नोति, कोऽहं पुनर्गाढमूढमतिः ॥३८॥

प्रेमीया वृत्तिः - यद्यपि - सम्भावने, **खलु**शब्दो वाक्यालङ्कारे **सूरिवराणां** - शोभनाचार्याणां, **सम्यग्** - सुष्ठु, न तु यथाकथञ्चित्, **गुणकीर्त्तनं** - गुणानां कथनं, **कर्तुं**-विधातुं, **शक्रः** - सौधर्मदेवलोकाधिपतिः, **अपि**शब्दो गुरुगुणकीर्त्तनं कर्त्तुमहं तु नैव शक्नोमि, शक्रोऽपि नैव शक्नोतीति दर्शनार्थम्, **न**शब्दो निषेधे, **एव**शब्दो अवधारणे, **शक्नोति** - समर्थो भवति, **गाढमूढमतिः** - अत्यन्तमोहयुक्तप्रज्ञावान्, **पुनः** - तु **अहम्** - ग्रन्थकारः, **कः** - कथं, **शक्तः स्यामि**त्यत्राध्याहार्यमिति शब्दार्थः ।

भावार्थस्त्वयम् - देवा अचिन्त्यसामर्थ्याः । तेष्वपीन्द्राणां सामर्थ्यं प्रभूतम् । समभूतलादसङ्ख्येययोजनान्यूर्द्ध्वं गत्वा प्रथमो देवलोकः समवतिष्ठते । तस्याधिपतिः शक्रनामेन्द्रः । गुरुगुणा अनन्ताः । अचिन्त्यसामर्थ्यवान् शक्रोऽपि यदि सर्वान् गुरु-गुणान्यथावस्थितान् कथयितुमसमर्थो भवति तर्ह्यत्यल्पसामर्थ्यवतो मन्दप्रज्ञस्य च मम सर्वगुरुगुणानां यथार्थप्रतिपादने का वार्ता ? अहं तु सुतरां तेषां सम्यक् प्रतिपादने-ऽसमर्थोऽस्मीति वदति ग्रन्थकृत् ॥३८॥

• • •

ગુરુના માત્ર આટલાં જ ગુણો નથી, પરંતુ અનંતા છે. ગ્રંથકારે પોતાની શક્તિમુજબ ગુરુના થોડા ગુણોનું વર્ણન કર્યું છે. ગુરુના બધા ગુણોને સમજાવવા પોતાનું સામર્થ્ય નથી એવું પ્રગટ કરવા તેઓ કહે છે -

શબ્દાર્થ - જો કે સૂરિવરોના ગુણોનું સારી રીતે કીર્તન કરવા શક્ર પણ સમર્થ નથી, તો પછી ગાઢ રીતે મૂઢ મતિવાળો હું કોણ ? (૩૮)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - સૂરિવરો એટલે સારા આચાર્યો. ગુણોનું કીર્તન એટલે ગુણો કહેવા. શક્ર એ સૌધર્મ દેવલોકનો અધિપતિ છે. ગાઢ રીતે મૂઢ મતિવાળો એટલે અત્યંત મોહથી યુક્ત બુદ્ધિવાળો. ગુરુના ગુણોનું કીર્તન કરવા હું તો સમર્થ નથી જ, શક્ર પણ સમર્થ નથી એ જણાવવા અપિ શબ્દ મૂક્યો છે. આ માત્ર શબ્દોનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે - દેવો અચિંત્ય સામર્થ્યવાળા હોય છે. તેમાં પણ ઈન્દ્રોનું સામર્થ્ય ઘણું હોય છે. સમભૂતલથી અસંખ્ય યોજન ઉપર જઈને પહેલો દેવલોક આવેલ છે. તેનો અધિપતિ શક્ર નામનો ઈન્દ્ર છે. ગુરુના ગુણો અનંતા છે. અચિંત્ય સામર્થ્યવાળો શક્ર પણ જો ગુરુના બધા ગુણોને જેવા છે તેવા કહેવા માટે અસમર્થ છે તો ગુરુના બધા ગુણોનું સાચું પ્રતિપાદન કરવામાં અલ્પસામર્થ્યવાળા અને મંદબુદ્ધિવાળા મારી શી વાત કરવી ? હું તો તેમનું બરાબર પ્રતિપાદન કરવામાં અવશ્ય અસમર્થ છું - એમ ગ્રન્થકાર કહે છે. (૩૮)

●●●

+ **जं न लहइ सम्मत्तं, लद्धूण वि जं न एइ संवेगं ।**
विसयसुहेसु य रज्जइ, सो दोसो रागदोसाणं ॥

જીવો જે સમ્યક્ત્વ નથી પામતા, સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી પણ સંવેગ નથી પામતા અને વિષયસુખોમાં આસક્ત થાય છે તે રાગ-દ્વેષનો દોષ છે.

+ **को दुक्खं पाविज्जा ? कस्स व सुक्खेहिं विम्हओ हुज्जा ? ।**
को व न लभिज्ज मुक्खं ? रागदोसा जइ न हुज्जा ॥

જો રાગ-દ્વેષ ન હોત તો કોણ દુઃખ પામત ? કોણ સુખોથી આશ્ચર્ય પામત ? અથવા કોણ મોક્ષ ન પામત ?

यदि ग्रन्थकारः सर्वगुरुगुणानां यथार्थप्रतिपादनेऽसमर्थस्तर्हि तेनेदं गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाख्यं शास्त्रं कथं विरचितमित्यारेकां समादधाति -

मूलम् - तहवि हु जहासुआओ, गुरुगुणसंगहमयाउ भत्तीए ।
इय छत्तीसं छत्तीसियाउ, भणियाउ इह कुलए ॥३९॥

छाया - तथापि खलु यथाश्रुतात्, गुरुगुणसङ्ग्रहमया भक्त्या ।
इति षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशिका, भणिता इह कुलके ॥३९॥

प्रेमीया वृत्तिः - तथापि - यद्यपि सर्वगुरुगुणानां शक्रेणाऽपि अप्रतिपाद्यत्वात् ममाऽपि तत्र सामर्थ्यं नास्ति तथापि, **खलु**शब्दो वाक्यालङ्कारे, **इह** - अस्मिन्, **कुलके** - गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाख्ये, **यथाश्रुतात्** - श्रुतानुसारेण, **भक्त्या** - प्रीत्या, गुरुबहुमानेनेत्यर्थः, **इति** - एवं, **गुरुगुणसङ्ग्रहमयाः** - गुरुगुणानां सङ्ग्रहरूपाः, **षट्त्रिंशत्**-षट्त्रिंशत्सङ्ख्याः, **षट्त्रिंशिकाः** - षट्त्रिंशद्गाथासमूहात्मिकाः, **भणिताः** - प्रोक्ताः । **मये**ति गम्यम् । इति समासार्थः ।

व्यासार्थस्त्वयम् - ग्रन्थकारो वक्ति-यद्यपि सर्वगुरुगुणयथार्थप्रतिपादनेऽहम-समर्थस्तथापि गुरुगुणसङ्ग्रहरूपाः षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशिका मयाऽत्र कुलके वर्णितास्तत्र द्वे कारणे स्तः-(१) मयैताः षट्त्रिंशिका न स्वमनिषिकया विकल्प्य कथिताः परन्तु श्रुतानुसारेण । यथा श्रुते मयैताः पठितास्तथैता अत्र प्रतिपादिताः । अत्र मम किञ्चिदपि पाण्डित्यं नास्ति । श्रुतादुद्धृत्य मयैता अत्र निबद्धाः । (२) मयैताः षट्त्रिंशिका गुरुभक्तिभावेन विरचिताः । यथा स्वयं गमनाऽसमर्थः पङ्गुर्यष्टिसाहाय्येनेप्सितं स्थान-मासादयति तथा स्वयं गुरुगुणप्रतिपादनाऽसमर्थोऽहं गुरुबहुमानसाहाय्येनैताः षट्त्रिंशिका विरचितवान् । गुरुभक्तिरेव बलान्मामेतच्छास्त्रविरचनार्थं प्रेरितवती एतच्छास्त्रनिर्विघ्नसमाप्तिञ्च प्रापितवती । यदुक्तं **भक्तामरस्तोत्रे** -

'अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासधाम, त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्माम् ।
यत्कोकिलः किल मधौ मधुरं विरौति, तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥६॥'

इत्थं पूर्वश्रुत-गुरुभक्ति-प्रभावेण मयैताः षट्त्रिंशिकाः सन्दृब्धाः, न तु स्वसामर्थ्येन ।

अनेन श्लोकेनेदं कुलकं षट्त्रिंशिकामयमिति प्रतिपादितम् । षट्त्रिंशिकानां विषयप्रमाणेऽप्यनेन श्लोकेन कथिते ॥३९॥

● ● ●

\+ **जो चयइ उत्तरगुणे, मूलगुणे वि अचिरेण सो चयइ ।**
जह जह कुणइ पमायं, पिल्लिज्जइ तह कसाएहिं ॥

જે ઉત્તરગુણોને તજે છે તે ટૂંક સમયમાં મૂલગુણોને પણ તજે છે. જીવ જેમ જેમ પ્રમાદ કરે છે તેમ તેમ કષાયો તેને પ્રેરે છે.

\+ **धिद्धी अहो अकज्जं, जं जाणंतो वि रागदोसेहिं ।**
फलमउलं कडुअरसं, तं चेव निसेवए जीवो ॥

ધિક્કાર થાઓ, અરે આ અકાર્ય છે કે જીવ રાગ-દ્વેષના અત્યંત કડવા રસરૂપ ફળને જાણતો હોવા છતાં તેમને જ સેવે છે.

\+ **पत्थरेणाहओ कीवो, पत्थरं डक्कुमिच्छइ ।**
मिगारिओ सरं पप्प, सरुप्पत्तिं विमग्गइ ॥

પથ્થરથી હણાયેલો કૂતરો પથ્થરને કરડવા ઈચ્છે છે, સિંહ બાણ પામીને બાણનું ઉત્પત્તિસ્થાન શોધે છે.

\+ **जिणपहअपंडियाणं, पाणहराणं पि पहरमाणाणं ।**
न करंति य पावाइं, पावस्स फलं वियाणंता ॥

જિનમાર્ગને નહીં જાણનારા એવા, પ્રહાર કરીને પ્રાણ હરનારા જીવોની ઉપર પાપના ફળને જાણનારા જીવો પાપ નથી કરતા.

જો ગ્રન્થકાર ગુરુના બધા ગુણોને બરાબર કહેવા અસમર્થ હોય તો તેમણે ગુરુગુણષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકા નામનું આ શાસ્ત્ર શી રીતે રચ્યું ? આવી શંકાનું સમાધાન કરે છે -

શબ્દાર્થ - છતાં પણ શાસ્ત્રોને અનુસારે ભક્તિથી ગુરુના ગુણોના સંગ્રહરૂપ આ છત્રીસ છત્રીસીઓ આ કુલકમાં કહી છે. (૩૯)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - જો કે ગુરુના બધા ગુણોનું વર્ણન શક્ર પણ કરી શકતો ન હોવાથી મારુ પણ તેમાં સામર્થ્ય નથી, છતાં પણ 'ગુરુગુણષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકા' નામના આ કુલકમાં શાસ્ત્રોને અનુસારે અને ગુરુ પરના બહુમાનથી ગુરુના ગુણોના સંગ્રહરૂપ આ છત્રીસ છત્રીસીઓ મેં કહી છે. છત્રીસ ગાથાઓના સમૂહને છત્રીસી કહેવાય છે. આ સંક્ષેપમાં અર્થ કહ્યો.

વિસ્તૃત અર્થ આ પ્રમાણે છે - ગ્રન્થકાર કહે છે કે - જો કે ગુરુના બધા ગુણોનું સચોટ વર્ણન કરવા હું અસમર્થ છું છતાં પણ ગુરુના ગુણોના સંગ્રહરૂપ છત્રીસ છત્રીસીઓ મેં આ કુલકમાં વર્ણવી છે તેમાં બે કારણ છે - (૧) મેં આ છત્રીસીઓ મારી બુદ્ધિથી વિચારીને કહી નથી પણ શાસ્ત્રોને અનુસારે કહી છે. જે રીતે શાસ્ત્રોમાં મેં આ છત્રીસીઓ વાંચી તે પ્રમાણે મેં અહીં તે બતાવી છે. આમાં મારી કંઈ પંડિતાઈ નથી. શાસ્ત્રોમાંથી કાઢીને મેં અહીં એ છત્રીસીઓ ગુંથી છે. (૨) મેં આ છત્રીસીઓ ગુરુ પરના ભક્તિભાવથી રચી છે. જેમ પોતે જવા અસમર્થ પાંગળો લાકડીની મદદથી ઈષ્ટ સ્થાનને પામે છે તેમ સ્વયં ગુરુના ગુણોને કહેવા અસમર્થ એવા મેં ગુરુબહુમાનની મદદથી આ છત્રીસીઓ રચી છે. ગુરુભક્તિએ જ પરાણે મને આ શાસ્ત્રની રચના કરવા પ્રેરણા કરી અને ગુરુભક્તિથી જ આ શાસ્ત્રની વિઘ્ન વિના સમાપ્તિ થઈ. **ભક્તામરસ્તોત્ર**માં કહ્યું છે - 'અલ્પ શ્રુતજ્ઞાનવાળા, શાસ્ત્ર જાણનારાઓને માટે ઉપહાસનું સ્થાન એવા મને તમારી ભક્તિ જ વાચાળ કરે છે, કેમકે ખરેખર કોયલ વસંતમાં મધુર રીતે અવાજ કરે છે તેનું એકમાત્ર કારણ સારી એવી આંબાની કળીઓનો સમૂહ છે. (૬)'

આમ પૂર્વના શાસ્ત્રો અને ગુરુભક્તિના પ્રભાવે મેં આ છત્રીસીઓ રચી છે, મારા સામર્થ્યથી નહીં.

આ શ્લોકથી એ બતાવ્યું કે, આ કુલક છત્રીસીઓથી બનેલું છે. છત્રીસીઓનો વિષય અને તેમનું પ્રમાણ પણ આ શ્લોક વડે કહેવાયું છે. (૩૯)

●●●

अधुना चरमश्लोकेनैतत्कुलकमुपसंहरति -

मूलम् - सिरिवयरसेणसुहगुरु-सीसेणं विरइयं कुलगमेयं ।
पढिऊणमसढभावा, भव्वा पावंतु कल्लाणं ॥४०॥

छाया - श्रीवज्रसेनशुभगुरु-शिष्येण विरचितं कुलकमेतत् ।
पठित्वाऽशठभावा, भव्याः प्राप्नुवन्तु कल्याणम् ॥४०॥

प्रेमीया वृत्तिः - श्रीवज्रसेनशुभगुरुशिष्येण - श्रीवज्रसेनाऽख्यस्य शुभगुरोः शिष्येण, **विरचितं** - गुम्फितं, **एतत्** - प्रस्तुतं, **कुलकं** - षट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकामयं, **पठित्वा** - अधीत्य, **अशठभावाः** - ऋजुस्वभावाः, **भव्याः** - मुक्तिगमनार्हा जीवाः, **कल्याणं** - निःश्रेयसं, **प्राप्नुवन्तु**-लभन्तामिति सङ्क्षेपार्थः ।

विस्तरार्थस्त्वयम् - अनेन श्लोकेन ग्रन्थकृता प्रकृतं कुलकमुपसंहृतम् ।

अस्मिन्श्लोके ग्रन्थकृता स्वगुरोर्नाम प्रकटितम् । तेन ग्रन्थकृद्धृदये वर्तमानं गुरुबहुमानं व्यज्यते । स स्वकृतकार्येष्वपि गुरुमेवाऽग्रे करोति ।

अस्मिन्श्लोके ग्रन्थकृता स्वनाम नोक्तम् । तेन ज्ञायते - स नामस्पृहाविमुक्तोऽभवदिति ।

अस्मिन्श्लोके ग्रन्थकारेण स्वगुरुशिष्यरूपेणैव स्वपरिचयो दत्तः, न तु स्वनाम्ना । तेन ज्ञायते तेन स्वस्याऽस्तित्वं स्वगुरौ विलीनीकृतमिति ।

ग्रन्थकारः कथयति-इदं कुलकं सरलभावेन पठितव्यं, न तु मायया । अयं भावः-इदं कुलकं पठित्वा स्वहृदये गुरुबहुमानमाविर्भावनीयं, न त्वस्य पाठमात्र एव करणीयो न वा जनोपदेशार्थमेवास्य पाठः करणीयः । अथवेदं कुलकं पठित्वा हृदये ऋजुताऽऽविर्भावनीया ।

प्रान्ते ग्रन्थकारो भव्यजीवेभ्य आशीर्वचनं ददाति - इदं कुलकं पठित्वा सरलभावा भव्या मुक्तिमवाप्नुवन्त्विति । सरलस्यैव हि मुक्तिर्भवति । यदुक्त**मुत्तराध्ययनसूत्रे** -

'सोही उज्जुयभूयस्स, धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ ।
निव्वाणं परमं जाइ, घयसित्तिव्व पावए ॥३/१२॥'

(**छाया**- शोधिः ऋजुकभूतस्य, धर्मः शुद्धस्य तिष्ठति ।
निर्वाणं परमं याति, घृतसिक्त इव पावकः ॥३/१२॥)

इत्थं गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाख्यमिदं कुलकं समाप्तम् ।

अस्य कुलकस्य पठनेन गुरोर्माहात्म्यं ज्ञात्वा सर्वाभिसारेण गुरोर्भक्तिः कर्त्तव्या, हृदयेऽद्वितीयो गुरुबहुमानभावो धर्त्तव्यः गुरोश्चाशातना सर्वथा वर्जनीया । गुरुभक्ति-बहुमानवन्तो गौतम-चण्डरुद्राचार्यशिष्य-मृगावत्यादिवच्छीघ्रं निर्वाणं प्रयान्ति । यदुक्तं **पञ्चसूत्रे** -

'आयओ गुरुबहुमाणो, अवंझकारणत्तेण । अओ परमगुरुसंजोगो । तओ सिद्धी असंसयं ।'

(**छाया**- आयतो गुरुबहुमानः, अवन्ध्यकारणत्वेन । अतः परमगुरुसंयोगः । ततः सिद्धिरसंशयम् ।)

गुर्वाशातनाकारिणो गोशालकजमाल्यादिवत्संसारमटन्ति । उक्तञ्च **दशवैकालिक-सूत्रे** -

'आयरियपाया पुण अप्पसन्ना, अबोही आसायण नत्थि मुक्खो ।
तम्हा अणाबाहसुहाभिकंखी, गुरुप्पसायाभिमुहो रमिज्जा ॥९/१/१०॥'

(**छाया**- आचार्यपादाः पुनरप्रसन्नाः, अबोधिराशातना नास्ति मोक्षः ।
तस्मादनाबाधसुखाभिकाङ्क्षी, गुरुप्रसादाभिमुखो रमेत ॥९/१/१०॥)

गुरुबहुमानो मोक्षस्याऽवन्ध्यं कारणम् । गुरुबहुमानो मोक्षस्य साधकतमं कारणम् । गुरुबहुमानो मोक्षस्याऽनन्यथासिद्धं कारणं । अन्येषु कारणेषु सत्स्वपि गुरुबहुमाने सत्येव मुक्तिर्भवति गुरुबहुमानेऽसति मुक्तिर्न भवति । गुरुबहुमाने सत्यन्येषु कारणेषु सत्स्वसत्सु वा मुक्तिर्भवति । इत्थं सिद्धिसिद्ध्यर्थं गुरुबहुमानोऽतीवावश्यकः । गुरुबहुमानमाहात्म्यज्ञानार्थं **रत्नसिंहसूरिविरचितश्रीधर्माचार्यबहुमानकुलकमद्विहित-तद्वृत्ती** विलोकनीये ।

सवृत्तिकमेतत्कुलकमधीत्य सर्वे गुरोर्माहात्म्यं ज्ञात्वा निजहृदि गुरुबहुमानं प्रतिष्ठाप्य शीघ्रं परमपदं प्राप्नुवन्त्वित्यभिलषामि ॥४०॥

● ● ●

હવે છેલ્લા શ્લોક વડે આ કુલકનો ઉપસંહાર કરે છે -

શબ્દાર્થ - શ્રી વજ્રસેન નામના શુભ ગુરુના શિષ્યે રચેલ આ કુલકને ભણીને માયારહિત ભાવવાળા ભવ્ય જીવો કલ્યાણને પામો. (૪૦)

પ્રેમીયા વૃત્તિનો ભાવાનુવાદ - આ શ્લોક વડે ગ્રંથકારે આ કુલકનો ઉપસંહાર કર્યો છે.

આ શ્લોકમાં ગ્રંથકારે પોતાના ગુરુનું નામ પ્રગટ કર્યું છે. તેનાથી ગ્રંથકારના હૃદયમાં રહેલું ગુરુબહુમાન વ્યક્ત થાય છે. તેઓ પોતે કરેલા કાર્યોમાં પણ ગુરુને જ આગળ કરે છે.

આ શ્લોકમાં ગ્રંથકારે પોતાનું નામ કહ્યું નથી. તેથી જણાય છે કે તેઓ નામની સ્પૃહા વિનાના હતા.

આ શ્લોકમાં ગ્રંથકારે પોતાનો પરિચય પોતાના ગુરુના શિષ્યરૂપે જ આપ્યો છે, પોતાના નામથી નહીં. તેથી જણાય છે કે તેમણે પોતાનું અસ્તિત્વ પોતાના ગુરુમાં ઓગાળી નાંખ્યું હતું.

ગ્રંથકાર કહે છે - આ કુલક સરળભાવથી ભણવું, માયાથી નહીં. કહેવાનો ભાવ આવો છે - આ કુલક ભણીને પોતાના હૃદયમાં ગુરુબહુમાન પ્રગટ કરવું, આ કુલકનો માત્ર પાઠ જ ન કરવો કે લોકોને ઉપદેશ આપવા માટે જ આ કુલકનો પાઠ ન કરવો. અથવા આ કુલક ભણીને હૃદયમાં સરળતા પ્રગટ કરવી.

અંતે ગ્રંથકાર ભવ્યજીવોને આશીર્વાદ આપે છે - આ કુલકનો અભ્યાસ કરીને સરળ ભાવવાળા ભવ્યજીવો મુક્તિને પામો. સરળની જ મુક્તિ થાય છે. **ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર**માં કહ્યું છે,

'સરળની શુદ્ધિ થાય છે, ધર્મ શુદ્ધમાં રહે છે, ઘીથી સીંચાયેલા અગ્નિની જેમ શ્રેષ્ઠ નિર્વાણ થાય છે. (૩/૧૨)'

આમ ગુરુગુણષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકા નામનું આ કુલક સમાપ્ત થયું.

આ કુલકને ભણવા વડે ગુરુના માહાત્મ્યને જાણીને બધા પ્રયત્નપૂર્વક ગુરુની ભક્તિ કરવી, હૃદયમાં અદ્વિતીય ગુરુબહુમાનભાવ ધારણ કરવો અને ગુરુની આશાતના બધી રીતે વર્જવી. ગુરુ ઉપર ભક્તિ અને બહુમાનવાળા જીવો ગૌતમસ્વામી, ચંડરુદ્રાચાર્યના શિષ્ય, મૃગાવતી વગેરેની જેમ શીઘ્ર નિર્વાણને પામે છે. **પંચસૂત્ર**માં કહ્યું છે -

'ગુરુ બહુમાન એ જ મોક્ષ છે, કેમકે ગુરુબહુમાન એ મોક્ષનું અવંધ્ય કારણ છે. ગુરુબહુમાનથી પરમગુરુ(પરમાત્મા)નો સંયોગ થાય છે. પછી શંકા વિના સિદ્ધિ થાય છે.'

ગુરુની આશાતના કરનારા ગોશાળો, જમાલી વગેરેની જેમ સંસારમાં ભમે છે. **દશવૈકાલિકસૂત્ર**માં કહ્યું છે -

'આચાર્ય ભગવંત અપ્રસન્ન થવા પર અબોધિ (સમ્યક્ત્વનો અભાવ) થાય છે અને આશાતના થવાથી મોક્ષ થતો નથી. તેથી મોક્ષના અભિલાષી સાધુએ ગુરુને પ્રસન્ન કરવા પ્રયત્ન કરવો. (૯/૧/૧૦)'

ગુરુબહુમાન એ મોક્ષનું અવંધ્ય કારણ છે. ગુરુબહુમાન એ મોક્ષનું સાધકતમ કારણ છે. ગુરુબહુમાન એ મોક્ષનું અનન્યથાસિદ્ધ કારણ છે. બીજા કારણો હોવા છતાં પણ ગુરુબહુમાન હોતે છતે જ મુક્તિ થાય છે, ગુરુબહુમાન ન હોવા પર મુક્તિ થતી નથી. ગુરુબહુમાન હોતે છતે અન્ય કારણો હોય કે ન હોય, મોક્ષ થાય છે. આમ સિદ્ધિની સિદ્ધિ માટે ગુરુબહુમાન ખૂબ આવશ્યક છે. ગુરુબહુમાનનું માહાત્મ્ય જાણવા **રત્નસિંહસૂરિજી**એ રચેલ **શ્રીધર્માચાર્યબહુમાનકુલક** અને મેં રચેલ તેની **વૃત્તિ** જોવા.

વૃત્તિ સહિત આ કુલકને ભણીને બધા ગુરુનું માહાત્મ્ય જાણીને પોતાના હૃદયમાં ગુરુબહુમાનને પ્રતિષ્ઠિત કરીને શીઘ્ર પરમપદને પામો એમ હું ઇચ્છું છું. (૪૦)

●●●

+ **वह-मारण-अब्भक्खाणदाण-परधणविलोवणाईणं ।**
सव्वजहन्नो उदओ, दसगुणिओ इक्कसि कयाणं ॥
तिव्वयरे उ पओसे, सयगुणिओ सयसहस्सकोडिगुणो ।
कोडाकोडिगुणो वा, हुज्ज विवागो बहुतरो वा ॥

વધ, મારણ, આળ આપવું, બીજાનું ધન હરવું વગેરે એકવાર કરાયેલાનો સૌથી ઓછો ઉદય દસગણો છે, અતિ તીવ્ર પ્રદ્વેષ થવા પર સોગણો, લાખ-કરોડગણો, કરોડ કરોડગણો કે તેથી પણ વધુ ઉદય છે.

+ **जाणइ अ जहा भोगिड्ढिसंपया सव्वमेव धम्मफलं ।**
तह वि दढमूढहियओ, पावे कम्मे जणो रमई ॥

લોકો જાણે છે કે ભોગ-ઋદ્ધિની સંપત્તિ એ બધુ જ ધર્મનું ફળ છે, છતાં દૃઢ રીતે મૂઢ હૃદયવાળા થઈને તેઓ પાપકાર્યોમાં રમે છે.

प्रशस्तिः

त्रिसप्ततितमे पट्टे, महावीरजिनेशितुः ।
अभवन् श्रीतपागच्छे, **विजयानन्दसूरयः** ॥१॥

तच्छिष्या अभवन्श्रीमत्-**कमलाभिधसूरयः** ।
कमलमिव निर्लेपाः, विषयेभ्यश्च संसृतेः ॥२॥

कर्मविदारणे वीरा, **वीरविजयवाचकाः** ।
शिष्या आनन्दसूरीणां, जाता वैराग्यवासिताः ॥३॥

ज्योतिःशास्त्रस्य निष्णाताः, धर्मदानपरायणाः ।
तच्छिष्याः **दानसूरीशाः**, सञ्जाता गुणभूषिताः ॥४॥

विजयप्रेमसूरीशा, अभवन्प्रेमनिर्भराः ।
तत्पट्टाम्बरभास्वन्तः, विशुद्धब्रह्मचारिणः ॥५॥

भुवनभानुसूरीशा, तच्चरणाब्जषट्पदाः ।
शिबिराद्यप्रणेतारः, जाता न्यायविशारदाः ॥६॥

पद्मविजयपन्न्यास-वराः समतासागराः ।
समजायन्त तच्छिष्याः, तदीयलघुबान्धवाः ॥७॥

श्रीजयघोषसूरीशा, गच्छं सम्प्रति बिभ्रति ।
भुवनभानुसूरीश-शिष्याः सिद्धान्तभास्कराः ॥८॥

श्रीहेमचन्द्रसूरीशाः, तदीयाज्ञानुसारिणः ।
पद्मविजयसच्छिष्याः, प्रभावयन्ति शासनम् ॥९॥

तदीयशिष्यलेशेन, **मुनिना रत्नबोधिना** ।
एतस्य कुलकस्यैषा, वृत्तिर्दृब्धा सुबोधदा ॥१०॥

मदद्रव्यखहस्तेऽब्दे, वैक्रमीये विनिर्मिता ।
वृत्तिरेषा चिरं नन्देद्, गुरुमाहात्म्यदर्शिका ॥११॥

यदवापि मया पुण्यं, वृत्तिरचनयाऽनया ।
बहुमानो गुरौ तेन, सर्वेषां हृदि वर्धताम् ॥१२॥

वृत्तावस्यां क्षतिः स्याच्चेद्-मन्दत्वेन मतेः कृता ।
तत्कृतेऽहं क्षमां याचे, विद्वांसः शोधयन्तु ताम् ॥१३॥

इति श्रीगुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकवृत्तिः समाप्ता ।

शुभं भूयात् सर्वजगतः ।

●●●

\+ **जह कच्छुल्लो कच्छुं, कंडुयमाणो दुहं मुणइ सुक्खं ।**
मोहाउरा मणुस्सा, तह कामदुहं सुहं बिंति ॥

જેમ ખરજવાનો દર્દી ખંજવાળને ખણતો દુઃખને સુખ માને છે, તેમ મોહાધીન મનુષ્યો કામદુઃખને સુખ કહે છે.

\+ **सुच्चा ते जिअलोए, जिणवयणं जे नरा न याणंति ।**
सुच्चाण वि ते सुच्चा, जे नाऊणं न वि करेंति ॥

જે મનુષ્યો જિનવચનને જાણતાં નથી તેઓ જીવલોકમાં શોકપાત્ર છે. જેઓ જિનવચનને જાણવા છતાં તેનું આચરણ કરતા નથી તેઓ તે શોકપાત્ર જીવો કરતા પણ વધુ શોકપાત્ર છે.

\+ **सयलम्मि वि जियलोए, तेण इहं घोसिओ अमाघाओ ।**
इक्कं पि जो दुहत्तं, सत्तं बोहेइ जिणवयणे ॥

જે એક પણ દુઃખી જીવને જિનવચનમાં બોધ પમાડે છે તેણે આ સંપૂર્ણ જીવલોકમાં અમારીની ઘોષણા કરી છે.

\+ **सम्मत्तम्मि उ लद्धे, ठइयाइं नरयतिरियदाराइं ।**
दिव्वाणि माणुसाणि य, मोक्खसुहाइं सहीणाइं ॥

સમ્યક્ત્વ પામે છતે નરકગતિ અને તિર્યંચગતિના દ્વારો બંધ થઈ જાય છે અને દેવસબંધી, મનુષ્યસંબંધી અને મોક્ષના સુખો તેને સ્વાધીન થઈ જાય છે.

પ્રશસ્તિ

શ્રીમહાવીરપ્રભુની ૭૩મી પાટે શ્રીતપાગચ્છમાં **શ્રીવિજયાનંદસૂરીશ્વરજી** મહારાજ થયા. (૧)

તેમના શિષ્યરત્ન, વિષયો અને સંસારથી કમળની જેમ નિર્લેપ એવા **શ્રીકમલ-સૂરીશ્વરજી** મહારાજ થયા. (૨)

વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન, કર્મોનો નાશ કરવામાં વીર, વૈરાગ્યથી વાસિત એવા ઉપાધ્યાય **શ્રીવીરવિજયજી** મહારાજ થયા. (૩)

તેમના શિષ્યરત્ન જ્યોતિષશાસ્ત્રના નિષ્ણાત, ધર્મ આપવામાં પરાયણ, ગુણોથી ભૂષિત એવા **શ્રીદાનસૂરીશ્વરજી** મહારાજ થયા. (૪)

તેમની પાટ રૂપી આકાશમાં સૂર્ય સમાન, પ્રેમથી તરબોળ, વિશુદ્ધ બ્રહ્મચારી એવા **શ્રીપ્રેમસૂરીશ્વરજી** મહારાજ થયા. (૫)

તેમના ચરણરૂપી કમળમાં ભમરા સમાન, ન્યાયવિશારદ, શિબિરોની શરૂઆત કરનાર એવા **શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મહારાજ થયા. (૬)

તેમના શિષ્યરત્ન, તેમના નાના ભાઈ, સમતાસાગર, પન્ન્યાસપ્રવર **શ્રીપદ્મવિજયજી** મહારાજ થયા. (૭)

શ્રીભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન, સિદ્ધાંતના સૂર્ય સમાન એવા **શ્રીજયઘોષસૂરીશ્વરજી** મહારાજ હાલ ગચ્છને ધારણ કરે છે. (૮)

શ્રીપદ્મવિજયજી મહારાજના સારા શિષ્ય, શ્રીજયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજની આજ્ઞાને અનુસરનારા એવા **શ્રીહેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજ શાસનની પ્રભાવના કરે છે. (૯)

તેમના શિષ્યાણુ **મુનિ રત્નબોધિવિજયે** આ કુલકની આ સારો બોધ આપનારી વૃત્તિ રચી. (૧૦)

વિક્રમ સંવત્ ૨૦૬૮ ની સાલમાં રચાયેલી, ગુરુનું માહાત્મ્ય બતાવનારી આ વૃત્તિ લાંબા સમય સુધી વિદ્યમાન રહો. (૧૧)

આ વૃત્તિરચના વડે મારા વડે જે પુણ્ય મેળવાયું તેનાથી બધાના હૃદયમાં ગુરુને વિષે બહુમાન વધો. (૧૨)

મતિની મંદતાને લીધે આ વૃત્તિમાં જો ક્ષતિ કરી હોય તો તેની માટે હું ક્ષમા યાચું છું, વિદ્વાનો તેને શુદ્ધ કરો. (૧૩)

આમ શ્રીગુરુગુણષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકાકુલકની વૃત્તિ સમાપ્ત થઈ.

સર્વજગતનું શુભ થાઓ.

●●●

\+ **कालस्स य परिहाणी, संजमजोगाइं नत्थि खित्ताइं ।**
जयणाइ वट्टियव्वं, न हु जयणा भंजए अंगं ॥

કાળ પડતો છે, સંયમને યોગ્ય ક્ષેત્રો નથી. તેથી જયણાપૂર્વક વર્તવું, જયણાના અંગને ભાંગવું નહીં.

\+ **आसन्नकालभवसिद्धियस्स जीवस्स लक्खणं इणमो ।**
विसयसुहेसु न रज्जइ, सव्वत्थामेसु उज्जमइ ॥

નજીકના કાળમાં જેનો મોક્ષ થવાનો હોય તેવા જીવનું આ લક્ષણ છે કે વિષયસુખોમાં રાગ ન કરે અને બધા સ્થાનોમાં ઉદ્યમ કરે.

\+ **सज्झाएण पसत्थं, झाणं जाणइ य सव्वपरमत्थं ।**
सज्झाए वट्टंतो, खणे खणे जाइ वेरग्गं ॥

સ્વાધ્યાયથી સુંદર ધ્યાન થાય છે. સ્વાધ્યાયથી બધી વાસ્તવિકતાને જાણે છે. સ્વાધ્યાય કરનારો ક્ષણે ક્ષણે વૈરાગ્ય પામે છે.

\+ **तवनियमसुट्ठियाणं, कल्लाणं जीविअं पि मरणं पि ।**
जीवंतऽज्जंति गुणा, मया वि पुण सुग्गइं जंति ॥

તપ-નિયમમાં સારી રીતે રહેલા જીવોનું જીવન અને મરણ બન્ને કલ્યાણરૂપ છે. જીવતાં તેઓ ગુણો કમાય છે અને મર્યા પછી સદ્ગતિમાં જાય છે.

श्रीरत्नशेखरसूरिविनिर्मितम्

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकम्

प्रेमीयवृत्तितद्गुर्जरभावानुवादसमलङ्कृतम्

तृतीयो भागः

(पञ्चविंशतितमवृत्ततश्चत्वारिंशत्तमवृत्तपर्यन्तः)

समाप्तः

श्रीरत्नशेखरसूरिविनिर्मितम्

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकम्

प्रेमीयवृत्तितद्गुर्जरभावानुवादसमलङ्कृतम्

समाप्तम्

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकगतमूलवृत्तानां सूचिः ।

वीरस्स पए पणमिय, सिरिगोयमपमुहगणहराणं च ।
गुरुगुणछत्तीसीओ, छत्तीसं कित्तइस्सामि ॥१॥

चउविहदेसणकहध-म्मभावणासारणाइकुसलमई ।
चउविहचउझ्झाणविऊ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२॥

पणविहसम्मचरणवय-ववहारायारसमिइसज्झाए ।
इगसंवेगे अ रओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३॥

इंदियविसयपमाया-सवनिद्दकुभावणापणगच्छक्के ।
छसु काएसु सजयणो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥४॥

छव्वयणदोसलेसा-वस्सयसद्दव्वतक्कभासाण ।
परमत्थजाणणेणं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥५॥

सगभयरहिओ सगर्पिंडपाणएसणसुहेहिं संजुत्तो ।
अट्ठमयठाणरहिओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥६॥

अट्ठविहनाणदंसण-चरित्तायारवाइगुणकलिओ ।
चउविहबुद्धिसमिद्धो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥७॥

अट्ठविहकम्मअट्ठं-गजोगमहसिद्धिजोगदिट्ठिविऊ ।
चउविहऽणुओगनिउणो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥८॥

नवतत्तण्णू नवबं-भगुत्तिगुत्तो नियाणनवरहिओ ।
नवकप्पकयविहारो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥९॥

दसभेयअसंवरसं-किलेसउवघायविरहिओ निच्चं ।
हासाइछक्करहिओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१०॥

दसविहसामायारी-दसचित्तसमाहिठाणलीणमणो ।
सोलसकसायचाई, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥११॥

पडिसेवसोहिदोसे, दस दस विणयाइचउसमाहीओ ।
चउभेयाउ मुणंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१२॥

दसविह वेआवच्चं, विणयं धम्मं च पडु पयासंतो ।
वज्जियअकप्पछक्को, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१३॥

दसभेयाइ रुईए, दुवालसंगेसु बारुवंगेसु ।
दुविहसिक्खाइ निउणो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१४॥

एगार सङ्गपडिमा, बारसवय तेरकिरियठाणे य ।
सम्मं उवएसंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१५॥

बारसउवओगविऊ, दसविहपच्छित्तदाणनिउणमई ।
चउदसउवगरणधरो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१६॥

बारसभेयंमि तवे, भिक्खूपडिमासु भावणासुं च ।
निच्चं च उज्जमंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१७॥

चउदगुणठाणनिउणो, चउदसपडिरूवपमुहगुणकलिओ ।
अट्ठसुहुमोवएसी, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१८॥

पंचदसजोगसन्ना-कहणेण तिगारवाण चाएण ।
सल्लतिगवज्जणेणं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥१९॥

सोलससोलसउग्गम-उप्पायणदोसविरहियाहारो ।
चउविहभिग्गहनिरओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२०॥

सोलसवयणविहिन्नू, सत्तरसविहसंजमंमि उज्जुत्तो ।
तिविराहणाविरहिओ, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२१॥

नरदिक्खदोस अट्ठा-रसेव अट्ठार पावठाणाइं ।
दूरेण परिहरंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२२॥

सीलंगसहस्साणं, धारंतो तह य बंभभेयाणं ।
अट्ठारसगमुयारं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२३॥

उस्सग्गदोसगुणवी-सवज्जओ सत्तरभेयमरणविहिं ।
भवियजणे पयडंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२४॥

वीसमसमाहिठाणे, दसेसणा-पंचगासदोसे य ।
मिच्छत्तं च चयंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२५॥

इगवीससबलचाया, सिक्खासीलस्स पनरठाणाणं ।
अंगीकरणेण सया, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२६॥

बावीसपरीसहहियासणेण, चाएण चउदसण्हं च ।
अब्भितरगंथाणं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२७॥

पणवेइयाविसुद्धं, छद्दोसविमुक्कं पंचविसविहं ।
पडिलेहणं कुणंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२८॥

सत्तावीसविहेहिं, अणगारगुणेहिं भूसियसरीरो ।
नवकोडिसुद्धगाही, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥२९॥

अडवीसलद्धिपयडण-पउणो लोए तहा पयासंतो ।
अडविहपभावगत्तं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३०॥

एगूणतीसभेए, पावसुए दूरओ विवज्जंतो ।
सगविहसोहिगुणण्णू, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३१॥

महमोहबंधठाणे, तीसं तह अंतरारिछक्कं च ।
लोए निवारयंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३२॥

इगहियतीसविहाणं, सिद्धगुणाणं च पंचनाणाणं ।
अणुकित्तणेण सम्मं, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३३॥

तह बत्तीसविहाणं, जीवाणं रक्खणंमि कयचित्तो ।
जियचउव्विहोवसग्गो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३४॥

बत्तीसदोसविरहिय-वंदणदाणस्स निच्चमहिगारी ।
चउविहविगहविरत्तो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३५॥

तित्तीसविहासायण-वज्जणजुग्गो य वीरिआयारं ।
तिविहं अणिगूहंतो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३६॥

गणिसंपयट्ठचउविह, बत्तीसं तेसु निच्चमाउत्तो ।
चउविहविणयपवित्तो, छत्तीसगुणो गुरू जयउ ॥३७॥

जइवि हु सूरिवराणं, सम्मं गुणकित्तणं करेउं जे ।
सक्कोवि नेव सक्कइ, कोऽहं पुण गाढमूढमई ॥३८॥

तहवि हु जहासुआओ, गुरुगुणसंगहमयाउ भत्तीए ।
इय छत्तीसं छत्तीसियाउ, भणियाउ इह कुलए ॥३९॥

सिरिवियरसेणसुहगुरु-सीसेणं विरइयं कुलगमेयं ।
पढिऊणमसढभावा, भव्वा पावंतु कल्लाणं ॥४०॥

• • •

परिशिष्टम्-२

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकगतमूलवृत्तानामकारादिक्रमेण सूचिः ।

क्र.	वृत्तम्	वृत्त क्र.	पृष्ठ क्र.
१.	अट्ठविहकम्मअट्ठंग	८	४१५
२.	अट्ठविहनाणदंसण	७	३७९
३.	अडवीसलद्धिपयडण	३०	९१५
४.	इंदियविसयपमाया	४	२६५
५.	इगवीससबलचाया	२६	८४९
६.	इगहियतीसविहाणं	३३	९८१
७.	उस्सग्गदोसगुणवीस	२४	७८३
८.	एगार सङ्गपडिमा	१५	५८४
९.	एगूणतीसभेए	३१	९५६
१०.	गणिसंपयऽट्ठचउविह	३७	१०४९
११.	चउदगुणठाणनिउणो	१८	६८५
१२.	चउविहदेसणकहध	२	९३
१३.	छव्वयणदोसलेसा	५	३१४
१४.	जइवि हु सूरिवराणं	३८	११३३
१५.	तह बत्तीसविहाणं	३४	९९३
१६.	तहवि हु जहासुआओ	३९	११३५
१७.	तित्तीसविहासायण	३६	१०२५
१८.	दसभेयअसंवरसंकिलेस	१०	४७५
१९.	दसभेयाइ रुईए	१४	५६७
२०.	दसविह वेआवच्चं	१३	५३३
२१.	दसविहसामायारी	११	४८२
२२.	नरदिक्खदोस अट्ठा	२२	७६७

क्र.	वृत्तम्	वृत्त क्र.	पृष्ठ क्र.
२३.	नवतत्तण्णू नवबंभ	९	४५३
२४.	पंचदसजोगसन्ना	१९	७२३
२५.	पडिसेव-सोहिदोसे	१२	५०६
२६.	पणविहसम्मचरणवय	३	२०८
२७.	पणवेइयाविसुद्धं	२८	९०१
२८.	बत्तीसदोसविरहिय	३५	९९९
२९.	बारसउवओगविऊ	१६	६३३
३०.	बारसभेयंमि तवे	१७	६४६
३१.	बावीसपरीसहहियासणेण	२७	८६३
३२.	महमोहबंधठाणे	३२	९६८
३३.	वीरस्स पए पणमिय	१	४
३४.	वीसमसमाहिठाणे	२५	८०९
३५.	सगभयरहिओ सगपिंड	६	३६६
३६.	सत्तावीसविहेहिं	२९	९१०
३७.	सिरिवियरसेणसुहगुरु	४०	११३८
३८.	सीलंगसहस्साणं	२३	७७९
३९.	सोलसवयणविहिन्नू	२१	७५४
४०.	सोलससोलसउग्गम	२०	७३९

●●●

\+ **तणकट्ठेहि व अग्गी, लवणसमुद्दो नईसहस्सेहिं ।**
न इमो जीवो सक्को, तिप्पेउं कामभोगेहिं ॥

જેમ ઘાસ અને લાકડાથી અગ્નિ તૃપ્ત થતો નથી, જેમ હજારો નદીઓ ભળવાથી લવણસમુદ્ર તૃપ્ત થતો નથી, તેમ કામભોગો વડે આ જીવને તૃપ્ત કરવો શક્ય નથી.

\+ **जह कच्छुल्लो कच्छुं, कंडुअमाणो दुहं मुणइ सुक्खं ।**
मोहाउरा मणुस्सा, तह कामदुहं सुहं बिंति ॥

જેમ ખરજવાનો દર્દી ખંજવાળને ખણવાથી થતા દુઃખને સુખ માને છે, તેમ મોહાધીન મનુષ્યો કામભોગથી થતા દુઃખને સુખ કહે છે.

परिशिष्टम्-३

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकस्य प्रेमीयवृत्तिगतानामवतरणानां सूचिः ।

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
१.	अइसेसइड्ढि १ धम्मकहि २	सम्बोधप्रकरणम् ९२९	९३८
२.	अखलियमिलियाइगुणे	पुष्पमाला २२-२५	२२९
३.	'अज्जिए' त्ति सूत्रं	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः ७/१५	३१६
४.	अज्जिए पज्जिए	दशवैकालिकसूत्रम् ७/१५	३१६
५.	अट्ठविहा गणिसंपय	प्रवचनसारोद्धारः ५४१-५४६	१०५०
६.	अट्ठविहा गणिसंपय	सम्यक्त्वप्रकरणम् १४३	१०५४
७.	अट्ठा १ णट्ठा २ हिंसा ३	प्रवचनसारोद्धारः ८१८-८३५	६०५
८.	अट्ठारस उ सहस्सा	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः १७६, १७७	७७९
९.	अट्ठारस पुरिसेसुं	पुष्पमाला १२३-१२५	७६७
१०.	'अट्ठे'त्यादिगाथाष्टादशकं	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ८१८-८३५	६०५
११.	अणसणमूणोअरिआ	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः ४७, ४८	६४६
१२.	अणसणमूणोअरिआ	प्रवचनसारोद्धारः २७०, २७१	११५
१३.	'अणसणे'त्यादि गाथाद्वयम्	प्रवनचनसारोद्धारवृत्तिः २७०, २७१	११५
१४.	अणाढियं च थद्धं च	आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तिः १२०७-१२१३	९९९
१५.	अणिगूहियबलविरियो	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः १८७	१०३७
१६.	अणिमा बिसच्छिद्रमपि	तत्त्वार्थभाष्यम् १०/७	४१९
१७.	अतिसुस्थितम् अतिसमाहितं	प्राकृतद्व्याश्रयवृत्तिः ८/२	३४२
१८.	अत्थकहा कामकहा	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः १८८-२०६	९३
१९.	अथ 'आसायण तेत्तीस' त्ति द्वारं	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः १२९-१४९	१०३०
२०.	अथ क्षायोपशमिकमाह	विशेषावश्यकभाष्यवृत्तिः ५३२	२१२
२१.	अथ चतुर्थ आरभ्यते	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः ९/४	५१६
२२.	अथ चतुर्दशविधाभ्यन्तर	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ७२१	८८४
२३.	अथ तानेव प्रस्तावितो	पिण्डविशुद्धिवृत्तिः ५८, ५९	७४१
२४.	अथ दर्शनमोहनीयक्षपणा	कर्मप्रकृतिगतोपशमनाकरणवृत्तिः ३२	२०९
२५.	अथ धर्म्यं चतुर्विधमिति	स्थानाङ्गसूत्रवृत्तिः २४७	१३७
२६.	अथ पञ्चदशभिः स्थानैः	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः १०-१३	८५५
२७.	अथ प्रायश्चित्तनिरुक्ताभिधानायाह	पञ्चाशकप्रकरणवृत्तिः १६/३	६३५
२८.	अथ यौगमतं ब्रूमः	षड्दर्शनसमुच्चयः ८४, ९०, ९५-९९	३३६
२९.	अथ शेषर्द्धीर्वर्णयितुमाह	विशेषावश्यकभाष्यवृत्तिः ७७९-७९२, ७९९-८०३	९२३
३०.	अथ श्रमणधर्ममाह	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ५५३	५४५

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
३१.	अथ सूत्रग्रहणविधिमाह	विंशतिर्विंशिकावृत्तिः १२/७-१०	२३२
३२.	अथवा इत्थं	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ५४८, ५४९	१०७०
३३.	अथवा गुरुप्रसादादिहैव	योगशास्त्रम् १२/१४, १५, १६	८
३४.	अथैकविंशतितमस्थानकं	समवायाङ्गसूत्रवृत्तिः	८५०
३५.	अथोक्तशेषं वेदकं	विशेषावश्यकभाष्यवृत्तिः ५३३	२१३
३६.	अथोपसर्गान् व्याख्यातुमाह	विशेषावश्यकभाष्यवृत्तिः ३००५-३००७	९९४
३७.	अदिशुस्तिदं निविस्टे	प्राकृतद्व्याश्रयः ८/२	३४२
३८.	अदेवे देवबुद्धिर्या	योगशास्त्रम् २/३	८२३
३९.	अधुना चरित्रं	नवतत्त्वप्रकरणभाष्यवृत्तिः ८८	२१८
४०.	अधुना मूलप्रकृतिभेदत	प्रथमकर्मग्रन्थवृत्तिः ३	४१५
४१.	अधुना वीर्याचारमाह	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः १८७	१०३८
४२.	अनन्तानुबन्धिकषायचतुष्टय	विशेषावश्यकभाष्यवृत्तिः ५३३	२०८
४३.	अनर्त्तितं, वस्त्रं वपुर्वा	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः २६/२५	९०५
४४.	अनुग्रहार्थं स्वस्यातिसर्गो	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ७/३३	१०७
४५.	अन्वयव्यतिरेकाभ्यां	पुष्पमालावृत्तिः १२३-१२५	७६७
४६.	अपडिबद्धो अ सया	पञ्चवस्तुकः ८९५	४६३
४७.	अप्रतिबद्धश्च सदा	पञ्चवस्तुकवृत्तिः ८९५	४६३
४८.	अप्रतिबन्धः प्रतिबन्धरहितो	धर्मसङ्ग्रहवृत्तिः १२६	४६२
४९.	'अभि' इत्याभिमुख्ये	पुष्पमालावृत्तिः १७	९८३
५०.	अभिग्रहानाह	पञ्चवस्तुकवृत्तिः २९८-३०४	७४२
५१.	अमणुण्णाणं सद्दाइ	ध्यानशतकम्-६-१०, १३, १४	१२९
५२.	अम्हेहि तुह पसंसा	प्राकृतद्व्याश्रयः ७/९९	३४२
५३.	अयोमयोऽपि यो मर्त्यः	हिङ्गुलप्रकरणम् १७३-१७६	११
५४.	अरहंत सिद्ध चेइय	सम्यक्त्वसप्ततिका १७-२४	५३४
५५.	अल्पश्रुतं श्रुतवतां	भक्तामरस्तोत्रम् ६	११३६
५६.	अवरहंमि पयणुए	दशाश्रुतस्कन्धनिर्युक्तिः १३	८४९
५७.	अष्टाङ्गयोगसिद्ध्यर्थं	षड्दर्शनसमुच्चयः १५०-१५५	४१८
५८.	अष्टादश सहस्राणि	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः १७६, १७७	७७९
५९.	अष्टौ चेर्यासमित्यादि	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः	११००
६०.	अस्य यतेः शिक्ष्यते	विंशतिर्विंशिकावृत्तिः १२/१,६, ११, १२, १३	५७५
६१.	अह पण्णरसहिं ठाणेहिं	उत्तराध्ययनसूत्रम् १०-१३	८५५
६२.	अहवा दंसणमोहं पुव्वं	कर्मप्रकृतिगतोपशमनाकरणम् ३३	२१६
६३.	अहिंसादयश्च पञ्चापि	योगशास्त्रवृत्तिः १/१९-२४	२१९
६४.	अहिंसासूनृतास्तेय	योगशास्त्रम् १/१९-२४	२१९

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
६५.	अहो इति इष्टामन्त्रणे	षड्दर्शनसमुच्चयवृत्तिः ३, ७८, ७९	३३३
६६.	'आकंपइत्ता' गाहा, आकम्प्य	व्याख्याप्रज्ञप्तिवृत्तिः ७९९	५१३
६७.	आक्षपादमते देवः	षड्दर्शनसमुच्चयः १३, १४, १५	३३७
६८.	आगम सुय आणा	पुष्पमाला ३५७, ३६०-३६२	२२२
६९.	आभिनिबोहियनाणं	पुष्पमाला १७	९८३
७०.	आमोसहि १ विप्पोसहि २	प्रवचनसारोद्धारः १४९२-१५०८	९१६
७१.	आमोसहि विप्पोसहि	विशेषावश्यकभाष्यम् ७७९-७९२, ७९९-८०३	९२३
७२.	आयओ गुरुबहुमाणो	पञ्चसूत्रम्	११३९
७३.	'आयरकरण'मिति आदरः	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः १५५-१७३	१००५
७४.	आयरकरणं आढा	प्रवचनसारोद्धारः १५५-१७३	१००२
७५.	आयरिय उवज्झाए	प्रवचनसारोद्धारः १०२	३२४
७६.	१ आयरिय २ उवज्झाए	प्रवचनसरोद्धारः ५५७	५३३
७७.	आयरियपाया पुण अप्पसन्ना	दशवैकालिकसूत्रम् ९/१/१०	११३९
७८.	आयारवमाऽऽहारवं	संवेगरङ्गशाला ४६३५, ४६३६, ४६३९, ४६५७, ४६६४-४६६८, ४६७४, ४६८१, ४९८७, ४६८८, ४६८९, ४७०६	३८७
७९.	'आयरिये'त्यादि अधिकारिणो	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः १०२	३२४
८०.	आयारे वट्टंतो	गुरुतत्त्वविनिश्चयः २/१२१	६
८१.	आयारे सुयविणए	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ५४७	१०५६
८२.	'आयारे'त्ति, आचारे	गुरुतत्त्वविनिश्चयवृत्तिः २/१२१	६
८३.	'आरभड' त्ति आरभट्य	ओघनिर्युक्तिवृत्तिः २६७	९०२
८४.	आरभडा संमद्दा	ओघनिर्युक्तिः २६७	९०२
८५.	आलोयण पडिक्कमणे	पञ्चाशकप्रकरणम् १६/२	६३५
८६.	आलोयणा निरवलावे	आवश्यकसूत्रनिर्युक्तिः १२७५-१२७९	१०९४
८७.	आलोयणाअदाणे	संवेगरङ्गशाला ४९९०-५०१८	९५८
८८.	आवस्सगस्स एसो	अनुयोगद्वारसूत्रम् ७	३२२
८९.	'आवस्सयस्स०' गाहा । व्याख्या	अनुयोगद्वारसूत्रवृत्तिः ७	३२३
९०.	आवीचि ओहि अंतिय	उत्तराध्ययनसूत्रनिर्युक्तिः २१२-२२५	७८५
९१.	आसणगओ ण पुच्छिज्जा	उत्तराध्ययनसूत्रम् १/२२-२३	२२८
९२.	आसनगत आसनासीनो	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः१/२२-२३	२२८
९३.	आस्रवनिरोधः संवरः	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ९/१	४७५
९४.	आस्रवन्ति तेन	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रवृत्तिः ६/२	२७४
९५.	आहाकम्मुद्देसिय	पिण्डनिर्युक्तिः ९२, ९३	७३९
९६.	आहार भय परिग्गह	प्रवचनसारोद्धारः ९२३, ९२४, ९२५	९२६

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
९७.	इगतीसाए सिद्धाइगुणेहिं	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	९८१
९८.	इत्येवं प्रदर्शितप्रकारेण	पिण्डविशुद्धिवृत्तिः ९३-९९	८१५
९९.	इदानीं चतुर्विधं	प्रवचनसारोद्धारः ५४७	१०५६
१००.	इदानीं 'पिंडे पाणे	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ७३९-७४४	३६७
१०१.	इदानीं 'लद्धीओ' त्ति	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः १४९२-१५०८	९१६
१०२.	इदानीं 'वयणसोलसगं' ति	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ८९६	७५४
१०३.	इदानीं वैयावृत्त्यमाह	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ५५७	५३३
१०४.	इदानीं सङ्घपडिमाओ त्ति	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ९८०-९९४	५८४
१०५.	इमे अनन्तरं वक्ष्यमाणत्वात्	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः २/२, ४, ६, ८, १०, १२, १४, १६, १८, २०, २२, २४, २६, २८, २९, ३०, ३२, ३४, ३५, ३६, ३८, ४०, ४२, ४३, ४४	८६४
१०६.	इमे खलु ते बावीसं	उत्तराध्ययनसूत्रम् २/२, ४, ६, ८, १० १२, १४, १६, १८, २०, २२, २४, २६, २८, २९, ३०, ३२, ३४, ३५, ३६, ३८, ४०, ४२, ४३, ४४	८६३
१०७.	इय सोलस सोलस	पिण्डविशुद्धिः ९३-९९	८१५
१०८.	इरिअं सुपडिक्कंतो	—	२३२
१०९.	इरिया भासा एसण	पुष्पमाला १७०	२२४
११०.	इह अवसप्पिणिकाले	—	३२३
१११.	इह च मरणशब्दस्य	उत्तराध्ययनसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः २१२-२२५	७८५
११२.	इह नाणदंसणावरण	प्रथमकर्मग्रन्थः ३	४१५
११३.	१ इह २ परलोया	प्रवचनसारोद्धारः १३२०	३६६
११४.	इहैव इहजन्मन्येव	योगशास्त्रवृत्तिः १२/१४, १५, १६	८
११५.	ईशित्वं सर्वभूतेश्वरत्वम्	तत्त्वार्थभाष्यवृत्तिः १०/७	४१९
११६.	उक्तमार्तध्यानम्, साम्प्रतं	ध्यानशतकवृत्तिः १९-२५	१३३
११७.	उक्तो द्वादशस्थानविधिः	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः ६/४६, ४७, ५०, ५३, ५६, ६०, ६४	५४६
११८.	उत्कटिकासनः सन्	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ९६	९०५
११९.	उत्तमसंहननस्यैकाग्र	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ९/२७	१२८
१२०.	उपहननमुपघातस्तं	पाक्षित्रसूत्रवृत्तिः २०	४७६
१२१.	उप्पत्तिआ १ वेणइआ २	नन्दिसूत्रम् ५९, ६०, ६४, ६७, ६९	३८९
१२२.	'उप्पत्तिया' गाहा	नन्दिसूत्रवृत्तिः ५९, ६०, ६४, ६७, ६९	३८९
१२३.	उवघायं च दसविहं	पाक्षिकसूत्रम् २०	४७६
१२४.	उवसज्जणमुवसग्गो	विशेषावश्यकभाष्यम् ३००५-३००७	९९४

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
१२५.	एकत्रिंशद्भिः सिद्धादिगुणैः	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	९८१
१२६.	एकविंशतिभिः शबलैः	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिः	८५२
१२७.	एकोनत्रिंशद्भिः पापश्रुत	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	९५७
१२८.	एकोनत्रिंशद्भिः पापश्रुत	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिः	९५६
१२९.	एक्कवीसं सबला	समवायाङ्गसूत्रम्	८५०
१३०.	एगूणतीसाए पावसुय	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	९५६
१३१.	एतच्च प्रागवद्व्याख्येयं	पाक्षिसूत्रवृत्तिः	५७३
१३२.	एतेन चैतदावेदयति	चन्द्रप्रज्ञप्तिवृत्तिः	४८
१३३.	एवं प्रायश्चित्तभैषजमुक्तं	आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तिः १४१९-१४२७	६३५
१३४.	एवं शारीरादिभेदेन	भगवद्गीतावृत्तिः १७-१९	१२६
१३५.	एषणमेषणा - अशनादे	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः	८११
१३६.	ओवइ रायपसेणीय	विचारसारः ३४७, ३४८	५७४
१३७.	कंदप्पदेवकिब्बिस	पञ्चवस्तुकः १६२८-१६६१	२७६
१३८.	'कतिदोषविप्रमुक्त'मिति यदुक्तं	आवश्यकनिर्युक्तिः १२०७-१२१३	९९९
१३९.	कतिपयदिनानन्तरं	नन्दिसूत्रवृत्तिः ६३, ६५, ७०, ७३	३९१
१४०.	कथं पुनरेकविधस्य	पञ्चाशकप्रकरणवृत्तिः १४/३-९	१११
१४१.	करणाभासहुँ मणु	प्राकृतद्व्याश्रयः ८/१७	३४३
१४२.	कान्दर्पी कैल्बिषिकी	पञ्चवस्तुकवृत्तिः १६२८-१६६१	२७६
१४३.	कामो कोहो लोहो	संवेगरङ्गशाला २२१४	९७५
१४४.	कायस्य-शरीरस्य	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः २४७	३२७
१४५.	कालतियं ३ वयणतियं ३	प्रवचनसारोद्धारः ८९६	७५४
१४६.	काले विणए बहुमाणे	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः १८४	३८०
१४७.	किण्हा नीला य काऊ य	उत्तराध्ययनसूत्रम् ३४/३, ३४/२१-३२	३१७
१४८.	कोहं माणं च मायं च	दशवैकालिकसूत्रम् ३७-४०	४९४
१४९.	क्रमप्राप्तस्य तपसः	भगवद्गीतावृत्तिः १४-१६	१२५
१५०.	क्षणिकाः सर्वसंस्कारा	विवेकविलासः ८/२७०-२७५	३३६
१५१.	खंती य मद्दवऽज्जव	प्रवचनसारोद्धारः ५५३	५४५
१५२.	खामियउवसमियाइं	—	३१७
१५३.	खीणे दंसणमोहे	विशेषावश्यकभाष्यम् ५३३	२०८
१५४.	गणो गच्छोऽस्याऽस्तीति	सम्यक्त्वप्रकरणम् १४३	१०५४
१५५.	'गुर्वि'त्यादि, गुरुपारतन्त्र्यमेव च	षोडशकप्रकरणवृत्तिः २/१०	१२
१५६.	गुणपर्यायवद्द्रव्यम्	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ५/३६	३३०
१५७.	गुणसुट्ठियस्स वयणं	संवेगरङ्गशाला ८९०७	७
१५८.	गुणरत्तस्स य मुणिणो	यतिलक्षणसमुच्चयः १३६, १३७, १४३, १४४	१४

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
१५९.	गुणाः ज्ञानदर्शनचारित्ररूपा	चतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः १	६८५
१६०.	गुरुआणाए मुक्खो	गुरुतत्त्वविनिश्चयः १/२-११, ४/१५८-१६०	२३
१६१.	गुरुचित्तायत्ताइं	विशेषावश्यकभाष्यम् ९३१-९३४, ३४६४	२९
१६२.	गुरुछंदाऽऽणंदरुई	संवेगरङ्गशाला ४५५५	२८
१६३.	गुरुणा आचार्येण	गच्छाचारप्रकीर्णकवृत्तिः ५६	२९
१६४.	गुरुणा कज्जमकज्जे	गच्छाचारप्रकीर्णकम् ५६	२९
१६५.	गुरुणो नाणाइजुया	धर्माचार्यबहुमानकुलकम् २-१०, १३-२९, ३१-३३	१५
१६६.	गुरुतत्त्वे विनिश्चेतव्ये	गुरुतत्त्वविनिश्चयवृत्तिः १/२-११, ४/१५८-१६०	२३
१६७.	गुरुपरतन्त्रस्यातो	मार्गपरिशुद्धिः ११२-११४	११
१६८.	गुरुपरिओसगएणं	आवश्यकनिर्युक्तिः ७१०	४२
१६९.	गुरुपरिओसगएणं	पञ्चवस्तुकः १००८	२८
१७०.	गुरुपरितोषगतेन	पञ्चवस्तुकवृत्तिः १००८	२९
१७१.	गुरुपारतन्त्र्यमेव च	षोडशकप्रकरणम् २/१०	११
१७२.	गुरुभक्तिप्रभावेन	योगदृष्टिसमुच्चयः ६४	१२
१७३.	गुरुभक्तिप्रभावेन गुरुभक्ति	योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तिः ६४	१२
१७४.	गुरुभक्तिर्भवाम्भोधेस्तारिका	धर्मरत्नकरण्डकः ७७, ७९, ८०, ८७, ९४-९९	१२
१७५.	गुरुर्गृहीतशास्त्रार्थः	मोक्षोपदेशपञ्चाशकम् ४६, ४७	७
१७६.	गुरुर्नेत्रं गुरुर्दीपः	अर्हद्गीता १५, १७, २०, २१	१०
१७७.	गुरुवंदणमह तिविहं	गुरुवन्दनभाष्यम् १, २	३२४
१७८.	गुरुसेवा चेव फुडं	यतिशिक्षापञ्चाशिका ५	३१
१७९.	गुरूणां विनयात् प्राप्ता	लोकप्रकाशः ३/७२६, १०/२५४-२५५, ३०/४	२०
१८०.	गुरूपदेशबाह्या ये	प्रबोधचिन्तामणिः ४/२५६	१४
१८१.	गुर्वाज्ञां मुकुटीकुर्वन्	उपदेशकल्पवल्ली १७७	१४
१८२.	गुर्वाज्ञापारतन्त्र्येण	अध्यात्मसारः २/२७	१४
१८३.	गुर्वाज्ञेति-गुर्वाज्ञापारतन्त्र्येण	अध्यात्मसारवृत्तिः २/२७	१४
१८४.	गुर्वायत्ता यस्माच्छास्त्रा	प्रशमरतिः ६९, ७०, ७१	८
१८५.	गृणन्ति प्रतिपादयन्ति	प्रशमरतिवृत्तिः ६९, ७०, ७१	८
१८६.	गृणाति धर्मतत्त्वं यो	उपदेशकल्पवल्ली १६७	७
१८७.	ग्रथ्यते-बध्यते कषाय	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ७२०	८८४
१८८.	ग्रासः भोजनं	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः	८१५
१८९.	घोडग १ लया य २	चैत्यवन्दनभाष्यम् ४५, ४६	७८३
१९०.	चउदसहिं भूअगामेहिं	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	१०९१
१९१.	चउहिं झाणेहिं	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	१२९

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
१९२.	चउहिं विकहाहिं	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	१०१०
१९३.	चक्खुस्स रूवं गहणं वयंति	उत्तराध्ययनसूत्रम् ३२/२२, २४, ३४, ३५, ३७, ४७, ४८, ५०, ६०, ६१, ६३, ७३, ७४, ७६, ८६	२६९
१९४.	चक्षुषा रूपं गृह्यते	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः ३२/२२, २४, ३४, ३५, ३७, ४७, ४८, ५०, ६०, ६१, ६३, ७३, ७४, ७६, ८६	२६९
१९५.	चतस्रश्चतुःसङ्ख्या	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः	११००
१९६.	चतुर्णां दुःखदुःखसमुदय	षड्दर्शनसमुच्चयावचूरिः ४	३३५
१९७.	चतुर्थं प्रत्याख्यानद्वारमिदानीं	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः १८७, १८८, २००, २०२	३२९
१९८.	चतुर्दशभिर्भूतग्रामैः	आवश्यकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः	१०९१
१९९.	चत्तारि उ अणुओगा	ओघनिर्युक्तिः ५-१०	४२६
२००.	चत्वार इति सङ्ख्यावाचकः	ओघनिर्युक्तिवृत्तिः ५-१०	४२६
२०१.	'छत्तीसं सूरीण गुण'त्ति चतुःषष्टं	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ५४१-५४६	१०५०
२०२.	छव्विहमब्भितरियं	पाक्षिकसूत्रम्	११५
२०३.	जं विवित्तमणाइन्नं	उत्तराध्ययनसूत्रम् १-९	४५५
२०४.	जइ गुरुआणाभट्ठो	गुरुस्थापनाशतकम् ७६-७८, ८४	२७
२०५.	जम्हा विणयइ कम्मं	पुष्पमाला ४०२	५३४
२०६.	जस्स सामाणिओ अप्पा	आवश्यकनिर्युक्तिः ७९६-७९७	३२३
२०७.	जह जह सुअमवगाहइ	संवेगरङ्गशाला १३४२, ४९-५३	२३६
२०८.	जाइं चत्तारि भुज्जाइं	दशवैकालिकसूत्रम् ६/४६, ४७, ५०, ५३, ५६, ६०, ६४	५४६
२०९.	जाइ-कुल-रूव	उपदेशमाला ३३०	३७१
२१०.	'जाइ' गाहा, जाति	उपदेशमालावृत्तिः ३३०	३७१
२११.	जातिभेदान् नैकविधा	योगशास्त्रवृत्तिः ४/१३	३७१
२१२.	जिनेन्द्रो देवता तत्र	षड्दर्शनसमुच्चयः ४५, ४७, ५४, ५५	३३३
२१३.	'जीव प्राणधारणे' अजीवन्	जीवविचारवृत्तिः १	९९३
२१४.	जीवा औपशमिकादिभावान्विताः	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रभाष्यवृत्तिः	४५४
२१५.	जीवा-जीवा पुण्णं	नवतत्त्वप्रकरणम् १, २	४५३
२१६.	जीवाइपयत्थेसुं	षडशीतिभाष्यम् १-१०	६८६
२१७.	जुगमित्तंतरदिट्ठी	उपदेशमाला २९६-३००	२२५
२१८.	जैमिनीयाः पुनः प्राहुः	षड्दर्शनसमुच्चयः ६८, ६९, ७२	३३४
२१९.	जो गुरुमवमन्नंतो	धर्मरत्नप्रकरणम् ११९, १२६	४२
२२०.	जो नो करंति मणसा	—	११४

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
२२१.	जोए करणे सण्णा	पञ्चाशकप्रकरणम् १४/३-९	१११
२२२.	ज्ञातिर्ज्ञानं	नन्दिसूत्रवृत्तिः	९८४
२२३.	ज्ञानी क्रियापरः	ज्ञानसारः ९/१	६
२२४.	'ज्ञानी'ति - हे आत्मन् !	ज्ञानसारवृत्तिः ९/१	६
२२५.	ज्ञेयं नानात्वश्रुत	योगशास्त्रम् ११/५-१०	१४३
२२६.	'ञिमिदाच् स्नेहने', मेद्यति	योगशास्त्रवृत्तिः ४/११७-१२१	१३७
२२७.	णरविबुहेसरसोक्खं	धर्मसङ्ग्रहणी ८०९	२३६
२२८.	णाणावरणे वेए मोहंमि	उत्तराध्ययनसूत्रनिर्युक्तिः ७३-७९, ८२	८८१
२२९.	तं जहा-सव्वाओ	पाक्षिकसूत्रम्	१०९०
२३०.	तं नत्थि सुहं चक्कीण	गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकास्वोपज्ञवृत्तिः ६	३७०
२३१.	तं प्रकारमाह	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः ८/२-१२	२८९
२३२.	तत्र स्थितकल्प	पञ्चाशकप्रकरणवृत्तिः १७/२, ६	१०८८
२३३.	तणुओ अवराहो	दशाश्रुतस्कन्धनिर्युक्तिचूर्णिः १३	८४९
२३४.	तत्थ सामी पोसबहुल	आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तिः ५१८	७४५
२३५.	तत्र कषायादिप्रमाद	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रवृत्तिः ७/१	२७४
२३६.	तत्र गुणाः- ज्ञानदर्शन	द्वितीयकर्मग्रन्थवृत्तिः २	६८८
२३७.	तत्र पञ्चप्रकारव्यवहार	पुष्पमालावृत्तिः ३५७, ३६०-३६२	२२२
२३८.	तत्र प्रकृतिनानात्वमाह	उत्तराध्ययनसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः ७३-७९, ८२	८८१
२३९.	तत्र प्रतिक्रमणमिति	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः १७५	३२५
२४०.	तत्र प्रवचनं द्वादशाङ्गं	योगशास्त्रवृत्तिः २/१६	९३२
२४१.	तत्र बौद्धमते ताव	षड्दर्शनसमुच्चयः ४, ९, ७	३३५
२४२.	तत्र मित्रेव मित्रा	योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तिः १३, १५, १६, १७, १८, १९, २१, ४१, ४९, ५७, १५४, १६२, १७०, १७८	४२०
२४३.	तत्र शङ्कितं	यतिदिनचर्यावचूर्णिः ७९, ९२-९७	८१२
२४४.	तत्र समाधानं समाधि	समवायाङ्गसूत्रवृत्तिः	८१०
२४५.	तत्राङ्गप्रविष्टमिति	नन्दिसूत्रवृत्तिः	५७२
२४६.	तत्राष्टादशविधाब्रह्म	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	७८०
२४७.	तत्रोत्पत्तिकी बुद्धिर्यथा	प्रथमकर्मग्रन्थवृत्तिः ४	३९१
२४८.	तथा अन्तरङ्गश्चासा	योगशास्त्रवृत्तिः १/५६	९७५
२४९.	तथा 'असंवरं तह य' त्ति	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः २०	४७५
२५०.	तथा उदीर्णस्य मिथ्यात्वस्य	चतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः १३	२१४
२५१.	तथा विनयश्चतुर्भेदः	सम्यक्त्वप्रकरणवृत्तिः १४३	१०५७
२५२.	तथा सप्तविधमेव	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः	११०५
२५३.	तथा 'सासाण' त्ति सासादनं	चतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः १३	२१७

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
२५४.	तथा हे जिन !	जयतिहुअणस्तोत्रवृत्तिः	४१९
२५५.	तथैव कस्यचित्	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः ७/११	३१६
२५६.	तदुपायमाह 'कोहं' गाहा	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः ३७-४०	४९४
२५७.	तदेवं दर्शनमोहनीयं	कर्मप्रकृतिगतोपशमनाकरणवृत्तिः ३३	२१६
२५८.	तदेवमुक्तानि मार्गणास्थानेषु	प्राचीनचतुर्थकर्मग्रन्थः ३४	७२४
२५९.	तद्यथेत्युपदर्शनार्थः	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः	१०९०
२६०.	तस्माद् गुरुकुलवासः	मार्गपरिशुद्धिः १७	७
२६१.	तस्य सामायिकस्य	अनुयोगद्वारसूत्रवृत्तिः ७५	४३०
२६२.	तस्यैवम्प्रकारस्यात्मन	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रवृत्तिः २/१५	२६५
२६३.	तस्स णं इमे चत्तारि	अनुयोगद्वारसूत्रम् ७५	४३०
२६४.	तहेव फरुसा भासा	दशवैकालिकसूत्रम् ७/११	३१६
२६५.	'तहेव होले गोले' त्ति सिलोगो	दशवैकालिकसूत्रचूर्णिः ७/१४	३१५
२६६.	तहेव होले गोलेत्ति	दशवैकालिकसूत्रम् ७/१४	३१५
२६७.	तापयति अष्टप्रकारं	आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तिः	११५
२६८.	तिअनाण नाण पण	चतुर्थकर्मग्रन्थः ३०	६३३
२६९.	तिर्हि गारवेर्हि	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	७२८
२७०.	तीसाए मोहणियठाणेर्हि	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	९६८
२७१.	तृतीयं विनयद्वारमाह	सम्यक्त्वसप्ततिकावृत्तिः १७-२४	५३४
२७२.	ते च गोचरविषया	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः २७०	७४२
२७३.	ते चोद्गमदोषाः षोडश	पिण्डनिर्युक्तिवृत्तिः ९२, ९३	७३९
२७४.	त्रिंशद्भिर्मोहनीयस्थानैः	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	९६८
२७५.	त्रीण्यज्ञानानि	चतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः ३०	६३४
२७६.	थंभा व कोहा व	दशवैकालिकसूत्रम् ९/१/१-१७, ९/२/१२-२०, ९/२/२३, ९/३/१-२	३२
२७७.	'थंभा व'त्ति, अस्य व्याख्या	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः ९/१/१-१७, ९/२/१२-२०, ९/२/२३, ९/३/१-२	३२
२७८.	१ दंसणसोही २ थिरकरण	संवेगरङ्गशाला २१४०-२१४७	४६४
२७९.	दंसण वय सामाइय	प्रवचनसारोद्धारः ९८०-९९४	५८४
२८०.	दंसणनाणचरित्ते	दशवैकालिकनिर्युक्तिः १८१	२२४
२८१.	दंसणमोहे वि तहा	कर्मप्रकृतिगतोपशमनाकरणम् ३२	२०९
२८२.	'दप्प' सिलोगो, दर्प्पो	स्थानाङ्गसूत्रवृत्तिः	५०६
२८३.	दप्पे सकारणंमि य	निशीथभाष्यम् ८८, ९६, ९७, १०४, ४७७, ४७८, ४७९, ४८०	५०७
२८४.	दर्शनज्ञानचारित्रादि	दशवैकालिकनिर्युक्तिवृत्तिः १८१	२२४

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
२८५.	दर्शनाचारश्चाष्टधा	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः १८२	३८४
२८६.	दशविधत्वमेव तस्याह	पञ्चाशकप्रकरणवृत्तिः १६/२	६३५
२८७.	दस आलोयणदोसा पन्नत्ता	व्याख्याप्रज्ञप्तिः ७९९	५१३
२८८.	दसविहा पडिसेवणा पं.तं.	स्थानाङ्गसूत्रम्	५०६
२८९.	दसहोहओ उ कप्पो	पञ्चाशकप्रकरणम् १७/२, ६	१०८८
२९०.	दाणं च होइ तिविहं	विंशतिर्विंशिका १२१-१४०	१०७
२९१.	दानं च शीलं च	शान्तसुधारसः १०/१	१०७
२९२.	दिट्ठिपडिलेहणेगा	प्रवचनसारोद्धारः ९६	९०५
२९३.	दिवि भवा दिव्याः	योगशास्त्रवृत्तिः १/२३	११४
२९४.	दिव्यौदारिककामानां	योगशास्त्रम् १/२३	११४
२९५.	दुःखं संसारिणः	षड्दर्शनसमुच्चयः ५	३३५
२९६.	दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून्	आवश्यकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः	१०७
२९७.	दुविहो कायंमि वणो	आवश्यकनिर्युक्तिः १४१९-१४२७	६३६
२९८.	देवताविषयो भेदो	षड्दर्शनसमुच्चयः ५९, ६०, ६७	३३८
२९९.	देवद्विजगुरुप्राज्ञ	भगवद्गीता १४-१६	१२५
३००.	द्रव्यं गुणस्तथा कर्म	विवेकविलासः ८/२९१-३०१	३३८
३०१.	द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रिय	पुष्पमालावृत्तिः २४७, २४८, २५२-२५७	२६५
३०२.	द्वात्रिंशद्भिर्योगसङ्ग्रहैः	आवश्यकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः	१०९४
३०३.	द्विविधं द्विभेदं	प्रथमकर्मग्रन्थवृत्तिः १७-२०	४८९
३०४.	धम्मे झाणे चउव्विहे	स्थानाङ्गसूत्रम् २४७	१३६
३०५.	धम्मो अहम्मो आगासं	उत्तराध्ययनसूत्रम् २८/७-१२	३३१
३०६.	धर्मो धर्मास्तिकायः	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः २८/७-१२	३३१
३०७.	धाइ दूइनिमित्ते	पिण्डविशुद्धिः ५८, ५९	७४१
३०८.	न केवलं गुरुचित्तोपक्रमः	विशेषावश्यकभाष्यवृत्तिः ९३१-९३४, ३४६४	२९
३०९.	न हणइ न हणावेइ	गाथासहस्री ४००, ४०१	९११
३१०.	नमो तेसिं खमासमणाणं	पाक्षित्रसूत्रम्	५७३
३११.	नव नवसङ्ख्यानि	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः	४५९
३१२.	नव पापनिदानानि	धर्मसङ्ग्रहवृत्तिः ९८	४५९
३१३.	नाणं पंचविहं पन्नत्तं	नन्दिसूत्रम्	९८४
३१४.	निदानं दिव्यमानुषर्द्धि	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिः	४५८
३१५.	निदायते लूयतेऽनेनेति	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रभाष्यवृत्तिः ७/१३	४५८
३१६.	निरूपितः श्रावकशब्दार्थः	श्रावकप्रज्ञप्तिवृत्तिः ६, १०६, १०७, १०८, २६०, २६१, २६५, २६६, २७०, २७१, २७५, २७६, २८०, २८४, २८९, २९२, ३१८, ३१९, ३२१, ३२२, ३२५, ३२६	५९२

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
३१७.	निस्संकिय निक्कंखिय	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः १८२	३८३
३१८.	'निस्सग्गुवएसरुइ' त्ति रुचिशब्दः	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः २८/१६-२७	५६७
३१९.	निस्सग्गुवएसरुई	उत्तराध्ययनसूत्रम् २८/१६-२७	५६७
३२०.	नैयायिकानां चत्वारि	विवेकविलासः ८/२८७, ३००	३३७
३२१.	पंचिंदियसंवरणो	गुरुस्थापनासूत्रम् १, २	१०६९
३२२.	पंचेव अणुव्वयाइं	श्रावकप्रज्ञप्तिः ६, १०६, १०७, १०८, २६०, २६१, २६५, २६६, २७०, २७१, २७५, २७६, २८०, २८४, २८९, २९२, ३१८, ३१९, ३२१, ३२२, ३२५, ३२६	५९२
३२३.	पंचेव इंदियाइं	पुष्पमाला २४७, २४८, २५२-२५७	२६५
३२४.	पंसयइ अवगुंडइ	संवेगरङ्गशाला ५५७८, ५५७९, ५५८०, ५६१२, ५७०३, ५७६९, ५८३४, ५८७०, ५९२०, ५९६६, ६०००, ६०२४, ६०६६, ६१११, ६१५५, ६२४३, ६२७०, ६३२७, ६३७७, ६४३८, ६४७३	७६९
३२५.	पञ्चभूतात्मकं वस्तु	विवेकविलासः ८/३०४	३४०
३२६.	पञ्चमं शङ्खादि	सम्यक्त्वसप्ततिकावृत्तिः ३१-३९	९३२
३२७.	पञ्चविंशतिभिर्भावनाभिः	आवश्यकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः	१०९७
३२८.	पञ्चविधवेदिकादोषाः	गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकास्वोपज्ञवृत्तिः २८	९०४
३२९.	पञ्चेन्द्रियाणि शब्दाद्या	षड्दर्शनसमुच्चयः ८	३३५
३३०.	पडिक्कमामि तिहिं	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	७३०
३३१.	पडिक्कमामि तिहिं विराहणाहिं	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	७५९
३३२.	पडिबंधो लहुयत्तं	पुष्पमाला २०६	४६५
३३३.	पडिरूवाई चउदस	सम्बोधप्रकरणम् ५९६-६५०	१०७७
३३४.	पडिरूवो तेयस्सी	उपदेशमाला १०, ११	७०२
३३५.	पडिलेहणा १ पमज्जणा २	प्रवचनसारोद्धारः ७६८	४८५
३३६.	पढमित्थ इंदभूई	नंदीसूत्रम् २०, २१	५
३३७.	पणवीसाए भावणाहिं	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	१०९७
३३८.	पणिहाणजोगजुत्तो	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः १८५	३८६
३३९.	पत्तं पत्ताबंधो	पञ्चवस्तुकः ७७२, ७७३, ७७९	६३९
३४०.	पत्तं परियाएणं	विंशतिर्विंशिकाः १२/७-१०	२३२
३४१.	पल्हट्टियमवट्टुंभं	—	२२८
३४२.	पवराइं वत्थपाया	उपदेशमाला ३२४-३२६	७२८
३४३.	पव्वज्जाजोग्गगुणेहिं	पञ्चवस्तुकः १०-१३	१०८७

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
३४४.	पात्रं पात्रबन्धः	पञ्चवस्तुकवृत्तिः ७७२, ७७३, ७७९	६३९
३४५.	पापं-कल्मषं तिष्ठति	पञ्चलिङ्गीप्रकरणबृहद्वृत्तिः	७६९
३४६.	पावं छिंदति जम्हा	पञ्चाशकप्रकरणम् १६/३	६३४
३४७.	पावयणी धम्मकही	चैत्यवन्दनमहाभाष्यम् १२८	९३१
३४८.	पिंडेसणा य सव्वा	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः २४०	९१२
३४९.	पिण्डस्थं च पदस्थं च	ध्यानदीपिका १३५-१७४	१४०
३५०.	पिण्डैषणा च सर्वा	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः २४०	९१२
३५१.	पुढविदगअगणि	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः ४६	७५५
३५२.	पुढविदगअगणिमारुअ	दशवैकालिकसूत्रम् ८/२-१२	२८७
३५३.	'पुरओ' त्ति सेहे	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	१०२६
३५४.	पुरओ पक्खासन्ने	गुरुवन्दनभाष्यम् ३५-३७	१०२६
३५५.	पुरओ पक्खासन्ने	प्रवचनसारोद्धारः १२९-१४९	१०३०
३५६.	पूर्वाह्णेऽपराह्णे च	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ७६८	४८५
३५७.	पृथिव्यप्तेजोवाय्वनन्त	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः १२४३	९९४
३५८.	पृथ्वीनाथसुता भुजिष्यचरिता	गाथासहस्री ७६४	७४५
३५९.	प्रकारान्तरेण सिद्धादिगुणान्	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	९८३
३६०.	प्रतिक्रमामि चतसृभिर्विकथाभिः	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	१०११
३६१.	प्रतिक्रामामि तिसृभि	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	७५९
३६२.	प्रतिक्रामामि त्रिभिः शल्यैः	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	७३०
३६३.	प्रतिनियतं विशिष्टा	उपदेशमालावृत्तिः १०, ११	७०२
३६४.	प्रतिषेवायां चालोचना	स्थानाङ्गसूत्रवृत्तिः १०	५१४
३६५.	प्रभूतकालमेकत्रावस्थाने	पुष्पमालावृत्तिः २०६	४६५
३६६.	प्रव्रज्यायोग्यस्य प्राणिनो	पञ्चवस्तुकवृत्तिः १०-१३	१०८७
३६७.	प्राकृत-संस्कृत	काव्यालङ्कारः	३४१
३६८.	बत्तिसाए जोगसंगहेहिं	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	१०९४
३६९.	बौद्धं नैयायिकं	षड्दर्शनसमुच्चयः ३, ७८, ७९	३३३
३७०.	बौद्धानां सुगतो	विवेकविलासः ८/२६५-२६६	३३५
३७१.	भवसयसहस्सदुल्लहे	उपदेशमाला १२३	३४१
३७२.	भयं भयमोहनीय	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः १३२०	३६६
३७३.	भावना द्वादशैतास्ता	ध्यानदीपिका ७-११	१२८
३७४.	भावि अईयं कोडीसहियं	प्रवचनसारोद्धारः १८७, १८८, २००, २०२	३२९
३७५.	भावोपयोगशून्याः	अध्यात्मकल्पद्रुमः १६४	१२८
३७६.	भाष्यन्ते प्रोच्यन्ते	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः १३२१	३१४
३७७.	भो लोकाः ! करणाभासेभ्यः	प्राकृतद्व्याश्रयवृत्तिः ८/१७	३४३

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
३७८.	मज्जं विसय कसाया	उत्तराध्ययनसूत्रनिर्युक्तिः १८०	२७२
३७९.	मतिश्रुतावधय	प्रज्ञापनासूत्रवृत्तिः २९	६३४
३८०.	मनसः सत्यं मनःसत्यं	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः	११०४
३८१.	माद्यन्ति येन तत् मद्यं	उत्तराध्ययनसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः १८०	२७३
३८२.	मार्गाच्यवनार्थं निर्जरार्थञ्च	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ६८५	८६३
३८३.	'मास' त्ति आद्यान्त्य	कल्पसूत्रसुबोधिका १	४६२
३८४.	मासाइ सत्तंता पढमा	पञ्चाशकप्रकरणम् १८/३-२०	६४७
३८५.	'मासे'त्यादि, मासादयो	पञ्चाशकप्रकरणवृत्तिः १८/३-२०	६४७
३८६.	मिच्छत्तं जमुइण्णं	विशेषावश्यकभाष्यम् ५३२	२१२
३८७.	मिच्छत्तं वेयतियं	प्रवचनसारोद्धारः ७२१	८८४
३८८.	मिच्छे सासण मीसे	द्वितीयकर्मग्रन्थः १२	६८६
३८९.	मित्रा तारा बला	योगदृष्टिसमुच्चयः १३, १५, १६, १७, १८, १९, २१, ४१, ४९, ५७, १५४, १६२, १७०, १७८	४२०
३९०.	मीमांसका द्विधा कर्म	विवेकविलासः ८/२५८, २५९, २६०	३३४
३९१.	'मुसावाउ' त्ति सूत्रं	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः ६/१२	३१५
३९२.	मुसावाओ उ लोगम्मि	दशवैकालिकसूत्रम् ६/१२	३१५
३९३.	मोक्षेण योजनाद् योगः	ज्ञानसारः २७/१	४२०
३९४.	मैत्रीप्रमोदकारुण्य	योगशास्त्रम् ४/११७-१२१	१३७
३९५.	यः कश्चिन्मन्दमतिर्गुरुं	धर्मरत्नप्रकरणवृत्तिः ११९, १२६	४२
३९६.	यः विविक्तः रहस्यभूत	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः १-९	४५६
३९७.	यथा पथः परिभ्रष्टाः	लोकप्रकाशः ३/३६४-३८०	३२१
३९८.	यमनियमासन	पातञ्जलयोगसूत्रम् २/२१	४१८
३९९.	यमनियमासनबन्धं	ध्यानदीपिका ९८	४१८
४००.	यस्माद्विनयति-स्फेटयति	पुष्पमालावृत्तिः ४०२	५३४
४०१.	यस्य साधोरात्मा	आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तिः ७९६-७९७	३२३
४०२.	योजनाद्-घटनात्	योगबिन्दुवृत्तिः २०१	४१८
४०३.	योजनाद्योग इत्युक्तो	योगबिन्दुः २०१	४१८
४०४.	रागादीनां गणो	विवेकविलासः ८/२६९	३३५
४०५.	लघिमा वशितेशित्वं	—	४१९
४०६.	लिश्यते श्लिष्यते	प्राचीनचतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः २	३१७
४०७.	लेवडमलेवडं वा	पञ्चवस्तुकः २९८-३०४	७४२
४०८.	लोकायता वदन्त्येवं	षड्दर्शनसमुच्चयः ८०, ८३	३४०
४०९.	वचोरससुपर्वद्रु	उपदेशकल्पवल्ली २१/२-७	२८
४१०.	वन्थू सठासठेसु	प्राकृतद्व्याश्रयः ८/१२	३४३

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
४११.	वयछक्कं कायछक्कं	समवायाङ्गसूत्रम् १६	५४६
४१२.	वयछक्काई अट्ठारसेव	सम्यक्त्वप्रकरणम् १४४-१५१	१०७३
४१३.	वसहि कह निसिज्जिदिय	आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तिः	४५४
४१४.	वस्त्रं चक्षुषा निरूप्य	ओघनिर्युक्तिवृत्तिः	९०५
४१५.	वाचना-प्रच्छना-	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ९/२५	२२८
४१६.	वितथं विपरीतं यत्करणं	ओघनिर्युक्तिभाष्यवृत्तिः २६७	९०२
४१७.	वितहकरणं च तुरिअं	ओघनिर्युक्तिभाष्यम् १६२, १६३	९०२
४१८.	विना भृत्यैर्यथा राज्ञां	उपदेशप्रदीपः ३४९-३६०	९
४१९.	विपक्षज्ञाने सति	योगशास्त्रवृत्तिः २/३	८२३
४२०.	विहारोऽप्रतिबद्धश्च	धर्मसङ्ग्रहः १२६	४६२
४२१.	वीसं असमाहिठाणा	समवायाङ्गसूत्रम्	८०९
४२२.	वेदिकायाः पञ्चभेदाः	उत्तराध्ययनसूत्रदीपिका २६/२६	९०१
४२३.	वेययसम्मत्तं पुण	विशेषावश्यकभाष्यम् ५३३	२१३
४२४.	व्याख्यानादन्यदाप्येषां	दानादिप्रकरणम् २/४१-४८	१३
४२५.	व्रतषट्कं महाव्रतानि	समवायाङ्गसूत्रवृत्तिः १६	५४६
४२६.	व्रतषट्कादयो	सम्यक्त्वप्रकरणवृत्तिः १४४-१५१	१०७३
४२७.	शलतीति-शल्यम्	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रवृत्तिः ७/१३	७३०
४२८.	शान्तो दान्तो	अध्यात्मसारः २/७	३४१
४२९.	शिवस्य दर्शने तर्का	विवेकविलासः ८/२८५-२८६	३३७
४३०.	शिवेनोलूकरूपेण	षड्दर्शनसमुच्चयः ३०, १४	३३८
४३१.	शुक्लध्यानस्य भेदानाह	योगशास्त्रवृत्तिः ११/५-१०	१४३
४३२.	शुद्धं निर्मलम्	प्राकृतद्व्याश्रयवृत्तिः ८/७	३४२
४३३.	श्रद्धया परया तप्तं	भगवद्गीता १७-१९	१२६
४३४.	श्रुतज्ञानं द्विधा	पुष्पमालावृत्तिः २२-२५	२२९
४३५.	षड्विधा सा प्राकृती	षड्भाषाचन्द्रिकोपोद्घातः	३४१
४३६.	संकिय १ मक्खिय २	यतिदिनचर्या ७९, ९२-९७	८११
४३७.	'संकिलेसं च' त्ति सङ्क्लेशो	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः २०	४७६
४३८.	संघाइयाण कज्जे	सम्बोधप्रकरणम् ७४९	९३१
४३९.	संतोसो १ करणजओ २	प्रव्रज्याविधानकुलकम्	३६९
४४०.	'संवेग' त्ति संवेगः	मूलशुद्धिप्रकरणवृत्तिः १०	२३६
४४१.	संसट्ठ १ मसंसट्ठा २	प्रवचनसारोद्धारः ७३९-७४४	३६७
४४२.	संस्कृतं प्राकृतं	प्राकृतलक्षणम्	३४१
४४३.	सञ्ज्ञाएण पसत्थं झाणं	उपदेशमाला ३३८-३४०	२३५
४४४.	सञ्ज्ञानं सञ्ज्ञा आभोगः	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ९२३, ९२४, ९२५	७२६

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
४४५.	सत्तवह-वेह-बंधण	ध्यानशतकम् १९-२५	१३३
४४६.	सत्थोइयगुणजुत्तो	धर्मपरीक्षा ८९-९५	२०
४४७.	सन्तो मुनयः पदार्था वा	प्राचीनचतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः ३४	७२४
४४८.	सपडिक्कमणो धम्मो	आवश्यकनिर्युक्तिः १२४४, १२५०, १२७१, १२४७	३२६
४४९.	सप्तविंशतिप्रकारे	आवश्यकसूत्रवृत्तिः	९१०
४५०.	सप्रतिक्रमणो धर्मः	आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तिः १२४४, १२५०, १२७१, १२४७	३२६
४५१.	समणाणं सउणाणं	ओघनिर्युक्तिः १७३	४६३
४५२.	समणेण सावएण य	अनुयोगद्वारसूत्रम् ३	३२२
४५३.	'समणेण०' गाहा, श्रमणादिना	अनुयोगद्वारसूत्रवृत्तिः ३	३२२
४५४.	समाधानं समाधिश्चेतसः	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिः	८०९
४५५.	'समाहिठाण' त्ति-समाधे	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः	४८६
४५६.	सम्प्रति निद्रापञ्चकम	प्रथमकर्मग्रन्थवृत्तिः ११, १२	२७४
४५७.	सम्मत्तनाणचरणा	प्रवचनसारोद्धारः ५४८, ५४९	१०७०
४५८.	सम्मद्दंसणजुत्तो	सम्यक्त्वसप्ततिका ३१-३९	९३२
४५९.	सम्यक्-सर्वज्ञप्रवचना	पुष्पमालावृत्तिः १७०	२२४
४६०.	साम्प्रतं स्वाध्यायद्वारं	उपदेशमालावृत्तिः ३३८-३४०	२३५
४६१.	सर्वज्ञराजचरणान्	प्राकृतद्व्याश्रयवृत्तिः ८/१२	३४३
४६२.	सर्वसावद्ययोगानां	योगशास्त्रम् १/१८	२१७
४६३.	सा पडिसेवणा दुविहा	निशीथभाष्यचूर्णिः ८८, ९६, ९७, १०४, ४७७, ४७८, ४७९, ४८०	५०७
४६४.	साङ्ख्या निरीश्वराः	षड्दर्शनसमुच्चयः ३६	३३९
४६५.	साङ्ख्या निरीश्वराः	षड्दर्शनसमुच्चयः ४२, ४४-५१, ५३	३३९
४६६.	साङ्ख्यैर्देवः शिवः	विवेकविलासः ८/२७६, २७८-२८३	३३९
४६७.	सामइयं छेओवट्ठवणं	नवतत्त्वप्रकरणभाष्यम् ८८	२१८
४६८.	सामाचारीं साधुजनकर्त्तव्यरूपां	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः १-७	४८२
४६९.	सामायारीं पवक्खामि	उत्तराध्ययनसूत्रम् २६/१-७	४८२
४७०.	साम्प्रतं कथामाह	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः १८८-२०६	९३
४७१.	साम्प्रतं 'गुणवीसदोस' त्ति	चैत्यवन्दनभाष्यवृत्तिः ४५, ४६	७८३
४७२.	साम्प्रतं चारित्राचारमाह	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः १८५	३८६
४७३.	साम्प्रतं ज्ञानाचारमाह	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः १८४	३८०
४७४.	साम्प्रतं यथोद्देशस्तथा	ध्यानशतकवृत्तिः ६-१०, १३, १४	१२९
४७५.	साम्प्रतं संयमव्याचिख्यासयाऽऽह	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः ४६	७५५

क्र.	अवतरणम्	ग्रन्थनाम	पृष्ठ क्र.
४७६.	साम्प्रतमृद्धिगौरवं	उपदेशमालावृत्तिः ३२४-३२६	७२८
४७७.	साम्प्रतमेनामेव प्रतिपदं	उपदेशमालावृत्तिः २९६-३००	२२५
४७८.	साम्यं यथोक्तस्वरूपं	योगशास्त्रवृत्तिः ४/५५, ५६, ५७, ५८, ५९, ६१, ६५, ६८, ७०, ७२, ७४, ७९, ८०, ८६, ८७, ९२, १०३, १०९	६६०
४७९.	साम्यं स्याद् निर्ममत्वेन	योगशास्त्रम् ४/५५, ५६, ५७, ५८, ५९, ६१, ६५, ६८, ७०, ७२, ७४, ७९, ८०, ८६, ८७, ९२, १०३, १०९	६५९
४८०.	सारणा हिते प्रवर्तनलक्षणा	गच्छचारप्रकीर्णकवृत्तिः १७	१२८
४८१.	सासूयगणियवायग	—	३१५
४८२.	सिक्खा इमस्स दुविहा	विंशतिर्विंशिकाः १२/१, ६, ११, १२, १३	५७४
४८३.	'सिणेहं' ति सूत्रं	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः ८/१५, १६	७०३
४८४.	सिणेहं पुप्फसुहुमं च	दशवैकालिकसूत्रम् ८/१५, १६	७०३
४८५.	सुअं मे आउसं !	दशवैकालिकसूत्रम् ९/४	५१६
४८६.	सुद्धं सामायारम	—	१११
४८७.	सुद्धाकसाय-हितपक-	प्राकृतद्व्याश्रयः ८/७	३४२
४८८.	सुवर्णसदृशत्वमेव	धर्मपरीक्षावृत्तिः ८९-९५	२०
४८९.	सुहपडिबोहा निद्दा	प्रथमकर्मग्रन्थः ११, १२	२७४
४९०.	सुहुमियरभूजलानल	प्रवचनसारोद्धारः १२४३	९९४
४९१.	सो उस्सग्गो दुविहो	आवश्यकनिर्युक्तिः १४५२, १४५८, १५३१, १५५१	३२८
४९२.	'सो उस्सग्गो दुविहो' स कायोत्सर्गो	आवश्यकनिर्युक्तिवृत्तिः १४५२, १४५८, १५३१, १५५१	३२८
४९३.	सोलस कसाय नव नोकसाय	प्रथमकर्मग्रन्थः १७-२०	४८९
४९४.	सोही उज्जुयभूयस्स	उत्तराध्ययनसूत्रम् ३/१२	११३८
४९५.	स्पर्शनरसनघ्राण	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् २/२०	२६५
४९६.	स्पर्शरसगन्धवर्ण	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् २/२१	२६९
४९७.	स्पष्ट्र	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः ३४/३, ३४/२१-३२	३१७
४९८.	स्वाध्यायः पञ्चविधः	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रभाष्यम् ९/२५	२२८
४९९.	हास्यं-विस्मयादिषु	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः ७२१	४७७
५००.	हिंसानृतस्तेयाब्रह्म	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ७/१	२१९
५०१.	हीलिय खिंसिय	प्रवचनसारोद्धारः १३२१	३१४
५०२.	हे महाराज ! अस्माभिः	प्राकृतद्व्याश्रयवृत्तिः ७/९९	३४२

• • •

परिशिष्टम्-४

गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकाकुलकस्य प्रेमीयवृत्तिगतावतरणग्रन्थनाम्नां सूचिः ।

क्र.	ग्रन्थनाम	कर्तारः	पृष्ठ क्र.
१.	अध्यात्मकल्पद्रुमः	मुनिसुन्दरसूरयः	१२८
२.	अध्यात्मसारः	महो. यशोविजयगणयः	१४, ३४१
३.	अध्यात्मसारवृत्तिः	पन्न्यासगम्भीरविजयाः	१४
४.	अनुयोगद्वारसूत्रम्	पूर्वाचार्याः	३२२, ३२२, ४३०
५.	अनुयोगद्वारसूत्रवृत्तिः	मल. हेमचन्द्रसूरयः	३२२, ३२३, ४३०
६.	अर्हद्गीता	महो. मेघविजयगणयः	१०
७.	आवश्यकसूत्रनिर्युक्तिः	भद्रबाहुस्वामिनः	४२, ३२३, ३२६, ३२७, ६३६, ९९९, १०९४
८.	आवश्यकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः	मलयगिरिसूरयः	१०७, ११५, ३२३
९.	आवश्यकसूत्रनिर्युक्तिवृत्तिः	हरिभद्रसूरयः	३२६, ३२८, ४५४, ६३५, ७३०, ७४५, ७५९, ७८०, ९१०, ९५७, ९६८, ९८१, ९८३, ९९९, १०११, १०२६, १०९१, १०९४, १०९७
१०.	उत्तराध्ययनसूत्रदीपिका	लक्ष्मीलाभगणयः	९०१
११.	उत्तराध्ययनसूत्रनिर्युक्तिः	भद्रबाहुस्वामिनः	२७२, ७८५, ८८१
१२.	उत्तराध्ययनसूत्रम्	स्थविरभगवन्तः	२२८, २६९, ३१७, ३३१, ४५५, ४८२, ५६७, ८५५, ८६३, ११३८
१३.	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः	महो. भावविजयगणयः	२२८, २६९, ३१७, ३३१, ४८२, ५६७, ८५५, ९०५
१४.	उत्तराध्ययनसूत्रवृत्तिः	शान्तिसूरयः	२७३, ४५६, ७८५, ८६४, ८८१
१५.	उपदेशकल्पवल्ली	पण्डितसुमतिविजयगणयः	७, १४
१६.	उपदेशकल्पवल्ली	महो. इन्द्रहंसगणयः	२८
१७.	उपदेशमाला	महो. धर्मदासगणयः	२२५, २३५, ३४१, ३७१, ७०२, ७२८
१८.	उपदेशमालावृत्तिः	सिद्धर्षिगणयः	२२५, २३५, ३७१, ७०२, ७२८
१९.	उपदेशप्रदीपः	मुक्तिविमलगणयः	९
२०.	ओघनिर्युक्तिः	श्रीभद्रबाहुस्वामिनः	४२६, ४६३, ९०२
२१.	ओघनिर्युक्तिवृत्तिः	श्रीद्रोणाचार्याः	४२६, ९०२, ९०५
२२.	कर्मप्रकृतिः	शिवशर्मसूरयः	२०९, २१६
२३.	कर्मप्रकृतिवृत्तिः	महो. यशोविजयगणयः	२०९, २१६
२४.	कल्पसूत्रवृत्तिः	महो. विनयविजयगणयः	४६२
२५.	काव्यालङ्कारः	रुद्रटः	३४१
२६.	गच्छाचारप्रकीर्णकम्	पूर्वाचार्याः	२९
२७.	गच्छाचारप्रकीर्णकवृत्तिः	वानर्षिगणयः	१२८
२८.	गच्छाचारप्रकीर्णकवृत्तिः	विजयविमलगणयः	२९

क्र.	ग्रन्थनाम	कर्तारः	पृष्ठ क्र.
२९.	गाथासहस्री	महो. समयसुन्दरगणयः	७४५, ९११
३०.	गुरुगुणषट्त्रिंशत्षट्त्रिंशिकावृत्तिः	रत्नशेखरसूरयः	३७०, ९०४
३१.	गुरुतत्त्वविनिश्चयः	महो. यशोविजयगणयः	६, २३
३२.	गुरुतत्त्वविनिश्चयवृत्तिः	महो. यशोविजयगणयः	६, २३
३३.	गुरुवन्दनभाष्यम्	देवेन्द्रसूरयः	३२४, १०२६
३४.	गुरुस्थापनासूत्रम्	सुधर्मस्वामिनः	१०६९
३५.	गुरुस्थापनाशतकम्	श्रीधरः	२७
३६.	चतुर्थकर्मग्रन्थः	देवेन्द्रसूरयः	६३३
३७.	चतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः	देवेन्द्रसूरयः	२१४, २१७, ६३४, ६८५
३८.	चन्द्रप्रज्ञप्तिवृत्तिः	मलयगिरिसूरयः	४८
३९.	चैत्यवन्दनभाष्यम्	देवेन्द्रसूरयः	७८३
४०.	चैत्यवन्दनभाष्यवृत्तिः	देवेन्द्रसूरयः	७८३
४१.	चैत्यवन्दनमहाभाष्यम्	शान्तिसूरयः	९३१
४२.	जयतिहुअणस्तोत्रवृत्तिः	महो. समयसुन्दरगणयः	४१९
४३.	जीवविचारवृत्तिः	रत्नविजयाः	९९३
४४.	ज्ञानसारः	महो. यशोविजयगणयः	६, ४२०
४५.	ज्ञानसारवृत्तिः	महो. गम्भीरविजयाः	६
४६.	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रभाष्यम्	उमास्वातिवाचकाः	२२८, ४१९
४७.	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्	उमास्वातिवाचकाः	१०७, १२८, २१९, २२८, २६५, २६९, ३३०, ४७५
४८.	तत्त्वार्थाधिगमसूत्रवृत्तिः	सिद्धसेनगणयः	२६५, २७४, २७४, ४१९, ४५४, ४५८, ७३०
४९.	दशवैकालिकसूत्रचूर्णिः	अगस्त्यसिंहसूरयः	३१५
५०.	दशवैकालिकसूत्रनिर्युक्तिः	भद्रबाहुस्वामिनः	९३, २२४, ३८०, ३८३, ३८६, ६४६, ७५५, ७७९, ९१२, १०३७
५१.	दशवैकालिकसूत्रम्	शय्यंभवसूरयः	३२, २८७, ३१५, ३१५, ३१६, ४९४, ५१६, ५४६, ७०३, ११३९
५२.	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः	तिलकाचार्याः	३१६
५३.	दशवैकालिकसूत्रवृत्तिः	हरिभद्रसूरयः	३२, ९३, २२४, २८९, ३१५, ३१६, ३८०, ३८४, ३८६, ४९४, ५१६, ५४६, ७०३, ७५५, ७७९, ९१२, १०३८
५४.	दशाश्रुतस्कन्धनिर्युक्तिः	भद्रबाहुस्वामिनः	८४९
५५.	दशाश्रुतस्कन्धनिर्युक्तिचूर्णिः	पूर्वाचार्याः	८४९
५६.	दानादिप्रकरणम्	सूराचार्याः	१३
५७.	द्वितीयकर्मग्रन्थः	देवेन्द्रसूरयः	६८६
५८.	द्वितीयकर्मग्रन्थवृत्तिः	देवेन्द्रसूरयः	६८८
५९.	धर्मपरीक्षा	महो. यशोविजयगणयः	२०
६०.	धर्मपरीक्षावृत्तिः	महो. यशोविजयगणयः	२०
६१.	धर्मरत्नकरण्डकः	श्रीवर्धमानसूरयः	१२

क्र.	ग्रन्थनाम	कर्तारः	पृष्ठ क्र.
६२.	धर्मरत्नप्रकरणम्	शान्तिसूरयः	४२
६३.	धर्मरत्नप्रकरणवृत्तिः	देवेन्द्रसूरयः	४२
६४.	धर्मसङ्ग्रहः	महो. मानविजयगणयः	४६२
६५.	धर्मसङ्ग्रहणी	हरिभद्रसूरयः	२३६
६६.	धर्मसङ्ग्रहवृत्तिः	महो. मानविजयगणयः	४५९, ४६२
६७.	धर्माचार्यबहुमानकुलकम्	रत्नसिंहसूरयः	१५
६८.	ध्यानदीपिका	महो. श्रीसकलचन्द्रगणयः	१२८, १४०, ४१८
६९.	ध्यानशतकम्	श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणाः	१२९, १३३
७०.	ध्यानशतकवृत्तिः	हरिभद्रसूरयः	१२९, १३३
७१.	नन्दिसूत्रम्	महो. देववाचकगणयः	५, ३८९, ९८४
७२.	नन्दिसूत्रवृत्तिः	मलयगिरिसूरयः	३९१, ५७२, ९८४
७३.	नन्दिसूत्रवृत्तिः	हरिभद्रसूरयः	३८९
७४.	नवतत्त्वप्रकरणभाष्यम्	अभयदेवसूरयः	२१८
७५.	नवतत्त्वप्रकरणभाष्यवृत्तिः	यशोदेवोपाध्यायाः	२१८
७६.	नवतत्त्वप्रकरणम्	अज्ञाताः	४५३
७७.	निशीथभाष्यचूर्णिः	जिनदासगणयः	५०७
७८.	निशीथभाष्यम्	सङ्घदासगणयः	५०७
७९.	पञ्चलिङ्गीप्रकरणम्	जिनपतिसूरयः	७६९
८०.	पञ्चवस्तुकः	हरिभद्रसूरयः	२८, २७६, ४६३, ६३९, ७४२, १०८७
८१.	पञ्चवस्तुकवृत्तिः	हरिभद्रसूरयः	२९, २७६, ४६३, ६३९, ७४२, १०८७
८२.	पञ्चसूत्रम्	चिरन्तनाचार्याः	११३९
८३.	पञ्चाशकप्रकरणम्	हरिभद्रसूरयः	१११, ६३४, ६३५, ६४७, १०८८
८४.	पञ्चाशकप्रकरणवृत्तिः	अभयदेवसूरयः	१११, ६३४, ६३५, ६३५, ६४७, १०८८
८५.	पाक्षिकसूत्रम्	पूर्वाचार्याः	११५, ४७६, ५७३, १०९०
८६.	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः	यशोदेवसूरयः	४५९, ४७५, ४७६, ४७६, ४८६, ५७३, १०९०, ११००, ११००, ११०४, ११०५
८७.	पातञ्जलयोगसूत्रम्	पतञ्जलिमहर्षयः	४१८
८८.	पिण्डनिर्युक्तिः	भद्रबाहुस्वामिनः	७३९
८९.	पिण्डनिर्युक्तिवृत्तिः	मलयगिरिसूरयः	७३९
९०.	पिण्डविशुद्धिः	जिनवल्लभगणयः	७४१, ८१५
९१.	पिण्डविशुद्धिवृत्तिः	चन्द्रसूरयः	७४१, ९११
९२.	पुष्पमाला	मल. हेमचन्द्रसूरयः	२२२, २२४, २२९, २६५, ४६५, ५३४, ७६७, ९८३
९३.	पुष्पमालावृत्तिः	मल. हेमचन्द्रसूरयः	२२२, २२४, २२९, २६६, ४६५, ५३४, ७६७, ९८३
९४.	प्रज्ञापनासूत्रवृत्तिः	मलयगिरिसूरयः	६३४
९५.	प्रथमकर्मग्रन्थः	देवेन्द्रसूरयः	२७४, ४१५, ४८९
९६.	प्रथमकर्मग्रन्थवृत्तिः	देवेन्द्रसूरयः	२७४, ३९१, ४१५, ४८९

क्र.	ग्रन्थनाम	कर्तारः	पृष्ठ क्र.
९७.	प्रबोधचिन्तामणिः	जयशेखरसूरयः	१४
९८.	प्रवचनसारोद्धारः	नेमिचन्द्रसूरयः	११५, ३१४, ३२४, ३२९, ३६६, ३६७, ४८५, ५३३, ५४५, ५८४, ६०५, ७२५, ७५४, ८८४, ९०५, ९१६, ९९४, १००२, १०३०, १०५०, १०७०, १०५६
९९.	प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः	सिद्धसेनसूरयः	११५, ३१४, ३२४, ३२५, ३२७, ३२९, ३६६, ३६७, ४७७, ४८५, ५३३, ५४५, ५८४, ६०५, ७२६, ७४२, ७५४, ८११, ८१५, ८६३, ८८४, ८८४, ९०५, ९१६, ९९४, १००५, १०३०, १०५०, १०५६, १०७०
१००.	प्रव्रज्याविधानकुलकम्	परमानन्दसूरयः	३६९
१०१.	प्रशमरतिः	उमास्वातिवाचकाः	८
१०२.	प्रशमरतिवृत्तिः	अज्ञाताः	८
१०३.	प्राकृतद्व्याश्रयः	क.स. हेमचन्द्रसूरयः	३४२, ३४२, ३४२, ३४३, ३४३
१०४.	प्राकृतद्व्याश्रयवृत्तिः	पूर्णकलशगणयः	३४२, ३४२, ३४२, ३४३, ३४३
१०५.	प्राकृतलक्षणम्	चण्डकवयः	३४१
१०६.	प्राचीनचतुर्थकर्मग्रन्थः	जिनवल्लभगणयः	७२४
१०७.	प्राचीनचतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः	मलयगिरिसूरयः	३१७
१०८.	प्राचीनचतुर्थकर्मग्रन्थवृत्तिः	हरिभद्रसूरयः	७२४
१०९.	भक्तामरस्तोत्रम्	मानतुङ्गसूरयः	११३६
११०.	भगवद्गीता	—	१२५, १२६
१११.	भगवद्गीतागूढार्थदीपिका	मधुसूदनपण्डिताः	१२५
११२.	भगवद्गीताबालबोधिनी	गणेशशास्त्रिपाठकाः	१२६
११३.	मार्गपरिशुद्धिः	महो. यशोविजयगणयः	७, ११
११४.	मोक्षोपदेशपञ्चाशकम्	मुनिचन्द्रसूरयः	७
११५.	मूलशुद्धिप्रकरणवृत्तिः	देवचन्द्रसूरयः	३३६
११६.	यतिदिनचर्या	भावदेवसूरयः	८११
११७.	यतिदिनचर्यावचूर्णिः	मतिसागरसूरयः	८१२
११८.	यतिलक्षणसमुच्चयः	महो. यशोविजयगणयः	१४
११९.	यतिशिक्षापञ्चाशिका	अज्ञाताः	३१
१२०.	योगदृष्टिसमुच्चयः	हरिभद्रसूरयः	१२, ४२०
१२१.	योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तिः	श्रीहरिभद्रसूरयः	१२, ४२०
१२२.	योगबिन्दुः	श्रीहरिभद्रसूरयः	४१८
१२३.	योगबिन्दुवृत्तिः	श्रीहरिभद्रसूरयः	४१८
१२४.	योगशास्त्रम्	क.स. हेमचन्द्रसूरयः	८, ११४, १३७, १४३, २१७, २१९, ६५९, ८२३
१२५.	योगशास्त्रवृत्तिः	क.स. हेमचन्द्रसूरयः	८, ११४, १३७, १४३, २१९, ३७१, ६६०, ८२३, ९३२, ९७५
१२६.	लोकप्रकाशः	महो. विनयविजयगणयः	२०, ३२१

क्र.	ग्रन्थनाम	कर्तारः	पृष्ठ क्र.
१२७.	विंशतिर्विंशिकाः	हरिभद्रसूरयः	१०७, २३२, ५७४
१२८.	विंशतिर्विंशिकावृत्तिः	कुलचन्द्रसूरयः	२३२, ५७५
१२९.	विचारसारः	प्रद्युम्नसूरयः	५७४
१३०.	विवेकविलासः	जिनदत्तसूरयः	३३४, ३३५, ३३५, ३३६, ३३७, ३३७, ३३८, ३३९, ३४०
१३१.	विशेषावश्यकभाष्यम्	जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणाः	२९, २०८, २१२, २१३, ९२३, ९९४
१३२.	विशेषावश्यकभाष्यवृत्तिः	मल. हेमचन्द्रसूरयः	२९, २०८, २१२, २१३, ९२३, ९९४
१३३.	व्याख्याप्रज्ञप्तिः	सुधर्मस्वामिनः	५१३
१३४.	व्याख्याप्रज्ञप्तिवृत्तिः	अभयदेवसूरयः	५१३
१३५.	शान्तसुधारसः	महो. विनयविजयगणयः	१०७
१३६.	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रम्	पूर्वाचार्याः	१२९, ७२८, ७३०, ७५९, ९५६, ९६८, ९८१, १०१०, १०९१, १०९४, १०९७
१३७.	श्रमणप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिः		४५८, ८०९, ८५२, ९५६
१३८.	श्रावकप्रज्ञप्तिः	उमास्वातिवाचकाः	५९२
१३९.	श्रावकप्रज्ञप्तिवृत्तिः	हरिभद्रसूरयः	५९२
१४०.	षडशीतिभाष्यम्	अज्ञाताः	६८६
१४१.	षड्दर्शनसमुच्चयः	मल. राजशेखरसूरयः	३३६, ३३८, ३३९, ४१८
१४२.	षड्दर्शनसमुच्चयः	हरिभद्रसूरयः	३३३, ३३३, ३३४, ३३५, ३३५, ३३७, ३३७, ३३८, ३३९, ३४०
१४३.	षड्दर्शनसमुच्चयवृत्तिः	सोमतिलकसूरयः	३३३
१४४.	षड्दर्शनसमुच्चयावचूरिः	अज्ञाताः	३३५
१४५.	षड्भाषाचन्द्रिकोपोद्घातः		३४१
१४६.	षोडशकप्रकरणम्	हरिभद्रसूरयः	११
१४७.	षोडशकप्रकरणवृत्तिः	महो. यशोविजयगणयः	१२
१४८.	संवेगरङ्गशाला	जिनचन्द्रसूरयः	७, २८, २३६, ३८७, ४६४, ७६९, ९५९, ९७५
१४९.	समवायाङ्गसूत्रम्	सुधर्मस्वामिनः	५४६, ८०९, ८५०
१५०.	समवायाङ्गसूत्रवृत्तिः	अभयदेवसूरयः	५४६, ८१०, ८५०
१५१.	सम्बोधप्रकरणम्	हरिभद्रसूरयः	९३१, ९३८, १०७७
१५२.	सम्यक्त्वप्रकरणम्	चन्द्रप्रभसूरयः	१०५४, १०७३
१५३.	सम्यक्त्वप्रकरणवृत्तिः	चक्रेश्वरसूरयः	१०५४, १०५७, १०७३
१५४.	सम्यक्त्वसप्ततिका	हरिभद्रसूरयः	५३४, ९३२
१५५.	सम्यक्त्वसप्ततिकावृत्तिः	सङ्घतिलकाचार्याः	५३४, ९३२
१५६.	स्थानाङ्गसूत्रम्	सुधर्मस्वामिनः	१३६, ५०६
१५७.	स्थानाङ्गसूत्रवृत्तिः	अभयदेवसूरयः	१३७, ५०६, ५१४
१५८.	हिङ्गुलप्रकरणम्	उपा. विनयसागराः	११

પરિશિષ્ટ-૫

ગુરુગુણષટ્ત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકાકુલકની પ્રેમીયાવૃત્તિના ગુજરાતી ભાવાનુવાદમાં લીધેલા અન્ય ગ્રન્થોના ભાવાનુવાદોની સૂચિ

ક્ર.	ગ્રન્થનામ	કર્તા	પૃષ્ઠ ક્ર.
૧.	સટીક ધર્મપરીક્ષાનો ભાવાનુવાદ	આ. શ્રીઅભયશેખરસૂરિજી મ.	૬૧
૨.	સટીક ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચયનો ભાવાનુવાદ	આ. શ્રીરાજશેખરસૂરિજી મ.	૬૩
૩.	સટીક વિશેષાવશ્યકભાષ્યનો ભાવાનુવાદ	શાહ ચુનીલાલ હકમચંદ	૬૮, ૨૪૧, ૨૪૩, ૯૪૬, ૯૯૭
૪.	સટીક દશવૈકાલિકસૂત્રનો ભાવાનુવાદ	મુનિશ્રી ગુણહંસવિજયજી મ.	૭૦, ૧૪૬, ૩૦૮, ૩૯૫, ૩૯૯, ૫૨૭, ૫૬૩, ૭૨૧, ૭૬૨
૫.	સટીક પંચાશકપ્રકરણનો ભાવાનુવાદ	આ. શ્રીરાજશેખરસૂરિજી મ.	૧૬૬, ૬૪૨, ૬૬૬, ૧૧૧૫
૬.	સટીક યોગશાસ્ત્રનો ભાવાનુવાદ	આ. શ્રીહેમસાગરસૂરિજી મ.	૧૬૮, ૧૮૫, ૨૦૫, ૨૪૯, ૬૭૮, ૯૮૦
૭.	સટીક પ્રવચનસારોદ્ધારનો ભાવાનુવાદ	મુનિશ્રી અમિતયશવિજયજી મ.	૧૬૮, ૩૫૩, ૩૭૪, ૪૯૮, ૫૬૧, ૬૧૨, ૬૨૯, ૭૩૩, ૭૬૧, ૯૩૯, ૧૦૧૭, ૧૦૪૩, ૧૦૫૯, ૧૦૬૬, ૧૧૦૭
૮.	ધ્યાનદીપિકાનો ભાવાનુવાદ	આ. શ્રીકેશરસૂરિજી મ.	૧૮૮
૯.	સટીક પુષ્પમાળાનો ભાવાનુવાદ	આ. શ્રીરાજશેખરસૂરિજી મ.	૨૫૨, ૨૬૦, ૨૯૨, ૭૭૪, ૯૮૯
૧૦.	સટીક પંચવસ્તુકનો ભાવાનુવાદ	આ. શ્રીરાજશેખરસૂરિજી મ.	૩૦૦, ૭૫૧, ૧૧૧૪
૧૧.	સટીક ઓઘનિર્યુક્તિનો ભાવાનુવાદ	મુનિશ્રી ગુણહંસવિજયજી મ.	૪૪૫
૧૨.	સટીક ધર્મસંગ્રહનો ભાવાનુવાદ	આ. શ્રીભદ્રંકરસૂરિજી મ.	૪૭૨
૧૩.	સટીક પિંડવિશુદ્ધિનો ભાવાનુવાદ	મુનિશ્રી કુલભાનુવિજયજી મ.	૭૪૮, ૮૩૦
૧૪.	સંવેગરંગશાળાનો ભાવાનુવાદ	આ. શ્રીભદ્રંકરસૂરિજી મ.	૯૬૫
૧૫.	સટીક સમ્યક્ત્વપ્રકરણનો ભાવાનુવાદ	મુનિશ્રી પુણ્યકીર્તિવિજયજી મ.	૧૦૬૪, ૧૦૬૮, ૧૧૦૯
૧૬.	સટીક આવશ્યકનિર્યુક્તિનો ભાવાનુવાદ	મુનિશ્રી આર્યરક્ષિતવિજયજી મ.	૧૧૧૮, ૧૧૨૧, ૧૧૨૪

●●●

ग्रन्थप्रकाशकप्रशस्तिः

(शार्दूलविक्रीडितम्)

पादाङ्गुष्ठसुचालितामरगिरि-र्हस्तास्तदेवस्मयः,
जिह्वाखण्डितशक्रसंशयचयो, वाङ्नष्टहालाहलः ।
सर्वाङ्गीणमहोपसर्गदकृपा-नेत्राम्बुदत्ताञ्जलिः,
दाढादारितदिव्ययुत्समवतात्-श्रीवर्धमानो जिनः ॥१॥

(उपजातिः)

श्रीगौतमस्वामि-सुधर्मदेव-जम्बूप्रभु-श्रीप्रभवप्रमुख्याः ।
सुरीशपूजापदसूरिदेवा, भवन्तु ते श्रीगुरवः प्रसन्नाः ॥२॥

(वसन्ततिलका)

एतन्महर्षिशुचिपट्टपरम्पराजान्-आनन्दसूरिकमलाभिधसूरिपादान् ।
संविग्नसन्ततिसदीशपदान् प्रणम्य, श्रीवीरदानचरणाँश्च गुरून् स्तविष्ये ॥३॥
श्रीदानसूरिवरशिष्यमतल्लिका स, श्रीप्रेमसूरिभगवान् क्षमया क्षमाभः ।
सिद्धान्तवारिवरवारिनिधिः पुनातु, चारित्रचन्दनसुगन्धिशरीरशाली ॥४॥

(शार्दूलविक्रीडितम्)

प्रत्यग्रत्रिशतर्षिसन्ततिसरित्-स्रष्टा क्षमाभृन्महान्,
गीतार्थप्रवरो वरश्रुतयुतः सर्वागमानां गृहम् ।
तर्के तर्कविशुद्धबुद्धिविभवः सोऽभूत् स्वकीयेऽप्यहो,
गच्छे संयमशुद्धितत्परमतिः प्रज्ञावतामग्रणीः ॥५॥

तत्कालीनकरग्रहग्रहविधा-वब्दे ह्यभूद् वैक्रमे,
तिथ्याराधनकारणेन करुणो भेदस्तपागच्छजः ।
कारुण्यैकरसेन तेन गुरुणा सत्पट्टकादात्मनो,
बह्वंशेन निवारितः खकरखौ-ष्टे पिण्डवाडापुरे ॥६॥

(वसन्ततिलका)

तत्पट्टभृद् भुवनभान्वभिधश्च सूरिः, श्रीवर्धमानसुतपोनिधिरुग्रशीलः ।
न्याये विशारद इतीह जगत्प्रसिद्धो, जातोऽतिवाक्पतिमति-र्मतिमच्छरण्यः ॥७॥

तस्याद्यशिष्यलघुबन्धुरथाब्जबन्धु-तेजास्तपःश्रुतसमर्पणतेजसा सः ।
पन्न्यासपद्मविजयो गणिराट् श्रियेऽस्तु, क्षान्त्येकसायकविदीर्णमहोपसर्गः ॥८॥

सर्वाधिकश्रमणसार्थपतिर्मतीशः पाता च पञ्चशतसाधुगणस्य शस्यः ।
गच्छाधिनाथपदभृज्जयघोषसूरिः 'सिद्धान्तसूर्य'-यशसा जयतीह चोच्चैः ॥९॥

सद्बुद्धिनीरधिविबोधनबद्धकक्षो, वैराग्यदेशनविधौ परिपूर्णदक्षः ।
सीमन्धरप्रभुकृपापरपात्रमस्तु, श्रीहेमचन्द्रभगवान् सततं प्रसन्नः ॥१०॥

कारुण्यकम्रालयानां महनीयमुख्यानां महोमालिनां लोकोपकारचतुराणां
वैराग्यदेशनादक्षाचार्यदेव-श्रीमद्विजयहेमचन्द्रसूरीश्वराणां
सदुपदेशेन श्रीजिनशासन-आराधना-ट्रस्ट-विहिते
श्रुतसमुद्धारकार्यान्वये प्रकाशितमिदं ग्रन्थरत्नं श्रुतभक्तितः ॥
वि० सं० २०७१

●●●

+ **जुवइहिं सह कुणंतो, संसग्गिं कुणइ सयलदुक्खेहिं ।**
न हि मुसगाणं संगो, होइ सुहो सह बिडालेहिं ॥

સ્ત્રીઓની સાથે સંસર્ગ કરનારો બધા દુઃખોની સાથે સંસર્ગ કરે છે. ઉંદરડાઓનો બિલાડાઓની સાથેનો સંગ સુખ આપનાર નથી થતો.

+ **जो रागाईण वसे, वसम्मि सो सयलदुक्खलक्खाणं ।**
जस्स वसे रागाई, तस्स वसे सयलसुक्खाइं ॥

જે રાગ વગેરેના વશમાં છે તે બધા લાખો દુઃખોના વશમાં છે. જેના વશમાં રાગ વગેરે છે તેના વશમાં બધા સુખો છે.

+ **मणवयणकायजोगा, सुनिअत्ता ते वि गुणकरा हुंति ।**
अनिअत्ता पुण भंजंति, मत्तकरिणु व्व सीलवणं ॥

સારી રીતે નિયંત્રિત કરાયેલા મન-વચન-કાયાના યોગો ગુણ કરે છે. જેમ મત્ત હાથી વનને ભાંગી નાંખે છે તેમ અનિયંત્રિત એવા મન-વચન-કાયાના યોગો ચારિત્રને ભાંગી નાંખે છે.

+ **जह जह दोसा विरमइ, जह जह विसएहिं होइ वेरग्गं ।**
तह तह विन्नायव्वं, आसन्नं से अ परमपयं ॥

જેમ જેમ દોષો અટકે છે અને જેમ જેમ વિષયો થકી વૈરાગ્ય થાય છે તેમ તેમ તેને પરમપદ નજીકમાં છે એમ જાણવું.

श्रुतसमुद्धारक

१. भानभाई नानजी गडा, मुंबई
(प्रेरक : प.पू. गच्छाधिपति आचार्यदेव श्रीमद्विजय भुवनभानुसूरि म.सा.)

२. शेठ आनंदजी कल्याणजी, अमदावाद

३. श्री शांतिनगर श्वेतांबर मूर्तिपूजक जैन संघ, अमदावाद
(प्रेरक. प.पू. तपसम्राट आचार्यदेव श्रीमद्विजय हिमांशुसूरि म.सा.)

४. श्री श्रीपालनगर जैन उपाश्रय ट्रस्ट, वालकेश्वर, मुंबई (प्रेरक : प.पू. ग. आ. रामचंद्रसूरि म.सा. नी दिव्यकृपा तथा पू. आचार्यदेव श्रीमद्विजय मित्रानंद सू.म.सा.)

५. श्री लावण्य सोसायटी श्वेतांबर मूर्तिपूजक जैन संघ, अमदावाद
(प्रेरक : प.पू. पंन्यासजी श्री कुलचंद्रविजयजी गणिवर्य)

६. नयनबाला बाबुभाई सी. जरीवाला हा. चंद्रकुमार, मनीष, कल्पनेश
(प्रेरक : प.पू. मुनिराजश्री कल्याणबोधि विजयजी म.सा.)

७. केशरबेन रतनचंद कोठारी हा. ललितभाई
(प्रेरक : प.पू. गच्छाधिपति आचार्यदेव श्रीमद् विजय जयघोषसूरीश्वरजी महाराज)

८. श्री श्वेतांबर मूर्तिपूजक तपगच्छीय जैन पौषधशाला ट्रस्ट, दादर, मुंबई

९. श्री मुलुंड श्वेतांबर मूर्तिपूजक जैन संघ, मुलुंड, मुंबई
(आचार्यदेव श्री हेमचंद्रसूरि म.सा. की प्रेरणा से)

१०. श्री सांताक्रुज श्वे. मूर्ति. तपागच्छ संघ, सांताक्रुज, मुंबई (प्रेरक : आचार्यदेव श्री हेमचंद्रसूरि म.सा.)

११. श्री देवकरण मूलजीभाई जैन देरासर पेढी, मलाड (वेस्ट), मुंबई
(प्रेरक : प.पू. मुनिराजश्री संयमबोधि वि.म.सा.)

१२. संघवी अंबालाल रतनचंद जैन धार्मिक ट्रस्ट, खंभात (पू.सा. श्री वसंतप्रभाश्रीजी म. तथा पू.सा. श्री स्वयंप्रभाश्रीजी म. तथा पू.सा.श्री दिव्ययशाश्रीजी म. की प्रेरणा से मूलीबेन की आराधना की अनुमोदनार्थे)

१३. बाबु अमीचंद पन्नालाल आदीश्वर जैन टेम्पल चेरीटेबल ट्रस्ट, वालकेश्वर, मुंबई-४०००००६.
(प्रेरक : पू. मुनिराजश्री अक्षयबोधि विजयजी म.सा. तथा पू. मुनिराजश्री महाबोधि विजयजी म.सा. तथा पू. मुनिराजश्री हिरण्यबोधि विजयजी म.सा.)

१४. श्री श्रेयस्कर अंधेरी गुजराती जैन संघ, मुंबई
(प्रेरक : पू. मुनिश्री हेमदर्शन वि.म. तथा पू. मुनिश्री रम्यघोष वि.म.)

१५. श्री जैन श्वेतांबर मूर्तिपूजक संघ, मंगल पारेखनो खांचो, शाहपुर, अमदावाद
(प्रेरक : प.पू. आचार्यदेव श्री रुचकचंद्र सूरि म.)

१६. श्री पार्श्वनाथ श्वे.मू. जैन संघ, संघाणी इस्टेट, घाटकोपर (वेस्ट), मुंबई
(प्रेरक : पू. मुनिराजश्री कल्याणबोधि विजयजी म.सा.)

१७. श्री नवजीवन सोसायटी जैन संघ, बोम्बे सेन्ट्रल, मुंबई (प्रेरक : पू. मुनिराजश्री अक्षयबोधि वि.म.)

१८. श्री कल्याणजी सोभागचंदजी जैन पेढी, पिंडवाडा.
(प्रेरक : सिद्धांतमहोदधि स्व. आ. श्रीमद् विजय प्रेमसूरीश्वरजी म.सा. के संयमकी अनुमोदनार्थे)

१९. श्री घाटकोपर जैन श्वेतांबर मूर्तिपूजक तपगच्छ संघ, घाटकोपर (वेस्ट), मुंबई
(प्रेरक : वैराग्यदेशनादक्ष पू.आ. श्री हमचंद्रसूरि म.सा.)

२०. श्री आंबावाडी श्वेतांबर मूर्तिपूजक जैन संघ, अमदावाद (प्रेरक : पू.मुनि श्री कल्याणबोधि वि.म.)

२१. श्री जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक संघ, वासणा, अमदावाद (प्रेरक : पू. आचार्य श्री नररत्नसूरि म. के संयमजीवनकी अनुमोदनार्थे पूज्य तपस्वीरत्न आचार्य श्री हिमांशुसूरीश्वरजी म.सा.)

२२. श्री प्रेमवर्धक आराधक समिति, धरणिधर देरासर, पालडी, अमदावाद
(प्रेरक : पू. गणिवर्य श्री अक्षयबोधि विजयजी म.)

२३. श्री महावीर जैन श्वे. मूर्तिपूजक संघ, पालडी, शेठ केशवलाल मूलचंद जैन उपाश्रय, अमदावाद.
(प्रेरक : प.पू. आचार्य श्री राजेन्द्रसूरि महाराज सा.)

२४. श्री माटुंगा जैन श्वे. मूर्तिपूजक तपगच्छ संघ अेन्ड चेरिटीज, माटुंगा, मुंबई

२५. श्री जीवीत महावीरस्वामी जैन संघ, नांदिया (राजस्थान)
(प्रेरक : पू. गणिवर्य श्री अक्षयबोधि विजयजी म.सा. तथा मुनिश्री महाबोधि विजयजी म.सा.)

२६. श्री विशा ओसवाल तपगच्छ जैन संघ, खंभात
(प्रेरक : वैराग्यदेशनादक्ष प.पू. आचार्यदेव श्री हेमचंद्रसूरि म.सा.)

२७. श्री विमल सोसायटी आराधक जैन संघ, बाणगंगा, वालकेश्वर, मुंबई - ४०००० ७.

२८. श्री पालिताणा चातुर्मास आराधना समिति (प्रेरक : परम पूज्य वैराग्यदेशनादक्ष आचार्यदेव श्रीमद् विजय हेमचंद्रसूरीश्वरजी महाराज साहेब के संवत २०५३ के पालिताणा में चातुर्मास प्रसंग पर ज्ञाननिधि में से)

२९. श्री सीमंधर जिन आराधक ट्रस्ट, अेमरल्ड एपार्टमेन्ट, अंधेरी (ईस्ट), मुंबई
(प्रेरक : मुनिश्री नेत्रानंद विजयजी म.सा.)

३०. श्री धर्मनाथ पोपटलाल हेमचंद जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक संघ, जैननगर, अमदावाद
(प्रेरक : मुनिश्री संयमबोधि वि.म.)

३१. श्री कृष्णनगर जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक संघ, सैजपुर, अमदावाद (प्रेरक : प.पू. आचार्य विजय हेमचंद्रसूरीश्वरजी म.सा.ना कृष्णनगर मध्ये संवत २०५२ के चातुर्मास निमित्त प.पू. मुनिराजश्री कल्याणबोधि विजय म.सा.)

३२. श्री बाबुभाई सी. जरीवाला ट्रस्ट, निजामपुरा, वडोदरा

३३. श्री गोडी पार्श्वनाथजी टेम्पल ट्रस्ट, पुना
(प्रेरक : पू. गच्छाधिपति आचार्यदेव श्रीमद् विजय जयघोषसूरीश्वरजी म.सा. तथा पू. मुनिराजश्री महाबोधि विजयजी म.सा.)

३४. श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथ जैन श्वेताम्बर मंदिर ट्रस्ट, भवानी पेठ, पुना.
(प्रेरक : पू. मुनिराज श्री अनंतबोधि विजयजी म.सा.)

३५. श्री रांदेर रोड जैन संघ, सुरत (प्रेरक : पू.पं. अक्षयबोधि विजयजी म.सा.)

३६. श्री श्वे.मू. तपागच्छ दादार जैन पौषधशाला ट्रस्ट, आराधना भुवन, दादर, मुंबई
(प्रेरक : मुनिश्री अपराजित विजयजी म.सा.)

३७. श्री जवाहर नगर जैन श्वे. मूर्तिपूजक संघ, गोरेगाव, मुंबई (प्रेरक : पू.आ.श्री राजेन्द्रसूरि म.सा.)

३८. श्री कन्याशाला जैन उपाश्रय, खंभात (प्रेरक : पू.प्र.श्री रंजनश्रीजी म.सा. पू.प्र. श्री इंद्रश्रीजी म.सा. के संयमजीवन के अनुमोदनार्थे प.पू.सा. श्री विनयप्रभाश्रीजी म.सा. तथा प.पू.सा. श्री वंसतप्रभाश्रीजी म.सा. तथा साध्वीजी श्री स्वयंप्रभाश्रीजी म.सा.)

३९. श्री माटुंगा जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक तपागच्छ संघ अेन्ड चेरीटीज, माटुंगा, मुंबई
(प्रेरक : पू. पंन्यासप्रवर श्रीजयसुंदरविजयजी गणिवर्य)

४०. श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथ श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ, ६० फुट रोड, घाटकोपर (ईस्ट)
(प्रेरक : पू.पं.श्री वरबोधिविजयजी गणिवर्य)

४१. श्री आदिनाथ श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ, नवसारी (प्रेरक : प.पू.आ. श्री गुणरत्नसूरि म. के शिष्य पू.पंन्यासजी श्रीपुण्यरत्नविजयजी गणिवर्य तथा पू.पं. यशोरत्नविजयजी गणिवर्य)

४२. श्री कोईम्बतूर जैन श्वेतांबर मूर्तिपूजक संघ, कोईम्बतूर

४३. श्री पंकज सोसायटी जैन संघ ट्रस्ट, पालडी, अमदावाद (प.पू.आ. श्री भुवनभानुसूरि म.सा. के गुरुमूर्ति प्रतिष्ठा प्रसंग हुए आचार्य-पंन्यास-गणि पदारोहण दीक्षा वगेरे निमित्ते ज्ञाननिधि में से)

४४. श्री महावीरस्वामी जैन श्वेतांबर मूर्तिपूजक देरासर, पावापुरी, खेतवाडी, मुंबई
(प्रेरक : पू. मुनिश्री राजपालविजयजी म.सा. तथा पू.पं. श्री अक्षयबोधिविजयजी म.सा.)

४५. श्री हीरसूरीश्वरजी जगद्गुरु श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ ट्रस्ट, मलाड (पूर्व), मुंबई

४६. श्री पार्श्वनाथ श्वे. मूर्ति. जैन संघ, संघाणी इस्टेट, घाटकोपर (वेस्ट). मुंबई
(प्रेरक : गणिवर्यश्री कल्याणबोधि वि.म.)

४७. श्री धर्मनाथ पोपटलाल हेमचंद जैन श्वे. मू.पू. संघ जैननगर, अमदावाद
(पू. मुनिश्री सत्यसुंदर वि. की प्रेरणा से चातुर्मास में ज्ञाननिधि में से)

४८. रतनबेन वेलजी गाला परिवार, मुलुंड - मुंबई (प्रेरक : पू. मुनिश्री रत्नबोधि विजयजी म.सा.)

४९. श्री मरीन ड्राईव जैन आराधक ट्रस्ट, मुंबई

५०. श्री सहस्त्रफणा पार्श्वनाथ जैन देरासर उपाश्रय ट्रस्ट, बाबुलनाथ, मुंबई

(प्रेरक : मुनिश्री सत्वभूषण विजयजी)

५१. श्री गोवालीया टेंक जैन संघ, मुंबई (प्रेरक : गणिवर्यश्री कल्याणबोधि वि. म.सा.)

५२. श्री विमलनाथ जैन देरासर आराधक संघ, बाणगंगा, मुंबई

५३. श्री वाडीलाल साराभाई देरासर ट्रस्ट प्रार्थना समाज, मुंबई
(प्रेरक : मुनिश्री राजपालविजयजी म. तथा पं. श्री अक्षयबोधि विजयजी गणिवर)

५४. श्री प्रीन्सेस स्ट्रीट, लुहार चाल जैन संघ (प्रेरक : गणिवर्य श्री कल्याणबोधि वि. म.)

५५. श्री धर्मशांति चेरीटेबल ट्रस्ट, कांदिवली (ईस्ट), मुंबई
(प्रेरक : मुनिश्री राजपाल विजयजी म. तथा पं. श्री अक्षयबोधि विजयजी गणिवर)

५६. साध्वीजी श्री सूर्ययशाश्रीजी तथा सुशीलयशाश्रीजी के पार्ला (ईस्ट) कृष्णकुंज में हुए चातुर्मास की निधि में से

५७. श्री प्रेमवर्धक देवास श्वे. मूर्तिपूजक जैन संघ, देवास, अमदावाद
(प्रेरक : पू.आ. श्री हेमचंद्रसूरिजी म.)

५८. श्री पार्श्वनाथ जैन संघ, समारोड, वडोदरा (प्रेरक : पंन्यासजी श्री कल्याणबोधिविजयजी गणिवर्य)

५९. श्री मुनिसुव्रतस्वामी जैन देरासर ट्रस्ट, कोल्हापुर (प्रेरक : पू. मुनिराज श्री प्रेमसुंदर विजयजी म.)

६०. श्री धर्मनाथ पो. हे. जैन नगर श्वे. मू.पू. संघ, अमदावाद (प्रेरक : पू. पुण्यरति विजयजी महाराज)

६१. श्री दिपक ज्योति जैन संघ, कालाचोकी, परेल, मुंबई
(प्रेरक : पू.पं. श्री भुवनसुंदर विजयजी गणिवर्य तथा पू.पं. श्री गुणसुंदर विजयजी गणिवर्य)

६२. श्री पद्मणि जैन श्वेतांबर तीर्थ पेढी - पाबल, पुना (प्रेरक : पं. कल्याणबोधि विजयजी के वर्धमान तप सो ओलीकी अनुमोदनार्थे, पंन्यासजी श्रीविश्वकल्याणविजयजी गणिवर्य)

६३. ओमकार सूरीश्वरजी आराधना भुवन - सुरत
(प्रेरक : आ. गुणरत्नसूरि म. के शिष्य मुनिश्री जिनेशरत्नविजयजी म.)

६४. श्री गोडी पार्श्वनाथ जैन श्वेतांबर मूर्तिपूजक संघ, नायडु कोलोनी, घाटकोपर (ईस्ट), मुंबई

६५. श्री आदीश्वर श्वेतांबर मूर्तिपूजक संघ, गोरेगाव

६६. श्री आदीश्वर श्वेतांबर ट्रस्ट, सालेम (प्रेरक : पू. गच्छाधिपति आ. जयघोषसूरीश्वरजी म.सा.)

६७. श्री गोवालिया टेंक जैन संघ, मुंबई
(प्रेरक : पं. कल्याणबोधि विजयजी गणिवर्य)

६८. श्रीविलेपारले श्वेतांबर मूर्तिपूजक जैन संघ अेन्ड चेरिटीझ, विलेपार्ले (पूर्व), मुंबई

६९. श्री नेन्सी कोलोनी जैन श्वे.मू.पू. संघ, बोरीवली, मुंबई

७०. मातुश्री रतनबेन नरसी मोनजी सावला परिवार (प.पू. श्री कल्याणबोधि वि.ना शिष्य मुनि भक्तिवर्धन वि.म. तथा सा. जयशीलाश्रीजी के संसारी सुपुत्र राजनजी की पुण्यस्मृति निमित्ते ह. सुपुत्रो नवीनभाई, चुनीलाल, दिलीप, हितेश)

७१. श्री सीमंधर जिन आराधक ट्रस्ट, एमरल्ड एपार्टमेन्ट, अंधेरी (ई)
(प्रेरक : प.पू.श्री कल्याणबोधि विजयजी गणिवर्य)

७२. श्री धर्मवर्धक श्वे. मूर्तिपूजक जैन संघ, कार्टर रोड नं. १, बोरीबली (प्रेरक : प.पू. वैराग्यदेशनादक्ष आचार्य भगवंत श्री विजय हेमचंद्रसूरीश्वरजी म.सा. तथा पंन्यासप्रवर श्री कल्याणबोधि विजयजी गणिवर्य)

७३. श्री उमरा जैन संघनी श्राविकाओ (ज्ञाननिधि में से)
(प्रेरक : प.पू. मुनिराजश्री जिनेशरत्न विजयजी म.सा.)

७४. श्री केशरीया आदिनाथ जैन संघ, झाडोली (राज.)
(प्रेरक : प.पू. मु.श्री मेरुचंद्र वि.म. तथा पं. श्री हिरण्यबोधि वि.ग.)

७५. श्री धर्मशांति चेरीटेबल ट्रस्ट, कांदीवली, मुंबई (प्रेरक : प.पू. मुनिराजश्री हेमदर्शन वि.म.सा.)

७६. श्री जैन श्वे. मू. सुधाराखाता पेढी, महेसाणा

७७. श्री विक्रोली संभवनाथ श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ, विक्रोली (ईस्ट), मुंबई के आराधक बहनों की तरफ से (ज्ञाननिधि)

७८. श्री के.पी. संघवी चेरीटेबल ट्रस्ट, सुरत, मुंबई (प्रेरक : प.पू. वैराग्यदेशनादक्ष आचार्य भगवंत श्री विजय हेमचंद्रसूरीश्वरजी म.सा. तथा पंन्याप्रवर श्री कल्याणबोधि विजयजी गणिवर्य सुश्राविका तपस्वीरत्ना श्रीरतनबेन के ७५ उपवास निमित्ते)

७९. शेठ कनैयालाल भेरमलजी चेरिटेबल, ट्रस्ट, चंदनबाला, वाल्केश्वर, मुंबई

८०. शाह जेसींगलाल मोहनलाल आसेडावालोंके स्मरणार्थे (ह. प्रकाशचंद्र जे. शाह, आफ्रिकावाले)
(प्रेरक : पंन्यासप्रवर श्री कल्याणबोधि विजयजी गणिवर्य)

८१. श्री नवाडीसा श्वे. मूर्तिपूजक जैन संघ, बनासकांठा

८२. श्री पालनपुर जैन मित्र मंडल संघ, बनासकांठा
(प्रेरक : पू. पंन्यासप्रवरश्री कल्याणबोधि विजयजी गणिवर्य)

८३. श्री ऊंझा जैन महाजन (प्रेरक : पू. पंन्यासप्रवर श्री अपराजितविजयजी गणिवर्य एवं पू.मुनिराजश्री हेमदर्शनविजयजी म.सा.)

८४. श्री सीमंधर जिन देरासर, एमरल्ड अपार्टमेन्ट, अंधेरी (ई) मुंबई
(प्रेरक : पू.सा.श्रीस्वयंप्रभाश्रीजी के शिष्या पू.सा.श्री तत्त्वप्रज्ञाश्रीजी आदि)

८५. श्री बापुनगर श्वे.मू. जैन संघ, अमदावाद

८६. श्री शेफाली जैन संघ, अमदावाद

८७. श्री शान्ताबेन मणिलाल घेलाभाई परीख उपाश्रय, साबरमती, अमदावाद
(प्रेरक : सा.श्रीसुवर्णप्रभाश्रीजी म. तथा सा. श्री रत्नत्रयाश्रीजी म.)

८८. श्री आडेसर विशा श्रीमाली जैन देरावासी संघ (प्रेरक : आ.श्री कलाप्रभसूरीश्वरजी म.सा.)

८९. श्रीमद् यशोविजयजी जैन संस्कृत पाठशाला एवं श्री श्रेयस्कर मंडल, महेसाणा.
९०. श्री तपागच्छ सागरगच्छ आणंदजी कल्याणजी पेढी, विरमगाम
(प्रेरक : आ.श्री कल्याणबोधिसूरीश्वरजी म.).
९१. श्री महावीर श्वे. मूर्तिपूजक जैन संघ, विजयनगर, नारणपुरा, अमदावाद
९२. श्री सीमंधरस्वामि जैन संघ, अंधेरी (पूर्व) (प्रेरक : सा. श्री स्वयंप्रभाश्रीजी म.)
९३. श्री चकाला श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ (प्रेरक : आ.श्री कल्याणबोधिसूरीश्वरजी म.)
९४. श्री अठवालाईन्स श्वेताम्बर मूर्तिपूजक जैन संघ एवं श्री फूलचन्द कल्याणचंद झवेरी ट्रस्ट, सुरत
९५. श्री जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक तपागच्छ संघ - संस्थान, ब्यावर (राजस्थान)
(प्रेरक : आ. श्री पुण्यरत्नसूरीश्वरजी म.सा.)
९६. पालनपुरनिवासी मंजूलाबेन रसिकलाल शेठ (हाल, मुंबई),
(प्रेरक : आ. श्री कल्याणबोधिसूरीश्वरजी म.)
९७. श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथ श्वे.मू.जैन संघ, पद्मावती एपार्टमेन्ट, नालासोपारा (ई),
(प्रेरक : प.पू.आ.श्री हेमचंद्रसूरीश्वरजी म.)
९८. श्री ऋषभ प्रकाशभाई गाला, संघाणी घाटकोपर (वे.)
(प्रेरक : प.पू.आ.श्री हेमचंद्रसूरीश्वरजी म.)
९९. श्री पुखराज रायचंद आराधना भवन, साबरमती,
(प.पू. व्याख्यानवाचस्पति आ.दे. श्रीमद्विजय रामचन्द्रसूरीश्वरजी म.सा.की दिव्य कृपा से)
१००. श्री कुंदनपुर जैन संघ, कुंदनपुर - राजस्थान, ह. श्रीशांतिलालजी मुथा

• • •

\+ **ममता थिर सुख शाकिनी, निरममता सुखमूल ।**
ममता शिव प्रतिकूल है, निरममता अनुकूल ॥

\+ **परनति विषय विरागता, भवतरु मूलकुठार ।**
ता आगे क्युं करि रहे, ममता वेलि प्रचार ॥

\+ **हहा ! मोहकी वासना, बुधकु भी प्रतिकूल ।**
या केवल श्रुतअंधता, अहंकारको मूल ॥

\+ **रवि दूजो तीजो नयन, अंतर भाव प्रकास ।**
करो अंध सवि परिहरी, एक विवेक अभ्यास ॥

\+ **जबलुं भवकी वासना, जागे मोह निदान ।**
तबलुं रुचे न लोककुं, निरमम भाव प्रधान ॥

श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट द्वारा प्रकाशित ग्रन्थो की सूचि

प्रतविभाग

१. अध्यात्मकल्पद्रुम सटीक
२. अध्यात्मसार सटीक
३. अध्यात्मोपनिषद्
४. अनन्तचरित्रोद्धृत पूजाष्टक
५. अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग सटीक
६. अनुयोगद्वार मूल
७. अनुयोगद्वार सटीक (मल.हेम.)
८. अनेकान्तव्यवस्थाप्रकरण
९. अन्तकृद्दशाङ्ग सटीक
१०. अष्टकप्रकरण सटीक
११. अष्टसहस्रीतात्पर्यविवरण
१२. आगमीयसूक्तावली
१३. आचारप्रदीप
१४. आचाराङ्गसूत्र दीपिका प्रथम श्रुतस्कन्ध
१५. आचाराङ्गसूत्र प्रदीपिका भाग-१
१६. आचाराङ्गसूत्र प्रदीपिका भाग-२
१७. आचाराङ्गसूत्र सटीक भाग-१
१८. आचाराङ्गसूत्र सटीक भाग-२
१९. आचारोपदेश
२०. आध्यात्मिकमतपरीक्षा
२१. आभाणशतक
२२. आरम्भसिद्धि सटीक
२३. आराधकविराधकचतुर्भङ्गी सटीक
२४. आवश्यकनिर्युक्ति दीपिका सहित भाग-१
२५. आवश्यकनिर्युक्ति दीपिका सहित भाग-२
२६. आवश्यकनिर्युक्ति दीपिका सहित भाग-३
२७. आवश्यकसूत्र सटीक भाग-१ (मलय०)
२८. आवश्यकसूत्र सटीक भाग-१ (हरि०)
२९. आवश्यकसूत्र सटीक भाग-२ (मलय०)
३०. आवश्यकसूत्र सटीक भाग-२ (हरि०)
३१. आवश्यकसूत्र सटीक भाग-३ (मलय०)
३२. आवश्यकसूत्र सटीक भाग-३ (हरि०)
३३. आवश्यकसूत्र सटीक भाग-४ (हरि०)
३४. आशातनोपनिषद्
३५. इर्यापथिकीषर्ट्त्रिंशिका सटीक
३६. उत्तराध्ययनसूत्र सटीक (शांति०) भाग-१
३७. उत्तराध्ययनसूत्र सटीक (शांति०) भाग-२
३८. उत्तराध्ययनसूत्र सटीक (शांति०) भाग-३
३९. उत्पादादिसिद्धि सटीक
४०. उपदेशपद सटीक भाग-१
४१. उपदेशपद सटीक भाग-२
४२. उपदेशमाला सटीक (सिद्धर्षि०)
४३. उपदेशरत्नाकर सटीक
४४. उपदेशसप्तति
४५. उपदेशसप्ततिका (नव्या) सटीक
४६. उपनिषत्-सर्वस्व
४७. उपमितिभवप्रपञ्चकथा
४८. ऋषिभाषितसूत्र मूल
४९. ओघनिर्युक्ति सटीक
५०. कथाकोष
५१. कर्मग्रन्थ (१-४)
५२. कर्मग्रन्थ (५-६)
५३. कर्मप्रकृति भाग-१
५४. कर्मप्रकृति भाग-२
५५. कर्मप्रकृति भाग-३
५६. कर्मप्रकृति सटीक (मलय०, यशो०)
५७. कर्मप्रकृति सार्थ
५८. कल्पसूत्र कौमुदिटीकायुक्त
५९. कल्पसूत्र प्रदीपिकायुक्त
६०. कल्याणमन्दिर सटीक
६१. कायस्थितिप्रकरण
६२. गुरुगुणषर्ट्त्रिंशत्षर्ट्त्रिंशिका सटीक
६३. चतुःशरणप्रकीर्णक
६४. चतुर्विंशतिजिनस्तुति सङ्ग्रह

६५. चन्द्रकेवलिचरित्र
६६. चन्द्रप्रभचरित्र
६७. चन्द्रवीरशुभादिकथाचतुष्टय
६८. चन्द्रवेध्यकप्रकीर्णक
६९. चैत्यवन्दनकुलक सटीक
७०. चैत्यवन्दनभाष्य सटीक
७१. जन्मबूद्वीपप्रज्ञप्ति सटीक भाग-१
७२. जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति सटीक भाग-२
७३. जम्बूद्वीपसङ्ग्रहणी
७४. जम्बूस्वामीचरित्र
७५. जीवविचार
७६. जीवाजीवाभिगमसूत्र सटीक भाग-१
७७. जीवाजीवाभिगमसूत्र सटीक भाग-२
७८. जैनकथासङ्ग्रह भाग-१
७९. जैनकथासङ्ग्रह भाग-२
८०. जैनकथासङ्ग्रह भाग-३
८१. जैनकथासङ्ग्रह भाग-४
८२. जैनकथासङ्ग्रह भाग-५
८३. जैनकथासङ्ग्रह भाग-६
८४. जैनतत्त्वसार
८५. जैनधर्मभक्तिकञ्चनमाला भाग-१
८६. जैनधर्मभक्तिकञ्चनमाला भाग-२
८७. जैनरामायण
८८. ज्ञाताधर्मकथा सटीक
८९. ज्ञानसार उपहार
९०. ज्ञानसार सटीक
९१. ज्ञानसार सटीक
९२. ज्योतिष्करण्डक
९३. तत्त्वज्ञानतरङ्गिणी
९४. तत्त्वामृत
९५. तत्त्वार्थसूत्र सटीक (यशो०)
९६. तत्त्वार्थसूत्र सटीक (हरि०)
९७. तन्दुलवैचारिकप्रकीर्णक
९८. तरङ्गलोला-समास
९९. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र पर्व-१
१००. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र पर्व-२
१०१. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र पर्व-३, ४
१०२. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र पर्व-५, ६
१०३. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र भाग-१, पर्व-१
१०४. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र भाग-२, पर्व-२,३
१०५. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र भाग-३, पर्व-४, ५, ६
१०६. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र भाग-४, पर्व-७
१०७. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र भाग-५ पर्व-८, ९
१०८. त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्र भाग-६ पर्व-१०
१०९. दण्डकप्रकरण
११०. दर्शनरत्नरत्नाकर भाग-१
१११. दर्शनरत्नरत्नाकर भाग-२
११२. दर्शनरत्नरत्नाकर भाग-३
११३. दशवैकालिकसूत्र सटीक (समय०)
११४. दशवैकालिकसूत्र सटीक (हरि०)
११५. दानविंशिका
११६. दृष्टांतशतक
११७. देवधर्मपरीक्षा
११८. द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका (सिद्ध०)
११९. धन्यचरित्र
१२०. धर्मपरीक्षा
१२१. धर्मबिन्दु सटीक
१२२. धर्मरत्नप्रकरण सटीक भाग-१
१२३. धर्मरत्नप्रकरण सटीक भाग-२
१२४. धर्मविधिप्रकरण
१२५. धर्मसङ्ग्रह सटीक भाग-१
१२६. धर्मसङ्ग्रह सटीक भाग-२
१२७. धर्मसङ्ग्रह सटीक भाग-३
१२८. नन्दिसूत्र चूर्णिसहित
१२९. नन्दिसूत्र मूल
१३०. नन्दिसूत्र सटीक (मलय०)
१३१. नयरहस्य
१३२. नयोपदेश
१३३. नलायनम् (कुबेरपुराण)

१३४. नवपदप्रकरण लघुवृत्ति सहित
१३५. नवपदप्रकरण सटीक भाग-१
१३६. नवपदप्रकरण सटीक भाग-२
१३७. नाभकराजचरित्र
१३८. निरयावलिका
१३९. नेमिनाथचरित्र (गद्य)
१४०. नेमिनाथमहाकाव्य
१४१. न्यायालोक
१४२. न्यायावतार
१४३. पञ्चकल्पभाष्यचूर्णि
१४४. पञ्चनिर्ग्रन्थी
१४५. पञ्चवस्तुक सटीक
१४६. पञ्चसङ्ग्रह सटीक (चन्द्रर्षि०, मलय०) भाग-१
१४७. पञ्चसङ्ग्रह सटीक (चन्द्रर्षि०, मलय०) भाग-२
१४८. पञ्चसूत्र सटीक
१४९. पञ्चसूत्रहरिभद्रवृत्तिवार्तिक
१५०. पञ्चाशक सटीक
१५१. परिणाममाला
१५२. पाक्षिकसूत्र
१५३. पाण्डवमहाकाव्य भाग-१
१५४. पाण्डवमहाकाव्य भाग-२
१५५. पार्श्वनाथचरित्र
१५६. पार्श्वनाथस्तोत्र
१५७. पिण्डनिर्युक्ति सटीक
१५८. पिण्डविशुद्धि सटीक
१५९. पिण्डविशुद्धि सानुवाद
१६०. पुष्पमाला सटीक
१६१. पृथ्वीचन्द्र चरित्र
१६२. प्रकरणसन्दोह
१६३. प्रज्ञापनातृतीयपदसङ्ग्रहणी
१६४. प्रज्ञापनासूत्र सटीक (हरि०)
१६५. प्रज्ञापनासूत्र सटीक भाग-१ (मलय०)
१६६. प्रज्ञापनासूत्र सटीक भाग-२ (मलय०)
१६७. प्रतिक्रमणसूत्रपदविवृति
१६८. प्रतिमाशतक सटीक
१६९. प्रमाणप्रकाश
१७०. प्रमाणमीमांसा
१७१. प्रमालक्षण
१७२. प्रवचनप्रसूपनिषद्
१७३. प्रवचनसारोद्धार सटीक भाग-१
१७४. प्रवचनसारोद्धार सटीक भाग-२
१७५. प्रव्रज्याविधानकुलक सटीक
१७६. प्रशमरति सटीक
१७७. प्रश्नव्याकरण सटीक (अभय०)
१७८. प्रश्नव्याकरण सटीक (ज्ञान०)
१७९. प्रश्नोत्तरप्रदीप
१८०. बन्धहेतूदयत्रिभङ्गी सटीक
१८१. बृहत्क्षेत्रसमास सटीक
१८२. बृहत्सङ्ग्रहणि सटीक
१८३. भक्तपरिज्ञाप्रकीर्णक
१८४. भक्तामरस्तोत्र सटीक
१८५. भगवतीसूत्र सटीक (अभय०) भाग-१
१८६. भगवतीसूत्र सटीक (अभय०) भाग-२
१८७. भगवतीसूत्र सटीक (अभय०) भाग-३
१८८. भगवतीसूत्र सटीक (दान०)
१८९. भवभावना सटीक भाग-१
१९०. भवभावना सटीक भाग-२
१९१. मरणविभक्ति भाग-१
१९२. मल्लिनाथ चरित्र
१९३. महाप्रत्याख्यानप्रकीर्णक
१९४. महावीरचरियं
१९५. महोपनिषद्
१९६. मार्गणाद्वारविवरण
१९७. मार्गपरिशुद्धि
१९८. मुनिसुव्रतस्वामीचरित्र
१९९. मोक्षोपनिषद्
२००. यतिदिनचर्या सटीक
२०१. यतिलक्षणसमुच्चय

२०२. यशोधरचरित्र (गद्य)
२०३. युक्तिप्रबोध
२०४. योगबिन्दुश्लोकवार्त्तिक
२०५. योगोपनिषद्
२०६. राजप्रश्नीयसूत्र सटीक
२०७. लघुचैत्यवन्दनचतुर्विंशिका
२०८. लघुशान्तिस्तव सटीक
२०९. ललितविस्तरा
२१०. लोकोक्ति
२११. वन्दनप्रतिक्रमणसूत्र-अवचूरि
२१२. वर्धमानदेशना भाग-१
२१३. वर्धमानदेशना भाग-२
२१४. वस्तुपालचरित्र
२१५. वासुपूज्यचरित्र
२१६. विचारपञ्चशिका सटीक
२१७. विचारबिन्दु
२१८. विचाररत्नाकर
२१९. विचारसप्ततिका सटीक
२२०. विपाकसूत्र
२२१. विमलनाथचरित्र
२२२. विमुक्त्युपनिषद्
२२३. विशेषणवति
२२४. विशेषावश्यकभाष्य सटीक (कोट्या०) भाग-१
२२५. विशेषावश्यकभाष्य सटीक (कोट्या०) भाग-२
२२६. वैराग्यकल्पलता
२२७. व्यवहारशुद्धिप्रकाश
२२८. शान्तसुधारस सटीक
२२९. शान्तिनाथचरित्र
२३०. शालिभद्रचरित्र
२३१. श्राद्धगुणविवरण
२३२. श्राद्धदिनकृत्य सटीक भाग-१
२३३. श्राद्धदिनकृत्य सटीक भाग-२
२३४. श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्र सटीक
२३५. श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्र सटीक (देवेन्द्र०)
२३६. श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्र सटीक (रत्नशेखर०)
२३७. श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रटीप्पनक
२३८. श्राद्धविधिप्रकरण
२३९. श्रावकधर्मविधिप्रकरण सटीक
२४०. श्रीपालचरित्र
२४१. श्रुतमहापूजन
२४२. श्रेयांसनाथचरित्र
२४३. षट्पुरुषचरित्र
२४४. षट्स्थानप्रकरण सटीक
२४५. षोडशक सटीक (यशोभद्र०, यशो०)
२४६. संवेगद्रुमकन्दली
२४७. संसारदावानलस्तुति सटीक
२४८. संस्तारकप्रकीर्णक सङ्ग्रहणीसूत्र सटीक
२४९. सङ्ग्रहश्लोक
२५०. सप्ततिकाभाष्य सटीक
२५१. समरादित्यकथा
२५२. समवसरणस्तवादि
२५३. समवायाङ्गसूत्र सटीक
२५४. समाधिसुधा
२५५. सम्बोधसप्तति सटीक
२५६. सम्मति
२५७. सम्यक्त्वसप्तति सटीक
२५८. सवासो-दोढसो-साडात्रणसो गाथाना स्तवन
२५९. सामाचारी
२६०. सामाचारीप्रकरण
२६१. सामाचारीप्रकरण सटीक
२६२. सिद्धचक्रमाहात्म्य (श्रीपालचरित्र)
२६३. सिद्धप्राभृत
२६४. सुपार्श्वनाथचरित्र भाग-१
२६५. सुपार्श्वनाथचरित्र भाग-२
२६६. सुबोधासामाचारी
२६७. सुभाषित (आगमीय)
२६८. सुव्रतऋषिकथानक
२६९. सूक्तमुक्तावली

२७०. सूत्रकृताङ्गसूत्र चूर्णिसहित
२७१. सूत्रकृताङ्गसूत्र दीपिका सहित (हर्ष०) भाग-२
२७२. सूत्रकृताङ्गसूत्र दीपिकासहित (साधु०) भाग-१
२७३. सूत्रकृताङ्गसूत्र दीपिकासहित (साधु०) भाग-२
२७४. सूत्रकृताङ्गसूत्र सटीक भाग-१
२७५. सूत्रकृताङ्गसूत्र सटीक भाग-२
२७६. सूर्यप्रज्ञप्ति सटीक सेनप्रश्न (प्रश्नरत्नाकर)
२७७. स्तोत्ररत्नाकर भाग-१
२७८. स्थानाङ्गसूत्र सटीक भाग-१
२७९. स्थानाङ्गसूत्र सटीक भाग-२
२८०. स्याद्वादभाषा
२८१. हरिभद्रसूरिग्रन्थसङ्ग्रह
२८२. हारिभद्रीयावश्यकवृत्ति-टीप्पनक
२८३. हिंसाष्टक सटीक
२८४. हीरप्रश्न (प्रश्नोत्तरसमुच्चय)

पुस्तक विभाग

१. अंगचूलिका सटीक भाग-१
२. अंगचूलिका सटीक भाग-२
३. अंगुलसित्तरी सार्थ
४. अढी द्वीपना नकशानी हकीकत
५. अणगारनो शणगार
६. अनुत्तरोपपातिक अमृतम्
७. अनुत्तरोपपातिक उपनिषद्
८. अनुभूतिगीता
९. अनेकांतवाद
१०. अनेकांतवादप्रवेश
११. अनेकार्थरत्नमंजूषा
१२. अन्तकृद्दशाङ्ग अमृतम्
१३. अभयमन्त्रीश्वरचरित्र भाग-१
१४. अभयमन्त्रीश्वरचरित्र भाग-२
१५. अभयमन्त्रीश्वरचरित्र भाग-३
१६. अभिधानव्युत्पत्तिप्रक्रियाकोश भाग-१
१७. अभिधानव्युत्पत्तिप्रक्रियाकोश भाग-२
१८. अरिहंतवन्दनावली सार्थ
१९. अर्हन्नामसहस्रसमुच्चय
२०. अर्हन्नीति अवधूतगीता सटीक
२१. अष्टावक्रगीता सटीक
२२. अस्पृशद्गतिवाद सटीक
२३. आइ आइ रे अंजनशलाका
२४. आगम अमृतम्
२५. आगमनी आछी झलक
२६. आगमप्रतिपक्षनिराकरण
२७. आगमसार (देवचन्द्रकृति-१)
२८. आचाराङ्ग अमृतम्
२९. आचाराङ्ग उपनिषद्
३०. आचारोपदेश
३१. आचारोपनिषद् आठ दृष्टिनी सज्झाय
३२. आत्मतत्त्वविवेक विवेचनसहित
३३. आत्मावबोध सटीक
३४. आदिनाथ शुकनावली
३५. आदीश्वर अलबेलो रे
३६. आनंदघननी आत्मानुभूति पद-१
३७. आनंदघननी आत्मुनुभूति पद १-५
३८. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ६-१०
३९. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ११-१५
४०. आनंदघननी आत्मानुभूति पद १६
४१. आनंदघननी आत्मानुभूति पद १७
४२. आनंदघननी आत्मानुभूति पद १८
४३. आनंदघननी आत्मानुभूति पद १९
४४. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २०

४५. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २१
४६. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २२
४७. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २३
४८. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २४
४९. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २५
५०. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २६
५१. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २७
५२. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २८
५३. आनंदघननी आत्मानुभूति पद २९
५४. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३०
५५. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३१
५६. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३२
५७. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३३
५८. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३४
५९. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३५
६०. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३६
६१. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३७
६२. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३८
६३. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ३९
६४. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ४०
६५. आनंदघननी आत्मानुभूति पद ४१
६६. आनन्दकाव्यमहोदधि भाग-१
६७. आनन्दकाव्यमहोदधि भाग-३
६८. आनन्दोपनिषद्
६९. आपणा ज्ञानभंडारो
७०. आबू भाग-१
७१. आबू भाग-२
७२. आबू भाग-३
७३. आबू भाग-४
७४. आबू भाग-५
७५. आर्यमहागिरि-आर्यसुहस्तिसूरि-सम्प्रति महाराजा
७६. आर्यमहागिरि-आर्यसुहस्तिसूरि-सम्प्रति महाराजा
७७. आर्षविश्व
७८. इष्टोपदेश सटीक सानुवाद
७९. उपदेशपदोपनिषद्
८०. उपदेशरत्नकोष सटीक
८१. उपदेशसप्ततिका सानुवाद
८२. उपधानविधि
८३. उपशमनाकरण भाग-१
८४. उपशमनाकरण भाग-२ (क्षपकश्रेणि)
८५. उपासकदशा अमृतम्
८६. उपासकदशा उपनिषद्
८७. उपासनोपनिषद्
८८. ऋषभपञ्चाशिका सटीक
८९. ऋषिभाषितसूत्र सटीक भाग-१
९०. ऋषिभाषितसूत्र सटीक भाग-२
९१. एन्जोय जैनीझम
९२. ऐन्द्रस्तुति सावचूरि
९३. ओपिनियन्स ओफ ध वर्ल्ड फोर जैनीझम
९४. औपपातिक अमृतम्
९५. औपपातिक उपनिषद्
९६. कथारत्नकोषप्रकरण सटीक
९७. करुणावज्रायुधनाटक
९८. कर्मग्रन्थषट्कावचूरि कर्मग्रन्थस्य टबार्थ (देवचन्द्रकृति-४) (कर्मसंवेधसहित)
९९. कर्मसिद्धि
१००. कर्मसिद्धि सानुवाद
१०१. कल्याणमन्दिर सटीक
१०२. कस्तुरिप्रकरण
१०३. काव्यसङ्ग्रह भाग-१
१०४. काव्यसङ्ग्रह भाग-२
१०५. कुमारपालचरित (द्व्याश्रयमहाकाव्य) सटीक
१०६. कुमारविहारशतक सावचूरि
१०७. कौमुदीमित्रानन्दनाटक
१०८. गुणवर्माचरित्र अनुवाद

१०९. गुरुगुणरत्नाकर काव्य
११०. गुरुगुणषर्ट्त्रशत्षर्ट्त्रशिका (देवचन्द्र-कृति ३)
१११. गुर्वावली
११२. गोधुलिकार्थ
११३. गौतमाष्टक सानुवाद
११४. गौतमीयकाव्य
११५. चतुर्विंशतिका
११६. चतुर्विंशतिजिनस्तवन
११७. चत्तारि अट्ठ दस दोय स्तव
११८. चन्द्रप्रज्ञप्ति सटीक भाग-१
११९. चन्द्रप्रज्ञप्ति सटीक भाग-२
१२०. चन्द्रप्रभस्वामीचरित्र अनुवाद
१२१. चाणक्यनीति
१२२. चारित्रमनोरथमाला
१२३. चालो पाठशाला जइए
१२४. चालो शिबिरमां जइए
१२५. चालो स्थंभन तीर्थे
१२६. चेतोदूतम्
१२७. चैत्यवन्दन चौविशी सार्थ
१२८. चैत्यवन्दन भाष्य छायासहित
१२९. चैत्यवन्दन भाष्य छायासहित सानुवाद
१३०. चैत्यवन्दनादिभाष्यत्रयम् चोविशी-वीशी (सार्थ)
१३१. छन्दोलङ्कारनिरूपण
१३२. जगद्गुरु काव्य
१३३. जम्बूद्वीपसमास भाषांतर
१३४. जम्बूस्वामीचरित्र अनुवाद
१३५. जयतिहुअणस्तोत्र सटीक
१३६. जिनवाणी (तुलनात्मकदर्शन)
१३७. जीरावला जुहारीए
१३८. जीरावलीय काव्य
१३९. जीवदया प्रकरण सटीक
१४०. जीवनउत्थान भाग-१-४
१४१. जीवसमास (टीकानुवाद)
१४२. जीवाजीवाभिगम अमृतम्
१४३. जीवाजीवाभिगम उपनिषद्
१४४. जीवानुशासन जैन इतिहास
१४५. जैन शिल्पविधान भाग-१
१४६. जैन शिल्पविधान भाग-२
१४७. जैन स्तोत्र सङ्ग्रह
१४८. जैनं जयति शासनम्
१४९. जैनकथारत्नकोष भाग-१
१५०. जैनकथारत्नकोष भाग-२
१५१. जैनकथारत्नकोष भाग-३
१५२. जैनकथारत्नकोष भाग-४
१५३. जैनकथारत्नकोष भाग-५
१५४. जैनकथारत्नकोष भाग-६
१५५. जैनकथारत्नकोष भाग-७
१५६. जैनकथारत्नकोष भाग-८
१५७. जैनकुमारसम्भवकाव्य सटीक
१५८. जैनगणितविचार
१५९. जैनगोत्रसङ्ग्रह (प्राचीन जैन इतिहास सहित)
१६०. जैनज्योतिर्ग्रन्थसङ्ग्रह
१६१. जैनतीर्थदर्शन
१६२. जैनतीर्थोनो इतिहास
१६३. जैनधर्मस्तोत्र
१६४. जैनधर्मनो प्राचीन इतिहास
१६५. जैनस्तोत्र तथा स्तवनसङ्ग्रह (सार्थ)
१६६. ज्ञाताधर्मकथा
१६७. ज्ञाताधर्मकथा उपनिषद्
१६८. ज्ञाताधर्मकथा अमृतम्
१६९. ज्ञानपञ्चकविवरण सटीक
१७०. डायमंड डायरी
१७१. तत्त्वामृत भाषांतर
१७२. तत्त्वार्थ उषा
१७३. तत्त्वार्थाधिगमसूत्र

१७४. तत्त्वोपनिषद्
१७५. तिलकमञ्जरी
१७६. त्रिपदीशतक
१७७. दमयंती चरित्र (नलायनम्)
१७८. दानप्रकाश
१७९. दानादि प्रकरण
१८०. दिग्विजयमहाकाव्य
१८१. दुःषमगंडिका सटीक सानुवाद
१८२. देवचन्द्रकृतिसङ्ग्रह
१८३. देवचन्द्रस्तवनावली
१८४. देवधर्मपरीक्षा विवेचनसहित
१८५. देवेन्द्र नरकेन्द्र प्रकरण
१८६. देशनाशतक
१८७. देशनोपनिषद्
१८८. द्रव्य गुण पर्यायनो रास भाग-१
१८९. द्रव्य गुण पर्यायनो रास भाग-२
१९०. द्विवर्णरत्नमाला सानुवाद
१९१. धर्मसर्वस्वाधिकार
१९२. धर्माचार्यबहुमानकुलक सटीक
१९३. धर्मोपनिषद्
१९४. ध्यानोपनिषद्
१९५. नमस्कार महामन्त्र
१९६. नमस्कारस्तव सटीक
१९७. नमस्कारस्वाध्याय
१९८. नमिऊणस्तोत्र सावचूरि
१९९. नयकर्णिका
२००. नयचक्रसार (देवचन्द्रकृति २)
२०१. नयप्रकाशस्तववृत्ति
२०२. नयमार्गदर्शक
२०३. नयवाद
२०४. नवपदछत्रीसी
२०५. नवपदसंवेदना
२०६. नवस्मरण (अंग्रेजी)
२०७. नवीनपूजासंग्रह
२०८. नानाचित्तप्रकरण सटीक सानुवाद
२०९. निरयावलिका अमृतम्
२१०. निरयावलिका उपनिषद्
२११. नीतितत्त्वादर्श सार्थ
२१२. नेमिनिर्वाण
२१३. न्यायप्रकाश
२१४. न्यायप्रदीप
२१५. न्यायसिद्धांतमुक्तावली
२१६. न्यायसङ्ग्रह सटीक
२१७. पंचपरमेष्ठिस्तवन
२१८. पञ्चसूत्रोपनिषद्
२१९. पट्टावलीसमुच्चय भाग-१
२२०. पट्टावलीसमुच्चय भाग-२
२२१. पद्यावली सानुवाद भाग १, २
२२२. परमप्रतिष्ठाकाव्य
२२३. परमोपनिषद्
२२४. परिपाटीचतुर्दशक
२२५. पर्यन्तआराधनासूत्र
२२६. पर्युषणपर्वादिकथा
२२७. पार्श्वनाथचरित्र
२२८. पुण्यप्रकाशनुं स्तवन
२२९. पुष्पप्रकरणमाला
२३०. पुष्पमाला विवेचन सहित
२३१. पूर्णोपनिषद्
२३२. पौषधविधि
२३३. प्रकरणत्रयी
२३४. प्रकरणदोहन
२३५. प्रकरणपुष्पमाला सटीक
२३६. प्रकीर्णक उपनिषद्
२३७. प्रज्ञापना अमृतम्
२३८. प्रज्ञापना उपनिषद्
२३९. प्रतिक्रमणहेतु
२४०. प्रतिबोध
२४१. प्रथमोपनिषद्

२४२. प्रबन्धचिन्तामणी
२४३. प्रभु-गुण-गुञ्जन
२४४. प्रभुजीनी दीक्षा उजवाय रे
२४५. प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कार सावचूरि
२४६. प्रमाणपरिभाषा
२४७. प्रमादपरिहारकुलक
२४८. प्रमेयरत्नकोष
२४९. प्रव्रज्याविधान
२५०. प्रशमरति अनुवाद
२५१. प्रशस्तिसङ्ग्रह
२५२. प्राकृतनाममाला (पाइअलच्छी नाममाला)
२५३. प्रश्नव्याकरण अमृतम्
२५४. प्रश्नव्याकरण उपनिषद्
२५५. प्रश्नोत्तरचिंतामणि
२५६. प्रसन्नतानी परब
२५७. प्राचीन श्वेताम्बर अर्वाचीन दिगम्बर
२५८. प्रार्थनोपनिषद्
२५९. प्रेममन्दिरम्
२६०. बलसाणाना विमलनाथ
२६१. बृहत्क्षेत्रसमास (मूल)
२६२. बृहत्क्षेत्रसमास विवेचनसहित भाग-१
२६३. बृहत्क्षेत्रसमास विवेचनसहित भाग-२
२६४. बृहत्सङ्ग्रहणियन्त्रोद्धार
२६५. ब्रह्मोपनिषद्
२६६. भक्तामरस्तोत्र सटीक
२६७. भगवतीसूत्र अमृतम्
२६८. भगवतीसूत्र उपनिषद्
२६९. भर्तृहरिनिर्वेद
२७०. भानुचन्द्रगणित
२७१. भुवनभानवीयम्
२७२. भुवनभानवीयम् वार्तिकसहित
२७३. भुवनभानुकेवलिचरित्र
२७४. भोजप्रबन्ध
२७५. मग्नोपनिषद्
२७६. महावीरजिनस्तवन
२७७. मानवधर्मसंहिता (शांतसुधानिधि)
२७८. मार्गणाविचारसङ्ग्रह
२७९. मुक्तिमार्गदर्शन याने धर्मप्राप्तिना हेतुओ
२८०. मुद्रित कुमुदचन्द्र
२८१. मुहपत्ति चर्चा
२८२. मूर्तिमंडनप्रश्नोत्तर
२८३. मूलशुद्धिप्रकरण विवेचनसहित
२८४. मृत्यूपनिषद्
२८५. मेवाड के जैन तीर्थ भाग-३
२८६. मोक्षपदसोपान (१४ गुणस्थानक)
२८७. मोहराजपराजय भाग-१
२८८. मोहराजपराजय भाग-२
२८९. मोहोन्मूलनवादस्थानक
२९०. मोहोपनिषद्
२९१. यतिशिक्षापञ्चाशिका
२९२. युक्तिप्रकाश
२९३. योगदृष्टिसमुच्चय अनुवाद
२९४. योगदृष्टिसमुच्चय भाषांतर
२९५. योगबिंदु
२९६. रत्नशेखर-रत्नवती कथा
२९७. रत्नशेखरनृपकथा छायासहित
२९८. रत्नाकरावतारिका विवेचनसहित भाग-१
२९९. रत्नाकरावतारिका विवेचनसहित भाग-२
३००. रत्नाकरावतारिका विवेचनसहित भाग-३
३०१. राजप्रश्नीय अमृतम्
३०२. राजप्रश्नीय उपनिषद्
३०३. रामायण
३०४. लाइफस्टाइल
३०५. लीलावतीगणित
३०६. लोकोपनिषद्
३०७. वर्गचूलिका सटीक
३०८. वर्धमानद्वात्रिंशिका सटीक
३०९. वस्तुपालचरित्र भाषांतर

३१०. वादोपनिषद्
३११. विकारनिरोध
३१२. विचाररत्नसार (देवचन्द्रकृति ५)
३१३. विचारसार (देवचन्द्रकृति)
३१४. विजयप्रशस्तिमहाकाव्य
३१५. विजयानंदअभ्युदयमहाकाव्य
३१६. विज्ञप्तिलेखसङ्ग्रह
३१७. विपाक अमृतम्
३१८. विपाक उपनिषद्
३१९. विमलनाथचरित्र भाषांतर
३२०. विमलप्रबंध
३२१. विमलमंत्रीनो रास
३२२. विविधप्रश्नोत्तर भाग १, २
३२३. विशेषशतक
३२४. वीतरागस्तोत्र
३२५. वीरविजयमहोपाध्यायचरित्र
३२६. वीरस्तुतियुगलरूपकृतिकलाप
३२७. वीरोपनिषद्
३२८. वेदनाना शिखरे
३२९. वेदोपनिषद्
३३०. शंखेश्वरस्तोत्र सानुवाद
३३१. शक्रस्तव
३३२. शतकनामापंचमकर्मग्रन्थ
३३३. शत्रुञ्जयमहातीर्थोद्धार अनुवाद
३३४. शत्रुञ्जयमहातीर्थोद्धार मूल
३३५. शामोपनिषद्
३३६. शिक्षोपनिषद्
३३७. शीलदूत
३३८. शोभनस्तुति सटीक
३३९. श्रामण्योपनिषद्
३४०. श्रुतज्ञान अमीधारा
३४१. श्रुतश्रेणी
३४२. षट्त्रिंशिकाचतुष्कप्रकरण
३४३. षष्ठिशतक
३४४. सकलार्हत्स्तोत्र
३४५. सङ्क्रमकरण भाग-१
३४६. सङ्क्रमकरण भाग-२
३४७. सञ्ज्ञोपनिषद्
३४८. सत्त्वोपनिषद्
३४९. सदा मगन में रहेना
३५०. सद्बोधचन्द्रोदय सानुवाद
३५१. सन्दर्भसङ्ग्रह
३५२. सन्दर्भसञ्चय
३५३. सफलतानुं सरनामु
३५४. सभाचमत्कार
३५५. समतासागरमहाकाव्य
३५६. समयसार
३५७. समवायाङ्ग अमृतम्
३५८. समवायाङ्ग उपनिषद्
३५९. समाधितन्त्र सटीक
३६०. सम्बोधसप्ततिका विवेचनसहित
३६१. सम्यक्त्वकौमुदी
३६२. सर्वदर्शनसङ्ग्रह विवेचनसहित भाग-१
३६३. सर्वदर्शनसङ्ग्रह विवेचनसहित भाग-२
३६४. सवासो-दोढसो-साडात्रणसो गाथाना स्तवन
३६५. साधुमर्यादापट्टक
३६६. सामुद्रिकशास्त्र भाषांतर
३६७. साम्यशतक
३६८. साम्योपनिषद्
३६९. सारस्वतव्याकरण
३७०. सिद्धचक्रआराधनाविधि
३७१. सिद्धान्तमहोदधिमहाकाव्य
३७२. सिद्धान्तरत्निका
३७३. सुकृतसङ्कीर्तन
३७४. सुखोपनिषद्
३७५. सुभाषितपद्यरत्नाकर भाग-१
३७६. सुभाषितपद्यरत्नाकर भाग-२
३७७. सुभाषितपद्यरत्नाकर भाग-३

३७८. सुभाषितपद्यरत्नाकर भाग-४
३७९. सुमित्रचरित्र
३८०. सुलभधातुरूपकोष भाग १, २, ३
३८१. सूक्तोपनिषद्
३८२. सूत्रकृताङ्ग अमृतम्
३८३. सूत्रकृताङ्ग उपनिषद्
३८४. सूत्रोपनिषद्
३८५. स्टोरी स्टोरी
३८६. स्तवना
३८७. स्तवोपनिषद्
३८८. स्थविरावली
३८९. स्थानाङ्ग अमृतम्
३९०. स्थानाङ्ग उपनिषद्
३९१. स्याद्वादमञ्जरी सानुवाद
३९२. स्याद्वादमुक्तावली + भावसप्ततिका
३९३. स्याद्वाद्वकलिका
३९४. हिंसाष्टक विवेचन सहित
३९५. हिंसोपनिषद्
३९६. हिङ्गुलप्रकरण
३९७. हितशिक्षाछत्रीसी
३९८. हीरस्वाध्याय भाग-१
३९९. हीरस्वाध्याय भाग-२
४००. हेमप्रकाश महाव्याकरण भाग-१
४०१. हेमप्रकाश महाव्याकरण भाग-२
४०२. हैमधातुपाठ

• • •

\+ **एगो बंधइ कम्मं, एगो वह-बंध-मरण-वसणाइं ।**
विसहइ भवंमि भमडइ, एगुच्चिअ कम्मवेलविओ ॥

જીવ એકલો જ કર્મ બાંધ છે, તેના ફળરૂપ વધ, બંધન, મરણ, આપત્તિ વગેરેને પણ જીવ એકલો જ ભોગવે છે. કર્મથી ઠગાયેલો જીવ એકલો જ સંસારમાં ભમે છે.

\+ **अन्नो न कुणइ अहिअं, हियं पि अप्पा करेइ न हु अन्नो ।**
अप्पकयं सुहदुक्खं, भुंजसि ता कीस दीणमुहो ? ॥

હે જીવ ! અન્ય કોઈપણ તારુ અહિત કરતું નથી, હિત પણ આત્મા પોતે જ કરે છે, અન્ય કોઈ કરતું નથી. પોતે જ કરેલા કર્મોને લીધે તું સુખ-દુઃખને ભોગવે છે. તો શા માટે દીન મુખવાળો થાય છે.

\+ **चुलसीइ किर लोए, जोणीणं पमुहसयसहस्साइं ।**
इक्किक्कम्मि अ जीवो अणंतखुत्तो समुप्पन्नो ॥

લોકમાં જીવને ઉત્પન્ન થવાના સ્થાન રૂપ યોનિ ચોર્યાશી લાખ છે. તે એક એક યોનિમાં આ જીવ અનંતી વાર ઉત્પન્ન થયો છે.

\+ **मा जाणसि जीव तुमं, पुत्तकलत्ताइ मज्झ सुहहेऊ ।**
निउणं बंधणमेयं, संसारे संसरंताणं ॥

હે જીવ ! પુત્ર, પત્ની વગેરે 'મારા સુખના કારણરૂપ છે,' એમ તું માનીશ નહીં. સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા આ જીવને પુત્ર, પત્ની વગેરે ગાઢ બંધનનું કારણ છે.

आचार्यः
षण्णवत्यधिकद्वादशशतगुणालङ्कृतः ॥३८॥
– सम्यक्त्वसप्ततिकावृत्तिः

આચાર્ય
બારસો છન્નુ ગુણોથી અલંકૃત હોય છે. (૩૮)
– સમ્યક્ત્વસપ્તતિકાવૃત્તિ

MULTY GRAPHICS
(022) 23873222 23884222